ІВАН ФРАНКО І СВІТОВА КУЛЬТУРА

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ
СУСПІЛЬНИХ НАУК

КОМІСІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
У СПРАВАХ ЮНЕСКО

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ
ВИВЧЕННЯ І ПОШИРЕННЯ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ КУЛЬТУР

УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ
ВИВЧЕННЯ І ПОШИРЕННЯ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ КУЛЬТУР

UKRAINIAN SSR
ACADEMY OF SCIENCES

INSTITUTE
OF SOCIAL SCIENCES

COMMISSION
OF THE UKRAINIAN
SSR FOR UNESCO

INTERNATIONAL ASSOCIATION
FOR THE STUDY
AND DISSEMINATION
OF SLAVONIC CULTURES

UKRAINIAN COMMITTEE
FOR THE STUDY
AND DISSEMINATION
OF SLAVONIC CULTURES

АКАДЕМИЯ НАУК
УКРАИНСКОЙ ССР

ИНСТИТУТ
ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

КОМИССИЯ УКРАИНСКОЙ ССР
ПО ДЕЛАМ ЮНЕСКО

МЕЖДУНАРОДНАЯ
АССОЦИАЦИЯ ПО ИЗУЧЕНИЮ
И РАСПРОСТРАНЕНИЮ
СЛАВЯНСКИХ КУЛЬТУР

УКРАИНСКИЙ
КОМИТЕТ ПО ИЗУЧЕНИЮ
И РАСПРОСТРАНЕНИЮ
СЛАВЯНСКИХ КУЛЬТУР

ACADEMIE DES SCIENCES
DE LA RSS D'UKRAINE

INSTITUT
DES SCIENCES HUMAINES

COMMISSION
DE LA RSS D'UKRAINE
POUR L'UNESCO

ASSOCIATION INTERNATIONALE
POUR L'ETUDE
ET LA DIFFUSION
DES CULTURES SLAVES

COMITE
UKRAINIEN POUR L'ETUDE
ET LA DIFFUSION
DES CULTURES SLAVES

ІВАН ФРАНКО
І СВІТОВА КУЛЬТУРА

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОГО СИМПОЗІУМУ ЮНЕСКО
(Львів, 11—15 вересня 1986 р.)

У ТРЬОХ КНИГАХ

ИВАН ФРАНКО
И МИРОВАЯ КУЛЬТУРА

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОГО СИМПОЗИУМА ЮНЕСКО
(Львов, 11—15 сентября 1986 г.)

В ТРЕХ КНИГАХ

IVAN FRANKO
AND WORLD CULTURE

UNESCO INTERNATIONAL SYMPOSIUM PROCEEDINGS
(Lviv, September 11—15, 1986)

IN THREE BOOKS

IVAN FRANKO
ET LA CULTURE MONDIALE

RAPPORTS, DOCUMENTS DU SYMPOSIUM
INTERNATIONAL DE L'UNESCO
(Lviv, 11—15 septembre 1986)

EN TROIS LIVRES

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1990
КИЕВ НАУКОВА ДУМКА 1990
KIEV NAUKOVA DUMKA 1990
KIEV NAUKOVA DOUMKA 1990

ІВАН ФРАНКО
І СВІТОВА КУЛЬТУРА

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОГО СИМПОЗІУМУ ЮНЕСКО
(Львів, 11—15 вересня 1986 р.)

КНИГА 1

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1990

ББК 83.3Ук1
Ф83

Упорядник *Б. З. Якимович*

У книзі публікуються доповіді, повідомлення та виступи в дискусіях учасників міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО «Іван Франко і світова культура», присвяченого 130-річчю від дня народження Івана Франка і виходу у світ 50-томного зібрання його творів.

В книге публикуются доклады, сообщения и выступления в ходе дискуссий участников международного симпозиума ЮНЕСКО «Иван Франко и мировая культура», посвященного 130-летию со дня рождения Ивана Франко и выходу в свет 50-томного собрания его сочинений.

Редакційна колегія
І. І. Лукінов (УРСР), *М. В. Брик* (УРСР), *Г. Д. Вервес* (УРСР), *Г. Витженс* (Австрія), *І. О. Дзеверін* (УРСР), *П. Динеков* (НРБ), *Я. Д. Ісаєвич* (УРСР), *Д. Ф. Марков* (СРСР), *Ю. І. Рітчик* (СРСР), *М. Якубець* (ПНР).

Редакционная коллегия
И. И. Лукинов (УССР), *М. В. Брык* (УССР), *Г. Д. Вервес* (УССР), *Г. Вытженс* (Австрия), *И. А. Дзеверин* (УССР), *П. Динеков* (НРБ), *Я. Д. Исаевич* (УССР), *Д. Ф. Марков* (СССР), *Ю. И. Ритчик* (СССР), *М. Якубец* (ПНР).

Editorial Board
I. I. Lukinov (Ukr. SSR), *M. V. Bryk* (Ukr. SSR), *H. D. Verves* (Ukr. SSR), *G. Wytrzens* (Austria), *I. O. Dzeverin* (Ukr. SSR), *P. Dynekov* (PRB), *Ya. D. Isayevych* (Ukr. SSR), *D. F. Markov* (USSR), *Yu. I. Ritchyk* (USSR), *M. Jakobiec* (Poland).

Conseil de rédaction
I. I. Loukinov (R.S.S.d'Ukraine), *M. V. Bryk* (R.S.S.d'Ukraine), *H. D. Vervés* (R.S.S.d'Ukraine), *G. Wytrzens* (Autriche), *I. O. Dzeverin* (R.S.S.d'Ukraine), *P. Dynekov* (RPB), *Y. D. Issaievytch* (R.S.S.d'Ukraine), *D. F. Markov* (U.R.S.S.), *V. I. Ritchyk* (U.R.S.S.), *M. Jakóbiec* (Pologne).

Друкується при фінансовій підтримці ЮНЕСКО
Печатается при финансовой поддержке ЮНЕСКО
Printed with the financial assistance of UNESCO
Publié avec l'aide financière de l'UNESCO

Затверджено до друку постановою вченої ради
Інституту суспільних наук АН УРСР

Редакція філософської та правової літератури
Редактор *Г. П. Педай*

Ф $\frac{0301080000-034}{M221(04)-90}$ БЗ-9-1-89

ISBN 5-12-001409-7 (кн. 1)
ISBN 5-12-001410-0

© Інститут суспільних наук АН УРСР, 1990

ВІД РЕДКОЛЕГІЇ

І. Франко — великий письменник, творчість якого становить цілу епоху в розвитку української літератури. Тісно пов'язаний із світовою культурою, він синтезував у своїй творчості досягнення духовного розвитку людства попередніх епох відповідно до вимог часу й потреб рідної культури та залишив багату художню й наукову спадщину, інтерес до якої виявляють у багатьох країнах світу. І. Франко виступав як письменник, історик і теоретик літератури, фольклорист, етнограф, мовознавець, філософ, економіст, історик слов'янської та світової суспільної думки, журналіст, революційний громадський діяч.

Комплексному вивченню на основі творчості І. Франка зв'язків культур українського народу із світовою культурою, конкретних проявів цих взаємозв'язків та їх закономірностей, розгляду низки питань загального культурологічного плану був присвячений міжнародний симпозіум «Іван Франко і світова культура», що проходив у Львові з 11 по 15 вересня 1986 р. Його було проведено Академією наук Української РСР, Комісією УРСР у справах ЮНЕСКО та Українським комітетом Міжнародної асоціації вивчення і поширення слов'янських культур на базі Інституту суспільних наук АН УРСР за участю Львівського державного університету ім. І. Франка та Спілки письменників України. Тему симпозіуму було схвалено Міжнародною асоціацією вивчення і поширення слов'янських культур і підтримано рішенням 23-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО. Симпозіум присвячено 130-річчю від дня народження письменника та завершенню видання його Зібрання творів у 50-ти томах.

У науковому форумі взяли участь понад 300 вчених із 12 країн — членів ЮНЕСКО, заслухано 210 доповідей та повідомлень. У рамках симпозіуму працювало три секції: «Іван Франко і світовий культурний процес кінця XIX—XX ст.», «Іван Франко і суспільно-політична ситуація в слов'янських країнах другої половини XIX — початку XX ст.», «Іван Франко — письменник і вчений». Проведено засідання «за круглим столом»: «Художня майстерність Івана Франка і проблеми сучасного перекладу», «Попередники і сучасники Івана Франка».

На пленарних та секційних засіданнях обговорювалися такі основні наукові проблеми:

І. Франко — видатний український поет, прозаїк, драматург, літературний критик у зв'язках і взаємодіях із слов'янськими та західноєвропейськими літературами. І. Франко й вітчизняна літературна традиція.

Гуманізм І. Франка та сучасні проблеми культури.

Концепція реалізму письменника.

Проблема спадкоємності і синтезу культур минулого в художній творчості та історико-культурологічних працях І. Франка. Слов'яни, Захід і Схід у його концепції світового культурного розвитку.

І. Франко — активний учасник революційного руху. Його зв'язки з робітничим і селянським рухом Австро-Угорщини.

І. Франко і російська революційна демократія. І. Франко і російська культура.

Питання соціального і національно-визвольного руху у творчій спадщині І. Франка.

І. Франко та сучасна йому журналістика слов'янських і неслов'янських країн.

Суспільний ідеал І. Франка і сучасність.

Наукова спадщина І. Франка й актуальні проблеми суспільних наук.

Єдність художньої творчості і наукової діяльності І. Франка.

Методологічні принципи І. Франка як історика, історика літератури та суспільної думки.

І. Франко як дослідник фольклору слов'янських народів у його зв'язках і взаємодіях з художньою літературою.

Внесок І. Франка у розвиток світової естетичної думки. Національне й загальнолюдське в естетиці письменника.

Філософські та економічні погляди І. Франка.

І. Франко та питання розвитку єдиної української літературної мови.

Майстерність І. Франка-письменника.

Загальні питання сучасного художнього перекладу (теорія і практика). Перекладацька концепція І. Франка.

І. Франко — перекладач слов'янських, західноєвропейських і східних літератур.

Твори І. Франка у перекладах видатних письменників і перекладачів слов'янського і західноєвропейського світу.

І. Франко про роль традиційного і новаторського, національного і інтернаціонального у духовному житті народу.

«Poëta semper tiro». Великі гуманісти минулого як постійні супутники автора «Мойсея».

І. Франко серед видатних письменників і суспільних діячів свого часу.

Матеріали симпозіуму дають широку панораму культурного процесу на Україні кінця XIX — початку XX ст., показують роль і місце І. Франка у міжнародному літературному процесі та громадсько-політичному русі, значимість його внеску у розвиток гуманістичних наук.

До книги включено доповіді та повідомлення, виголошені на симпозіумі, та окремі виступи, тексти яких були своєчасно надіслані Оргкомітетові і включені до програми симпозіуму. Подаються також стенограми дискусій на засіданнях секцій та «круглих столів».

Матеріали симпозіуму будуть служити збагаченню суспільних наук, зокрема франкознавства, новими фактами, спостереженнями, висновками. Разом з тим вони ставлять актуальні проблеми, спонукають до активнішої розробки багатьох питань, підводять до необхідності створення таких узагальнюючих праць, як «Франківська енциклопедія», розробки академічного Повного зібрання творів та Словника мови письменника, публікації його архіву, повнішого ознайомлення з творчістю Великого Каменяра зарубіжного читача.

Складність та широта комплексної проблематики, всеосяжність творчого генія І. Франка великою мірою зумовили пошуковий характер низки доповідей та повідомлень, не обмежених колом актуальних проблем франкознавства. Редколегія, не поділяючи в окремих випадках дискусійних за суттю тверджень, висловлених на симпозіумі, вважає доцільним в інтересах подальшого наукового обговорення опублікувати матеріали у тому вигляді, в якому їх подано. Відповідно

до постанови Президії АН УРСР матеріали публікуються робочими мовами симпозіуму — слов'янськими та основними західноєвропейськими. Доповіді та повідомлення, які перевищували зумовлені обсяги, дещо скорочено.

З метою збереження цілісності викладу матеріали подаються по секціях, а у їх межах групуються за основними проблемами. У тексті посилання на томи і сторінки 50-томного Зібрання творів І. Франка (Київ, 1976—1986) подано у прямих дужках, при цьому цифри, які вказують сторінки томів, виділено курсивом.

Окремою книгою виходить ілюстрована хроніка симпозіуму та святкування 130-ї річниці від дня народження І. Франка з добіркою документальних матеріалів з його організації та проведення.

У підготовці матеріалів симпозіуму до друку взяли участь М. О. Мороз, Р. П. Зорівчак, Я. І. Кравець, Ж. Т. Максимович, М. Б. Боянівська.

Редколегія висловлює надію, що опубліковані матеріали будуть сприяти подальшому розвитку франкознавчих і в цілому славістичних досліджень, популяризації слов'янських культур, служитимуть благородній справі поглиблення взаєморозуміння та співробітництва вчених різних країн світу.

ОТ РЕДКОЛЛЕГИИ

Иван Франко — великий писатель, творчество которого составляет целую эпоху в развитии украинской литературы. Тесно связанный с мировой культурой, он синтезировал в своем творчестве достижения духовного развития человечества предшествующих эпох соответственно потребностям времени и родной культуры и оставил богатейшее художественное и научное наследие, интерес к которому проявляют во многих странах мира. И. Франко выступал как писатель, историк и теоретик литературы, фольклорист, этнограф, языковед, философ, экономист, историк славянской и мировой общественной мысли, журналист, революционный общественный деятель.

Комплексному изучению на основе творчества И. Франко связей культуры украинского народа с мировой культурой, конкретных проявлений этих взаимосвязей и их закономерностей, рассмотрению ряда вопросов общего культурологического плана был посвящен международный симпозиум «Иван Франко и мировая культура», проходивший во Львове с 11 по 15 сентября 1986 г. Он проводился Академией наук Украинской ССР, Комиссией УССР по делам ЮНЕСКО и Украинским комитетом Международной ассоциации по изучению и распространению славянских культур на базе Института общественных наук АН УССР при участии Львовского государственного университета им. И. Франко и Союза писателей Украины. Тема симпозиума была одобрена Международной ассоциацией по изучению и распространению славянских культур и поддержана решением 23-ей сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО. Симпозиум посвящен 130-летию со дня рождения писателя и завершению издания собрания его сочинений в 50-ти томах.

В научном форуме приняли участие свыше 300 ученых из 12 стран — членов ЮНЕСКО, заслушано 210 докладов и сообщений. Работали три секции: «Иван Франко и мировой культурный процесс конца XIX—XX веков»; «Иван Франко и общественно-политическая ситуация в славянских странах второй половины XIX — начала XX веков», «Иван Франко — писатель и ученый». Проведены заседания «за круглым столом»: «Художественное мастерство Ивана Франко и проблемы современного перевода», «Предшественники и современники Ивана Франко».

На пленарных и секционных заседаниях обсуждались такие основные научные проблемы:

И. Франко — выдающийся украинский поэт, прозаик, драматург, литературный критик в связях и взаимодействиях со славянскими и западноевропейскими литературами. И. Франко и отечественная литературная традиция.

Гуманизм И. Франко и современные проблемы культуры.

Концепция реализма писателя.

Проблема преемственности и синтеза культур прошлого в художественном творчестве и историко-культурологических работах И. Франко. Славяне, Запад и Восток в его концепции мирового культурного развития.

И. Франко — активный участник революционного движения. Его связи с рабочим и крестьянским движением Австро-Венгрии.

И. Франко и русская революционная демократия. И. Франко и русская культура.

Вопросы социального и национально-освободительного движения в творческом наследии И. Франко.

И. Франко и современная ему журналистика славянских и неславянских стран.

Общественный идеал И. Франко и современность.

Научное наследие И. Франко и актуальные проблемы общественных наук.

Единство художественного творчества и научной деятельности И. Франко.

Методологические принципы И. Франко как историка, историка литературы и общественной мысли.

И. Франко как исследователь фольклора славянских народов в его связях и взаимодействиях с художественной литературой.

Вклад И. Франко в развитие мировой эстетической мысли. Национальное и общечеловеческое в эстетике писателя.

Философские и экономические взгляды И. Франко.

И. Франко и вопросы развития единого украинского литературного языка.

Мастерство И. Франко-писателя.

Общие вопросы современного художественного перевода (теория и практика). Переводческая концепция И. Франко.

И. Франко — переводчик славянских, западноевропейских и восточных литератур.

Произведения И. Франко в переводах выдающихся писателей и переводчиков славянского и западноевропейского мира.

И. Франко о роли традиционного и новаторского, национального и интернационального в духовной жизни народа.

«Poëta semper tiro». Великие гуманисты прошлого как постоянные спутники автора «Мойсея».

И. Франко среди выдающихся писателей и общественных деятелей своего времени.

Материалы симпозиума дают широкую панораму культурного процесса на Украине конца XIX — начала XX вв., показывают роль и место И. Франко в международном литературном процессе и общественно-политическом движении, значимость его вклада в развитие гуманистических наук.

В книгу включены доклады и сообщения, сделанные на симпозиуме, а также отдельные выступления, тексты которых были своевременно присланы Оргкомитету и вошли в программу. Поданы также стенограммы дискуссий на заседаниях секций и «круглых столов».

Материалы симпозиума будут служить обогащению общественных наук, в частности франковедения, новыми фактами, наблюдениями, выводами. В то же время они ставят актуальные проблемы, побуждают к более активной разработке многих вопросов, подводят к необходимости создания таких обобщающих работ, как «Франковская энциклопедия», разработке академического Полного

собрания сочинений и Словаря языка писателя, публикации его архива, более полному ознакомлению с творчеством Великого Каменяра зарубежного читателя.

Сложность и широта комплексной проблематики, всеобъемлющий творческий гений И. Франко во многом обусловили поисковый характер ряда докладов и сообщений, не ограниченных кругом актуальных проблем франковедения. Редколлегия, не разделяя в отдельных случаях спорных по существу утверждений, высказанных на симпозиуме, считает целесообразным в интересах дальнейшего научного обсуждения опубликовать материалы в том виде, в каком они были представлены. В соответствии с постановлением Президиума АН УССР материалы публикуются на рабочих языках симпозиума — славянских и основных западноевропейских. Доклады и сообщения, превышающие обусловленные объемы, несколько сокращены.

С целью сохранения целостности изложения материалы даны по секциям, а в их пределах группируются по основным проблемам. В тексте ссылки на тома и страницы 50-томного Собрания сочинений И. Франко (Киев, 1976—1986) даны в прямых скобках, причем страницы томов выделены курсивом.

Отдельной книгой выходит иллюстрированная хроника симпозиума и празднований 130-летней годовщины со дня рождения И. Франко, включающая документальные материалы по его организации и проведению.

В подготовке материалов симпозиума к печати приняли участие М. А. Мороз, Р. П. Зоривчак, Я. И. Кравец, Ж. Т. Максимович, М. Б. Боянивская.

Редколлегия надеется, что опубликованные материалы будут содействовать дальнейшему развитию франковедческих и в целом славистических исследований, популяризации славянских культур, будут служить благородному делу углубления взаимопонимания и сотрудничества ученых различных стран мира.

FROM EDITORIAL BOARD

Ivan Franko is a versatile writer whose legacy marks an epoch in the development of Ukrainian culture. He was closely linked with world culture, synthesizing in his creative work the achievements of the previous epochs in mankind's spiritual development, treating them according to the demands of his time and the requirements of his native culture. I. Franko left a tremendous artistic and scientific legacy which has aroused interest in many countries of the world. I. Franko is known as a writer, historian and literary theorist, specialist in folklore, ethnographer, linguist, philosopher, economist, historian of Slavonic and world social thought, journalist, revolutionary and public figure.

The International Symposium "Ivan Franko and World Culture" held in Lviv between 11 and 15 September 1986 was devoted to the complex study (on the base of I. Franko's creative work) of the important issues of the ties between Ukrainian and world culture, of the specific manifestations of these interconnections and interactions as well as to raising a number of other issues on general problems of culture. The Symposium was sponsored by the Ukrainian SSR Academy of Sciences, the Commission of the Ukrainian SSR for UNESCO and the Ukrainian Committee of the International Association for the Study and Dissemination of Slavonic Cultures, the Institute of Social Sciences under the Ukrainian SSR Academy of Sciences being the host of it. The Symposium was also held with the participation of Lviv's University which bears the name of I. Franko and the Ukrainian Writers' Union. The theme of the Symposium has been approved by the International Association for the Study and Dissemination of Slavonic Cultures and supported by a decision of the UNESCO General Conference twenty-third session. The Symposium is dedicated to the writer's 130th birth anniversary. It coincides with the completion of publishing the 50-volume collection of I. Franko's works.

More than 300 scientists from 12 countries which are UNESCO members contributed to the Symposium, 210 papers and reports being delivered. The programme of the Symposium was subdivided into three sections: "Ivan Franko and the Process of World Culture of the late 19th — 20th cc.", "Ivan Franko and the Socio — Political Situation in Slavonic Countries in the second half of the 19th — early 20th cc.", "Ivan Franko as a Writer and Scholar" — and two round table discussions — "Ivan Franko's Literary Artistry and the Problems of Modern Translation", "Ivan Franko's Predecessors and Contemporaries".

At the plenary and sectional meetings the following key scientific problems have been discussed:

I. Franko as an eminent Ukrainian poet, prosaist, playwright and literary

critic in his connections and interactions with Slavonic and West-European literatures. I. Franko and the national literary tradition.

I. Franko's humanism and present-day problems of culture.

I. Franko's concept of realism.

The question of heritage and the synthesis of past cultures in I. Franko's literary work and writings on history and culture. The Slavs and Eastern and Western nations in his concept of world cultural development.

I. Franko as an active participant of the revolutionary movement. His ties with the workers and peasants' movement in Austria-Hungary.

I. Franko and the Russian revolutionary democrats. I. Franko and Russian culture.

Problems of social and national liberation movements in I. Franko's literary and scientific heritage.

I. Franko and the journalism of those times in Slavonic and Non-Slavonic countries.

I. Franko's social ideals and our times.

I. Franko's scientific legacy and the topical problems in the social sciences. The unity of I. Franko's artistic and scientific activity.

Methodological principles of I. Franko as a historian, a literary historian and a historian of public thought.

I. Franko as a researcher of Slavonic folklore and its ties and correlations with belles-lettres.

I. Franko's contribution to the development of world aesthetic thought. The national and international components in the writer's aesthetics.

I. Franko's philosophical and economic views.

I. Franko and the problem of the development of a unified Ukrainian literary language.

I. Franko as a master writer.

General problems of today's artistic translation (theory and practice). I. Franko's concept of translation.

I. Franko as a translator of Slavonic, West-European and Oriental literatures.

I. Franko's works as translated by prominent Slavonic and West-European writers and translators.

I. Franko on the role of the traditional and the innovative, the national and international elements in the cultural life of a people.

"Poeta semper tiro" (I. Franko). Great humanists of the past as constant companions of the author of "Moses".

I. Franko among the distinguished writers and outstanding public figures of his time.

The papers and reports read at the Symposium provide a wide panorama of the cultural process in Ukraine at the close of the 19th and the turn of the 20th centuries, determine I. Franko's role and place in the international literary process and social and political movement, the greatness of his contribution to the development of the humanities.

The present volume contains papers and reports delivered at the Symposium as well as the fixed communications included into the programme where the texts have been submitted to the Organizing Committee timely. The volume also includes the stenographs of the discussions at the sections and at the round tables.

The papers, reports and fixed communications presented at the Symposium will enrich the social sciences, particularly the scholarly research of I. Franko's life and creative work, with new facts, observations and conclusions. On the other hand they are raising topical problems, promote more active elaboration of various issues, particularly they stress the necessity of creating such generalizing works, as I. Franko Encyclopaedia, the Complete collection of I. Franko's works, the Dictionary of I. Franko's language, the publication of his archives, more comprehensive acquaintance of foreign readers with the creative work of the Great Ukrainian Stonebreaker.

The exceptionally complex nature of the problems, the universality of I. Franko's creative genius have been the reason for some papers and reports to contain rather dubious ideas not belonging to the topical ones in the sphere of I. Franko's researching. While not sharing these views the editorial board has decided to publish the material as it has been presented. According to the decision of the Presidium of the Ukrainian SSR Academy of Sciences, all the material is published in the working languages of the Symposium — the Slavonic and West-European ones. The papers and reports which exceeded the space limits fixed have been abridged.

To preserve the integrity of the text, the issues are grouped in sections and within them they are arranged under key problems. Throughout the text the references to volumes and pages of the 50-volume collection of I. Franko's works (Kiev, 1976—1986) are given in square brackets while the figures indicating the pages of the volumes are printed in italics.

The illustrated chronicle of the Symposium and of the celebration of the 130th anniversary of I. Franko's birth will be published as a separate volume supplied with a collection of documentary material concerning the above-mentioned events.

M. O. Moroz,, R. P. Zorivchak, Ya. I. Kravets, G. T. Maxymovych, M. B. Boyanivska participated in the preparation of the volume.

It is hoped that the material published will promote the scholarly research of I. Franko's life and creative work and Slavic studies in general, the popularization of Slavonic cultures favouring better understanding and cooperation among scientists throughout the world.

DU CONSEIL DE RÉDACTION

Ivan Franko est un grand écrivain dont l'oeuvre représente toute une époque dans le développement de la littérature ukrainienne. Etant étroitement lié avec la culture mondiale, ayant synthétisé dans son oeuvre les acquisitions des époques antérieures dans le développement spirituel de l'humanité conformément aux exigences des temps nouveaux, et des besoins de la culture natale, il a laissé un très riche héritage littéraire et scientifique pour lequel on manifeste de l'intérêt dans maints pays du monde. Ivan Franko est connu comme écrivain, historien et théoricien de la littérature, comme folkloriste ethnographe, linguiste, philosophe, économiste, historien de la pensée publique slave et mondiale, comme journaliste, homme d'action révolutionnaire.

Le Symposium international « Ivan Franko et la culture mondiale » tenu du 11 au 15 septembre 1986 à Lviv était consacré à l'étude complexe des problèmes concernant les relations de la culture du peuple ukrainien avec celle du monde entier, des manifestations concrètes de ces interactions et de leurs tendances, à d'autres questions générales sur le plan de la culture à travers l'oeuvre d'I. Franko. Le Symposium a été organisé par l'Académie des Sciences de la République Socialiste Soviétique d'Ukraine, la Commission de la RSS d'Ukraine pour l'UNESCO et le Comité ukrainien de l'Association internationale pour l'étude et la propagation des cultures slaves. Le forum scientifique s'est tenu sur la base de l'Institut des Sciences Humaines de l'Académie de la RSS d'Ukraine avec la participation de l'Université de Lviv qui porte le nom d'Ivan Franko et de l'Union des écrivains de l'Ukraine. Le sujet du Symposium avait été approuvé par l'Association internationale pour l'étude et la propagation des cultures slaves et soutenu dans la résolution de la 23e Session de la conférence générale de l'UNESCO. Le Symposium était consacré au 130e anniversaire d'I. Franko et à l'achèvement de l'édition de ses oeuvres en 50 volumes.

Plus de 300 scientifiques de 12 pays, membres de l'UNESCO, ont pris part au forum scientifique, 210 rapports et communications ont été faits. Le programme du Symposium prévoyait trois sections (« I. Franko et le processus culturel mondial de la fin du XIXe et du XXe siècle », « I. Franko et la situation socio-politique dans les pays slaves de la seconde moitié du XIXe et au début de XXe siècle », « Ivan Franko, écrivain et savant »), les séances des tables rondes (« La maîtrise d'art d'I. Franko et les problèmes de la traduction moderne », « Les prédécesseurs et les contemporains d'I. Franko »).

Aux séances plénières et de sections on discutait les problèmes scientifiques suivants :

I. Franko, éminent poète ukrainien, prosateur, dramaturge et critique littéraire dans ses relations et interactions avec les littératures slaves et occidentales.
I. Franko et la tradition nationale littéraire.

L'humanisme d'I. Franko et les problèmes contemporains de la culture.
La conception du réalisme de l'écrivain.
Le problème de l'héritage et de la synthèse des cultures du passé dans l'oeuvre d'art et dans les travaux historico-culturels d'I. Franko. Les Slaves, l'Occident et l'Orient dans sa conception du développement culturel du monde.
I. Franko comme participant actif du mouvement révolutionnaire. Ses relations avec le mouvement ouvrier et paysan de l'Autriche-Hongrie.
I. Franko et la démocratitie révolutionnaire russe. I. Franko et la culture russe.
Les problèmes du mouvement social et de libération nationale dans l'héritage littéraire et scientifique d'I. Franko.
I. Franko et le journalisme slave et non-slave de l'époque.
L'idéal social d'I. Franko et l'époque contemporaine.
L'héritage scientifique d'I. Franko et les problèmes actuels des sciences humaines.
L'unité de l'oeuvre d'art et de l'activité scientifique d'I. Franko.
Les principes méthodologiques d'I. Franko comme historien, voire historien de la littérature et de la pensée publique.
I. Franko comme investigateur du folklore des peuples slaves dans ses relations et interactions avec la littérature.
L'apport d'I. Franko au développement de la pensée esthétique mondiale. Les éléments nationaux et internationaux dans l'esthétique de l'écrivain.
Les idées philosophiques et économiques d'I. Franko.
I. Franko et les problèmes du développement d'une langue ukrainienne littéraire unifiée.
La maîtrise d'I. Franko écrivain.
Les problèmes généraux de la traduction moderne (théorie et pratique). La conception de la traduction vue par I. Franko.
I. Franko en tant que traducteur des littératures slaves, occidentales et orientales.
Les oeuvres d'I. Franko traduites par les écrivains éminents et par les traducteurs du monde slave et de l'Europe occidentale.
I. Franko à propos du rôle de la tradition et de l'esprit novateur, des éléments nationaux et internationaux dans la vie spirituelle du peuple.
« Poëta semper tiro ». Les grands humanistes du passé comme compagnons de route permanents de l'auteur de « Moïse ».
I. Franko parmi les écrivains et militants de son temps.

Le recueil proposé donne un vaste panorame de la vi processus culturel ukrainien de la fin du XIXe et au début du XXe siècle, précise le rôle et la place d'I. Franko dans le processus littéraire mondial et le mouvement socio-politique de cette époque prouvant la valeur de son apport au développement des sciences humaines.

L'édition contient les rapports et les communications faits au Symposium ainsi que certaines interventions prévues par le programme du forum dont les textes étaient présentés à temps au Comité d'organisation du Symposium et inclus au programme du Symposium. Y sont ajoutés les sténogrammes des discussions tenues au cours du fonctionnement des sections et « des tables rondes ».

Les documents du Symposium vont enrichir les sciences humaines, en particulier l'étude de l'oeuvre d'I. Franko, par de nouveaux faits, observations et conclusions. Posant les problèmes actuels ils incitent aux recherches plus actives sur maints

problèmes y compris la création de l'oeuvre généralisante « Encyclopédie d'I. Franko », l'édition des Oeuvres complètes de l'écrivain et du Dictionnaire de son vocabulaire, la publication des archives du poète, la connaissance plus profonde de l'oeuvre du Grand Tailleur de pierres à l'étranger.

La complexité et l'ampleur des problèmes étudiés, le grandiose du génie créateur d'I. Franko ont déterminé le caractère d'investigation scientifique d'une série de rapports et de communications sortant du complexe des études sur l'oeuvre d'I. Franko certains assez discutables. Ne partageant pas ces notions discutables la rédaction estime tout de même que la publication intégrale des textes présentés au Symposium animera les discussions vraiment scientifiques sur les problèmes portant un vif intérêt. Conformément à la résolution de la présidence de l'Académie des Sciences de l'Ukraine les textes sont présentés en langues slaves et en trois langues occidentales toutes celles étant les langues de travail du Symposium. Certains rapports et communications dépassant les limites fixées ont été un peu abrégés.

Pour sauver l'intégrité des communications on suit strictement l'ordre des sections, les rapports sont groupés selon l'idée maîtresse au sein de chaque section. Les renvois sur le recueil des oeuvres d'I. Franko publiées en 50 volumes (Kyïv, 1976—1986) sont donnés dans le texte entre parenthèses. Avec ça les chiffres directs qui indiquent les pages des volumes sont mises en italique.

En licre â part paraît l'édition de la chronique illustrée du Symposium et des cérémonies liées au 130e anniversaire d'I. Franko complétée par les documents sur l'organisation et le déroulement de ce dernier.

Ont pris part à la préparation des matériaux du Symposium pour la publication M. O. Moroz, R. P. Zorivtshak, G. I. Kravèts, Y. T. Maxymovytch, M. B. Boïanivska.

La rédaction espère que les documents du Symposium contribueront à l'approfondissement des études sur l'oeuvre d'I. Franko et de celles des études slaves, à la popularisation des cultures slaves, au renforcement de la compréhension mutuelle et à la collaboration des savants de différents pays du monde.

І. І. ЛУКІНОВ (Українська РСР)

ВСТУПНЕ СЛОВО ПРИ ВІДКРИТТІ СИМПОЗІУМУ

Шановні товариші і друзі! Дорогі гості!
Пані і панове!

Радянська громадськість широко відзначає 130-річчя від дня народження геніального сина українського народу Івана Франка. Його художня творчість, наукова і революційна діяльність складають цілу епоху в історії розвитку вітчизняної культури і суспільної думки. Наша щедра земля подарувала світові людину геніальних здібностей. Він ріс і гартувався серед мужнього і героїчного народу, який пройшов через лихоліття неволі, суспільного і національного гноблення, але не скорився. Він виховувався на великих традиціях народної культури з її високими морально-етичними принципами, ідеєю про свободу і возз'єднання зі своїми единокровними братами на сході. Це була добра наука і добра основа для того, щоб не лише збагнути горе і страждання своїх братів, але й шукати з перших свідомих кроків свого життя і до останнього подиху вірних шляхів для духовного і фізичного звільнення народу, гартувати і згуртувати його до революційної боротьби.

Велич І. Франка полягає в тому, що він уже на зорі своєї діяльності саме в марксизмі й інтернаціоналізмі побачив ту велику ідейну і рушійну силу, яка може привести до визволення і вивести народи на великий шлях щастя і свободи. До цих ідеалів закликала уся його творчість як письменника і вченого. Єдність з народом — основна риса його багатогранної діяльності.

В поезії І. Франка бринять усі струни людської душі, всіх болей, страждань і радощів, філософські роздуми над незбагненними і вічними питаннями життя. Поруч із поезією «Товаришам із тюрми», написаною на зорі соціалістичної пропаганди, яка перегукується з поезією паризьких комунарів та бойовою піснею того часу — російською і польською — лунає наступальна поезія «Каменярів» — людей, які ударами своїх молотів звістують завтрашній день. Провідними мотивами його величної збірки поезій «З вершин і низин» (1887 р.) є оновлення, надія на грядущу революцію, на перебудову світу за законами людяними і правдивими.

І. І. ЛУКІНОВ (Українська РСР)

ВСТУПНЕ СЛОВО ПРИ ВІДКРИТТІ СИМПОЗІУМУ

Шановні товариші і друзі! Дорогі гості!
Пані і панове!

Радянська громадськість широко відзначає 130-річчя від дня народження геніального сина українського народу Івана Франка. Його художня творчість, наукова і революційна діяльність складають цілу епоху в історії розвитку вітчизняної культури і суспільної думки. Наша щедра земля подарувала світові людину геніальних здібностей. Він ріс і гартувався серед мужнього і героїчного народу, який пройшов через лихоліття неволі, суспільного і національного гноблення, але не скорився. Він виховувався на великих традиціях народної культури з її високими морально-етичними принципами, ідеєю про свободу і возз'єднання зі своїми єдинокровними братами на сході. Це була добра наука і добра основа для того, щоб не лише збагнути горе і страждання своїх братів, але й шукати з перших свідомих кроків свого життя і до останнього подиху вірних шляхів для духовного і фізичного звільнення народу, гартувати і згуртувати його до революційної боротьби.

Велич І. Франка полягає в тому, що він уже на зорі своєї діяльності саме в марксизмі й інтернаціоналізмі побачив ту велику ідейну і рушійну силу, яка може привести до визволення і вивести народи на великий шлях щастя і свободи. До цих ідеалів закликала уся його творчість як письменника і вченого. Єдність з народом — основна риса його багатогранної діяльності.

В поезії І. Франка бринять усі струни людської душі, всіх болей, страждань і радощів, філософські роздуми над незбагненними і вічними питаннями життя. Поруч із поезією «Товаришам із тюрми», написаною на зорі соціалістичної пропаганди, яка перегукується з поезією паризьких комунарів та бойовою піснею того часу — російською і польською — лунає наступальна поезія «Каменярів» — людей, які ударами своїх молотів звістують завтрашній день. Провідними мотивами його величної збірки поезій «З вершин і низин» (1887 р.) є оновлення, надія на грядущу революцію, на перебудову світу за законами людяними і правдивими.

У світовій поезії тих років важко знайти поета, який би так проникливо збагнув соціалістичне майбутнє...

Дійсно монументальною є проза І. Франка, якою він охопив, по суті, усі сфери галицького суспільства своєї доби, питання соціального, економічного і політичного характеру, національні і правові відносини, проблему поколінь. Яскраво змалював він цілу галерею характерів і постатей людських: селян, міщан, чиновників, шляхти, буржуазії, трудової інтелігенції, яка наполегливо шукала справжньої революційної теорії, щоб вивести народ із перехресних стежок на вірну дорогу. Такі його твори, як «Лель і Полель», «Основи суспільності», «Перехресні стежки», драми «Украдене щастя», «Будка ч. 27», є хвилюючою епопеєю життя українського народу кінця XIX — початку XX ст. Тільки тепер, вперше зібрані в 50-томному виданні, його твори, переклади із зарубіжних літератур, дослідження та численні наукові статті розкрили нам титанічну працю письменника в галузі інтерпретації і включення в актив рідної культури світових здобутків. Тут, як і в інших галузях, здійснювався синтез культурних надбань усіх віків і народів: від стародавніх легенд через античність в Ренесанс, до Данте, Шекспіра, Байрона, Пушкіна, Бальзака, Толстого.

Володіючи європейськими мовами і деякими східними, І. Франко, переносячи на рідний грунт усе велике і людяне, водночас широко інформував про розвиток української культури в російській, польській, чеській, болгарській, німецькій пресі. Він використовував світову трибуну, щоб бити на сполох проти переслідувань і заборони живого слова, свого і чужого, проти підступів сил реакції; але цю ж трибуну використовував і для єднання з передовими силами Росії і Австро-Угорщини. Він пильно вивчав розгортання революційного руху в Росії — від Радищева до Леніна, завжди єднаючись, за його висловом, із найблагороднішою частиною російського суспільства, Росією Тургенєва, Чернишевського, Добролюбова, Писарєва та багатьох інших прогресивних мислителів свого часу.

Завданням боротьби за нове суспільство була присвячена революційна наукова діяльність І. Франка. Він популяризував марксизм, викривав реакцію і її служителів своїми філософськими, економічними і демографічними працями. Його вклад у суспільно-економічну думку вітчизняної науки неоціненний. Псевдонауковим концепціям він протиставляв свою концепцію історичного розвитку. Працям І. Франка притаманна наукова глибина обізнаності зі станом розвитку предмету в світовій науці.

Наш міжнародний симпозіум, який проводять Академія наук Української РСР, комісія Української РСР у справах ЮНЕСКО, Український комітет Міжнародної асоціації вивчення і поширення слов'янських культур, присвячений 130-річчю від дня народження І. Франка і завершенню видання 50-томного зібрання його творів, задуманий як комплексний, тобто міждисциплінарний. Ми сподіваємося, що він дасть можливість у зв'язку з енциклопедичним

характером Франкової особистості поставити та вирішити низку важливих проблем духовного життя слов'янських і, ширше, європейських народів кінця XIX — початку XX ст. і на цьому конкретному прикладі феномена І. Франка по-новому збагнути історичне коріння і закономірності сучасного співробітництва і духовного життя народів країн Центральної та Східної Європи, їх величезного вкладу у світову і духовну культуру людства.

Наш симпозіум проходить у рік, оголошений ООН роком миру. В умовах величезних суспільних, економічних і морально-етичних звершень у житті радянського народу, які за своєю суттю, за визначенням М. С. Горбачова, дорівнюють революції. XXVII з'їзд КПРС розробив наукову концепцію перебудови, стратегію прискорення економічного і соціального розвитку країни, збереження миру на планеті. Відповідно до них Радянський Союз, активно здійснюючи свої плани і послідовно відстоюючи принципи рівності і справедливості у міжнародних справах, висунув реалістичну програму поетапної ліквідації та повної заборони ядерної зброї й інших засобів масового знищення.

Величезні досягнення сучасної науки і техніки повинні йти не на знищення, а виключно на суспільний і духовний прогрес цивілізації. Саме тому так активізується боротьба народів світу, в авангарді якої знаходяться радянські люди і народи соціалістичних країн, проти імперіалістичного зла і насильства, загрози атомного знищення. У цій благородній і виключно справедливій боротьбі величезна спадщина і духовне багатство великого гуманіста І. Франка продовжують служити людям, несучи їм ідеали добра, справедливості і вічного устремління в майбутнє.

Перш ніж відкрити наш форум, дозвольте від імені його Оргкомітету висловити щиру подяку панові Е. Моніку, завідуючому відділом сектору культури і комунікацій ЮНЕСКО, за участь у роботі симпозіуму. Ми просимо пана Е. Моніка передати від Оргкомітету подяку Генеральному директорові ЮНЕСКО панові Амаду Махтар М'Боу за підтримку, надання нашому форуму міжнародного статусу. Дозвольте привітати і подякувати за участь у нашій роботі вчених Російської Федерації, Білорусії, Грузії, Вірменії, Литви, Таджикистану на чолі з віце-президентом АН СРСР, академіком П. М. Федосєєвим, делегацію вчених Австрії на чолі з академіком Г. Витженсом, НРБ на чолі з академіком П. Динековим, НДР на чолі з віце-президентом Міжнародної асоціації вивчення і поширення слов'янських культур, професором Г. Цігенгайстом, Канади на чолі з професором А. Білецьким, ПНР на чолі з директором Інституту слов'янознавства ПАН професором М. Басаєм, ЧССР на чолі з завідуючим кафедрою української літератури університету в Пряшеві професором М. Романом, вчених, які представляють на цьому форумі свої країни, професора Е. Нідергаузера (УНР), професора Є. Барич (СФРЮ), професора Г. Грабовича (США). Академія наук УРСР висловлює вдячність ЦК Компартії України, урядові республіки, Львівському обкомо-

ві та міськкомові Компартії України, виконкомам Львівської обласної та міської Рад народних депутатів за велику увагу до міжнародного симпозіуму та всебічну допомогу в його організації.

Дозвольте побажати всім учасникам симпозіуму, нашим дорогим гостям творчої роботи, приємного перебування в гостинному місті Львові, нових видатних успіхів у розвитку сучасних проблем духовної культури. Міжнародний симпозіум «Іван Франко і світова культура» оголошую відкритим.

М. А. ОРЛИК (Українська РСР)

ВІТАННЯ РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР УЧАСНИКАМ МІЖНАРОДНОГО СИМПОЗІУМУ «ІВАН ФРАНКО І СВІТОВА КУЛЬТУРА»

Рада Міністрів Української РСР вітає всіх учасників та гостей симпозіуму «Іван Франко і світова культура» на землі Радянської України. Ми висловлюємо з цієї нагоди вдячність ЮНЕСКО, яка схвалила ідею симпозіуму, надала допомогу в його організації.

Форум дослідників творчості І. Франка зібрався в країні, народ якої бачить сенс життя у мирній творчій праці, виступає за утвердження соціальної справедливості, за світ без воєн і зброї.

На XXVII з'їзді КПРС було підкреслено величезне значення культурної спадщини, необхідність дбайливого ставлення до всього кращого, що було створено людством за його багатовікову історію. Одним із виявів такого ставлення до надбань культури є завершення видання творів І. Франка у п'ятидесяти томах. Його ім'я присвоєно обласному центрові республіки, Львівському державному університетові, численним підприємствам, колгоспам, школам, океанському лайнеру.

Участь у нинішньому симпозіумі багатьох вчених і письменників з братніх республік Радянського Союзу, із зарубіжних країн переконливо свідчить про те, якого широкого розмаху набуло дослідження багатої спадщини Великого Каменяра.

Творчий доробок видатного письменника, вченого і громадського діяча, який стоїть в історії українського народу поруч із геніальним Шевченком, не лише незмірно збагатив рідну культуру, а й сприяв активізації міжнародних зв'язків. Його невтомна революційна діяльність була підпорядкована боротьбі за соціальне і національне визволення усіх пригноблених.

Пристрасним словом художника, публіциста і вченого він будив прагнення народів до свободи і братерства, вселяв віру у світле майбутнє. Творіння генія І. Франка належать до тих здобутків минулого, які не старіють. Їх знають і шанують не тільки в нашій країні, а й далеко за її межами. І щораз більше людей прилучається до цього вічно живого джерела думки і краси слова.

М. А. ОРЛИК (Українська РСР)

ВІТАННЯ РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР УЧАСНИКАМ МІЖНАРОДНОГО СИМПОЗІУМУ «ІВАН ФРАНКО І СВІТОВА КУЛЬТУРА»

Рада Міністрів Української РСР вітає всіх учасників та гостей симпозіуму «Іван Франко і світова культура» на землі Радянської України. Ми висловлюємо з цієї нагоди вдячність ЮНЕСКО, яка схвалила ідею симпозіуму, надала допомогу в його організації.

Форум дослідників творчості І. Франка зібрався в країні, народ якої бачить сенс життя у мирній творчій праці, виступає за утвердження соціальної справедливості, за світ без воєн і зброї.

На XXVII з'їзді КПРС було підкреслено величезне значення культурної спадщини, необхідність дбайливого ставлення до всього кращого, що було створено людством за його багатовікову історію. Одним із виявів такого ставлення до надбань культури є завершення видання творів І. Франка у п'ятидесяти томах. Його ім'я присвоєно обласному центрові республіки, Львівському державному університетові, численним підприємствам, колгоспам, школам, океанському лайнеру.

Участь у нинішньому симпозіумі багатьох вчених і письменників з братніх республік Радянського Союзу, із зарубіжних країн переконливо свідчить про те, якого широкого розмаху набуло дослідження багатої спадщини Великого Каменяра.

Творчий доробок видатного письменника, вченого і громадського діяча, який стоїть в історії українського народу поруч із геніальним Шевченком, не лише незмірно збагатив рідну культуру, а й сприяв активізації міжнародних зв'язків. Його невтомна революційна діяльність була підпорядкована боротьбі за соціальне і національне визволення усіх пригноблених.

Пристрасним словом художника, публіциста і вченого він будив прагнення народів до свободи і братерства, вселяв віру у світле майбутнє. Творіння генія І. Франка належать до тих здобутків минулого, які не старіють. Їх знають і шанують не тільки в нашій країні, а й далеко за її межами. І щораз більше людей прилучається до цього вічно живого джерела думки і краси слова.

Як письменник і громадський діяч І. Франко засуджував і викривав ті реакційні суспільні сили, які в ім'я класово-егоїстичних інтересів розпалювали ворожнечу між народами, провокували війни. Тому знаменно, що присвячений Каменяреві симпозіум зібрався у рік, який Організація Об'єднаних Націй проголосила Роком миру.

Хай ваш симпозіум, присвячений великому діячеві світової культури, гуманісту, невтомному борцеві за справедливий соціальний лад, за світле майбутнє всього людства, збагатить франкознавство, послужить справі миру і прогресу.

И. И. ЛУКИНОВ (Украинская ССР)

ПРИВЕТСТВИЕ ОТ ПРЕЗИДИУМА АН СССР И ПРЕЗИДИУМА АН УССР

Президиум Академии наук СССР и Президиум Академии наук Украинской ССР горячо приветствуют собравшихся в г. Львове участников и гостей Международного симпозиума «Иван Франко и мировая культура».

И. Франко был не только великим писателем, но и выдающимся ученым. Его научная деятельность способствовала подъему гуманистических наук на Украине, выводила их на уровень передовой мировой науки. Поражает глубина и многогранность научных интересов Франко-ученого, внесшего вклад в разработку проблем филологии, истории, философии, экономики. Многие художественные и научные открытия И. Я. Франко опередили свое время, остаются и ныне актуальными.

Труды украинского ученого уже при его жизни получили высокую оценку современников. Ученый совет Харьковского университета в 1906 г. присудил ему почетную степень доктора русской словесности. В 1916 г. Российская Академия наук присудила И. Я. Франко премию за работу «Студії над українськими народними піснями».

В наши дни учреждения АН СССР и АН УССР уделяют большое внимание изучению и популяризации культурного наследия. В этом контексте широко развертывается и исследование жизни и творчества И. Франко.

В исследованиях советских ученых получил глубокое освещение вопрос о значении художественного и научного творчества И. Франко, о его связи с передовыми социально-политическими движениями, с борьбой за революционное преобразование общества.

Итогом долголетней кропотливой работы большого отряда советских ученых, в частности сотрудников Института литературы им. Т. Г. Шевченко АН УССР и ряда других учреждений (в том числе Института общественных наук АН УССР и Львовского университета им. Ивана Франко), явилось издание пятидесятитомного собрания сочинений Франко. Впервые осуществлено столь масштабное научное издание его творческого наследия. Без сомнения, оно будет началом качественно нового этапа в развитии франковедения, у истоков которого стояли видные представители отечест-

венной науки, в частности академики АН УССР М. Возняк, Ф. Колесса, А. Белецкий.

Как свидетельствует и нынешний форум, где собрались ученые со всех концов нашей страны и из-за рубежа, творчество Великого Каменяра вызывает интерес во многих странах. Поэтому симпозиум должен послужить также лучшей координации дальнейших исследований франковедов, активизировать международное научное сотрудничество в этой области.

Желаем участникам Международного симпозиума успешной и плодотворной работы по изучению вклада великого сына украинского народа в сокровищницу мировой культуры, его неутомимой деятельности во имя укрепления дружбы и взаимосвязей между всеми народами.

E. MAUNICK (UNESCO)

FÉLICITATIONS AUX PARTICIPANTS DU SYMPOSIUM « IVAN FRANKO »

Madame Orlyk,
vice-président du Conseil de la Republique de l'Ukraine
Monsieur le Président, le représentant du Président
de l'Académie des Sciences
Monsieur le Président du Symposium

C'est un honneur et un devoir pour moi que de représenter ici Monsieur Amadou Mahta M'Boy, Directeur Général de l'UNESCO.

Quand on représente le Directeur Général de l'UNESCO quelque part dans le monde et qu'on sait qu'on va prendre la parole on prépare un discours. On le dactylographie, on le lit et on le relit, on le passe et on le repasse pour être sûr de dire ce qu'il faut dire.

J'ai deux excuses à vous demander : la première c'est de ne pas parler votre très belle langue que ce soit le russe ou l'ukrainien, et la deuxième de n'avoir pas écrit de discours.

A bonne mille lieues je pensais que je viendrai ici et je vous dirai : « Laissez-moi vous parler d'Ivan Franko. Laissez-moi vous parler du poète, du romancier, du dramaturge, du satiriste, du journaliste et plus que tout du poète ».

Mon ambition était de vous parler de quelqu'un qui a écrit, à ma connaissance, plus de 50 volumes. Mais voici que je me retrouve dans une assemblée où il y a là tous les spécialistes et tous les grands amoureux d'Ivan Franko ; que je me retrouve devant une salle de personnes qui connaissent Ivan Franko parce qu'elles sont de la même terre et du même sang et du même rêve qu'Ivan Franko.

Alors au lieu de vous dire ce que vous connaissez déjà, permettez-moi à la place de vous dire mon émotion.

Mais en vous le disant je vais écouter ce que Ivan Franko a traduit : il a pris un poème d'Adolphe qui a été déjà traduit, il l'a retraduit et voici la première phrase de ce poème.

Voilà ce qui est arrivé. Laissez-moi raconter ce qui est arrivé.

Ce matin on m'a conduit à la maison d'Ivan Franko et sur une table de travail il y avait une page manuscrite d'un poème qu'il était en train de retravailler, de retraduire. Et la première phrase de ce poème est celle-ci : « Si tu savais l'importance de la parole ».

Alors je dois faire très attention. Ce que je voudrais dire, Mesdames et Messieurs, c'est ńue l'UNESCO ne pouąait ńue s'associer au 130e souvenir de la naissance d'Ivan Franko. Pourquoi ?

Voilà un homme dont le père était forgeron, qui est né dans un lointain village, qui se forme lui-même, et qui se découare un talent d'écrivain. Et au lieu d'utiliser ce talent d'écrivain à écrire des vanités, il met ce talent d'écrivain au service de son peuple, de son pays et de sa terre.

Pour lui la liberté était la chose la plus sacrée au monde, il est allé jusqu'au bout de son talent pour dire cette liberté. En cela Ivan Franko est un écrivain exemplaire. Et l'UNESCO ne peut qu'être d'accord avec Ivan Franko parce que Ivan Franko est un homme qui a été l'avocat de l'identité culturelle, il a écrit pour défendre l'identité de l'Ukraine, il a écrit pour honorer l'identité des gens de ce pays, pour sauver de la ruine, de la guerre et de l'oubli les grandes valeurs culturelles de ce peuple. Mais il n'a pas fait que ça. C'était un homme d'ouverture, il a aussi traduit d'autres écrivains qui ont écrit dans d'autres langues, qui venaient d'autres cultures, et c'est pourquoi je ne veux pas être long mais j'aimerais vous dire mon émotion.

En visitant la maison d'Ivan Franko ce matin une chose m'a frappé. J'ai compté douze fenêtres, dans la maison d'Ivan Franko; douze — c'est trois fois quatre. Il n'y a que quatre points cardinaux: le Nord, le Sud, l'Est et l'Ouest. La maison d'Ivan Franko est ouverte trois fois sur le monde. C'est vous dire la richesse intérieure de cet homme et sa sensibilité au monde extérieur. Il est donc l'homme de l'identité culturelle, il est l'homme de dialogues des civilisations et des cultures; cela veut dire qu'il est l'homme de la paix. Et l'UNESCO n'a pas d'autres buts. Je pense que si Ivan Franko vivait aujourd'hui il serait à l'UNESCO.

Mesdames, Messieurs, je ne pourrai pas quitter ce micro sans dire que si l'UNESCO s'est associée pour la réussite de ce Symposium, c'est grâce aussi à un merveilleux mouvement qui s'est installé dans votre pays. Ce merveilleux mouvement s'appelle « L'Association des amoureux du livre ».

Je dois rendre hommage à M. Chouvaeov et, à travers lui, rendre hommage à l'Association des amoureux du livre parce qu'ils suivent l'exemple d'Ivan Franko. C'est à travers le livre qu'Ivan Franko a accompli tout son oeuvre, et l'Association des amoureux du livre rend hommage aux livres parce que le livre est et restera une âme de la paix.

Je Vous remercie.

Ю. М. МУШКЕТИК (Українська РСР)

ТОЙ СВІТЛИЙ ВОГОНЬ

У світі є зорі, які ми називаємо провідними, бо вони горять яскраво і стало, служать людям орієнтирами у просторі й часі; на землі є ріки, які ми називаємо великими ріками, ріками народу, бо вони вбирають у себе тисячі інших рік; на землі є люди, які йдуть попереду інших і своїми серцями освітлюють людству шлях у будучину. Половина з них — це ті, що рухають прогрес силою свого розуму, свого таланту, друга половина — ті, що підносять його висотою власного духу, звитяги, самопожертви, власним прикладом. А є й такі, в яких щаслива і ласкава доля поєднала ці даності в одній особі. До них ми без сумніву відносимо людину, чиє ім'я зібрало нас у цьому залі. Хоч сам І. Франко з великої скромності відносив себе до трудівників, котрі лише докладають по цеглині до великої спільної будови, ми називаємо його серед тих, про кого він сказав, що вони «глибоко увійшли в таємниці духу їх доби, були великими в щасті і стражданні», власне — геніями.

А якщо вже погодитись і з його власним означенням себе як будівничого, то як поет, прозаїк, публіцист, критик, фольклорист, літературознавець, філософ він поклав такий підмурок, на якому постали стіни нової світобудови. Як людська особистість, він подав нам приклад незвичайного громадянства, совісливості, непримиренності до визиску і поневолення, правдивості, жертовності, любові, одержимості, сміливості і, якщо хочете, звитяжності. Хіба це не приклад для всіх нас: «Як син українського селянина, вигодований чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю обов'язок панщиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло, пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали» [31, *31*].

Неначе атланти, тримають ці подвижники планету людського духу, людських ідеалів. По них міряємо наші вчинки, наш поступ, наші досягнення. Хіба не достойний, гідний наслідування приклад любові до рідного краю, рідного народу подав він своїм життям і своїми творами:

Ти любиш Русь, за те
тобі і честь і шана.
У мене ж тая Русь —
Кровава в серці рана [2, *185*].

А хіба не прикладом для усіх нас є його подвижницька праця, його боротьба, його заклики до братньої спілки слов'янських і всіх інших народів:

Ні, хто не любить всіх братів,
Як сонце боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, коханая Вкраїно! [1, *83*]

Свідченням життєдайності франкових ідей дружби народів є те, що біля його духовного смолоскипа сьогодні зібралися такі поважні, такі шановні люди, представники передової літературознавчої і філософської думки не тільки України, а й багатьох братніх республік і багатьох країн. Висловимо ж глибоку повагу до них, привітаймо їх щиро та сердечно на цьому форумі та побажаємо їм щасної творчої долі в трудах на благо рідних народів і прогресивних людей усього світу.

Дорогі друзі!

В самому акті вашого приїзду, в щирій зацікавленості творчістю генія української літератури ми вбачаємо глибоку повагу і любов братніх нам народів до народу українського, до його культури, до велета І. Франка. Народу, світлу будучину котрого з такою ясністю прозрів великий Каменяр:

І бачив я в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудом та рілля
Народ годувала щасливий, свобідний [1, *186*].

І. Франко — це поступ народу. Він узяв на свої плечі тягар цілого покоління, крізь темряву й морок виніс цей тягар нагору, тим самим подвигнувши рідний народ на шляху вселюдського поступу до заповітної мети.

Не просто навіть такою поважною громадою, яка зібралася тут, охопити всі сторони культурно-наукової і суспільно-політичної діяльності І. Франка, всі галактики його творчості. Син простого коваля, він піднявся до вершин людського духу, людського генія; іскри вогню, які шугали з його горна і розлетілися по всьому світу, засвітили в багатьох серцях одвітний вогонь патріотизму, любові, жадоби пізнання, боротьби за щасну долю людства. Вони — у наших грудях. Підтримувати й далі той світлий вогонь, який допомагає розвиднюватися на вселюдських обріях,— благородна й прекрасна справа.

П. Н. ФЕДОСЕЕВ (СССР)

ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ИВАНА ФРАНКО

Юбилей выдающегося революционера-демократа, писателя, мыслителя, ученого мирового масштаба, великого сына Украины Ивана Яковлевича Франко — большое событие в общественной и культурной жизни украинского и русского народов, всей нашей многонациональной Родины.

Гигантская, энциклопедическая личность И. Франко привлекает к себе внимание широкой мировой общественности. И это совершенно закономерно, если иметь в виду ту роль, которую он сыграл в борьбе с силами реакции, в развитии отечественной и мировой культуры, в постоянном служении идеям освобождения трудящихся от социального, национального и духовного угнетения.

Родился, жил и творил И. Франко в Западной Украине, отторгнутой от общей родины украинского народа, изнывавшей под гнетом Австро-Венгерской монархии. Но он всегда чувствовал и сознавал неразрывную связь своего края с общими историческими судьбами всех украинцев, историческое и культурное родство всех восточных славян. Страстный поклонник и последователь Тараса Шевченко, он в равной мере был приверженцем революционных идей и дела А. Герцена, В. Белинского и Н. Чернышевского. Имя его занимает почетное место в ряду выдающихся революционных демократов и социалистических просветителей XIX в.

Идейное наследие И. Франко отличается исключительным богатством и многосторонностью. Кажется, нет такой области общественной науки и культуры, которой он не занимался бы самым основательным образом и в которую не внес бы своего весомого вклада. Литературно-художественная, научная, публицистическая и общественно-политическая деятельность подвижника мысли и дела, подлинного титана в царстве духа, автора тысяч произведений, написанных на украинском, русском, польском и немецком языках, является удивительно многогранной и плодотворной. Сейчас завершено издание собраний его сочинений на украинском языке в 50-ти томах.

Это громадное идейное наследие принадлежит не только прошлому, оно живет активной жизнью и поныне, с пользой служит делу социального и культурного прогресса в наше время, участвует во всестороннем духовном развитии человека. Именно этим целям была посвящена его жизнь, вся его творческая и общественно-политическая деятельность.

Первопричиной его социального протеста, революционного духа послужили беспросветная нужда и бесправие трудящихся Западной Украины, угнетаемых и подавляемых разнонациональными паразитическими классами лоскутной Австро-Венгерской империи, которую И. Франко называл «среднеевропейским болотом», «тюрьмой народов».

Беспредельная любовь к трудящимся и обездоленным, ненависть к их поработителям, беззаветное стремление отдать все свои силы и знания освобождению людей труда от гнета и эксплуатации, знакомство с лучшими завоеваниями отечественной и мировой культуры, в том числе с марксизмом, предопределили революционно-демократическое мировоззрение И. Франко. Ему пришлось работать в душной атмосфере социальной и национальной подавленности, в тюрьмах и под назойливым полицейским надзором, но он сумел быть на уровне знаний века, и это питало его воинствующий материализм и диалектику, борьбу против реакционной идеологии во всех ее формах и проявлениях, глубокую теоретическую разработку проблем реалистической эстетики, этики революционного действия.

Материалистическое миропонимание украинского мыслителя формировалось на основе глубокого изучения всей предшествующей и современной ему философской мысли, духовной культуры, критического осмысления конкретной исторической действительности своего времени. Большую роль сыграло изучение им ряда основополагающих работ К. Маркса и Ф. Энгельса — «Манифеста Коммунистической партии», «Капитала», «Анти-Дюринга», «Людвига Фейербаха...» и многих других.

И. Франко перевел на украинский язык 24-ю главу первого тома «Капитала» о первоначальном капиталистическом накоплении, в котором с исключительной выразительностью показана кровавая система массового разорения и ограбления мелких производителей, насильственного лишения земли и других средств производства с целью создания армии неимущих пролетариев, раскрыта чудовищная эксплуатация предпринимателями английских рабочих, с глубоким сочувствием показано их крайне бедственное, бесправное положение. И явно, что для перевода именно этот раздел был выбран не случайно, ибо содержание его созвучно произведениям И. Франко. Волнующие «Бориславские рассказы» И. Франко, его повести «Удав», «Борислав смеется» являются как бы галицийской параллелью этой обличительной главы «Капитала», ибо в них с необычайной наглядностью изображены нищета, придавленность и мучения западноукраинских рабочих.

Перевел И. Франко и две первые главы из раздела «Социализм» книги Ф. Энгельса «Анти-Дюринг». Видимо, в них внимание переводчика привлекло яркое изложение исторических корней социалистических учений и обоснование закономерности социалистического преобразования общества.

Важное значение в формировании материалистического мировоззрения И. Франко сыграли передовая русская философская мысль и достижения современного ему естествознания, за успехами которых он внимательно следил.

Уже в ранних своих произведениях (конца 70 — начала 80-х гг. XIX в.) И. Франко со всей определенностью выступил в защиту материализма, против различных разновидностей и форм идеализма. Об этом свидетельствуют такие его работы, как «Литература, ее назначение и важнейшие черты», «Критические письма о галицкой интеллигенции», «Мать-природа», «Страшный суд» и др.

В основании всего существующего, по убеждению И. Франко, лежит материя, каждый атом которой «прочнее всех богов», порожденных фантазией людей. То, что мы называем духовной жизнью, является, считал мыслитель, продуктом материи на определенном уровне ее развития. Вера в загробную жизнь, потусторонний мир, воскресение мертвых и т. п.— фантазия. То, что называется «душой»,— не что иное, как порождение материальной основы.

В стихотворении «В плен-эре» прямо говорится, что законы, по которым развиваются материя, природа, объясняют суть нашей души, специфику различного рода идей, желаний, чувств, устремлений. Поэтому рассуждения о бессмертной душе, ее вечности, неуничтожимости не имеют под собой никаких реальных оснований, противоречат данным науки и практического опыта.

В статье «Несколько слов о том, как упорядочить и проводить наши народные издательства» и во многих других произведениях, И. Франко решительно выступил в защиту материалистического монизма, против религиозно-идеалистической интерпретации коренных основ мировоззрения. «Наука, желая быть наукой,— писал он,— должна отбросить веру, а опереться на критику, должна отбросить откровение, а основываться на памятниках жизни и культуры, должна отбросить двойственность в природе, а стоять на единстве (монизме), то есть должна признать, что материя и сила — суть одно, что дух и тело — суть одно...» [45, *189*]. Иначе говоря, необходимо решительно стать на позиции монизма.

Основные положения философского материализма И. Франко распространил на область познания, исходя при этом из возможностей человеческого разума постигнуть происхождение и сущность вещей природы. С этих позиций он подверг всесторонней критике мистику, философский дуализм и агностицизм.

Веру в могущество человеческого познания мыслитель вдохновенно развил и в своей поэзии:

Мы тысячи таких красот открыли,
Таких чудес и волшебств,
Что ум и сердце тонут в них, как в море.
И — главное, что мы
Самих себе открыли,
Открыли наши души,
Раскрыли механизм наших идей,
Своих желаний, чувств и устремлений [1].

[1] *Франко И.* Избр. соч.: В 5 т.— М., 1948.— Т. 1.— С. 369.

Для И. Франко характерен диалектический подход к явлениям природы и общественной жизни. В его многочисленных научных, публицистических, художественных произведениях и письмах содержатся глубокие мысли о необходимости диалектического объяснения явлений действительности, о невозможности представить себе жизнь без движения, развития. Он выступал против догматизма, эклектики, софистики, требовал понимания «внутренней диалектики» развития, строгого учета противоречий природы вещей. В этом отношении он продолжал традиции Т. Шевченко и русских революционных демократов, используя также произведения основоположников марксизма, новейшие данные науки и исторической практики.

И. Франко стремился обосновать идею развития в объективном мире и его мыслительном отражении, справедливо видел в диалектике надежное оружие глубоких преобразований социальной действительности. В то же время он нередко допускал философские высказывания в духе мыслителей домарксовского периода, отдавал дань «психологическому» методу, допускал разрыв индукции и дедукции.

Конечно, нет достаточных оснований утверждать, что диалектика И. Франко была материалистической в строгом смысле слова. Безусловно то, что диалектика И. Франко противоположна как метафизике, так и идеалистической диалектике. От них она отошла, значительно приблизившись к марксистской материалистической диалектике. Она представляет собой специфическое духовное образование. Своеобразие метода И. Франко состоит в том, что под влиянием марксизма его метод содержит в себе здоровую внутреннюю «сердцевину» (идею развития), на которую, тем не менее, оказали отрицательное влияние новые формы метафизики, связанные с позитивизмом.

В истолковании ряда важных вопросов общественной жизни он приближался к историческому материализму. Мыслитель неоднократно подчеркивал зависимость духовных, в частности литературных, явлений от социальных условий, рассматривал общественное развитие как закономерный процесс, считал, что народным массам принадлежит определяющая роль в истории, и подвергал резкой критике тех, кто преувеличивал значение отдельной личности.

Непосредственным продолжением общефилософских идей И. Франко, его материализма и диалектики являются атеистические мысли великого Каменяра. В многочисленных произведениях, в том числе и специальных исследованиях, он подробно показал возникновение религии. Основываясь на обширном историко-этнографическом материале, достижениях археологии, антропологии, естествознания, исторической науки, писатель выясняет причины возникновения религии, несостоятельность библейской легенды о происхождении мира, земли, животных и человека.

На богатом конкретно-историческом материале мыслитель показал классовую сущность всех мировых религий, в том числе

христианства в его католической, православной и протестантской формах. Особенно обстоятельно он раскрыл реакционную сущность католицизма и униатства. В статьях «Католический панславизм», «Воскресение или погребение», «Наш взгляд на польский вопрос», «Две унии», «Иезуиты и радикалы» и многих других он подверг беспощадной критике католическую церковь, Ватикан и их союзницу — униатскую церковь, которая призвана была отравлять сознание трудящихся славянских народов в интересах Ватикана, эксплуататорских классов. «Божьи служители», писал И. Франко, все земли и моря «обошли, повсюду ширя темноту, тоску и горе, покрывали зло богатых, неимущих угнетали и крестом твоим свободу, вольность мысли убивали» [2].

Не в небесных райских кущах, а в «земной круговерти» видел он возможность достичь человеческого счастья.

Взяв на вооружение диалектику, И. Франко стал решительным противником догматизма и схоластики, отживших общественных порядков и соответствующих им идей. Он считал себя сторонником «лихого племя» бунтарей, пионеров социального перелома, «вечных революционеров» и тех философов, что «цепи догматизма разбивали». Философов-идеалистов он уподоблял породе пигмеев, червей, рожденных и копошащихся в трясине, но воображающих, что солнце сияет ради них:

И сны свои черви сложили в системы
С таким заключеньем: «нет доли светлей»;
Читали доклады, строчили поэмы
О жизни болотной счастливой своей [3].

Революционный мыслитель призывал порвать оковы фальши и обмана, сбросить постыдного смирения крест, чтобы навсегда ушел в прошлое и стал страшной сказкой ветхий мир насилия и рабства.

На осмеяние и презрение выставлял он и «прогрессистов», отвергавших революционный путь развития, явно ненавидевших бунтовщиков. С едким сарказмом изобразил он таких субъектов, пародируя их речь.

Я потихонечку. Я по пути прогресса...
А эти крайности! Зачем? Какого беса!
Прогресс — пожалуйста, но чтобы основ не рушить [4].

Понимая всю сложность борьбы с угнетателями народных масс, И. Франко предупреждал, что придется встать за правду твердо и с врагом сразиться, ибо «решается великий спор». Он призывал рекрутов овладеть оружием, чтобы уметь «стрелять без промаха, в упор» — «в неволю черную и рабство, в извечный и позорный гнет, во все то зло, какое жадно кровь человечества сосет». И заключение революционного напутствия гласит:

---

[2] Там же.— С. 441.
[3] Там же.— С. 81.
[4] Там же.— С. 139

«Учись, чтоб сильным быть и крепким,
Когда наступит день иной!
Учись, чтоб быть всегда готовым,
Когда труба покличет в бой[5].

И. Франко был убежден, что только социальная революция, осуществленная народными массами, может привести к уничтожению эксплуататорского строя и созданию справедливых социальных отношений. «Под словом революция я понимаю,— писал он,— именно большой ряд... культурных, научных, политических факторов, будь они кровавые или нет, которые изменяют все основы и прежние понятия и поворачивают все развитие данного народа совсем на иной путь»[6].

Нельзя до конца уяснить и правильно оценить мировоззренческие позиции И. Франко без осмысления его этической концепции, где, пожалуй, наиболее ярко проявились гуманистический характер и революционная направленность творчества украинского мыслителя. И. Франко оставил после себя непревзойденные образцы художественно-образного осмысления реальных процессов общественной жизни Украины конца прошлого — начала нынешнего века. Главный корень всех социальных зол И. Франко видел в разрушении общинного быта, разделе и захватах общинных земель, в господстве частной собственности. В стихотворении «Думы на меже» он образно выразил эти идеи. Межа разделила людей на собственников, на «мое» и «твое». Частная собственность породила вражду между людьми, высасывает из них и совесть, и силы, заводит в трясину и тьму беспросветную. Только устранением этого начала всех бед, только общим трудом можно обновить землю, сделать свободным и счастливым народ, и тогда он будет «жить по правде».

Будучи художником слова, И. Франко являлся одним из ярчайших представителей той литературы, которая, по его же оценке, была неразрывно связана с общественным развитием, с общественными стремлениями, с кипучей классовой борьбой, выступала правдивым, сознательным, живым выражением интересов, вкусов и взглядов современного ей общества. В основе творчества украинского революционного демократа лежал «идеал человека деятельного и полноправного, идеал общественного строя, основанного на справедливости»[7].

Акцентируя внимание на анализе социальных условий, формирующих личность, писатель создает художественные образы героев, аккумулирующих в себе противоречия между духовным развитием личности и общественными условиями, препятствующими этому развитию. При капитализме не может быть и речи о всестороннем развитии природных сил и задатков человека труда, поскольку, как подчеркивал И. Франко, вся система идеологического воздействия в условиях господства частной собственности направлена на воспитание у подданных покорности существующим порядкам и удержание их в темноте. Эта характеристика буржуазных общественных отношений не потеряла актуальности и сегодня, как не утратила своего значения и критика украинским мыслителем буржуазной морали. Условием существования буржуазного государства, по его мнению, является лицемерие, духовное ничтожество, моральное вырождение при грубой силе, ибо «всякое рабство оказывает вредное, деморализующее и убийственное влияние не только на угнетенных, но также, и притом далеко в большей мере, на угнетателей»[8].

Обращаясь к истории, И. Франко сумел увидеть классовую ограниченность и правильно определить историческое место буржуазной морали с ее проповедью свободы экономически сильной личности. Он понимал и разъяснял в своих произведениях, что буржуазия добилась свободы только для себя, в то время как действительная свобода состоит в создании условий, при которых каждая личность могла бы как можно шире воспользоваться свободой для служения обществу, всем слабым и угнетенным.

Показав полную противоположность нравственных принципов господствующих и угнетенных классов, И. Франко соединил нравственный идеал будущего общества с освободительной борьбой трудящихся и обосновал тем самым правомерность этой борьбы не только с политической, но и с моральной точки зрения. К такому же выводу пришел украинский мыслитель и в результате теоретического анализа одной из центральных в революционно-демократической этике проблемы соотношения личных и общественных интересов, а также тесно связанного с ней вопроса о побудительных мотивах нравственного поведения человека. Источник этих мотивов он видел в условиях материальной жизни общества, поскольку был убежден, что человек в равной мере как один, так и другой, выходит из лона природы. Только общественные отношения, в которые он попадает, делают из одного — крестьянина, из другого — помещика; из одного — рабочего, из другого — паразита. Именно положение, занимаемое человеком в обществе, оказывает решающее влияние на его духовное развитие.

Единственно возможным выходом для угнетенных является коренное изменение условий человеческого существования. Ликвидация частной собственности, делает вывод И. Франко, потянула бы за собой целый ряд не только материальных, но и моральных последствий в пользу рабочих, так как совершенно очевидно, что решение нравственных проблем зависит от решения проблем социально-экономических, а последнее возможно только в результате революционного преобразования общества. При этом личное счастье каждого человека неотделимо от счастья всего народа.

И. Франко считал фикцией существование изолированной лич-

[5] Там же.— С. 129
[6] *Франко И.* Соч.: В 10 т.— М., 1959.— Т. 10.— С. 51.
[7] Там же.— Т. 9.— С. 362.
[8] Там же.— С. 193

ности, находящейся вне определяющего влияния общества. Решая проблему соотношения личных и общественных интересов, он выступает против буржуазных этических теорий, воспевающих индивидуализм. Развивая свою аргументацию, он писал: «Ни наука сама по себе, ни свободная и беззаботная жизнь, ни почести, ни слава, ничто это не может сделать счастливым человека, пока этот человек всегда и всюду имеет в виду только самого себя. Только если он все свои приобретения, всю силу обратит на труд во имя того, чтобы осчастливить других, создать им обеспеченную, хотя и неустанным трудом оплаченную жизнь и развитие, только тогда человек может быть счастливым» [9]. Счастье неотделимо от долга. Оно состоит в выполнении долга, в служении народу. С этой точки зрения этический идеал сводится к достижению «народного блага», которое возможно только в социалистическом обществе.

В своем творчестве И. Франко неоднократно обращался к осмыслению проблемы добра и зла через анализ коллизий между эгоизмом и альтруизмом и убедительно показал, что эгоизм как жизненный принцип, с неизбежностью приводит человека к моральному краху.

Нравственная ценность личности, по глубокому убеждению украинского революционного демократа, определяется ее участием в деятельности коллектива, умением подчинить личные интересы общественным. Этот социально-этический принцип воплощается в его художественном творчестве. Он верил и убежденно доказывал, что подлинная поэзия должна быть и всегда будет нравственной.

Значительное место в творческом наследии И. Франко занимает критика религиозной морали. Многие высказанные им идеи не утратили своего значения до сих пор. Украинский мыслитель направлял острие своей критики на разоблачение попыток религиозного обоснования морали.

Несомненная историческая заслуга И. Франко состоит в том, что он не ограничивался теоретической полемикой со своими идейными противниками, а неустанно с помощью художественного творчества раскрывал перед широкими массами трудящихся социалистический идеал свободы и равенства. Таким образом, этическая концепция И. Франко имеет ярко выраженный гуманистический характер и революционную направленность.

Ценнейший вклад внес И. Франко в развитие эстетической мысли. По количеству работ и обширности рассматриваемых в них проблем ему нет равных на Украине. На него оказали влияние наследие Т. Шевченко, русская реалистическая литература и материалистическая эстетика А. Герцена, В. Белинского, Н. Чернышевского, Н. Добролюбова.

Уже в первой работе по этим вопросам — статье «Поэзия и ее положение в наше время» (1876) — он выступил убежденным

[9] Там же.— Т. 10.— С. 13.

продолжателем их дела и учения в области эстетики и литературной критики.

Принципы революционно-демократической эстетики И. Франко развивал также в журналах «Друг», «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», где вел борьбу против клерикалов, консерваторов, и буржуазно-националистических взглядов. В 1878 г. появилась статья И. Франко «Литература, ее задачи и важнейшие черты», ставшая манифестом революционно-демократической эстетики на Украине, обоснованием принципов реализма и народности, материалистического понимания природы и функции художественного творчества.

И. Франко вплотную подошел к пониманию социальной значимости и обусловленности литературы. В противоположность идеологам буржуазии, считавшим, что литература должна стоять над партиями и подчиняться исключительно законам эстетики, И. Франко, вслед за Н. Чернышевским и Н. Добролюбовым, заявлял: «Литература, стоящая над партиями,— это только ваш сон, это ваша фантазия, но на деле такой литературы не было никогда» [10]. Эти мысли подчеркивали важность политической позиции писателей, выражали требование ясно и определенно отстаивать интересы народа против его угнетателей.

Блестящий анализ И. Франко художественного наследия Т. Шевченко является образцом научной интерпретации. В его глубоко обоснованной оценке Т. Шевченко представляется как «апостол правды и науки» [11].

В духе революционно-демократической критики высмеивал И. Франко барских эстетов, проповедников «чистого искусства» и формалистической эстетики, сетовавших по поводу того, что реалистическая критика сбросила божественную Музу с небес на землю, а реалистическая литература занялась делами будничной жизни людей:

> Все гнусавят про красоты эстетических канонов.
> Лепят и кроят усердно мир грядущий из картона.
> А ведь жизнь своей дорогой мчится, мысли поднимая,
> Этим жалобам унылым и канонам не внимая [12].

В самой природе реалистического искусства, считал мыслитель, заложена познавательная тенденция: «Литература, как и современная наука, должна быть труженицей на ниве человеческого прогресса. Ее тенденция и метод должны быть научными. Она накапливает и описывает факты повседневной жизни, взирая только на правду, не на эстетические правила,— а заодно и делает из них выводы,— это ее научный реализм. Она вследствие этого указывает ущербности общественного строя там, куда не всегда может добраться наука (в повседневной жизни, в психологическом развитии страстей и человеческих привязанностей), и старает-

[10] Там же.— Т. 9.— С. 59
[11] *Франко И.* Избр. соч.— Т. 1.— С. 445.
[12] Там же.— С. 126—127

ся будить в читателях желание и силу для устранения этих ущербностей — это ее прогрессивная тенденция» [26, *13*]. Так удачно и проницательно формулирует И. Франко положения материалистического понимания сущности и назначения искусства.

На рубеже XIX и XX веков И. Франко и его единомышленникам пришлось вести борьбу на два фронта: против декадентства и против вульгарно-социологической националистической эстетики. Эти два аспекта и определили его дальнейшие эстетические исследования. Понимание диалектики национального и общечеловеческого в искусстве помогло мыслителю раскрыть процесс взаимообогащения национальных культур за счет приобщения к достижениям наиболее прогрессивных культур мира.

Материализм И. Франко обнаруживается в его оценке роли органов ощущения в художественном творчестве, в анализе ассоциации, фантазии, взаимодействия интеллектуального и эмоционального моментов в образном воспроизведении действительности в искусстве. Опираясь преимущественно на формулировки немецкого психолога Штейнталя, И. Франко дает, однако, самостоятельное научное объяснение природы поэтической образности.

Крупным достижением применения теоретических принципов является данное им определение красоты: «Поэтическая красота — это не только красота поэтической формы, не нагромождение каких-то якобы эстетических и красивых образов, не комбинация громких слов. Все эти компоненты только тогда создают подлинную красоту, когда являются частями высшего целого — духовной красоты, идейной гармонии. А здесь, как и на любом поприще человеческого творчества, главным, решающим моментом является именно душа, индивидуальность, чувство поэта» [13].

Секрет художественной красоты И. Франко видел в том, какое впечатление вызывает художник в человеческой душе. Трактат И. Франко «Из секретов поэтического творчества» (1898) и другие его работы по эстетике представляют выдающийся вклад в развитие материалистической эстетической мысли XIX в., особенно в области раскрытия природы ощущений, их специфической роли в разных видах искусства, и прежде всего в поэтическом творчестве. Его попытка материалистически осмыслить этот круг проблем была событием, значение которого выходит за рамки эстетической мысли на Украине. Этим он поднялся на передовые позиции эстетической науки своего времени.

Буржуазные франковеды в свое время выдвинули и пытались «обосновать» мысль о том, будто лишь в самом начале, в 70-х годах, И. Франко занимал революционные позиции, а после этого якобы превратился в обычного либерала, реформиста националистического оттенка. Игнорируя революционную сущность мировоззрения и революционной позиции И. Франко или объясняя их «случайными» влияниями извне, отрицая социальную заостренность и интернационалистский характер взглядов мыслителя, бур-

[13] *Франко И.* Соч.— Т. 9.— С. 340—341.

жуазные националисты фальсифицируют идейное наследие великого борца за счастье трудового народа.

Страстный патриот Украины, поборник национальной культуры не все принимал из национальной жизни, не все национальное считал своим, отделял прогрессивное, подлинно народное от консервативного и чуждого интересам трудящихся. С этих позиций он критиковал лжепатриотов, воспевавших все и вся в национальных традициях, покрывавших национальной фразеологией кричащие противоречия жизни, нищету и бесправие одних, роскошь и паразитизм других. Отвечая «седоглавому» — вожаку западноукраинских националистов, И. Франко восклицал:

Ты, братец, любишь Русь,
Одетую картинно,—
Я ж не люблю, как раб
Не любит господина.
Ведь твой патриотизм —
Одежда показная,
А мой — тяжелый труд,
Горячка вековая.
Ты любишь в ней господ
Блистанье да сверканье,—
Меня ж гнетет ее
Извечное страданье [14].

В этих стихотворных строках, начертанных рукой мыслителя и поэта, выражен его искренний патриотизм и дана точная и убедительная отповедь буржуазному национализму.

Конечно, на его долгом творческом и жизненном пути были не только высокие взлеты, но и некоторые спады, вызванные и обстоятельствами времени, и субъективным состоянием. Противники обвиняли его даже в декадентстве, пессимизме в связи с выходом его сборника стихов «Увядшие листья», в которых особенно чувствительно звучали ноты горечи, вызванные муками родного народа и невзгодами личной жизни.

На фальшивые домыслы поэт достойно отвечал:

«Да, в этих песнях боль, печаль, забота.
Так жизнь сошлась, дорога ведь крута.
Но есть в них, братец, и другая нота:
Надежда, воля, светлая мечта.
Я не терплю печалиться без цели,
Бесплодно слушать, как звенит в ушах;
Пока я жив, я жить хочу на деле,
Борьба за жизнь не вгонит в страх [15].

Мы не закрываем глаза на то, что на этой крутой дороге путник иногда оступался, делал неверные шаги, отходил от достигнутых высот. Известно, что во взглядах И. Франко на роль классовой борьбы и государства в общественном развитии, на сущность и задачи литературной критики, в сложном национальном

[14] *Франко И.* Избр. соч.— Т. 1.— С. 271.
[15] Там же.— С. 274

вопросе проявлялись время от времени заметные противоречия, и об этом неоднократно говорил сам писатель. Так, в письме А. Крымскому от 9 декабря 1890 г. он отмечал, что «в своей жизни много наделал глупостей и ошибок, собственно из-за того, что, не спросив броду, кидался в воду, и только позже убеждался, что это не вода, а простая лужа» [49, *269*]. И надо сказать, что и впоследствии не всегда он угадывал, где подлинная истина.

Наличие определенных противоречий и отступлений в развитии мировоззрения писателя объясняется отсталостью Галиции, слабостью в ней рабочего движения, отсутствием подлинно революционной марксистской партии в Австро-Венгрии.

Временами проявлялась у него и национальная ограниченность. Однако все эти противоречия и отступления не могут изменить общей оценки революционных взглядов мыслителя на коренные проблемы общественной жизни, выдающегося вклада в развитие самосознания народа и социальный прогресс.

Далеки от истины также утверждения украинских буржуазных националистов о том, будто И. Франко был противником русской культуры, врагом русского народа. Разоблачая измышления галицких «русофилов»-«москвофилов», этих, по определению В. И. Ленина, агентов царизма, о якобы антирусских настроениях И. Франко и его единомышленников, писатель гневно отвечал в статье «Искренность тона и искренность убеждений» (1905): «Мы все русофилы, слышите, повторяю еще раз: мы все русофилы. Мы любим великорусский народ и желаем ему всяческого добра, любим и изучаем его язык... И русских писателей, великих светочей в духовном царстве, мы знаем и любим... И мы чувствуем себя ближе к ним, чем к вам, чувствуем себя солидарными с ними во всем, что для нас является дорогим, святым и высоким, ибо знаем, что это не фраза, не «символы» какого-то фальшивого единства, а кровные жизненные завоевания всечеловеческого цивилизованного труда. Мы любим в русской духовной сокровищнице те самые драгоценные золотые зерна, мы внимательно отличаем их от мякины, от шлака, от порождений темноты... и в этом мы чувствуем себя солидарными с лучшими сынами русского народа, и это — крепкая, устойчивая и светлая основа нашего русофильства» [45, *420*].

Вдохновляющим примером мужества и героизма служили для И. Франко русские революционеры П. Пестель, Д. Каракозов, С. Перовская, Н. Чернышевский, так же, как и украинский революционный мыслитель и поэт Т. Шевченко. С глубочайшим волнением он вещал в своих стихотворениях: не забыт час гибели одних из них, не забыты многие годы мучений других.

И. Франко преклоняется перед мужественным и героическим образом Н. Чернышевского, назвал его «бессмертным революционным деятелем». Им был предпринят перевод романа Н. Чернышевского «Что делать?» и частично опубликован. Об увлечении этим романом в кругу единомышленников он писал в «Тюремных сонетах»:

Давным-давно, в одном почтенном доме,
В дни юности, в дни светлого расцвета,
Читали мы «Что делать?» — и беседы
Шли о грядущих днях, о переломе [16].

В противовес ретроградам, уверявшим, будто время революционных дел прошло, И. Франко гневно восклицал: нет, это — ложь! Остались и обострились народные бедствия, а потому не иссякли, а возрастают мотивы и силы революционной борьбы.

Певец дружбы народов видел в ней источник силы трудящихся разных наций и предрекал их победу в совместной борьбе. Высшей целью он считал свободный труд, счастье людское, «братство крепкое и мировое» [17].

Богатейшее идейное наследие И. Франко имеет и сейчас весьма важное и актуальное значение. Как неразрывная составная часть передовых идей своего времени, оно направлено на защиту жизненных прав эксплуатируемых трудящихся масс — суверенитет народов, сохранение мира на Земле, предотвращение всеобщей гибели цивилизации и культуры.

В общей борьбе идей, с особенной ожесточенностью развернувшейся ныне на мировой арене, философские идеи И. Франко сохраняют значение противовеса натиску буржуазной и буржуазно-националистической идеологии. Направленные против идеализма, дуализма и философского плюрализма, против метафизики и агностицизма, они помогают отстаивать позиции материализма, диалектики, прогресса человеческой истории, преисполнены исторического оптимизма, веры в конечное торжество разума и справедливости, в неизбежность гибели зла и человеконенавистничества.

В наше время опасной международной напряженности, созданной агрессивными происками империализма, нельзя не помнить, что поборник братства и сотрудничества между народами остро разоблачал корыстные мотивы зачинщиков войн, ярко изображал бедствия и страдания простых людей, причиняемые военными нашествиями.

Глубокий и дальновидный мыслитель-диалектик уловил и ясно выразил не только неизбежность социальных перемен, но и закономерность ускорения исторического процесса в целом. «Что прежде не менялось и за сто лет, теперь и через десять другим стало. Теперь не то, что в старину. Жизнь течет скоро, перемены приходят быстро. Надо следить, куда течение идет, надо самому следовать за ним» [18].

И он отчетливо представлял себе, куда жизнь течет, с уверенностью ожидал «счастливых перемен». Его вдохновляло «виденье грядущей эпохи могучей, которая мир, как весна, обновит» [19].

---

[16] *Франко И.* Соч.— Т. 7.— С. 123.
[17] *Франко И.* Избр. соч.— Т. 1.— С. 25
[18] Там же.— Т. 2.— С. 165.
[19] Там же.— Т. 1.— С. 33.

С наступлением новой эпохи, начавшейся с Великого Октября, социалистических преобразований исторический процесс развертывается все быстрее и быстрее, все больше набирает скорость.

В. И. Ленин подчеркивал, что главная причина ускорения исторического процесса — вовлечение в него самых широких народных масс. От их энергии и активности зависят темпы исторического развития.

Почти семидесятилетняя история советского общества, начавшего свою созидательную деятельность в сравнительно отсталой стране, доказательно оправдывает гениальное предвидение В. И. Ленина о том, что с социализма начинается небывало ускоренное движение во всех областях жизни, что в нем таятся необычайно богатые возможности развития.

Но, как показывает опыт Советского Союза и других социалистических стран, ускорение движения происходит не бесперебойно, не без противодействия. Внутреннее развитие нового общества сталкивается с серьезными препятствиями, с сопротивлением отживших сил и традиций, с новыми противоречиями и проблемами.

В силу объективных обстоятельств и по причинам субъективного порядка далеко не все возможности социализма использовались.

В повышении сознательности и активности советских граждан, эффективности их созидательной деятельности важное значение придается у нас усвоению идейно-культурного наследия наших предшественников, воспитанию на примерах жизни и деятельности революционных борцов за счастье народа. В ряду великих мыслителей и революционеров незабываемым и вдохновляющим остается светлый и привлекательный образ И. Я. Франко. Его мы чтим, его творения мы изучаем, его идейно-культурное наследие служит делу гуманизма, мира и прогресса человечества.

Л. М. НОВИЧЕНКО (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО — ПИСЬМЕННИК

І. Франко належить до тих великих діячів на полі культури і соціального поступу, які, за давніми словами В. Белінського, працюючи для сучасності, підготовляли майбутнє. Тим-то його спадщина володіє здатністю жити діяльним життям, по-своєму розвиватись і оновлюватись у свідомості й соціальній практиці наступних поколінь.

Колосальна, як на одну людину, творча спадщина І. Франка є явищем не тільки національного, не тільки всеслов'янського, а й світового масштабу. З новою силою й наочністю переконує в цьому останнє, 50-томне видання його творів. Бачимо тут великого письменника в усіх мікро- і макровиявах його проникливої художньої думки, в дивовижному тематичному і жанровому розмаїтті його поезій, прози, драматургії, у глибинних зв'язках з світовою літературою, широким колом її ідей і образів. Але, можливо, найбільше відкриття нового видання, відкриття не лише для масового читача, але й для певної частини спеціалістів-дослідників — це неосяжний світ Франкової вченості, теоретичної, дослідницької й публіцистичної думки, майже завжди спрямованої на вирішення животрепетних питань сучасної письменникові дійсності.

Понад двадцять томів, що обіймають праці Франка-літературознавця, критика, мистецтвознавця, фольклориста, етнографа, історика, соціолога, філософа, економіста, публіциста, можуть вразити будь-кого багатством і різногранністю свого змісту, тим більше, що значна частина матеріалів тут уперше перекладена з інших мов — польської, німецької, латини, давньогрецької, якими створював їх автор. Поза своїм конкретним науковим значенням вони мають для нинішнього читача і більш віддалений, хоч не менш важливий інтерес, про який можна сказати коротко: перед нами у всій широчині постає могутня інтелектуальна база, у взаємодії з якою зросла творчість Франка-письменника, сформувався його художній світ. У цьому розумінні — і передовсім з погляду енциклопедичності інтересів — українського письменника можна назвати одним з останніх могіканів великої традиції, яка йде від часів Відродження, пізніше від Вольтера, Ломоносова, Гете. Можна з усіма підставами говорити про інтелектуальну школу Франка-вченого, Франка-мислителя.

Відзначимо тут лише одну з її повчальних рис — поєднання ідейної тенденційності борця й просвітителя з лицарською відданістю об'єктивній правді досліджуваного предмета, з виробленим у праці дивовижним чуттям на цю правду, вмінням відкрити її в сплетіннях різнорідних фактів, відділити її від ілюзій та хитромудрих версій. Що й казати — цьому вчитися й вчитися в нього новим поколінням вчених-суспільствознавців, і дослідникам літератури насамперед.

Син Галичини — одного з найбільш знедолених куточків тодішньої Східної Європи, син українського народу, розірваного між двома імперіями, потерпаючого від тяжких соціальних і національних кривд, автор «Каменярів» зумів на повний голос сказати про ці волелюбні надії та сподівання, про високий гуманістичний і творчий потенциал його духу. В усьому цьому Франко-патріот невіддільний від Франка-інтернаціоналіста. Його мрії про «народів вольних коло», в якому Україна засяє «вогнистим видом», його фрази — то тривкі ідеї цілого життя поетового, стверджувані в принциповій боротьбі як проти деспотичного буржуазно-поміщицького шовінізму — німецького, польського, російського, так і проти «родимого», зрадливого і корисливого націоналізму. Діяльність І. Франка припадає на переломну історичну епоху. В Росії це були часи, коли другий (загальнодемократичний) етап визвольного руху зміцнювався третім, пролетарським, ширились ідеї марксизму. На Заході вже стала незабутнім революційним уроком героїчна боротьба Паризьких комунарів, створювались масові робітничі, соціалістичні партії.

В ідейних шуканнях українського письменника відбилися визначальні історичні процеси доби. Революційний демократ, прямий духовний спадкоємець Шевченка і Чернишевського, він чуйно сприйняв і чимало нового в суспільній думці, породженого цими процесами. Ми знаємо про соціалістичні переконання молодого Франка, що закріпились у нього на все життя, зокрема в уявленнях про ідеали колективістського майбутнього, про інтерес письменника до марксизму і сприйняття певних (слід все ж підкреслити — окремих) положень великого революційного вчення, про пильну увагу до початків — у тодішній Галичині ще досить кволих — робітничого, пролетарського руху.

Духовну постать Франка у високій мірі характеризує повідана ним цілісна, об'ємна, багато в чому новаторська філософсько-естетична концепція про вирішальну історичну роль людини праці — «продуцента, робітника», який і має стати головним героєм мистецтва нових часів; тут український Каменяр виступає найближчим попередником М. Горького. Все це слід в достатній мірі враховувати, вдумуючись в ідейні, світоглядні основи творчості митця, що став класиком української і світової літератури.

Сьогодні, беручи творчий доробок письменника як певну цілість, хочеться подумати не стільки про його місце в літературному процесі своєї епохи, скільки про об'єктивне значення його

для шукань і змагань сучасної людини і сучасної передової літератури.

«Пролог, не епілог» — так, як відомо, схарактеризував себе, свою діяльність сам І. Франко, маючи на увазі власну духовну злитність з народом, з трудовим людом, «що вгору йде, хоч був запертий в льох». І в цьому — пояснення відчутної близькості багатьох ідей, образів, філософських і психологічних колізій, самого способу творчого мислення письменника до духовної атмосфери передової, гуманістичної літератури наших часів.

Франко був переконаним критиком несправедливого суспільного ладу, безкомпромісним викривачем його моралі, ідеології, політики, але для його художнього методу, безумовно, завузькі межі традиційного критичного реалізму, що можна сказати й про деяких інших визначних митців-реалістів (чи й «реалістів-романтиків») рубежу століть. Автор «Вічного революціонера», «Товаришам з тюрми» і могутніх пізніших поем був письменником широкої позитивної, спрямованої в майбутнє програми, письменником дивовижної прогностичної, пророчої видющості, опертої на свідоме передбачення, таке характерне для цього найбільшого «доктора соціальних наук» в українській літературі переджовтневої епохи. [До речі, навіть у такому найгострішому сьогодні питанні, як загроза війни і мілітаризм, Франко подає свій розсудливий голос нашій сучасності, стверджуючи, що найголовнішим противником мілітаризму, єдиною історичною силою, здатною усунути його з життя людства, буде соціалізм (Див. об'ємну розвідку 1882 р. «Війни і військо в наших часах»)]. А хіба не є по-своєму знаменною в історії реалізму кінця XIX ст. новаторська думка Франка про те, що письменник може, типізуючи життєві явища, поруч з поширеним і звичним «представити в розвитку те, що тепер існує в зародi..., представити реальне небувале серед бувалого і в окрасці бувалого...»[1] І висловлена була ця думка саме у зв'язку з задумом автора показати в повісті «Борислав сміється» початки, «зароди» організованої боротьби робітничого класу — тема, яку письменник порушив одним з перших у тогочасній світовій прозі.

Соціальна насиченість і точна дієва спрямованість Франкового художнього мислення впадають в очі повсюдно. Його проза (та значною мірою й поезія в її фабульних, зображувальних жанрових видах — «Галицькі образки», «Єврейські мелодії», поема «Панські жарти» тощо) являє собою глибокий аналітичний розтин західноукраїнського суспільства, виконаний митцем слова, який володіє гострим оком і пильною пізнавально-дослідницькою проникливістю. (Мабуть, саме в цьому розумінні письменник називав реалізм, до якого він прагнув, «науковим», хоч дещо пізніше — і на відміну від Е. Золя, до котрого певний час мав неабияку симпатію,— в позитивному сенсі іменував цей же реалізм

[1] Цит. за кн.: Історія української літератури: В 8 т.— К., 1969.— Т. 4, кн. 1.— С. 392.

«суб'єктивним» і навіть «ідеальним», тобто повним ідейної пристрасті і правдивої тенденції.)

Своє відоме оповідання «На дні» він у підзаголовку визначив як «соціально-психологічну студію», і це в значній мірі можна поширити на велику частину його прози, особливо «малу», новелістичну, в тому числі й сатиричну: соціальна психологія різноманітних типів і прошарків галицького суспільства, аж до такої специфічної категорії, як консервативно-міщанське «рутенство», тут розкрито з подиву гідною художньою доказовістю. Але соціальне в цього майстра ніколи не закриває індивідуально-психологічного, трепетно-людського, того, що складає неповторний внутрішній світ особистості,— в зображенні і аналізі всього цього Франко-прозаїк і Франко-драматург виявляє силу і вміння видатного митця свого часу. Що ж до передачі різних типів напруженого психологічного драматизму, часом ускладненого різними болісними вигинами, авторові «Boa constrictor» і «Перехресних стежок», мабуть, не було рівних в українській дожовтневій прозі — тут він прокладав глибоку власну борозну, своєрідно поєднуючи імпульси та уроки, одержані, з одного боку, від Ф. Достоєвського, з другого — від того ж Е. Золя.

Говорячи про висоту художніх досягнень Франка, чимало дослідників звично мають на увазі передусім його поезію. Але печаттю могутнього творчого духу позначені в цілому і його проза, і його драматургія (остання — на чолі з геніальним «Украденим щастям»), з їхньою небаченою доти в українській літературі тематичною широчінню, багатством проблематики, в тому числі моральної, соціально-політичної, ідеологічної, з щедрим розмаїттям людських типів і характерів. Правда, деякі великоформатні твори письменника залишились незавершеними (скажімо, «Бориславсміється», «Основи суспільності»), правда, сам автор скаржився, що йому гірше вдаються романи, а М. Коцюбинський, зачарований блискучою новелістично-повістевою прозою Франка, надавав їй перевагу перед більшими речами письменника, але при всьому цьому й великі полотна І. Франка назагал стали незаперечним новим словом в українському соціальному та соціально-історичному романі дожовтневих часів. Саме поетика його романів і повістей — різка конфліктність, драматизм положень і станів, контрастні барви, серед яких нерідко переважають зловісні й темні, гострі психологічні злами й ефекти, в тому числі химерні сни й трагічні марення, а поза всім цим значні елементи публіцистики, ідеологічні і філософські зіткнення персонажів — з свого боку підкреслює цікаву й для нашого часу своєрідність Франкової «великої розповідної форми».

Стихії людського болю й страждання, стихії трагізму належить просторе місце в художньому світі його прози. Це й не дивно: згадаймо страшні соціальні обставини, в яких живуть, скажімо, герої його бориславського циклу, згадаймо й самих цих героїв — темних, безправних, нужденних, кинутих під жорстоку колісницю капіталізму, почасти вже деморалізованих своєю нелюдською долею, зображених в кожному разі без всякої ідеалізації. Але чому, читаючи про це пекло, ми весь час пам'ятаємо, перефразовуючи слова сучасного поета і про небо — небо людської доброти, світлого розуму й благородства, чому такою історичною свіжістю й надією на краще віє від найболючіших сторінок Франкового письма? Позитивні герої? Їх тут, зрештою, небагато, найбільше вирізняється постать Бенедя Синиці. Розгадку цієї таємниці слід, безперечно, шукати в тій діяльно гуманній і сповненій історичного оптимізму філософії, якою овіяні мальовані письменником життєві картини. І таким гуманістом, гуманістом діяльного, революційного кшталту, залишається І. Франко у всьому. «Хай порох чоловік, та вірю я в той порох»,— цей рядок з прологу до поеми «Нове життя» може правити за конденсований вираз найзаповітніших його поглядів. Додаймо до цього зауваження М. Коцюбинського про два головні, на його думку, інтереси Франка-прозаїка: перший — «війна капіталу з працею» і другий — «пробудження людського чувства в людей, які здаються нам зовсім пропащими» [2]. Своєрідною моделлю, де ця остання теза перевіряється і стверджується в екстремальних, справді пекельних умовах, видаються його тюремні оповідання — «На дні», «До світла», «Панталаха» — речі, що їх можна в згаданому розумінні вважати символічними для Франкової концепції людини.

Але, звичайно, суспільні, етичні, людські ідеали Каменяра, весь світ переживань і думок передової людини свого часу найбільш безпосередньо висловлені в його поезії. Її ідейно-художня цінність і непроминальне значення для потомків чітко вимальовуються не лише на національному, а й на всеслов'янському і загальноєвропейському літературному фоні. Такий уважний аналітик спадщини письменника, як академік О. І. Білецький, слушно, на наш погляд, зауважує, що Франкова поезія, яка творилася після того, коли замовкли голоси Ш. Петефі, Г. Гейне, Г. Веерта, Ю. Словацького, Т. Шевченка, М. Некрасова, Х. Ботєва, становила один з найзначніших у Європі феноменів великої революційної поезії, який з незгасаючою силою діяв на протязі кількох десятиліть.

Ліричний герой Франкової поезії є дуже містким образом передового діяча-інтелектуала, сина народу, що ввібрав у себе всю його історію, всю прогресивну розумову та громадську традицію і вивів її на світові, вселюдські простори. Перед нами, зрештою, прекрасний і багатоплановий поетичний образ революціонера, але революціонера вже післяшевченкової і післянекрасовської формації — представника згуртованої спільності, людини колективу, однодумців і борців, тих рішучих «ми», від імені яких поет проголошує: «Ми ступаєм до бою нового»... (Тут виникає, між іншим, потреба де в чому й скоригувати судження згаданого авторитетного дослідника. По-своєму добре ним сказано про пафос книги «З вершин і низин» — «радісне відчуття нової історичної епохи,...

[2] *Коцюбинський М.* Твори : В 3 т.— К., 1956.— Т. 3.— С. 40.

декларація нової селянської демократії, яка щойно прокинулась у Галичині»[3]...) Але «селянської демократії» — це все ж для І. Франка завузько, чи не краще було б говорити, беручи до уваги неповторну історичну своєрідність певних соціально-духовних явищ, про демократію пролетарсько-селянську, зрештою, демократію, орієнтовану на соціалізм як провідну ідейну тенденцію?

При всій жадобі реальної діяльності ліричний герой І. Франка — мислитель, людина невтомної роботи інтелекту, і тут йому немає рівних в усій українській поезії. Але до нього, до митця, в чиїх віршах поезія так часто спалахує на вольтовій дузі діалектичних зіткнень і противенств мислі, аж ніяк не пасує титул раціоналіста: «раціо» і «емоціо» здебільшого зовсім не ворогують між собою в його поетичному вислові, деякі дидактичні вірші з пізнішого «паренетікону» — то окрема річ. Зрештою, все людське, інтимно-трепетне болісно й ніжно грало в цій великій душі, інколи бувши притлумлене на самому її споді, інколи вириваючись гарячими струменями найсуб'єктивнішої, як каже сам поет, але такої благородної й чистої лірики.

Цей ліричний герой, як, зрозуміло, і сам його творець, зазнав з літами помітної духовної еволюції, спричиненої і складним ходом історичного розвитку, і багатьма (здебільшого трагічними та драматичними) обставинами громадського і особистого життя Франка. Але при всьому цьому він залишався «могутньою і в високій мірі суцільною особою» [45, *423*]. Так І. Франко писав про одного з своїх українських попередників, так — і ще більшою мірою — можна сказати й про нього самого. Стосовно його поезії це означає, що книги, створені в другій половині 90-х та в 900-х роках,— «Зів'яле листя», «Мій Ізмарагд», «Із днів журби», «Semper tiro» та ін.— не повинні й не можуть сприйматися як антитези до «штурмуючої небо» поезії збірки «З вершин і низин». В наш час немає потреби боронити від закидів у песимізмі одну з найглибших ліричних драм про муки нерозділеного кохання — йдеться про знамените «Зів'яле листя»,— можна тільки подивляти з тієї райдуги безмежно щирих і людяних почуттів, які явив у своєму інтимному саморозкритті, у своїй журбі й розпачі (і в мужньому, до речі, самоаналізі) її герой, у якому, на відміну від класичного Вертера, легко впізнати й непримиренного соціального протестанта.

Проблеми етики, культури, сенсу життя, гуманістичного виховання й самовиховання особи помітно домінують у низці наступних поетичних книг І. Франка, хоч і тут раз у раз зблискує двосічний меч старого політичного бійця, трибуна й сатирика,— достатньо нагадати такі незрівнянні зразки, як «Сідоглавому», «Конкістадори», «Посвята Миколі Вороному» з її славнозвісним захистом громадянської, тенденційної поезії, «О. Люнатикові» тощо. Посилена увага, яку автор «Каменярів» виявив у цей час до етичної та філософської проблематики, до рефлексії над «вічним питанням» людського буття, свідчила не про відхід від попередніх позицій, а швидше про доповнення їх новими і органічними для них аспектами. Адже і в наші часи складний історичний досвід переконує, що розв'язання будь-яких суспільних питань, починаючись у сфері соціальній, буде неповним, а інколи й неможливим без свого вияву і завершення саме у сфері моралі, етики, духовності. Були, отже, грунтовні ідейні спонуки в зверненні поета до скарбів старовинної мудрості, в тому числі до мотивів багатьох притч і апокрифів, з яких він видобував новочасні поетичні істини, звільняючи їх, за власним зауваженням, від релігійної, церковної тенденції. І ті, хто назавжди полюбив автора «Вічного революціонера», молодого бійця й провидця будучини, хай не дивуються, читаючи його пізніші міркування про те, що поезія, поза всім, повинна приносити людині «хоч краплю доброти, лагідності, толеранції...» (передмова до збірки «Мій Ізмарагд», 1897 р.), що вона має зміцнювати «поетичне розуміння життя» і бути антиподом, ліками проти зневіри в житті і в людині, поширюваної декадансом (передмова до збірки «Давнє й нове», 1911 р.),— це теж Франко, і Франко, не менш потрібний для нащадків!

Велетнем світоосяжної поетичної думки постає автор «Каменярів» у своїх поемах «Смерть Каїна», «Іван Вишенський», «Страшний суд», «Похорон», «Мойсей», якими він, можна сказати, в числі небагатьох європейських поетів-сучасників сплачував борг славній традиції філософської поеми і трагедії кінця XVIII — першої половини XIX ст., дещо призабутої в пізніші часи. До цих творів особливо застосовні точні слова сучасного українського поета Д. Павличка: «Подібно до Данте, Гете чи Байрона, Франко вирішував проблему незалежності людського духу, проблему безмежності кордонів людської волі, сенсу розумного буття, але він значно ближчий, ніж його геніальні попередники, до соціальної конкретики нашої епохи, і тому його висновки не губляться в абстрактно-містичних просторах, а встають перед нами, як громадські заповіді, написані рукою титана рубежа XIX—XX віків»[4].

Важко не те що переоцінити, а й просто охопити поглядом новаторське значення творчості І. Франка для української літератури і всієї культури народу, живу актуальність його спадщини для наших часів. Володіючи неосяжним кругозором і глибоким відчуттям поступального руху історії, він владно розширив тематичні межі, пізнавальні й зображувальні можливості українського художнього слова, збагатив його новими соціально-філософськими ідеями, вніс у національну художню традицію важливий для неї фермент наукового мислення, те інтелектуальне жало «критицизму й скептицизму», про яке він згадував у поемі «Страшний суд», як про гостру зброю правдолюбної думки проти всякої

[3] *Білецький О.* Зібр. праць : У 5 т.— К., 1965.— Т. 2.— С. 470.

[4] *Павличко Д.* Великое наследие // Лит. газ.— 1986.— 20 авг.

догми, міфу і схеми, коротше кажучи, все, що складає тепер його «духу печать» в поетичному генії рідного народу.

На новому історичному етапі Франко зумів проникливо оцінити все добротворне значення тісних взаємозв'язків української літератури і української громадськості з передовою культурою братнього російського народу. Роботу, здійснену ним в ім'я зміцнення цих зв'язків, які стимулювали дальший розвиток усього прогресивного, справді народного і справді національно-самобутнього в духовній культурі України, інакше не назвеш, як колосальною і навіки пам'ятною.

З такою ж енергією І. Франко прилучав рідне слово до цінностей і прогресивних тенденцій світової літератури. Широко відоме його порівняння чільного сучасного письменника будь-якого народу з деревом, яке корінням міцно впивається в національний грунт, а кроною височіє в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів і суспільних змагань. Можна не побоятися високого слова: найближчим до ідеалу такого митця був сам І. Франко, і його приклад багато до чого зобов'язує сучасні літературні покоління.

І так — чи не у всьому в цього велетня духу... Син своєї епохи, який жив її проблемами, шуканнями, стражданнями і надіями, він з багатьох поглядів став провісником великих переворотів і зрушень, що відбулися і відбуваються в соціалістичній і демократичній культурі сучасного людства.

G. WYTRZENS (Österreich)

ZUM LITERARISCHEN SCHAFFEN FRANKOS IN DEUTSCHER SPRACHE

Die Einladung zu einem Ivan Franko gewidmeten Symposion habe ich mit besonderer Dankbarkeit, ja mit Begeisterung angenommen, weil der Gefeierte für mich nicht nur zu den größten Gestalten der slavischen Literatur und Kultur zählt, mit dem ich mich in meinen Lehrveranstaltungen und wissenschaftlichen Arbeiten zu befassen habe, er ist nicht nur eine unendlich sympathische Persönlichkeit, Franko steht mir auch ganz besonders nahe. Ist er doch in demselben prächtigen Festsaal der Wiener Universität zum Doktor der Philosophie promoviert worden wie ich 59 Jahre nach ihm.

Literarische Zwei- und Mehrsprachigkeit war während des 19. und während der ersten beiden Dezennien des 20. Jahrhunderts in den Ländern der Österreichisch — Ungarischen Monarchie weit verbreitet [1]. Synchron zweisprachige Autoren, das heißt solche, die sich zweier oder auch mehrerer Sprachen während der gesamten zeitlichen Erstreckung ihres Schaffens bedienten und in diesen Sprachen vollwertige Werke schufen, gehörten freilich zu den Ausnahmen. Häufig dagegen beobachtet man zweisprachiges oder gar einsprachig deutsches literarisches Schaffen in der Jugend verschiedener slavischer Dichter des Alten Österreich. Als synchron zweisprachige Autoren können wir für dei Südslaven Prešeren und Preradović nennen, für die Westslaven Tadeusz Rittner, durch seine Herkunft und durch sein Schaffen eng mit Lemberg verbunden [2].

Als mehrsprachigen, dabei auch deutschsprachigen Autor für die Ostslaven können wir, so überraschend das für den Nichtfachmann auch klingen mag, den ukrainischen Titanen des Gedankens und der Arbeit nennen, den zu feiern wir hier zusammengekommen sind.

Für Ivan Franko war das Deutsche neben dem Polnischen seit der frühen Kindheit vertraut. Die Zeugnisse dafür sind sehr zahlreich. Als Gymnasiast schrieb Franko ein deutsches Drama, adaptierte ein Stück Ferdinand Raimunds für die ukrainische Bühne. Man könnte in diesem Zusammenhang noch manches andere nennen,

[1] Verf, Sprachkontakte in der Dichtung. Zweisprachige Autoren im Alten Österreich // Die slawischen Sprachen.— 1983.— N 4.— S. 143—151.

[2] Um die Jahrhundertwende war Rittner Feuilletonist der „Gazeta Lwowska" und berichtete dort über das Wiener Kulturleben.

was man in den beiden wertvollen Bänden „Ivan Franko u spohadach sučasnykiv“ nachlesen kann [3]. Woher diese frühen ausgezeichneten Deutschkenntnisse? Die Schule mag dazu beigetragen haben, aber sie konnte kaum soviel bieten, was für die oben erwähnten Arbeiten des Gymnasiasten Voraussetzung war. Verschiedene Autoren schreiben dem Vater Frankos deutsche Herkunft zu [4].

Es mag in Nahujevyči und in der unmittelbaren Nachbarschaft deutsche oder deutschsprachige Bewohner gegeben haben, man muß aber jedenfalls unbedingt auch die ungeheure Sprachbegabung des ukrainischen Dichters und Philologen berücksichtigen.

Das schönste Beispiel für Frankos frühe literarische Reife auch als deutschsprachiger Autor sind die unendlich rührenden Liebesbriefe, die er als Maturant und als junger Student seiner großen Jugendliebe Olha Roškevyč zunächst in deutscher Sprache schrieb [5].

Soviel zur Jugendzeit. Auch in seinen „politischen“ Jahren, als Franko unermüdlich und mit zunehmender Erbitterung für die Rechte und für das Wohl seines geplagten ostgalizischen Bauernvolkes eintrat, hat er sich des Deutschen ziemlich häufig bedient. Vor allem betrifft das verschiedene sozialistische oder linksliberale Wiener Periodika, die einen gesamtösterreichischen, ja mitunter wie die „Neue Freie Presse“ einen gesamteuropäischen Leserkreis besaßen. Ich konnte mich nur etwa ein halbes Jahr lang mit der Vorbereitung dieses Vortrages befassen. Es war mir deshalb unmöglich, einige Rätsel zu lösen, die mit diesem Wirken Frankos als Journalist und Mitarbeiter von Wiener Periodika verbunden sind.

1.) So ist es gesichert, daß Franko an der „Wiener Sonn- und Montagszeitung“ in den Jahren 1888 oder 1889 mitgearbeitet hat [6]. Welche „Lemberger Depeschen“ darin von ihm stammen, konnte ich bei der Durchsicht beider Jahrgänge nicht mit Sicherheit entscheiden.

2.) Weiter hat der große Ukrainer dem Korrespondenten der Moskauer Zeitung „Novosti dnja“ Pëtr Sukennikov in einem Interview eröffnet, daß er auch unter dem Pseudonym „Pix“ deutschsprachige Beiträge in Wiener Periodika veröffentlicht hat [7]. Ich konnte weder solche Beiträge noch einen über dieses Interview hinausgehenden bibliographischen Hinweis finden.

Ein drittes und letztes „Wiener Rätsel“ in der Biographie und Bibliographie Frankos. Josef Karásek, der bekannte Wiener tschechische Slavist, der am selben Tage wie Franko in Wien zum Doktor der Philosophie promoviert wurde (Franko im rotgestickten Trachtenhemd, was damals sicher großes Aufsehen erregte), schreibt in seinen Erinnerungen, daß dieser als Wiener deutschsprachiger Journalist zweimal großes Aufsehen, ja Sensation erregt habe — einmal mit dem für seinen Verfasser so fatalen „Dichter des Verrates“, und zum andern mit der „Koalitionsnichte“ [8].

Es ging dabei um den Vorwurf des Nepotismus, der gegen den Unterrichtsminister Stanisław Madeyski am 18.12.1894 von Dr. Karl Lueger erhoben wurde [9]. Was Franko damit zu tun hatte, bleibt unklar, Karásek ist jedenfalls eine über alle Zweifel erhabene Quelle. Es ist anzunehmen, daß er von Franko selbst informiert worden ist. Jedenfalls war Franko um die Jahrhundertwende ein bekannter und gefürchteter Kritiker, Satiriker und Polemist der Wiener literarischen Szene.

Vor allem hat er unermüdlich die Vergewaltigung der von der Verfassung gewährten Rechte für die ukrainischen Bewohner Ostgaliziens angeprangert. Die „galizischen Wahlen“ etwa waren als Skandalon in ganz Österreich und darüber hinaus verrufen.

In seinem dritten Lebensabschnitt, als sich Franko vor allem der wissenschaftlichen Tätigkeit widmete, hat er auch auf diesem Feld vieles heute noch Wertvolle in deutscher Sprache publiziert, vor allem im „Archiv für Slavische Philologie“, das Frankos „Doktorvater“ Vatroslav von Jagić von Wien aus redigierte [10].
In den entsprechenden Fachzeitschriften Deutschlands und Österreichs schrieb Franko auch über Volkskunde und Religionswissenschaft.

Neben diesen hochqualifizierten wissenschaftlichen Aufsätzen in Fachzeitschriften steht aber auch Frankos Bemühen, die ukrainische Literatur und einzelne ihrer Vertreter weiten Kreisen bekannt zu machen [11]. Eine der letzten Arbeiten des schon vom Tode gezeichneten galt der Dichtung Ševčenkos, die er in Aufsätzen und in Übersetzungen dem österreichischen Leser zugänglich machen wollte.
Noch 1912 schrieb Franko eine versifizierte deutsche Autoversion seiner „Prytča pro zachlannist'“ als „Parabel von der Habsucht“, die für ein Schullesebuch der damaligen Zeit sicher gut geeignet gewesen wäre [12]. Es war das große Verdienst der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin (DDR), daß sie eine durchaus repräsentative Auswahl aus Frankos reichem deutschsprachigen Schaffen zum ersten Male zugänglich gemacht hat, die schon erwähnten

---

[3] Иван Франко в воспоминаниях современников.— М., 1966.— 447 с.; Іван Франко у спогадах сучасників.— Львів, 1972.— Кн. 2.— 336 с.

[4] *Treimer K.* Ivan Franko.— Wien, 1971.— S. 4 u. a.

[5] *Возняк М.* Листування Івана Франка з Ольгою Рошкевич // Іван Франко: Статті і матеріали.— Львів, 1966.— Зб. 5.— С. 5—131.

[6] *Franko I.* Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten 1882—1915.— Berlin, 1963.— S. 449 (weiter — Beiträge).

[7] У Ивана Франко // Новости дня.— 1902.— 3 нояб.: wieder abgedruckt in: Иван Франко в воспоминаниях современников.— С. 214—224.

[8] *Karásek J.* Ivan Franko // Vídeňský deník.— 1916.— N 136.— 15, 6.— S. 2—3; ukrainisch in: Іван Франко у спогадах сучасників.— Львів, 1972.— Кн. 2.— С. 83—86.

[9] Ziemlich ausführlich über diese Affäre, die zum Sturz Madeyskis und des Koalitionskabinetts Windischgrätz beitrug, handelt Joanna Radzyner in ihrem Buch „Stanisław Madeyski 1841—1910“ (Wien, 1983). Franko bleibt und erwähnt.

[10] Jagić hat Franko sehr geschätzt, wovon auch die veröffentlichten Briefe Frankos zeugen. Vgl. Jakóbiec. M. Iwan Franko i Vatroslav Jagič // Slavia Orientalis.— 1959.— N 2/3.— S. 67—90, darin S. 75—90 achtzehn deutschsprachige Briefe aus den Jahren 1900—1915.

[11] Zum Großteil wiederveröffentlicht in den „Beiträgen“ (Anm. 6), S. 104—143.

[12] Beiträge.— S. 207—216, 546.

„Beiträge (s. o. Anm. 6). Zwei Texte, deren Aufnahme die Herausgeber beabsichtigten, die sie aber nicht finden konnten, habe ich mit vieler Mühe in Wiener Bibliotheken aufgespürt, eine schöne Prosa-Parabel über die Formen des politischen Kampfes [13] und eine kurze Statistische Notiz in der kurlebigen, ukrainische Interessen vertretenden Wiener Zeitschrift „X-Strahlen“ [14]. In derselben Zeitschrift findet sich auch ein recht ausführlicher Artikel über Franko von Roman Sembratovyč [15]. Sembratovyč war einer der wenigen einflußreichen Ukrainer in Wien, die in der Reichshauptstadt den Polen in der Presse und vor allem im Parlament entgegentraten. Wir haben seinerzeit die öfters erwähnte deutsche Franko-Ausgabe der Berliner Akademie kritisch angezeigt und dabei die bewußt provokante Formulierung gebraucht, die österreichische Literaturgeschichte sei um einen Namen reicher, den großen Ukrainer Ivan Franko [16]).

Damit war Franko als österreichischer Autor „vereinnahmt“. Wir möchten hier näher ausführen, was mit einer solchen Reklamation Frankos für die österreichische Literatur gemeint war, wie weit sie ein Körnchen Wahrheit enthält. Zunächst fällt einmal die gesamte Lebensspanne des großen Sohnes Galiziens in die Regierungszeit des immer mehr zum Mythos werdenden Kaisers Franz Joseph. Franko war zeitlebens österreichischer Staatsbürger. In diesem Sinne sind Äußerungen zu verstehen, in denen Franko sich ausdrücklich als Österreicher bezeichnet [17]).

Zweitens besuchte Franko österreichische Schulen, von der Volksschule über das Gymnasium bis hinauf zur Universität, mit einigem Erfolg, wie sein Werk zeigt. Übrigens mußten die Pflichtschulen, die bei der Durchführung des Reichsvolksschulgesetzes überall eingerichtet wurden, den Bewohnern gebirgiger Gebiete von Tirol bis Ostgalizien gelegentlich förmlich aufgezwungen werden. Sicher saß Franko auch in österreichischen Gefängnissen. Wichtiger als diese biographischen Daten sind die objektiven Grenzen und Möglichkeiten, die sich für Frankos politische, literarische und wissenschaftliche Tätigkeit aus den österchischen Gegebenheiten ergaben.

So konnte der Politiker Franko mit anderen die Radikale Partei gründen und erfolgreich für den Wiener Reichstag kandidieren, fiel aber dem berüchtigten Badenischen Wahlschwindel zum Opfer. Die Wiener liberale und linke Presse empörte sich, unter anderem auch das einzige österreichische Weltblatt, die „Neue Freie Presse“ in einem kurzen Artikel von Franko selbst, der damit eine für die

[13] Thomas mit dem Herzen und Thomas ohne Herz // Die Sonntagszeit, belletristische Beilage zur Tageszeitung „Die Zeit“.— 1904.— N 626.—.19.6.— S. 3—6.

[14] Eine Proletariernation // X-Strahlen.— 1901.— N 4.— S. 10—13. Der Aufsatz betrifft ein Lieblingsthema Frankos, die Verelendung des ostgalizischen ukrainischen Bauerntums.

[15] Iwan Franko: Ein literarisches Charakterbild // X-Strahlen.— 1904.— N 4.— S. 10—13.

[16] Wiener Slavistisches Jahrbuch.— 1964.— S. 211.

[17] „Für uns Österreicher“ schreibt Franko in den Artikeln „Der galizische Bauer“ (Beiträge, S. 344) und „Symptomatisches aus Rußland“ (ebdt.— S. 426).

damalige Zeit gewaltige Leserschaft erreichte [18]. Die Regierpung konnte und wollte kaum etwas gegen diesen Schwindel und Terror unternehmen, weil sie nolens volens auf das Wohlwollen des mächtigen Polenklubs im Parlament angewiesen war. Franko war in seinen deutschen Prosaschriften vor allem Satiriker, der die Waffe des Spottes, der Ironie und des Sarkasmus mit zunehmender Schärfe und Treffsicherheit zu gebrauchen wußte [19]. Frankos Satire hat sich gegen spezifisch österreichische Mißstände gerichtet.

Liest man seine Skizzen über die „galizischen Unmöglichkeiten“ so wird man heute von zwei gegensätzlichen Reaktionen erfaßt: einmal von der Empörung darüber, was im Rechtsstaat Österreich an Brutalität und Einschüchterung möglich war, zum andern aber vom Staunen ob des unwahrscheinlichen Maßes an Pressefreiheit in diesem Reich. Selbstverständlich hat sich schon die bisherige Forschung, im Falle Franko besonders reich und vielfältig, mit der Bedeutung der österreichischen Verhältnisse für das Leben und für das Werk des Dichters, Politikers und Gelehrten befaßt. Ich erwähne nur drei Beispiele. In einer sehr negativen Beurteilung dieser Verhältnisse und ihrer Auswirkungen sind sich die Herausgeber der „Beiträge“, Eduard Winter und Peter Kirchner [20] und der nordamerikanische Forscher Leonid Rudnyćkyj [21] einig. Die positive Seite der österreichischen Verhältnisse betont überzeugend Karl Treimer in seiner — bis jetzt einzigen — deutschsprachigen Franko-Monographie [22]. Der Zorn über österreichische Verhältnisse, und zwar über die Verfälschung von Wahlergebnissen war auch der auslösende Anlaß für einen publizistischen Angriff des großen Ukrainers, der ihm außerordentlich geschadet hat, und der bei den Polen aller Schattierungen einen Sturm der Entrüstung auslöste [23].

Daß Franko mit seiner Meinung über die weitere politische Entwicklung leider unrecht hatte [24], bewies diese nationale Solidarisie-

[18] Wie man in Galizien Wind säet // Neue Freie Presse. Morgenblatt.— 1898.— N 12213.— 24.8.— S. 1—2.

[19] Vgl. etwa „Drei Riesen im Kampfe mit einem Zwerg“ (1907, Beiträge, S. 432—439) oder „Die Großtaten des Herrn Bobrzyński“ (1901, Beiträge, S. 375—392). (Daß Bobrzyńskis Aspirationen auf das Portefeuille eines Unterrichtsministers ohne Erfolg blieben, ist vielleicht auch auf diesen Artikel zurückzuführen. Brillant auch „Ein Triumph der österreichischen Idee in Galizien“ (schon 1898, Beiträge, S. 362—365), voll des bitteren Sarkasmus.)

[20] Beiträge.— S. 7.

[21] The Image of Austria in the Works of Ivan Franko // Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays in Austrian Galicia.— Cambridge, 1982.— P. 239—254. Von Rudnyćkyj stammt auch eine große Arbeit über Franko und die deutsche Literatur (І. Ф. і німецька література. München, 1974.— 226 S.).

[22] Treimer K. Ivan Franko.— S. 4 u. a.

[23] Franko erging es mit seinem Angriff auf Mickiewicz ähnlich wie einem anderen, und zwar polnischen Publizisten der hier, in dieser Stadt ein tragisches Ende gefunden hat. Auch Tadeusz Boy-Żeleński hat sich den heiligen Zorn weiter Kreise zugezogen, als er gegen das „brązownictwo“ aufbegehrte.

[24] In dem großen Gärungs- und Klärungsprozesse, dessen Zeugen in Österreich wir sind, in dem Übergange von den nationalpolitischen Parteigruppierungen zu den sozialpolitischen...“ (Aus: die Bauernbewegung in Galizien, 1895 // Beiträge.— S. 285).

rung schon 1897. 1914, beim Ausbruch des Weltkrieges, sollte sich dieser Triumph des Nationalismus im Weltmaßstab wiederholen.

Auch die Wiener Polen reagierten indigniert oder mit flammender Empörung auf das vermeintliche Sakrileg[25]. Gemäßigt im Ton waren die Wiener Polemiken von Heinrich Monat[26], mit einer Replik Frankos[27], und von Henryk von Halban[28]. Halban suchte die Quelle für die Ausfälle des „angesehenen und geschätzten ukrainischen Autors" in der Politik, im Polenhaß, „die ja selbst die besten Sitten zu verderben vermag". Ausgesprochen bösartig war Ludwik Szczepański[29], der Frankos Aufsatz ein „literarisches Bubenstück" nannte. Liest man den extrem schwer zugänglichen „Dichter des Verrathes" heute[30], dann wundert man sich über den Vulkanausbruch an Emotionen.

Frankos belletristische Schriften haben fast alle einen sozialethischen und politischen Hintergrund. Er trat auch darin für die Anerkennung und für die Rechte seines mißhandelten Bauernvolkes ein. Frankos Erzählungen sind, wie alles, was er schrieb, niemals l'art pour l'art, nie „modern" im damaligen Sinn.

Frankos literarische Tätigkeit in deutscher Sprache spielte sich, wie bekannt, hauptsächlich in der Wiener „Zeit" (zuerst Wochenschrift, dann Tageszeitung) ab. Dort aber befand sich der ukrainische kämpferische Demokrat in der bunten Gesellschaft eben der gesamteuropäischen „Moderne". Es lohnt, ein paar Namen zu nennen, die gleichzeitig mit Franko in der „Zeit" aufscheinen. Gehen wir von West nach Ost: Oscar Wilde, G. B. Shaw, H. G. Wells, Mallarmé, Maeterlinck, Maupassant, Richard Dehmel, Carl Spitteler, Carl Hauptmann, Thomas und Heinrich Mann, Hermann Hesse, Arno Holz, Johannes Schlaf, Christian Morgenstern, Lou Salomé, Ricarda Huch; Josef Svatopluk Machar, F. X. Šalda, Th. G. Masaryk, Kazimierz Tetmajer, Ferenc Molnár, Ferenc Herczeg-und jetzt von Nord nach Süd: Hamsun, Ibsen, Strindberg, Björnson, Lagerlöf, Brandes, d'Annunzio, Verga, Mistral.

Vor allem die Wiener Moderne, die heute in Rom, Paris und New York einen ungeahnten „boom" erlebt, war in der „Zeit' mit allem was gut und teuer ist, reichlich vertreten: Hofmannsthal, Rilke, Karl Kraus, Sigmund Freud, Schnitzler, Stefan Zweig, Peter Altenberg, Adolf Loos, Otto Wagner — um nur die Sterne erster Größe zu nennen.

---

[25] Über den ominösen „Dichter des Verrathes" existiert eine reiche Literatur. Sehr ausführlich handeln darüber zuletzt. *Вервес Г. Д.* Адам Міцкевич в українській літературі.— К., 1955.— С. 175—191; *Kuplowski M.* Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej.— Rzeszów, 1974.— S. 41—79.

[26] Zeit.— 1897.— Nr. 138.— S. 119—123.

[27] Meine „Fälschungen" // Ibid.— N. 139.— S. 135—136.

[28] Fremdenblatt (Morgenblatt).— 1897.— N 139.— 26.5.— S. 13—14.

[29] Wiener Tagblatt.— 1897.— N 136.— 18.5.

[30] Der Aufsatz wurde nicht in die Beiträge aufgenommen. Er fehlt, soweit das feststellbar war, auch in der neuen fünfzigbändigen Gesamtausgabe.

Angesichts dieses überwiegend „modernistischen" Profils der „Zeit" ist es sehr eigenartig, daß die damals blühende russische Moderne mit Merežkovskij, Sologub und Brjusov kaum vertreten ist. Hier beherrschte Maxim Gorkij und seine Schule eindeutig das Feld. Außer von Gorkij selbst, brachte die „Zeit" Beiträge von Andrejev, Čirikov, Naživin, Skitalec, Telešov, Serafimovič und Juškevič, aber auch öfters von Lev Tolstoj. Von den ukrainischen Autoren begegnet nur noch Vasyl' Stefanyk mit einer Erzählung in der Übersetzung Frankos[31]. Die eindeutige Ablehnung der Moderne, vor allem der Dekadenz, findet man auch in einer kurzen deutschsprachigen Rezension Frankos[32].

Es handelt sich um einen klaren, eindeutigen Verriß Kasprowicz'. „(Wir) finden kein einziges freies und befreiendes Wort ...Herr K. ist ein Meister des Wortschwalls und der konfusen, kaleidoskopisch immer wiederkehrenden Themen, seine Dichtung ist wiederkäuend, eine gewöhnliche glatte These wird von ihm zu einem tiefen Symbol, zu einem Mysterium gehoben durch den einfachen Kunstgriff, daß er sie im Laufe seiner Dichtung fünf-, zehn-, zwanzigmal wiederholt... seine pantheistisch sein sollende Mystik ist trocken und sein Christentum unecht und unaufrichtig... unerträglicher Schwall von Gemeinplätzen und kirchlichen Formeln".

Franko zitiert in seiner Buchanzeige indirekt Przybyszewski, den er an anderer Stelle gleichfalls treffend verreißt[33]. Kasprowicz nahm Franko die bissige Kritik nicht übel, er nahm demonstrativ an Frankos Begräbnis teil[34]. Das deutschsprachige literarische Schaffen des großen ukrainischen Autors ist wiederholt Gegenstand wissenschaftlicher Forschung gewesen. Für den ukrainischen Bereich sind etwa die Arbeiten von B. P. Bendzar[35] zu nennen, für Polen Michał Gieśla[36]. In deutscher Sprache ist vor allem die Einleitung zu den „Beiträgen" zu erwähnen.

Alle Forscher betonen einmütig die ungewöhnlich guten Deutschkenntnisse Frankos, seine polemische Verve und die Brillanz mancher seiner Formulierungen. Angesichts des Umfanges und der genremäßigen Verschiedenheit des zu bewältigenden Textkorpus und mit Rücksicht auf die bisherigen Forschungsergebnisse, die ich nicht wiederholen wollte, muß ich mich auf einige Bemerkungen beschrän-

---

[31] Das letzte Stündchen (Skin). Aus dem Ruthenischen von I. F. // Sonntagszeit. Belletristische Beilage zur Tageszeitung „Die Zeit".— 1902.— N 36.— 1.11.— S. 1.

[32] Der sterbenden Welt: Dichtungen von Jan Kasprowicz. Aus dem Polnischen übertragen von Julius Tenner. München, Dr. J(ulian) Marchlewski u. Komp // Die Zeit (Morgenblatt).— N 1000.— 9.7.— S. 19.

[33] Rezension der Übersetzung von „Iz cyklu vigilij" von Antin Krušelnyćkyj // Літ.-наук. вісник.— 1900; [32, *32—33*].

[34] Vgl. dazu die Monographie v. Kuplowski (Anm. 25); *Шурат В.* Взаємини Франка з Каспровичем // Іван Франко у спогадах сучасників.— С. 153—155.

[35] *Бендзар Б. П.* Публіцистичні твори Івана Франка німецькою мовою // Дніпро.— 1966.— № 8.— С. 136—141.

[36] Niemiecka origynalna twórczość literacka Iwana Franki // Slavia Orientalis.— 1976.— N 2.— S. 333—342.

ken. Von der hohen Wertschätzung auch seines belletristischen Schaffens zeugt die Ankündigung der autorisierten Übersetzung seiner Erzählung „На дні“ (deutsch als „Der Bodensatz“). Es heißt da: „Der hervorragende ruthenische Dichter und Denker, der auch auf die politische Entwicklung seiner Nation einen bestimmenden Einfluß übt, schildert in diesem Werk die modernen Gefängnisqualen... Wir freuen uns, diesen bedeutenden und interessanten Dichter... diesmal mit einer umfangreichen Arbeit vorzuführen“ [37].

Damit sind wir beim letzten Teil unseres Versuches, den Wiener Frankiana, einem reichen und vielfach unerschlossenen Kapitel. Zunächst zur Primärliteratur. 1917 erschien eine kleine Gedichtsammlung „Zemle moja“, herausgegeben von den Lehrern des großen ukrainischen Flüchtlingslagers in Gmünd [38]. Für die russischen Kriegsgefangenen wurde im gleichen Jahr 1917 Frankos Chef d'Oeuvre, „Mojsej“, in der autorisierten Übersetzung von Pëtr Djatliv veröffentlicht. Franko hat selbst dazu ein Vorwort in russischer Sprache verfaßt [39].

Sehr zahlreich sind die Übersetzungen von Gedichten Frankos in Wiener Periodika. So gibt es zwei, wenn nicht drei Wiener Übersetzungen der berühmten „Steinbrecher“. Hier ist vor allem die Zeitschrift „Ruthenische Revue“, später „Ukrainische Rundschau“ zu nennen. Einige Gedichte Frankos in der Übersetzung von Ostap Hrycaj brachten die in Wien während des ersten Weltkrieges erscheinenden “Ukrainischen Nachrichten“. Nun zur Literatur über Franko. Es gibt fünf österreichische Monographien, davon zwei nur maschinschriftlich vorliegende Dissertationen, die darunter leiden, daß in den ersten Nachkriegsjahren sehr wenig Material zur Verfügung stand [40]. Neben dem deutschen Buch von Treimer (Anm. 4) sind noch zwei Viennensia zu nennen: *Возняк М.* Пам'яті Івана Франка. Опис життя, діяльності і похорону.— Відень, 1916.— 96 с., sowie *Лозинський М.* Іван Франко.— Відень, 1917.— 52 с. Unbedingt erwähnenswert und kaum bekannt sind die Franko ganz oder zum Teil gewidmeten Nummern der Zeitungen „Ukrainisches Korrespondenzblatt“ und vor allem „Ukrainische Nachrichten“, die aus Anlaß seines Todes erschienen [41]. Die Reaktionen der Wiener deutschen und tschechischen Presse auf den Tod Frankos beweisen deutlich, daß der

---

[37] “Die Zeit“ (Morgenblatt) vom 8. u. 14.3.1903 jeweils S. I. Die Erzählung in der Übersetzung von Karl Helbich erschien in der „Zeit“ (Morgenblatt) vom 14.3. bis 4.4.1903.

[38] Земле моя! — Відень, 1917.— 16 с.

[39] *Франко И.* Моисей: Поэма с предисловием автора / Просмотренный автором перевод со 2-го украинского издания П. Д. Дятлова.— Вена, 1917.— 85 с.

[40] *Wacyk N.* Die Entwicklung der national-politischen Ideen Frankos und seine Kämpfe für sie.— Wien, 1948.— 103 S; *Sotnyk B.* Realismus in den Werken von Ivan Nečuj-Levyćkyj und Iwan Franko auf dem Hintergrund der historischen Ereignisse in der Ukraine im XIXten Jahrhundert.— Innsbruck, 1949.— 192 S.

[41] Ukrainisches Korrespondenzblatt.— 1916.— Nr. 13.— 6.6— S. 1—6 (besonders wertvoll darin die Sammlung der Wiener deutschen Pressestimmen zum Tode Frankos); Ukrainische Nachrichten.— 1916.— N. 90/91.— 10.6 (Darin neben Gedichten ein umfangreicher Aufsatz von Hrycaj „Franko als Künstler“, S. 2—6).

ukrainische Autor auch in Wien gut bekannt war und hohes Ansehen genoß. Wir haben gute Gründe, daß sich über das in den bisherigen Bibliographien Verzeichnete hinaus in den verstaubten Folianten der „Zeit“ und anderswo noch weitere Frankiana aufspüren ließen [42].

Lassen Sie mich zum Abschluß hier etwas erwähnen, das mir als Bibliographen und als Erforscher der österreichisch-slavischen kulturellen Kontakte besonders am Herzen liegt. Von 1915 bis etwa 1923 erschienen in Wien hunderte ukrainische Drucke und ein gutes Dutzend ukrainischer Zeitschriften, die nirgendwo systematisch erfaßt sind. Hier würde sich ein dankbares Arbeitsfeld eröffnen.

Шановна аудиторіє!

Нехай ця доповідь буде знаком привіту і пошани віденського університету своєму докторові, великому синові Галичини, велетню української літератури і культури. Дякую за увагу.

---

[42] So z. B. Abgeordneter Prof. Barwinski über den galizischen Feldarbeiterstreik // Die Zeit (Morgenblatt).— 1902.— N. 28.— 24.10.— S. 3; Auswanderungsverbot in Galizien // Ibid. (Abendblatt).— 1903. 31.1.— S. 1; Auf den Wellen des Lebens von Sylvester Jaryčevśkyj // Ruthenische Revue.— 1904.— N 2.— S. 48.— (Gezeichnet „M“); Rezension der „Ruthenischen Revue“ // Die Zeit.— 1903.— N. 464.— 22.8. S. 258 u.— N. 495.— 26.3.1904.— S. 154; Sprachenconflict an der Lemberger Universität // Die Zeit.— 1902.— N 78.— 16.12.— S. 4 (sowie zahlreiche kurze Berichte aus Lemberg in den Jahrgangen der „Zeit“ 1902 und 1903).

E. MAUNICK (UNESCO)

ALLOCUTION À LA SÉANCE DE CLÔTURE

Monsieur le Président!
Messieurs les participants au Symposium « Ivan Franko »!
Mesdames, Messieurs!

Je suis particulièrement honoré de prendre la parole devant vous pour la deuxième fois. Et j'aimerais vous dire ce que j'ai fait depuis que je vous ai quittés ce soir-là.

Tous les membres qui ont participé au Symposium, comme vient de le dire M. le Président, ont mené des travaux scientifiques de recherches sur l'oeuvre d'Ivan Franko.

Je n'ai pas assisté aux travaux, j'ai été, par contre, dans tous les lieux où était Ivan Franko. Ce que j'ai fait pendant quarante-huit heures c'est un émouvant pèlerinage sur les lieux où a vécu Franko, là où il a marché. J'ai pu avoir le privilège d'admirer les paysages qu'il a regardés et peut-être, sûrement, quelque part il était à côté de moi.

Je me suis dit comment ayant réfuté de cette chose-là je pouvais rendre un peu ce que Ivan Franko m'a donné à moi.

Alors, Monsieur le Président, alors, Mesdames, Messieurs, puisque je suis directeur de la Collection UNESCO d'oeuvres représentatives je prends devant vous la décision solennelle de publier dans la Collection UNESCO d'oeuvres représentatives en français ou en anglais une Anthologie des poèmes traduits d'Ivan Franko.

Et je pense que l'UNESCO a le devoir de le faire parce que je ne peux pas être égoïste jusqu'au point d'avoir réfuté tout ce qu'ai profité, vécu si intensément dans la joie et l'émotion sans vouloir le partager avec le monde entier.

Et permettez-moi de vous dire dans quels lieux nous allons faire entrer l'oeuvre de Ivan Franko. Comme je vous l'ai dit, l'autre soir, la Collection UNESCO d'oeuvres représentatives contient aujourd'hui neuf cent titres. Ce sont neuf cent chef d'oeuvres écrits par les plus grands écrivains représentatifs de la culture et de leurs littératures dans le monde entier. C'est là que l'UNESCO aura l'honneur de faire entrer Ivan Franko.

Je vous ai dit que je n'ai pas assisté aux réunions. Le jour je me suis promené dans votre ville.

Mesdames, Messieurs, vous savez, je viens d'un pays où l'on n'écrit pas tellement et on parle beaucoup. Le soir quand le soleil

tombe, quand arrivent les crépuscules nous avons l'habitude de sortir des bancs et des chaises, et de les mettre devant la porte et de nous parler. J'aimerais vous parler comme ça.

Ce matin, Mesdames, Messieurs, je me suis rendu dans un village quelque part vers les Carpates et je suis allé dans une école, je suis entré dans une classe et il y avait là une vingtaine de petits garçons et de petites filles. Quelques-uns de ces petits garçons et de ces petites filles étaient très sérieux. On avait dû leur dire : « Ce monsieur vient de l'UNESCO, il faut se tenir droit ». Il y en avait quelques autres, qui avaient un petit sourire espiègle dans les yeux. Les petites filles blondes surtout me regardaient en disant : « Mais qu'est-ce que c'est que ce Monsieur qui a des cheveux comme ça, des lèvres comme ça, mais d'où est-ce qu'il vient, celui-là ? ».

Et vous savez ce qui est arrivé ? Je me suis mis à ressembler à ces enfants. Je me suis assis parmi eux et je me suis souvenu du temps où quand j'avais dix-neuf, vingt ans et quand j'enseignais. Et parce que c'est la fête d'Ivan Franko, je leur ai raconté l'histoire de la Renarde qui s'était déguisée en nonne. C'était une fête merveilleuse.

J'ai été très heureux parmi vous, Mesdames, Messieurs. Mais ne soyez pas jaloux ; j'ai été encore plus heureux parmi ces enfants. Parce que vous, vous êtes la mémoire et le présent d'Ivan Franko ; ces enfants-là sont l'avenir d'Ivan Franko.

Et je remercie tous ceux qui m'ont aidé et permis de rencontrer l'avenir.

Mesdames, Messieurs. Je ne me suis pas seulement promené. Dans la solitude de ma chambre, le soir, j'ai lu et relu les poèmes d'Ivan Franko.

Et Monsieur le Président, Messieurs les membres du Symposium. Mesdames, Messieurs. Je vais vous demander une grande permission. Je ne lis pas le russe, je ne lis pas l'ukrainien. Mais Ivan Franko ayant écrit dans votre langue a aussi écrit pour moi.

Moi, j'écris en français. Je vais me permettre devant vous de lire en français les « Casseurs de pierres » d'Ivan Franko.

Іван Франко і світовий культурний процес кінця XIX — XX ст.

Иван Франко и мировой культурный процесс конца XIX — XX вв.

Ivan Franko and the Process of World Culture of the Late 19th — 20th cc.

Ivan Franko et le Processus Culturel Mondial de la Fin du XIXe et du XXe Siècle

Г. Д. ВЕРВЕС (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО, СЛОВ'ЯНСЬКІ КУЛЬТУРИ І СУЧАСНИЙ СВІТ

У розвитку української культури франківської доби не можна не помітити двох чітко окреслених періодів: середина 70-х — половина 80-х років (період прискореного розвитку культури, а надто на західноукраїнських землях і Буковині); друга половина 80-х — 900-ті роки, коли культурний розвиток на Східній і Західній Україні вирівнюється, стає, можна сказати, єдиним.

Перший період позначений гострою боротьбою навколо традицій. Франківська генерація усіма силами поборює місцеве галицьке рутенство, спираючись на досвід «Руської трійці», Т. Шевченка, передові західноєвропейську і російську літератури і суспільну думку (Г.-Е. Лессінг, Й.-В. Гете, В. Гюго, М. Щедрін, М. Чернишевський, І. Тургенєв).

У другому періоді ця потреба в освоєнні спадщини («чужих» і «своїх квітників») не згасає, але поруч з поповненням українського духовного фонду за рахунок традицій помічаємо активно виражену тенденцію, притаманну саме розвиненій культурі,— тенденцію віддачі. Завдання полягало не лише в тому, щоб відповісти на запити часу, але й в тому (скажімо, стосовно літератури), щоб не повторювати того, «що вже другі забули, а вносити у всесвітню скарбницю літературну хоч малу краплину, а нового, свого, власного, зачерпнутого з криниці того життя народного, що ще перед тим не було так експлуатоване» [39, *9*].

Саме починаючи з 90-х років, незважаючи на заборони й репресії, український народ, включений у могутню дію визвольного руху, активно заявляє про себе усіма видами національної культури: літературою, музикою, театром, журналістикою, суспільними і природничими науками і т. п.

В кожному з цих видів (може, за винятком природничих наук) була і Франкова частка: активно ліквідуючи перепони на шляху участі рідного народу у творенні духовних цінностей, він активізував для цього всі прогресивні сили нації і сам трудився за ціле покоління, використовуючи всі можливості своєї творчої індивідуальності. Феномен І. Франка, його подвиг патріота й інтернаціоналіста не можна збагнути поза комплексністю і цілеспрямованістю його діяльності.

В системі цінностей і пріоритетів, які забезпечили життєвість усього створеного Франком-художником й теоретиком культури,

на перше місце слід поставити його передовий світогляд, сформований під впливом марксизму і загальноєвропейського визвольного руху, насамперед Росії, цього, за оцінкою К. Маркса і Ф. Енгельса, «передового загону революційного руху в Європі» (із передмови до російського видання «Комуністичного маніфесту», 1882). Це була саме та стратегічна позиція, яка давала можливість збагнути закономірності історичного розвитку людства й потреби рідного українського народу.

І. Франко знав якщо не все, то майже все, створене людським генієм від найдавніших часів до К. Маркса і Ф. Енгельса, до Л. Толстого і Е. Золя. Він розумів значення світового культурного синтезу, який будує золотий міст «між нами і далекими людьми, давніми поколіннями» [5, 7], про що свідчать такі його теоретичні праці, як «Мислі о еволюції в історії людськості», «Найновіші напрямки в народознавстві», «Що таке поступ». Йому було притаманне і почуття сучасності і вболівання за майбутнє культури, тим більше, що в специфічних умовах Австро-Угорщини він часом «з боку культури» йшов до вирішення суспільних проблем і навпаки. Навіть коли ми розглядаємо, здавалося б, сферу «чистої» революційної діяльності І. Франка (організацію соціалістичних і радикально-селянських партій, редагування робітничих і селянських газет, створення Програми польських і українських соціалістів Галичини, підтримку чеської «Омладини», створення теоретичної бази руху прогресивної молоді Австро-Угорщини, досить складні його взаємини з австрійською соціал-демократією, постійний зв'язок з російськими, польськими і українськими соціалістами Женеви, Парижа і Лондона і, нарешті, активну підтримку діяльності представників пролетарського періоду визвольного руху на чолі з В. І. Леніним), ми не повинні забувати тісного зв'язку (а часом і першопричини усіх цих явищ) з діяльністю І. Франка в галузі культури, особливо як письменника, журналіста, вченого-соціолога і філософа. Думаю, що мають цілковиту рацію ті дослідники, які, розглядаючи діяльність І. Франка як теоретика культури й літературного критика у співставленнях з позитивістською, революційно-демократичною і марксистською критикою його доби, ставлять його в один ряд з Полем Лафаргом, Францом Мерінгом і Георгієм Плехановим. До речі, уже з середини 80-х років «Przegląd społeczny» на своїх сторінках друкує праці і Г. Плеханова («Фердінанд Лассаль»), і І. Франка («Рубач», «З робітничого руху в Австрії», «Моральні типи»).

І. Франко, як Т. Шевченко, не протиставляв слов'ян неслов'янам. Одначе самі обставини життя українського народу у багатонаціональних з переважно слов'янським населенням державах, якими були Австро-Угорщина і Росія, вимагали постійної уваги до слов'янського питання. До того ж воно було предметом політичних спекуляцій ворожих революційно-визвольному рухові сил з боку австрійського панславізму і процаристського слов'янофільства. Як і в кожному іншому випадку І. Франко розчищає дорогу спілкуванню народів Австро-Угорщини виробленням чіткої полі-

тичної програми, мобілізує пресу, громадські організації, формулює віддалені і найближчі завдання, знаходить найважливіші ланки, якими були в умовах Галичини, скажімо, українсько-польські громадсько-культурні відносини. Ще в 80-х роках він обгрунтовує ідею нової демократичної Польщі у своїх природних етнографічних кордонах саме як союзниці Росії й України. Він підкреслював право усіх слов'янських народів на самостійний розвиток, а громадську та культурну співпрацю селянського і робітничого українського і польського рухів вважав «найбільшим досягненням цивілізації, найбільшим завоюванням народів», який посунув далеко вперед справу Русі й Польщі («Nieco o stosunkach polsko-ruskich», 1895).

В гострій політичній ситуації створювалися Франкові праці в галузі культури. Причому полемічна їх загостреність вимагала не поверхово-публіцистичного, а бездоганного опрацювання предмету, урахування найновітніших методів його осягнення «на рівні світових стандартів», як ми тепер висловлюємось, тим більше, що чимало праць, зокрема в галузі суспільних наук, йому доводилося публікувати не лише в 70—80, але й в 90-ті роки в російській («Киевская старина», «Словарь Брокгауза и Ефрона»), польській («Wisła», «Kwartalnik Historyczny», («Slovanský Přehled»), німецькій («Die Zeit») та пресі інших європейських країн.

Духовне життя майже кожного з слов'янських народів І. Франко розглядав у широкому світовому контексті, в його синхронних і діахронних вимірах, намагаючись науково збагнути, з одного боку, культуру як систему в діалектичній єдності усіх її видів (історія, художня культура, наука, освіта і т. п.), з другого — у зв'язках цих її окремих видів з однорідними явищами інших культур. Перший різновид комплексності виступає у працях про російську, польську та інші слов'янські культури («Нова історія російської літератури», «Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX ст.», «Праця чехів у галузі освіти», «Еміль Коритко, забутий слов'янський етнограф» та ін.), другий — у працях на літературознавчі й фольклористичні теми («Темним царством» і «Владою землі у сучасному романі» розпочавши, і «Студіями над українськими народними піснями» скінчивши).

Якщо другий різновид комплексності дальших пояснень не потребує, то на особливості першого все ж варто вказати. Так, скажімо, у статті «Праця чехів у галузі освіти» (1891) І. Франко, зазначивши, що «майже в кожній ділянці розумової і економічної діяльності чехи ведуть величезну і посилену роботу», розкривав далі внесок у національну культуру чеських письменників, істориків, архітекторів, показував розгалужену наукову і літературно-художню періодику, нарешті, здобутки в галузі народної освіти і т. п.

На матеріалі слов'янських культур, зокрема літератур, І. Франко вирішував і загальні питання культурного обміну між Сходом і Заходом, включаючи і слов'янські, зокрема українську,

культури в систему світової, особливо починаючи десь з середини 90-х років («З галузі науки і літератури», «Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія», «Інтернаціоналізм у сучасних літературах» та ін.).

І. Франко плідно вивчав міжслов'янські культурні взаємини, а надто українсько-російські і російсько-слов'янські. Як і в культурі українській, так і в культурах інших народів він чітко розрізняв прогресивні і реакційні елементи і постійно дбав про те, щоб слов'янські народи між собою і світом будували відносини, як рівні з рівними. В листі до Адольфа Черного у 1898 р. він радив, щоб новоорганізований «Slovanský Přehled» відносився до всіх народів з рівною любов'ю і справедливістю [1] і щоб він, якщо хоче увійти у контакти з прогресивними колами слов'янських народів, чітко сформулював свою політичну програму, оскільки «...журнал,— продовжував український критик,— не може бути заїздною корчмою, де кожного однаково гостять чи він аристократ, чи демократ, поступовець чи ретроград, вузький націоналіст чи інтернаціоналіст» [2].

Від типологічних співставлень видатних слов'янських і західноєвропейських письменників, від західноєвропейського фону при розгляді слов'янських культур (згадаймо хоча б численні статті І. Франка про Т. Шевченка від «Темного царства» до «Шевченкової „Марії"» від перегляду деяких застарілих романтичних догм, яким, при всій прогресивності Коллара, був його «Філологічний панславізм», І. Франко йшов до глибоких досліджень світового значення слов'янських культур, української і російської (насамперед «Лев Толстой», 1892; «Леся Українка», 1898; «Сучасні польські поети», 1899; «Ярослав Врхліцький», 1899; та ін.). При цьому він завжди підкреслював виняткове значення великих західноєвропейських культур для слов'янських, з незмінною любов'ю і повагою ставився до великих завоювань усіх народів «в царстві духа».

І. Франко, як пізніше у нас, можливо, лише один М. Рильський, розумів слов'янознавство як певний історично сформований комплекс дисциплін. Щодо літератури, то тут І. Франко, як і його великий наступник, виступав водночас і як письменик, і як перекладач, і як вчений. Свою концепцію слов'янських літератур він створював, орієнтуючись на останні досягнення у вивченні кожної з них. Він гостро висміював вчених, зокрема послідовників Ф. Міклошича, які, будучи лінгвістами, зовсім занедбували «історію літератури, може навіть не вірячи в існування чогось такого, щоби можна назвати історією слов'янської літератури» [31, *8*].

І. Франко орієнтувався переважно на визначні явища слов'янських літератур не лише великих, але й малих народів [від, скажімо, віршів югославського циклу словака Сави Пепкіна (1876) до літератур кожного з південнослов'янських народів у критич-

[1] Зв'язки І. Франка з чехами і словаками / Упор. М. Мольнар та М. Мундяк.— Братіслава, 1957.— С. 503.

[2] Там же.

ному розгляді відомої «Історії південнослов'янських літератур» М. Мурка (1908)], проте у певні періоди він більше займався то російською, то польською (70—80-ті роки), а в 90-х роках — чеською літературою при постійній увазі до явищ світового письменства.

Називаючи себе учнем О. Веселовського [37, *425*] і взагалі підкреслюючи роль російських і західноєвропейських вчених у розробці теорії і практики історико-порівняльного методу дослідження, «особливо на полі усної словесності» [37, *9*], І. Франко збагатив цей метод марксистською тезою про соціальну обумовленість духовного життя конкретного суспільства, що дало йому можливість, по-перше, розкрити великі завоювання слов'янського реалізму в контексті світових глобальних суспільних і культурних подій XIX—XX ст. (Л. Толстой, Ф. Достоєвський, Я. Неруда, Леся Українка, Я. Врхліцький), його у багатьох відношеннях революціонізуючого впливу на суспільство (Т. Шевченко, М. Щедрін, І. Тургенєв); по-друге, «відкрити» слов'янські літератури як невід'ємну частину літератури світової; по-третє, тримаючи руку на пульсі світового літературного процесу, прогнозувати майбутнє розвитку напрямів, жанрів, тематики й поетики слов'янських літератур.

І справа не лише в новаторстві бориславського циклу творів, мова про найдозріліші твори письменника, як друге видання «З вершин і низин», «Мій Ізмарагд», «Сойчине крило», «Перехресні стежки», «Як Юра Шикманюк брів Черемош», в яких панують не лише світовий синтез, але й новизна в галузі віднайдення оригінальних засобів психологізації образів, філософського трактування фольклору, раціонального використання міфології, застосування всеосяжної параболи і т. п., тобто мовиться про речі, де І. Франко виступає письменником сучасним і для нас, жителів кінця XX ст. Ми часом ще й зараз перебуваємо під впливом вульгаризаторської критики, яка закривала очі на багатогранність реалізму І. Франка, у якому реальне й фантастичне, уречевлене й умовне; високопатетичне, ораторське і зведене до найпростіших форм виступають у нерозривній єдності. «Основна помилка... многих наших критиків лежить в тім,— зауважував І. Франко ще 86 років тому,— що вони підсовують белетристам... якісь соціально-економічні цілі: хотів, мовляв, змалювати стан сільського життя, причини упадку добробуту селянства і т. п. Се... фундаментальне нерозуміння самої суті естетичної творчості... Артист ніколи не кладе собі такої мети», він не пише статистичної чи економічної праці. Його завдання — в «сфері психічного і морального життя», «образ моральних відносин, галерея психічних типів, їх змагання в сучасному житті і в культурній історії народу» [33, *7*]. З огляду на це зауваження І. Франка перед нами непочатий край вивчення естетичної цінності його неосяжної творчості.

Це тим більш важливо, що вже починаючи з 80-х років І. Франко при оцінці явищ інших слов'янських і неслов'янських

письменників увесь час враховує (і популяризує) досвід як української літератури, так і свій власний із сфери народного життя, де наша література уже тоді мала скарби світового значення (твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, бориславський цикл І. Франка). Ця «присутність» нашої літератури помітна, скажімо, у статтях про творчість Я. Каспровича, Е. Золя, Г. Успенського. У праці «Влада землі у сучасному романі» І. Франко дорікає російському і французькому авторам, що вони не побачили в селянині потягу «в сферу вищих і більш ідеальних устремлінь», «вищих культурних потреб» [18, *95*],— а це ж була основна гуманістична тенденція творів і Шевченка, П. Мирного, і І. Нечуя-Левицького, що так захоплювало в них такого знавця народних характерів, як Е. Ожешко.

Завдяки уже здійсненим дослідженням радянських і зарубіжних авторів (О. Білецький, М. Возняк, М. Пархоменко, М. Якубець, М. Купльовський, М. Мольнар, М. Неврлі, П. Атанасов, С. Суботін, І. Журавська та ін.) ми володіємо більш-менш повною інформацією, наскільки І. Франко був обізнаний з літературою кожного з слов'янських народів, які епохи і події цих літератур його захоплювали як вченого, а які як художника і громадського діяча, у якій співвіднесеності знаходяться слов'янські і неслов'янські літератури до української у його концепції світової літератури. Нас не може не захопити, насамперед, виняткова, подиву гідна обізнаність І. Франка з російською і польською літературами від найдавніших часів до початку XX ст. На основі його праць ми сміливо можемо говорити про Франкову революційно-демократичну концепцію історії цих літератур, яка у багатьох відношеннях співзвучна концепціям російських і польських літературознавців наших днів. Особливо це помітно щодо стародавніх літератур обох народів, просвітительства, а надто романтизму (А. Міцкевича, Ю. Словацького, О. Пушкіна, М. Лермонтова) і реалізму (І. Тургенєва, Л. Толстого, Г. Успенського, М. Помяловського, Е. Ожешко, Г. Сенкевича, Болестава Пруса, М. Конопніцької). З інших слов'янських літератур І. Франко залишив праці, присвячені спеціальним проблемам і періодам: богомільство (староболгарська література), чеська омладіна, південнослов'янське відродження, доба ліризму та ін.

Ми маємо дослідження про те, що взяв І. Франко із світової літератури, зокрема із слов'янських, яка роль у його формуванні належить Й.-В. Гете, А. Міцкевичу, Е. Золя і І. Тургенєву, М. Щедріну і В. Гюго. Однак ми ще тільки наближаємось до такого ступеня вивчення проблеми І. Франка і світової літератури, коли зможемо об'ємно й вичерпно відповісти і на друге важливе питання: що І. Франко дав світовому письменству, з ким він погоджувався із великих, з ким полемізував, а кого й заперечував? Як найбільш показовий приклад змагання з великими можна вказати хоча б на творчу полеміку І. Франка з Я. Каспровичем у «Зів'ялому листі» (збірка польського письменника, яка вийшла трохи раніше української «Miłość») і з Я. Врхліцьким

у поемі «Мойсей» (поетична драма чеського письменника «Бар-Кохба»).

Немає сумніву в тому, що після Львівського юнесківського форуму міжнародне зацікавлення письменником буде зростати, оскільки і як геніальний письменник, і як великий мислитель і борець за свободу рідного йому народу і всіх народів, де панує рабство і гніт, як гуманіст, інтернаціоналіст і як подиву гідна всебічно обдарована й розвинута людська особистість І. Франко — наш рідний сучасник. Він залишив глибокий слід в усіх сферах української й світової культури: «духом його печаті», його іменем позначені титанічні зусилля нашого народу, які забезпечили йому гідне місце серед інших цивілізованих народів слов'янства і світу. Щодо літератури української, то саме він, йдучи шляхами Т. Шевченка, забезпечив їй світову славу й визнання — всім її ворогам назло.

Тільки тепер ми можемо по-справжньому оцінити його подвиг, який вирішувався генієм, заплідненим передовими ідеями і безнастанною боротьбою за їх утвердження. Класична єдність особи й народу, неповторна людська індивідуальність, яка збагнула хід історії. Пригадаймо: всебічно розвинута людська індивідуальність і соціалізм, «усуспільнення на основі широкого і всебічного розвитку особистості — ось гасла, ні, одне-єдине гасло наших днів, теоретичне і практичне досягнення XIX ст. в еволюційному розвитку людства. Не панування темних, однорідних, несвідомих мас, як було в доісторичні часи, і не панування видатних, більш розвинутих чи певним чином упривілейованих одиниць над масами, як було досі, а піднесення всіх народних мас до рівня отих свідомих, розвинутих одиниць і панування всього людства над силами природи — ось ідеал, який наш вік залишає у спадок своєму наступникові» [28, *146*]. Не забуваймо, що це писалося 1891 року.

Л. І. МІЩЕНКО, Т. І. ПАНЬКО, В. П. ЧУГАЙОВ
(Українська РСР)

РАДЯНСЬКЕ ФРАНКОЗНАВСТВО. ДЕЯКІ ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Поглиблене вивчення унікальної творчості І. Франка, досягнення франкознавчої науки дають усі підстави для об'єктивного висвітлення значення і світової величі цієї геніальної постаті і одночасно побачити в ньому нашого духовного сучасника. Прийшовши до людей понад століття тому, творчість письменника стала однією з вершин художньої свідомості українського народу і одночасно вагомим надбанням світової культури. Дух Вічного революціонера, його високі гуманістичні ідеали, інтернаціоналізм незмінно сприяють революційному оновленню світу, утвердженню правди, щастя і братерства народів.

Ще за життя письменника його творчість привертала увагу критиків, навколо неї точились дискусії, але узагальнюючих праць не було, публікувались тільки окремі замітки, рецензії, окремі статті здебільшого оглядового характеру. Лише за Радянської влади, коли завдяки виданню багатотомних зібрань творів письменника з'явилась можливість прилучитись до усієї багатогранної його спадщини, починається справді глибоко наукове її вивчення. В літературознавстві виділяється окрема галузь науки — франкознавство.

У 20—30-ті роки робляться перші спроби оцінити історико-літературне значення творчого подвигу Каменяра, визначити його світоглядні орієнтири, йде процес нагромадження матеріалів для дослідження біографії і творчого шляху письменника. Слід відзначити, що до цієї роботи звертаються такі відомі вчені Радянської України, як А. Кримський, О. Білецький, М. Рильський, М. Гудзій, Д. Багалій, Є. Кирилюк. Про І. Франка пишуть російські вчені, письменники, громадські діячі — В. Бонч-Бруєвич, О. Дейч, пізніше Л. Озеров, І. Карабутенко, Н. Над'ярних, С. Кормілов.

Дослідження енциклопедичної творчості І. Франка особливо активізується і розвивається у післявоєнні роки. Доступними стали архівні матеріали, значна частина яких збереглась у Львові. Життя Каменяра тісно пов'язане з цим містом, з Львівським університетом, який з 1940 р. носить його ім'я. Закономірно, що Львівський університет став одним із провідних осередків радянського франкознавства. Завдяки великій науковій і організаторській діяльності академіка АН УРСР М. С. Возняка, який відіграв вирішальну роль у розвитку франкознавства в період його становлення, тут гуртуються досвідчені вчені, виховується молода зміна франкознавців. Серед них — М. Пархоменко, А. Брагінець, І. Ко-

валик, Б. Кубланов, О. Мороз, О. Дей, С. Щурат, І. Дорошенко, Я. Білоштан, М. Нечиталюк, А. Пашук, А. Скоць та багато інших. 49 дисертацій з франкознавства — кандидатських і докторських — захищено у стінах Львівського університету. Із них 37 — вченими цього вузу.

Починаючи з 1948 р. у Львівському університеті виходить збірник «Іван Франко. Статті і матеріали». Цей збірник, 33 випуски якого вийшли відтоді, відіграв важливу роль в літературному житті як авторитетний періодичний орган франкознавства, координатор цієї галузі науки. На його сторінках опубліковано багато цінних матеріалів і статей, присвячених історико-літературним і теоретичним проблемам франкознавства. Тут друкуються праці не лише українських вчених, але й дослідників з РРФСР, Білорусії, Таджикистану, Естонії. Автори статей особливу увагу приділили вивченню спадщини І. Франка як послідовного борця за возз'єднання, поета-громадянина, непримиренного до різних проявів реакції, особливо до ідеології українського буржуазного націоналізму.

Важливим центром франкознавства є Київ, зокрема Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН Української РСР. Тут плідно працюють філологи високої кваліфікації, про що свідчить також нове наукове видання — Зібрання творів І. Франка у 50-ти томах, завершене напередодні симпозіуму. В інших наукових установах столиці та багатьох містах України працюють науковці, які багато уваги приділяють проблемам франкознавства. Особливо значний внесок дали праці Ю. Кобилецького, П. Волинського, І. Басса, А. Каспрука, М. Бернштейна, Г. Вервеса, А. Войтюка, Р. Гром'яка, З. Гузара, Ф. Погребенника, Ф. Пустової. Республіканські наукові конференції певною мірою підсумовують здобутки цієї великої роботи.

Універсалізм І. Франка вимагає універсалізму в науці. Тому у франкознавство, крім філологів, приходять філософи, історики, журналісти, психологи і економісти, етнографи і юристи, педагоги і бібліографи. Щоб осягнути зроблене цим титаном думки і праці, потрібні зусилля представників різних наук.

Які ж аспекти дослідження спадщини І. Франка вже визначилися і які перспективи дальшого їх розвитку?

Напрямки цих досліджень надзвичайно різноманітні. Віддаючи належне усім граням неосяжно широкого таланту Каменяра, зупинимось на найбільш важливих питаннях, поставлених у працях вчених.

1. Створення наукової біографії письменника, грунтовне вивчення його життєвого і творчого шляху. Тут вже зроблено багато, розшукано і вивчено велику кількість матеріалів, встановлено чимало цікавих фактів. Але хоч опубліковано сотні статей, десятки монографій, проблему створення наукової біографії, а також літопису життя і творчості письменника ще не розв'язано.

2. Суспільно-політичні та філософські погляди Франка, нерозривний зв'язок його художньої практики з революційно-демократичними переконаннями, які формувались в умовах активізації революційної боротьби пролетаріату і утвердження марксизму. Велика увага до цієї проблеми закономірна стосовно автора рядків: «В ім'я свободи, рівності й братерства піднесли й робітники голову, стали до боротьби, з котрої швидше чи пізніше мусять вийти побідителями» [19, *108*], бо він був переконаний, що «переворот духовний та літературний усе наступає по перевороті економічнім» [16, *38*].

Як геніальний мислитель, що стояв на рівні найпередовіших ідей свого часу, І. Франко не міг не бути інтернаціоналістом. Він виріс не лише на грунті української, а й російської та європейської культур і політичної свідомості, і його значення оцінюється загальносвітовими критеріями. Насамперед мається на увазі засвоєння ним ідей марксизму, розповсюдження їх на Україні, зв'язок із російським визвольним рухом. Вивчення цього аспекту франкіани дало підставу вченим зробити ряд важливих висновків, правильно охарактеризувати світоглядно-методологічні засади творчості й діяльності революціонера-демократа.

3. Дослідження художньої спадщини Каменяра, аналіз проблематики та ідейно-естетичного змісту його поезії, прози, драматургії, проникнення в «секрети поетичної творчості» майстра художнього слова. З цим питанням тісно пов'язані естетичні погляди письменника. У цій галузі, крім численних статей і дисертацій, з'явився ряд монографій, що становлять значне досягнення франкознавства. Проте художня творчість письменника вивчається нерівномірно: переважає увага до поезії і прози, значно менше осмислюється драматургія, її поетика і зв'язані з нею питання теорії драми. Загальний висновок, який випливає із згаданих досліджень, можна сформулювати так: художнє мислення І. Франка — важливий історичний етап в естетичному освоєнні світу не лише в масштабах українського літературного процесу, але й світового мистецтва.

4. Іван Франко в літературному процесі. Тут висвітлюється насамперед українське літературне життя, а також зв'язки з російською, слов'янською, з різними зарубіжними літературами. Географія цих досліджень досить велика, і вона дедалі розширюється. Так, якщо раніше увага зосереджувалась, крім слов'янських, на французькій, англійській та німецькій літературах та творчих зацікавленнях І. Франка переважно в межах Європи, то тепер, наприклад, аналізуються і його праці, що стосуються латиноамериканського континенту [1]. У згаданих роботах український поет представлений як видатний ерудит, підкреслюється його великий вклад у світову культуру. Він не тільки був популяризатором світового мистецтва на Україні, не тільки збагачував духовні надбання українського народу кращими творами світової класики, дорогоцінними ізмарагдами світової мудрості, а й прикладав зусилля для

[1] Див., зокрема: *Покальчук Ю.* И. Франко о Боливаре // Латинская Америка.— 1983.— № 7.

розвитку передової літератури у слов'янських і західноєвропейських країнах. Діяльність Франка є цінним внеском у справу єднання народів, у справу творення культурних цінностей, близьких усьому прогресивному людству, налагодження «золотих мостів» взаєморозуміння між народами, їх культурами.

5. Багатопроблемністю відзначаються дослідження наукових студій Франка-історика, соціолога, його літературно-критичних статей і публікацій, перекладацької діяльності, роботи журналіста, організатора літературного руху. Саме тут постає трудність, пов'язана з універсалізмом цієї великої людини. Криниця її думок, ідей і образів — невичерпна.

Представники мовознавчої галузі франкознавства уже дослідили ряд проблем теоретичного характеру, заглянули в секрети мовної майстерності великого Каменяра.

Поєднуючи виняткову пам'ять з чітким логічним мисленням, І. Я. Франко піднімав питання походження людської мови, її розвитку і функції, розглядав діалектичну єдність усного й писемного мовлення, мови і мислення, вияви антропоморфізму в сучасній структурі мови. Учені підкреслюють виняткову увагу письменника до динаміки розвитку і удосконалення мов.

На основі великого фактичного матеріалу мовознавці висвітлюють погляди І. Франка на шляхи і перспективи розвитку української мови, його боротьбу за єдину літературну мову, її розвиток і розбудову в ракурсі гармонійного співвідношення національного та інтернаціонального. Вважаємо, що глибина й інтенсивність мовознавчих досліджень, присвячених лінгвістичній теорії І. Франка, залежить в першу чергу від проникнення в сутність його розуміння мови як суспільного явища, дослідження якої можливе тільки з погляду «певної філософської системи».

У працях радянських лінгвістів постійно підкреслюється значення І. Франка в стильовій розбудові української мови і насамперед у формуванні наукового стилю концептуального характеру. Усвідомлюючи єдність українського народу, його генетичну й історичну спорідненість з російським народом, Каменяр постійно орієнтувався на мову Наддніпрянської України, російську мову і в аспекті цієї орієнтації працював на ниві розвитку української літературної мови, утверджуючи єдино правильний принцип діалектичної єдності інтернаціонального і національного.

Цьому питанню присвячені, зокрема, праці М. С. Возняка, І. К. Білодіда, М. А. Жовтобрюха, І. І. Ковалика, О. А. Сербенської, Я. В. Закревської, І. Й. Ощипко, Л. М. Полюги та інших українських радянських лінгвістів. Як слушно зауважив І. К. Білодід, для «осмислення шляхів дальшого розвитку української літературної мови на новому історичному етапі, в нових умовах боротьби за своє соціальне і національне визволення потрібні були грунтовні знання процесів історичного розвитку народу, зокрема розвитку його мови, шляхів її збагачення, потрібний був передовий динамічний світогляд ученого і громадського діяча, знання самого життя з його багатоманітною практикою... Усе це І. Франко мав... В його

особі щасливо поєдналися могутній інтелект ученого, геній митця і динаміка революційної дії титана-борця» [2].

Розуміння І. Франком контактів мов, які ведуть до інтернаціоналізації «всього континенту многовіковим досвідом збагаченої мови», ставлять перед мовознавцями завдання поглибленого вивчення: а) органічного вплетення в систему кожної мови запозичених слів, в першу чергу термінологічного характеру (маємо на увазі не тільки прямі запозичення, але й результати структурного та семантичного калькування); б) збагачення художнього стилю мови шляхом проникнення в глибину структури слова, створення оригінальних коннотацій, розгалуження лінгвостилістичних засобів мови за рахунок власних і запозичених ресурсів; в) визначення розвитку наукового стилю мови на національній і інтернаціональній основах з позиції концептуальної функції мови в інтернаціональному освоєнні світу, теоретичних засад перекладу марксистської літератури на мови світу.

Творчі пошуки франкознавців тривають, і в перспективі вимальовуються нові проблеми, вирішувати які вже слід на сучасному зрослому рівні науки. Зрозуміло, що підійти до цього нового етапу стало можливим лише після всебічного емпіричного вивчення спадщини письменника. Зроблене досі має підстави заглибитись в його художній світ, специфіку образного мислення, поетику лірики, прози, драми. Спеціальної уваги заслуговують трактування І. Франком проблем психології творчості, психологічних та естетичних основ творчого процесу, його теоретичний трактат про межі і можливості художнього слова. Причому все це вимагає оновлення арсеналу дослідницьких засобів і методів.

Розглядаючи творчість І. Франка в контексті світового літературного процесу, необхідно зважити, що треба вивчати його зв'язки не лише із Заходом, але й зі Сходом, що нові грані контактів відкриваються з вивченням його зв'язків з Прибалтикою. Передбачається також вивчення зв'язків творчості нашого письменника з літературами різних народів, і зокрема тих, які після Жовтня ввійшли до складу СРСР — вже на рівні не лише емпіричному, але і з застосуванням методу типологічних зіставлень і аналогій.

Вимальовується також проблема: Франко-методолог літературної критики й науки про літературу, його концепція світоглядно-методологічних основ аналізу мистецтва, яка дає можливість виявити внутрішню єдність філософа і художника. На часі створення енциклопедичного Франкового словника, який би підсумував усі досягнення франкознавчої науки на сучасному етапі.

Не можна не згадати й того, що боротьба за І. Франка, яка почалася за його життя, триває. В ідейних битвах за спадщину Каменяра радянські вчені й далі повинні займати наступальні позиції. Творчість І. Франка належить до тієї прогресивної спадщини минулого, яка не підвладна часові. Вона не вичерпується з роками, а навпаки, розвивається, бо для кожного нового покоління розкривається новими гранями, новими духовними скарбами.

[2] *Білодід І. К.* Каменяр українського слова.— К., 1966.— С. 9.

Є. П. КИРИЛЮК, Ф. П. ПОГРЕБЕННИК
(Українська РСР)

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ «ФРАНКІВСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ»

Радянське франкознавство має значні здобутки в галузі видання і дослідження спадщини письменника. Найбільшим досягненням на сучасному етапі його розвитку є, безперечно, Зібрання творів І. Франка у п'ятидесяти томах, яке найповніше розкриває діяльність письменника у різних сферах людської культури. Воно дало могутній поштовх для комплексного вивчення всього художнього, літературно-критичного і наукового доробку Каменяра. Водночас у світлі досягнутого перед радянським франкознавством постає ряд важливих і актуальних завдань, серед яких, на нашу думку, на перше місце висувається створення кількатомної «Франківської енциклопедії».

Доцільність підготовки такого комплексного видання зумовлюється багатьма факторами: значними успіхами нашої філологічної науки, зокрема радянського літературознавства, у дослідженні культурних надбань українського та інших народів (дожовтневого і радянського періодів їх розвитку), у першу чергу здобутків у галузі франкознавства (праці М. Возняка, А. Брагінця, Г. Вервеса, П. Колесника, О. Дея, М. Нечиталюка, І. Журавської та ін.). Стимулюючим фактором у справі підготовки «Франківської енциклопедії» є також зростання в нашій країні, в якій особлива увага приділяється науковим універсальним виданням, інтересу широких кіл громадськості до енциклопедичних праць, присвячених видатним письменникам.

Персональна енциклопедія є вагомим підсумком вивчення життя і діяльності даного діяча культури у широкому інтернаціональному контексті. Її появі передують різноманітні дослідження про творчість письменника, якому вона присвячена. Водночас така праця не тільки підсумовує, а й накреслює дальші шляхи вивчення художньої спадщини даного митця, спрямовує думку дослідників на розв'язання назрілих питань.

Враховуючи досвід створення двотомного «Шевченківського словника» (Київ, 1976—77) — першої в СРСР персональної енциклопедії («Лермонтовская энциклопедия», Москва, 1981), енциклопедичного довідника «Янка Купала» (Мінськ, 1986), розвиваючи принцип, покладений в основу «Української літературної енциклопедії» у п'яти томах, «Франківська енциклопедія» будуватиметься на засадах марксистсько-ленінської методології, надбання прогресивного українського франкознавства дожовтневого періоду, особливо ж радянського, розкриватиме визначну роль діяльності письменника, вченого і громадсько-культурного діяча на Україні і в світовому літературному й науковому контексті. Зокрема, життя і творчість І. Франка висвітлюватимуться у найтіснішому зв'язку з визвольним і культурним рухами у слов'янських країнах, в першу чергу у Росії. Одним з найважливіших завдань даного видання буде висвітлення розвитку літературних традицій І. Франка у наш час, сприйняття його творчості в інонаціональному середовищі, значення художнього слова письменника у духовному єднанні народів.

Зважаючи на багатогранність діяльності І. Франка, велику творчу історію його художньої й наукової спадщини, її важливе громадсько-культурне та історико-літературне значення, доцільним було б згадане видання підготувати у трьох томах, обсягом 100—120 друкованих аркушів. За своїм типом і структурою «Франківська енциклопедія» загалом відповідатиме характерові існуючих науково-довідкових персональних енциклопедичних видань. Спираючись на основні засади, вироблені у попередніх більш чи менш аналогічних радянських виданнях, «Франківська енциклопедія» водночас враховуватиме специфіку творчості письменника, особливості тих суспільно-політичних обставин, у яких він жив.

За своїм характером це буде науково-популярне персональне універсальне видання, розраховане на широке коло читачів у нашій країні та за її межами. Дослідження складних проблем формування світогляду І. Франка, його художнього методу, висвітлення тих чи інших сторін діяльності письменника, ролі його творчості в історії світової літератури буде здійснюватися на сучасному науковому рівні, з урахуванням орієнтації видання на широке коло читачів.

Його структура зумовлена типом і характером видання, специфікою творчості І. Франка, яка охоплює різні сфери громадського життя, культури і науки, виходить за рамки національної літератури, має інтернаціональний характер. Найраціональнішою структурою для такого типу видання вважаємо органічне поєднання проблемних синтетичних розробок (аналітичних оглядових статей енциклопедичного характеру) з науково-інформативними статтями. Крім вступної розвідки, стислі проблемно-аналітичні статті будуть присвячені проблемам світогляду, художнього методу Франка, центральним родовим категоріям його творчості (поезія, проза, драматургія, публіцистика І. Франка, його наукова та епістолярна спадщина).

Значне місце серед цього роду статей займатимуть науково-синтетичні огляди, присвячені зв'язкам І. Франка з іншими літературами народів СРСР і зарубіжних країн. Структура більшості цих розвідок («Російська література і Франко», «Німецька література і Франко» та ін.) складатиметься з двох частин. У першій частині розкриватиметься ставлення письменника до тих чи інших літератур; в другій частині досліджуватиметься рецепція худож-

ньої спадщини І. Франка даною національною літературою. Двостороннє дослідження проблеми взаємозв'язку І. Франка з іншими літературами дасть змогу на конкретному матеріалі показати інтернаціональний характер діяльності письменника, якому належить видатна роль у збагаченні духовної скарбниці свого народу мистецькими цінностями інших народів, з одного боку, розкриє непересічне значення його художнього слова у міжнаціональних літературних взаєминах — з другого. Функціонування творчості І. Франка в іноземному середовищі розкриватиметься і в статтях, присвячених перекладачам і виданням, які пропагували його творчість.

Основу «Франківської енциклопедії» складатимуть статті про всі оригінальні художні твори письменника в різних жанрах: поезії, прозі, драматургії, про всі його наукові й публіцистичні праці. Певними орієнтирами для висвітлення ідейного спрямування, художньої специфіки, творчої історії, функціональної ролі в літературному й громадсько-культурному процесі тих чи інших творів можуть служити праця Ю. Івакіна «Коментар до «Кобзаря» Т. Шевченка», а також «Шевченківський словник», «Лермонтовская энциклопедия».

За охопленням творчої спадщини письменника, точністю оцінок, конкретністю аналізу віршів, оповідань, повістей, драм, наукових праць «Франківська енциклопедія» буде багатопрофільним науково-довідковим виданням, яке даватиме якнайширше уявлення про різні сторони діяльності митця у її розвитку й динаміці. Значну допомогу в розкритті ідейного змісту, художньої специфіки творів І. Франка, зокрема тих, що ввійшли до згаданого вище п'ятидесятитомного зібрання, дадуть наукові коментарі до опублікованих у ньому художніх і наукових текстів.

При створенні мікродосліджень про твори автора основний наголос буде зроблено на їх ідейній спрямованості, художній своєрідності, ролі в національно-визвольній боротьбі, в міжлітературних взаєминах українського художнього слова (подаватимуться відомості про використання поезії І. Франка у антицісарських та антицарських революційних виступах, про конфіскацію її репресивними органами та буржуазними режимами, інформація про переклади творів письменника різними мовами).

З метою розкриття різноманітних зв'язків І. Франка з передовими колами української, а також зарубіжної громадськості, показу величезного впливу його діяльності на культурне життя України кінця XIX — початку XX ст., сприйняття спадщини Каменяра в наш час, розвиток його традицій в українській радянській літературі, у «Франківській енциклопедії», на нашу думку, вагоме місце повинні зайняти статті про оточення письменника (творців культури — письменників, критиків, видавців та інших, учасників революційно-визвольного руху, представників різних соціальних груп населення, серед них — вихідців з найнижчих верств трудового селянства тощо).

Розкрити характер І. Франка у спілкуванні зі своїми сучасниками, дати їм належну оцінку, з'ясувати їх значення для письменника і для тих, з ким він спілкувався,— одна з першочергових і складних проблем, яку повинна розв'язати енциклопедія, спираючись на існуючі праці в цій галузі, уточнюючи й конкретизуючи непоодинокі поверхові, приблизні чи й неточні оцінки, що вже існують, проводячи спеціальні пошуки у тих випадках, коли дана персоналія маловідома або вперше вводиться в науковий вжиток. Йдеться не про безсторонню об'єктивістську характеристику, а про принципову наукову оцінку постатей (часто дуже складних, суперечливих), науковий розгляд стосунків І. Франка зі своїми сучасниками, серед яких були його друзі й вороги, однодумці й супротивники. Цілком зрозуміло, що в центрі уваги повинні бути імена вагомі, значущі, діяльність яких розвивалася під впливом революційно-демократичної ідеології І. Франка.

Життя і діяльність письменника пов'язані з широким географічним ареалом, вони проходили не лише на його батьківщині, але й у Росії, Польщі, Чехословаччині, Австрії, Італії. Згадане видання повинно розширити і поглибити географію франківських місць на Україні й поза її межами. При цьому кожна з таких статей має будуватися на достовірних першоджерелах.

Велике ідейно-політичне і громадсько-культурне значення матиме висвітлення в енциклопедії вшанування пам'яті І. Франка, особливо в радянський час, відображення його образу в літературі і мистецтві.

Як і кожна персональна енциклопедія, це видання буде ілюстроване документальними та художніми матеріалами: фото письменника, фоторепродукції автографів, видань його творів, а також творів дореволюційних і радянських художників на франківські теми тощо.

Статті у «Франківській енциклопедії» розміщатимуться в алфавітному порядку, назви художніх творів подаватимуться мовою оригіналу (українською, російською, польською, німецькою), географічні назви населених пунктів, пов'язаних з іменем І. Франка, подаватимуться так, як тоді вони іменувалися (якщо пункт перейменовано, то у відповідному за алфавітом місці буде дано статтю-посилання, наприклад, Івано-Франківськ — див.: Станіслав); розташування населених пунктів зазначатиметься за тодішнім і сучасним адміністративно-територіальними поділами.

Значне місце в енциклопедії буде відведено підтекстовій бібліографії, якою супроводитиметься більшість статей даного видання. Бібліографічні джерела подаватимуться мовою оригіналу.

Тут висловлені лише деякі з основних наукових засад, на яких, на нашу думку, повинна будуватися «Франківська енциклопедія». Безумовно, що її створенню має передувати значна підготовча робота, наслідком якої будуть докладніше розроблені проспект і структура видання, принципи подачі і оформлення статей, ілюстрацій.

Створення колективної праці — «Франківської енциклопедії» — важливе й актуальне завдання, особливо у світлі історичних рішень XXVII з'їзду КПРС, може бути здійснене спільними зусиллями вчених Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка та інших інститутів АН УРСР, кафедр літератури вузів республіки і країни при співпраці дослідників країн. Важливу роль у підготовці цього персонально-енциклопедичного видання можуть і повинні відіграти кафедри вузів, що носять ім'я І. Франка,— франкознавці Львівського університету і Дрогобицького педінституту. Наукове спрямування всій роботі над енциклопедією повинен дати Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

І. Й. ОЩИПКО (Українська РСР)

ПРО УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА МОВИ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА

У поетичній спадщині І. Франка, яка є визначним явищем не тільки в українській, але й у світовій літературі, вражає ідейно-тематичне багатство, відображення картин народного життя, глибина соціально-філософських узагальнень, експресивності, висока художня майстерність. Усе це створюється відповідним добором мовностилістичних засобів із загальномовної скарбниці. Великий Каменяр вважає, що «кожний письменник, особливо талановитий, виробляє собі свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова» [33, *276*]. І. Франко як художник слова належить саме до таких письменників: він своєю мовотворчою діяльністю залишив «нестертий слід» у розвитку української літературної мови. Прекрасний художник слова М. Коцюбинський образно сказав, що мова І. Франка «здається не словом, а сталлю, що б'є об кремінь і сипле іскри» [1].

Вивчення усіх мовностилістичних засобів художніх творів І. Франка має важливе значення для історії української літературної мови, для розуміння структури сучасної української мови. Воно допоможе виявити ті Франкові елементи мови, які зберігають свою силу, свіжість у сучасній мові, виявить зміни у складі лексико-стилістичних засобів, які сталися від часу І. Франка до наших днів.

Дослідженню мовлення художніх текстів Каменяра присвячено багато великих і малих праць, які певною мірою підготували основу для створення грунтовної праці — Словника мови художніх творів І. Франка. Укладення такого словника матиме величезне значення для історії української літературної мови, в першу чергу для вивчення її лексемного складу, стилістичних засобів.

У 1966 р. професор кафедри української мови Львівського університету ім. І. Франка І. І. Ковалик подав ідею укласти Словник мови художніх творів І. Франка. Оскільки художня спадщина Каменяра різножанрова та велика за обсягом, вирішено було почати роботу з поетичних творів. Керівник теми І. І. Ковалик обґрунтував наукові основи укладення Словника [2], розробив прин-

[1] *Коцюбинський М. М.* Твори : У 6 т.— К., 1962.— Т. 4.— С. 43.

[2] *Ковалик І. І.* Наукові філологічні основи укладання і побудови Словника мови художніх творів Івана Франка // Укр. літературознавство.— Львів.— 1972.— Вип. 17.— С. 3—8.

ципи карткування поетичного тексту, виділення реєстрового слова, побудови словникової статті, вказав на засоби семантико-стилістичної та граматико-морфологічної характеристики реєстрового слова [3].

На кафедрі української мови університету за участю всіх її членів та студентів українського відділення філологічного факультету почалося карткування поетичних творів І. Франка на основі 20-томного видання (т. 10—15) та «Літературної спадщини» (т. 1—4). Великі труднощі виникли при сегментуванні поетичного тексту. Необхідно було, щоб кожен відрізок тексту становив цілісну текстуальну одиницю, на основі якої укладач словника міг би з'ясувати Франкове розуміння семантики і стилістичне навантаження лексеми.

Проблеми сегментування поетичного тексту, структура словникових статей різних частин мови, способи розкриття Франкової семантики слів обговорювалися на лексикографічних семінарах (Львів, Івано-Франківськ, Дрогобич), у яких брали участь досвідчені лексикографи (Л. Л. Гумецька, Т. К. Черторизька, Л. В. Веневцева, І. І. Ковалик та інші) і укладачі Словника.

У Львівському університеті було створено картотеку поетичних творів І. Франка, яка зберігається сьогодні в Івано-Франківському педінституті. На основі цієї картотеки укладено словопокажчик (500 сторінок машинопису, 37 837 лексем) [4], серед яких 15 605 іменників, 12 874 дієслова, 5 772 прикметники, 2 735 прислівників, 192 займенники, 173 вигуки, 153 прийменники, 143 числівники, 120 часток, 68 сполучників [5].

Першою спробою укладення Словника були курсові та дипломні роботи, виконані у Львівському університеті та Івано-Франківському педагогічному інституті, а також пробний зошит слів різних частин мови, укладений на кафедрі української мови університету [6]. У кожній словниковій статті розкрито семантичну структуру реєстрового слова, виявлено кількість уживань лексеми з кожним значенням, указано на вживання реєстрового слова у стійких словосполученнях, подано всі форми відмінюваних слів і їх паспортизацію. В укладених статтях трапляються своєрідні значення слів, що випливають з Франкового контексту (слова: право (прислівник), учителька (третє значення) тощо).

Після виходу у світ п'ятидесятитомного видання творів І. Франка виникла необхідність створити на його основі нову картотеку, врахувавши при цьому набутий досвід при попередній праці. Цю картотеку укладають на кафедрах української мови Чернівецького та Запорізького університетів, Дрогобицького, Житомирського, Івано-Франківського, Луцького, Миколаївського, Полтавського, Ровенського, Тернопільського педінститутів, у Львівському літературно-меморіальному музеї І. Франка. На основі зведеної та перевіреної щодо повноти і правильності форм картотеки і буде укладатися Словник поетичних творів І. Франка.

Словник повинен: 1) виявити всі лексеми та їх фонетичні і словотвірні варіанти, вжиті в поетичному мовленні, а також у виносках, посвятах, ремарках; 2) розкрити семантичну структуру реєстрового слова, зважившн на зміни, що виникають у поетичному контексті при створенні образів, тобто вказати на ті коннотації, яких набуває слово в образній структурі поетичного твору (кожне значення чи його відтінок ілюструватимуться відповідним текстом); 3) подати кількість слововживань реєстрового слова і різних значень полісемічної лексеми; 4) дати повний перелік граматичних форм (літературних та діалектних) та їх паспортизацію.

Укладення і видання такої праці, яка стане визначним пам'ятником Великому Каменяреві,— важливе завдання українських радянських лексикографів.

---

[3] *Ковалик І. І.* Принципи укладання Словника мови творів І. Я. Франка // Укр. літературознавство.— 1968.— Вип. 5.— С. 174—183.

[4] Пор.: у Словнику мови Шевченка (К., 1964, Т. 1—2) 6116 лексем; у Словнику мови творів Г. Квітки-Основ'яненка (Харків, 1978—1979, Т. 1—3) 11 772 лексеми.

[5] Підрахунки ст. лаборанта кафедри української мови Івано-Франківського педінституту Л. П. Василевич.

[6] Словник мови художніх творів Івана Франка: Пробний зошит // Укр. літературознавство.— 1976.— Вип. 26.— С. 63—99.

Е. Ф. ТРУЩЕНКО (СССР)

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКАЯ ФРАНКИАНА В СОВРЕМЕННОМ МИРОВОМ КОНТЕКСТЕ

К международному симпозиуму, проводимому в ознаменование 130-летия со дня рождения И. Франко, вышел научно-информационный сборник «Творчество Ивана Франко в мировом литературном процессе». Он был подготовлен совместными усилиями специалистов Львовского государственного университета им. И. Франко, Института литературы им. Т. Шевченко АН УССР, отдельных украинских вузов и Института научной информации по общественным наукам АН СССР. Сборник издан в Москве. Участникам симпозиума вручены его экземпляры, и по его содержанию они могут судить об идейно-художественном богатстве наследия классика украинской литературы, этапах и направлениях его популяризации и научного исследования. Сборник носит комплексный характер. В нем представлены научно-аналитические обзоры по важнейшим аспектам художественного, публицистического, литературно-критического и научного наследия писателя. Завершает сборник квалифицированно подготовленный научно-библиографический обзор, охватывающий важнейшие издания произведений И. Франко, публикации исследовательских работ о нем.

В своей совокупности материалы сборника дают представление о современном состоянии франковедения, позволяют судить о его месте в контексте всего современного литературоведения, поставить в контекст мирового литературного развития, основных течений и тенденций науки о литературе.

Без преувеличения можно сказать, что это издание представляет собой маленькую энциклопедию знаний об И. Франко — классике украинской литературы (поэте, прозаике, драматурге, публицисте, литературном критике, переводчике), революционном мыслителе, художнике-реалисте, незаурядном ученом, общественном деятеле. И. Франко предстает как разносторонне одаренная личность. Поражают масштабы его творческой деятельности. Он оставил последующим поколениям колоссальное литературное наследие, которое бережно хранится, разносторонне исследуется, популяризуется.

Широк размах изучения творчества писателя, неоспоримы достижения советских, в особенности украинских, литературоведов. В многочисленных работах раскрывается роль и место творчества И. Франко в истории украинской культуры, его связь с

мировым литературным процессом. В этом плане существенно значение исследований ученых зарубежных славянских стран — Польши, Чехословакии, Болгарии, Югославии, а также ГДР, Венгрии, Австрии.

Что касается роли и значения творчества И. Франко в мировом литературном процессе, то прежде всего хочется говорить о его уроках реализма, его силе и художественной функции. Именно в это направление мирового художественного развития вписывается творчество писателя.

Немало представителей современного литературоведения Запада стремятся утверждать в качестве ведущего начала в художественном развитии различные «авангардистские» течения, модернизм, уходящие в формалистические эксперименты и ведущие к дегуманизации искусства. Сама методология литературоведения и литературной критики ориентируется ими лишь на анализ внутренней структуры произведений, имманентных особенностей в отрыве от их идейного смысла, социальной значимости. На этих принципах основываются «новая критика» в США, Франции, структурализм, постструктурализм и новейшая их модификация — деконструктивизм. Подобная замкнутая методология неизбежно заводит их в тупик, о чем свидетельствует наглядно последнее десятилетие, не дает многогранности познания литературно-творческого процесса.

Исследования творчества И. Франко, как мы видим их сегодня, ведутся с иных методологических позиций и преследуют иные цели. Историко-генетический подход советского литературоведения, сравнительно-типологические исследования на основе марксистской методологии в других странах ставят его в контекст жизненно правдивого искусства слова, выражающего и воплощающего освободительные идеи — идеи гуманизма. Художественный опыт И. Франко, как и многих других больших художников XIX и XX веков, противостоит беспредметному экспериментаторству поклонников «авангардизма» и модернизма. Это его значение раскрывают многие исследования. Анализ поэтики И. Франко, словесной структуры его произведений, художественного мастерства направлены на проникновение в имманентные тайны творчества и на то, чтобы ориентировать на восприятие художественных образов и мысли писателя в их исторической и социальной связи, в единстве художественности и идейности.

Напрашивается и другое важное обобщение. В изданиях различных «центров» в Мюнхене или Париже, затрагивающих личность и творчество И. Франко и некоторых его исследователей, делается акцент на идее украинского патриотизма, и нередко это понятие сводится к узкому национализму. Советским исследователям чужды подобная узость и подмена понятий. В идейном плане в них раскрываются пример и уроки И. Франко как патриота Украины (хотя мы знаем, что писателю суждено было жить и создавать свои произведения на земле, отрезанной от Украины государственными границами) и как великого интернационалиста.

Его произведения пронизаны идеями борьбы за национальное и социальное освобождение родины, своего народа. Эта направленность исследовательских работ вписывается в характерную для современности тенденцию раскрывать роль литературы, емкого слова художника в решающем для судеб человечества движении общественной мысли, в борьбе передовых сил общества.

И. Франко был выдающимся популяризатором художественной культуры многих других стран и народов, начиная с Древней Греции и кончая современной ему Европой. Писатель высоко ценил русскую культуру и дорожил связями с ее деятелями. Переводчик на украинский язык произведений многих литератур, автор комментариев и литературно-критических статей, И. Франко входит в современную науку о литературе и в историю мировой культуры как неутомимый труженик мысли, вдохновляющей и сплачивающей людей. Этот урок чрезвычайно важен в современной обстановке, когда мирное сотрудничество стран и народов призвано противостоять безумию милитаризма и атомной угрозе человечеству.

Заслуживает внимания и интернационализм литературоведческой франкианы. Ученые многих стран вносят свой вклад в освоение идейного и художественного наследия великого украинского писателя. Интернационализм в исследовательской работе позволяет глубже понять роль его творческой деятельности в литературном процессе конца XIX — начала XX вв.

Р. ГЕБНЕР (НДР)

ІВАН ФРАНКО В ДЗЕРКАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ 20-Х РОКІВ

У 1925 р., за рік до 10-ї річниці смерті І. Франка, яка стала першою кульмінаційною точкою у сприйнятті Франка молодою радянською літературною критикою, письменник М. Зеров констатує: «Що автора «Каменярів» та «Мойсея» треба визнати за найсильнішого з представників пошевченківської творчості, що його місце в історії українського письменства поруч Шевченка і Лесі Українки — в цьому не сумнівається ніхто. Навіть новітні поети, яким раз-у-раз закидають неповагу до батьків і традицій,— і ті ладні бувають визнати за Франком певну дозу величності, хоч і обставляють своє признання низкою застережень. Різноголосиця починається, коли критики і просто «читачі з голосом» (кращого виразу не знайду) пробують визначити, чим цінна для нас Франкова творчість» [1].

Справді, виявляється майже неможливим задумом коротко охопити всю різноманітність тодішніх спроб наближення до І. Франка. Франкознавство як наукова дисципліна тоді ще не існувало — занадто короткою була відстань від смерті І. Франка, та й не було ще наукового методу аналізу з марксистсько-ленінських позицій. І. Басс визначає 20-і роки як «період збирання матеріалів, період публікування невідомих творів Франка та перших, дуже несмілих спроб узагальнення» [2]. Оскільки автори часто виходять з діаметрально протилежних позицій світогляду, результати їх досліджень бувають дуже неоднаковими: І. Франко з'являється як «перший український робітничо-селянський поет», як «співець боротьби і контрастів», як невтомний робітник на ниві щоденної політики і навіть (на противагу цьому) як далекий від дійсності естет. Діапазон інтерпретацій простягається від «жертви суспільних умов» до «гордості української нації».

Теза про І. Франка як «жертву своєї нації» висувається в багатьох статтях, автори яких виключно виходять з соціальних і економічних умов, не зважаючи на художні аспекти творчості. Стає очевидним, що такими спрощеними інтерпретаціями не можна було підступати до художньої індивідуальності І. Франка.

---

[1] *Зеров М.* Франко-поет // Франко І. Поезії.— К., 1925.— С. V.

[2] *Басс І. І.* Становлення і розвиток радянського франкознавства // Рад. літературознавство.— 1967.— № 12.— С. 37.

Те ж саме стосується праць, які інтерпретують Франкову творчість в умовах загостреної класової боротьби в 20-х роках з національно однобоких позицій, недиференційовано проголошують І. Франка «гордістю української нації» і старанно пропускають інтернаціоналістські ідеї в його творах. Але пора спеціально вивчати праці цього чи іншого типу з марксистсько-ленінських позицій, бо в багатьох з них є цілком продуктивні імпульси для майбутніх досліджень і численні цікаві деталі.

Час близько 1926 р. заслуговує уваги ще й тому, що «вперше з марксистських позицій визначалися основні риси світогляду і суспільно-політичних та естетичних поглядів Франка»[3]. І. Басс посилається тут на «Тези агітпропу ЦК КП(б)У» по підготовці ювілею Франка від 12-го травня 1926 р., які докладно обговорюються ним у цитованій статті.

Шляхом виявлення численних документів, раніше не відомих текстів, спогадів і інших матеріалів поступово вдається заповнити прогалини у знаннях про І. Франка; заслуги при цьому мають насамперед М. Возняк і С. Щурат з Західної України, які у Львові мають доступ до його спадщини, до архівів, які були закриті для багатьох радянських дослідників до 1939 р. З якою великою підозрілістю стежать офіційні польські органи за цими ініціативами, доводить одне донесення державної поліції від 28-го серпня 1928 р. про діяльність М. Возняка, де пишеться: «У зв'язку з слабо розвинутою укр[аїнською] видавничою справою у Польщі, він почав друкувати свої роботи... на Радянській Україні в органі Укр[аїнської] Академії наук «Україна» та в місячн[ику] «Життя і революція». ...Тому-то зросли радянофільські симпатії проф[есора] Возняка, який заохочує і запрошує інших авторів посилати свої роботи на Радянську Україну»[4]. Перше велике видання творів І. Франка, що виходить у Харкові між 1924 і 1929 рр., готує грунт для майбутнього франкознавства.

З-поміж перших спроб узагальнення заслуговують особливої уваги дві значні за обсягом, але нині маловикористовувані праці: передмова М. Зерова «Франко-поет» до тому «Поезії» (Київ, 1925) і надрукована в збірнику «Іван Франко» з 1926 р. стаття «Шляхи Франкової поезії» П. Филиповича. Через трагічні долі обох авторів ці статті, які в час своєї появи викликали великий резонанс, ніколи не були передруковані, і тільки М. Рильський у своїй передмові до «Вибраного» Зерова засвідчує «здорове зерно»[5] його думок про І. Франка і багатьох інших класиків. В уже неодноразово цитованій статті І. Басса, де серед інших реферується збірник «Іван Франко», Филипович не згадується. О. Н. Мороз сумарно вважає Филиповича і Зерова представниками прогресивної на той час науки, не маючи в рамках свого «Семінарію» (Київ, 1977) можливості докладніше зупинитися на подробицях[6]. Спрямовувати увагу на праці Зерова і Филиповича я вважаю моїм особливим завданням.

[3] Там же.— С. 32.

[4] Донесення слідчого відділу міської команди державної поліції міському старосту про симпатії професора М. Возняка до Радянської держави // З історії революційного руху у Львові. 1917—1939.— Львів, 1957.— С. 319—320.

[5] *Рильський М.* Микола Зеров — поет і перекладач // Зеров М. Вибране.— К., 1966.— С. 7.

Зеров починає свою передмову оглядом сприйняття І. Франка критикою від часу смерті письменника. Він перелічує численні праці, автори яких бачать у Франкові «співця боротьби і контрастів», виводять з аналізу окремих творів — насамперед з «Захара Беркута», «Борислав сміється» і «Перехресних стежок» — публіцистичну інтерпретацію. Цей педагогічний метод у революційно-демократичній традиції 19-го ст., що має на меті насамперед соціальне виховання читача, Зеров виправдовує в умовах свого часу — тепер, правда, він виразніше виявляє свою однобокість, не може претендувати на тлумачення художнього твору. (Тут впадає в око близькість до ранніх праць О. Білецького, який полемізує проти «просвітницької» критики вслід за Добролюбовим, Чернишевським і Писемським, тому що вона загороджує читачу доступ до естетичного розуміння[7].) Правда, Зеров цим публіцистичним інтерпретаціям надає перевагу над іншою крайністю критичного наближення до І. Франка, наприклад, над «розпливчасти(м) і спрощени(м), затерти(м) деталями образ(ом), яких знаходимо в книзі А. Крушельницького»[8]. Зеров заперечує взагалі спроби закидати І. Франку недбайливість у трактуванні художніх форм і з цією метою заглиблюється в поетику письменника, за що дехто з опонентів робить йому докір за формалістичний підхід. При уважному читанні, правда, одразу буде зрозумілим, що Зеров дбає про єдність «ідеї» і «техніки», що він хоче представити І. Франка як *«цілого поета»*[9].

Знову, так само, як Білецький (що стосується методу аналізу), Зеров хоче йти від формального до позаформального[10] — вихідним пунктом для нього є не програмні висловлювання, якими жонглює дехто з інших критиків, а конкретний художній твір. Такий підхід Зерова дуже цінний; і має другорядне значення, чи всі з його конкретних висновків визнаються сучасним франкознавством, чи ні. Зеров розуміє літературу як «фізіологію громадянства»[11] — Франко немов звільнявся від загальноприйнятих естетичних правил і розробляв свої художні форми під тиском актуальних потреб. Зокрема, за творами 90-х років Зеров упізнає конкретні події з Франкової біографії — у ліричнім герої «Зів'ялого листя» він, наприклад, вбачає власні сумніви Франка, меланхолійні

[6] *Мороз О. Н.* Іван Франко : Семінарій.— К., 1977.— С. 52.

[7] *Белецкий А. И.* Несколько слов о разработке научной поэтики в России и на Западе // Белецкий А. И. Избранные труды по теории литературы.— М., 1964.— С. 44.

[8] *Зеров М.* Франко-поет.— С. VII—VIII.

[9] Там же.— С. XVI.

[10] *Белецкий А. И.* В мастерской художника слова // Білецький О. Зібр. праць у п'яти томах, 1966.— Т. 3.— С. 296.

[11] *Зеров М.* Франко-поет.— С. XXI.

настрої, які, правда, уже вдалося здолати фактом їх літературного оформлення. «Але то була... перемога над смутком і розпачем в годину найтяжчого, найзахмаренішого смутку» [12]. Само собою зрозуміло, що ця біографічна манера трактування багатьох творів викликала протест з боку тих критиків, які вбачали у І. Франкові лише політика, який засобами поезії втручається в життя. Величність І. Франка для Зерова полягає «в цім героїчнім напруженні, в цій перемозі над скорбним і маловірним духом, над життєвими обставинами і добою» [13], про «жертву обставин» вже не може бути й мови.

Діалектичний для свого часу аналіз змін І. Франка і його загального внеску в розвиток української літератури дає П. Филипович, який вважає лірику І. Франка особливо придатною для пізнавання автора і його еволюції. «Яке місце Франка серед українських і світових літературних шкіл і напрямків, в яких письменників він учився, які форми і образи виплекав і т. д.,— всього цього майже не торкались наші дослідники» [14]. Филипович вказує на цілий ряд запозичень і наслідувань, наводить епізоди і образи з Гейне, Гюго, Некрасова і багатьох інших, які впливали на Франкову творчість. Спираючись на Веселовського, він користується теорією запозичень і займається порівняльним літературознавством, причому всі ці спостереження (за Филиповичем) мають тільки допоміжну функцію: виходячи з них, автор створює собі матеріальну основу для загальних висновків, щоб характеризувати позицію поета між сучасниками і попередниками. Типовими для ранньої творчості І. Франка, наприклад, вважаються три риси: «1) Заперечення народно-пісенної традиції, канонізованої в Шевченка та без краю переспіваної в його численних наслідувачів. 2) Невідчування історичної романтики, зокрема козакофільської. 3) Книжність і запозичення матеріалу з різних чужоземних джерел, переважно романтичних» [15]. Заслуга П. Филиповича полягає в тому, що він першим на основі порівняльного аналізу вивчив відношення І. Франка до Т. Шевченка.

Докладний поетологічний аналіз дає автору можливість спростувати тезу про переломний момент у творчості І. Франка і вказати на еволюцію його поглядів. Правда, у пізнього І. Франка (згідно з Филиповичем) виявляється зміна підходу: «Поет, що раніш відгукувався на «злоби дня» не тільки в прозових, а й у віршових творах, що безпосередньо реагував на кожну подію життя, від неї простуючи до узагальнень, тепер іде протилежним шляхом — абстрактну мудрість віків використовує для щоденного, мов у відривному календарі, вжитку» [16]. У цій орієнтації на життя виявляється, як «давній Франко» переборов свій тимчасовий песимізм і надалі досягнув великих культурних здобутків.

Праці Зерова і Филиповича, безперечно, належать до найвищих досягнень критичного освоєння доробку І. Франка в 20-і роки, хоч окремі їхні тези уже не здатні витримати сьогоднішньої перевірки: уперше робиться спроба зрозуміти Франка-поета як поета, інтерпретувати літературу як літературу. Цим, з одного боку, автори йдуть новими шляхами у вивченні творчості Франка; з другого боку, підтримують ті «новіші течії в ...науці про літературу», яким О. Білецький в однойменній статті надав великого значення при подальшій розробці наукового профілю літературознавства.

---

[12] Там же.— С. XIV.
[13] Там же.— С. V.
[14] *Филипович П.* Шляхи Франкової поезії // Іван Франко: Зб./ Ред. І. Лакиза, П. Филипович, П. Кияниця.— К., 1926.— С. 183—184.
[15] Там же.— С. 195.
[16] Там же.— С. 218.

Я. Д. ІСАЄВИЧ (Українська РСР)

ПРОБЛЕМИ СПАДКОЄМНОСТІ І СИНТЕЗУ КУЛЬТУР У СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

Розвиток культури, творення нових культурних цінностей неможливі без синтезу культур як «по вертикалі» (синтез спадщини з інноваціями), так і «по горизонталі» (синтез локального, регіонального, національного з міжнаціональним і загальнолюдським). Попри всю очевидність цієї думки, знаходились діячі культури — і в кожному конкретному випадку це зумовлено конкретними соціальними чинниками,— які її заперечували: одні зводили роль культури до охорони традицій, інші проголошували своїм завданням лише руйнування традиційного, одні абсолютизували національні форми, інші їх відкидали у космополітичному дусі [1].

Не треба доводити, що І. Франко не належав ні до одних, ні до других. Літературна і наукова творчість І. Франка зросла на живлющому грунті культури рідного народу і водночас стала яскравим прикладом поєднання національних рис із загальнолюдськими, освоєння давньої спадщини і найновіших культурних досягнень інших народів, неповторного сплаву традицій із сміливим новаторством. Синтез національного та інтернаціонального, опора на прогресивні традиції в нерозривному зв'язку з органічною і глибокою революційністю знайшли вияв і у громадській діяльності Каменяра. Франко-вчений розглядав питання спадкоємності й синтезу культур також і в теоретичному плані. Аналізуючи ті чи інші етапи розвитку національних культур, творчість письменників та художників, їх окремі праці, І. Франко враховував як вплив конкретних соціально-економічних і політичних умов на розвиток культури даного періоду і народу, так і вплив культурної спадщини попередніх епох, роль культурних взаємозв'язків між народами, країнами, регіонами. Характер синтезу традиційних і новаторських елементів, вітчизняної спадщини і міжнародного досвіду визначався, на думку І. Франка, потребами суспільства, завданнями історичного прогресу. На основі глибокого знайомства з усіма головними періодами історії людства український революціонер-демократ висловив глибоку впевненість, що соціалістичне вчення «опирається на найголовніших здобутках усього дотеперішнього розвитку людськості» [45, *113*].

[1] *Поліщук І. П.* Спадкоємність і взаємовплив культур.— К., 1972; *Баллер Э. А.* Социальный прогресс и культурное наследие.— М., 1987.

При вивченні спадщини І. Франка закономірно постає питання про співвідношення його культурологічних концепцій з творчою практикою і громадською діяльністю. Як свідчать здобутки сучасного франкознавства, взаємини Франка-митця і Франка-теоретика характеризує єдність і боротьба протилежностей, але домінує, без сумніву, єдність. З одного боку, його культурологічні концепції були узагальненням досвіду письменника і громадського діяча, з другого — І. Франко ставив собі завдання моделювати творчість — та навіть власне життя — на підставі вироблених чи сприйнятих теоретичних засад. Як і наскільки це вдалося, треба досліджувати в кожному конкретному випадку.

Погляди І. Франка на питання теорії та історії культури викладено головним чином у його історико-літературних дослідженнях. Однак він аналізував не лише літературу, а й інші ділянки духовної культури (філософію, образотворче мистецтво, музику), а літературне життя розглядав у загальнокультурному контексті. На його думку, завдання історії літератури — «давати хоча б приблизно повний образ духовного розвою народу». У зв'язку з цим вона «мусить сягати поза обсяг властивої літератури глибоко в історію розвою індивідуального, родинного, громадського та політичного життя, оскільки все те проявляється в пам'ятках чи писаного, чи усно переданого людського слова» [39, *145*].

Висновки, зроблені переважно на літературному матеріалі, І. Франко цілком обгрунтовано поширював на історію духовної культури в цілому, і підкреслював, що духовне життя як людини, так і народу, чи і всього людства, можна зрозуміти «тільки тоді, коли зглибимо, зрозуміємо весь матеріальний підклад того життя» [41, *35—36*]. Виходячи з цього, він вважав, що єдність культури людства і її поступальний розвиток зумовлені єдністю і висхідним розвитком всесвітнього історичного процесу. За його словами, людство — «величезна сім'я, зв'язана з собою, незважаючи на географічні, політичні та національні різниці, величезною масою спільних традицій, поглядів та привичок» [36, *376*]. Відповідно до цього важливе завдання історичної науки — показувати «одноцільний образ розвитку людськості» [45, *80*].

Самого себе як науковця І. Франко вважав представником тієї школи, «яка всю свою методу опирає на широке зачеркненім понятті розвою» [41, *38*]. Відзначаючи наявність соціального і культурного регресу та дегенерації в певні періоди і на певних територіях, вчений підкреслював, що зигзаги та відхилення не можуть змінити загального напряму руху людства: поступу, просування вперед [45, *82, 126, 303, 313*].

Завданням свого життя Великий Каменяр ставив служіння соціальному прогресові, цій ідеї була підпорядкована його громадська й літературна та наукова діяльність. Вже ранні художні твори письменника засвідчують його прагнення розвивати кращі традиції вітчизняної літератури (але ж ніяк на них не зупинятись), збагачувати літературу як за рахунок оригінальної творчості, так і за рахунок активізації міжнародних літературних зв'язків.

Ми звикли риси непослідовності і певні суперечності в спадщині та поглядах І. Франка пояснювати відсталістю тогочасної Галичини. Але, висловлюючи такий назагал слушний погляд, ми часто забуваємо про «лицеву сторону медалі». Якщо окремі слабі сторони пов'язані з рисами відсталості краю, то визначальні, основні аспекти творчості Каменяра, його внесок в культурну скарбницю пояснюються не лише неповторністю особистості творця, але й тим, що він — син народу, який створив і розвивав яскраву власну культуру і водночас залишався відкритим на культурні контакти, сприймав і творчо засвоював здобутки інших народів. Ми знаємо із слів самого І. Франка, як багато він виніс з вітцівської хати і кузні, з ремісницьких майстерень на передмістях Дрогобича. Гадаємо, що культурний рівень села, де почав формуватися І. Франко як людина і творець, не можна пов'язувати лише з фольклорними аспектами культури. На цей рівень мали вплив і згадки про історичне минуле, і традиції братств, і рукописна книжність, про яку І. Франко пише у «Карпаторуській літературі» та інших літературознавчих працях. Не варто однозначно негативно оцінювати і вплив шкільної освіти, про яку у самого І. Франка є суперечливі висловлювання [39, *38*]. Тут можна провести аналогію з освітою Т. Шевченка: попри всі відмінності, у початковому навчанні Т. Шевченка і І. Франка були й спільні риси. Сільські школи, де малий Тарас навчався читати й малювати, були школами народними, що існували без волі й втручання влади. Якби таких шкіл не було, хто знає, чи став би Шевченко письменною людиною. Також і Франко з Нагуєвицької школи виніс знання церковнослов'янської мови, що йому потім не виявилося зайвим [2]. Навіть у дрогобицькій «нормальній» школі та гімназії збереглися, хоч і в трансформованому вигляді, якісь релікти педагогічної системи, що її плекала свого часу Києво-Могилянська академія та пов'язані з нею школи. В описаних І. Франком звичаях ремісників Дрогобича, в родинах яких він жив у гімназійні роки, можна знайти сліди певних рис громадського та родинного побуту, які сформувалися ще в цехових організаціях XVI—XVIII ст.[3] Таким чином, і з Нагуєвич, і з Ясениці Сільної, і з Дрогобича, попри всю відсталість тогочасної шкільної системи, І. Франко виніс деяке знайомство з давніми освітніми традиціями, і це не могло не заохотити його до дальшої освіти й самоосвіти. Власне самоосвіта — вивчення творів К. Маркса і Ф. Енгельса, російських революціонерів-демократів, передових мислителів різних країн — відіграла основну роль у формуванні революційно-демократичного світогляду І. Франка. Однак певні передумови для сприйняття передових ідей своєї доби формувалися у І. Франка з дитячих і

[2] *Возняк М. В.* Велетень думки і праці.— К., 1958.— С. 32.

[3] *Ісаєвич Я. Д.* З історії Дрогобича XVI—XVIII ст. // Наук. зап. ін-ту сусп. наук АН УРСР.— К., 1961.— С. 4—25; *Ісаєвич Я. Д.* Культура та побут міського населення Галичини XVII—XVIII ст. // Народна творчість та етнографія.— 1963.— № 4.— С. 91—94.

юнацьких років під впливом школи і — ширше — всього сільського та міського середовища, культурний рівень якого ми інколи недооцінюємо, спрощено коментуючи деякі вислови й оцінки самого письменника.

Погляди І. Франка на історичні традиції не залишаються незмінними. Взяти хоча б ставлення до доби Київської Русі і Галицько-Волинського князівства. У першій редакції «Петріїв і Довбущуків» герб Галицько-Волинської землі уособлює лише «хижість і лютість наших давніх князів», «темноту народу, з якої користали його князі-грабителі» [14, *242—243*]. У другій редакції це пропущено. Але навіть тоді, коли І. Франко декларував однозначно негативні оцінки давньоруських князів, він писав вірші на теми літописних розповідей про цих князів. Знаменно, що ще на гімназійній лаві І. Франко писав як на теми з історії стародавнього Риму, так і на теми з історії давнього Києва, і буквально напередодні смерті займався тією ж тематикою: писав переспіви оповідань римських істориків і найдавнішого Київського літопису.

І. Франко присвятив як наукові дослідження, так і літературні твори подіям різних періодів історії України, починаючи від найдавніших часів аж до сучасної йому доби. Найважливішим підсумком дослідження української літератури він вважав те, що була доведена «єдність і безперервність... літературної традиції» [30, *241*; 38, *8*]. Ті періоди, коли ця безперервність до певної міри порушувалась, коли «рвався зв'язок часів», І. Франко вважав згубними і ставив перед діячами культури завдання заповнювати прогалини, відновлювати в історичній свідомості народу пам'ять про незаслужено забуті здобутки предків.

Питання про спадкоємність у розвитку культури розглядалося І. Франком у тісному зв'язку з проблемою міжнародних культурних зв'язків. Ці зв'язки, на його думку, йшли «рівнобіжно зі звісними історично... міжнародними зносинами політичними та торговельними» [29, *420*]. Дослідник неодноразово підкреслював позитивне значення таких взаємин. У багатьох своїх наукових працях він ставив завдання показати, «як... широко розгалужувались і глибоко сягали духовні впливи від народу до народу, від століття до століття» [30, *658*]. Дослідника приваблювала можливість розкрити роль української культури як посередника «між сходом і заходом, між півднем і північчю» [36, *144*]. Водночас він враховував, що Україна у цьому відношенні не була винятком, відзначав посередницькі функції інших культур та літератур. І. Франко закликав молодих вчених звертати увагу на такі теми, де український матеріал міг сприяти кращому висвітленню процесів, що носили міжнародний характер [34, *8*].

Характеризуючи спадкоємний зв'язок між культурами різних епох і багатосторонні взаємовпливи синхронних культур, І. Франко вважав умовою культурного прогресу творчий підхід до засвоєння культурних надбань. У здатності поєднувати вірність кращим вітчизняним традиціям з використанням досягнень інших народів

він вбачав вияв «живої духовної сили народу» [41, *39*]. При цьому синтез вітчизняної спадщини і міжнародних за своїм характером здобутків культури мав бути підпорядкований завданням соціального прогресу, повинен був служити інтересам народних мас. У розв'язанні цього питання І. Франко став чільним в українській літературі продовжувачем і спадкоємцем Т. Шевченка.

Саме завдяки близькості власних ідейних позицій до позицій Кобзаря І. Франко зміг правильно оцінити Шевченкові настанови. Як писав І. Франко, свого часу Драгоманов приписував Т. Шевченку риси обмеженості, коментуючи поза контекстом слова «Якби ви вчились так, як треба, То й мудрість би була своя...». Однак, вказував І. Франко, Т. Шевченко «в тім самім «Посланію» зазначував одиноку розумну дорогу: і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь. Се повинна бути та своя мудрість — синтез свого рідного матеріалу, свого життя зі здобутками чужої, загальнолюдської, чи властиво чільної людської науки». Вимагаючи «своєї мудрості», Т. Шевченко «бажав освіти, виплеканої на рідним грунті і органічно виросло на нім, такої, що відповідала б його потребам і обставинам» [43, *389*].

Численні художні твори і наукові праці І. Франка стали свідомою реалізацією його поглядів про необхідність творчої переробки кожним новим поколінням досвіду попередніх поколінь. Тими ж настановами він керувався у своїй громадській діяльності як трибун-агітатор, журналіст, видавець.

Загальновідомо, як багато зробив І. Франко для збагачення української культури досягненнями російської, польської та інших слов'янських культур, культур народів Заходу і Сходу. З почуттям громадянського обов'язку, наполегливо і цілеспрямовано він працював також над поширенням за межами України відомостей про український народ і його культуру. Проте проблема ролі І. Франка у культурних зв'язках народів не вичерпується визначенням його місця у контактних взаєминах. Найважливіше — це неповторність Франкового творчого внеску у скарбницю письменства. Адже вершинні досягнення культури кожного народу стають рано чи пізно надбаннями світової культури. Звичайно, боляче, коли пізно. В тому, що Франкові твори за його життя у світі знали менше, ніж вони на це заслуговували, причиною було насамперед політичне становище його народу. Але від часу смерті Каменяра неухильно збільшується у світі поінформованість про його спадщину, зростає зацікавлення творами самого І. Франка і українських письменників — продовжувачів його традицій. Все це сприяє дедалі глибшому і більш повсюдному усвідомленню загальнолюдського значення Каменяревої творчості.

С. И. КОРМИЛОВ (СССР)

ПОЭЗИЯ ИВАНА ФРАНКО И РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА XIX — НАЧАЛА XX ВВ.

(философские аспекты)

У художника столь высокой поэтической культуры, как И. Франко, немало прямых реминисценций из произведений многих писателей, в том числе, конечно, русских. Вряд ли, однако, имеет смысл сосредоточиваться на том, заимствования или совпадение проблем и мотивов у И. Франко и русских авторов XIX — начала XX вв. преобладают; в разных случаях дело обстоит по-разному. Важнее закономерная близость этих проблем и мотивов и столь же закономерные существенные отличия в трактовке их западноукраинским поэтом.

Наиболее значительные параллели наблюдаются в сферах общефилософской и социальной проблематики. Остановимся на первой, но в связи со второй (соответственно специфике материала). В вопросе о познаваемости мира И. Франко близок к М. Ю. Лермонтову:

Когда б в покорности незнанья
Нас жить создатель осудил,
Неисполнимые желанья
Он в нашу душу б не вложил...[1],—

размышлял русский поэт. Украинский почти те же слова вкладывает в уста мятежного героя поэмы «Смерть Каїна», который также осмысляет божественный промысел:

...коли знання
Є враг життя, то пощо ж нам бажання
Знання? Чом ми не камінь, не ростина?
Коли хотів, щоб ми не куштували
Плодів знання, пощо ж садив те древо
І тим плодам таку додав приману? [1, *285*]

Однако Лермонтов ищет смысл жизни, будучи твердо уверенным, что таковой не может не существовать, ибо обратное противоречило бы идее о справедливости бога, которая здесь не подвергается сомнению (сложнее обстоит дело с богоборчеством «Демона», но там в центре внимания не проблема познаваемости мира). У Франко протест не отвлеченно философский, прямо говорится о *лжи*, об обмане бога, несправедливо устроившего мир по своей воле. У Лермонтова — трагедия духа человеческого, не все спо-

[1] *Лермонтов М. Ю.* Собр. соч.: В 4 т.— М., 1964.— Т. 1.— С. 399.

собного охватить, хотя, в принципе, до поры до времени. В «Смерті Каїна» — трагедия целого мироздания, оборачивается она самыми многообразными страданиями, и Франко оставляет открытым вопрос о том, сможет ли человечество преодолеть установления всемогущего. Конечно, бог у Франко — не религиозная фигура. Гипотетическое избавление от мирового трагизма связывается не с его благостью, а с древом жизни, началом скорее собственно человеческим, чем божественным. Идея бессмертия правды утверждается в стихотворении «Всюди нівечиться правда...» (1880), насыщенном уже в основном социальной проблематикой. Достаточно вспомнить, сколь велика была роль понятия и самого слова «правда» у М. Горького, чтобы убедиться в актуальности и важности поэтического заявления Франко, сделанного еще в 1880 г.

Однако трагична судьба поэта — пророка, знающего истину, среди заблуждающихся людей. В стихотворении «Душа безсмертна! Жить віковічно їй!..» есть еще одна явная реминисценция из творчества М. Ю. Лермонтова («Не верь себе»), писавшего о нелепом положении человека, который выставляет напоказ свои страдания («Как ... разрумяненный трагический актер, Махающий мечом картонным...» [2]), когда вокруг безмолвно страдают гораздо больше. Лирический герой Франко охлаждает не другого, а себя самого, окруженного теми, кто верит в бессмертие души. Он не хочет оскорблять их чувства: зачем «дразнить їх (Мов актор той, мечем махати), На паперовії страхопуди?» [2, *171*]. Но его гнетет невозможность высказаться. Бессмертна лишь материя, герой против утешительных сказок, однако богатства его души несоизмеримы с возможностями их реализации. Здесь творчество И. Франко снова смыкается с творчеством М. Ю. Лермонтова, трагичнейшим русским поэтом. В творчестве И. Франко важнейшая тема пророка развивает не возвышенно-оптимистический пушкинский и не героико-трагический некрасовский вариант, но именно трагический лермонтовский (в ряде стихотворений, в поэмах «Смерть Каїна» и особенно «Мойсей»).

Более отчетливый социальный подтекст становится уже совершенно явным мотивом в стихотворении, которое первоначально так и было названо: «Пророк» («Було се три дні перед моїм шлюбом...»). Как всегда, библейская образность у И. Франко служит целям предельного обобщения и авторитетного общекультурного «освящения» произносимых истин. Пророк И. Франко — не ветхозаветный Иеремия, который, сомневаясь в своем призвании, ссылается лишь на молодость, и даже не поэт по призванию — здесь И. Франко отходит от аналогии — «поэт-пророк», впрочем, и у русских его предшественников больше домысливаемой, чем наличной (ни у Пушкина, ни у Лермонтова деятельность Пророка не связывается прямо с поэтическим творчеством, а «пророк» Некрасова, т. е. Н. Г. Чернышевский, уже никак не причастен к этой аналогии). Франковский пророк впервые выступает в облике обычного крестьянского парня, украинца. В своем призвании он сомневается не просто из-за молодости: «Хто стане слово слухати невчене?» [3, *150*]. И ему, как лермонтовскому Пророку, действительно предстоит «проповідати... глухим», но, оказывается, не только им, за ним последуют поначалу избранные бойцы, хотя и лишенные, подобно ему, собственной доли. Пророк *навек* расстается с привычной жизнью, с родными и близкими (в стихотворении «Осторога» говорится о том, что даже на простую семейную жизнь не может рассчитывать возлюбленная революционера). Лучшие люди лишены не только лучшего в жизни. Они лишены и самого обыкновенного.

Но И. Франко в своей трагической трактовке темы идет еще дальше. Его герой не претендует и на посмертное воздаяние, без которого немыслима прежняя, традиционная героика: «Слава в грядущих поколениях — центральная ценность героической этики» [3]. Даже гоголевский Остап Бульба не может умирать в одиночку, нуждается в том, чтобы о его твердости в момент казни знали близкие ему люди, такие же, как и он («на миру и смерть красна», по русской пословице). Имя героя завещается внукам. У И. Франко же лирические и лиро-эпические персонажи, например в стихотворениях «Анні П.» (заметим: просто П., а не Павлык) и «Росіє, краю туги та терпіння...», объединенных образом юной героини-революционерки, вообще лишены имен. Его знаменитые «Каменярі» (1878) сами заявляют: «не герої ми і не богатирі». Но в том, что они, не колеблясь, долбят до конца страшную скалу, не ожидая ничьей признательности, не рассчитывая, что на ее обломках «напишут наши имена» (как уповал А. С. Пушкин), но, напротив, зная, что «щастя всіх прийде по наших аж кістках» [1, *68*], а «слави нам не буде, Ні пам'яті в людей за сей кривавий труд» [1, *66*]. Не будет хотя бы уже в силу обычности и этих героев, ничем особенным не отличающихся от других («тисячі таких самих, як я»). В этом проявляется новый для украинской литературы и общий для И. Франко и Леси Украинки тип героики, когда истинное величие души проявляется в согласии умереть *неизвестным героем*. В русской классике этот этический и эстетический принцип появился лишь сравнительно незадолго до того и отнюдь не в поэзии, а в произведениях Л. Н. Толстого, главным образом в «Войне и мире». Эта линия получила широкое развитие преимущественно уже в советской прозе (например, в повестях В. Быкова). Франко же воплощал ее (конкретизируя на более личном материале) в стихотворениях «Нехай і так, що згину я...» (1880), «Блаженний муж, що йде на суд неправих...». «Страшний суд» (сборник 1906 г. «Semper tiro»).

---

[2] Там же.— С. 54. Франко мог воспринять этот образ и через парафраз Белинского (см.: *Белинский В. Г.* Полн. собр. соч.: В 13 т.— М., 1955.— Т. 8.— С. 81).

[3] *Гуревич А. Я.* О природе героического в поэзии германских народов // Изв. АН СССР. Сер. лит-ры и языка.— 1978.— Т. 37.— № 2.— С. 133.

Великий гуманист Франко с глубоким уважением относился и к другим формам этической самореализации личности. Так, разрабатываемое им в «Смерті Каїна» условное понятие «внутреннего рая» заставляет вспомнить Ф. М. Достоевского, названного в «Кривавих снах» среди самых выдающихся борцов с несправедливостью. В «Братьях Карамазовых» Маркел, старший брат Зосимы, говорит: «...жизнь есть рай, и все мы в раю, да не хотим знать того, а если бы захотели узнать, завтра же и стал бы на всем свете рай» [4]. Здесь же, как видим, и принципиально важный мотив познания. Есть у И. Франко и столь значительный для Достоевского мотив очищения через страдание (свойственный в несколько меньшей степени и таким русским классикам, как Л. Н. Толстой и Н. С. Лесков), но украинский поэт принимает его лишь в качестве локального, а не универсального средства, строя на нем свою поэму «Терен у нозі» (1907, 1913, 1914). Подобно Ф. М. Достоевскому, он отвергает при этом страдание ребенка, невинного существа, считает детское страдание совершенно недопустимым. Между тем конфликтная ситуация сюжета поэмы взята, по-видимому, из совершенно другого источника — появившегося незадолго до того стихотворения В. Я. Брюсова «Мемфисский жрец» (1900), героя которого потрясло неожиданное самоубийство женщины в белом. У И. Франко в воду соскальзывает не женщина, а мальчик, о котором герой поэмы Микола не мог предположить, что он поплыл с ним, чтобы покончить с собой. Ситуация стихотворения на материале экзотического прошлого предельно приближена И. Франко к реальности и ужесточена.

С Ф. Достоевским и с Л. Андреевым перекликается И. Франко в сюжетном воплощении «эксперимента», обнажающего величайшее зло, преступление во имя высшего блага (убийство, совершаемое Раскольниковым в «Преступлении и наказании», предательство в «Иуде Искариоте» Л. Андреева и «Похороне» И. Франко). «Эксперимент» этот не удается, он не может быть удачным в принципе, но и русские писатели, и украинский поэт разоблачают прежде всего преступность как философскую категорию, а не просто преступника как личность. В какой-то степени это «демоническая» тема, восходящая отчетливее всего к М. Ю. Лермонтову, который трактует «демонизм» и как злое, и как страдательное начала. «Демоническая» тема естественно переходит в мотив богоборчества (не только «Демон», но и ряд стихотворений М. Ю. Лермонтова, особенно «Благодарность», у И. Франко — «Смерть Каїна» и — уже без демонизма, в личном, почти автобиографическом ключе — «Страшний суд»).

Вскользь упомянем также добровольное отъединение человека от других людей, которое роднит поэму «Іван Вишенський» с повестями Н. С. Лескова «Скоморох Памфалон» и Л. Н. Толстого «Отец Сергий». Без свойственного им мотива подвижничества параллель проводится с поэмой А. А. Блока «Соловьиный сад». Неоднозначность трактовки отъединения от людей у И. Франко становится еще более очевидной и значимой, если сопоставить добровольный, хотя и осуждаемый им потом уход И. Вышенского с уходом от близких героя стихотворения «Було се три дні перед моїм шлюбом...» — уходом во имя служения человечеству.

Как видим, общность мотивов поэзии И. Франко и русской литературы, даже если брать в основном только философские аспекты, чрезвычайно велика и не стеснена жанрово-родовыми границами. Она свидетельствует лишний раз о художественной универсальности содержания франковской поэзии, ее общечеловеческом характере и вместе с тем об оригинальности И. Франко в каждом конкретном случае, о последовательном взаимопроникновении в его стихах философской и социальной проблематики. Контакты с русской литературой в сфере непосредственно социальной проблематики также очень значительны и могут быть рассмотрены отдельно.

[4] *Достоевский Ф. М.* Полн. собр. соч.: В 30 т.— М., 1976.— Т. 14.— С. 262.

Н. Е. КРУТИКОВА (Украинская ССР)

И. ФРАНКО И РУССКИЙ РОМАН ЕГО ВРЕМЕНИ

Будучи создателем украинского социально-психологического романа и повести [1], И. Франко находил опору в национальной традиции и в то же время широко обращался к опыту мировой романистики. Согласно мнению писателя, творчество каждого крупного художника слова подобно могучему дереву, глубоко проникающему своими корнями в национальную почву, а стволом и кроной уходящему в интернациональную сферу идейных интересов, научных, общественных, эстетических и моральных устремлений [31, *34*].

Особую созвучность своим идейно-творческим исканиям Франко-романист обретает в демократической русской литературе, привлекавшей его высоким гуманизмом и вольнолюбием. Широко известно его суждение о различном характере воздействия западноевропейской и русской литератур на украинский литературный процесс («твори літератур європейських нам подобались, порушували наш смак естетичний і нашу фантазію; то твори росіян мучили нас, порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених») [27, *362*]. Однако не будем абсолютизировать эту мысль; подчеркивая гуманистическую сущность русской литературы, И. Франко внимателен и к эстетическим достижениям русского искусства слова.

Среди произведений русского романного жанра 60-х годов особое внимание И. Франко привлекает роман Н. Чернышевского «Что делать?». Именно здесь (отчасти и в романе И. Тургенева «Отцы и дети» — вспомним безусловный пиетет И. Франко перед типом Базарова) наиболее полно раскрывалась сущность деятельности «новых людей», намечались контуры будущего социалистического общества. Известны такие факты, как поэтический отклик — воспоминание о горячих дискуссиях вокруг романа Н. Чернышевского в одном из франковских «Тюремних сонетів» [1, *155—156*], как перевод И. Франко этого произведения, печатавшийся на страницах журнала «Друг» в 1877 г., а также популяризация на Украине

[1] Между этими жанрами художественной прозы И. Франко трудно провести резкую границу: сам писатель нередко одно и то же произведение именует то романом, то повестью.

этого произведения и его автора, имя которого «складає епоху в суспільно-революційній пропаганді» [27, *338*]. Для самого переводчика книга «Что делать?» навсегда осталась образцом высокой идейности, свидетельством того, что художественная литература может и должна быть носителем передовых идеалов.

Создавая образы «новых людей» в рассказах («Моя стріча з Олексою», «На дні») и в произведениях крупной эпической формы (Калиновичи — «Лель і Полель», Рафалович — «Перехресні стежки»), И. Франко имел перед собой реальные прототипы, сложные жизненные отношения в Галиции этого периода, нередко подоснову автобиографического характера. Но опирался он и на литературные образцы, в частности на роман Н. Чернышевского «Что делать?» и «Лихі люди» Панаса Мирного.

Все это несомненно. Но следует заметить, что в процессе создания социально-психологического романа и повести И. Франко обращает взоры не только к своим единомышленникам, писателям, близким по идейным взглядам, но и к тем корифеям русской литературы (Л. Толстой, Ф. Достоевский), с морально-философской проповедью которых он во многом не согласен. Это становится возможным и вследствие наличия тех сторон мировоззрения этих писателей, которые ему близки (протест против неправедного социального строя, защита «униженных и оскорбленных», осуждение буржуазного индивидуализма и своеволия), и вследствие высокого художественного совершенства их произведений.

В работе над романами конца 80—90-х годов («Лель і Полель», «Для домашнього огнища», «Основи суспільності», «Перехресні стежки») И. Франко глубоко осознает необходимость воспроизведения всей сложности духовного мира личности, взятой в обширных общественных связях, ищет новые способы и образные средства изображения мира, художественного анализа человеческой психики. В этом смысле произведения демократической беллетристики 60—70-х годов его не во всем удовлетворяют. Известно, как высоко ценил он Г. Успенского. По его сочинениям, полным бесстрашной правды и овеянным болью горячего сердца, пишет И. Франко, следует учиться «як треба любити «найменшого брата», що й як для нього працювати і як дивитися на його життя» [28, *43*]. При этом, однако, критик отмечает не только иллюзорность народнического идеала Г. Успенского, но и недостаток пластической образности. Вызывает возражение И. Франко и мысль автора «Нравов Растеряевой улицы», будто современность требует лишь неприукрашенной правды, поиска справедливости и равнодушна к словесному искусству. По мнению И. Франко, это невольное оправдание недостатка художественности. «Гоголь, Достоєвський, Гаршин теж були письменники, що пристрасно шукали і глибоко заходили своїми думками, однак їхні ідеї і пристрасті виявилися не в нарисах і рефлексіях, а у величних, викінчених мистецьких творах. Успенський не залишив подібної творчості. Він немов багата рудяна жила з численними зернами золота, але не мистецький золотий посуд» [33, *373*].

В поисках обновления способов художественного познания мира, изображения сложных, индивидуализированных человеческих характеров И. Франко размышляет над «секретами» поэтического мастерства Л. Толстого и Ф. Достоевского — «великих майстрів» психологического романа. По его мнению, «власне в глибині та тонкості психологічного аналізу, в тій несхибній яснозорості в сфері найтемніших глибин людської душі лежить безсмертна вартість тих письменників» [34, *364*].

Не в конкретных аналогиях следует искать воздействие толстовского реализма на романистику И. Франко. В наиболее обширной из своих статей о Л. Толстом («Лев Толстой», 1892) писатель стремится дать синтетическую характеристику творческого метода Л. Толстого, подчеркнуть в его творчестве те стороны реализма, которые имели определенное значение для развития его собственных метода и стиля. Правда, как главная черта произведений Л. Толстого, простота, естественность изображаемых людей и природы, нелюбовь к надуманным эффектам и романтическим контрастам и суровая объективность описаний в сочетании с жизнеутверждающим, гуманным отношением к людям — вот те черты реализма «великого эпика», которые выделены и подчеркнуты И. Франко. И, конечно, он отмечает дивный дар психологического анализа, который проявился уже в автобиографической трилогии и, с небывалой силой, в романах Л. Толстого. В этом аспекте И. Франко особенно выделяет такие сцены, как описание охоты, тайного свидания Анны с сыном, характеристики петербургского общества (все они, по мысли критика, исполнены «незрівнянної краси»), описание смерти Анны и тех мгновений духовного ясновидения, которые предшествуют ее гибели, по его словам, «належать до шедеврів психологічного аналізу і справді не мають собі нічого рівного у світовій літературі» [28, *238*].

Можно полагать, что внимание к сложным формам толстовского психологического анализа (психологизация портрета, внутренний монолог, многослойность уровней сознания и др.) способствовало развитию психологического мастерства И. Франко, его тонкому и проникновенному изображению душевных процессов.

Впрочем, в этом отношении весьма значительным оказался и творческий опыт Ф. Достоевского. В исследованиях советских филологов (А. Белецкий, А. Чичерин, Ю. Янковский) уже отмечено наличие генетической и типологической близости романов И. Франко («Перехресні стежки», «Основи суспільності») к традиции Ф. Достоевского. Внимание привлекали общие для писателей темы «униженных и оскорбленных», введение «криминальных» сюжетов, обнажение резких контрастов социальной жизни, создание патологических типов. Менее освещены эстетические аспекты.

Между тем в романах И. Франко 90-х и 900-х годов, как и у Ф. Достоевского, наличествует драматическая напряженность конфликта, атмосфера фатального столкновения страстей и стремлений героев вплоть до распада семейных и общественных связей, все то, что неминуемо возникает в условиях социального зла и взаимного

отчуждения. Введение «криминальных» сюжетов не является для него, как и для автора «Преступления и наказания», самоцелью, а служит выявлению глубоких социальных и нравственных причин, осознается в плане философском, идеологическом (при усилении социальной подосновы). Это может быть осознано как сходство типологическое, обусловленное сходством исторической эпохи, ее переходного характера (с учетом различия во времени и особенностей социальной системы тогдашней Галиции). Но, очевидно, имела значение и та острота трагизма, изломанность, сложность и «пестрота» характеров, которые И. Франко встретил в произведениях писателя, названного им «геніальним знавцем людської душі й її патологічних збочень» [45, *417*].

Интересно, что И. Франко близки некоторые «сквозные мотивы», характерные для Ф. Достоевского. Одним из них является, например, мотив игнорирования, умышленного молчания, как средства крайнего унижения человека, подавления его личности. Этот мотив особенно развит в повести Ф. Достоевского «Кроткая». Эта повесть в свое время включалась Ф. Достоевским в «Дневник писателя» и печаталась в «Вестнике Европы» (конец 1876 г.). И. Франко внимательно следил за выходом «Дневника...», о чем свидетельствует его рецензия на роман И. Тургенева «Дым», где он попутно, в числе наиболее выдающихся явлений современной литературы, называет и «Дневник писателя», «котрий видає автор Достоєвський місячними, невеликими випусками» [26, *50*]. Садист и мучитель Стальский («Перехресні стежки»), во многом напоминающий Свидригайлова (и отчасти Федора Карамазова), мучает жену не только откровенным развратом и дома, и на стороне, но и каждодневным злобно-презрительным молчанием. Да и судьба Регины, сироты, против воли выданной замуж мучительницей теткой, во многом напоминает участь некоторых героинь Ф. Достоевского (вторая жена Федора Карамазова, «Кроткая» и другие).

С другой стороны, можно указать и на мотив «ряженья», стремления униженного человека хоть чем-нибудь, хотя бы переодеванием, искусственным приукрашиванием, обычно не соответствующим настоящим его положению и обстановке, подчеркнуть утраченное достоинство и утвердить свою личность, выразить протест. У Ф. Достоевского это и бумажная роза в волосах полупомешанной хромоножки Лебядкиной («Бесы»), и крикливые лохмотья голодных детей овдовевшей Катерины Ивановны («Преступление и наказание»), и трагический контраст пестрого уличного наряда Сони Мармеладовой с ее бледным лицом и нищенской обстановкой комнаты и трупом ее несчастного отца.

Отнюдь не повторяясь ни в характерах, ни в обстановке, И. Франко вводит подобные мотивы в сцене появления оскорбленной Регины перед Стальским и Рафаловичем. Венчальный наряд героини резко контрастирует не только с прозаической обстановкой комнаты и злобно-шутовским поведением Стальского, но и с поблекшим лицом Регины, с ее опустошенной, оплеванной душой. Заметим, что некоторые мотивы и черты образов, напоминающие

о Ф. Достоевском, встречаются у И. Франко и в произведениях малого жанра (диалоги черного и белого демонов как проекция борьбы противоречивых начал в сознании человека — «Як Юра Шикманюк брів Черемош», сфера душевного подполья отщепенца, образ поруганной красоты — «Сойчине крило» и др.).

Немалое место в структуре романов И. Франко, как и у Ф. Достоевского, занимают «предыстории» героев, их рода, семьи, былых отношений (история любви и разлуки Регины и Рафаловича — «Перехресні стежки»,— пани Олимпии и о. Нестора — «Основи суспільності»). В многочисленных диалогах и полилогах И. Франко сталкивает различные, порой полярные позиции идейных противников, что придает его романам интеллектуальный, а иногда подчеркнуто политический, социальный характер.

Наконец, следует отметить, что в зрелый период творчества И. Франко склонен к широкой современной трактовке реализма, допуская введение условности, приемов романтического искусства, углубленного психологизма и символики. «Правде факта» он предпочитает «художественную правду». Это находит выражение в его эстетических трудах («Із секретів поетичної творчості») и в романах. В этой связи большой интерес представляет сравнительная характеристика Э. Золя и Ф. Достоевского. Отмечая присущие французскому романисту умелую композицию, последовательность описаний, богатство красок, широту картин материального окружения, признавая известное влияние его на собственное творчество, И. Франко в то же время отдает пальму первенства Ф. Достоевскому как художнику эмоциональному, выявляющему сложность, многообразие и неоднозначность духовного мира людей.

В творческом методе И. Франко — автора романов и повестей есть некоторые точки соприкосновения с «фантастичним реалізмом» Ф. Достоевского, применявшего и условности, и мифологические образы, и трагическое заострение действительности, и романтические приемы внутри реалистической системы. Все сказанное выше отнюдь не свидетельствует о тождестве методов И. Франко и Ф. Достоевского и не означает подражания, а подчеркивает глубокую оригинальность украинского романиста. Роман И. Франко — явление новаторское.

Революционно-демократическая позиция писателя, впитавшего много ценного из достижений марксистской мысли, обусловила не только новые темы, но и характеры основных героев — волевые, героические, социально активные, ставящие целью перестройку общества на новых справедливых началах (рабочий Бенедьо Синица, кузнец Гердер, интеллигенты Калиновичи и др.). Не случайно советские исследователи (М. Пархоменко, И. Стебун, И. Басс и др.) видят в лице И. Франко предшественника М. Горького, в его творчестве — звено, соединяющее литературу революционно-демократического направления с явлениями социалистического реализма периода пролетарского освободительного движения.

И. Франко оригинален не только в жизненной основе произведений, в описываемых лицах, но и в решении общественных, этических, философских проблем, в характере гуманизма. Романный жанр в творчестве И. Франко конца 80—90-х годов («Основи суспільності», «Для домашнього огнища», «Перехресні стежки») представляет своеобразный тип романа, в котором сочетаются характерные приметы, с одной стороны, романа радикально-демократического (с центральным образом передового разночинца-интеллигента в его общественном и духовном становлении, в его отношениях с народом. Народ же выступает не как фон, а как объект художественного изображения, определяющая сила прогресса), а с другой — философско-психологического, с сильным авантюрным элементом, с «мучительными» психологическими образами (социальная основа этих образов усилена и подчеркнута).

Из всего сказанного следует, что творческое обращение к живительному источнику русской романистики отнюдь не отменяет национальной традиции или самобытности художника, а напротив, стимулирует внутренние потенции реализма, способствует обогащению образного слова, способов изображения мира и человека, тем самым принимая участие в возникновении богатых и оригинальных образцов украинского социально-психологического романа.

Т. В. КОБРЖИЦЬКА (Білоруська РСР)

ІВАН ФРАНКО І БІЛОРУСЬКА КРИТИКА ПОЧАТКУ XX СТ.

Проблема «Іван Франко і білоруська культура» багатоаспектна. Вужчі чи ширші, але стежки контактів є. І в тій чи іншій мірі вони досліджуються, про них сказано в науковій літературі. Це — інтерес І. Франка до фольклору і мови білорусів, старобілоруської літератури, питань білоруського книгодрукування («Нарис української літератури до 1890 р.»); це вихід І. Франка у сферу громадсько-соціального життя білорусів. [Його проект, складений разом з М. Павликом, діяльність «Українсько-польсько-литовсько-білоруського товариства» і «Видавничої спілки» (1885 р.)]; це типологічні сходження у художній творчості (І. Франко і Цьотка, І. Франко і М. Богданович, І. Франко і Я. Колас).

Існує ще один аспект проблеми: питання впливу І. Франка на становлення білоруської критики. Це питання ставимо вперше. Звернемося до білоруської літератури початку XX ст. Власне національна художня література — красне письменство Білорусії — на початку століття робить кількісний і якісний стрибок. І кількість і якість у поєднанні дають відразу дві висоти — Я. Купалу і Я. Коласа.

Щодо критики, то існує думка, що вона значно відставала в той час від власне оригінального набутку в художній творчості. Спробуємо спростувати цю думку. Критика мала свої слабкі місця, до того ж відставала кількісно. Але *окремі* її прояви дають підстави вважати, що *якісно* білоруська критика змогла відразу піднятися на той рівень, який в українській літературі досягався протягом всього попереднього століття.

Сьогодні це стає очевидним у світлі постановки проблеми «І. Франко і білоруська критична думка». Підстави для такого твердження дає критична, літературознавча діяльність двох визначних білоруських літераторів — М. Богдановича і С. Полуяна. М. Богданович знав творчість І. Франка пречудово. Він перекладає, досліджує його, популяризує, зокрема у Поволжі та у Петербурзі (тільки в 60-ті роки віднайдено було некролог на І. Франка, надрукований М. Богдановичем у петербурзькій пресі), у журналі «Жизнь для всех».

У дусі І. Франка М. Богданович пише про Галичину. У своїх «українських» нарисах М. Богданович був далекий як від сентиментального етнографізму, так і від нальоту національної фетишизації краю. Свою широку розмову про українців західних земель М. Богданович веде з урахуванням соціально-економічних умов їх життя, розповідає про селянські повстання і заворушення, викриває причини еміграції селян до Америки. Для глибшого ознайомлення з краєм і народом М. Богданович радить звернутися до творів кращих письменників Західної України — І. Франка і В. Стефаника, О. Кобилянської і Л. Мартовича та ін.

Отже, М. Богданович знав, вивчав І. Франка. Це безперечно. Однак безперечно і друге. Тільки у критиці, тільки стосовно літературознавчих праць білоруського поета ми в повній мірі можемо говорити про вплив, тобто про те, що визначає особливості генетичних зв'язків поміж літературами і літераторами.

Твори М. Богдановича про Т. Шевченка «Памяти Т. Г. Шевченко», «Краса и сила. Опыт исследования стиха Т. Г. Шевченко» — це виявлення франківської естетичної системи в дії, на практиці. Причому твори ці і досі лишаються одними з кращих у шевченкознавстві. М. Богданович скористався так званим естетичним методом дослідження, започаткованим І. Франком. Причому у поняття «естетичний» М. Богданович вкладав і «ідеологічний момент» — у розумінні змістовного елементу форми, гарантії змістовності форми. У статті «Краса й сила» логіка дослідницького мислення йшла не від змісту до форми, а навпаки: багатство і всі характерні особливості форми твору як художньої категорії повинні були врешті підкріпити багатство і різноманітність змісту. Такий естетичний метод (так його назвав Богданович) був новим не тільки у білоруському літературознавстві, але й в українському, особливо коли мати на увазі Східну Україну; на Західній Україні його прагнув поширити І. Франко.

Переконаність у тому, що М. Богданович ішов услід за І. Франком, зміцнюється, коли звернемося ще до однієї великої праці М. Богдановича — «В. Самійленко», яка вражає стрункою логікою дослідницького мислення. Причому тут М. Богданович у своїх роздумах не лише спирається на думки І. Франка, висловлені у передмові до Самійленкової збірки «Україна», але у своїх спостереженнях іде значно далі. Він не погоджується з «таким зорким критиком, как И. Франко» в питанні про впливи, які позначилися на творчості В. Самійленка. По суті, окрім М. Богдановича, у свій час ніхто не дав такої всебічної характеристики творчої спадщини В. Самійленка. Пізніше думки М. Богдановича були підтримані і розвинуті М. Рильським. Отже, М. Богданович стверджує знову принципи естетичного дослідження літературного твору, притому наголошує і ще на одному обов'язковому моменті, так само надзвичайно важливому принципі наукової критики — *визначенні генезису творчості митця*: «Адже особливості в доборі і засвоєнні» комбінації впливів, що переплелися в творчості письменника, «необхідно стають одним з складників у загальній сумі рис, що характеризують особу» [1].

[1] *Багдановіч М.* Творы ў двух тамах.— Мінск, 1968.— Т. 2.— С. 187.

Методологія франківського критичного літературознавчого методу лежить у основі творчої спадщини іншого білоруського дослідника — С. Полуяна. Він пішов з життя у 19 років, але те, що встиг зробити, давало право вважати його «білоруським Бєлінським» [2]. Більшість творчого часу він прожив у Києві. Приділяючи увагу і білоруській літературі, і розвитку української літератури, С. Полуян спирався на революційно-демократичні традиції. Сьогодні внаслідок довгих, багатолітніх пошуків ми маємо нарешті книжку С. Полуяна — досі все, написане ним, було розкидано по сторінках української і білоруської періодики [3]. Сьогодні по крупинці зібравши звістки про біографію письменника, ми встановили і дослідили контакти С. Полуяна і М. Богдановича. С. Полуян перший помітив і підтримав багатогранний талант М. Богдановича, його засади «естетичного» методу, в тому числі, треба думати, і творче засвоєння мистецького досвіду І. Франка, оскільки і для Полуяна І. Франко як письменник і мислитель був автором виключним.

Творчість С. Полуяна, і М. Богдановича — унікальний приклад лицарського служіння обом літературам — і білоруській, і українській. М. Богданович, а певною мірою також і С. Полуян, поруч з працями І. Франка з естетики, його критичними розвідками здійснювали, таким чином, вплив на методику літературознавчих досліджень в різних українських виданнях. Форми і наслідки цих впливів ми починаємо досліджувати. Остаточно акценти ще не розставлені. Але в тому, що цей вплив був, немає ніякого сумніву. Більш того, методологічні принципи білоруських літературознавців, які виявилися у кращих їхніх працях, відповідають рівню сучасної науки про літературу. Найбільш повне і раціональне їх використання — шлях до нових літературознавчих відкриттів.

Спробуємо сформулювати резюме. У проблемі «Іван Франко і білоруська критика» спостерігаємо два важливих моменти, встановлюємо дві особливості розвитку літературного процесу.

1. І. Франко сприяв народженню і становленню білоруської критики. У свою чергу білоруські літературознавці, скеровані своїми працями на дослідження української літератури, сприяли розвиткові українського літературного процесу.

2. Постановка питання «Франко і білоруська критика» спонукає до розгляду проблем розвитку білоруської критики на нових фактичних і методологічних засадах, що повинно допомогти яскравіше висвітлити її досягнення, визначити відповідне місце білоруської літературно-критичної думки, яке повинно належати їй по праву.

---

[2] *Кобржицька Т. В.* З невідомого про Сергія Полуяна // Рад. літературознавство.— 1970.— № 8.

[3] *Палуян С.* Лісты ў будучыню.— Мінск, 1986.

M. KUPLOWSKI (PRL)

IWAN FRANKO A LITERATURA POLSKA

Franko jest jednym z filarów rozwoju duchowego narodu ukraińskiego. Po Szewczence, który poderwał wiarę w urabianą opinię o prowincjonalności kultury ukraińskiej i natchnionym słowem opiewał sławną przeszłość Ukrainy, profetyzując jej wspaniałą przyszłość, przyszedł Franko i swoją uniwersalną, mrówczą pracą zmierzał do urzeczywistnienia idei Szewczenki o Ukrainie jako równowartościowym partnerze cywilizowanych narodów europejskich. Jemu bowiem przypadło w udziale z jednej strony wykorzenianie przesądów zacofanego społeczeństwa ukraińskiego, walka z jego konserwatywną ograniczonością światopoglądową (moskalofile, narodowcy), z drugiej zaś otwieranie drzwi na oścież dla europejskich, postępowych nurtów ideologicznych, przyswajanie dziedzictwa kulturalnego innych narodów. Dodajmy, że sam Franko tworzył wartości nieprzemijające, znajdujące trwałe miejsce nie tylko w kulturze narodu ukraińskiego, lecz również innych narodów słowiańskich, w tym szczególnie narodu polskiego.

Wkład Iwana Franki, Ukraińca, do rozwoju kultury polskiej jest zjawiskiem wyjątkowym, trudnym do ogarnięcia i raczej niespotykanym. Trudno byłoby wymienić nazwisko przedstawiciela innego narodu, który by tak aktywnie i owocnie uczestniczył w rozwoju duchowym społeczeństwa polskiego.

Fascynacja problematyką polską miała swoje uwarunkowania. Franko spędził całe życie w galicyjskiej etnogenezie, gdzie krzyżowały się, przenikały i wzbogacały nawzajem pierwiastki kultury polskiej, ukraińskiej i żydowskiej, a z uwagi na bliskie sąsiedztwo również rosyjskiej, czeskiej, słowackiej, nie mówiąc o austro-węgierskiej. Takie położenie ugruntowało w nim przeświadczenie, że elementy narodowe i internacjonalistyczne nie stoją ze sobą w sprzeczności.

«Кождий чільний сучасний писатель — pisał Franko — чи він слов'янин, чи німець, чи француз, чи скандінавець,— являється неначе дерево, що своїм корінням вливається в свій рідний національний грунт, намагається ввіссати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері...» [31, 34].

Z takich pozycji mógł Franko zapuścić głębokie korzenie w społeczne i kulturalne życie narodu polskiego.

W związku ze wzrostem historycznej roli Słowian w drugiej połowie XIX w. uważał, że pogłębianie studiów nad ich kulturą, literaturą i językiem staje się nakazem chwili. Zarzucał m. in. austriackim uczonym brak należytego zainteresowania słowianoznawstwem tym bardziej, że dla samego Franki słowiańszczyzna tak współczesna, jak też starożytna, stanowiła w aspekcie kulturowym i historycznoliterackim przedmiot jego nieustających badań naukowych. Dzięki wyjątkowej koherencji talentu literackiego i dociekliwości badawczej, tematyka słowiańska znalazła swoje odzwierciedlenie zarówno w utworach artystycznych Franki, jak też pracach naukowych i publicystyce krytycznoliterackiej.

Zafascynowany twórczością poetycką wielkiej trójcy romantyków polskich, podkreśla wpływ Mickiewicza na rozwój poezji ukraińskiej, odnotowuje walory czterotomowego wydania dzieł Mickiewicza przez Henryka Biegeleisena, zachęca ukraińskie stowarzyszenia do wzięcia udziału w pogrzebie Mickiewicza (sprowadzenie zwłok poety na Wawel 4 lipca 1890 r.), gdyż „przyczynienie się do uświetnienia uroczystości wielkiego poety polskiego, słowiańskiego i ogólnoludzkiego, z którego Polacy mogą być naprawdę dumni", należy poczytać sobie za honor. Dodajmy wreszcie, że przekłady z Mickiewicza otwarły nowy etap w recepcji jego twórczości na Ukrainie, a „Redutę Ordona" Franko zaliczył do utworów, „у яких сконцентровано стілько могутнього чуття, бистрих обсерваций і високоартистичних висловів, як мало трапляється навіть у найбільших поетів світової слави" [1].

Poetą najpełniej uosabiającym wielkość polskiego romantyzmu był dla Franki Mickiewicz.

Jest sprawą znamienną, że Franko nie napisał żadnej pracy krytycznoliterackiej poświęconej bezpośrednio twórczości Juliusza Słowackiego, chociaż ów „olbrzym poetycki" bliski był France nie tylko szczytowym osiągnięciem sztuki poetyckiej, lecz również rewolucyjnym idealizmem, a ponadto poglądami na czołowe miejsce Ukrainy w świecie słowiańskim, trzeźwą koncepcją nie przewidującą przyszłej integracji narodu polskiego i ukraińskiego.

Franko czerpał z utworów Słowackiego pewne motywy, nastroje, wątki, które prowadziły do paraleli ideowych (np. „Гімн" Franki — „Do autora Trzech psalmów" Słowackiego, „Мój testament" Słowackiego — „Товаришам із тюрми", „Lilla Weneda" — „Лель і Полель"). Ale uznanie przez Młodą Polskę Słowackiego za patrona i prekursora nowej sztuki nie mogło zbliżyć doń Franki występującego nieprzejednanie przeciwko prądom modernistycznym. Tym niemniej w recenzji nowego wydania dzieł Słowackiego (1893—1895) wyraził pogląd, że „Balladyna" stanowi „...najświetniejsze pod względem bogactwa postaci i kolorytu dziecię fantazji Słowackiego, przystro-

[1] *Франко І.* Із поезій Адама Міцкевича // Діло.— 1907.— № 255.— 26 лист.

jone w blaski i kolory zapożyczone z najrozmaitszych stron świata (...) a przy tym osnute na tle pieśni gminnej ... pozwala wniknąć głęboko w tajemnice twórczości poetyckiej jednego z największych poetów polskich". Charakteryzując zaś poezje Słowackiego w ogóle, podkreślił, że „...poezja jego, prócz wielkiej wartości literackiej ma także niemałe znaczenie historyczne, jako czynnik rozwoju społeczeństwa polskiego..." [2].

Z okazji rocznicy nocy belwederskiej przypomniał Seweryna Goszczyńskiego. Niewątpliwie, żołnierska szorstkość i energia czynu przejawiająca się również w utworach poetyckich Goszczyńskiego pociągały Frankę bardziej niż melodyjność i śpiewność dumek Zaleskiego, z jego poczuciem misji poetyckiej wobec Ukrainy i malowaniem Kozaków na modłę swoich poglądów politycznych. Prawda i siła bijąca z poezji Goszczyńskiego, zdumiewająca plastyka kreślenia prawdziwych Kozaków na tle prawdziwych dziejów i prawdziwej przyrody ukraińskiej, bezstronność i beznamiętność poety, a nade wszystko idea Goszczyńskiego upatrująca w Koliszczyźnie wprawdzie barbarzyński, ale nieuchronny wybuch nienawiści i zemsty za gwałcenie wolności i godności człowieka — wszystko to odpowiadało kryteriom estetycznym Franki i jego poglądom na zagadnienie stosunków polsko-ukraińskich w granicach dawnej Rzeczypospolitej.

Postulował zatem pełne wydanie krytyczne dzieł Goszczyńskiego, co stanowiło zdaniem jego najważniejszy obowiązek społeczeństwa polskiego.

Z kolei Franko podziela entuzjazm warszawskich pozytywistów, którzy powitali „wiek pary i elektryczności" mniemając, że przyniesie on ludzkości szczęście i dostatek. Przesadnie ocenia pozytywizm jako punkt zwrotny w historii rozwoju kulturalnego Polski, podkreślając jego owocny wpływ na rozwój literatury (Sienkiewicz, Prus, Orzeszkowa, Konopnicka), gdyż wymienieni pisarze poszli dalej w swych poszukiwaniach twórczych, niż mógł się na to zdobyć pozytywizm z przejawami schematyzmu i dydaktyzmu tzw. powieści i noweli tendencyjnej. Ale prawdą jest, że pozytywizm sprzyjał demokratyzacji literatury polskiej, rugując przeżytki wszechwładne dotąd w opinii publicznej. Nic też dziwnego, że Franko staje się również wyznawcą idei krzewienia wśród ludu oświaty i kultury, niesienia pomocy proletariatowi miejskiemu itp. Dał temu wyraz oceniając zasługi Kraszewskiego, który wprowadził do swych powieści tematykę chłopską, zerwał z sentymentalnym traktowaniem wieśniaka, odmalował z dużym realizmem jego byt oraz zabarwione częstokroć satyrą życie warstwy szlachecko-magnackiej.

Pojawienie się „Placówki" Bolesława Prusa dało France okazję do przeprowadzenia gruntownej analizy krytycznoliterackiej w przedmiocie doskonale mu znanym. Wytrawność krytycznego osądu powieści uwarunkowana była szeregiem analogii twórczych obydwu

[2] Tydzień: dodatek literacki „Kurjera Lwowskiego".— 1895.— N 8.

pisarzy oraz reagowaniem na zjawiska otaczającego ich świata, szczególnie na krzywdę „maluczkich". Obu pisarzy łączył poza tym przekonanie, że literatura powinna być użyteczna, wzbogacać swiadomość czytelnika o prawdziwą wiedzę życia, gdyż sama jest wytworem życia społecznego i może być rozpatrywana tylko w ścisłym związku z ogólnym stanem społeczeństwa. Dlatego zwrot ku postaciom ludowym w literaturze polskiej wita z zadowoleniem dowodząc, że tylko „...w tym „własnym gruncie" może one znaleźć źródło żywej wody i nieprzebrany skład oryginalnych, a ważnych, żywych i cały ogół interesujących tematów" [3].

Z tych pozycji rozpatruje Franko twórczość poetycką Marii Konopnickiej i Jana Kasprowicza, przeprowadza paralelę, by w okresie początkowym apoteozować Kasprowicza, upatrując w nim piewcę ludu polskiego, zaś w okresie późniejszym, po porzuceniu przez niego „chłopskiego zagonu", zachwycać się liryką Konopnickiej, w której małym wierszu znajdował więcej uczucia, niż w całej poezji Kasprowicza.

Talent Konopnickiej — po pierwotnych zastrzeżeniach do jej retorycznego stylu — upatruje Franko w jej wyobraźni twórczej, wrażliwości kobiecej, znakomitej formie poetyckiej, ale nade wszystko ceni wartości ideowe jej utworów, gdyż „...chłop i karmiąca go ziemia stały się ośrodkiem jej światopoglądu, ośrodkiem, który koncentruje w sobie wszystkie jej uczucia i obrazy poetyckie" [4].

W odwrotnym kierunku podążała ewolucja ocen poezji Kasprowicza. Dla Franki najważniejsza była postawa ideowa poety, która na gruncie galicyjskim uległa radykalnej zmianie ewoluując w kierunku pogardy dla „tłumów". Prowadzi to Frankę do zarzutu o braku miłości do swoich bohaterów chłopskich oraz do bardziej ostrego, bezkompromisowego, a nawet sarkastycznego tonu jego osądu.

Franko był niesłychanie czuły, komu i jakiej sprawie służy pióro poety. Nie mógł wybaczyć Kasprowiczowi, synowi chłopa polskiego, że stał się z czasem piewcą reakcji klerykalnej, że przez całe życie miotał się wśród zwątpień, potępienia byłego „bożyszcza", bluźnierstw i modłów składanych przed różnymi ołtarzami, że jego dusza zaleca się do aniołów w rezultacie nadmiaru popełnionych grzechów.

Na publicystyce krytycznoliterackiej i tematyce polskiej zaciążył stosunek Franki do dziedzictwa szlacheckiego. Nie negując pozytywów wyrażających się w aktywności patriotycznej szlachty i jej ofiarności w walkach wyzwoleńczych narodu polskiego, dawał on niejednokrotnie w swych wystąpieniach wyraz przekonaniu, że pozytywy te nie równoważą krzywdy społecznej chłopstwa i nie są w stanie odsunąć w cień prawdy o egoizmie szlachty, pasożytnictwie, zaściankowości.

„Nie lubię zbyt gorliwych patriotów — pisał we wstępie do „Obrazów galicyjskich" — który mają usta pełne Polski, a których

[3] Ruch.— 1987.— N 13.
[4] Die Zeit.— 1902.— N 421.

serce zimne jest dla niedoli chłopa lub najemnika polskiego ...Jeżeli pośród szlachciców galicyjskich znajdę kiedyś jakieś sympatyczne wyjątki, nie omieszkam uderzyć o nich w wielki dzwon" [5].

Głęboka nienawiść klasowa Franki do szlachty powodowała skłonność do krańcowych reakcji, apodyktyczności sądów. Jego wypowiedzi stawały się niekiedy kontrowersyjne, pozbawione często wyczerpującego uzasadnienia. Nie w mniejszym stopniu oddziaływał tu temperament artysty, jego moralistyczny światopogląd i przeżywanie świata, a także amplituda zdarzeń społeczno-politycznych w Galicji, narastanie swarów partyjno-narodowościowych między Polakami i Ukraińcami.

W wyniku ostrej polemiki przedwyborczej, deprawacji moralnej, krwawych zajść podczas wyborów do sejmu w 1897 r., krachu społecznych marzeń Franki o zjednoczeniu ruchu ludowego polskiego i ukraińskiego, nie mówiąc o nasilającej się charobie pisarza — eksplodował pamflet „Ein Dichter des Verrates".

List Mickiewicza „Do przyjaciół galicyjskich" wywołał u Franki zastrzeżenia i polemiczne uwagi wobec poglądu wieszcza na uwłaszczenie chłopów poprzez akt łaski i dobrej woli panów, który nastąpić miał dopiero po odzyskaniu niepodległości państwowej. Franko nie wierzył w akt łaski ze strony szlachty ani w to, że w niepodległej Polsce „jakimś cudem rozpłyną się od razu wszystkie warstwy społeczne, wszystkie narodowości".

Szlacheckie pochodzenia wytknął również Marii Konopnickiej (...„urodzona we dworze, wychomana zdala od chaty wieśniaczej, zbliżyła się do niej parta ... teorią, doktryną ..."), genezę zaś modernizmu upatrywał w środowisku arystokratycznym i slacheckim.

„Із слов'янських країв найновіша літературна мода декадентизму і імпресіонізму знайшла найподатніший грунт у Польщі ... Людям, котрих життєві ідеали хитаються між Монако, паризькими і англійськими огирями, давно вже хотілося мати літературу, відповідну до тих ідеалів" [6].

Teza Franki zniekształca prawdę o polskim modernizmie, gdyż jego geneza była bardziej złożona, a z końcem lat dziewięćdziesiątych ujawniły się różne i niejednolite postawy charakterystyczne dla Młodej Polski w takim stopniu, że niesłusznym wydaje się podciąganie całego ruchu modernistycznego pod wspólny mianownik. Ale jakakolwiek polemika z jego poglądami w chwili obecnej jawi się bezprzedmiotową i niedorzeczną. Franko dzięki swej chłonności i aktywności intelektualnej, bojowemu temperamentowi urodzonego polemisty dążył do realizacji przekonań o konieczności zmiany istniejącej sytuacji narodowej, społecznej i kulturalnej na tle duchowej fizjognomii doby. Nowe kierunki i tendencje w literaturze europejskiej, w tym również polskiej, stwarzały potrzebę konfrontacji, re-

[5] *Franko I.* Nieco o sobie samym [Przedmowa] // Obrazki galicyjskie.— Lwów, 1897.— S. 31, 32.
[6] Літ.-наук. вісник.— 1898.— Т. 1.— С. 69—70; [31, *43*]

wizji bądź modyfikacji dotychczasowych koncepcji estetycznych. Przekonanie o celowości dynamizowania życia literackiego, będącego zastępczą płaszczyzną porozumienia z odbiorcami i wpływania na ich umysły, dyktowała mu niejednokrotnie sądy szokujące, zmuszające do rewizji spowszedniałych pojęć i obiegowych sloganowych opinii. A że natura uczyiła go odpornym na wszelkiego rodzaju nacisk szerokiej opinii, nie brakowało mu odwagi do wygłaszania własnych sądów. Zachował indywidualną postawę zarówno wobec zwalczanych, jak aprobowanych zjawisk życia literackiego, od początku do końca rozpatrywał sprawy literatury w ścisłym powiązaniu z problematyką społeczną. I jeżeli sumienie jego było obciążone czymkolwiek, to chyba głównie grzechami szczerości.

О. А. БАКАНИДЗЕ (СССР)

ВОСПРИЯТИЕ ТВОРЧЕСТВА ИВАНА ФРАНКО В ГРУЗИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

...Я сын народа,
Который рвется к солнцу из берлог,
Мой лозунг: труд, и счастье, и свобода...,—

писал И. Франко и всей своей деятельностью оправдывал отраженную в художественных строках мысль. Жизнь великого писателя и гражданина была посвящена борьбе за счастье и свободу родного народа.

Имя и произведения И. Франко еще при жизни писателя переступили границы родной Украины и взбудоражили умы других народов. На творчество великого Каменяра обратила внимание, заинтересовалась им и грузинская общественность.

Еще при жизни писателя грузинский читатель на родном языке познакомился с творчеством И. Франко. Вслед за русскими переводами появились и грузинские. Журналы «Квали» («Борозда» — 1901—1902 гг.) и «Моамбе» («Сказитель» — 1904 г.) опубликовали рассказы И. Франко: «Хороший заработок», «Сам виноват», «На дне», «Маленький Мирон». Переводы на сей раз были сделаны не с оригинала, а с русского языка. Грузинский перевод почти дословно следует за русским текстом. Переводчики иногда пытаются «огрузинить» текст, внося в него грузинские элементы. Так, например, в грузинском переводе «Хорошего заработка» (переводчик — И. Евдошвили) вместо украинских блюд названы грузинские, а место действия напоминает больше грузинскую, чем украинскую обстановку и т. д. Несмотря на отдельные недостатки, эти переводы имели вполне определенное познавательное значение.

Изучение факта перевода произведений украинского писателя на заре XX в. приводит нас к выводу, что грузинская общественность, стремящаяся обогатить родную литературу шедеврами передовой литературы, в данном случае переводила и пропагандировала того писателя, который по своей идейно-творческой направленности соответствовал ее национальным стремлениям.

Эта заинтересованность творчеством Великого Каменяра не была односторонней. И. Франко тоже знакомился с грузинской литературой, культурой и с работами грузинских ученых — А. Хаханашвили, А. Цагарели, Д. Чубинашвили, Н. Марра, И. Джавахишвили и др.

Качественно новый этап в ознакомлении грузинского народа с жизнью и творчеством И. Франко наступил в годы Советской власти. Правительство Грузии в связи с 85-летием со дня рождения писателя вынесло специальное решение об издании трехтомника сочинений украинского писателя на грузинском языке. В связи с изданием трехтомника в подготовительную работу были включены такие выдающиеся грузинские писатели, как Шалва Дадиани, Демна Шенгелая, известный украинист Ясамани (М. Кинцурашвили) и др. На грузинском языке появились сборники и отдельные издания произведений И. Франко.

В 1942 г., в тяжелое время для наших народов, на грузинском языке был издан первый сборник рассказов Каменяра. В книгу вошли рассказы: «История одной конфискации», «Леса и пастбища», «К свету», «На работе», «Свинская конституция», «В кузнице», «Угольщик», «Чабан», «Маленький Мирон», «Гриць в школе». Книге было предпослано краткое вступление, знакомящее грузинского читателя с деятельностью украинского писателя.

В 1946 г. издательство «Сахелгами» («Госиздат») выпустило роман И. Франко «Борислав смеется» в переводе И. Цулукидзе. Он же сопроводил роман предисловием.

В 1951 г. на грузинском языке был издан первый сборник стихов И. Франко, в который вошли стихотворения из циклов «С вершин и низин», «Увядшие листья», «Дни печали» и поэма «Моисей». Стихотворения и поэму перевели известные грузинские писатели: Г. Абашидзе, И. Абашидзе, К. Лордкипанидзе, Р. Гветадзе, Ясамани и др.

В 1954 г. на грузинском языке отдельной книгой была издана драма И. Франко «Украденное счастье», которую перевел и снабдил послесловием Г. Суликашвили.

В 1957 г. появляется второй сборник рассказов И. Франко, в который вошли рассказы «Сам виноват», «Каменщик», «История кожуха» и др. Перевод принадлежал Т. Гвиниашвили.

Особо надо отметить двухъязычное издание стихов И. Франко Тбилисским государственным университетом с параллельными текстами на грузинском и украинском языках. В 1981 г. кафедра литератур народов СССР, литературных взаимосвязей и художественного перевода Тбилисского университета и клуб «Украина», при активной поддержке университетских издательства и типографии, на грузинском и украинском языках опубликовали творения Великого Каменяра. Сборник был подготовлен к 125-летию со дня рождения писателя. В сборнике «Каменоломы» помещенные переводы принадлежат как молодым переводчикам, студентам университета специализации «Художественный перевод», так и известным мастерам грузинского художественного слова: И. Абашидзе, К. Бурджанадзе, Т. Вепхвадзе, Н. Гаприндашвили, Г. Квалиашвили, Р. Маргиани, А. Мушкудиани, Р. Чантуришвили, Ясамани.

Грузинские переводчики в основном справились со своей задачей. Это можно сказать особенно о переводчиках сборника «Каменоломы». На грузинский язык переведены произведения почти

всех жанров И. Франко: стихотворения, поэмы, рассказы, роман, драма. Художественный уровень переводов стал значительно выше. В них чувствуется глубокое знание переводимого материала, идейного кредо писателя, учитываются художественные особенности его творений. Но вместе с тем тут все еще имеются недостатки: большинство произведений писателя переводятся с русского языка, встречаются неточности в переводе отдельных слов, фраз, в ряде случаев оставляет желать лучшего подбор текстов для перевода.

Перспективным направлением литературоведческих исследований является типологическое сопоставление творчества И. Франко и грузинских писателей. Но это предмет особого исследования. Напомню только, что, как известно, развитие литератур грузинского и украинского народов неразрывно связано с политической и экономической жизнью страны. Чрезвычайно важное значение для культурной и общественно-политической жизни этих двух народов имело их вхождение в состав России, приобщение к культуре этой великой страны. К концу XIX — началу XX вв. период деятельности И. Франко, создавшиеся исторические условия жизни определили и обусловили в творчестве лучших сынов украинского и грузинского народов (И. Франко, И. Чавчавадзе и других) появление схожих идей, эстетических принципов, литературных направлений, сюжетов, тем, художественных образов. Как в украинской, так и в грузинской литературе отразились исторический быт народа, его борьба за национальное и социальное освобождение, стремление к свободе. С этой точки зрения анализ творчества великого украинского писателя И. Франко и его современников — выдающихся грузинских писателей, изыскание и выявление литературных параллелей в их творчестве — весьма важная задача.

Жизни и творчеству И. Франко посвятили содержательные статьи и исследования грузинские писатели и литературоведы Л. Асатиани, Ш. Гозалишвили, П. Гудушаури, М. Картвелишвили, Ш. Дадиани, А. Жвания, А. Мушкудиани, И. Цулукидзе и другие, которые с правильных методологических позиций рассматривали основные вопросы творчества украинского писателя, изучали деятельность И. Франко по упрочению дружественных связей русского и украинского народов, интернациональный характер его творчества. В настоящее время в Грузии к юбилею впервые издана книга автора этих строк о Великом Каменяре, в которой монографически рассмотрены жизнь и деятельность И. Франко, рассматривается также восприятие грузинской общественностью его творчества.

Не случайно сказала славная Леся Украинка, что стихи И. Франко кажутся ей красными,— так густо окрашены они кровью сердца поэта. Его грозные и пророческие слова достигли вершин Кавказа. Сбылась мечта Каменяра — Октябрьская революция принесла народам свободу и счастье. И наши народы зажили «чутьем семьи единой».

Произведения И. Франко — неотъемлемая часть того наследия, которое служит единению, взаимному культурному обогащению народов.

С. Г. АМИРЯН (СССР)

ПОЭМА ИВАНА ФРАНКО «МОИСЕЙ» И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТВОРЧЕСТВА А. ИСААКЯНА

Последняя и самая значительная поэма И. Франко «Моисей», будучи произведением национальным и в какой-то мере автобиографическим (о чем явно говорится в Прологе к ней), имела, по словам автора, и «символическое значение», став в силу этого явлением общечеловеческой значимости. Написанная в 1905 г. в связи с первой русской революцией и по поводу революции, она затрагивала актуальные вопросы взаимоотношений народа и вождя в периоды острых общественных столкновений и поэтому представляла большой идейно-художественный интерес для писателей других народов обширной Российской империи, творчески осмысливавших те же процессы. В 1913 г. поэма «Моисей» была переведена П. Дятловым на русский язык, и этот перевод, после издания в Вене в 1917 г., был вторично издан в Харькове в 1928 г., став достоянием всесоюзного читателя.

В Армении особый интерес к поэме «Моисей» был проявлен великим национальным поэтом А. Исаакяном, который приобрел в конце 20-х годов харьковское издание поэмы и бережно хранил его в своей библиотеке.

Можно, конечно, допустить, что это выдающееся произведение украинского классика привлекло внимание А. Исаакяна сюжетом о библейском пророке, имя которого было внесено в его название. Дело в том, что Моисей был одним из тех «учителей жизни», которые так импонировали поэту в молодые годы, в пору напряженных поисков им нравственного идеала. Об этом свидетельствуют пометы, занесенные Исаакяном в записную книжку в конце прошлого века, в которых мы находим такие признания: «Вот те, кому я поклоняюсь: Христос, Заратустра и Будда, Лао-Цзы и Конфуций, Моисей и Сократ» [1]. Осознавая сам и как бы поясняя подобную многосторонность своих духовных интересов, которую, кстати, исследователи соотносят с широтой толстовских поисков идеала, Исаакян там же замечал: «Христос, Магомет и Моисей — это одна и та же личность, возникшая из единой идеи человека, но воплотившаяся в разных формах и одеяниях» [2].

[1] *Исаакян А.* Исаакян и Толстой // Связи армянской литературы с литературами народов СССР.— Ереван, 1982.— Вып. 2.— С. 200.
[2] Там же.— С. 200.

Есть все основания для вывода, что интерес Исаакяна к поэме «Моисей» не был лишь данью прошлым увлечениям («какими только философскими, эстетическими, общественными системами я не увлекался в поисках путей освобождения страждущего человечества»,— признается он впоследствии [3]). Этот интерес был не только фактом биографическим, но и фактом творческого порядка. Именно об этом свидетельствует анализ наследия А. Исаакяна. В 20-е годы он продолжал работать над эпической поэмой «Мгер из Сасуна» (написана в 1919 г.), которая соотносилась самым непосредственным образом с «Моисеем» Франко и по тематике, и по актуальной значимости. В самом деле, та же проблематика в обоих произведениях — взаимоотношения народных масс и личности в экстремальных общественных условиях, решенная, в одном случае, на основе библейского сюжета, в другом — армянского национального эпоса «Сасунские богатыри». Если у И. Франко пророк Моисей, по словам автора, «вопреки своей воле народный вождь, увлекающий свой народ из плодоносной египетской земли в пустыню и вместе с тем из рабства на свободу», умирает потому, что его «оттолкнул его собственный народ, приведенный к неверию его сорокалетним руководительством» [4], то у А. Исаакяна последний из сасунских богатырей, Мгер, уходит в заточение в Воронову пещеру, также отвергнутый и проклятый своим народом, заступником которого он является. Правда, это непризнание вождя вызвано различными причинами — субъективными и объективными. Трагедия Моисея состоит в том, что на мгновение поколебалась его вера в торжество правды, и он наказан за это смертью на пороге Обетованной земли. Трагедия же Мгера в том, что он объявился раньше времени, народ не готов еще выступить против своих угнетателей, поэтому «земля не могла, не держала Мгера». Но, как это и показано в обоих произведениях, неостановим закономерный ход исторического процесса, и в конечном итоге побеждают разум и справедливость, побеждает народ. В поэме И. Франко он избирает себе нового вождя, конюха Егошуа, который призывает:

«До походу! До зброї!» —
Ще момент — І Єгошуї крик
Гірл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ся мить
Люд героїв сотворить ... [5, *264*]

Эта пробуждающая народ от спячки, животворящая сила революции выводит из пещеры и Мгера. И, услышав зов восставшего народа:

Правицю залізну випростує Мгер,
Буйно заграло в нім серце тепер,
Грізно заржав кінь вогняний.
До основ потрясли вони круг земний...[5]

[3] Там же.— С. 185.
[4] *Франко И.* Соч.: В 10 т.— М., 1958.— Т. 8.— С. 554, 556.
[5] *Ісаакян А.* Поезії.— К., 1975.— С. 293.

Обращает на себя внимание и свободное обращение обоих авторов с первоисточником. И. Франко, оттолкнувшись от библейского рассказа, чтобы поразмыслить о судьбах родины, именно через национальное и личное осмысление революции приходит к большим философским и художественным обобщениям. «Понятно само собой,— пишет он в Предисловии к поэме,— что, кроме исторического и психологического интереса, поэма имеет и символическое значение, а как произведение украинца не лишена также и национальной окраски, неизбежной всегда, когда международный сюжет проходит сквозь призму индивидуального темперамента и обогащается при этом живыми впечатлениями и картинами его личного воображения...» [6] Исаакян также отклонился от эпоса, сделав содержанием своей поэмы не борьбу против иноземных завоевателей, как это было в эпосе, а социальный конфликт, решаемый лишь в процессе революции. Поэт-гуманист охвачен идеей освобождения не только родного народа, но и всего «страждущего человечества», поэтому его произведение также приобретает «символическое значение» и общечеловеческую ценность. «Свое, национальное, он подымает до общечеловеческого. И судьба его родины символически перерастает в его поэзии в образ человеческой судьбы на земле» [7],— эти слова К. Зелинского, сказанные о поэзии Исаакяна, могут быть адресованы и к творчеству его великого украинского коллеги и современника.

Иную, уже генетического свойства, связь можно усмотреть между поэмой И. Франко о Моисее и стихотворением Исаакяна «Месть Ягве» (Иеговы). Темой этого произведения, написанного в 1936 г. в Париже, также послужило библейское предание о смерти Моисея. Иными словами, оба автора почерпнули свои сюжеты из единого древнего источника. В то же время нам представляется весьма вероятным, что именно знакомство А. Исаакяна с поэмой И. Франко послужило импульсом для написания «Мести Ягве». Напомним в этой связи, что приобретенное им харьковское издание «Моисея» вышло с Предисловием И. Франко, написанным для второго украинского издания 1913 г. В нем автор, указывая библейский источник своего произведения, приводил и соответствующий текст из Библии (Пятикнижия), которым пользовался. Исаакяну, великолепно знавшему Библию, этот текст мог напомнить содержание предания о смерти Моисея и навеять мысль о написании «Мести Ягве».

В подтверждение этой мысли сошлемся на следующую параллель в творческой биографии Исаакяна. В начале века он пишет стихотворение — также на библейский мотив — «Израильтянки в Вавилоне», вдохновившись стихотворением Байрона «У вод вавилонских». Но Исаакян иначе, чем великий английский поэт, трактует известный сюжет. В то время как Байрон вложил в свое стихотворение психологическую мотивировку — внутреннее стремление к свободе израильтянок, Исаакян, по известным причинам, усиливает в своем стихотворении мотив расплаты, которая настигнет, как уповают на то его героини, угнетателей-вавилонян.

Ход событий повторяется. И. Франко представил смерть Моисея «как непризнанного своим народом пророка», сместив в поэме центр тяжести на взаимоотношения Моисея и его народа. Исаакян же остался верен библейскому источнику, мотивируя смерть пророка немилостью к нему Ягве (Иеговы) за то, что тот в юности, как и сказано об этом в Библии, не почтил его должным образом «среди сынов Израиля». (В стихотворении Исаакяна «месть» Ягве вызвана тем, что Моисей, бывший в юности при дворе египетских фараонов, как-то на вопрос «некоего человека», оказавшегося Ягве, кто он, ответил: «Я египтянин» и тем самым отрекся от своего народа).

Столь различная психологическая трактовка одного и того же сюжета может быть объяснена конкретно-исторической обстановкой, в которой создавались эти произведения. Франко, писавший «Моисея» в период революции 1905 г., воспользовался, по его же словам, «сюжетом старинного предания, чтобы высказать свои взгляды на современность, на исторические судьбы украинского народа, на взаимоотношения личности и народа в общественной борьбе» [8]. В стихотворении А. Исаакяна, созданном на чужбине и также злободневном в свете настроений поэта, испытывавшего жесточайшую ностальгию по родине, акцентирована идея верности родине и народу и как бы неминуемости, «закономерности» возмездия в случае отречения от них.

Перед нами любопытный случай генетической связи двух произведений, восходящих к единому сюжету, типологически разработанному в соответствии с конкретной художественной задачей. Случай этот свидетельствует одновременно о плодотворности творческого общения писателей разных народов.

---

[6] *Франко И.* Соч.— Т. 8.— С. 554—555.

[7] Аветик Исаакян в русской критике.— Ереван, 1961.— С. 49.

[8] *Франко И.* Соч.— Т. 8.— С. 555.

Ю. М. КОЧУБЕЙ (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО І ЛІТЕРАТУРИ НАРОДІВ БЛИЗЬКОГО ТА СЕРЕДНЬОГО СХОДУ

Письменник і вчений великої ерудиції і широкого кругозору, передовий мислитель свого часу, І. Франко тримав у колі своїх інтересів всю світову культуру, приділяючи належну увагу не тільки літературам Заходу, а й Сходу.

В одному з листів до А. Ю. Кримського І. Франко писав: «Жаль, що я не орієнталіст!» [50, *69*]. Та хоч він і не був орієнталістом ні за освітою, ні за головним спрямуванням своєї творчості, все ж його багатогранна натура генія не могла обминути орієнталістику — одну з галузей людських знань. Великий Каменяр вже в ті часи достойно цінував духовну спадщину народів Сходу і сам багато зробив для ознайомлення з нею рідного народу.

Знайомство з творчою спадщиною письменника, зокрема з його науковими літературознавчими працями, підтверджує думку, що він добре знав сучасні йому досягнення європейської орієнталістики і був досить грунтовно ознайомлений з арабською і фарсімовною літературами за німецькими, французькими, англійськими та польськими перекладами. Не залишилася без уваги і тюркомовна література. Виявлені ним знання і власні судження з того чи іншого питання, пов'язаного зі Сходом, свідчать про стійкість і глибокий інтерес до сходознавства.

Інтерес цей виник ще з юнацьких літ, про що сам І. Франко писав у листі до А. Кримського такими словами: «Я дуже рад, що Ви такі охочі до роботи над перекладами орієнтальних поетів, про котрих я ще в гімназії не раз з тугою думав, читаючи уривки з них в німецьких переводах» [49, *267*]. Безперечно, студіюючи творчість Й. В. Гете (про це він згадує у своїх життєписах), він не міг не познайомитися з «Західно-східним диваном» великого німецького поета — книгою, яка мала могутній вплив на посилення зацікавленості поезією Сходу в Європі.

Про інтерес І. Франка до народів Близького і Середнього Сходу свідчать його лектура, листи і, головне, твори на східну тематику. Відомо, що уже в його першій, неопублікованій, збірці були вміщені поряд з іншими «Газелі», тобто твори запозичені із східних джерел форми [1]. Потім він пише драматичний етюд «Месть янича-

[1] *Басс І. І., Каспрук А. А.* Іван Франко : Життєвий і творчий шлях.— К., 1983.— С. 39.

ра», який зберігся. В 1876 р. побачив світ твір під назвою «Месть за убитого. Арабська дума, з Й. В. Гете».

Заслужену славу І. Франкові принесли віршовані казки «Абу-Касимові капці» та «Коваль Бассім», які є вільною переробкою народних казок, взятих ним із збірки «1001 день». При роботі над ними він користувався німецькими текстами з «орієнтальної» книжки, купленої поетом у Відні в час найгіршої грошової скрути. Ця купівля говорить сама за себе. Франкові казки не просто переклади, а цілком самостійні твори, які поряд з цим можуть бути яскравим зразком взаємодії двох літератур: української і арабської. В них він продемонстрував глибоке проникнення в сам дух арабських казок, зумів передати атмосферу середньовічного східного міста. Хоча він і не уникнув деякої «українізації» матеріалу, характерної для його епохи, все ж ці два твори вражають своєю художньою цілісністю. Казки ці зберегли величезну популярність і до наших днів. Відомо, що до «Коваля Бассіма» поет написав передмову, де дає історично вірну характеристику епохи Гаруна ар-Рашіда та його правління. Поважаючи фахові знання і сходознавчу науку, він все намагався видати цю книжку з передмовою А. Кримського. Обставини стали цьому на перешкоді, і він змушений був сам писати зазначену вище передмову.

Всім відомо, як глибоко І. Франко цікавився фольклором. В своїх публікаціях казок і наукових розвідках, що стосувалися народної творчості, він ніколи не обминає матеріалу Сходу, намагаючись подати всесвітню картину розвитку фольклорних мотивів та ін. Згадаємо тут такі його книги, як «Коли ще звірі говорили», «Як звірі правувалися з людьми» та «Староруські оповідання». Звернення його до Біблії становить окрему тему, якої ми тут не опрацьовуємо. Твори І. Франка показують, поряд з широкими знаннями європейської античності, добре знайомство з історією та міфологією Стародавнього Сходу. Знав він також й історію мусульманського Сходу. Цікаве свідчення знаходимо і в його листі до дружини від 20 лютого 1893 р. З нього випливає, що займаючись в семінарії відомого славіста професора В. Ягича, І. Франко підготував і прочитав там роботу «Причинки до легенди про Магомета у слов'ян», яка, пише він, «дуже подобалася Ягичу» [49, *387*]. Захоплення орієнталістикою видно й з того, що він в листах не раз рекомендує дружині читати «орієнтальні казки», вважаючи, що така лектура може більше зайняти, «ніж біблія».

Вже досліджуючи творчість І. Вишенського, І. Франко стикається з питанням зв'язків нашого полеміста з ієрархами східних церков і, таким чином, знайомиться з матеріалами, що стосуються історії арабів-християн.

Особливо близько до орієнталістики поставила Каменяра робота над дисертацією, яку він захистив у 1893 р. у Віденському університеті і над якою працював ще деякий час. Темою дисертаційної праці був старохристиянський роман про Варлаама та Йоасафа. Як відомо, цей роман має багато версій європейськими і східними мовами, в тому числі й арабською, перською, грузинською і сірій-

ською. І. Франко підійшов до теми надзвичайно сумлінно і простудіював всі доступні йому матеріали, пов'язані з темою.

З листів до М. Драгоманова ми бачимо, що дисертант систематично знайомився з відомим науковим німецьким виданням — журналом Німецького Близькосхідного Товариства, де знаходив для себе багато цікавого в різних галузях сходознавства. Та, напевно, головну увагу він приділяє дисертації і відшукує у віденських бібліотеках «Найстарішу сірійську версію» Н. Вайссловіца і «Найстарішу арабську версію» Ф. Гоммеля. Він вивчає ці публікації і поглиблює свою роботу, жалкуючи лише, що не може дістати «ще тільки відкритої Ольденбургом парської рецензії» (з листа до М. Драгоманова 20 грудня 1892 р.) [49, *370*]. Знав він і російські орієнталістичні публікації, зокрема «Российский Палестинский Сборник».

Про активний інтерес до орієнталістики, зокрема арабістики, свідчить і те, що працюючи над темою роману про Варлаама і Йоасафа, він одноразово обмірковує і обговорює з М. Драгомановим можливість написання наукової замітки про «Соломона, иже закопа бесы в одной дельве». У зв'язку з цим він пише М. Драгоманову: «Чи Вам не звісні джерела тої легенди? У Веселовського, здається, нема про се нічого. Оскільки тямлю, демон, замкнутий у залізній скрині (Соломоном?), проходить у «Тисячі і одній ночі». Чи є де її критичне видання з покажчиком?» [49, *379—380*].

У своїх наукових працях, присвячених західноєвропейським літературам, Каменяр, безперечно слідкуючи за спеціальними виданнями, використовує і досягнення сучасної йому орієнталістики. Причому слід зазначити, що наш великий вчений поділяв передові погляди на цілий ряд проблем, висунутих на той час сходознавчою наукою і остаточно розв'язаних тільки в наші дні. Так, у праці про Данте Аліг'єрі (1905) І. Франко цілком вірно ставить у зв'язок ранню літературу Франції та Іспанії і створення так званого нового ніжного стилю в італійській поезії з арабською літературою Андалузії. Він підкреслює великий вплив арабської культури на культуру середньовічної Європи, зокрема заслужено високо оцінює значення наукової спадщини арабського мислителя Ібн Рушда (Аверроеса) для розвитку європейської філософської думки [12, *38, 43, 46*].

У широкому контексті розглядає він і творчість В. Шекспіра, звертаючись при аналізі її також до східних джерел. До прикладів із східної поезії, до речі, він звертається і при розгляді понять різних народів у своїй праці «Із секретів поетичної творчості».

Не оминає І. Франко Сходу і у відомій роботі «Теорія і розвій історії літератури» (1909). В ній він знову демонструє своє глибоке знання європейської орієнталістики, зокрема робіт видатного французького арабіста С. де-Сасі. І. Франко поділяє думку французьких арабістів про східне походження багатьох європейських новел, казок і притч. При цьому зазначає: «Се була думка дуже плодюча, бо показала за сухими бібліографічними реєстрами можливість дошукуватися *широких духовних взаємин між Сходом і*

Заходом (курс. наш — *Ю. К.*), вбачаючи органічний ріст і зв'язок літературних «вигадок» з життям і з духовними його течіями, зв'язок далеко тісніший і живий, ніж можна було допускати досі» [40, *16*]. Як бачимо, І. Франко стояв у ряду тих, хто відстоював гуманістичну ідею інтернаціонального єднання народів у противагу апологетам імперіалізму, котрі намагалися за допомогою науки довести вигадку про відрубність Сходу і Заходу та їх культур.

І. Франко знав, як видно з його писань, видатний твір ранньої арабської літератури — Коран, розумів його значення і поетичну силу. Цікавився він і суфізмом [50, *76*].

Чималий внесок зробив І. Франко в нашу орієнталістику і як поет-перекладач. У 1912—1913 рр. ним було перекладено більше ста віршованих уривків для другого українського видання збірки арабських казок «Тисяча і одна ніч». Ці переклади значно підвищили художню цінність книги, порівнюючи з першим її виданням, де були вміщені досить невправні віршовані вставки. На жаль, сам І. Франко опублікував 1912 р. в журналі «Неділя» лише 25 віршів, а решта побачили світ у самій збірці казок, не завжди навіть з іменем перекладача. Публікуючи частину перекладів у згаданому журналі, він написав і невеличкий вступ, де показав себе добрим знавцем арабських казок та історії їх поширення в Європі. Переклав він також ряд тюркських віршів Газі-Гірея. Хоча його переклади зроблені на основі німецьких перекладів, їх роль дуже велика, бо за ними вперше український читач зміг познайомитися з пам'ятками літератури Сходу.

Визначальна роль І. Франка як популяризатора літератур народів Близького і Середнього Сходу, якщо можна якось виділити цю сферу із чисто перекладацької діяльності. Насамперед треба зазначити, що він завжди радо надавав сторінки редагованих ним видань для ознайомлення українських читачів із східними літературами, намагаючись тим самим поширювати і горизонти української літератури. Знаємо, що він збирався надрукувати в перекладі з англійської мови і уривки з роману про Антара, видатного арабського поета-воїна.

Дуже активно сприяв він популяризації творінь велетнів фарсімовної літератури (Фірдоусі, Гафіза, Сааді, Омара Хайяма), пропонував А. Кримському (1891) видати антологію цієї поезії «з коротеньким нарисом історії» і «біографійками видніших поетів» [49, *305*]. А в 1894 р. він йому пише: «Рецензій присилайте якнайбільше, втягуючи туди й орієнталістику,— нехай люди привчаються інтересуватися всім, що інтересує по всім світі освічених людей» [49, *461*].

Стійкий інтерес до орієнталістики, до арабської і фарсімовної літератур тривав протягом всього життя І. Франка. Сприяла цьому не в малій мірі також дружба і жваве листування його з видатним сходознавцем А. Кримським. І. Франко постійно обговорював з ним різні видавничі та наукові справи, пов'язані з літературами народів Близького Сходу. Сам він у різних виданнях публікує сходознавчі замітки і рецензії на сходознавчу літературу. Так, в «Лі-

тературно-науковому віснику» в 1898 р. він вміщує повідомлення про конгрес орієнталістів, в журналі «Діло» (1912) — розвідку «Дещо про Хозар».

Однією з найбільших заслуг Каменяра перед українським сходознавством є те, що він підтримував і спрямовував А. Кримського, нашого найвидатнішого і недооціненого ще вченого-орієнталіста, на вірний шлях служіння своєму народові зброєю науки і поезії. Взірцем такого піклування та доброзичливості була рецензія І. Франка на збірку перекладів і оригінальних поезій А. Кримського «Пальмове гілля» (1902). Він прихильно оцінював також переклади молодого сходознавця і дружньо радив, щоб той служив поезії і щоб «пильнував своїх арабських фоліантів» [33, *198*]. Їх довголітнє листування було справжньою творчою школою для А. Кримського.

Ми спинилися на деяких питаннях зв'язків І. Франка з літературами народів Близького і Середнього Сходу. Багато можна сказати й про його зацікавлення Далеким Сходом, Індією, гебрайською літературою.

Внесок І. Франка в розвиток українського сходознавства — це велике поле майбутніх досліджень, бо якщо його зв'язки із слов'янськими літературами вже досить вивчено, то такі зв'язки з літературами народів Сходу, за винятком хіба що індійської, грунтовно не досліджено.

М. ЯКУБЕЦЬ (ПНР)

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД МОВОЮ ТА СТИЛЕМ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА, ПИСАНИХ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ

У спадщині І. Франка майже п'яту частину займають твори, писані польською мовою. Є між ними і драма, і більше десяти віршів, і біля сорока прозових творів; між ними, як відомо, повісті «Lelum i Polelum» і «Dla domowego ogniska», наукові праці, друковані в знаменитих в свій час журналах, як «Wisła», «Lud», «Kwartalnik Historyczny». Є багато поважних літературознавчих і публіцистичних статей та оглядів у найважливіших польських журналах та газетах другої половини XIX ст., як «Prawda» Свєнтоховського, «Przegląd Społeczny» Вислоуха, «Głos», «Przegląd Tygodniowy», «Ateneum», петербурзький «Kraj» чи «Kurjer Lwowski».

Вже цілі покоління філологів-мовознавців працюють над вивченням української мови І. Франка, його лексики, стилю та його діяльності в боротьбі за єдину українську літературну мову, за чистоту і розвиток її стилів, словесно-художньої майстерності та місця в літературно-мовному процесі. Дещо зроблено в вивченні німецької мови, якою послугувався І. Франко у своїй всебічній літературній, науковій та публіцистичній діяльності.

Мало зроблено в дослідженні мови і стилю творів І. Франка, писаних польською мовою, хоч ми поставили цю проблему ще в 1958 р. на франківській сесії Комітету слов'янознавства Польської Академії Наук.

Як писав І. Франко польською мовою свої художні, літературознавчі, критичні та наукові твори, яка була його мовно-стилістична практика? З польською мовою він міг зустрітися з раннього дитинства в середовищі місцевого населення, тамтешньої, здебільшого дрібної, підкарпатської шляхти, дрібного міщанства, передусім в Ясениці Сільній, де він дитиною жив два роки у свого дядька, тобто «вуйка», брата матері, П. Кульчицького. Другий його дядько був, як відомо, учасником польського повстання 1863 р. Дрібна польська шляхта і міщани користувалися на Підкарпатті або українською говіркою бойківського діалекту, або польською говіркою, інтонацією, лексикою, образними зворотами й фігурами. Маємо цікаве свідчення про цей діалект: надруковану в 1877 р. змістовну статтю викладача польської мови в гімназії у Дрогобичі, в якій вчився Франко, Петра Париляка «Провінціоналізми польської мови в Дрогобичі та його околицях» [1].

[1] *Parylak P.* Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach // Zbior wiadomości do antropologii krajowej.— Kraków, 1877.

З кодифікованою польською мовою познайомився І. Франко у дрогобицькому середовищі, в гімназії. Тогочасна програма мови і літератури в галицьких гімназіях обіймала деякі тексти польських письменників від Рея і Кохановського до романтиків. І. Франко знайомився також з сучасною літературою, з усім багатством її мовних і стилістичних норм. І це мало найбільший вплив на його твори польською мовою.

На знання польської мови мали вплив також його особисті контакти з молодих літ з польською інтелігенцією, про що він писав в недокінченій повісті «Не спитавши броду». Це була мова, якою користувалися і Юзефа Дзвонковська, і її брат Владислав, брати Фелікс та Ігнатій Дашинські, Броніслав Дескур та інші.

Перебуваючи у Львові, І. Франко познайомився ще з однією мовно-стилістичною відміною польської мови. Це був міський сленг, який вживав тамтешній міський пролетаріат, суспільні низи,— особлива мішанина польської, української, німецької та інших мов австро-угорської монархії, про яку є вже багата література. Цей «балак», «балачка» має не лише свою особливу фонетичну барву, свої консонантизми, свою флексію, але також свій спосіб творення слів та свій синтаксис.

Елементи всіх цих варіантів польської мови зустрічаємо в творах І. Франка. Головне місце займає в них, розуміється, польська літературна мова другої половини XIX ст., хоч у художніх його творах, особливо у віршах, писаних польською мовою, переважають елементи мови і стилю польських романтиків. Ці вірші, надруковані в 1956 р.[2], пригадані Теоктистом Пачовським[3], належать або до любовної лірики («O złe i dobre, które w sercu noszę», «Do Józi Dzwonkowskiej», «Twój śmiech mnie ranił», «W noc ciemną z cicha szedłem po ulicy»), або сатиричної («My lubimy Rusinów», «Pieśń o uobywatelnieniu Żydów», «Pobożne wzdychanie do teki ministerialnej JWPana Euzebiusza Czerkawskiego»). В любовних віршах знаходимо фразеологізми, типові для польської романтичної поезії («rozkoszne bóle», «bolesne rozkosze», ««chciałbym świat obiąć dłońmi bezsilnymi», «wznoszę się w niebo, a martwy na ziemi»), або у вірші «Do Józi Dzwonkowskiej»: «Twojego tylko szczęścia pragnę, śnie mój złoty»). Так само порівняння, застосовані в тих віршах, відповідають нормам польської романтики (наприклад, у вірші Do C(eliny) Ż(urowskiej): «Jak pająk sam ze siebie srebrne nici snuje — I w misternej łkaniny układa je sploty — Tak serce me tę powieść usnuło z tęsknoty»).

А поетика вірша «Z akordów nienawiści», опублікованого І. Франком в 1891 р. у виданні «Ilustrowany Kalendarz teatralny «Muza» na rok 1891», відповідає, на що звернув увагу Т. Пачовський, віршеві А. Міцкевича «Precz z moich oczu».

Цікаво, що в гострому, як меч, сатиричному вірші про Черкавського, одного з представників бюрократичної верхівки Галичини, який намагався стати керівником міністерства освіти, І. Франко послужився пародією польської романтичної поезії: «Wśród ciemnej nocy, na ruinach marzeń — Śpiewam — rozbitek zasad i wydarzeń — A głos mój płynie z wiatrami daleko — Do ciebie, teko!» Але вже сатиричний вірш «My lubimy Rusinów», витриманий в стильовій конвенції польської сатиричної поезії другої половини XIX ст., хоч починається нібито ліричним висловом поета: «Lubię błądzić samotnie po lesie — Zanurzony w potopie zieleni — Cisza... Wiatr nawet echa nie poniesie». А потім наступає протиставлення: з одного боку, біблійний Аден, країна вічного щастя, а з другого — «Dziad Ołeksa», його світ. Мова і стиль його інших сатиричних віршів відбивають риси, властиві польській поезії часів І. Франка.

Польська мова у всіх її різновидах — літературному, розмовному, діалектичному виступає передусім в збірці І. Франка «Obra z ki galicyjskie» 1897 р.[4], виданій у серії «Biblioteka Mrówski», редактором якої був А. Бартошевич, учасник повстання 1863 р., книгар. У цій популярній серії вийшли також перші збірки поезій Я. Каспровича. Оповідання І. Франка «Dwaj przyjaciele» було, як відомо, перекладом оповідання «Два приятелі», вперше надрукованого в альманасі «Дністрянка» 1877 р. У перекладі І. Франко не тільки зберіг його суто народний характер, але й залишив у польському тексті цілий ряд українізмів — елементи усної творчості, прислів'я, приказки, крилаті слова, властиві українській літературній мові і його українській прозі[5]. Переклав з української мови чудові дідівські репліки: «My, boże starce, bracia bliźni,— W potoku kąpali się, w wodzie nurzali się; — Kiedym go podpławił, biednemu oczy pozbawił; — pogubiwszy oczy w wodzie, teraz ślepcem za mną chodzi», «Pójdziem tam, gdzie wiatr świszcze — na wietrze się otulimy, wiatr pod głowę podkładziemy i cieplutko zaśniemy». Але І. Франко цілковито змінив кінцеву співанку Хоми. В українському тексті читаємо: «То скажи ти батькові від мене — Що не буде вже Хома — у неділеньку дома». Натомість у польському — «Pokłońże się ode mnie matuli niebogiej — Pocieszże ją serdecznie szczerymi słowami,— Niechże doli wojaka nie oblewa łzami».

Так само у перекладі оповідання «Історія моєї січкарні» залишив І. Франко його народний характер, вплітаючи лексику польського сільського середовища. Герой-оповідач «rzeza śieczkę» пакує її до «mieszków», отець-парох фігурує як «jegomość», а єврейська жінка починає кожну свою репліку з «nu» («nu, już wszystko», «nu, już ja za to tanio wam spuszcze»). Є і така фраза: «i dziad, i baba, i cała gromada». А замість українського «і Савка тут» — «i Wojtek tu».

[2] Іван Франко. Літературна спадщина.— Київ, 1956.— С. 27, 29, 30, 32.
[3] *Пачовський Т. І.* Поезії І. Франка польською мовою // Іван Франко: Статті і матеріали.— Львів, 1965.— Зб. 12.— С. 81—85.
[4] *Franko I.* Obrazki galicyjskie.— Lwów, 1897.— (Biblioteka Mrówki, N 287.— S. 289).
[5] *Франко З. Т.* Курс історії української літературної мови : Вип. 10. Мова творів І. Франка.— Київ, 1958.

Є ще у збірці «Obrazki galicyjskie», «Obrazek z natury», як його назвав І. Франко, «Hawa». Це оповідання, як відомо, автор видав вперше російською мовою, потім українською і, нарешті, польською, спершу в газетах «Kurier Lwowski» і «Kurier Warszawski». Тут він впровадив елементи лексики і стилю єврейського населення Підкарпаття. Гава відповідає питанням на питання. Тітка: «Jakże ty zarobisz, nie umiejąc żadnego rzemiosła?» Гава: «Cóż to ja goj, żebym bez rzemiosła żyć nie potrafił?» Старий єврей Фавел: «Czego się tak wałęsasz?» Гава: «Ny, co mam robić?». «A nie masz ty batogów»,— питає його селянин. «Batogów, na co batogów?». В польському тексті Франко залишав українізми в єврейській версії: «sztetyny», «wołosyny», «siryki swiże, siryki», а також діалектизми місцевого населення: «ta odczep się, Maryńciu ode mnie». І тут, для контрасту, І. Франко впроваджує відавторську чудову вставку з життя родини Староміських і їх Мариньці: «Dziewczęta śpiewały i wylewały w pieśniach swą zbolałą tęsknotę do życia, do uciech młodości, do tego wrzącego wiru, który kręcił się i pienił tam pod ich oknami, a od którego one były na zawsze wyłączone, jak suche gałązki, wyrzucane falą daleko na brzeg».

Повість «Lelum i Polelum» І. Франко писав відразу польською мовою і її початок вмістив у збірці «Obrazki galicyjskie». Тут він ввів специфічний львівський сленг. В діалогах, з метою типізації, застосував відповідні лексичні та синтаксичні засоби: «sponiewierać im front», «zakobzać ich pod szczeble», «grajzlernia», «ta ot patrzcie», «ta ot widzicie», «puścił nas na fraj», «klawe Jandruły, szpanujcie, ile grzybów namurchali». І знову, для протиставлення, письменник впроваджує ліричну вставку про красу та гармонійність природи: «Boże, jak cudnie dokoła! Cisza, słoneczko grzeje łagodnie». І про красу міста: «Lwów rozsypał się w półksiężyc na dnie doliny, lewek na ratuszu miejskim błyszczy i gore w ostatnich promieniach zachodzącego słońca, zegar bernardyński wydzwania siódmc, biją w deski mularze na fajerabend gdzieś koło św. Mikołaja; półprzezroczysty, niebieskawy tuman ściele się nad miastem i zlewa się w oddali z ciemną zielenią gęstego lasku na Wysokim Zamku».

Ціле багатство і різноманітність лексичних та стильових засобів польської мови виступають у написаному спершу по-польськи оповіданні І. Франка «Pantałacha», надрукованому в газеті «Kurier Lwowski» в 1888 р. Тут директор в'язниці говорить мішаниною чеської, польської і української мови: «Czi ja ti ne powidal, że bys ti se ne poriwal utikat? Widzisz, co ti z tego przyszło». «My se ne przestraszime, że on politicki wazen, że on welki pan i welki Polak». Є в тексті цього оповідання цілий ряд вживаних тоді в Галичині німецьких термінів: «sztand арештантів», «komenderujący firer», «z karabinem na prezentirt». Капрал кричить: «Wache, hab acht», є цілі звороти, взяті живцем з української мови і пролетарського сленгу: «Hroszi — odrzekł Pantałacha», «jak się rozbałaka z wieczora, to bałaka całą noc», «czego hrymiesz, zapytal Sporysz», «howory do durnia — krzyknął dozorca», «pek — zapek» — все для типізації середовища.

Такі елементи мови і стилю творів І. Франка, писаних польською мовою, зустрічаємо багато, хоча б у оповіданнях «Na dnie. Studium społeczno-psychologiczne», «Zwyczajny człowiek», «Zniechęcony», «Schönschreiben» (у польському перекладі — «Lekcja kaligrafii»), «Sam sobie winien» тощо.

Стиль наукових та літературно-критичних праць І. Франка, писаних польською мовою, не відрізняється від українських. Вони так само, як писала З. Т. Франко, «крім своєї суто жанрової специфіки (об'єктивного тону, наукової аргументації, логічності суджень, науково-абстрактної лексики, спеціальної термінології), характерні ще і образністю, яка своїм джерелом має розмовну (як в другому прикладі) або літературно опрацьовану ідіоматику, крилаті вислови і фразеологізми». Ось, наприклад, початок статті «Chłop polski w świetle poezji polskiej» (рецензія на роман «Placówka» Б. Пруса надрукована в 1887 р. в журналі «Ruch»): «Poezja polska do niedawnych czasów uboga była w typy i postacie ludowe. Wytworzona przez ludzie ze stanu szlacheckiego, nie dziw, że zżyła się najbardziej z tym stanem, najwięcej swych promieni rozlała na szlacheckie dwory i pańskie pałace, najwięcej tam znalazła dla siebie materiału i w przeszłości, i w teraźniejszości».

В публіцистиці польською мовою переважає у І. Франка стиль пристрасний, закличний, збуджуючий. Як приклад хай послужить його брошура, скерована до Тадеуша Романовича [6]. У запалі полеміки він вдається до риторичних запитань: «A czego wymagają interesy narodowe?», «Czy popełniłem jaką niedyskrecję?», «Czy te ideały są sekretem?», «Co mam na to odpowiedzieć?» або до заклику: «Przepraszam, panie Romanowicz!», «Ale przebóg».

Цікаво було б проаналізувати поетику заголовків статей І. Франка у газеті «Kurier Lwowski». Переважають в них заголовки інформаційного характеру, пояснення, про що мова. Але зустрічаємо між ними риторичні питання: «Co my na to?», «Czym ma być młodzież rosyjska?», «Czy nie błąd społeczny?», «Co będzie dalej?», «Perfidia czy obłęd?», «Kto właściwie wichrzy?», або заклики: «Nie tędy droga!», «Porozumiejmy się!», «Niech giną, jak pędraki!». В деяких випадках автор користувався загальнозрозумілими латинськими фразами: «Venit summa dies», «Pro honore Galicije», або німецькими: «Gottesfurcht und gute Sitte», «Drücken Sie die Leute nicht».

Нарешті, кілька слів про стиль листування І. Франка польською мовою. Він залежить від того, кому, в якій справі і коли він пише. До Е. Ожешко, як відомо, він звертався або українською мовою (на її прохання), або польською. Стиль його польських листів відповідає конвенції, прийнятій у висококультурних колах. До письменників писав як письменник. І тільки з великої

[6] *Franko I.* Nieco o stosunkach polsko-ruskich. Odpowiedź p. Romanowiczowi.— Lwów, 1895.

скромності зауважував у листі до Е. Ожешко 31 березня 1886 р.: «...польською мовою я владаю хоч і не зовсім добре, та все-таки так, як от бачите по моїх кореспонденціях, котрі я пишу по-польськи. Я ж кінчив польську гімназію в Дрогобичі» [49, *48*]. До вчених писав як вчений, а інший стиль знаходимо у ділових листах, наприклад до редактора журналу «Przegląd Tygodniowy» А. Вісьліцького [7], в яких І. Франко переходить до більш інтимної форми.

Зворушливий характер має лише один з останніх листів І. Франка, писаних польською мовою, вже не власноручно, до молодого тоді письменника і журналіста Я. Парандовського 3 січня 1914 р.[8] Тяжко хворий велетень української літератури, великий вчений, коли був в безрадісному стані, коли, як писав М. Мочульський, «залізні обручі його логіки були розхитані», захищав оригінальність мнимо Міцкевичевої драми «Wielka utrata». Тут лексика і фразеологія листа нагадує в деяких місцях А. Міцкевича з найтяжчої, затьмареної містикою доби його життя і творчості.

Це тільки загальні зауваження про деякі проблеми мови і стилю писаних по-польськи творів І. Франка. Вони варті глибокого, монографічного опрацювання. Такі дослідження покажуть, що польська мова, якою користувався І. Франко, з усім її багатством і різноманітністю і в поезії, і в прозі, і літературно-критичних працях, в науці, в публіцистиці і листуванні — це історичне свідчення не тільки тісних зв'язків двох сусідніх, близьких народів, а й вияв плідної інтерференції їхніх культур.

---

[7] *Makowski St., Szyszko T.* Z nie opublikowanej korespondencji Iwana Franki z Adamem Wiślickim // Slavia Orientalis.— 1958.— N 1.— S. 121—129.

[8] *Parandowski J.* Szkice.— Warszawa, 1968.— Ser. 2.— S. 14—18.

Г. ГРАБОВИЧ (США)

ІВАН ФРАНКО І АДАМ МІЦКЕВИЧ

Немає сумніву, бодай на мою думку, що в широкій гамі ставлення І. Франка до різних літератур і до різних письменників, як і його позиції стосовно головних літературних та літературно-історичних проблем, що їх він порушував, питання «І. Франко і А. Міцкевич» посідає чільне місце. Вагомість цього питання і його реперкусій зумовлена не тільки зовнішніми, тобто позалітературними, суспільно-громадськими і конкретними політичними чинниками, але й іманентно літературними факторами, такими як літературно-історичні моделі, питання літературного впливу і передусім психології творчості. Одним словом, навколо постаті А. Міцкевича, як жодної іншої, схрещуються різні аспекти літературної і суспільної діяльності І. Франка, навіть визначаються етапи його творчості.

До певної міри тема «І. Франко і А. Міцкевич» уже привернула увагу дослідників. Тут передусім треба згадати праці М. С. Возняка і Г. Д. Вервеса, а з праць польських авторів — М. Купльовського [1]. У західному літературознавстві тема ця майже зовсім не опрацьована: праця А. Берлштейна (1958) в основному нічого нового не впроваджує, а праця Чижевського про А. Міцкевича в українській літературі трактує це питання побіжно. Наявні опрацювання не у всьому задовільні, не на всі сторони питання звертається належна увага. Йдеться про те, що парадигма, яка детермінує підхід до цього питання, звернена здебільшого, а інколи майже виключно, на моменти суспільно-політичного або загальноісторичного характеру,— а ці моменти, які б вони не були важливі, не вичерпують даного явища.

Це питання, на мою думку, складне й багатогранне, тому зазначаю, що тема подається мною конспективно і, силою факту,— прелімінарно. Кожний з її підрозділів вимагає дальшого детального опрацювання.

Беручи справу чисто функціонально (тобто не розрізняючи поки що градації вагомості), здається мені, що в *іманентно* літературному сенсі тема «І. Франко і А. Міцкевич» має такі підрозділи: *по-перше*, загальне розуміння І. Франком Міцкевича, оцінка

---

[1] *Kuplowski M.* Franko jako krytyk literatury polskiej.— Rzeszów, 1974; *Kuplowski M.* Iwan Franko o literaturze polskiej.— Kraków, 1979.

його місця в українській літературі і культурі, а докладніше (як база для цього, так би мовити) — основна франківська модель поета (тобто поета як такого і А. Міцкевича зокрема) і його роль в житті суспільства; *по-друге*, це полеміка з А. Міцкевичем: в основному, річ ясна, це стаття «Ein Dichter des Verrates» («Поет зради»), але не тільки це; *по-третє*, це своєрідний відступ як заперечення цієї ж полеміки шляхом, з однієї сторони, перекладів з А. Міцкевича, а з другої — шляхом публікації твору «Wielka utrata». *Четверте* й останнє, на мій погляд, найцікавіше,— це творче, не історичне, літературознавче, чи соціально-політичне, а поетичне перетворення спадщини А. Міцкевича.

Ці моменти, як я сказав, функціональні: вони тематично виділяються, їх можна окремо досліджувати. Але в той же час для дослідника мусить бути очевидним, що всі вони таки неподільно пов'язані, що вони творять цей складний, болючий і цікавий франківський комплекс А. Міцкевича. Це відношення можна бачити в його часовому, хронологічному розвитку, він навіть на це напрошується, як якась фатальна драма, але він таки має свої глибинні, позачасові структури, що випливають із психологічних, як і конкретно-історичних, коренів, між ними також національних і класових конфліктів тогочасної Галичини і Австро-Угорщини.

Щоб виявити загальні обриси первісного розуміння А. Міцкевича, що мав І. Франко, треба знати, яке важливе було місце А. Міцкевича у власне українській суспільній свідомості того часу. Про це, зрештою, писав І. Франко в його першій статті про А. Міцкевича польською мовою ще в 1885 р.[2] Відомо, що українська інтелігенція — не тільки в Галичині, але й на Наддніпрянській, передусім Правобережній, Україні — знала польську мову, часом досконало; і тим самим знала того, хто висловлював на найвищому рівні — як усі тоді вже були переконані,— дух цієї мови і культури, Wieszcza, барда А. Міцкевича. Як твердив І. Франко в цій статті, Міцкевич був знаний в оригіналі. Спроби перекладу спочатку були рідкісні і мляві. Читати А. Міцкевича, знати його поезії — означає бути під його *впливом*. Це — основна і постійно повторювана думка цієї першої Франкової статті про А. Міцкевича; сливе чи не в кожному абзаці І. Франко наголошує *вплив* А. Міцкевича на українську літературу, як ось в кінцевому реченні: «На мою думку, вплив Міцкевича в українській літературі не тільки не можна вважати зараз закінченим, але навпаки,— з активним і широким розвитком цієї літератури розвинуться в усій повноті ті здорові зерна, які геній польського пророка посіяв в численних поколіннях українського народу» (треба тут додати, що в оригіналі це є «geniusz wieszcza», і це має дещо інші нюанси, ніж український відповідник) [26, *390*].

Над цим питанням впливу треба дещо зупинитися, відзначаючи, що згадана стаття — газетна, а не наукова, що вона в основ-

[2] *Franko I.* Adam Mickiewicz w rusińskiej literaturze // Kraj.— 1885.— 14 (26) list.— N 46.

ному інформативна і у великій мірі, як це кажуть по-польському, «писана під публіку», тобто дещо спрощено: поняттями, образами, висновками, які ця публіка могла сприйняти.

Стаття віддзеркалює сильний вплив тодішньої «впливології» схематичного і спрощеного підходу до літературознавства і літературної критики, де саме поняття, з яким працюється, і приклади, які буцімто його висвітлюють, не були осмислені. І. Франко конкретно не з'ясовує, в чому полягає і проявляється цей вплив; його думки про мнимий вплив А. Міцкевича на Т. Шевченка тепер непереконливі. Одночасно І. Франко не помічає (бо тоді цього він не міг знати) того, що саме є найважливішим і незаперечним впливом А. Міцкевича — вплив його księg narodu polskiego і pielgrzym stwapolskiego на основний текст українського романтизму і нової української політичної думки — *Книги Буття українського народу*.

Але не про це йдеться. Йдеться про структурну роль і глибшу суть поняття впливу і таких пов'язаних з ним понять, як «геній» чи «wieszcz» (бард). Якщо переглянути в Зібранні творів І. Франка відзначені покажчиком згадки про А. Міцкевича, то у більшості вони власне торкаються цього моменту.

Отже, тут для І. Франка *вплив* — це основна парадигма розуміння ролі поета у відношенні до його публіки, в широкому сенсі до його народу і далі до цілого людства — в контексті історії. При цьому, до речі, схрещуються два відмінні, але у І. Франка таки пов'язані, способи бачення літератури, поезії і поета — романтичний і позитивістський (чи реалістичний). В романтичному сенсі — це розуміння впливу, тобто зв'язку з народом, з історією, як своєрідного і трансцендентного спілкування з духом, з генієм поета. В реалістичному (а тут таки більш позитивістському) розумінні вплив — це передусім формування поетом, письменником інтелектуальних і моральних вартостей його народу, підвищення його суспільного і навіть політичного статусу, збагачення його духовних ресурсів, зміцнення його сердець. В одному й другому вимірі, одначе, поет зв'язаний з народом. Тому також стає і зворотне рівняння: так як народ відповідає за поета, тобто його віддзеркалює, так і поет віддзеркалює народ і відповідає за нього, не тільки за свого життя, метафорично, але — власне цим двостороннім шляхом впливу — і посмертно. Його дух, так би мовити, постійно несе на собі цю відповідальність. Ця сторона згаданого рівняння є менш усвідомлена (як Франком, так і його сучасниками) і, по суті, ірраціоналістична, але вона таки наявна.

І тут, як бачимо, є чіткий і в структурному сенсі зрозумілий перехід від ствердження до заперечення А. Міцкевича — на тому ж грунті поетового впливу і двобічного ототожнювання поета й народу (тоді як в цій ранній статті і в інших подібних моментах І. Франко виставляє А. Міцкевича як генія, благородного взірця, сівача доброго зерна, то в широко знаній і вельми контраверсійній статті «Ein Dichter des Verrates» («Поет зради»), що він надрукував у віденському журналі «Die Zeit» в 1897 р., І. Франко

твердить щось зовсім протилежне — не благородний, а фальшивий і шкідливий взірець, порочний пророк і затруєні плоди). Саме так в останньому реченні цієї статті: «Сумний мусів то бути час, коли геніальний поет був зіпханий на такі манівці, і сумний мусить бути стан народу, що без застереження уважає такого поета за свого найбільшого героя і кормить щораз то нові покоління затрутими плодами його духа» [3].

Про генезис цієї статті і про різноаспектний далекосяжний її відгомін писалося уже дуже багато — майже виключно в ключі суспільно-політичного контексту. Про це нема тепер потреби говорити докладно. Згадано лише так звані криваві Баденівські вибори того року, попередні атаки на І. Франка і закидування йому дволичності — wallenrodyzmu — за те, що він, буцімто, співпрацюючи з поляками, мав таємну українську стратегію, і передусім почуття І. Франка, прикро враженого тим, що польські соціалісти у вирішальному моменті його таки зрадили, вибравши польські національні інтереси понад не тільки політичну солідарність з українськими соціалістами, але й понад елементарну справедливість щодо української сторони.

Але стаття «Поет зради» центральна і в іманентно-літературному, і в психологічному сенсі — вона є серцевиною Франкового відношення до А. Міцкевича. Тому вважаю, що рішення не включити цю статтю до 50-томного видання творів І. Франка є, м'яко кажучи, грубою помилкою. Аргумент, що це могло б пошкодити польсько-українським взаєминам, взагалі є недоречністю в науковому контексті (він став зовсім несерйозним, коли взяти до уваги, що ця й інші статті І. Франка про А. Міцкевича появилися ще за два роки до друку даного 31-го тому в польському виданні праць І. Франка, присвячених польській літературі) [4]. (На жаль, це не поодинокий текст із важливих для питання І. Франко — А. Міцкевич, що не ввійшли до 50-томника.)

Різні літературознавці — і українські, і польські — мали і мають повну рацію, коли доводять, що І. Франко вживає концепцію зради довільно і непереконливо, і що якщо взагалі можна її пристосувати, то тільки до поеми «Konrad Wallenrod», але і там вона є проблематичною, бо, по-перше, твір, як деякі (наприклад, Конопніцька) твердили, є не апофеозом, а трагедією зради, а по-друге, сам А. Міцкевич пізніше недвозначно осуджував цей твір. До того ж, у польській критиці голоси із запереченням і осудом «Konrada Wallenroda» звучали ще за життя А. Міцкевича, нагадаємо, зокрема, оцінки Козьмяна і Словацького.

Але навіть якщо стаття має серйозні наукові вади і виявляє непродуманість і нелогічність, чи можемо ми з легкої руки закинути І. Франкові її повну помилковість? Річ ясна, що як з погляду наукового, так і політичного (бо стала амуніцією для доказів

[3] *Franko I.* Ein Dichter des Verrates // Die Zeit.— 1897.— Bd. 11.— N 136.— S. 89.

[4] Iwan Franko o literaturze polskiej.— Kraków, 1979.

російських реакціонерів) вона була дуже нефортунною але за жанром вона не є ні науковою довідкою, ані суспільно-політичним аналізом (який, власне, дає нам пізніша полеміка І. Франка і А. Міцкевича, тобто його аналіз Міцкевичевого «Do przyjaciół galicyjskich»). Вона — швидше крик болю і жалю, що невдало був вбраний у форму науково-популярного есе. А тут, де йдеться про глибинні почуття, про почуття особистої і національної образи, про помилку ледве чи можна говорити. Взагалі, доцільніше звернути увагу на те, що в цій статті знову діє парадигма ототожнювання поета і народу: А. Міцкевич — це той, висловлюючись метафорично, хто дав польському народові моральну наснагу, силу патріотизму і віру в своє покликання. Якщо цей народ, плеканий ним (а рефрен моральної науки для нових поколінь аж тричі наголошується в статті), виявляється віроломним і нікчемним (і знову мусимо підкреслити, що ні І. Франко, ні ми не говоримо про весь народ,— але про певні, до речі великі, його прошарки і, на жаль, про панівну роль демагогічного розістеризованого лжепатріотизму), то тоді, згідно з цією символічною логікою, вина в цьому wieszcza, пророка,— що він вивів свій народ на *таку* обітовану землю.

Це одне. Друге те, що в статті таки криються цікаві пізнавальні, а не тільки емоційні, моменти. «Konrad Wallenrod», якщо глибше придивитися, таки героїзує зраду, і це підтверджується не тільки загальною фабулою, але і встановленою баладою «Alpuhara». Що ця зрада викликає страшні наслідки для героя, його особистого життя, його совісті, це не суперечить першому, а навпаки, загострює основну тезу, що найвищій меті треба посвятити все — присягу, честь, любов. (В цьому «Konrad Wallenrod» перегукується з декабристським контекстом, зокрема з «Войнаровським» К. Рилєєва. Запереченням того мала бути «Полтава» О. Пушкіна). Це узгоджується також з тим фактом, що А. Міцкевич потім *сам* назвав свій твір помилкою і сказав, що якщо б міг, то знищив би його.

Але є в цій статті ще цікавіший і більш пізнавальний момент. Це певна інтуїція, що криється під непродуманим і хибно аргументованим поняттям зради, що її І. Франко вбачає як своєрідний інваріант в творчості А. Міцкевича. Йдеться ж бо не про зраду у А. Міцкевича, а про якусь постійну хисткість, дволикість (в структурному, не в оціночно-моральному сенсі) величезної кількості його героїв. Півстоліття по появі статті І. Франка цю тему дуже цікаво опрацював визначний польський літературознавець і фахівець з творчості А. Міцкевича В. Боровий у дослідженні під заголовком «Poeta przeobrażeń» («Поет перетворень»). У багатьох головних творах А. Міцкевича — «Grażyna», «Konrad Wallenrod», «Dziady. III», «Pan Tadeusz» — герой переінакшується, тотально перетворюється, «зраджує», так би мовити, своє попереднє «я». У третій частині «Dziadów» це, розуміється, є найосновнішим моментом усього твору: свідоме, драматично загострене, програмне перевтілення, одначе, не визначає тільки перехід від егоцентризму

Густава до національної свідомості і самопосвяти Конрада, але й відкинення — навіть можемо вжити слово «зраду» — самобутності поезії і творчого «я» і підпорядкування їх релігійно-національному ідеалові. Психологія цього дуже складна, і не тепер нам до цього братись. Але цікаво, що І. Франко таки це відчув і чи не перший звернув на це увагу.

На останні два підрозділи залишається нам, на жаль, дуже мало часу. Певне злагодження суворого оскарження наступає вже у дискусії з Г. Монатом на сторінках «Die Zeit», хоч І. Франко таки не відкликає сказаного. У аналізі Міцкевичевого листа «Do przyjaciół galicyjskich», хоч є трохи полеміки, дискусія є предметна, передумана і переконлива. Текст показує, як скрупульозно І. Франко підійшов до поглядів А. Міцкевича і як, критикуючи відсталі чи неправильні позиції, вмів і відзначити те, що розумне й демократичне. (І знову шкода, що цей текст не потрапив до 50-томника.)

Франкові переклади з А. Міцкевича, які датуються роками 1895—1913, але які, напевне, в більшості написані після 1897 р., і його публікація драми «Wielka utrata», як буцімто 5-ї «нововідкритої» частини «Dziadów», можна розглядати як своєрідну символічну компенсацію, як сплачення боргу А. Міцкевичу. У випадку перекладів — річ в основному проста і недвозначна: поет, перекладаючи поета, віддає йому пошану; замикаючи себе на якийсь час у форму і зміст його попередника, він підпорядковує себе йому, але і одночасно він поконує цього попередника, перетворюючи щось, що належало тільки тóму, в щось, що тепер є також і своїм.

«Wielka utrata» є набагато більш складною річчю, тому що вона повстає в періоді, коли І. Франко переживає тяжку недугу, в тому числі і психічну. Всім, очевидно, було ясно, що насправді йшлося не про якийсь втрачений твір А. Міцкевича, і Франкова наполегливість видати його — з величезним зусиллям і грошовими витратами — мусила видаватися мономаніакальною. Справа ще більш загострюється, але, парадоксально, і прояснюється, коли довідуємося, що І. Франко також це знав і сам її дописував. Це твердження (його тодішнього секретаря, з допомогою якого І. Франко писав) здається нам вірогідним[5]. Компенсаційна спроба «збагатити», так би мовити, творчість А. Міцкевича увінчалася майже повним неуспіхом — з польської сторони реакцією були мовчання, кілька насмішливих рецензій і обурення сина А. Міцкевича — Владислава. Але ми з нашої перспективи можемо подивитися інакше: є тут, звичайно, людська трагедія поета, розбитого паралічем, осамітненого, який психічно страждає, але при тому є і вияв якоїсь надзвичайної сили волі — творити і сповнювати свій обов'язок перед історією, незважаючи на всі людські і навіть логічні перепони.

[5] *Дудчак А.* Із споминів про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників.— Львів, 1972.— С. 277—281.

Останній момент, про який маю сказати,— творче перевтілення А. Міцкевича І. Франком, не останній хронологічно, а в певному сенсі синхронний з усім комплексом А. Міцкевича, в усякому разі, з Франковою полемікою. Він, очевидно, знаменує окрему тему, яку конче треба дослідити. Тут можу навести тільки кілька думок.

Основним є те, що тільки в такому творчому перевтіленні А. Міцкевича може І. Франко стати *на прю* з великим польським wieszczem. Адже майже кожен великий поет мусить боротися з впливом якогось великого попередника; це і є закономірністю поетичного процесу. У поемі «Похорон», яку я вважаю досконалим *поетичним* еквівалентом статті «Поет зради», І. Франко конфронтує питання «зради» у дуже в той час особливому розумінні цього поняття, зверненому не на когось іншого, а на самого себе,— власне категоріями Міцкевичевої поетики — не тільки wallenrodyzmu, а й постійних змін героя і, до речі, парадигмою глибинних психічних потрясінь. Паралель з екзерсизмом Конрада в III-й частині «Dziadów» таки наочна. Це, до речі, вже передбачується в «Профілях і масках», зокрема в «Поєднику». Але тут І. Франко уже виходить поза вплив А. Міцкевича; після конфронтації з ним він творить щось своєрідне, нове. Після того він впевнено може стати проводирем душ, написати свого «Мойсея» і метафорично стати ним.

В. С. ГОРСЬКИЙ (Українська РСР)

ВНЕСОК ІВАНА ФРАНКА У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ІДЕЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ КІНЦЯ XIX — ПОЧАТКУ XX СТ.

Місце творчості І. Франка у світовій культурі певною мірою визначається його внеском у розвиток ідейних взаємозв'язків України з передовою суспільною думкою інших народів. З огляду на це важливо підкреслити визначальну роль його в історії українсько-болгарських духовних взаємин наприкінці XIX — початку XX ст.

Серед плеяди тих діячів, котрі внесли свою долю у розвиток ідейної взаємодії української та болгарської передових культур на грані двох віків, І. Франко, передусім, вирізняється багатоманітністю напрямків розвитку українсько-болгарського ідейного єднання.

Власними перекладами з болгарської мови, дослідженнями з історії болгарської культури І. Франко істотно сприяв популяризації на Україні духовних здобутків братнього слов'янського народу. З іншого боку, твори І. Франка активно перекладаються й публікуються у Болгарії, органічно входять в духовне життя болгарського народу. За популярністю своєю в Болгарії серед діячів української культури І. Франко поступається хіба що Т. Шевченкові.

Про зв'язки І. Франка з Болгарією свідчить широке коло болгарських прогресивних діячів, з якими він особисто спілкувався. Серед них — представник демократичної ідеології, відомий вчений І. Шишманов, письменник П. Тодоров, професор Софійського університету Л. Мілетич, академік С. Романський та інші.

Безумовно, велику роль у розвитку зв'язків І. Франка з представниками болгарської культури відіграв М. Драгоманов, який з 1889 по 1895 р. посідав кафедру професора всесвітньої історії Софійського університету. Разом з тим було б помилково розглядати зв'язки І. Франка з Болгарією лише крізь призму опосередковуючої ролі М. Драгоманова. Ці зв'язки розвиваються самостійно й беруть початок свій задовго до 1889 р., коли М. Драгоманов переїхав з Женеви до Болгарії.

Початок стійкого інтересу І. Франка до долі слов'янських народів на Балканах, в тому числі й болгарського народу, слід датувати, мабуть, ще серединою 70-х років. Саме тоді, під впливом численних повстань: у Болгарії — Старозагорського 1875 р. та квітневого 1876 р., у Боснії та Герцеговині — влітку 1875 р.

І. Франко пише свою «Задунайську пісню», де він пов'язує з боротьбою братніх слов'янських народів проти іноземної тиранії віру в прийдешній день свободи для всіх народів Європи.

Що ж стосується особистих контактів, активного засвоєння болгарською культурою творчого доробку І. Франка, то цей процес переважно припадає на період після смерті М. Драгоманова у 1895 р. З десяти художніх творів І. Франка, переклади яких публікуються у Болгарії до 1925 р., лише один, перший,— оповідання «Як пан собі біди шукав» («Де є бедата») в перекладі Г. Бакалова — був надрукований у 1894 р. у серії «Робітнича бібліотека». Всі інші — після 1895 р.

Але головне — не в хронології, а в ідейному спрямуванні Франкового внеску до болгарської культури, що зумовлено революційно-демократичною сутністю світогляду українського мислителя, який в ряді принципових питань відрізнявся від точки зору ліберального демократа М. Драгоманова. На відміну від М. Драгоманова, І. Франко як у громадській діяльності, так і на рівні теоретичної рефлексії демонструє глибоко діалектичне розуміння міжнаціональної взаємодії культур.

Досліджуючи історію українсько-болгарських ідейних зв'язків, він не задовольняється лише констатацією впливів, а прагне виявити ту конкретну, історично зумовлену спільність народів, яка лежить в основі їх духовних взаємозв'язків. Ідеї, що зросли в одній культурі, на думку І. Франка, стають надбанням іншої культури лише тоді, коли вони відповідають завданням суспільно-історичного розвитку народу, який сприймає ці ідеї. Тим самим у процесі духовної взаємодії створюється загальний фонд культури, який є спільним здобутком всіх учасників міжнаціональної взаємодії.

Саме з таких позицій він розцінює значення для всіх слов'янських народів діяльності Кирила та Мефодія, які «були рівночасно не тільки першими слов'янськими, але й першими всеслов'янськими писателями: не тільки болгари, серби, руси, паннонці, але також чехи і поляки знали і читали їх книги на тій самій мові» [29, *55*].

Аналогічний характер, на його думку, має і наступна історія міжслов'янського, в тому числі й українсько-болгарського, духовного єднання.

Така позиція визначає й власну діяльність І. Франка у розвитку ідейних зв'язків між братніми народами України та Болгарії. Коло тем з історії болгарської культури, що привертало увагу І. Франка як дослідника та поета-перекладача, визначається революційно-демократичним розумінням мислителем закономірностей історичного поступу й зумовленим цим усвідомленням характеру завдань, що стоять перед рідним народом.

Показово, що І. Франко звертається, передусім, до двох тем — історії богомільства і руху гайдуків. Досліджуючи широке поширення на Русі й на Україні богомільської апокрифічної літератури, І. Франко насамперед розцінює її як пам'ятку народного сві-

тогляду, що відбиває протест проти панівної релігійної ідеології. Ці твори, за його оцінкою, служили «тим мостом, що провадив розвій національного письменства з-під виключного панування церковщини і більш або менш мертвої церковної мови до свобіднішого руху, до світських тем і інтересів» [1]. Причому серед таких «світських тем» революціонера-демократа насамперед приваблює відображення соціального антагонізму пригнічених низів і пануючої верхівки суспільства. Показовий щодо цього аналіз побутування на Україні популярної в колі богомолів «притчі про багатих». І. Франко звертає увагу на трансформацію, якої зазнає ідейне спрямування українського варіанту притчі порівняно з грецьким оригіналом. Для дослідника важливо, що замість проповіді аскетизму, притаманної грецькому варіанту, який тяжів до монастирської ідеології, на Україні ця притча набирає виразного соціального спрямування. «Притча взагалі,— підкреслює І. Франко,— не займається загальним питанням, чи є всяка насолода гріхом, чи ні; її головна увага зосереджена на соціальних суперечностях: бідність і багатство. Але й тут не панує якийсь суворо святобожий, аскетичний дух: багатство саме по собі не є гріх, а стає таким як результат скупості, сріболюбства» [2].

Ще наочніше соціальне спрямування революційно-демократичного світогляду І. Франка виявляється в публікації ним гайдуцьких пісень. Вони привертають його увагу як пам'ятка революційної боротьби трудящих за своє соціальне та національне визволення. За оцінкою І. Франка, рух гайдуків — це «перша напівсвідома, але всенародна проба супротивлення проти турків» [9, *74*].

Художні твори І. Франка, перекладені на болгарську мову, своїм спрямуванням не лише відповідали потребам передових верств болгарського суспільства, але й віддзеркалювали провідні ідеї у творчості українського революціонера-демократа.

Показ класового гноблення в місті й на селі, відчуження людського буття трудівника в умовах капіталістичного суспільства, критика ідеалістичної теорії героя й натовпу, ідеї «абсолютної соціальної гармонії», полум'яний заклик до революційної боротьби в ім'я утвердження ідеалів свободи — ось той ідейний зміст, який несли болгарському народові переклади творів І. Франка «Муляр», «Як пан собі біди шукав», «До світла!», «Каменярі» та ін. Вони повністю відповідали ідейним завданням, які в той час вирішували передові сили болгарського суспільства.

Серед перекладачів, популяризаторів творчості І. Франка в Болгарії вагоме місце посідають представники пролетарської ідеології Г. Бакалов, Д. Полянов та ін. Болгарські марксисти звертають увагу на ті продуктивні ідеї у творчості І. Франка, що визначають вищий ступінь розвитку революційно-демократичного світогляду українського мислителя, який наближає його в ряді ментів до марксизму. Показово, що поряд з традиційним для болгарських дослідників творчості І. Франка та співставленням з Т. Шевченком на початку XX ст. з'являються публікації, в яких проводиться аналогія між творчістю І. Франка і Максима Горького. В статті, яка побачила світ у 1920 р. у журналі «Українсько-болгарський огляд», її автор, підписаний ініціалами Д. Е., підкреслював: у своїх творах І. Франко «проводить завжди ідею класової боротьби, що й зближує певною мірою його з Горьким. Важко знайти в світовій літературі твори,— відзначалось далі,— в яких жах соціальної експлуатації і класової нерівності був би виявлений з таким реалізмом і з такою вражаючою силою» [3].

В системі українсько-болгарських зв'язків І. Франко втілює прямий спадковий зв'язок передової революційно-демократичної думки кінця XIX — початку XX ст. з марксизмом, що й зумовлює те особливе місце, яке належить йому в історії культурної взаємодії народів України й Болгарії.

---

[1] *Франко І.* Апокрифи і легенди з українських рукописів.— Львів, 1896.— Т. 1.— С. XIII—XIV.

[2] *Франко И.* Притчата за еднорога и нейният български вариант // Сб. за Народни умотворения, наука и книжнина.— София.— 1896.— Кн. 13.— С. 606.

[3] *Д. Е.* Иван Франко // Украинско-български преглед.— 1920.— № 7.— С. 64—65.

М. РОМАН (ЧССР)

ІВАН ФРАНКО І СЛОВАЦЬКА ЛІТЕРАТУРА

Як довели у своїх дослідженнях М. Мольнар, М. Неврлі та інші автори, твори І. Франка почали перекладатися на словацьку мову тільки на початку XX ст. (1903 р.). Є підстави гадати, що твори Каменяра на Словаччині ще до появи словацьких перекладів знали з чеських, німецьких, польських і російських перекладів, а також мовою оригіналів, як свідчать листи П. Мудроня та В. Пауліни-Тотга до І. Франка [1]. Твори І. Франка не відразу знайшли на Словаччині своїх прихильників, хоч він на з'їзді слов'янської молоді 1891 р. у Празі відверто виступив на захист соціальних і національних прав словацького народу.

Складні суспільно-політичні і літературні умови не дозволили проникнути художнім творам І. Франка на сторінки тодішньої словацької преси. Зокрема, цьому протидіяли, з одного боку, мадярськи орієнтована інтелігенція та, з другого боку, консервативна русофільська група, очолювана Св. Г. Ваянським. Ваянський 1906 р. в газеті «Народніє новіни» (№ 5) твердив, що «кожна порусински видана книга бореться проти славізму», що ніхто «не буде вчитися нескладної «мови» всіляких франків», що у великому світі ніхто «не буде читати слабкі плоди невідомих українських величин». Молода словацька інтелігенція, згуртована навколо журналу «Глас», ставлячись критично до таких поглядів, обстоювала рівноправність слов'янських народів та право кожного народу на самовизначення, підтримувала боротьбу українського народу за українську культуру і літературу.

Першим, хто почав знайомити словацького читача з творами І. Франка, був Ф. Вотруба. У його перекладах вийшли в 1903—1905 рр. у періодичних виданнях твори «Голод», «Свинська конституція», «Історія моеї січкарні», «Два приятелі», «Ліси і пасовиська», а в 1914 р. збірка оповідань «Žid a iné rozprávky» [2]. Про видання збірки тодішня преса, мабуть, не писала. Але преса

[1] Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками.— Пряшів, 1957.— С. 546.

[2] *Franko I.* Hlad / Prel F. Votruba // Slovenský týždenník.— 1903.— N 2—11; Právo prasať a // Lidové noviny.— 1903.— N 18; História mojeje sečkovice // Slovenský domový kalendár.— 1903.— N 16—17; Hory a pašienky // Ibid.— 1903.— N 26; Dvaja priatelia. Spomienka na starodávnu regrutačku // Slovenský týždennik.— 1904.— N 50—51; Právo prasať a // Ibid.— 1905.— N 3; *Franko I.* Žid a iné rozprávky / Prel. V. Burian, F. Votonba // Ružombrok, 1914.

(«Narodnie Noviny», 1909, № 105) звернула увагу на великий успіх драми «Украдене щастя», яка у словацькому перекладі була поставлена в містечку Надлак 1909 р. завдяки клопотанням Й. Грегора-Тайовського.

Літературна й політична діяльність І. Франка в кінці XIX та на поч. XX ст. мала, як засвідчує М. Неврлі, позитивний вплив на студентську і робітничу молодь, а з цього можна зробити висновок, що й на реалістичну чеську та словацьку літературу, як про це пише Ф. Главачек [3].

В період між двома війнами твори І. Франка словацькою мовою виходили дуже рідко. Вийшли всього чотири оповідання та друге видання збірки «Žid a iné rozpravky». Відсутність словацьких перекладів творів І. Франка частково компенсували чеські переклади, які потрапляли і на Словаччину.

Якісно новий етап рецепції творів І. Франка почався після 1945 р. Словацькі видавництва в 50-х роках приступили до п'ятитомного видання творів І. Франка. Спочатку М. Словенська видала книгу «V potu tvare» («В поті чола») 1952 р., куди увійшли 15 оповідань, перекладених з російського видання. Пізніше Словацьке видавництво художньої літератури видало том задуманого п'ятитомного видання творів І. Франка «Образки з Галичини» (1956) [4], який вміщує в собі 15 оповідань. Другий том — «Борислав сміється» (1957) [5], третій том — «Перехресні стежки» і «Основи суспільності» (1959) [6]. Шкода, наступні томи поки що в Словацькому видавництві художньої літератури не вийшли з різних причин, хоч інші видавництва видали «Захара Беркута» [7], вибірки із поезії «Prečo sa nikdy neusmeješ» [8] та «Украдене щастя» [9]. У пресі було надруковано понад 10 поетичних, 15 прозових творів, понад три десятки науково-популярних статей. Про І. Франка писали не лише українознавці, а й ті словаки, які познайомилися з його творчістю завдяки перекладам. Прозові, поетичні та драматичні твори І. Франка перекладали різні перекладачі — досвідчені і початківці. Найчастіше — Р. Бртань, В. Бурян, І. Ванца, Й. Вавро, Ф. Вотруба, М. Гевеші, Я. Замбор, А. Клас, Ш. Копердан, М. Лесна, П. Лічко, М. Лічкова, Ф. Новоградчан, Л. Пікулова, М. Сітар, Р. Скукалек, І. Черешняр, Е. Штефан та інші.

[3] *Nevrlý M.* Ivan Franko o pokrokové hnutí v Čechách v devadesátých letech 19. století // Z dejín československo-ukrajinských vzťahov.— Bratislava, 1957.— S. 123—162.

[4] *Franko I.* Obrázky z Haliče / Z originálu prel. M. Ličková, P. Ličko, K. Rypaček.— Bratislava, 1956.

[5] *Franko I.* Boryslav sa smeje. / Z originálu prel. E. Štefan, M. Licková.— Bratislava, 1957.

[6] *Franko I.* Piliere společnosti. Na krížnych cestách.— Bratislava, 1959.

[7] *Franko I.* Zachar Berkut / Z originalu prel. L. Pikulová.— Bratislava, 1956; Mladé letá, 1973.

[8] *Franko I.* Prečo sa nikdy neusmeješ / Prel. J. Zambor a M. Heveši.— Bratislava, 1970.

[9] *Franko I.* Ukradnuté šťastie / Prel. F. Novohradčan.— Martin, 1951.— Bratislava, 1952, 1963.

Чеські та словацькі видання творів І. Франка підготували науковий грунт для проведення першої франківської міжнародної конференції, яка відбулася 1956 р. в Пряшеві за участю радянських, чеських і словацьких дослідників. В результаті проведення конференції вийшов перший науковий збірник «З історії чехословацько-українських зв'язків». В пресі ми знайшли 13 повідомлень про роботу міжнародної конференції, на збірник було надруковано 9 рецензій у наукових виданнях і партійній пресі.

У зв'язку з 100-річчям І. Франка у словацьких журналах і газетах було надруковано понад 40 статей.

Кожне видання творів І. Франка словацькою мовою після 1945 р. було позитивно сприйнято читачами та критикою. Автори рецензій і статей не лише підкреслювали ідейно-художній рівень творів, але й вказували на однакову історичну долю українського і словацького народів та їх літератур. Так, Ю. Ноге, рецензуючи першу книгу «В поті чола», між іншим зазначив: «Твори, які увійшли в книгу, дають можливість переконатись, яка художня сила і некомпромісна боротьба полягає в критичному реалізмові... Вибране представляє нам Франка не лише як майстра мови плавної, ясної, народної у цьому найкращому розумінні цього слова» [10].

На вихід збірки «Образки з Галичини» з'явилися чотири рецензії [11]. Рецензенти високо оцінювали ідейно-художню вартість творів, висловлювали здивування, що його твори лише тепер приходять до словацького читача.

Не менший резонанс викликав і другий том творів І. Франка «Борислав сміється» (в який увійшли ще «Boa constrictor», «Герой поневолі», «Для домашнього вогнища»). Найбільш грунтовну рецензію надрукував Я. Седлак, вбачаючи в творах «вершину його творчості», бо «прямо з науковою точністю і художньою переконливістю відтворив процес класового усвідомлення робітничого класу», вперше у світовій літературі зобразив пролетаризацію селян і класове усвідомлення робітників [12]. «Борислав сміється», на його думку,— «це художній твір, який є одночасно і важливим історичним документом».

На третій том опубліковано п'ять рецензій. Вирізняється з них рецензія О. Марушяка [13]. Про видання повісті «Захар Беркут» писали, крім літературних журналів, і такі щоденні газети, як «Правда», «Праца», «Культурни жівот», «Кніжне новінки» [14]. Таким чином, видання, діставши широке висвітлення в пресі, дійшло до багатьох читачів Словаччини. Майже всі автори статей підкреслювали, що І. Франко навмисно використав історичну тему, щоб зобразити сучасні проблеми українського народу.

[10] Kulturný život.— 1952.— N 47.

[11] Pravda.— 1958.— 15.8; Kulturný život.— 1958.— N 31; Slovenské pohl'ady.— 1958.— N 9; Nová literatúra.— 1958.— N 14.

[12] Slovenské pohl'ady.— 1958.— N 9.

[13] Pravda.— 1958.— 15.8.

[14] Ibid.— 1956.— N 8; Práca.— 1957.— N 46; Kulturný život.— 1956.— N 9; Knižné novinky.— 1956.— N 11.

І дальші видання творів І. Франка («Украдене щастя», «Чому не смієшся ніколи?») викликали позитивні відгуки [15].

Більшість рецензій відзначали, що І. Франко у своїх прозових і драматичних творах безкомпромісно викриває звіряче обличчя експлуататорів, що твори великого Каменяра близькі нашій добі своєю народністю, боротьбою за соціальний і морально-етичний прогрес. Перелік відгуків можна було б продовжити. Зокрема багато їх з'явилось після вистав «Украденого щастя» у словацьких театрах, Українському національному театрі в Пряшеві та на телебаченні.

Рецензії, статті, інтерес різних генерацій до читання і перекладання творів І. Франка, дві наукові конференції в Пряшеві (1956 р. до 100-річчя, 1986 р. до 130-річчя від дня народження) свідчать, що з його творчістю словацька читацька та літературознавча громадськості відносно добре обізнані, що прийняли її за складову частину світової культури. І. Франко міцно увійшов в наше літературне і духовне життя, тому можна говорити не лише про рецепцію, а й про перцепцію його творчого методу — критичного реалізму, його розуміння народності, гуманізму і демократизму.

Саме ці риси Франкової художньої творчості полонили словацького реаліста Й. Грегора-Тайовського на початку XX ст. Познайомившись з п'єсою «Украдене щастя» (а, може, й з І. Франком під час свого перебування у Львові 1912 р.), він поглибив свої знання про його творчість, що знайшло відображення у таких його творах, як «Старий закон» та «Статки-зметки». Також у прозових творах, написаних у XX ст., знайдемо чимало тематичних, ідейно-художніх паралелей, спільних чи подібних образів і вирішення конфліктів.

Поезія І. Франка, ймовірно, викликала інтерес у поета П. Орсага-Гвєздослава. Франко та Гвєздослав розробляли в поезії не лише історичні теми, а й теми сучасності, обидва писали епічні й ліричні твори, виступали проти війни та експлуатації, за соціальну і національну рівність, обидва розвивали «поеми в сонетах», по-новаторськи трактували сонет, який віками був засобом вираження любовних почуттів і філософських думок, для втілення громадсько-політичних проблем. Мав рацію Р. Лубківський, коли писав, що «Криваві сонети» П. Гвєздослава нагадують «Тюремні сонети» І. Франка, що «страждання зневаженої соціальним утиском особистості, страхітливі умови в'язничого життя, зображені українським поетом, по-своєму перегукуються з кошмарними образами воєнного лихоліття, відтвореними Гвєздославом» [16].

Цікаві спостереження висловила В. Жемберова щодо тематичних та ідейно-художніх паралелей та співвідношень у творах на

[15] Práca.— 1959.— 11.12; Pravda.— 1959.— 29.12; L'ud.— 1960.— 17.7; Mladá fronta.— 1959.— N 12; Robotnické noviny.— 1958.— N 101; Nová literatúra.— 1958.— N 12.

[16] *Гвєздослав П. О.* Криваві сонети.— Ужгород; Кошиці, 1986.— С. 11.

історичну тему І. Франка «Захар Беркут» та Л. Надаші-Йеге «Адам Шангала»[17].

Обидва автори вимагали від літературного твору, щоб він став естетичним та ідейним знаряддям боротьби за краще життя. Вирішуючи цю проблему, виходили із положень позитивізму, свідомо культивували у свого народу історичну свідомість. Центральні персонажі «Захара Беркута» та «Адама Шангала» виступають як втілення заклику до боротьби. Правда, є й розбіжності, зокрема у закінченні творів. У Франка, на відміну від Надаші-Йеге, твір закінчується оптимістично.

Тема і проблема повісті «Захар Беркут» викликала інтерес і у сучасного словацького прозаїка Я. Штявніцького. Дія його повісті, що відбувається в X ст. у Карпатах, виявляє чимало спільних рис з Франковим твором.

Ми навели лише кілька прикладів рецепції та перцепції творів І. Франка у словацькій літературі. Вплив І. Франка на словацьку літературу ще не вивчений, хоч він мав місце в минулому і триває донині. Великий Каменяр живе між нами як великий мислитель, письменник, політик, ідеолог і друг словацького народу.

[17] Slavica Slovaca.— 1986.— N 4.— S. 361—370.

В. К. ЖИТНИК (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО І «ЧЕСЬКА МОДЕРНА»

У жовтні 1895 р. у журналі «Rozhledy» з'явився маніфест групи молодих літературних і політичних діячів «Чеська модерна». Його підписали Й. С. Махар, Ф. К. Шалда (вони ж були його авторами), А. Сова, О. Бржезіна, В. Мрштік та ін. Молоді письменники вважали, що митець — не просто глашатай якогось колективу, вираження інтересів якого гарантує його правоту, він не повинен підпорядковувати дійсність апріорним уявленням, він — звичайний громадянин і зобов'язаний показувати життя таким, яким воно бачиться особисто йому. «Ми аж ніяк не акцентуємо *чеськості*,— говорилося в маніфесті,— будь самим собою і будеш чеським... Ми хочемо правди в мистецтві.., нормою якої може бути тільки її носій — індивідуум»[1]. Маніфест виступав проти еклектизму, дилетантства, утилітарності в літературі, заперечував минущі модні напрямки (натуралізм, символізм, декаданс, окультизм), засуджував мистецтво для мистецтва, обстоював зв'язок літератури з життям. Політична його частина містила критику буржуазних партій, вимогу загального виборчого права, рівноправності жінок, відстоювала інтереси робітників. У «Чеській модерні» були прихильники різних літературних течій і напрямків, отож єдність молодих була ілюзорною: невдовзі після опублікування маніфесту група розпалася, одні з її представників пішли по шляху реалізму, інші — модернізму й декадансу.

Того самого місяця й року, коли з'явився маніфест, у журналі «Життє і слово» І. Франко вміщує статтю «З нової чеської літератури», присвячену віршованому роману Й. С. Махара «Магдалина». Високо оцінивши талант чеського поета, «провідника так званого наймолодшого покоління», І. Франко зауважує: «...Коли сьогодні говорять, що Махар є не тільки сам «модерніст», але надто голова та проводир чеських «модерністів», то мені завсігди ввижається тут тільки модна етикетка» [29, *476—477*]. Ф. Главачек, чеський літератор, пробує заперечити І. Франкові: «Я гадав, що коли Ви прочитаєте його (тобто маніфест.— *В. Ж.*), то змініте свій погляд на «Модерну», який у згаданій статті неправильний, бо «Модерна» в ній ототожнюється з декадансом». Однак ставлення І. Франка до «Чеської модерни» і далі залишається

[1] Poezie přelomu století.— Praha.— 1984.— S. 106.

скептичним. Через три роки (1898-го) у статті «Інтернаціоналізм і націоналізм в сучасних літературах» І. Франко напише: «...Чеська «модерна», крім слабеньких наслідувань та перекладів, не видала досі нічого такого, що би казало надіятися з неї якогось нового звороту в літературі. Правда, в рядах тої «модерни» стоїть там один поет, обдарований справдішнім, чималим талантом, Ян (правильно: Йозеф.— *В. Ж.*) Сватоплук Махар. Та його приналежність до крикливої купки «модерністів» зовсім припадкова» [31, *44*].

І. Франко перекладає вірші Й. С. Махара, пише про нього ювілейну замітку, і ця увага закономірна. Й. С. Махар — найвиразніший представник реалістичного крила «Чеської модерни». Його нищівна критика тодішнього чеського суспільно-політичного життя не мала собі рівної. Як митці і як громадяни Й. С. Махар та І. Франко стояли на близьких позиціях і відчували взаємну симпатію. Прочитавши в «Галицьких образках» славнозвісну передмову «Дещо про себе самого», Махар публікує статтю, де наводить свій давній вірш і пояснює, що його до цього спонукало: «У мене в руках два томи польських перекладів оповідань друга Івана Франка. У передмові дає Іван Франко свою літературну й патріотичну сповідь. Вона мене вразила. Спільність з моїми віршами надзвичайна. Ті самі проблеми, ті самі думки... Ми шукали патріотизму, знайшли його. На тих самих дорогах і той же. Отож тисну другові руку: на батьківщині його піддали анафемі за щиру оповідь — надсилаю йому свою. Нехай ці сухі рядки будуть доказом, що він не самотній» [3].

Справді, у творах Махара можна знайти місця, що перегукуються не тільки за змістом, але й текстуально з висловленнями українського поета. Так, у згаданому вище вірші читаємо:

Ні, я не патріот і не люблю
вітчизни рідної, не маю я її, отож не знаю,
за що любить її.
Я чех, так само міг би бути німцем
чи греком, турком, циганом чи негром,
деінде народившись. Чеськість — це частина
мого життя, її я відчуваю
не як розкоші й благо — як від роду даний
обов'язок тяжкий [4]

(Переклад мій.— В. Ж.)

Картаючи політиків буржуазної молодочеської партії, Махар 1905 р. напише: «Бачать боги, я нікому не мав би за зле, якби він зрікся чеської нації лише з тих міркувань, що не хоче мати нічого спільного с тими боягузливими тишками, обережними кар'єристами і безхребетними ловцями орденів, посад і титулів» [5]. Такі слова могла написати тільки людина, що «не любить» своєї вітчизни «з великої любові до неї».

[3] Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků.— Praha, 1968.— S. 50—51.
[4] *Soldan F. J.* S. Machar.— Praha.— 1974.— S. 100.
[5] Ibid.

Інший чільний представник реалістичного крила «Чеської модерни» А. Сова не привернув до себе Франкової уваги. Певне, при цьому зіграли роль постійні його експериментування у сфері художньої форми, широке використання засобів імпресіонізму та символізму. А проте і тут можна знайти окремі грані, якими його поезія дотикається до Франкової. Так, 1897 р. вийшли збірки «Зів'яле листя» І. Франка і «Зламана душа» А. Сови, обидві з передмовами, де слідом за автором «Страждань молодого Вертера» і з посиланням на нього лірична драма представлена як щоденник передчасно померлого молодого чоловіка. Ліричний герой А. Сови «росте у світі під малим виднокраєм і низькою стелею, незадоволений пустим сьогоденням, від якого навряд чи жде покращання без жертв, і надламаний нарешті безнадійною своєю хворобою» [6], тобто, як бачимо, він — рідний брат ліричного героя із книжки І. Франка. Аналогічні у смисловому та емоційному плані образ пожовклого, осіннього листу (другий розділ збірки «Зламана душа») і того, що дав назву збірці І. Франка (епілог першого розділу — «Розвійтеся з вітром...»). Тут же зустрінемо подібність у ритміці та інтонації [7].

Певні паралелі можна провести і в громадянській ліриці обох поетів. Збірка А. Сови «Пригоди відваги» (1906) подає образ колективного «ми» — найпрогресивнішого, найреволюційнішого авангарду суспільства. «Нас в шеренгах тисячі тісниться» [8],— заявляє А. Сова. «А далі тисячі таких самих, як я» [1, *66*],— каже герой І. Франка. Сувора історія, що століттями серед темних, затурканих людей сіяла рабство духу, вготувала героям А. Сови таку ж тернисту долю, як і каменярам І. Франка:

Ніхто не прийшов прощатись. Ніхто не благословив нас.
Ніхто не поцілував нас, не стиснув нам рук гарячих.
Сміялись брати з нас рідні й батьки, мовчазні й суворі,
а потім пішли розгнівані туди, де були рабами.
У корчмах і по робітнях, в церквах, на базарах — всюди
нас довго тягали в прокльонах; в молитвах, в лихих поговорах [9].

(Переклад мій.— В. Ж.)

Спільність поетичної і соціально-економічної обстановки (західна частина України, як і Чехія, належала до Австро-Угорщини), подібна реакція на явища суспільного життя, частковий збіг естетичних ідеалів обумовили в окремих моментах типологічний зв'язок творів І. Франка і письменників-реалістів «Чеської модерни».

І ще одне. Згадаймо, що «Чеську модерну» І. Франко ототожнював з «наймолодшим поколінням, яке... силкується йти слідами західноєвропейської нової школи, котра по її власному понятті має змінити відживший реалізм». Але, як зауважує І. Франко,

[6] *Sova A.* Dobrodružstvi odvahy a jiné básně.— Praha.— 1961.— S. 374.
[7] *Житник В. К.* Поезія Антоніна Сови.— К., 1975.— С. 47—48.
[8] *Sova A.* Dobrodružstvi odvahy a jiné básně.— S. 295.
[9] *Sova D.* Dobrodružstvi odvahy a jiné básně.— S. 265.

«отся поетична школа... слабо якось приймається на чеському грунті». Причиною цього, вважає поет, є «чеський темперамент, сангвінічний, повнокровний та енергічний», який «нерадо забігає в темні лабіринти психологічних тонкостей.., коли довкола кипить голосне, рухливе національне життя, йде на тисячних полях палка культурна робота» [29, *476*]. Коли сьогодні чується справедливе твердження (наприклад, у доповіді на IX Міжнародному з'їзді славістів проф. Ільзе Зеегазе з НДР), що конкретність завдань, висунутих національно-визвольним рухом, у більшості слов'янських літератур глушила прояв модерністських тенденцій у тому вигляді, в якому вони виступали в літературах західноєвропейських, доречно буде згадати, що іще наприкінці минулого століття подібна думка була висловлена нашим великим Каменярем.

В. І. ШЕВЧУК (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО В ОЦІНКАХ ЧЕСЬКОЇ КРИТИКИ КІНЦЯ XIX — ПОЧАТКУ XX СТ.

В історію українсько-чехословацьких літературних і наукових взаємин І. Франко ввійшов як перекладач, дослідник, літературний критик і творчий співробітник авторитетного журналу «Slovanský přehled». Лише протягом 1890—1900-х років у чеських перекладах вийшли п'ять збірок оповідань І. Франка і його драма «Украдене щастя». Частина цих видань супроводжувалась статтями критиків і перекладачів. На особливу увагу заслуговують спеціальні статті, опубліковані в чеській пресі тих часів.

Художній талант українського письменника оцінювався чеською критикою на рівні і в контексті розвитку загальнослов'янського і європейського реалізму кінця XIX — початку XX ст. Особливе враження справила на чеського читача повість І. Франка «На дні» (1880), яка вийшла двома виданнями в перекладі Б. Соколової (Прага, 1892; Відень, 1903). За оцінкою відомого літературознавця Й. Карасека, реалізм цієї повісті викликав у читача «справжнє потрясіння» (Niva.—1893.— № 3). Силою художнього мислення і викриття буржуазної дійсності І. Франко, на думку того ж критика, стоїть на рівні Байрона («Шільонський в'язень»), К. Г. Маха «зображення тюрми в поемі «Май») і Ф. Достоєвського («Записки з мертвого дому») [1]. Аналогічні типологічні зіставлення повісті «На дні» з названим романом Ф. Достоєвського і «Жерміналем» Е. Золя робить і «Časopic českého studentstva» (1892.— N 3).

Виходячи з проблематики і високої художньої вартості бориславського циклу прози І. Франка (1877—1878), відомий публіцист і перекладач Ф. Главачек також дійшов висновку, що проза українського письменника була, по суті, типологічним попередником «Жерміналя» Е. Золя («Čas».— 1899) [2]. А реалізм п'єси «Украдене щастя» викликав у рецензента її чеського перекладу

[1] *K[arasek] J.* Ivan Franko in Na dně // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками / Упор. М. Мольнар та М. Мундяк.— Братіслава, 1957.— С. 606—609.

[2] *Hlavaček Tr.* Ivan Franko // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками.— С. 637—642.

(Прага, 1898) асоціації з трагізмом «мужицької пітьми» у зображенні Льва Толстого (Česká stráž.— 1898.— N 9).

Оцінюючи творчість І. Франка у контексті загальнослов'янського і європейського реалізму рубежу двох століть, чеська і словацька літературні науки досить глибоко збагнули й суто національне значення І. Франка у духовному житті українського народу (стаття Г. Бочковського «Іван Франко» в журн. «Besedy Národního obzoru».— 1913).

За спостереженням А. Черного (як поет виступав під псевдонімом Ян Рокита), І. Франкові чужа національна обмеженість, бо вся його творчість пройнята інтернаціональними ідеалами (передмова до збірника «Галицькі образки», Прага, 1907). Саме ці загальнолюдські ідеали прогресу, боротьби за соціальну справедливість наблизили І. Франка, за словами А. Черного, до соціалізму і вплинули на формування його реалістичного творчого методу. «Школу» цього методу чеський критик прослідковує не лише в соціальній прозі І. Франка, а й у творах романтичних і казково-фантастичних та історичних (і посилається при цьому на казку «Без праці», повість «Захар Беркут», драматичну фантазію «Сон князя Святослава»). Високий реалізм критик вбачає і в інтимній ліриці І. Франка, зокрема в його ліричній сповіді «Зів'яле листя».

Вже згаданий критик і перекладач Г. Бочковський також оцінив геній українського письменника на рівні його всеслов'янського значення. У ювілейній статті «Іван Франко» (1913) Г. Бочковський писав: «Значення Франка не тільки суто національне. Франко водночас є одним з найоригінальніших сучасних слов'янських письменників і вчених. Він багато перекладається різними слов'янськими мовами.

І закономірно: адже І. Франко є втіленням національного генія українського народу і найвизначнішим з українських народних будителів другої половини минулого століття...» (Besedy Národního obzoru.— 1913) [3].

На особливу увагу заслуговує стаття Г. Бочковського «Пам'яті Івана Франка», надрукована в газеті «Pravo lidu» за 31 травня 1916 р. Загальний тон цього відгуку відбив атмосферу наростання революційного робітничого руху в колишніх самодержавних імперіях — Австро-Угорщині і царській Росії напередодні Жовтневої революції. У цій атмосфері І. Франко уявляється чеському критикові «предтечею і піонером соціалістичної думки в Галичині». Суспільне покликання І. Франка-художника і громадського діяча критик порівнює з алегоричною долею його легендарного героя з поеми «Мойсей». І. Франко-художник і мислитель зміцнював віру свого народу в майбутнє соціальне і національне визволення.

---

[3] *Boczkowski H.* Ivan Franko (Ukrajinský národní buditel — průkopnik) // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками.— С. 651—652.

Сьогодні можемо сказати, що пророцтво І. Франка, об'єктивно розкрите чеською літературною критикою його часу, стало історичною реальністю.

Сучасне чехословацьке франкознавство уже розвивається як окрема галузь славістики, що засвідчують праці відомих вчених — Ф. Вольмана, Я. Махала, В. Жідліцького, М. Неврлого, М. Мольнара, М. Романа та ін. Огляд їх праць є предметом окремого дослідження [4].

---

[4] *Моторний В. А., Шевчук В. И.* Восприятие и исследование творчества Ивана Франко в Чехословакии // Творчество Ивана Франко в мировом литературном процессе.— М., 1986.— С. 171—180.

M. KASPER (NDR)

IWAN FRANKO, SŁOWJANSKE KULTURY A DŹENSNIŠI SWĚT

Šěroka a bohata tworićelska dźěławosć wulkeho syna ukrainskeho naroda Iwana Franka budźe zawěsće hišće na mnohe lěta wědomostnikow wšelakich disciplinow zajimować. Při tym nas njezajimuje jenož sama dźěławosć Franka, ale nic mjenje ważne su wučby a wuwody za naše dźensniše dźěło a skutkowanje. W tutym zwisku zasłuża wuwjedźenja profesora H. D. Vervesa našu kedźbnosć. Z połnym prawom je referent wuzběhnył kedźbyhódny fakt, pokazajo na to, zo je Iwan Franko kóždu słowjansku kulturu posudźował w šěrokim swětowym konteksće. Kulturu kóždeho słowjanskeho naroda je widźał, jako integralny dźěl ewropskeje kultury. Referent z tutym ważnym zwěsćenjom złoži našu kedźbnosć na komplikowany wzajomny poměr mjez narodnej kulturu w jeje mjezynarodnej zwjazanosći. To je wulce aktualne prašenje, kotrež přesahuje wobłuk jedneje discipliny a saha šěršo. Dopomnju so na to, zo je swětowa konferenca UNESCO wo kulturnej politice, kotraž wotmě so w l. 1982 w Mexiku, jako charakteristiske znamjenja našeje doby mjenowała dale sylniše prócowanja narodow za kulturnej identitu na jednej stronje a runočasnje je so pokazało na rosćacu kulturnu wuměnu, jako bytostne znamjo našeje doby. Časćišo widźimy, zo so wobej wopřijeći pak traktujetej, jako jedne a to same, pak zaso so přećiwo sebi stajetej. Dale bóle rosćacy proces internacionalneho w kulturje widźi so njerědko wopak jako wumazowanje narodnych rozdźělow, jako wotemrěwanje narodneho. W žiwjenju pak je mjez narodonym a mjezynarodnym wuski wzajomny poměr. Wobej zjawaj stej mjeze sobu splećenej, charakterizujetej, bjez toho zo byštej byłoj identiskej, ze wšelakeho hladanišća jedyn a tón samsny proces.

Też wobsah sameho narodneho so měnja. Narodny rozkćěw kultury je wuměnjenje za narodne wuwiće, je pak zdobom zakład wzajomneho kulturneho přibližowanja. Kulturna integracija wšak so dźensa njewobmjezuje na samu wuměnu materijelnych a duchownych kulturnych kubłow. Proces internacionalizacije saha dale šěršo do wšěch sferow towaršnostneho žwijenja a z tym też do kultury. Kultura kóždeho naroda dodawa do tutoho integraciskeho procesa to, štož ma hromadźe z narodnym runočasnje też mjezynarodny wuznam. Zajimawe wuwjedźenja profesora H. D. Vervesa su naš wid wospjet złożili na dialektiku mjez narodnym a mjezynarodnym w kulturje.

Referent pak je našu kedźbnosć zdobom też złožił na aktualny problem kulturneho namrěwstwa. Njewidźimy kulturne namrěwstwo jako njeczměnjomny konstantny faktor, ale jako dynamiski proces, kotryž ma so přeco a zaso znowa zmištrować. Zrozuminy kulturne tradicije jako zjaw narodneho charaktera, kotryž je historisce nastał.

Dowolće mi słowčko wo kulturnym namrěwstwje łužiskich Serbow w NDR. Wot luda w lětstotki trajacym wobaranju přećiwo narodnemu potłočowanju formowana, je serbska kultura dźensa wuraz narodneho rozkćěwa serbskeje narodnosće. Pod socialistiskimi towaršnostnymi wuměnjenjemi serbska kultura dale a bóle swój etniski wobłuk přesahuje. Wona wobohaćuje cyłkowne kulturne žiwjenje towaršnosće sobu, je dźěl socialistiskeho wašnja žiwjenja. Takle přinošuje k wzajomnemu česćowanju kaž też k zrozumjenju kulturnych hódnotow druhich narodow. Wosebje mjez słowjanskimi narodami přinošuje na swoje wašnje k pohłubšenju přećelstwa a k zwajomnemu zbližowanju. Mamy tuž za to, zo dalše wuwiće serbskeje kultury sebi žada dalše wotkrywanje, šěrjenje a přiswojenje doprědkarskeho kulturneho namrěwstwa. Hłuboke, zajimawe a interdisciplinarnje założene wuwjedźenja w referaće profesora H. D. Vervesa su nam dali mnohe nastorki do našeho dźěła při wotkrywanju a šěrjenju łužiskoserbskeho namrěwstwa.

Z. KONSTANTINOVIĆ (Österreich)

IVAN FRANKO UND DAS ÖSTERREICHISCHE KULTURELLE UND LITERARISCHE LEBEN AM AUSGANG DES 19. JAHRHUNDERTS

Im österreichischen geschichtlichen Bewußtsein lebt Ivan Franko nur ganz verborgen — im Blickwinkel einiger Historiker und Slawisten — als der große Vorkämpfer der nationalen Rechte der Ukrainer im Österreichisch-ungarischen Imperium und als einer der Begründer der Literatur seines Volkes. Seine überragende kulturpolitische Tätigkeit ist zwar ein bedeutsames, aber leider von österreichischer Seite noch nicht genügend erforschtes Thema dieses Imperiums, dem Galizien und somit der westlichste Teil der Ukraine seit 1772 angehörte. Viel besser steht es mit den Beiträgen der sowjetischen Forscher, wo vor allem J. M. Pohrebennyk mit seiner Arbeit „Ivan Franko na storinkah viden'skogo zurnalu" (Іван Франко: Статті і матеріали.— Львів, 1972.— С. 59—65) unmittelbar in den Bereich des Interesses auch dieser Arbeit vorgestoßen ist. Natürlich darf ich bei dieser Gelegenheit auch die Untersuchungen des Historikers aus der DDR, P. Kirchners, nicht unerwähnt lassen. Franko stand jedenfalls sein ganzes Leben hindurch in enger Verbindung mit politischen Auseinandersetzungen sowie dem literarischen Leben in Österreich und diesbezüglich gilt es noch viel aufzuarbeiten. Die folgenden Ausführungen sind daher eher als eine Skizze für die geistige Atmosphäre aufzufassen, in der Ivan Franko zu einem bestimmten Zeitpunkt wirkte.

Nachdem er nämlich in den Jahren 1875 bis 1880 sein Philologiestudium an der Universität Lemberg absolviert hatte und daraufhin auch ein Jahr — 1891 — in Csernovice studierte, wollte er in Lemberg mit einer Dissertation über Ivn Vyšenskij und sein Werk promovieren. Aber wegen seiner politischen Haltung widersetzte sich die Universitätsleitung dem Ansuchen, diese Dissertation — wie es in der Amtssprache heiß — zu approbieren. Daraufhin inskribierte Franko an der Universität Wien, wo er unter der Leitung des berühmten Slavisten Vatroslav Jagić mit großer Brillanz eine Dissertation über den Roman von Barlaam und Josaphat verteidigte.

Offen bleibt die Frage, weswegen er sich gerade zu diesem Thema entschloß, hätte man doch gerade von ihm ein aktuelleres Thema erwartet. Jedoch, es darf nicht vergessen werden, daß die philologisch-positivistische Blickrichtung, die damals in der Sprach- und Literaturwissenschaft herrschte, vorwiegend auf frühe Themen zurückgriff und auch Vorstöße sogar bis zu jener berühmten Abstandsgrenze des Positivismus von 50 Jahren vom Standpunkt des Betrachters sehr selten sind. Immerhin könnte man vielleicht doch noch ein inspirierendes Element in Betracht ziehen, das Frankos Entschluß für diese christianisierte indische Budha-Legende vielleicht entscheidend beeinflußt haben konnte. Denn nicht nur, daß sie im Mittelalter im slawischen Raum sehr verbreitet war und als eine der bedeutendsten Filiationen aus der byzantinischen Literatur zu betrachten ist, an Hand derer sich dann die einzelnen slawischen Literaturen entwickelten, sondern auch die Gestalt des Josaphat scheint auffallend auf Ivan Franko zugespitzt. Denn so wie Josaphats Vater dem Sohn vor dem Übertritt, also vor neuen Ideen, bewahren wollte und dieser sich von solchen Ideen nicht abbringen läßt, ist auch Ivan Franko in der ukrainischen Geistesgeschichte jener Mann, der — weder durch Verfolgung noch Kerker beeinflußt — unermüdlich und ständig kämpfend in sein Volk neue Ideen hineintrgt.

Jedenfalls in den Jahren 1892 und 1893 ist Franko auch durch die Arbeit an seiner Dissertation ganz unmittelbar an Wien gebunden, er ist nun schon ein ausgereifter, in der zweiten Hälfte seines vierten Lebensjahrzehntes stehender politisch geprägter Mensch, 1899 hatte er mit Hruševskyj die Ukrainische Nationaldemorkatische Partei gegründet, wiederholt war er auch — 1877, 1880 und 1889 — wegen seiner politischen Ansichten eingekerkert worden.

Durch die besondere Konstellation bedingt, ist Wien zu diesem Zeitpunkt fast der ausschließliche Mittelpunkt des ungemein reichhaltigen geistigen Lebens in Österreich. Der Beitrag der Provinz wirkt hingegen eher unbedeutend und epigonal. In der Kulturgeschichte ist daher auch nur ausschließlich von einer „Wiener Moderne" die Rede. Diese aber stellt eine einmalige Symbiose von Kunst, Wissenschaft und Literatur dar. In den Schilderungen aus dieser Zeit wird Wien daher immer wieder als eine ungemein lebensfrohe Stadt dargestellt und — im Vergleich mit dem glücklichen Seefahrervolk auf der Insel Scheria in Homers Odyssee — gerne auch als Phäakerstadt bezeichnet. Neueste Untersuchungen österreichischer Soziologen entwerfen jedoch in dieser Hinsicht ein doppelschichtiges Bild. Österreich hatte zudem zu diesem Zeitpunkt die Möglichkeit einer Lösung der Nationalitätenfrage schon weit hinter sich gelassen. Unter den gegebenen Bedingungen waren alle weiteren Bemühungen nur auf einen Aufschub der unabwendbaren Katastrophe gerichtet. Das dürfte wohl auch eines der grundlegenden Stimmungselemente gewesen sein. Im Rahmen dieser verspäteten Bemühungen hat es übrigens auch Versuche gegeben, das nationale Problem der Ukrainer in Ostgalizien durch ein eigenes Kronland zu lösen, aber diese Versuche blieben gleichfalls ein Opfer der herrschenden politischen Immobilität.

Welche Eindrücke konnte Ivan Franko zu diesem Zeitpunkt in Wien in sich aufnehmen, welche Einsichten konnte er gewinnen? Der äußere Anblick, der sich ihm bot, war sicherlich sehr beeindruckend. Die Ringstraße, dieses repräsentative architektonische Zeichen-

system des imperialen Österreich, hatte damals schon ihre endgültigen Konturen erhalten. Auch das neue Gebäude der Universität — der Mittelpunkt nun für Franko — war schon seiner Aufgabe übergeben worden. Aber es wurde noch ein erbitterter Kampf um das Deckengemälde im Festsaal geführt, das symbolisch die vier Fakultäten darstellen sollte und dem Maler Gustav Klimt in Auftrag gegeben worden war. Besonders heftig tobten dabei die Auseinandersetzungen gerade um die Darstellung der Philosophie, die zugleich eine ideologische Streitfrage bildeten. Denn im Zeitalter, in dem auch die Philosophie die Wahrheit in den exakten Wissenschaften zu finden suchte, war für die Mehrzahl der Professoren ihre Darstellung durch Klimt zu nebulos, zu phantastisch. Diese wünschten sich vielmehr eine gesellschaftliche und historische Interpretation ihrer eigenen Funktion. Es war eine Diskussion zweier völlig entgegengesetzter Positionen: auf der Seite der Professoren der Geist und die Ethik, auf der Seite Klimts die Sinnlichkeit und der Ästhetizismus, die Ausklammerung des gesellschaftlichen Problems. Aus Klimts Auffassung in diesem Streit entwickelte sich jedoch der Stil der Wiener Sezession. Diese Künstlervereinigung ist dann bestimmend für den Jugendstil geworden.

Der Gegensatz zwischen den Forderungen des gesellschaftlichen Lebens und dem Wunsch nach reiner Ästhetizierung, der auf akademischem Boden und in der Sphäre der Kunst so heftig ausgetragen wurde, spielte sich jedoch noch stürmischer auf der Straße ab, wohin die Massen durch die Forderungen des Lebens getrieben wurden. So ist Ivan Franko 1893 Zeuge des ersten Streiks der Arbeiterinnen in Österreich. Sieben Jahre vorher, am 11. März 1885, wurde zwar das erste österreichische Gesetz zum Schutze der Fabriksarbeiter erlassen, das eine maximale Arbeitszeit von 11 Stunden, Verbot der Kinderarbeit sowie Verbot der Nachtarbeit von Frauen und Jugendlichen vorsah, aber offensichtlich in der Praxis nicht angewandt wurde, denn 1895 mußte noch zusätzlich ein besonderes Verbot erlassen werden, um die Bestimmungen dieses Gesetzes durchzuführen.

Seit 1893 beginnt auch Sigmund Freud seine kathartische Methode zu entwickeln, um verdrängte traumatische Erfahrungen, die seelischen Störungen zugrunde liegen, heilend abzureagieren. Damit war der Weg zur Erforschung des Unterbewußten beschritten und eine neue Wissenschaft, die Psychoanalyse, von allergrößter Auswirkung auch auf die Kunst, konnte sich nun auf diese Weise etablieren. Sie steht auch im Mittelpunkt der Wiener Moderne. Im Jahre 1891 nämlich, ein Jahr vor Ivan Frankos Studienbeginn in Wien war Hermann Bahr, früher immer nur kurzfristig in Wien, endgültig in die Reichs- und Residenzstadt gekommen. Im gleichen Jahr proklamierte er die Überwindung des Naturalismus und er forcierte nun für die junge Schriftstellergeneration vor allem den Begriff dieser Moderne. In ihrem Sinne exemplifizierten 1892 Arthur Schnitzlers erstes Bühnenwerk „Anatol" und Hugo von Hofmannsthals ein Jahr später entstandenes Stück „Der Tor und der Tod" die Frage nach dem Sinn des Lebens.

Die Wiener Moderne bietet dem Betrachter den Anblick einer verwöhnten Gesellschaft. Aber dieser Anblick darf nicht täuschen, denn er erfaßte nur eine sehr schmale Gesellschaftsschicht. Wien war nämlich zugleich auch eine Stadt, in die zu dieser Zeit — auf der Suche nach Arbeit und Brot, angelockt vor allem durch die Industrie — hundert Tausende von Menschen einströmten. Sie kamen zumeist aus Mähren und Böhmen, aus Schlesien, aus Slowenien, aus Galizien und den übrigen Gebieten der Österreichisch-ungarischen Monarchie. Die österreichische Literaturgeschichtsschreibung geht mit Vorliebe an den Werken vorbei, die diese Situation schildern. Ihr ästhetischer Wert mag auch nicht bedeutend sein. Diese Thematik wurde dafür aber künstlerisch in den Literaturen der Völker gestaltet, aus denen diese Menschen kamen. Dort begann insgesamt eine solche Thematik mit der tschechischen Schriftstellerin Božena Nemcova und manche dieser Werke — wie zum Beispiel die Erzählung des slowenischen Schriftstellers Ivan Cankar „Hiša Marije pomočnice" gehören zu den Meisterleistungen ihrer jeweiligen Literatur.

Der Kontakt unter den geistigen Vertretern der slawischen Völker, die damals zu Studienzwecken nach Wien gekommen waren, oder aus anderen Gründen dort weilten, war in der Regel sehr intensiv. In diesem Sinne wird uns unser Thema noch zu eingehender Überprüfung der Tagebücher und Korrespondenz vor allem von Cankar, Oton Župančić, Ivan Grohar, Franc Berneker, Josip Murn-Aleksandrov, Vladimir Vidrić, Milan Begović, Teodor Trajanov und Milan Ćurčin lenken, um nur einige Namen zu erwähnen.

Ivan Franko ist im Schnittpunkt dieser entgegengesetzten Welten gestanden. Sein dichterisches Werk erfaßt die soziale und nationale Problematik Österreich-Ungarns, es ist aber auch nicht an den ästhetischen und psychologischen Errungenschaften der Moderne vorbeigegangen.

В. Ю. ВАСОВЧИК (Украинская ССР)

ИВАН ФРАНКО И ВЕНГЕРСКАЯ ЛИТЕРАТУРА XIX — НАЧАЛА XX ВВ.

О венгерских связях И. Франко писали советские исследователи Я. И. Штернберг [1], Э. Грабарь [2], М. Ясько [3], П. М. Лисовой, а также литературоведы и популяризаторы славянских литератур Венгрии В. Шер и Д. Радо [4]. В названных статьях рассматриваются вопросы ознакомления венгерских читателей с произведениями украинского писателя, качества переводов его произведений на венгерский язык, знакомства его с венгерской литературой. Однако в них не рассматриваются вопросы о месте и значении художественного наследия украинского писателя в литературном сознании венгерской публики, путях восприятия его творчества. Поэтому на современном этапе можно выделить такие главные аспекты исследования связей И. Франко с венгерской литературой: изучение путей ознакомления и восприятия венгерской публики с писателем и созданными им духовными ценностями при его жизни и на современном этапе, исследование типологической общности в художественном осмыслении и отражении важнейших идейно-эстетических проблем современности в его творчестве и творчестве венгерских писателей-современников.

Относительно восприятия произведений И. Франко венграми следует отметить, что первые переводы, да и печатные органы, в которых эти переводы публиковались, не относились к наиболее значительным и представительным изданиям того времени. Сами же переводы выполнялись не самыми известными и значительными в Венгрии переводчиками (за исключением разве что А. Земплени). Мы можем констатировать, что зачастую произведения

[1] *Штенберг Я. І.* До історії перших перекладів творів Івана Франка на угорську мову // Наук. зап. Ужгород. держуніверситету.— 1957.— Т. 25.— С. 123—128; *Штернберг Я. І.* Неопублікований рукопис Івана Франка «Угорська національна сага» // Там же.— С. 129—133; *Штернберг Я. И.* Венгерская национальная сага Ивана Франко // *Штернберг Я. И.* Мир поэзии и дружбы.— Ужгород, 1979.— С. 177—185.

[2] *Grabár E.* Ivan Franko magyar kapcsolatai (1845—1916) // Filológiai Közlöny.— 1964.— T. 10.— N 2.— S. 159—170.

[3] *Ясько М.* Перші переклади І. Франка на угорську мову // Жовтень.— 1957.— № 3.— С. 91—92.

[4] *Radó G.* Iván Franko: (Halálának ötvenedik évfordulójára) // Alföld.— 1966.— T. 17.— N 9.— Old. 35—44; *Radó G.* Ivan Franko und das ungarische Volksepos // Studia Slavica.— 1967.— Vol. 13.— Old. 301—309.

такого радикального революционера-демократа, каким был И. Франко, попадали даже на страницы клерикальных газет. В чем сущность такого явления? Этот вопрос связан с острой полемикой в венгерской литературе о целях и назначении искусства, с академическим представлением и господствующим мнением о сущности народности и игнорированием в литературной практике отражения процессов классового расслоения общества и быстрого темпа роста численности и классового сознания пролетариата.

Первые переводчики произведений И. Франко — выходцы из Закарпатья, хорошо владеющие как украинским, так и венгерским языками. Достойной трибуной для них были зачастую только консервативные печатные органы. Так, целый ряд произведений И. Франко в переводе Ю. Жатковича был опубликован в газетах «Kelet» («Восток»), «Görög-Katholikus Szemle» («Греко-католический обзор»). Но в то же время рассказ И. Франко «Schönschreiben» в переводе того же Ю. Жатковича напечатан в газете «Budapesti Hirlap» (Будапештская газета известий), выходившей с 1881 по 1939 гг. большим тиражом — от 50 до 100 тысяч экземпляров. Эти данные представляют собой определенный социолого-литературный интерес. Судя по ним можно сделать вывод, что первые произведения И. Франко, переводимые на венгерский язык, осваивались различными по своему социальному составу слоями читателей — от прогрессивной части среднего сословия до крайне консервативных представителей культа. Начиная с 1886 г. по 1917 г. на венгерский язык было переведено немного произведений И. Франко (опубликовано из них немногим более десяти), но они давали правильное представление о Франко-новеллисте, равного по силе художественного таланта лучшим представителям мировой прозы. Поэтому тот факт, что большинство переводов его произведений было опубликовано в провинциальной прессе, уже не играет негативной роли. Достоинством переводов произведений И. Франко на венгерский язык следует считать то, что почти все они сделаны из оригинала, и поскольку переводчики хорошо знали язык оригинала, могли правильно понять и воспроизвести идейный замысел и художественное своеобразие произведений.

Первые переводчики произведений И. Франко на венгерский язык — Ю. Жаткович и Г. Стрипский — были лично знакомы с писателем, переписывались с ним. В языковой полемике в Закарпатье они принимали сторону утверждения украинского языка в качестве литературного и осуждали язычие. Особенно много сделал для популяризации украинской и русской литературы Г. Стрипский, который переводил шедевры восточнославянских литератур на венгерский язык. Им переведены на венгерский язык «Слово о полку Игореве», ряд стихотворений Т. Шевченко, С. Руданского, М. Коцюбинского, А. Чайковского, И. Франко, из русских — произведения Ю. Лермонтова, А. Чехова. В условиях Австро-Венгрии именно Г. Стрипский пытался наладить более тесные связи между украинскими литераторами Закарпатья, Буковины, Гали-

чины. В этой деятельности он имел поддержку И. Франко, о чем свидетельствует их переписка.

Г. Стрипский многое сделал также для привлечения к переводам стихотворений И. Франко и Т. Шевченко венгерских поэтов-переводчиков. Так, в журнале «Ukrania» он опубликовал стихотворение «Каменярі», переведенное на венгерский язык А. Земплени [5].

Франко-писателя и поэта венгерская общественность восприняла еще при его жизни. Обращают внимание критические исследования, в которых освещаются не только литературная, но и общественная деятельность писателя. Так, Ю. Жаткович пишет: «На сегодня наиболее значительной фигурой в украинской литературе является др. Иван Франко — наиболее гениальный, трудоспособный, многогранный талант. Критики до сих пор не могут определить, в каком жанре следует говорить о первенстве И. Франко — в поэзии, прозе или драматургии» [6]. Далее автор пишет, что несмотря на высокую образованность писателя он не имеет возможности проявить свои таланты, ибо «вынужден пером зарабатывать свой насущный хлеб» [7].

И. Франко глубоко уважала научная общественность страны. Известно, что с ним переписывались литературоведы, а также представители других наук, в частности А. Герман, О. Ашбот. При содействии последнего И. Франко получил заказ на подготовку статьи об украинской литературе в «Истории всеобщей литературы», редактируемой профессором Будапештского университета Г. Гейнрихом [8]. Издание многотомной истории литературы было новым словом в венгерской литературной науке, она была построена по принципам сравнительного литературоведения. Многие считают, что опубликованная статья И. Франко идентична со статьей, опубликованной им в энциклопедии Брокгауза — Ефрона. На самом деле текст, хотя основная концепция его та же, не идентичен. В венгерской истории литературы статья более полна и обширна. Этот обзор украинской литературы по праву можно считать одним из наиболее значительных обобщений по украинской литературе в Венгрии в начале XX в. В это время И. Франко предстал перед венгерской публикой уже как многогранный художник слова, общественный деятель и ученый. О нем писали и закарпатские писатели, и венгерские. В литературных кругах его знали как писателя, чуткого к злободневным социальным проблемам современности, обличительный пафос которого был созвучен идейно-тематической направленности таких венгерских прозаиков, как К. Миксат, Ш. Броди, З. Тури, Ж. Мориц. Однако в освещении социальных проблем современности И. Франко шагнул еще дальше. Его воззрения на сущность антинародной политики правящих кругов Австро-Венгрии очень близки с воззрениями Эндре Ади. Близок их обличительный пафос и в критике буржуазного национализма, и в бичевании клерикализма.

Из типологической общности отдельных мотивов творчества И. Франко и венгерских писателей можно выделить еще подход к осмыслению роли народного вождя в философской поэме «Мойсей» и трактовку данной проблемы в одноименной философской драме И. Мадача. Однако, несмотря на определенное созвучие, в раскрытии темы украинским и венгерским писателями имеются и значительные отличия, обусловленные их мировоззрением.

Живой интерес И. Франко к венгерскому народу, его истории, фольклору, переводы отдельных произведений венгерской литературы на украинский язык свидетельствуют об искреннем интересе писателя к духовным ценностям, созданным венгерской нацией. Мы не ставим своей целью анализировать переводы И. Франко с венгерской литературы или говорить о подлинности их, однако считаем недостаточно аргументированными предположения некоторых исследователей, что именно ему принадлежат переводы романа Йокаи «Новый дедич». (Это относится и к переводу романа «Золотой человек»). Связи И. Франко с венгерской литературой представляют собой интересную страницу межнациональных литературных связей рубежа XIX—XX вв.

---

[5] Ukránia.— 1916.— N 8—9.— C. 249—250.
[6] Nagyar Szemle.— 1900.— N 26.— C. 303.
[7] Ibid.
[8] *Franko I.* Kisoroszok // Egyetemes irodalomtörténet. Szerk. Heinrich Gusztáv.— 1911.— Vol. 4.— Old. 459—496.

І. С. ЗАХАРА, І. В. ПАСЛАВСЬКИЙ
(Українська РСР)

ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЕПОХ У ТРАКТУВАННІ ІВАНА ФРАНКА

Історію розвитку європейської філософської думки І. Франко розглядає у багатьох статтях, рецензіях, спеціальних роботах. Тут передусім слід назвати такі його теоретичні праці, як «Мисли о еволюції в історії людськості», «Наука і її становище щодо працюючих класів», «Що таке поступ?», «Дещо про Орфея і приписувані йому твори», «Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків» та ін.

Дослідження історико-філософського процесу не було для І. Франка самоціллю. Результати своїх наукових пошуків він прагнув якнайтісніше пов'язати з актуальною політичною боротьбою, з метою розвінчання сучасних йому ідеалістичних концепцій суспільного розвитку. Історію розвитку європейської суспільно-політичної думки від античності до Нового часу український мислитель оцінює з позицій революційного демократизму.

Розгляд історії філософської думки І. Франко починає з античності. Ще зі студентських років він поглиблено вивчає духовну культуру Стародавньої Греції, з великим інтересом студіює її красне письменство, прагне збагнути і засвоїти її філософську спадщину. Вже будучи студентом філософського факультету Львівського університету, І. Франко пише свою першу наукову розвідку з античної культури під назвою «Лукіан і його епоха». Зібраний ним матеріал з історії старогрецької філософії послужив йому для написання суто філософської роботи «Про природу душі», яка залишилася незакінченою.

І. Франко не тільки вивчає античну філософію, а й виступає її активним популяризатором. У 1887 р. він публікує свій власний переклад першої частини «Нарисів історії філософії» Ф. Шульце, яка була присвячена розглядові історії грецької натурфілософії.

Звернення І. Франка до філософської спадщини античності органічно пов'язувалось з його літературознавчими та історико-культурними пошуками. Він часто посилається на авторитет античних матеріалістів — Геракліта, Демокріта, Емпедокла, Анаксагора, Анаксімандра, Епікура, що зі свого боку було певною формою популяризації філософських поглядів цих мислителів.

Основну рушійну силу розвитку старогрецької філософії І. Франко вбачає у боротьбі між матеріалізмом та ідеалізмом.

Античному матеріалізмові в особі двох видатних його представників — Демокріта й Епікура — український мислитель дає у вищій мірі позитивну оцінку. Становлення і розквіт античного ідеалізму він пов'язує з Платоном. І. Франко показує, що корені сучасної йому буржуазної ідеалістичної філософії сягають саме античного ідеалізму. Порівнюючи сутність ідеалізму Платона з філософією Гегеля, Шопенгауера, Гартмана, він показує їх духовну спорідненість [45, *31*].

В історико-філософському плані значний інтерес становить висвітлення І. Франком проблеми виникнення і розвитку античної філософії, перехід від міфологічного світосприйняття до філософського мислення. Аналізуючи творчу спадщину Орфея, Гомера, Гесіода, український мислитель простежує розвиток різних форм суспільної свідомості, в тому числі еволюції релігійності. При цьому особливу увагу він надає з'ясуванню ідейних джерел християнства.

І. Франко дотримується думки, що ідея монотеїзму не була результатом лише східних впливів, а мала грунт і в грецькій «поганській» філософії. «До віри в одного бога (монотеїзму),— підкреслював він,— доходили многі поганці (Сократ, Платон, Ціцерон)» [26, *206*].

Відзначаючи філософський плюралізм раннього християнства, І. Франко вважав, що первісна «християнська мудрість» грунтувалася «на комбінації грецької рефлексії і орієнтальної інтуїції, на зв'язку європейської філософії і азіатської міфології» [38, *438*]. Що стосується ролі європейської (старогрецької) філософії у формуванні християнського світогляду, то, на думку І. Франка, в його основу лягли головним чином платонівські теорії про ідеї, стоїчний пантеїзм і вчення піфагорейців про числа. І. Франко відзначає також вплив на деяких ранніх християнських авторів пізньоантичного неоплатонізму. Зокрема він підкреслює, що Євангеліє «треба студіювати в зв'язку з філософією того часу, так званим неоплатонізмом, що розвивався головно в Александрії» [39, *311*].

Розглядаючи соціально-економічні та культурні аспекти переходу від античності до середньовіччя, І. Франко вбачав у ньому як регресивні, так і прогресивні моменти. Він відзначає, що середньовічний феодалізм, його лад у порівнянні з рабовласницьким був значним кроком вперед. Феодальне кріпосництво, незважаючи на його грубі, часто дикі форми прояву, все ж являє собою помітний прогрес в порівнянні з античним рабством. Справа в тому, зазначає І. Франко, що поділ суспільства на замкнуті стани зі строго приписаними кожному із них особливими функціями відповідає поділу праці, за яким кожна трудова одиниця виконує певну функцію і де лише праця всіх одиниць створює завершений продукт. Саме в поділі праці І. Франко вбачає основний важель суспільного прогресу [45, *315—320*].

Та якщо в соціально-економічному плані перехід від античності до середніх віків знаменував собою певний суспільний прогрес, то у сфері духовної культури, на думку І. Франка, цей перехід був

значним кроком назад. Низький рівень духовної культури середніх віків І. Франко пов'язує з дуже примітивним, на його думку, розвитком продуктивних сил епохи.

Що стосується характеру філософської думки середньовіччя, то в оцінці І. Франка вона кваліфікується як «служниця теології». Він вірно зауважив схоластичний метод середньовічного філософствування, коли із окремих фрагментів праць Арістотеля зводилися «нескінченні будови заключень, доказів та силогізмів» [12, *37*].

Світогляд середньовіччя український мислитель визначає як геоцентричний та антропоцентричний. Основним вираженням ідейної боротьби у філософській думці середньовіччя І. Франко вважає полеміку між так званими номіналістами і реалістами. На його думку, матеріалістичну тенденцію представляли номіналісти, а ідеалістичну — реалісти [12, *38*]. Не важко помітити, що методологічна оцінка І. Франком середньовічного номіналізму й реалізму близька до марксистської точки зору на цю проблему. Як відомо, К. Маркс вважав номіналізм «*...першим виразом* матеріалізму» в середні віки [1]. Цю ж думку відстоював В. І. Ленін, підкреслюючи, що «в боротьбі середньовічних номіналістів і реалістів є аналогії з боротьбою матеріалістів та ідеалістів...» [2].

Одним з основних компонентів середньовічного способу мислення була, як відомо, містика. Заслугою І. Франка є те, що він трактував її не тільки як крайню екзальтацію релігійних почуттів, а й як певний метод середньовічного філософствування, що не позбавлений в ряді випадків позитивних рис. Адже у деяких містиків, зазначає І. Франко, містика наближається коли не до прямого пантеїзму, то, в усякому разі споглядально, до любовного й зачудованого ставлення до природи [12, *40*]. У зв'язку з цим нагадаємо, що й Ф. Енгельс відзначав певну позитивну роль містики у формуванні ідеологічної опозиції щодо феодалізму в пору Реформації [3].

Кінець XV ст.— апогей європейського Відродження — І. Франко вважає переломним у розвитку культури середніх віків. Саме тоді, на його думку, почався радикальний поворот від середньовіччя до Нового часу. Серед соціально-економічних факторів, які зумовили культурний переворот кінця XV ст., І. Франко називає розквіт господарського й політичного життя міст, а також епохальні наукові відкриття того часу — винайдення пороху, друкарства, великих географічних шляхів до Індії та Америки. Розглядаючи історію суспільної думки Відродження, І. Франко звертає особливу увагу на утопічні вчення XVI—XVII ст. В них український мислитель бачив прообраз комуністичного ладу.

Інтелектуальна емансипація в Європі, яка почалася в епоху Відродження, завершилась, на думку І. Франка, уже в Новий час,

[1] *Маркс К., Енгельс Ф.* Святе сімейство // Твори.— Т. 2.— С. 135.

[2] *Ленін В. І.* Ще одне знищення соціалізму // Повне зібр. творів.— Т. 25.— С. 37.

[3] *Енгельс Ф.* Селянська війна в Німеччині // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 7.— С. 361.

коли наука «звільна, але основно і безпощадно підривала самі основи не тільки вже католицизму, але усякої віри в откровеніе» [45, *70*]. Гідними представниками цієї науки український вчений вважає Бруно, Галілея, Кампанеллу.

Отже, аналіз науково-теоретичних праць І. Франка в галузі історії європейської філософії виразно показує, що метою його наукових пошуків було розвінчання сучасних йому реакційних ідеалістичних концепцій суспільного розвитку. У багатьох своїх оцінках античності, середньовіччя, Відродження і Нового часу він впритул наблизився до науково-матеріалістичного розуміння загальних закономірностей розвитку духовної культури, в тому числі й філософії.

Ф. Д. ПУСТОВА (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО ПРО НОВУ УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ

Погляди І. Франка на нову українську літературу складалися в процесі вивчення всієї історії письменства від найдавніших часів до сучасної йому доби. Основоположною була теза про «одноцільність неперервну суцільність літературної традиції і духовних інтересів на протягу нашої довговікової історії» [38, *8*]. В поняття «одноцільність» літературного процесу вкладалася думка про органічний зв'язок його на всіх українських землях, розмежованих «случайними державними границями» [48, *341*]. «Неперервна суцільність» означала, що нове письменство — це етап у багатовіковому його розвитку, починаючи від культури Київської Русі. При цьому І. Франко спростовував твердження багатьох буржуазних учених про виключно релігійний характер літератур давніх епох.

Формування нового українського письменства І. Франко розглядав у загальноєвропейському контексті. Передусім бралися до уваги соціально-економічні процеси у державах, до складу яких входили українські землі. Основними ідеологічними факторами були названі ідеї просвітителів, французької буржуазної революції 1789 р., а також пам'ятка XVIII ст. антимонархічного й антикріпосницького спрямування «Історія Русів». До художніх джерел, з яких «виростала нова література», віднесено народну творчість, сатиру й гумор XVI—XVIII ст. «з дуже виразним політичним і соціальним підкладом» [41, *44*], а також інонаціональні впливи, в першу чергу вплив російської літератури.

«Батьком нової літератури» І. Франко назвав І. Котляревського. Цей письменник, на думку дослідника, володіючи прогресивним світоглядом, глибоким знанням народу і великим поетичним талантом, синтезував у своїй творчості «увесь той духовний стан, ті течії, що були в лівобережній Україні при кінці XVIII віку» [1].

Українська література першої третини XIX ст. характеризується співіснуванням різних стильових напрямів і течій. Особливістю українського романтизму І. Франко вважав глибший, ніж у деяких зарубіжних літературах, зв'язок з фольклором, зображенням народного побуту тощо.

---

[1] *Франко І.* Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віку // Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка.— К., 1955.— С. 247.

Вже в перші десятиліття XIX ст., на думку Франка, вирізьбилися характерні риси нового письменства: формування літературної мови на основі «живої народної мови», демократизм, «мужиколюбство» літератури, її оригінальність та світський характер [41, *46—47*]. Особливо яскраво вони виявилися у творчості Т. Шевченка — основоположника нової української літератури.

Важливими етапами в розвитку нової української прози І. Франко вважав антикріпосницькі оповідання Марка Вовчка і роман «Люборацькі» А. Свидницького. Новаторство І. Нечуя-Левицького І. Франко помітив у художньому пізнанні письменником життя багатьох верств суспільства, у розширенні сфер сатиричного й гумористичного зображення, у збагаченні літературної мови. Творчість Панаса Мирного оцінена дослідником як новий щабель у розвитку прози, зокрема відзначено, що письменник «зачіпає дуже новочасні появи і то не сільського, а міського, загалом інтелігентного і навіть політичного життя» [35, *107*], даючи психологічну характеристику персонажів.

Досліджуючи драматургію XIX ст., І. Франко констатував, що її розвиток значною мірою залежав від театру. На його думку, виникнення реалістичного театру у 80-і роки сприяло прискореному розвитку української драматургії. Особливого значення у цьому процесі І. Франко надавав творчості Карпенка-Карого, який, схоплюючи «на льоту нові явища в житті сучасного українського села» [41, *98*], створив «множество живих людських типів» [37, *381*], здобув українській літературі «ширший грунт для історичної, соціальної і навіть політичної драми» [41, *395*].

Накреслюючи поступовий розвиток письменства, І. Франко відзначив, що в кінці 70-х років ідеї соціалізму сприяли прискоренню літературного життя в Галичині. Молоде покоління реалістів прагнуло до охоплення усіх верств суспільства, до поглибленого соціально-психологічного відображення людських доль, увиразнення ідейно-емоційної оцінки зображуваного. Загалом у письменстві останніх двох десятиліть XIX ст. дослідник відзначає «значне піднесення ідейного рівня» творів, «загострення суперечних течій» в літературі, зміцнення зв'язків «з кипучою класовою боротьбою» [30, *218*]. На його думку, наймолодше покоління українських письменників-реалістів значно розширило можливості реалістичного методу у сфері психологічного аналізу і поетики.

І. А. ЛІСОВИЙ (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО І АНТИЧНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА

Антична культурна спадщина зіграла важливу роль у формуванні етико-естетичних ідеалів слов'янських літератур [1], у тому числі й української. Античність мала вплив на латиномовні поетики і риторики XVII—XVIII ст.[2], зверталися до неї Г. Сковорода, І. Котляревський, Т. Шевченко і Леся Українка. Особливе місце займає антична культура у творчості І. Франка, який проявив себе як талановитий перекладач поезії і драматургії стародавньої Еллади і Риму, як вдумливий її дослідник і як пристрасний популяризатор її прогресивних ідей та образів.

Виділена проблема привертала увагу вчених Львівського університету Ю. Ф. Мушака, М. Й. Білика, Й. У. Кобіва, а також Й. П. Дідика; торкались його Й. О. Баглай, Л. П. Скорина, І. Журавська і Г. С. Кузик [3]. Однак більшість дослідників розглядала питання у плані постановки проблеми або ж у надто вузькому аспекті, що й вимагає нового узагальнення.

Античну історію та культуру І. Франко вивчав у Дрогобицькій гімназії (1867—1875 рр.). Організована за німецьким зразком, вона давала, окрім природничих і фізико-математичних наук, грун-

[1] *Савельева Л. П.* Античность в русской поэзии конца XVIII — начала XIX века.— Казань, 1978; *Її ж:* Античность в русской романтической поэзии (поэты пушкинского круга).— Казань, 1986; Antika a česká kultura / Za red. L. Varcla.— Praha, 1978.

[2] *Маслюк В. П.* Латиномовні поетики і риторики XVII — першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні.— К., 1983.

[3] *Мушак Ю. Ф.* Грецький байкар Езоп і Франко // Життя і знання.— 1937.— № 5.— С. 153—154; *Білик М. Й.* «Едіп-цар» Софокла у перекладі Івана Франка // Іван Франко: Статті і матеріали.— Львів, 1960.— Зб. 7.— С. 301—332; *Кобів Й. У.* Студентський реферат І. Франка «Лукіан і його епоха» // Іван Франко: Статті і матеріали.— Львів, 1964.— Зб. 11.— С. 216—232; *Його ж:* История древнего Рима в творчестве Ивана Франко // Вопросы античной литературы и классической филологии — М., 1966.— С. 387—392; *Дідик Й. П.* Іван Франко — перекладач і дослідник творчості Публія Овідія Назона // Публій Овідій Назон: До 2000-річчя з дня народження.— Львів, 1960.— С. 80—86; *Баглай Й. О.* «Поетика» Арістотеля в оцінці І. Я. Франка // Мат. XXI наук. конф. / Ужгородський ун-т. Сер. філології.— К., 1967.— С. 229—233; *Його ж.* Франкове безсмертя // Всесвіт.— 1968.— № 10.— С. 61—62; *Скорина Л. П.* Іван Франко — дослідник і перекладач творів Вергілія // Рад. літературознавство.— 1976.— № 9.— С. 80—83; *Журавська І.* Іван Франко і зарубіжні літератури.— К., 1961.— С. 38—39; *Кузик Г. С.* Латинські вирази у творах Івана Франка // Укр. літературознавство. Иван Франко: Статті і матеріали.— Львів.— 1982.— Вып. 38.— С. 111—115.

товні знання старогрецької, латинської і німецької мов, а також всесвітньої історії. Як згадує сам І. Франко у автобіографії з 1890 р., сильне на нього враження справили Гомер і Софокл, Таціт і «Біблія». До гімназійних літ відносяться перші літературні спроби І. Франка, навіяні античними мотивами. Так, у шостому класі він написав як шкільне завдання польською мовою поетичну драму «Югурта» і по-німецьки — уривок з драми «Ромул і Рем». Із згаданої автобіографії довідуємося, що, виїжджаючи з Дрогобича, І. Франко віз із собою кілька книжок, записаних своєю оригінальною і перекладною продукцією, у тому числі «Антігону» і «Електру» Софокла, а також дві пісні з «Одіссеї». Переклад «Електри» І. Франко представляв разом з оригінальними творами на конкурс, оголошений «Другом» (1875).

На користь тези М. Возняка про те, що впливи гімназичної романтичної лектури на І. Франка були сильними і що цей романтизм проривався в критичний реалізм молодого письменника [4], свідчить і вибір античних авторів, до яких звертався І. Франко, навчаючись на філософському факультеті Львівського університету. Написаний латиною під керівництвом професора Л. Цвіклінського студентський реферат «Лукіан і його епоха» (1877) показує, наскільки досконало володів І. Франко класичними мовами і як глибоко він знав творчість Лукіана і його епоху (II ст. н. е.).

Надаючи належне «золотому вікові» Римської імперії, який наступив після руйнівних громадянських війн республіки, І. Франко вдало підмітив неминучість кризи всього рабовласницького ладу: «Часи, в які жив Лукіан, надзвичайно знаменні: Траян, Адріан, Антоній Пій і Марк Аврелій жили неначе перед його очима — імператори, порівняно з іншими, дуже гуманні, час їх панування названо золотим віком Римської імперії. Римські провінції були умиротворені й безпечні, сполучення легке; все, що могло принести користь суспільству, старанно нагромаджено. Проте, незважаючи на запопадливість, з якою імператори підтримували літературу і мистецтво..., не могли перешкодити зростанню розкладу й морального виродження, не могли виправити зіпсуття, яке блискавично поширювалося і загрожувало катастрофою». Далі І. Франко додає думку про те, що «майже всі твори Лукіана мають за мету викрити всю моральну нікчемність і розтлінність його сучасників, низький кар'єризм псевдофілософів, забобони простолюддя, обман і лицемірство оракулів і пророків, безконечна кількість яких раптом появилась у той час» [5].

Усвідомлюючи важливість боротьби народних мас проти експлуататорського зла, І. Франко вбачав цей протест прогресивних паростків не тільки у повстаннях рабів, але і в духовному протесті, що знайшов своє відображення в античній міфології та релігійних віруваннях. Саме в цьому багатому матеріалі І. Франко зна-

[4] *Возняк М.* Велетень думки і праці.— К., 1958.— С. 68.

[5] Іван Франко: Статті і матеріали.— Львів 1964.— Зб. 11.— С. 227—228 (переклад Й. Кобіва).

йшов вдячні теми для власних поетичних переробок і наукових узагальнень [6].

Надзвичайно плодотворною була перекладацька діяльність І. Франка. У його доробку, окрім згаданих вже перекладів,— Гомерівські гімни, анонімний твір «Війна жаб з мишами», поезія Гесіода («Теогонія» та «Роботи та дні»), трагедії Софокла «Едіп-цар» і «Едіп у Колоні», фрагменти комедій Арістофана «Хмари» і «Жаби» [8, *185—526*]. І. Франко підготував унікальну антологію античної лірики (понад 40 авторів), багато творів яких ще не перекладалися до нього слов'янськими мовами, особливо російською і українською [9, *112—345*]. З римської поезії І. Франко перекладав Лукреція Кара і Вергілія Марона, Горація Флакка і Овідія Назона [9, *347—484*].

Заслуговують на увагу самостійні розробки І. Франка (з добіркою перекладів поезій) про Орфея [9, *81—100*], Солона [9, *125—135*], Алкея і Сапфо [9, *345—384*], а також про Овідія Назона [9, *410—414*]. Їх написано на підставі детального вивчення творчості поетів, з урахуванням спостережень європейських дослідників античності, на які часто покликається автор. І хоч він не уник навіяного тогочасною наукою модернізму в ужитку окремих термінів («син мегарського князя», «мегаренці, обляжені в замку», «король Магари» тощо) [9, *136*], значення Франкових розробок надзвичайно вагоме: в них, подібно до відомої праці «Із секретів поетичної творчості», віддзеркалюється власне ставлення І. Франка до видатних античних словесників, дано власну, часто нетрадиційну оцінку. Так, відносячи Гомера разом із Софоклом, Данте і Шекспіром до «найбільших велетнів людського слова» [31, *65*], І. Франко називає його вітцем «грецького духовного і національного життя» [9, *81*]. Не випадковим є порівняння Гомера з такими легендарними особистостями, як Мойсей та Ісус Христос. Ідеалізуючи до певної міри період Гомерівської (дополісної) Греції, І. Франко зумів, однак, подати лаконічну і чітку його характеристику: «патріархальна простота і чистота звичаїв, близькість пануючої верстви до маси робочого люду, відсутність окремої верстви жерців і взагалі церковного життя при загальній живій релігійності народу, а також відсутність окремих військових дружин навколо панівних династій» [9, *346*]. З позицій діалектика розглядав він подальший соціально-економічний розвиток Еллади, називаючи його періодом «суспільно-політичних переворотів», «боротьби між шляхетськими родинами, міщанством та тиранами», який дав сильний імпульс розвитку ліричної поезії з індивідуальним і політичним звучанням, якого не знали попередні часи [9, *347—348*].

Торкаючись творчості Солона і тієї епохи, яка передувала його творчій і політичній діяльності, І. Франко показав не тільки компромісний характер його реформ, але й ту роль, яку він відіграв у становленні рабовласницької демократії в Афінах: «великій масі

[6] *Брагінець А.* Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка.— Львів, 1956.— С. 271.

в демосі викликав почуття облегшення, заспокоєння та безпеки» [9, *137*]. Не може не захопити ставлення І. Франка до Арістотелевого погляду на поезію, «як свідоме перетворення міфів, що є в найширшім розумінні слова, споминів, себто ідей, отож як артистичну техніку без властивої творчості» [31, *56—57*]. З такою ж об'єктивною оцінкою підходить І. Франко до характеристики творчості Овідія. Підкреслюючи в ньому відсутність «глибокоумної вдачі», відхід від «публічного життя», дослідник справедливо називав Овідія «найгеніальнішим оповідачем між поетами старого Риму» [9, *410—411*].

Заслуговує на увагу думка А. Брагінця про те, що в особі І. Франка-публіциста виступав талановитий популяризатор науки і матеріалістичної філософії серед народу. Керуючись цими мотивами, І. Франко вдався до перекладу і видання першої частини нарисів історії філософії Ф. Шульце (1887), у якій розглядалася старогрецька натурфілософія від Фалеса до Демокріта. Це звертання уваги галицької інтелігенції саме на натурфілософію стародавніх мало особливе значення, оскільки у Львівському університеті, подібно до всіх європейських, набувала поширення ідеалістична філософія Сократа, Платона і новіших ідеалістів [7].

Досліджуючи «Божественну комедію» Данте, І. Франко не оминув питання інтерпретації подій, які передували епосі італійського поета. Подав стислу, однак рельєфну характеристику імператорського Риму: 423 храми, 154 статуї богів з хрісоелефантини, 2 колоси, 22 великі статуї на конях, 3785 статуй імператорів і римлян, 1352 криниці і басейни, 78 бібліотек і театрів, 2000 палаців і 867 публічних терм. Розглядаючи причини занепаду Римської імперії, всупереч існуючій у буржуазній науці точці зору, згідно з якою вони пояснювалися відсутністю добрих імператорів і моральним занепадом римського суспільства, І. Франко наголошував: «Певна річ, причин було багато, але найголовніші були три: внутрішня гниль і безхарактерність, до якої зійшло цивілізоване людство старого світу під впливом таких чинників, як безтямна мішанина рас, невільництво, самоволля пануючих та деморалізація всіх сфер, далі характер і розширення християнства, а нарешті напади варварів» [12, *12*].

Перу І. Франка належать змістовні передмови до перекладів «Юлій Цезар», «Коріолана» та «Антоній і Клеопатра» В. Шекспіра (Львів, 1900—1901). Виступав він і як поборник розширення перекладацької аудиторії з класичних мов на українську. Красномовним є його лист до М. Драгоманова з приводу перекладу «Одіссеї» П. Ніщинським: «Чистий скандал, щоб ця робота так-таки лежала дурно. Я предложив їм видати її саме у Львові хоч своїм коштом, хоч за їх підмогою... Видання переводів деяких грецьких творів було б для нас дуже пожадане, вже хоч би для того, що у нас читають їх по гімназіях і переводять в руській гімназії. А «Одіссея», переведена Ніщинським, так хоч і для простого на-

[7] Там же.

роду годиться; я колись розказував її з пам'яті в селі через кілька вечорів — і слухати її сходилась майже ціла наша Слобода, чоловік по 30 і більше, старих і молодих, і відірватись не могли,— розказував і арештантам у тюрмі, і добре знаю, яке вона враження робить. «Одіссея» і «Reineke Fuchs» — це, по-моєму, дві речі, котрі у нас треба гарно перевести... і пустити в публіку. І ось одесці мають між собою такого чоловіка, як Ніщинський, то чому б їм не підбити його, щоб переклав хоч «Одіссею», та цілого Софокла, та хоч дещо з Евріпіда» [49, *201—202*].

Створені І. Франком на схилі віку поетичні новели (балади) з історії Риму — зразок його популяризаторської майстерності. Їх спорадичність у побудові сюжетного викладу, а також хронології підказує думку про те, що І. Франко готував цей матеріал як своєрідний поетичний посібник для молоді, однак не завершив через хворобу. Вражають силою поетичної пристрасті Франкові замальовки про народних героїв Сервія Туллія і Юнія Брута [7, *7—31, 34—58, 113—138*]. І. Франко віддав належне «балладам» не з точки зору споглядальної ретроспекції, а з метою виділити серед реалій все героїчне, що успадкували від античності Ренесанс і подальші століття. У вирі ранньої історії Риму він знаходив підтвердження поясненню передумов розвитку республіканських устоїв, а також бунтарський дух народних мас. Разом з підручником Лесі Українки з історії стародавнього Сходу і підготовленим до друку трактатом І. С. Нечуй-Левицького «Еллінський культурний тип» поетична історія Риму І. Франка стала частиною своєрідної науково-популярної трилогії з античної історії і культури.

Таким чином, можна констатувати, що повнота і завершеність античної культури, її гуманістичний характер, матеріальне (у кращих своїх зразках) світосприйняття стали тими чинниками, які притягали творчу уяву І. Франка впродовж його творчого життя. Грунтовне значення класичних мов дало йому можливість зробити низку талановитих перекладів зі старогрецького епосу, драматургії і лірики. Демократ і просвітитель І. Франко знаходив у старогрецькій і римській літературах багату емоційно-естетичну палітру ідей і образів. Чимало думок античних ораторів і мислителів ввійшли у його філософську поезію і публіцистику. Діяльність І. Франка — яскрава сторінка в історії творчого освоєння античної спадщини українською культурою.

О. Є.-Я. ПАХЛЬОВСКА (Українська РСР)

КУЛЬТУРА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО ІТАЛІЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

І. Франко — вчений, що виконував роботу фактично кількох академічних інститутів — літератури, мистецтвознавства, мови, історії. Та хоч який велетенський обшир його наукових інтересів, серед проблем, котрі він обирав для своїх досліджень, ми не зустрінемо нічого випадкового. Вибір тої чи іншої наукової проблеми був завжди зумовлений основоположною ідеєю І. Франка: культурно-історичний досвід народів важливий не лише сам по собі — він вартісний і необхідний насамперед в тій мірі, в якій може сприяти вирішенню проблем, що стоять перед кожною національною культурою. Саме в цьому — запорука неминущого значення конкретного культурно-історичного досвіду для духовного розвитку всієї людської цивілізації. Разом з тим ця думка — один з найважливіших заповітів І. Франка гуманітарній науці майбутнього, яка, за глибоким переконанням вченого, обов'язково повинна проектувати уроки світової історії на проблеми своєї національної культури і осмислювати стан сучасного її розвитку, керуючись досвідом віків.

У концепції І. Франка духовної та естетичної еволюції народу освоєння вершинних явищ світової культури — одне з першочергових завдань вітчизняної науки. Цим і пояснюється його звернення до грандіозної епохи Європи — середньовіччя та Відродження [12, *7—253*].

У праці «Данте Аліг'єрі. Характеристика Середніх віків» (1912) повністю реалізований основний методологічний принцип Франка-дослідника — *історизм*, що передбачає комплексний підхід до явищ культури: художньо-естетичному аналізу будь-якого літературного явища в дослідженні І. Франка передує глибоке вивчення його коріння та культурно-історичного контексту його розвитку.

Принцип історизму в праці І. Франка втілений вкрай своєрідно, чим продиктовані і форма викладу матеріалу, і композиційна його організація. У цій праці практично відсутня хронологічна послідовність. Викладаючи історію римської античності та середньовіччя, вчений не вибудовує низки об'єктивізованих фактів; він розглядає цю історію лише в кризові, переломні моменти, реконструюючи суперечливу динаміку історичного процесу, доводячи діалектичний взаємозв'язок різномасштабних подій і явищ, які зумовлюють його еволюційну спрямованість. У контексті даної істо-

ричної епохи українського вченого цікавлять насамперед періоди суспільної кризи та занепаду, оскільки, з його точки зору, саме в характері кризи закладені шляхи подальшого розвитку. І в цій думці відчувається не лише спостережливий погляд історика, але й пронизлива інтуїція художника, здатного за обрисами руїн вгадувати контури майбутніх споруд.

Фактично у цій праці І. Франко не розглядає жодного стабільного історичного періоду; ми бачимо постійні кризи і круті злами, руйнацію і творення, тобто стихію історії в дії, а не у спокої. Аналіз епохи середньовіччя вчений починає не з часу її розквіту, а з часу занепаду стародавнього світу. Середньовіччя для нього — це також ряд спустошливих кривавих подій. Незважаючи на те, що між занепадом Римської імперії та боротьбою гвельфів і гібеллінів проминуло кілька віків, І. Франко, по суті, лише в загальних рисах змальовує події, що тоді відбувались, зупиняється він тільки на поворотних драматичних моментах історії. Однак ніякого порушення логіки історії в цьому немає: адже в історії, на думку І. Франка, діє не жорсткий відпрацьований механізм хронологічної послідовності, а могутня парадоксальна логіка причинно-наслідкових зв'язків, що знаходяться не на поверхні суспільних процесів, а складають їхню приховану глибинну першооснову.

Історія в інтерпретації І. Франка сповнена трагічних парадоксів, непередбачених та водночас цілком закономірних результатів, детермінованих логікою історичного розвитку. І тим сильніше звучить думка, що проходить через усю працю, про неминучу спадкоємність епох як один з найважливіших законів людської цивілізації. При цьому дія даного закону виявляється, підкреслює І. Франко, насамперед у сфері культури.

Так, Римська імперія була зруйнована як політична система. Але саме від цього зруйнованого світу сприйнята ідея «Roma — caput mundi» («Рим — вершина світу»), успадковані римське право і латинська мова, що стала основою формування національних романських мов у період середньовіччя, а трон римського імператора як світського володаря світу зайняв духовний володар — папа римський.

Культуру середньовіччя сформували три основні фактори: занепад Риму, поширення християнства та запозичення окремих форм соціальної та суспільної організації, привнесених германськими племенами (феодальна система володіння землею та ін.). Але навіть якщо в плані ідеологічному, доводить учений, одна епоха ніби «спростовує» іншу, як це сталося з ідеологією християнського середньовіччя, яка відкинула язичницький світогляд античності,— навіть тоді, всупереч будь-яким ідеологічним побудовам, діє непоборний закон спадкоємності.

Особливо складний механізм спадкоємності закладений, на думку І. Франка, у формуванні культури Відродження. Генезис Відродження вчений вбачає в непримиренному протистоянні і одночасно у своєрідній спадкоємності двох різних культур, двох з самого початку ворожих за своєю природою світоглядних систем —

античності й середньовіччя, язичництва і християнства. Так, ідея місцевого самоврядування при феодалізмі протистоїть ідеї римської державності. Одначе державні та релігійні діячі середньовіччя орієнтуються на політичний ідеал Римської імперії, хоча розуміють його лише як обов'язок васалітету замість свідомої відповідальності вільних громадян. І все ж, доводить І. Франко, саме моральний кодекс городянина, мешканця полісної держави, якого відзначають, за словами вченого, «гордість, сміливість, непоступливість» [12, *14—15*], відкоригований суворою етикою середньовіччя, став органічним надбанням Ренесансу.

Ще одна важлива риса, яка характеризує підхід І. Франка до значних явищ історії та культури,— надзвичайно уважне ставлення саме до моральних аспектів та етичних наслідків великих історичних зрушень, які призводять до зміни форм духовного життя суспільства. У цій сфері виявляється діалектичний погляд вченого на суперечливу природу крутих соціально-історичних зламів і разом з тим на історично закономірний їх характер.

Духовна велич культури Стародавнього Риму титанічна. Але тим страшніша глибина морального падіння, яке охопило римське суспільство напередодні загибелі імперії. Абсолютно об'єктивно оцінює І. Франко й християнську релігію як силу агресивну по відношенню до політеїзму античної культури. Так, саме перші християни руйнували древні храми й палили бібліотеки. Це вони з часом підкорили всі соціальні і навіть родинні зв'язки авторитарним інтересам церкви. Але разом з тим саме перші християни, наполягає І. Франко, привнесли в духовне життя деморалізованого суспільства, яке загрузло в неробстві й скептицизмі, «вищу мету життя, вказало йому новий світ ідей і вірувань», дало «нечуваний підйом чуття». «Серед того ... забобонного, хиткого та безрадного людства християнство творило сильну фалангу людей сміливих, безоглядних, готових на всякі жертви і на всякі терпіння ... Се були великі семена відродження людства, і історик не може їх відмовити первісному християнству» [12, *13*]. Слід зауважити, що це трактування І. Франка випереджало сучасну концепцію середньовіччя, викладену в працях М. Голеніщева-Кутузова, О. Смирнова, Д. Лихачова, С. Аверінцева та інших відомих медієвістів, концепцію, яка сформувалась після досить тривалого періоду недооцінки середньовічної культури та її значення для майбутнього.

До позитивних результатів у культурному житті суспільства, які мають перспективу розвитку, може призвести, на думку І. Франка, парадоксальний, але знову ж таки закономірний у своїй основі синтез антагоністичних суспільно-політичних тенденцій. Так, італійське середньовіччя — епоха, за характеристикою вченого, несамовитого протиборства «двох мечів» — духовного і світського [12, *19*], тобто боротьби папства та королів за пріоритет влади, завершилась смертельною сутичкою двох ворожих партій — гвельфів та гібеллінів. Однак не перемогли в цій боротьбі ні папи, ні королі. Перемогу отримало місто — волелюбне незалежне італійське місто.

Місто в уяві І. Франка протиставлене всьому іншому соціальному простору при феодалізмі, і насамперед місто як початок свідомо культурної організації соціуму. Феодальний лад І. Франко характеризує як «лад аристократичний, оснований на родовім принципі більше, ніж на особистій вартості й заслузі» [12, *31*]. В містах же, пише вчений, «здобуває собі перевагу інший принцип — праці, особистої заслуги, знання і вмілості, заслуги коло загального добра» [12, *31*]. Тут замість феодала всім керує цех, корпорація, «загал рівноправних горожан». На цій основі виникає почуття класової та професійної солідарності, «дух корпорації» («ésprit du corps»), і внаслідок цього місто стає осередком формування гуманістичних сил, які й виробили з часом принципи нової суспільної етики та демократії. Боролись папи та королі, гвельфи й гібелліни, але перемогу отримав «tertius gaudens» («третій, що радіє»), великий переможець — гуманізм, геніальним провісником якого став Данте.

Данте в інтерпретації І. Франка — «ініціатор всіх новочасних літератур» [12, *9*], найбільший реформатор середньовіччя, що великою мірою визначив еволюцію нової науки та нового мистецтва, а своїм зверненням до народної італійської мови зруйнував традицію панування середньовічної латини і першим проклав шлях для розвитку національних культур Європи.

Однак праця І. Франка не замикається в межах історико-літературного дослідження конкретного періоду. Дантівська космогонія — це для нього і «віковічна повість кождого з нас, кождого, хто думав, любив, помилявся, падав духом і знов підносився» душею [12, *70—71*]. Грандіозні культурні епохи та історичні катаклізми — це насамперед історія людини, драматичний літопис її світогляду, її інтелектуальної та моральної еволюції. І. Франко читає цей літопис не лише як вчений, але і як поет, що сприйняв трагічні уроки минулого, осмислив генетичну спорідненість культур народів світу й усвідомив необхідність їх єдності в гуманістичному вирішенні проблем сучасності та проблем національної культури.

П. М. ФЕДЧЕНКО (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО ПРО ХУДОЖНІЙ ПРОГРЕС

Досліджуючи шляхи й етапи розвитку вітчизняної та світової літератури, І. Франко неминуче торкався питань про стимули, джерела й особливості художнього прогресу, а також про критерії його визначення та оцінки. Погляди І. Франка на художній прогрес базувалися на його вірі в загальний соціальний прогрес, хоч, звичайно, дослідник ніколи не ототожнював цих сфер, а тому й прямолінійно не переносив закономірностей однієї сфери на іншу.

Твердячи, що «все на світі змінюється, ніщо не стоїть на місці» [45, *302*], І. Франко водночас намагався відповісти й на питання «Чи змінюється на ліпше, чи на гірше?» Якщо в кожному конкретному випадку на це питання можуть бути різні відповіді, то стосовно основної тенденції суспільного розвитку відповідь І. Франка недвозначна і об'єктивно спрямована проти тих західних соціологів, які заперечували суспільний прогрес, проповідували ідеї деградації суспільства і людини. Найважливішим і найнадійнішим методологічним критерієм для визначення суті й перспектив кожного мистецького явища як ланки єдиного загального процесу («... нині родиться із учора, а завтра постає з нині») [41, *762*], його якісного ступеня у порівнянні з минулим і майбутнім, на думку І. Франка, є послідовний діалектичний підхід. («Тільки... вплівши дане явище цілковито в бесконечний ланцюг людського розвитку», з тим, щоб шукати «головних мотивів, що викликали такий вираз», «відчути той відгомін, який розбудив сей твір в сучасній суспільності» й «слідити його вплив в будущині» [28, *74, 75*].)

Вже у своїй ранній програмній статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи» І. Франко стверджував, що «література... повинна бути *робітницею на полі людського поступу*», а її прогресивну тенденцію вбачав у тому, щоб вона все глибше вникала в життя, вловлювала передові ідеї часу, відбивала все нові явища, вказувала на «хиби суспільного устою» з тим, щоб «будити охоту і силу в читателях до усунення тих хиб» [26, *13*] (курсив наш.— *П. Ф.*).

У наступних своїх історико-літературних розвідках та критичних статтях І. Франко розвивав, деталізував, уточнював та поглиблював концепцію художнього прогресу, опираючи її на різноманітний матеріал з історії літератур різних епох та народів, ілю-

струючи практикою окремих письменників, історичною долею визначних творів світової літератури.

І. Франко заперечував прямолінійно-механічне трактування художнього прогресу як постійного й безперервного «руху вгору», буквального сходження від нижчих форм до вищих, хоч і ладен був відшукувати, проглядати наскрізну внутрішню висхідну тенденцію в історії світової літератури і окремих національних літератур, скажімо, в зміні літературних напрямів, стилів. Саме в такому плані він характеризував поступовість культурного розвитку українського народу від найдавніших часів до сучасності [31, *343*], від І. Котляревського до кінця XIX ст., коли «наше письменство приймає характер новочасної літератури, стає чимраз ближче до реального життя, чимраз відповідніше до його потреб», «мовою і способом вислову... наближається чимраз більше до живого народу, обхоплює всі його верстви, входить чимраз глибше в душу народну, двигає думку, піднімає ідеали, збільшує засоби духовної сили для боротьби за ті ідеали» [38, 7].

Аналогічні закономірності І. Франко спостерігав і в інших слов'янських літературах, зокрема польській та чеській [31, *481*]. При цьому прогрес літератури І. Франко незмінно пов'язував з завданням суспільного розвитку, вимірюючи характер і рівень прогресу специфічною опосередкованою відповідністю тим завданням.

Думка про «залежність духовного розвитку і всіх його напрямів від економічних та політичних перемін у житті простого люду» висловлена і в «Критичних письмах о галицькій інтелігенції» [26, *88*], і в дослідженнях про Т. Шевченка, зокрема про еволюцію теми селянства в світовій літературі [26, *62*], особливо в знаменитій статті «Слово про критику» [30, *218*]. У полемічно загостреній статті «Формальний і реальний націоналізм» І. Франко разом з тим переконливо показав, як деформується, регресує й естетично дрібніє література, що не є «випливом живої потреби нації» і не «заспокоює ту потребу» [27, *356*].

Як правило, прогрес у будь-якій галузі пов'язаний з переборенням певних усталених норм, шаблонів, стереотипів, з пошуками нових шляхів, засобів, форм розвитку. За цією закономірністю вже в ранніх «літературних письмах» він простежував рух української літератури від сковуючих правил «давньої схоластичної поетики» до шукання доріг нових, більше природних і відповідних життю самому» [26, *38*]. У розвідках про «Перебендю» й «Тополю» Т. Шевченка проблему зростання особистісного начала в літературі, розширення сфери художньої свободи, «систематичне, поступове звільнення від засилля естетичних канонів, коли індивідуальність людська в поезії виломлюється з-під тиску формул і традицій» [27, *288*], І. Франко досліджує в широкому контексті світової літератури — від «Іліади» й «Одіссеї», «Махабхарати», «Рамаяни», «Пісні про Нібеллунгів», «Пісні про Роланда» й «Слова о полку Ігоревім» до творів Данте Аліг'єрі, П. Кальдерона, М. Сервантеса, В. Шекспіра, О. Пушкіна, А. Міцкевича, Т. Шевченка [28, *78*].

У такому ж плані викладав І. Франко історію жанру роману від давньої Греції й християнської житійної літератури до романів М. Сервантеса, Й.-В. Гете, Ф. Фенелона і Ж.-Ж. Руссо, Стендаля, О. Бальзака, Г. Флобера і Е. Золя [28, *176*], чи шляхи розвитку російської й української драми від найдавніших часів до Фонвізіна, О. Пушкіна, М. Гоголя, О. Островського, І. Котляревського, М. Кропивницького, М. Старицького [29, *293*]. При цьому І. Франко завжди особливо ефективну реформістську роль відводив письменницькому таланту, тобто проблеми загального прогресу літератури пробував вирішувати у площині внутрішнього саморозвитку видатних творчих індивідуальностей. Це положення він ілюстрував багатьма прикладами з історії світової й української літератур (наприклад, крім вже згаданих статей, у дослідженнях, присвячених Лесі Українці [31, *255*], М. Старицькому [33, *230*] та ін.).

Вважаючи неодмінною запорукою художнього прогресу прагнення до творчої оригінальності, звільнення від звичок «ходити утертими стежками», І. Франко наголошував і на потребі історичної наступності, органічного зв'язку літературного процесу з мистецькими традиціями попередніх епох і їх дальшого творчого розвитку [30, *241*].

Прогрес рідної літератури, розвиток творчості окремих письменників І. Франко незмінно пов'язував із розширенням та зміцненням творчих зв'язків з культурою інших народів [41, *83*; 26, *132*; 27, *217*; та ін.].

Аналізуючи загальні позитивні процеси в європейських літературах, І. Франко однією з найбільш характерних прикмет XIX ст. вважав «розпанахання давніших географічних і державно-етнографічних границь, величезний зріст комунікації, безмірне розширення літературних горизонтів. Спільність ідей і ідеалів в писаннях однієї генерації в різних краях ... панування ... певної літературної моди в цілому цивілізованому світі в даній добі» [31, *33*]. Це забезпечує вихід найвидатніших національних письменників на світову арену (І. Франко називав при цьому імена Т. Шевченка, Ч. Діккенса, Марка Твена, К. Міксата), що теж є безперечним показником художнього прогресу, оскільки демонструє здатність і готовність національної літератури як до засвоєння «чужих» прогресивних ідей та форм, так і до «віддачі» іншим власного корисного й плідного творчого досвіду.

Серед факторів художнього прогресу важливе місце відводив І. Франко розширенню і ускладненню зображуваного світу як наслідку освоєння нових явищ дійсності, зображення нового героя, вищого рівня художніх узагальнень та їх ідейно-естетичної значимості, збагачення й вдосконалення художніх форм і засобів — всього того, що забезпечувало більш повне й глибоке відображення життя, а значить і піднесення літератури на новий, естетично вищий рівень. Саме такої природи, на думку І. Франка, було принципово нове в загальноєвропейській літературі явище — Т. Шевченко з його новим героєм мужиком, героєм, який згодом з'являє-

ться і в творах І. Тургенєва, Д. Григоровича, Жорж Занд, Ю.-І. Крашевського та ін. [28, *112*].

Характеризуючи особливості художнього розвитку кінця XIX ст., І. Франко звертав увагу і на бурхливий прогрес романного жанру майже в усіх тодішніх європейських літературах, а також новелістики, яка «шукає нових форм, запахує нові сфери життя, опановує нові теми, пробує всяких нових тонів і ставить собі щораз то вищі цілі» [29, *470*].

Втім у ряді статей І. Франко застерігає, що саме звернення до нових життєвих явищ та проблем ще не гарантує художнього прогресу,— для цього ще потрібний глибокий соціальний, психологічний аналіз суспільного життя. Саме у цьому він вбачає велич романів Льва Толстого і Ф. Достоєвського [34, *363*], кращих творів М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської [35, *108*], які розширили художні обрії українського письменства.

Своє розуміння понять *прогрес, розквіт, занепад, регрес* І. Франко деталізував і так: «необтесану форму, знов занадто штучну та прилизану, будемо вважати признаком нездоров'я; згідність форми і змісту — признаком здоров'я і запоруки дальшого розвитку» [41, *9*].

Ознайомившись з багатовіковим досвідом світової літератури, І. Франко дійшов висновку, що на різних етапах її розвитку суттєво змінювалась і її мета, поки зрештою викристалізувалось формування головного її покликання й функції — правдиво й глибоко *відображати життя людини як суспільної істоти і служити людині.*

Демократизацію літератури у всіх її вимірах — проблемному, формально-естетичному, функціональному — він вважав однією з найсуттєвіших ознак прогресу літератури.

За цим критерієм І. Франко оцінював і етапи прогресу української літератури, особливо виділивши «демократизм, її мужиколюбство» у творах тих передових письменників XIX ст., які виходили з думки («котра заразом була думкою всіх чільних і поступових умів цивілізованого світу»), «що головною задачею літератури є служити до підвигнення народних мас на вищий рівень цивілізації...» [41, *46*].

Логіка міркування І. Франка привела його до визначення по цій координаті ще однієї, врешті найважливішої, прикмети літератури, за якою теж слід вимірювати рівень її зрілості й прогресу,— її гуманізації.

Якщо раніше література займалася майже виключно предметами «вищими від чоловіка і його звичайного життя», то згодом «зійшла на землю від людей...». «Те вчоловічення надприродного,— робив висновок І. Франко,— було найбільшою побідою новішого часу над середньовіковою трансцендентальністю» [26, *159*].

Коли І. Франко досліджував роль митців у розвитку вітчизняної й світової літератур, то гуманістичні тенденції, ідеї соціального й духовного розкріпачення людини незмінно відносив до найбільших їхніх заслуг, які служили водночас і загальному прогресу літератури. До цього зводились його кінцеві висновки про творчість М. Гоголя і Т. Шевченка, О. Герцена і Марка Вовчка, Е. Золя і В. Гюго. Велич В. Гюго, за його переконанням, була забезпечена тими «великими імпульсами *гуманності*, милосердя, соціальної справедливості, що кинув він протягом літ *поступаючи все наперед* у радикальнім напрямі...» [38, *229*] (курсив наш.— *П. Ф.*).

Підводячи підсумки літературного розвитку останніх десятиліть XIX ст., І. Франко з гордістю говорив про історично безумовний прогрес літератури, невпинне зростання її соціальної й людинознавчої функцій. Прагнучи якнайкраще служити народові й часові, література в особі своїх найвидатніших представників завжди перебувала в русі, у динаміці — змінювалась, щоб бути сучасною і залишитися у специфічній суті своїй самою собою.

Р. Т. ГРОМ'ЯК (Українська РСР)

ВНЕСОК ІВАНА ФРАНКА В РОЗВИТОК ЕСТЕТИКИ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ

У відомих працях вітчизняних франкознавців (І. І. Басса, А. С. Брагінця, М. Д. Бернштейна, М. С. Возняка, Г. Д. Вервеса та інших) вже аналізувалися джерела, провідні ідеї, філософські основи, новаторський характер естетичної концепції І. Франка. Ставилося та обговорювалося питання про її відношення до естетичної спадщини діячів культури багатьох народів. Одначе *міра* його особистого внеску в світову (передусім європейську) культуру, ступінь оригінальності і водночас типологічної спорідненості ідей І. Франка з ідеями його сучасників і наступників і до сьогодні висвітлені недостатньо, у багатьох моментах залишаються дискусійними.

Найголовніші з праць І. Франка (чи уривки з них), які мають прямий чи опосередкований стосунок до цієї проблеми, вибрані нами з Ф. Д. Пустовою з величезної спадщини Каменяра, систематизовані і частково прокоментовані у збірнику «І. Франко. Краса і секрети творчості» (К., 1980).

Естетичні, літературознавчі праці І. Франка, його літературно-мистецька критика виразно виявляють динамічну цілісність естетичної концепції видатного митця, водночас свідчать як про її причетність до європейської традиції, так і про новаторство І. Франка в цій галузі.

Основою для визнання і визначення реального внеску українського вченого і письменника у світову естетичну думку є такі факти: 1) широка обізнаність з художньою творчістю та теоретичними працями різномовних авторів багатьох національностей; 2) його безпосереднє співробітництво в літературно-художній і науковій періодиці інших народів; 3) перекладацько-популяризаторська діяльність І. Франка; 4) полеміка Каменяра з ученими і критиками, праці яких він творчо засвоював і пропагував; 5) визнання авторитету українського митця ще за його життя (й особливо згодом) в сусідніх країнах.

Навіть неповний перелік прізвищ авторів, до праць яких звертався І. Франко (запозичуючи й переосмислюючи окремі факти, уточнюючи методологічні позиції чи деякі положення або й заперечуючи концепції, доктрини, теорії), свідчить про органічну причетність свідомості українського культурного діяча до контексту

світової культури. Арістотель і Платон, Фома Аквінський і Буало, Лессінг і Гердер, Гегель і Кант, Спенсер, Мілль і Дарвін, Бєлінський, Чернишевський і Добролюбов, Тен і Брандес, Гартман і Брунетьєр, Дессуар і Леметр, Барр і Пипін, а найрадикальніше К. Маркс і Ф. Енгельс живили, формували світогляд І. Франка, спонукали до критицизму, впливали на конструктивність і міцність його переконань, історична перспективність яких виявилась передусім у галузі естетики художньої творчості.

Внесок І. Франка в розробку і розвиток естетики художньої творчості визначався і спрямовувався еволюцією його світогляду і творчого методу, практичною участю у громадському житті свого народу, в революційній боротьбі за суспільний прогрес. Аналізуючи досягнення попередників і сучасників, застосовуючи їх ідеї до вивчення нового матеріалу, він у такий спосіб апробував їх продуктивність, вивіряв істинність власною практикою.

Заслуги І. Франка в розвитку естетики художньої творчості рельєфно виділяються у філософському, світоглядному, методологічному і наукознавчому напрямах. Наголосимо тут найвартіснішe.

У філософському аспекті: формуючись за умов засилля позитивізму, І. Франко врешті визрів як учений під визначальним впливом матеріалізму.

У світоглядному плані: будучи революційним демократом, він сприйняв чимало ідей марксизму.

У методологічному розумінні: відкидаючи спекулятивний догматизм, вважаючи себе прихильником індуктивного методу, Каменяр ніколи не обмежувався реєстрацією фактів, поєднував аналіз і синтез, індукцію і дедукцію.

У наукознавчому напрямку: живучи в епоху диференціації знань, вузької спеціалізації, І. Франко вмів інтегрувати ідеї, одержані в різних науках, застосовуючи їх у суміжних сферах.

Все це зумовило істинність, гнучкість і довговічність його літературознавчих концепцій на широкій філософсько-естетичній основі. Поєднуючи філософський, логіко-гносеологічний, соціологічний, історико-функціональний і психологічний підходи до вивчення художньої творчості (передусім літератури), І. Франко, як правило, уникав однобічності і крайнощів у тлумаченні як основоположних, так і похідних понять естетики художньої творчості.

Терміном «естетика творчості» позначають найчастіше два поняття: одне з них характеризує сукупність (систему) принципів, реалізованих у художній творчості митця, друге — загальне вчення про художню творчість (за часів І. Франка вживали ще термін «філософія мистецтва»). Останнє значення терміну відповідає визначенню естетики, яке дав їй І. Франко 1881 р. у статті «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка»: «Естетика — то наука о хорошім, особливо в штуці... Хорошим в штуці називається те, що викликує в чоловіці ублагородняюче зрушення. Штуки пластичні (малюнок, різьба, будівля) викликають таке зрушення при

помочі гармонії красок і ліній; штуки експресійні (музика, поезія, гра акторська) — при помочі чувств, особливо, як виказав Арістотель, чувств тривоги і надії»[1]. Це визначення вчений уточнив 1898 р. у трактаті «Із секретів поетичної творчості» через поняття «артистичної краси»: «Естетика є, властиво, наука про почування, спеціально про відчування артистичної краси» [31, *53*].

Принциповий противник суб'єктивізму і доктрини «мистецтва для мистецтва», І. Франко, аналізуючи поезію Лесі Українки, по-своєму визначив і це поняття. На його думку, «поетична краса — се не є сама красота поетичної форми, ані нагромадження якихсь нібито естетичних і гарних образів, ані комбінація гучних слів. Усі ті складники тільки тоді творять дійсну красоту, коли являються частями вищої цілості — духовної краси, ідейної гармонії» [31, *273—274*].

В естетичній концепції І. Франка таке визначення не дає підстав для тлумачення художньої краси ні тільки в соціально-психологічному, ні тільки в ідеологічному плані. Для І. Франка ідейність художнього твору немислима поза його формою, у відриві твору від дійсності і від читача. У цьому розумінні надто промовистим є функціонально-естетичне визначення ідейності художнього твору. І. Франко писав: «Поетичний твір я називаю ідейним тоді, коли в його основі лежить якийсь живий образ, факт, враження, чуття автора.

Вглибляючись фантазією в той образ, автор обрисовує, освітлює його з різних боків і силкується способами, які дає йому поетична техніка, викликати його по змозі в такій формі, в такій самій силі, в такім самім колориті в душі читача. Вглибляючися фантазією в той образ, автор силкується сконцентрувати його, віднайти, відчути його суть, його значення, його зв'язок з цілістю життя, тобто виключити з нього все випадкове, а піднести те, що в нім є типове, ідейне» [31, *272*]. І. Франко доводив, що «поетична техніка оперта на законах психологічної перцепції і асоціації» [31, *272*], але виражає, передає читачам ідейний зміст твору, породжений відображеною і творчо переосмисленою дійсністю, світовідчуттям, світоглядом митця.

Справжня поезія, за переконанням Каменяра, «не пуста забавка, то вже поважний документ духовного життя не самої лише індивідуальності поета, але й усієї нації, серед якої живе поет, якої настрій, відносини чуття та надії висловлює він як найживіша, найчутливіша її частина» [33, *173*].

Отже, в той час, коли у Франції претендувала на провідну доктрину в естетиці «естопсихологія» Еннекена, коли Кроче в Італії модернізував інтуїтивізм Бергсона, коли асоціативній естетиці, яка розроблялася в Німеччині і Польщі, протиставляв себе ізоляціонізм феноменологів, які знаходили собі послідовників у різних країнах,— саме тоді І. Франко, підтримавши все краще, чого домоглися представники культурно-історичної школи, психо-

[1] *Франко І.* Краса і секрети творчості.— К, 1980.— С. 57.

логи, застосував їхні здобутки до скрупульозного вивчення поетики художнього твору на широкій соціально-естетичній основі.

Ідеалом для І. Франка був такий літературознавець, який «не відкидаючи набік почуття краси й гармонії, він буде, одначе, шукати їх виразу не в придержуванню естетичних формулок та шаблонів, а в пильній увазі до явищ соціального та індивідуального життя, у виявах сили, творчості та гармонійного розвою людської одиниці й цілої нації» [11, *18*]. Ця теза, як відомо, проголошена в 1909 р. Час, який минув відтоді, підтвердив, що прогресивна світова естетична думка такий підхід до художніх цінностей визнала за найпродуктивніший, суспільно вагомий.

І. Ю. ЖУРАВСЬКА (Українська РСР)

СВІТОВІ ОБРАЗИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Сучасній світовій літературі високою мірою притаманне звернення до образних асоціацій, до стародавніх сюжетів та мотивів, світових образів.

Явище це, поширене в сучасній літературі як радянській, так і зарубіжній, має свої традиції. Ясна річ, звертання до світових образів та мотивів можуть мати різний характер. Сама функція їх змінюється залежно від ідейно-естетичної спрямованості творчості із звертанням до світових образів, що найяскравіше знайшло своє відображення у творах Лесі Українки. Пишеться цілісний художній твір у межах старовинного сюжету з певними реаліями («Кам'інний господар», «Кассандра», «У пущі», «На полі крові»), з глибинним змістом, який є прямою реакцією на актуальні проблеми, що хвилюють передові кола тогочасного суспільства. Це позначається не лише на підтексті, але й на поетиці твору, трактуванні образів, на всьому тому, що створює неповторне явище — поетичний театр Лесі Українки. Традиції ці в українській літературі вже існували. Це передусім образ Прометея у Т. Шевченка, поеми «Мойсей» і «Смерть Каїна» І. Франка.

Втім, слід, певне, розібратися в тих далеко не однозначних мотивах, котрими керувався І. Франко у своєму звертанні до світових образів. Можна окреслити дві основні лінії у розумінні ним цієї проблеми, які дістали своє втілення у його багатогранній творчості. Звідси й різна функція світових образів у його творах.

Насамперед слід зупинитися на просвітительській діяльності І. Франка, який прагнув передати українському народові все багатство світової культури. Серед величезної спадщини І. Франка-просвітителя хотілося б виділити поему «Пригоди Дон Кіхота» (1891) — твір, своєрідний за самим жанром. Безсмертне творіння М. Сервантеса передане у віршах простою, дохідливою мовою. У порівняно невеликій за розміром поемі І. Франко викладає біографію М. Сервантеса, переповідає пригоди Лицаря з Ламанчі, надавши їм свого забарвлення, змальовує красу Іспанії, де людина терпить тиранію і приниження, «кайдани вікові».

У творі підкреслено головне — Лицар Печального Образу виступає на захист пригноблених і знедолених, проти несправедливого, жорстокого соціального устрою:

А неправда скрізь панує
І гнете невинність люто,
Землю божую плюгавить
І поганить красоту [4, *179*].

Ця висока настроєність проходить крізь усю поему. І. Франко вкладає у вуста Лицаря слова про тиранів, а не просто про лицарів і казкових персонажів.

Звичайно, образ Дон Кіхота був дорогий і близький І. Франкові, як і всьому передовому людству. Але в самій формі поеми, якій наданий народний характер, в її поетиці Каменяр усе підпорядковує єдиній меті — наблизити її до народу, і через це такі піднесені висловлювання тут трапляються нечасто — як певний підсумок, а стиль її напрочуд простий, навіть дещо приперчений народним гумором. Поряд з лицарськими клятвами фігурує «з часником фасоль і м'ясо». Або інше місце, де йдеться про високу лицарську любов: «Він без дами — борщ без сала...»

Про просвітительську діяльність І. Франка, про різні функції світових образів у таких його творах можна писати монографії, і поема «Дон Кіхот» тут — лише один з прикладів.

Інший напрямок у творчості І. Франка, який мав величезне значення для розвитку української літератури,— це осягнення найактуальніших проблем як соціального, так і морально-філософського плану шляхом звертання до світових мотивів. І тут особливе місце посідають поеми «Смерть Каїна» і «Мойсей» як геніальне втілення революційно-демократичних поглядів письменника. У поемі «Мойсей» ми спостерігаємо поєднання старовинного міфу з сучасними письменникові реаліями із селянського життя, з цілком реалістичними деталями.

Сам І. Франко у передмові до видання поеми писав: «Ся тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійному оповіданні» [5, *201*]. Цей твір став виразом болю й тривоги великого Каменяра за долю свого народу, утвердженням віри в його майбутнє:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі [5, *214*].

Своєрідну інтерпретацію образу «великого грішника» Дон Жуана знаходимо в поемі «Похорон» (1899). У вступній замітці І. Франко писав: «Може, закинуть мені, що я позбавив всю легенду аскетично-релігійних мотивів і переніс її на чисто світський грунт... На час великих класових і національних антагонізмів має значно відмінне поняття про великого грішника, ніж час Філіпа II і Торквемади» [5, *54*].

Щоб осмислити концепцію світових образів І. Франка, їх життя у сучасності, слід звернутися не лише до його поем, а й до критичних досліджень, оскільки вони часто є коментарем до перекладів і переспівів письменника. Так, наприклад, зрозуміти критерії, які визначають інтерпретацію світових образів у І. Франка, можна, заглибившись у його трактування образу Фауста і самого твору

Й.-В. Гете. «Фауст», писав І. Франко, був «об'явом революції, тої самої, котра спалахнула в Парижі грізним пожаром...» [13, *174*]. Значення образу Фауста він вбачає у тому, що той знайшов сенс життя у служінні суспільству.

Не менш виразним прикладом є ставлення І. Франка до творчості Дж. Байрона і його особистості. Крім статті «Лорд Байрон», перу І. Франка належить переклад філософської поеми Дж. Байрона «Каїн». Як відомо, дослідники творчості Дж. Байрона писали про Каїна як про бунтівника, богоборця, писали про революційний зміст поеми, що заперечує всі авторитети.

І. Франко не обмежується загальною характеристикою титанічного образу байронівського Каїна. Для нього Каїн Дж. Байрона — герой певного часу, і втілені в цьому образі ідеї характерні для певної епохи. «Але при тім усім,— пише І. Франко,— Каїн — проява історична. Це мислячий чоловік двадцятих років нашого століття. Велика політична реакція того часу, страшний суспільний і умисловий гніт — се грунт, на котрім він виріс» [12, *643*].

Твір цей, за його словами, був навіяний не тільки Дж. Байроном, але й сценою з «Фауста» Й.-В. Гете, де Фауст з вершини гори оглядає рай. Трактування образу Каїна, проблем буття істотно відрізняється від байронівської інтерпретації, хоч і Дж. Байрон, і І. Франко в основу твору кладуть біблійну легенду.

Поема І. Франка «Смерть Каїна» за філософським осягненням проблем життя і смерті, пізнання і прогресу — воістину новаторський твір, який у світлі загострених суперечностей XX ст., проблем, що їх ставить воно перед людством, його прогресивними силами, звучить особливо актуально.

Два дерева — дерево життя і дерево пізнання, які принесли прокляття людству, вигнаному з раю. Навіть у Дж. Байрона вони відокремлені одне від одного навіки, і в цьому — незбагненна трагедія буття.

Але І. Франко — письменник-революціонер, зв'язаний з ідеями марксизму, розуміє, що знання не може бути злом:

...знання, то не бажання смерті,
Не враг життя! Воно — веде к життю!..
Воно стається добрим або злим
Тоді, коли на зле чи добре вжите.

Зміст життя для І. Франка — в любові до людей:

Чуття, любов! Так ми ж їх маєм в собі!
Життя ми маєм в собі, і не треба
Нам в рай тиснутись, щоб його дістати!

І вічний мандрівник Каїн, проклятий богом і людьми, відроджується, прилучившись до цієї істини:

Мені так дуже жаль усіх людей,
Тих бідних, засліплених? Я їх так
Люблю з їх сліпотою й лютим горем,
З їх поривами до добра!

З цим новим своїм знанням Каїн іде до людей. Перед ним постають образи їх мирного життя, їхньої праці, повсякденних турбот. Це здається йому прекрасним:

Таким йому чудово гарним видавсь,
Що, причарований, він став на місці.

Поема І. Франка «Смерть Каїна» при всій її глибині і масштабності напрочуд проста й людяна, коли йдеться про смерть коханої Каїна, про самого Каїна, котрий знов побачив смерть, про цю бентежну самотню людину, яка страждає і шукає виходу. Важко переоцінити художнє значення цього творіння українського письменника.

Тут розкриваються уявлення письменника-демократа про місце людини і творця у цьому світі. Виходячи у своїй гуманістичній концепції з головного — любові до людей, він утверджує єдність двох начал — життя і пізнання. Саме в єдності життєствердкуючих сил з пізнанням І. Франко бачить розв'язання найактуальніших проблем, які хвилюють людство і сьогодні.

Ю. Б. КУЗНЕЦОВ (Українська РСР)

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЕТИКУ ПРОЗИ ІВАНА ФРАНКА

Творчість І. Франка спрямована на революційне перетворення дійсності і позначена новаторськими пошуками проблем, героїв, нових засад поетики, суголосних стильовим тенденціям своєї епохи. Художнє письмо І. Франка вже у перших бориславських оповіданнях сповнене схвильованості, енергійності у розвитку сюжетної дії, гостроти діалогічних конструкцій. Тут відсутні надмірна деталізація оповіді, авторське коментування, характерні для реалістичної прози Г. Квітки-Основ'яненка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та ін.

Перші прозові студії письменника засвідчують розвиток його поетики в напрямі ускладнення форм художньої умовності, ущільненості художнього письма, підвищення питомої ваги символічних елементів, створення багатошарового підтексту оповіді, що стало особливістю стильової манери прозаїків початку XX ст. Свій повніший вияв новаторство у сфері поетики знаходить у таких повістях І. Франка, як «Boa constrictor» та «Борислав сміється».

Твір «Boa constrictor» написаний в цілому у традиційній реалістичній манері. Герої і обставини відтворюються у формі життєподібності — точній відповідності реальним просторово-часовим та причинно-наслідковим вимірам. І в той же час у повісті наявні ускладнені форми художньої умовності, завдяки яким створюється її смислова багатошаровість.

«Boa constrictor» відкривається яскравою картино-метафорою, ядром якої є образ змія-нищителя. Цей образ, майстерно вплетений в образну систему, стає наскрізним, лейтмотивним.

В різних сюжетних ситуаціях письменник намагається зіставити образ одного з головних героїв — капіталіста Германа Гольдкремера з хижим ненажерливим змієм. При цьому останній постає як символ капіталістичного нагромадження і поглинання — культ золотого тільця: «Се не вуж,— зазначає автор,— се безмірно довга зросла докупи і оживлена чарівною силою зв'язка грошей, срібла, золота блискучого» [14, *434*]. Завдяки такому прийому паралельного зіставлення двох образів письменник досягає високого ступеня художнього узагальнення не тільки натури окремого капіталіста, а й сутності усього буржуазного суспільства.

Важливо й інше. На цьому прикладі помітно, як в цілому змінюється поетика прози І. Франка. Периферійні, так би мовити, елементи художнього твору, зокрема деталі обстановки, починають виконувати не другорядні функції, вказуючи лише на місце дії, а навпаки — першорядні, пов'язані з розкриттям головної ідеї твору. Так, образ boa constrictor, окрім прямого смислового значення (як елемент картини в будинку Германа Гольдкремера), набирає ще й додаткове підтекстове значення. Наскрізне лейтмотивне звучання цього образу створює багатоплощинність художнього тексту, його глибинне семантичне напруження, надає композиції твору внутрішньої цілісності і завершеності.

Це було новим для реалістичної літератури того часу. Звичайно, спроби перетворити образ обставин місця дії у символ знаходимо й у інших письменників. Так, Е. Золя в романі «Жерміналь» на початку і в кінці першого розділу малює образ-символ шахти, що подібна до ненажерливої потвори, яка поглинає працю і здоров'я робітників. Проте тут це лише обрамляючий образ, який не створює, як у І. Франка, наскрізний підтекст, глибинну смислову структуру твору.

Ще більшою мірою елементи нової поетики позначилися на повісті І. Франка «Борислав сміється». Тут зустрічаємо кілька паралельних сюжетно-образних структур, які створюють смислову багатошаровість художнього тексту. Це, зокрема, спорудження багатого будинку Гольдкремера і зростання його капіталістичного виробництва та доля Бенедьо Синиці і маленької пташки-щигля. Видається невипадковим, що автор вибирає для героя прізвище — Бенедьо Синиця. Тим самим він підкреслює певний зв'язок між цими образами-символами. Твір має свою, так би мовити, внутрішню, глибинну інтригу. Вона значною мірою побудована на підтекстовому значенні образу щигля. Читач чекає, що героя спіткає та ж доля, що й пташину, живцем замуровану в ім'я процвітання дому Гольдкремера. Оповідь же розвивається несподівано як антитеза до цієї думки, як твердження сили людської істоти, що не підвладна насильству та експлуатації.

Можна припустити, що в повісті «Борислав сміється», як і в повісті «Boa constrictor», І. Франко мав намір зробити образ будинку Гольдкремера і символічним, і наскрізним. І в передфінальних картинах пожежі в Бориславі, для яких за попереднім планом він відводить два розділи — XXIV і XXV, очевидно, знайшлося б місце і для будинку Гольдкремера. Це диктується й самим розвитком сюжету, і натяком автора на те, що божевільний син Гольдкремера — Готліб збирається спалити ненависний для нього батьківський дім. Таким чином, композиція повісті, очевидно, мала набирати завершеності і цілісності завдяки символічній картині пожежі всього капіталістичного Борислава, зокрема й будинку одного з його визначних представників.

Наскрізність образних структур підкреслюється й назвами повістей «Boa constrictor» та «Борислав сміється». Якщо в першому назва наскрізного образу винесена у заголовок, то в другому творі смисл назви прояснюється саме завдяки наскрізним образам. Адже в підтексті «сміху» Борислава саме вгадується пожежа як символ

марних сподівань буржуа побудувати свої палаци щастя на кістках робітничого люду. Отже, і самі назви сприймаються як висловлювання з розширювальною семантикою, пов'язаною з усією глибинною структурою художнього тексту.

Цікаво, що на подібний прийом паралелізму І. Франко звертає увагу у своїй теоретико-літературній праці «Із секретів поетичної творчості». Тут йдеться про застосування його у фольклорі і в поезіях Т. Шевченка. Можна припустити, що саме ця вітчизняна традиція і слугує письменнику джерелом для збагачення поетики його прозових творів.

Таким чином, спираючись на національну традицію, І. Франко оновлює арсенал поетичних засобів, започатковуючи в реалістичній прозі кінця XIX ст. нові форми художньої умовності, де метафора береться немов із самого життя, укрупнюється, розгортається протягом усього твору як наскрізна смислова структура. Оповідь набирає смислової об'ємності, вагомості, соціальної дієвості. Ця стильова тенденція розвивається широко в зарубіжній і вітчизняній літературі початку XX ст. І в цьому відношенні І. Франко випереджає стильові пошуки літератури XX ст., зокрема й новелістів «молодої генерації» — М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської та ін.

Т. І. КОМАРИНЕЦЬ (Українська РСР)

КОНЦЕПЦІЯ РОМАНТИЗМУ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ПРАЦЯХ ІВАНА ФРАНКА

У сучасному літературознавстві немає єдиного погляду на романтизм, немає єдиного визначення його сутності. Дослідження його специфіки здійснюється в різних напрямах. В одних працях найбільш суттєвою його рисою вважається інтерес до національної своєрідності життя, в інших — до духовної сфери людини. У вивченні романтизму як типологічної спільності і національної літератури важливе місце займають праці І. Франка, в яких містяться цінні спостереження і теоретичні узагальнення, що дають багато для осмислення соціальної і естетичної природи цього складного і суперечливого художнього явища.

І. Франко не залишив спеціальних досліджень ні про романтизм як естетичну систему світової літератури, ні про романтизм український як його різновид. Франкові думки про романтизм розкидані у різних статтях — про західноєвропейських, російських і українських письменників XVIII—XIX століть, про південно- і західнослов'янські літератури. Однак, не дивлячись на таку розрізненість, інколи на принагідно висловлену думку вони дають чітке уявлення про глобальні і часткові його судження з цього питання.

У романтичній естетичній системі як новому, вищому етапі художнього розвитку людства, І. Франко розрізняв літературний напрям і творчий метод, багато уваги приділяв стильовим течіям як всередині напряму, так і в творчості окремо взятого письменника. Появу романтизму вчений пов'язує з добою краху феодальних відносин, з поширенням тих нових тенденцій у суспільному русі, які з'явилися під впливом Французької революції 1789—1794 рр. На його думку, романтизм був насамперед «реакцією чуття проти раціоналізму XVIII ст. і реакцією волі одиниці проти надто механічних соціальних теорій і надто тісної регламентації», поривом до ідеально-гармонійного світу, який «одні знаходили в середніх віках, інші серед нижчих верств народу, серед різних більш або менш фантастичних дикунів, у постатях народних міфів і вірувань і т. ін.» [31, *415—416*].

У своїх працях І. Франко дав глибокий аналіз тих соціально-історичних умов, які визначали дальший прогрес у духовному житті народів. Література, як і мистецтво взагалі, раз і назавжди, за його твердим переконанням, порвала з класичними канонами, народилася нова естетика у творчості Дж. Байрона, П.-Б. Шеллі, В. Гюго та інших письменників. Під впливом ідей демократизму, свободи людини і народу, проголошених революцією, розширились погляди на завдання і значення поезії для світової цивілізації.

Великі поети XIX ст. стали «духовними провідниками народів», поклали «печать свого духу на цілі покоління». Вирвавшись із цупких обіймів віджилих традицій, особистість поета стала непідвладною ніяким законам і поетичним приписам. Поезія переродилась з імперсональної в особистісну з наскрізь вираженим почуттям суб'єкта [31, *502, 503*].

У таких умовах переоцінки старих суспільних і літературно-культурних тенденцій І. Франко бачив народження романтизму, який був для нього насамперед новим світобаченням, зумовленим усією сукупністю соціальних і духовних чинників у поєднанні з повною емансипацією людської особи від усяких обмежень, від усяких правил естетики [31, *505*].

Поклавши початок новій теорії мистецтва, романтизм, за І. Франком, опирався передусім на глибинне пізнання старовини, вивчення народної мови, пісень, переказів, вірувань. В Англії, Німеччині, Франції, Росії, на Україні з'явилися знамениті фольклорні збірники, дослідження з історії, етнографії, мови, що мали величезний вплив на розвиток літератури, на визначення шляхів її дальшого розвитку.

І. Франко добре розумів, що романтизм як літературний напрям і творчий метод у кожній національній літературі в залежності від конкретних суспільно-політичних обставин і культурних традицій набирав специфічних ознак. Щодо українського романтизму, то він, на думку І. Франка, був літературним виразом ідей національного відродження українського народу, яке ознаменувалось пробудженням визвольних прагнень, активізацією інтелігенції у плані «відтворення української національності шляхом дослідження української історії і народної традиції» [41, *118*]. Український романтизм І. Франко вважав самобутнім ідейно-художнім явищем, підгрунтя якого — національні фольклорні джерела.

Романтизм І. Франко розглядав як явище конкретно-історичне, яке виникло в певну епоху і розвивалось у її межах. Уже в середині XIX ст. у більшості європейських країн, твердив дослідник, панівні позиції завойовує критичний реалізм. У літературі «замовкли голоси великих національних віщунів», настало «розчарування зі здобутків «романтичної» політики» [31, *385*].

І. Франко виходив у тлумаченні романтизму як особливого типу творчості, основою якого є почуття людини, із світобачення соціально визначеного і класово забарвленого. Для нього романтичне світовідчуття було явищем психологічним, але явищем не ізольовано індивідуальним, а соціально обумовленим. Виділяючи соціальну функцію романтизму, його вплив на суспільство, вчений надавав особливого значення тим творам, які проникали у народне життя і відбивали ідеальний стан особистості, народний героїзм. Соціального індиферентизму І. Франко не «прощав» навіть таким великим письменникам, як А. Міцкевич, Ю. Словацький, С. Гощинський. У великій епопеї А. Міцкевича, підкреслював І. Франко, є все: магнати, середня і загумінкова шляхта, єврей-орендатор, але немає селянина, мужика [31, *387*].

І. Франко, таким чином, виділяв у романтизмі його соціальний аспект, здатність давати об'єктивний образ дійсності. Заперечуючи поширене трактування романтизму як чогось фантастичного, ірреального, вчений твердив, що романтики виражали ідеали своєї епохи, мрії і прагнення сучасників, виходили з реально існуючої дійсності. Так, Дж.-Г. Байрон, за Франком, був «геніальним представником свого часу», бо, «висказуючи свої погляди, болі, мрії і змагання, він висказував заразом і те, що відчував цілий загал, чим жила уся суспільність» [29, *283*]. У творах визначних романтиків, як, наприклад, в «Орлеанській діві» Ф. Шіллера, «Фаусті» Й.-В. Гете (ці два твори І. Франко вважав основою німецької романтичної школи), «Сні» Т. Шевченка, узагальнення дійсності даються не тільки в формах самого життя, а й в образах умовно-фантастичних («перемішання світу реального з міфічним і надзмисловим»). Такий спосіб вираження був «загальною потребою людського духу, втомленого сухим раціоналізмом і скептицизмом XVIII віку» [31, *502, 504*].

Вважаючи романтизм єдиною естетичною системою, І. Франко, проте, виділяв у ньому протилежні ідеологічні тенденції, лінії, але не «закріплював» їх за окремо взятими письменниками, не визначав на їх основі два напрями з різними творчими методами, як стверджують деякі сучасні літературознавці. Дослідник підходив до оцінки романтизму як цілісного напряму з його глибинними внутрішніми суперечностями, які і складають його сутність, соціальну і естетичну природу, його типологію. І. Франко високо оцінював творчість Дж. Г. Байрона, П. Б. Шеллі, Ф. Шіллера, Й.-В. Гете, В. Гюго, А. Міцкевича, С. Гощинського, Т. Шевченка, надавав їй великого значення. Та разом з тим підкреслював, що в деяких творах романтиків (Тіка, Ваккенродера, Новаліса, братів Шлегелів, Е.-Т.-А. Гофмана, Б. Залеського, Г. Клейста), відірваних від визвольних прагнень народу, реальний світ зникає з поля зору, натомість з'являються «безмежні простори мглистої надії, прибрані в мглисті слова» [27, *29*]. Такі суперечності в освоєнні дійсності І. Франко бачив і в творчості українських романтиків (А. Метлинського, М. Костомарова, П. Куліша).

Віддаючи належне романтичній естетичній системі, І. Франко розглядав романтизм як перехідний етап до вищого, більш досконалого способу осягнення людського життя і художнього мислення — до критичного реалізму. Тому досліджуючи романтичні явища і окремі романтичні твори, він не відривав їх від реалістичних тенденцій, які завжди були «присутніми» в романтичному процесі. З другого боку, поступово «входячи» в реалістичну систему, романтизм, на думку І. Франка, збагачував її. Свідченням цього є поеми «Сон», «Кавказ», «Наймичка» та інші твори Т. Шевченка, які представляють романтичний тип мислення в системі реалістичного зображення. Вчений розглядав романтизм і реалізм у постійній і органічній взаємодії. Романтизм у його тлумаченні найчастіше був художньо загостреним вираженням найважливіших аспектів реалізму.

В. І. ГОРИНЬ (Українська РСР)

ПРОБЛЕМИ ЕСТЕТИКИ РОМАНТИЗМУ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

У теоретичній спадщині І. Франка проблема романтизму знайшла всебічне висвітлення. У трактуванні цього ідейно-естетичного явища вчений стояв на передових позиціях естетичної думки свого часу. Він матеріалістично осмислив ряд аспектів цього художнього напряму, збагатив теорію романтизму важливими висновками. Соціальної розвідки про романтизм Франко не написав, але в його узагальнюючих працях з історії української літератури, численних статтях про західноєвропейські, зокрема слов'янські літератури, знаходимо спостереження про творчий метод багатьох письменників, що творили в руслі романтизму.

Погляди І. Франка на романтизм є складовою частиною системи аналізу найвидатнішим українським теоретиком та істориком культури різноманітних явищ естетики художньої творчості, «розвою літературних напрямів», течій. І. Франко дає оцінку творчості англійських, французьких, німецьких романтиків, висловлює спостереження про їх метод. Так, Байрона і Шеллі вчений називає «величезними індивідуальностями», для свого часу «високими революційними умами», що «ламали лід заскорузлої традиції і естетичної та й усякої іншої догматики» [4, *293*].

Першим «блискучим маніфестом» французького романтизму, за І. Франком, була драма В. Гюго «Кромвель» (1827). Загалом, французька романтична школа, пише він, поступово «від радикалізму чисто естетичного переходила до радикалізму політичного (Віктор Гюго)» [26, *133*]. Романтизм братів Шлегелів, Тіка та Брентано вважав «хоробливим» [31, *40*]. Головні представники німецького романтизму, проявляючи замилування «до містицизму, таємничості і фантастичності», за словами І. Франка, не завжди витримують «порівняння з величезними творами Гете і Шіллера» [31, *505*]. Хіба що Гейне, який, мовляв, долаючи ранній романтизм, «сильно та дотепно вдарив на передрухнілий політичний лад Німеччини» [26, *133*].

У контексті огляду багатьох явищ слов'янських культур велику увагу відводить І. Франко представникам польського романтизму — А. Міцкевичу, Ю. Словацькому, С. Гощинському, а також «чудовому цвіту романтичної поезії», так званій українській школі польських романтиків. І. Франко підкреслював, що у слов'янських літературах романтизм був зумовлений ростом демократичного руху, національного відродження.

Власне, появу романтичного типу мислення, висхідний рух естетичної думки в напрямку нових художніх структур І. Франко пов'язував із крахом феодальних відносин, зародженням нових тенденцій у суспільному житті, викликаних Французькою буржуазною революцією. У нас «доба переваги традиційного елементу,— пише він,— над свобідним виразом індивідуальності писателів тривала аж до кінця XVIII віку» [28, *78*]. Будучи своєрідним протестом проти феодальної авторитарності, романтизм одночасно заперечував і буржуазний прагматизм, і тому виступав не тільки художнім напрямом, але й ширшим суспільним феноменом: охоплював різноманітні сфери духовного життя, був виразником світоглядного перелому, нових віянь доби.

Український вчений часто звертався до праць Гердера, таких теоретиків романтизму, як Шеллінг, брати Шлегелі та інших філософів. Зокрема, Й.-Г. Гердер, виступивши проти тісного «кодексу приписів», що «до крайності стіснював поетичну творчість», на думку І. Я. Франка, своїми теоретичними працями на полі естетики, загальним зацікавленням «ідеєю народності і народною творчістю» сприяв становленню народності літератури [46 (2), *126*]. За Гердером «стоїть заслуга, що звернув уперве увагу на природу і людське чуття як джерело всякої поезії, і ся ідея стала провідною думкою так званої романтичної школи не лише в Німеччині, але скрізь по Європі» [40, *17*].

Виступаючи теоретиками німецького романтизму, брати Шлегелі, підкреслював І. Франко, були насамперед виразниками «неприхильності до раціоналістичних ідей XVIII віку», а тому шукали ідеалів «в давній минувщині, в середніх віках дореформаційних» [31, *505*]. Зрозуміло, ієнські романтики зазнали впливу філософських поглядів Ф. В. Шеллінга.

Саме епоха, що відкривала нові горизонти суспільного поступу, виявляла невідповідність старих естетичних принципів тим завданням, які поставали перед художнім мисленням. Цьому сприяли важливі ідеологічні процеси, в першу чергу активізація антифеодальної боротьби, посилення національно-визвольного руху, пропаганда демократичних ідей. Романтичний напрям, на думку І. Франка, проголосивши емансипацію особистості, був «поперед усього реакцією чуття проти раціоналізму XVIII в. і реакцією волі одиниці проти надто механічних соціальних теорій і надто тісної регламентації» [31, *415*]. Будучи «випливом історичної конечності», романтизм виник на грунті заперечення класицистичного типу мислення, просвітительського світогляду. Це заперечення Франко бачить в тому, що романтики «закинули вузькі рамки схоластичної естетики», канонічні правила поетики, багато зробили для того, щоб «індивідуальність людська в поезії виломлювалась з-під тиску формул і традиції» [27, *288*].

Новим був арсенал ідейно-естетичних принципів романтиків. Поетики-романтики разом із «свобідним виразом індивідуальності» шукали нових шляхів бачення світу, збагачення художніх засобів. Ці шляхи, вважає вчений, визначались поворотом у поглядах на

відношення поета до суспільності, заглибленням у внутрішній світ людини, зверненням до природи, «народності і її простоти». Це розвивало демократизм, «любов до пісні, звичаїв і мови простого люду» [29, *61*]. Звідси формулюється романтичне розуміння самої суті мистецтва, нових принципів відображення дійсності.

Великий інтерес викликає висвітлення І. Франком теоретичних засад романтизму, характерних рис його поетики. Естетика романтизму, стверджує дослідник, «звертається до аналізу чуття, думок і бажань одиниці людської» [27, *289*], закликає до свободи творчості, відстоює національну своєрідність літератури, проголошує зв'язок з естетичними принципами народного мистецтва. Історичне минуле, фольклор, національний колорит, література народною мовою для романтиків були явищами особливої цінності, принципами нового світобачення, основою теоретичних концепцій.

Отже, І. Франко трактує романтизм як художній напрям, як певну єдність принципів підходу до естетичного сприйняття і осмислення митцем життєвих явищ. Романтики, узагальнює мислитель, «витворили романтичну школу естетики», яка значно «посунула наперед теорію штуки» [31, *505*].

У кожній національній літературі в залежності від конкретних суспільних обставин і культурних традицій романтизм набував своєрідних рис. Характеризуючи типологічні особливості романтизму, Каменяр оцінює творчу самобутність різних його течій, у численних дослідженнях приділяє велику увагу українському романтизмові [1], розглядає його у зіставленні з аналогічними явищами в європейських літературах. На його думку, романтики виявили «масу основних прикмет кождий своєї нації» [45, *293*]. І. Франко пише: «Той відтінок романтичної школи, котрий... прагнув проникнути глибше в народне життя і шукати в нього залишки колишнього, кращого, ідеального стану, зразків героїзму... «у Франції В. Гюго, в Німеччині Тік, Новаліс, у Польщі Міцкевич, Мальчевський, Гощинський), має і в українській літературі талановитих представників — Метлинського, Гребінку, а насамперед Тараса Шевченка...» [41, *85*].

Український романтизм у теоретичних роботах І. Франка трактується як такий, що зумовлений суспільними умовами, особливостями розвитку самосвідомості народу, як виразник ідей літературного відродження. Тісний зв'язок із визвольним рухом, орієнтація на національний колорит, багаті фольклорні традиції, історичне минуле — в цьому дослідник бачив найприкметніші тенденції українського романтизму. Власне, в нашому романтизмі високо було піднято «студії національної старовини, історії та етнографії», в ньому менше «гордого індивідуалізму». Сказане підтверджується численними висловлюваннями І. Франка про Л. Боровиковського, О. Бодянського, А. Метлинського, М. Костомарова, В. Забілу, про спадщину М. Шашкевича і ранню поезію Т. Шевченка.

[1] *Фалендиш Л. Т.* Франко про український романтизм // Рад. літературознавство.— 1972.— № 2.— С. 42—51.

Із засновків вченого постає, що романтизм в українській літературі можемо ілюструвати вже баладою Л. Боровиковського «Маруся» (1828). Порівняння названої балади із «Світланою» В. Жуковського (цьому присвятив окрему розвідку) приводить дослідника до твердження, що наш поет, опрацювавши «вірування та легенди українського народу», надавав своєму творові національного колориту, переніс подію зі сфери «шаблонових пейзажів» на «реальний грунт українського села» [33, *416*].

Другим українським письменником, що пробував збагатити рідне письменство творами, «взятими з усної людової традиції», на думку І. Франка, був О. Бодянський, який «був учеником не німецьких романтиків..., а власне перших творців нового українського письменства» [34, *449*]. Найцінніше в Бодянського — це чітко окреслений демократизм, проблиски «індивідуального особистого чуття», «незвичайне багатство побутових та фольклорних спостережень над українським народом» [34, *453*].

У когорті талановитих українських поетів виступив А. Метлинський, що силкувався «попасти в тон новочасних романтиків» і в окремих творах стояв «на чисто українськім грунті поетичного опису народного побуту» [41, *267*]. До головних представників епохи відродження української літератури І. Франко зараховує М. Костомарова (високо цінить його ранні поетичні твори). У поезії В. Забіли хоч і мало «якоїсь літературної школи», все ж, за І. Франком, тут «маємо цінний причинок до історії нашого письменства в часі, коли воно без вироблених іще провідних ідей, інстинктово і самосівно ставило перші кроки» [37, *51*].

Оцінка І. Франком спадщини М. Шашкевича і його товаришів по «Руській трійці» [2], а також ранніх поетичних творів Т. Шевченка вимагала б окремого дослідження. Тут лише зазначимо, що М. Шашкевича І. Франко вважав засновником «справді нової, справді народної школи літературної», наголошував, що в «Шашкевичевих віршах у нас (в Галичині.— *В. Г.*) перший раз повіяло духом поезії XIX віку» [29, *250*]. Т. Шевченка І. Франко назвав серед найталановитіших представників романтичної школи в українській літературі: з його творчості український романтизм вступає на вершину свого розвитку. «...Та Шевченкова геніальність виходить за коло романтичних понять» [41, *85*].

На нашу думку, певна недооцінка Франком суспільного значення романтизму пояснюється тим, що вчений виступив у період, коли такі галицькі поети, як М. Устиянович, А. Могильницький «не чули себе підготованими йти тою новою дорогою» [37, *42*], коли в Галичині романтизм вичерпав свої можливості, і сам І. Франко теоретично і практично відстоював широкі можливості нового художнього методу — критичного реалізму, провіщав тип реалізму нової революційної епохи.

[2] *Горинь В.* На засадах романтизму : Про естетичну концепцію «Руської трійці» // Рад. літературознавство.— 1987.— № 1.— С. 39—46.

Прикметно, що І. Франко одним із перших у вітчизняній науці обгрунтував думку про те, що романтики «клали підвалини нової реалістичної школи». Зародження реалізму він бачив уже в творах «геніальних ідеалістів Байрона і Шеллі». Перехід на реалістичні засади простежує і в художній практиці Т. Шевченка, завдяки якому українська література дедалі глибше проникала в народне життя, відразу ставала «на широкий народний і суспільний грунт» [27, *147*].

Виявляючи художню домінанту українського романтизму, І. Франко вказував як на його специфічні, так і типологічні риси. Ряд думок І. Франка про романтичний напрям знайшли свій розвиток у дослідженнях сучасних вчених, які розглядають український романтизм у широкому контексті типологічних зв'язків із слов'янськими, європейськими літературами (Г. Д. Вервес, Є. П. Кирилюк, І. В. Іваньо, Н. Л. Калениченко, Т. І. Комаринець, М. П. Федченко, М. Й. Шалата, М. Т. Яценко та ін.).

М. ЛАСЛО-КУЦЮК (СРР)

РОМАНТИЧНА МОДЕЛЬ І ЇЇ ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

Історики української літератури відзначають величезний внесок І. Франка у збагачення української літератури надбаннями світової культури. З цього погляду діяльність Франка-критика і Франка-перекладача складає органічну єдність. В такому контексті не можна нехтувати і оригінальною творчістю Франка-поета, прозаїка і драматурга. Однак у цих сферах його діяльності процес сприймання естетичних завоювань людства проходив своєрідно, і цілком недостатньо вивчати зв'язки Франка-письменника з іншими літературами тільки на рівні перегуків ідей або трактування світових образів. Франко був надто вдумливим і надто широким у своїх узагальненнях, щоб позичати від когось готові ідеї або повторювати чийсь підхід до тієї чи іншої відомої в літературі постаті. Вивчаючи такого роду паралелі, частіше знаходимо відмінності, ніж подібності. Про це свідчать і Франкові автокоментарі до таких творів, як «Смерть Каїна» або «Мойсей». Отож для вивчення таких перегуків слід застосувати інший, більш адекватний метод. Ми спробували розробити такий метод щодо прозових творів І. Франка, аналізуючи інтертекстуальні зв'язки його повісті «Лель і Полель» [1]. Цього разу спробуємо намітити стежку до вивчення інтертексту його поезії, користуючись деякими досягненнями естетичної думки самого Франка.

У другій частині праці «Із секретів поетичної творчості» (1898—1899) І. Франко розвинув оригінальну і досить сміливу на той час думку про природу поетичного таланту, згідно з якою справжній поет виділяється з-поміж інших людей «еруптивністю нижньої свідомості» [2], тобто спроможністю підсвідомості раптово і несподівано виринути на поверхню. Він вважав поетів «щасливо обдарованими психологічними Крезами, копачами захованих скарбів» [3]. Ця теза, висунута на порозі нашого століття, була повністю підтверджена розвитком новітньої психології. Більше того, не тільки психологи, але і самі письменники вважають, що механізм сприймання поетичного твору має подібний характер. Ось що пише

---

[1] Див. ннашу працю: Засади поетики.— Бухарест, 1983.— С. 223—227.

[2] *Франко І.* Краса і секрети творчості / Упоряд. Р. Т. Гром'як і Ф. Д. Пустова.— К., 1980.— С. 354.

[3] Там же.— С. 351.

з цього приводу Маргарет Юрсенар: «Поезія грунтується на ефекті повторення, проникаючи таким чином у підсвідомість,— в цьому її чари... Сучасні поети, що відмовляються від цього важливого моменту, дуже шкодять собі. Позбавляючи поезію ясно відчутного ритму, вони втрачають необхідний взаємозв'язок з читачем. Поезія — це чаклунство» [4].

Отже, справедливим буде і протилежне. Найбільше шансів на вплив на читача, в тому числі і на читача-поета, має творчість поетів, які найбільше використовували можливості вплинути на підсвідомість. Такими були, зокрема, поети-романтики, про яких вже І. Франко знав, що вони були «відкривачами підсвідомості» [5]. Вивчаючи безперечно великий вплив романтичної поезії на оригінальну творчість Франка-поета, необхідно врахувати насамперед цей рівень контакту. На допомогу критикові може прийти в такому разі сучасна психологія, яка досліджує за допомогою спеціальних методів механізми людської пам'яті, оскільки до певної міри механізми нагромадження скарбів підсвідомості збігаються з механізмами витворення пам'яті.

Досліди американського нейрохірурга Уайльдера Пенфільда довели, що людська пам'ять реєструє у клітинах мозку враження, отримані протягом життя, якими б незначними вони не були. Все тут зафіксовано, мов на магнітній стрічці, послідовно, разом із зоровим і слуховим відбитками, щоразу фіксуються і емоція, і роздум, які супроводжували враження. Враження зберігаються не у змішаній формі з іншими або в узагальненій формі, а саме у такому вигляді, і коли електродом подразнюється відповідна ділянка мозку, виникає мимовільний спогад, який репродукує поодиноке враження у тій послідовності, як воно зафіксувалося, і в супроводі тих емоцій, які воно викликало в психіці при сприйнятті явища [6].

Це цілком може стосуватися і збереження в пам'яті вражень від поезії. Слово фіксується в супроводі ритму так, як зафіксована в пам'яті досліджуваного доктором Пенфільдом пацієнта пісня, яку він чув по радіо разом з обстановкою, коли він чув її. Тому один із критеріїв наявності впливу того чи іншого твору на вірш якогось поета — це збіг мелодійного контуру, ритму, інтонації, супроводжуючої емоції, але не обов'язково тотожність ідейного змісту. Навпаки, коли йдеться про таку сильну творчу особистість, як І. Франко, помітна буде тенденція відійти від неї, відштовхуючись від певної моделі, тенденція вкладання в те саме ритмічне кліше часом прямо протилежної думки.

Дуже цікавий приклад такого плану наводиться П. Филиповичем, який дослідив вплив вірша Ю. Словацького «Odpowiedź na psalmy przyszłości Spirydonowi Prawdzickiemu» (1845) на вірш І. Франка «Вічний революціонер». Збігається ритмічний рисунок,

[4] *Юрсенар М.* Дивися на світ відкритими очима // Всесвіт.— 1984.— № 3.— С. 138.

[5] *Франко І.* Краса і секрети творчості.— С. 3, 5.

[6] *Harris A.* Thomas I'm OK — you're OK.— New York, 1973.— P. 25—28.

запозичені навіть глибоко вражаючі для поета слова «Wieczny rewolucionista pod męką ciał — leżący Duch», «Duch się wdziera», але напрям розвитку поетичної думки зовсім відмінний [7].

Сам П. Филипович, може, і не цілком усвідомив, які висновки можна зробити з його спостереження щодо впливу інших поетів-романтиків на творчість І. Франка, оскільки в інших випадках він обмежувався здебільшого зіставленнями метрики і стилю, наголошуючи на ідейну і формальну новизну. А проте саме подібність поетичного синтаксису і інтонації примушує нас вбачати близькість між досліджуваним П. Филиповичем твором І. Франка «Смерть Каїна» і баладою В. Гюго «Сумління». Більшість критиків, в тому числі і Филипович [8], починають розгляд поеми І. Франка «Смерть Каїна» із зіставлення з містерією Байрона «Каїн», перекладеною ним у 1879 р., вірогідно тому, що таке зіставлення зробив свого часу сам І. Франко. Але ж цей переклад робився на 10 років раніше від написання власного твору. І жанр, і ідея, і настрій, і ритм, і інтонація відрізняють ці твори. Спільними є лише «романтичний» підхід до біблійної теми і деякі окремі проблеми, розроблені авторами. Натомість невеликий за обсягом твір В. Гюго був вперше прочитаний І. Франком, мабуть, значно пізніше від твору Байрона (принаймні, в оригіналі), адже, за власним визнанням, він почав серйозно вивчати французьку мову тільки у 30-х роках [9]. Щоправда, переклад твору опублікований ним тільки в 1897 р., але його переклади з поезії В. Гюго з приміткою «перекладено з французького» почали з'являтись вже 1886 р. Отже, цілком можливо, що І. Франко прочитав і твір В. Гюго «La conscience» в той період, коли в нього зародився задум написання репліки на твір Байрона. Невипадково на сучасного читача обидва твори справляють подібне враження, і при читанні твору І. Франка не можна позбутись враження спільності естетичного переживання. Досить зіставити початки цих творів. Тоді обидва твори (І. Франка і Гюго) починають розпачливим блуканням нещасного Каїна:

Lorsque, avec ses enfants vêtus de peaux de bêtes,
Echevelé, livide au milieu des tempetes,
Caïn se fut enfui de devant Jehovah,
Comme le soir tombait, l'homme somore arriva
Au bas d'une montagne enune grande plaine;
Sa femme fatiguée et ses fils hors d'haleine
Lui dirent: „Couchons nous sur la terre et dormons".
Caïn, ne dormant pas, songeait au pied des monts.

Персонажа Гюго женуть муки сумління, і щоб відтворити його неспокій, поет вибрав епічний тон з довгими фразами і численними енжамбманами (перенесеннями), внаслідок яких з'являється розрив речення, і ритмічна пауза не збігається з паузою синтаксичною.

[7] *Филипович П.* Шляхи Франкової поезії // Іван Франко : Збірник / Ред. І. Лакиза, П. Филипович, П. Кияниця.— К., 1927.

[8] *Филипович П.* Генеза Франкової легенди «Смерть Каїна» // Франко І. Смерть Каїна.— К., 1924.— С. 7—24.

[9] *Возняк М.* Велетень думки і праці.— К., 1958.— С. 58.

У 67 рядках вірша В. Гюго не менше як 8 енжамбманів, що є пропорцією надзвичайно високою для вимогливого французького віршування. У Франка напружена атмосфера викликана подібними прийомами поетичного синтаксису:

Убивши брата, Каїн много літ
Блукав по світі ...
Ненависні були йому всі люди:
Бо в кождому лиці людськóму бачив
Криваве, синє Авеля лице [1, *270*].

В іншому, більш напруженому місці читаємо:

Потоки крові
І море сліз значать їх путь — дарма!
Що хтось укусить того плоду, тому
Він попелом розсиплеться в устах,
Огнем пекучим бухне. А вкусивши
Отого плоду, кождий ще лютіший
Стає, озвірюється на весь світ... [1, *283*].

До речі, білий вірш Франкового твору (рядки по 10—11 складів) скоріше грунтується на силабічних, ніж на силаботонічних критеріях, що і наближує його до майже обов'язкового у французькій поезії александрина, в якому основним принципом є групування слів навколо певних смислових стрижнів.

Натомість на ідейному рівні І. Франко замість морально-релігійних висновків В. Гюго пропонує свою власну розв'язку, якою дає водночас відповідь і на сумніви Байрона,— це ідея любові до людей і людства. Не місце тут аналізувати цю проблему, оскільки ідея І. Франка вияскравлюється на тлі цілої дії його поеми; хочеться лише підкреслити, що така ідея — одна з домінант творчості І. Франка, і що вона служила йому часто ключем до розв'язання дилем, поставлених поетами-романтиками. Він сам це усвідомив, коли дав таку відповідь тим, які принижували гідність української мови і культури:

Діалект, а ми його надишем
Міццю духа й вогнем любові,
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови [3, *156*].

Окремий хвилюючий розділ становлять зв'язки поезії І. Франка з поезією Г. Гейне, якою він захопився, ще навчаючись в гімназії. Досить багато писалося вже про зв'язки «Зів'ялого листя» І. Франка з циклом Г. Гейне «Lyrisches Intermezzo».

І. Франко йшов по лінії психологічного поглиблення драматичних ситуацій, підкреслення тіневих сторін душі, інтенсифікації саме «модерних» аспектів. Хочеться, однак, звернути увагу на вплив Г. Гейне на інші твори І. Франка. Такий вплив намічається вже у збірці «З вершин і низин». Ось мотив весни у вірші, написаному Г. Гейне в 1830 р.:

Leise zieht durch mein Gemüt
Liebliches Geläute,
Klinge, kleines Frühlingslied,
Kling hinaus ins Weite.

Kling hinaus bis an das Haus,
Wo die Blumen sprissen.
Wenn du eine Rose schaust
Sag, ich lass sie grüssen.

А ось заключна строфа вірша «Vivere memento» І. Франка:

Всюди чую любий глас,
Клик життя могучий...
Весно, вітре, люблю вас,
Гори, ріки, тучі!
Люди, люди! Я ваш брат,
Я для вас рад жити,

Серця свого кров'ю рад
Ваше горе змити.
А що кров не зможе змить,
Спалимо огнем то!
Лиш боротись — значить жить...
[1, *35—36*]

Відразу помітний перегук на рівні метрики — чотиристопний хорей, перехресне римування чоловічих і жіночих кляузул, той самий піднесений настрій, пісенність, повтори. Натомість новизна на рівні ідей. Завершення вірша Г. Гейне банальне, тоді як І. Франко побудував свій вірш на філософській ідеї заперечення залежності життя від смерті і завершив його ідеєю революційної зміни суспільних порядків.

А ось інший зразок трагічного трактування мотиву з Г. Гейне. У підсвідомість І. Франка, як будь-якого любителя поезії Г. Гейне, напевно, вкарбувались його славнозвісні рядки з циклу «Lyrisches Intermezzo»:

Im wunderschönen Monat Mai
Als alle Knospen sprangen,
Da ist meinem Herzen
Die Liebe aufgegangen

Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Vögel sangen,
Da hab' ich dir gestanden
Mein Sehnen und Verlangen.

Але цей початковий мотив приймає в нього цілком несподіваний поворот і стає початком вірша про актрису, яка збожеволіла:

То був чудовий місяць май,
Цвіли вже бзи й троянди...
З старої вілли на весь гай
Плив голос панни Ванди.

Співа до цитри, аж зовсім
Захрипла з віщих трудів.
Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
«Бодай ся когут знудив!» [3, *146*]

Спостерігаючи такі дивні метаморфози мотивів, що є безперечними ремінісценціями з віршів Г. Гейне, не можна вже сумніватись у тому, що первісною моделлю поеми І. Франка «Іван Вишенський» значною мірою була поема Г. Гейне «Атта Троль». Досить тільки паралельно читати ці два твори, і відразу збагнемо процес поетичного зародження цього Франкового шедевру.

Поема «Атта Троль» була задумана Г. Гейне в 1841 р. під час його перебування на курорті Котре у верхніх Піренеях і завершена в 1842 р. Твір має підзаголовок «Сон літньої ночі» і названий в тексті «останньою вільною лісовою піснею романтизму». Враження від могутніх гір і водоспадів, описаних від імені оповідача, переплітаються з розповіддю про ведмедя Атта Троля, який, не бажаючи більше танцювати перед публікою, розриває кайдани рабства, тікає в гори, ховається до печери, а в кінці гине, тому що покидає її, піддаючись непереможному покликові ведмедиці, який

насправді був ілюзією, обманом хитрого мисливця, котрий хотів виманити його. Автор вкладає в уста свого персонажа роздуми, здебільшого критичні, про життя людей і, зокрема, про сучасне німецьке суспільство.

І. Франко використав сюжетну канву і природний кадр цього твору Г. Гейне як поетичну модель свого власного твору, причому творчий процес проходив, вірогідно, саме так, як в експерименті Пенфільда. Спочатку він пережив заново моменти естетичного насолодження цим твором, а потім пригадав собі найбільш сугестивні місця твору, які викликали ці емоції. Це виходить вже з того, що дія поеми «Іван Вишенський» відтворює в їх послідовності наявні у творі Г. Гейне вузлові моменти дії, а найбільш вражаючі паралелі можна знайти саме в цих вузлових пунктах. Ось деякі з них:

Rings umrangt von dunklen Bergen
Die sich trotzig übergipfeln,
Und von wilden Wasserstürzen
Eingelullet wie ein Traumbild
Liegt im Tal das elegante
Cauterets. (Caput I)
Schaust du diese Bergesgipfel
Aus der Fern, so strahlen sie
Wie geschmückt mit Gold und Purpur,
Fürstlich stolz im Sonnenglance
(Caput XVI)

Мов зелена піраміда
на хвилястім синім полі,
на рівнині лазуровій
велетенський ізмарагд,—
Так облита дивним морем
під безхмарним, теплим небом
зноситься, шумить, пишаєсь
спить Афонськая гора
[3, *50*].

Співпадають не лише розмір і мелодика (чотиристопний трохей, білий вірш з жіночими кляузулами, четвертий рядок катрена з чоловічою кляузулою), але й контрасти в описі природи, атмосфера її розкоші і атмосфера сну.

А ось і інший пейзаж:

Sonnenaufgang. Goldne Pfeile
Schiessen nach den weissen Nebeln,
Die sich röten, wie verwundet,
Und in glanz und Licht zerrinen
Endlichst der Sieg erfochten
Und der Tag der Triumphator,
Tritt in strahlend coller Glorie
Auf den Nacken des Gebirges
(Caput XX)

Ось із хвиль тих пурпурових
стрілив промінь золотистий,
вибухнув вулкан вогнистий,
ріки світла потекли [3, *62*].
А тепер заблисло сонце,
щезли демони півночі,
уляглись вітри скажені
теплотою подиха [3, *66*].

У другій цитованій строфі передача вже синтетична супроти моделі, тому що вже почалась робота Франкової могутньої мисли, на основі картини зміни дня і ночі виникають несподівані асоціації щодо генези релігійних відчуттів:

In der schwarzen Felsenkessel
Ruht der See, das tiefe Wasser.
Melancholisch bleichen Sterne
Schaun vom Himmel. Nacht und
Stille
Nacht und Stille. Ruderschläge
Wie ein plätscherndes Geheimnis
schimmt der Kahn.

Аж ось, глянь, тим ясним шляхом
звільна барка надпливає,
бризка золото й пурпура
з-під весел і з-під руля.
Теплий вітерець вечерній
роздуває білий парус.
і пливе, мов лебідь, барка
до Афонської гори [3, *70—72*].

На цьому можна зупинитись, приклади переконливі. Які напрошуються висновки? Думається, що тут маємо доказ правильності теорії І. Франка щодо зародження поетичного твору з глибин підсвідомості, тобто мимовільної пам'яті. У цьому випадку знайшло вияв не власне переживання поета, а, так би мовити, вторинна пам'ять, оскільки безпосереднє враження від пейзажу і плавання до гір належало Гейне, а І. Франко сприйняв лише його поетичний відбиток. Але оскільки ці враження було вже оброблено, перевідображено у формі певного твору, вони могли стати, в свою чергу, посудом, який вмістив у собі новий ідейний зміст. Відпала штучна двоїстість ліризму і гротеску, сповіді і байки, величних картин і часом непотрібних дотепів, характерних для твору Г. Гейне; могутня думка І. Франка і його дивовижна освіта перетворили цей естетичний скарб підсвідомості в могутній твір духу, щезла тривіальність гумористичної поеми, з'явилась натомість філософська поема про сенс людського життя і місце людини у всесвіті, де глибоке осмислення буття втілене у єдиній, хвилюючій постаті патріота і аскета. Думка поета розвинула те, що було емоційно вагомим і по-людськи значущим, і відкинула все другорядне, навмисне, скороминуче. І все це почалось від «чаклунської дії» первісної романтичної моделі на душу, на фантазію І. Франка.

С. Д. ПАВЛИЧКО (Українська РСР)

ФІЛОСОФСЬКІ ПОЕМИ ІВАНА ФРАНКА «СМЕРТЬ КАЇНА», «ПОХОРОН», «МОЙСЕЙ» І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ РОМАНТИЗМ

Творчість І. Франка належить до складного і суперечливого періоду в європейській культурі, суть якого визначається боротьбою протилежних тенденцій. Це кінець XIX — початок XX ст.— час поглиблення кризи буржуазного світу і гострого протистояння ідей та естетик. У другій половині минулого віку позитивістська філософія та натуралізм активно утверджували раціоналістичні принципи пізнання та основи мистецтва. Символісти, навпаки, виступали за інтуїтивне осягнення буття. Вони воскресили цілий комплекс ідеалістичних концепцій, широко спираючись на романтичне світобачення й естетику. У художній культурі відбувалося наростання декадентських тенденцій, проти яких виступав І. Франко. В той же час європейська література в муках і сумнівах продовжувала виробляти нове реалістичне мислення.

Поезія була серцем романтизму; не дивно, що саме в поезії романтизм проіснував найдовше. І для будь-якого європейського поета рубежу віків — символіста, декадента, неоромантика, реаліста — ставлення до романтичної філософії та естетики було одним з першочергових питань. У цій складній літературній ситуації український поет був спадкоємцем певної художньої традиції, яка пов'язувалася з байронічною, революційною, філософською лінією в романтизмі. Франкові загалом імпонує активний погляд на суспільство і експресивна природа творчості, і символізм як основоположний принцип світобачення, притаманний романтичній художній системі. Але, розвиваючи романтичну поетику, український митець не приймає цілого ряду світоглядних принципів цього напрямку, передовсім ідеалізму як основи ставлення до дійсності, пантеїстичної концепції природи (проблема природи не висувається як самостійне філософське питання), романтичної концепції культури та історії.

Такий неоднозначний підхід до романтичної традиції очевидний уже в ранній філософській поемі «Смерть Каїна». В листі до Т. Мура 19 вересня 1821 р. Дж. Г. Байрон згадує про новий свій твір — трагедію, «написану в метафізичному стилі «Манфреда» [1]. Англійський поет точно визначає жанр містерії «Каїн» і дає ключ до її розуміння. Для нього, як і пізніше для І. Франка, не сам міф, а «метафізика», тобто філософська ідея в ньому втілена, виходить

[1] *Байрон Дж.* Дневники. Письма.— М., 1963.— С. 286.

на перше місце. Не просто нову інтерпретацію біблійного сюжету, не раз уже інтерпретованого в літературі не тільки до І. Франка, але й до Дж. Байрона, а драму ідей, для якої цей сюжет стає ідеальною метафорою, несуть в собі і містерія Дж. Байрона, і легенда І. Франка. В центрі обох — важлива світоглядна проблема, яка мучила Гете, потім з небувалою гостротою висувалася класиками романтизму, а в наш час визначила цілу лінію літератури Заходу. Її можна сформулювати так: у чому смисл життя, якщо кожного чекає смерть? І в зв'язку з цим у чому смисл пізнання?

Обидва письменники поставили філософську задачу. Одержимий пізнанням як почуттям, байронівський Каїн прагне зрозуміти таємницю життя і смерті, хоч не відає, чи є добром саме знання. «Істина — це благо»,— спокушає і заохочує Люцифер, «Істина принесе біду»,— попереджає Ада. І не помиляється. Пошук знання приводить Каїна до страшних результатів. Аналогічна проблема розкривається І. Франком. І його героя знання зробило вбивцею. Адже Авель хотів повернути брата «в ту саму дитячу простоту, з котрої дух його давно вже вийшов». Метафорою пізнання у Байрона є політ Каїна з Люцифером, у Франка такою метафорою стає видіння раю. Першому Каїну пізнання приносить гірке відкриття: — «я — ніщо!». Другому — щасливе прозріння: знання — «не враг життя», а в любові — смисл існування. Але щастя Франкового Каїна ілюзорне, а трагізм долі перевершує трагізм героя романтичного.

Смисл життя для І. Франка — категорія не лише моральна, як для Байрона і Гете, а також і соціальна. Письменник іншої історичної та літературної доби бачить зміст і причини суспільних процесів, які поставали для романтиків у містифікованому вигляді. Звідси — ускладнення самого сюжету, демократизація героя, поява народу і вирішальна роль цього образу в загальному драматичному фіналі поеми. Трагедія героя І. Франка в тому, що він гине, так і не передавши свого відкриття людям. Трагедія народу в тому, що він вбиває того, хто несе йому світло істини. І. Франко поширює і драматизує романтичний конфлікт, усуспільнює умоглядну проблему, хоча громадянська заповненість змісту не принижує в ньому філософії.

Не випадково І. Франко пов'язує розвиток байронізму з «найкращими цвітами національного і духовного відродження слов'янських народів» [29, *291*]. Його власна поема «Смерть Каїна» наближається до байронічної течії в романтизмі, котра умовно об'єднує Дж. Байрона й П. Шеллі, А. Віньї та Г. Гейне, Х.-де Еспронседу та А. Міцкевича. В традиціях байронізму дійсність мислиться українському поетові, як поле боротьби суперечливих начал і сил, несумісні реальність і мрія, особистість заперечує суспільний лад і суспільну філософію, а суспільство, в свою чергу, переслідує бунтаря.

Містерія Байрона у свій час розчарувала англійських читачів своєю невідповідністю романтичним канонам, створеним епохою і самим Байроном. Його герой — гордий індивідуаліст, самотній і

проклятий (типово романтичні риси), та існує друга сторона цієї непростої натури. Він скептик, який не вірить ні в Єгову, ні в Люцифера, для нього сумнів — головний принцип світобачення, «сумнів — це смерть, віра — життя»,— заповідає статус бога. А статус Каїна протилежний — тільки сумнів гарантує життя духу. Каїн (так само, як і Манфред) за характером мислення і поведінки — раціоналіст і аналітик. Такий парадоксальний романтичний тип приваблює І. Франка найбільше. Його герой насамперед мисляча особистість. Навіть формально ця риса втілена у внутрішніх монологах, якими написана більша частина тексту. І хоч мислячий герой виявляється невпевненим, роздвоєним, сама думка його наділена такою досконалістю й силою, що він знаходить істину, а з нею мету, громадянську за спрямуванням, і водночас повертає втрачену цілісність власної натури. Ось де головний моральний висновок поеми, цілком новий у порівнянні з романтичними рішеннями аналогічних конфліктів і надзвичайно важливий в рамках творчості І. Франка і тієї концепції особистості, котра буде поглиблюватися в його наступних філософських поемах.

Серед них поема «Похорон» — найбільш реалістична й політично точна. Поміж джерел її сюжету називають новелу Проспера Меріме «Душі чистилища», в якій французький прозаїк переробив легенду про Дон-Жуана де Маранья. Вказують при цьому на те, що в бібліотеці І. Франка були оповідання Меріме. Надто буквалістський пошук джерел загрожує звуженням суті поеми і загалом творчого мислення І. Франка. Ідея подвійності людської натури — старовинна світова тема — прийшла до поета значно раніше, ніж книжки Меріме, задовго до «Похорону» знайшла життя в його ліриці.

Важливо встановити, чи знав І. Франко поему Хосе де Еспронседи «Студент із Саламанки» (1841), але, безперечно, видатний твір іспанського романтизму сюжетною схемою, рядом образів, самим настроєм наче передбачає «Похорон». Тут, як і в «Похороні», кордон сну й реальності не раз стирається і зникає. Як і Мирон, дон Фелікс Монтемар, дрібний нащадок великих дон жуанів минулого, легковажний богохульник, зустрічає похоронну процесію і в мерці впізнає себе. Так само грізно лунає традиційний удар грому. Так само страшно дивляться хрести й гробниці. Так само в дусі романтичного психологізму герой фіксує розумом власне умирання, переживає політ у безодню вічного сну й забуття.

Образи І. Франка — і потворна фантасмагорія бенкету, і земля — «розритая могила» і нарешті центральний символ поеми — двійник — опрацьовувалися літературою романтизму. Та якщо «страхіття деякі та дивогляди» ніби-то старі, зміст їх цілком сучасний. На це недвозначно натякає автор в епілозі.

Підкреслюючи художню спорідненість творів І. Франка і європейських романтиків, не слід забувати, що образ «розритої могили» зустрічається і у Т. Шевченка. Та й «Сон» Т. Шевченка вплинув на І. Франка не менше, ніж уся глибока європейська традиція, аж до філософської драми Кальдерона «Життя є сон».

Знову, як і в поемі про Каїна, І. Франко поширює романтичний конфлікт. Прекрасний романтичний тип розполовиненого крамольника наче вироджується. Дон Фелікс глумився над вірою, Мирон — зраджує ідеал свободи. Дона Фелікса карають «вищі сили», Мирона — народ. Дон Фелікс втілив нову якість людського духу, що усвідомлював свою раціоналістичну сутність, право на сумнів і заперечення, Мирон — таку протирічливість, роздвоєність, трагічну антиномічність цього духу, яка неминуче призводить до загибелі. Романтична ідея про множинну природу людського «я» лягла в основу характеру героя. Ця традиційна концепція також переосмислена І. Франком. Множинність, подвійність, продуктивні в романтизмі, для І. Франка виявляються принципом неспроможним, вони уже не підносять до духовних відкриттів, а деморалізують, гублять особистість.

Як і Еспронседа, І. Франко створив універсальний образ епохи, тяжкого пробудження народу від довгого сну («усі ми плем'я сонне»,— гірко звучать слова автора) і передчуття грандіозних політичних катаклізмів. В цю історичну добу двійництво не тільки безплідне у філософському плані, а й смертельно небезпечне у плані соціальному, воно є духовною й інтелектуальною отрутою і для народу, і для вождя. Поема І. Франка містить застереження й пошук цілісності, необхідної людині в нових історичних умовах.

Лінію на створення символічного образу часу продовжує І. Франко у поемі «Мойсей», в якій соціальні колізії знову невіддільні від духовних драм особистості. Ідейною домінантою теми «людина і суспільство» стає боротьба вождя народу за єдність власного духу, за громадянський та етичний ідеал.

Перед нами герой космічного, прометеївського масштабу, що своїм титанізмом дорівнюється до героїв революційного романтизму Шеллі. Під час його молитви тремтять «землянії основи», а колосальний силует його піднімається над пустелею. Символи поеми, контрасти настроїв і кольорів відповідають широті її задуму, драматичній боротьбі в душі героя. Зворотна сторона титанізму Мойсея — подвійність його натури. Він — пророк, водночас «немова», велет, водночас чоловік стражденної долі, що мучиться своєю невідповідністю високій місії вождя. Він — фанатик, людина «одної ідеї», водночас сумнів у його серце «тисне жало студене». Він прозріває майбутнє, водночас залишаючись сліпцем. Носій духовності народу, він мучиться «голодом духу і жахом самоти». Демон Азазель, подібно до Люцифера з містерії Дж. Байрона, розхитує монолітність духу героя, віру в обраний шлях, говорить, що мета — лише ілюзія, що майбутнє — морок і темрява. Голоси Азазеля та Єгови символізують роздвоєність Мойсея, його внутрішню боротьбу з самим собою. За сумніви Мойсей покараний смертю, але не це найстрашніше; за сумніви він покараний тим, що не дійде до мети.

Тільки тяжкою самотністю Мойсей І. Франка нагадує героя поеми Альфреда де Віньї «Мойсей» (1822), котрий просить смерті, бо не в силах витримати психологічної прірви, яка відгородила

його від народу. Невеликий твір французького поета представляє значну частину літератури XIX ст., яка нетрадиційно витлумачувала традиційні сюжети античної та біблійної міфології. Як у Байрона чи Віньї, світовий сюжет у І. Франка втілив певну надчасову універсальну ідею і актуальний погляд.

Та нас цікавить не життя сюжету в різних епохах та літературах (це тема для окремого дослідження), а позиція автора, яка відрізняється від традиційно романтичної. Страдженний, умираючий і трагічний Мойсей І. Франка своєю психологічною історією нагадує трагічного й стражденного Христа з видатної поеми Віньї «Елеонська гора» (1844). Обидва герої — пророки, обидва самотні, обидва розчаровані. Мойсей відходить до пустелі, Христос у муках піднімається на Елеонську гору: людина, а не бог, він там молиться. У цій молитві пророк переконується, що бога немає, і втрачає свій великий ідеал, щоб ніколи не знайти нового. Не тільки релігійний скептицизм висловлює французький поет-мислитель, але й песимізм, розгубленість, страх перед майбутнім без ідеалу, зневіру у самій духовності. Віньї думає передовсім про ідеал філософський, Франко — про громадянський. Тому у І. Франка помирає тільки пророк, а ідеал, навпаки, відроджується. Народ прозріває і прямує до мети, яку вказував вождь. Романтична проблема ідеалу набирає, таким чином, нової історичної перспективи.

Можна й далі простежувати об'єктивне підсилення романтичних елементів у творчості Франка, співзвучне самому часові, а також літературну полеміку українського художника слова з романтиками, з якої народжувалися нові поетичні форми й думки. У погляді І. Франка на минуле культури, в тому числі романтичне, збагачувалося його творче мислення. Його ж істинним джерелом була безкінечна боротьба, якою жила душа поета, чутлива до драматичної історії рідного народу.

СКУПЕЙКО Л. І. (Українська РСР)

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗМУ В ЕСТЕТИЦІ ІВАНА ФРАНКА

В середині XIX ст. провідним напрямом у європейських літературах стає реалізм. У зв'язку з цим виникає потреба не лише узагальнити набутий художній досвід і осмислити реалізм як певний тип художнього мислення, літературний напрям чи стильову течію, а й зрозуміти його передусім як творчий метод, як загальний принцип творчого ставлення митця до дійсності.

Першими теоретиками реалізму головне вбачалося у вірності «натурі», у правдивості зображення. Образ (особливе) на відміну від поняття (загального) виступав як специфічно художня якість, а мистецтво, література, відповідно,— як «істина в образах» (Й.-В. Гете), «істина в чуттєвій формі» (Г.-В.-Ф. Гегель), «мислення в образах» (В. Бєлінський) тощо. Значним кроком у цьому напрямі стала творчість О. Бальзака, який вперше обгрунтував одну із центральних проблем реалізму — проблему типового характеру і типізації як форми реалістичного художнього узагальнення.

Проте на даному етапі поняття творчого методу реалізму ще не набуває значення естетико-методологічної категорії. Теоретичні пошуки цього періоду обмежуються, по суті, лише гносеологічним аспектом проблеми — питанням відповідності художнього образу предмету зображення. Ідейно-змістовий (ідеологічний) аспект художньої діяльності (від художнього образу (ідеалу) до дійсності) ще не вичленовується як окрема проблема, що має істотне значення для зрозуміння самої суті реалізму як творчого методу.

Вприту л до розв'язання цих питань наблизилась російська революційно-демократична естетика, пов'язуючи нову проблему суспільного змісту літератури з ідеями гуманності (В. Бєлінський, М. Чернишевський) та народності (М. Добролюбов). Проте ці ідеї, як відомо, не привели до нового синтезу — поняття художнього методу реалізму, здатного «зняти» існуючу суперечність між гуманістичним покликанням літератури і антигуманістичною природою експлуататорського суспільства, оскільки їх соціальний зміст та конкретно-історичний зв'язок з літературою залишилися не до кінця з'ясованими [1].

---

[1] *Соловьев Г.* Эстетические взгляды Н. А. Добролюбова.— М., 1963.— С. 159—160; *Соловьев Г.* Эстетические воззрения Чернышевского и Добролюбова.— М., 1974.— С. 341—385.

Саме з цією суперечністю і зіткнувся І. Франко у своїй першій статті «Поезія і її становисько у наших временах», намагаючись розв'язати її за допомогою понять «соціальна справедливість» і «поетична справедливість» і трактуючи останню як «мірило... людськості» у системі складних відносин людини з навколишнім світом. Та саме розуміння «людськості» (людяності) у І. Франка тут ще не виходить за рамки просвітительської віри у благородність вроджених якостей людини. Тому вказана суперечність між «темними сторонами» життя і «ублагороднюючою» метою літератури тут також залишається не розв'язаною.

У статті «Література, її завдання і найважніші ціхи» І. Франко відмовляється від подібних міркувань про «високі ідеали» літератури, ратуючи за чіткість і грунтовність методологічних позицій у розумінні «реалізму яко принципу літературного». Важливими тут, на його думку, видаються два принципових питання, які найбільш виразно характеризують нову, реалістичну школу в літературі: «що таке література і до чого вона має служити» [26, *11*].

Вихідним положенням аналізу у І. Франка, як і в багатьох його попередників, стає твердження про якнайтісніший зв'язок літератури з життям. «Головне діло — життя,— підкреслює він.— Значить, література і життя мусять стояти в якійсь тісній зв'язі» [26, *11*]. Та на відміну, наприклад, від М. Чернишевського, який «відтворення життя» вважав загальною, характеристичною ознакою мистецтва, І. Франко цей зв'язок розглядає у двох аспектах — у загальногносеологічному (як художньо-творчу діяльність людської свідомості на основі живих вражень дійсності) та в конкретно-історичному («література певного часу повинна бути образом життя, праці, бесіди і думок того часу» [26, *12*]).

Виділення цих аспектів дозволило йому, з одного боку, з'ясувати питання про так званий «несвідомий реалізм, конечний у всіх літературах», або відносність «безумовної неправди» у мистецтві, про яку у свій час говорив ще М. Добролюбов, тобто матеріалістично пояснити відображальну функцію літератури; з другого ж — визначити родову ознаку «реалізму яко принципу літературного» — конкретно-історичне відтворення життя. Отже, критерієм правдивості реалістичного художнього твору стає, за І. Франком, не просто життя саме по собі, а історично необхідне в житті. А звідси, як наслідок, і потреба методу в літературі. «До такої роботи,— пояснює вчений,— не досить уже вправного ока, котре підглядить і опише найменшу дрібницю,— тут вже треба знання і науки, щоб уміти доглянути саму суть факту, щоб уміти порядкувати і складати дрібниці в цілість не так, як кому злюбиться, але по яснім і твердім науковім методі» [26, *12*].

Поняття «наукового методу» у І. Франка грунтувалося на двох основних засадах — на закономірності втягування «в літературу і психології, і медицини та патології, і педагогії і других наук» [26, *12*] і на необхідності впорядкування життєвих явищ у реалістичному художньому творі за науково-аналітичним принципом. «Тота наукова підкладка і аналіз становить іменно найбільшу вар-

тість сеї нової літератури проти усіх давніших..., без тої научної підкладки і методу (...) література стане пустою забавкою інтелігенції...» [26, *12*],— підкреслює дослідник. І якщо у ратуванні за науковість І. Франко рухається у руслі традицій європейської реалістичної естетики, лиш підсумовуючи і формуючи їх, то сама по собі ідея творчого методу в літературі і її термінологізація («науковий реалізм») була новим кроком у розвитку теорії реалізму. Як логічне продовження вимоги науково-аналітичного підходу у художньому зображенні суспільного життя вона теоретично обгрунтовувала розуміння літератури як ідеологічного фактора, як специфічного феномена суспільної свідомості поряд з такими формами ідеології, як соціологія, політика тощо. Звідси не тільки нові у реалістичній естетиці кінця XIX ст. поняття «поступової тенденції», «культурної і поступової цілі» (художнього ідеалу) і «парціальності», а й нове розуміння суспільної функції літератури: «література, так як і наука сьогочасна, повинна бути робітницею на полі людського поступу» [26, *13*].

Висловлені у статті «Література, її завдання і найважніші ціхи» думки І. Франко розвивав і поглиблював у своїх наступних працях. Причому основну увагу він зосереджував на питаннях, пов'язаних із з'ясуванням художньо-творчих («ідеальних») засад реалізму, тобто таких, які у зображенні людських відносин забезпечували б митцеві можливість здійснювати ідею «людського поступу». У художній практиці І. Франка це виражалось як задум створити всеохоплюючий художній аналог («суспільно-психологічну студію») дійсності свого часу, прослідкувавши розвиток цієї ідеї у різних сферах і галузях суспільного життя. Теоретично цей задум був сформульований як «реалізм ідеальний, котрий приймає реалізм яко методу, а ідеалізм (не ідеалізування людей, але представлення людей з їх добрими і злими боками, а главное — представлення типів, котрі б уособляли в собі думи і змагання даної доби,— представлення розвитку суспільності) — яко зміст, яко ціль» [48, *331*]. В обох випадках «реалізм літературний» у розумінні І. Франка поєднувався з усвідомленням високого громадянського покликання літератури — «служити народу», передовим суспільним ідеалам, що витікають з історичних тенденцій і законів розвитку суспільства.

Важливим етапом у розвитку функціонально-творчих можливостей літератури стала художня практика «нової школи» в українській реалістичній прозі кінця XIX — початку XX ст., представники якої своє завдання вбачали «у психологічному аналізі соціальних явищ» [34, *363*]). Це привело І. Франка до думки, що література повинна апелювати переважно до сфери морально-психологічної, а свою мету здійснювати не стільки шляхом звичайної пропаганди ідей (це приналежність інших форм ідеології — соціології, політики і т. п.), скільки вихованням емоційно-естетичної настроєності до їх сприйняття і засвоєння, тобто вихованням «культури душі» людини. «Се, власне, й є сук, із-за якого йде розладдя між старою і новою літературою» [34, *364*],— підкреслював

І. Франко, засвідчуючи новий, вищий етап у розвитку реалістичної художньої свідомості.

Таким чином, розуміння І. Франком реалістичного методу грунтується на трьох основних засадах: на принципі історизму в зображенні й оцінці життєвих явищ; на вимозі науково-аналітичного підходу до зображуваної дійсності, зорієнтованого на «людський поступ»; на вичленуванні та обгрунтуванні нової проблеми ідеологічного змісту художньої творчості (суспільно-естетичного ідеалу) як однієї з найбільш істотних в реалістичній літературі. Ці судження І. Франка стали важливим внеском у розвиток теорії реалізму.

І. І. СТЕБУН (Українська РСР)

ПРОБЛЕМА «РОМАНТИЗМ І РЕАЛІЗМ» В ЕСТЕТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

У теоретичному осмисленні типології літературних напрямів не завжди знаходить належне висвітлення суперечливий характер їх співвідносин і взаємозв'язку, рухомості і перехідності їх меж. Це стосується, зокрема, й типологічних характеристик реалізму й романтизму. В них акцентується головним чином те, що відрізняє, атомізує кожен з цих напрямів, а не те, що їх зближує й ріднить, зв'язує узами спадкоємності й зумовлює безперервність літературного процесу як історичного цілого. «Звичайне уявлення охоплює відмінність й суперечливість, а не перехід від одного до другого, а *це найважливіше*»,— підкреслював В. І. Ленін [1].

Зміна напрямів у мистецтві не є рубежем смерті попереднього й народженням наступного, а означає перехід одного в друге, як у «своє друге».

Духові реалізму, його естетичній системі не був чужим соціальний романтизм. У великих митців-реалістів, відзначав М. Горький, «реалізм і романтизм завжди немов би з'єднані» [2]. Подібну ж думку висловила і Леся Українка: «Реалізм і романтизм єднаються в лиці одного автора на тисячі прикладів у всіх літературах. І се зовсім законне єднання» [3].

Це «законне єднання» значно посилюється і в літературі кінця XIX — початку XX ст. під впливом історичних зрушень у суспільному житті в умовах наростання революційної ситуації, коли в демократичних колах художньої інтелігенції міцніло усвідомлення потреби підвищення соціальної активності, героїзації своєї творчості на противагу поширюваним реакцією войовничим спробам утвердити в мистецтві культ «негероя», декадентської мізантропії, ліберальної утішливості й примирливості з існуючим антилюдяним ладом гніту і насильства.

В. Г. Короленко, осмислюючи у своєму «Щоденнику, 1887 р.» нові тенденції, якими позначений літературний процес кінця XIX ст., побачив у них симптом народження «нового літературного напряму», який іде на зміну старому реалізму і якому доля суди-

[1] *Ленін В. І.* Конспект книги Гегеля «Наука логіки» // Повне зібр. творів.— Т. 29.— С. 120.

[2] *Горький М.* История русской литературы.— М., 1939.— С. 472.

[3] *Українка Л.* Лист до О. П. Косач від 27 січ. 1903 р. // Зібр. творів : В 12 т.— К., 1979.— Т. 12.— С. 33.

ла «відкрити значення особистості на грунті значення мас», створити героя, який «черпає силу в героїзмі мас». І цей новий напрям, вважав Короленко, неминуче має поєднати в собі кращі здобутки романтизму й реалізму, стати «синтезом одного і другого» [4].

Цілком закономірним було прагнення до синтезу реалізму і романтизму з боку передових митців кінця XIX — початку XX ст., що були найближчими попередниками соціалістичного реалізму. Одним із них був І. Франко.

Коли М. Драгоманов у свій час докоряв І. Франкові за його «романтичні скоки», той відповідав на це: «Я за характером своїм скоріше романтик, ніж реаліст». І хай тут далося взнаки полемічне перебільшення, проте немає сумніву, що Франкові справді були властиві риси революційно-романтичного світосприймання. Він, як відомо, починав своє творче життя повістю «Петрії й Довбущуки» — юнацькою даниною романтичній традиції, але й пізніше, в період найвищого розвитку своєї реалістичної творчості, він створив такі романтичні шедеври, як «Захар Беркут», «Сон князя Святослава», «Каменярі», «Без праці», «Поєдинок», «Мойсей» і багато інших.

Він свідомо шукав найбільш прийнятні та ефективні форми злиття романтизму й реалізму у своїй творчості. У вступі до поеми «Лісова ідилія» писав: «На романтичного коня сідаю...», прагнучи рушити на «фантастичні ті шпилі», де «фантазія і дійсність спина в спину глядять у мрій квітчастую далину». А у «Майських елегіях» поет конкретизував напрям своїх романтичних устремлінь: «На романтичнім візку в край реалізму майнем». Його романтичні творіння не губили тісного зв'язку з реальністю, з соціальними й духовними веліннями часу. І. Франко гаряче жадав надати своїм творам дійового героїко-революційного звучання й тим самим ефективно сприяти формуванню в народі мужніх і непохитних бійців за високі ідеали суспільного поступу.

Треба нам людей хоробрих,
Смілих, гордих і палких! —

проголосив І. Франко у поемі-казці «Коваль Басім» [5, *94*].

Галицька дійсність була ще на той час надто бідною реальними прототипами таких героїв. Романтичні образи, створені І. Франком, ставали надихаючими взірцями, збуджували до життя й підносили до героїчної дії приспану визвольну силу, яка таїлася в народі. Це засвідчує і той могутній суспільний резонанс, який мали Франкові «Каменярі», й не лише для свого часу.

Досліджуючи романтизм, характер його співвідносин з реалізмом, І. Франко акцентував сутнісну відмінність його (романтизму) різновидів: романтизм, співприродний реалізму, й романтизм, чужий йому (той, що виник у Франції як «реакція проти вільнодумних суспільних і політичних борінь XVIII століття, був підпорою

[4] *Короленко В. Г.* Дневник, 1887.— Харьков, 1923.— Т. 1.— С. 93.

деспотизму), що викривлює контури дійсності, відриває митця від життя, від животрепетних соціальних і духовних вимог часу. Такого романтизму І. Франко не приймав, піддаючи його прояви в літературі нищівному критичному осуду.

Зате гаряче схвалював І. Франко романтизм, сповнений пафосу визвольної боротьби проти гніту й безправ'я, за героїчне здійснення високих революційно-гуманістичних ідеалів людства. Він високо цінував романтичну творчість Шіллера й Байрона, Шаміссо й Шеллі, Пушкіна і Лермонтова, Шевченка й Гюго, своєї сучасниці Лесі Українки.

Реалізм І. Франко органічно поєднував у собі найсуворішу правду дійсності з палким романтичним поривом у майбутнє. У своїх творах він не тільки відображав реально існуюче, але й втілював у них риси романтично передбачуваного грядущого.

Цією органічною єдністю реалістичного і романтичного начал позначені характери і діяння його героїв — носіїв авторської свідомості, мотиви його лірики, всеосяжний поетичний світ великого митця.

Т. І. ГУНДОРОВА (Українська РСР)

СТАНОВЛЕННЯ ТВОРЧОГО МЕТОДУ ІВАНА ФРАНКА І СИНТЕЗ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ ХУДОЖНІХ ТРАДИЦІЙ

В останній чверті XIX ст. в українській літературі відбувається формування нової художньої системи, загалом — самої національної літератури «новішого» типу на зразок розвинутих європейських літератур. Вирішальну роль на цьому етапі відіграло покоління «Молодої України» на чолі з І. Франком. Характерними особливостями цього процесу стала виразна пов'язаність з революційно-демократичною естетикою як основою розвитку національного мистецтва із реалістичним творчим методом як його художньою традицією. Причому на початковому етапі становлення літератури «новішого» типу формування елементів реалістичного методу здійснюється в межах «школи» (можна сказати, Франкової «школи» суспільно-психологічного аналізу), обгрунтування його принципів спирається на синтез художніх традицій розвинутих європейських літератур. Завдяки цим обставинам становлення творчого методу І. Франка зливалося з розробкою естетичних засад «новішого реалізму літературного» і осмислення закономірностей і перспектив розвитку української літератури кінця XIX ст.

Літературний перелом в кінці 70-х років в українській літературі був спрямований проти романтичної ідеалістичної естетики і риторики, проти «конвенціонального» стилю і залишків нормативно-класицистичної поетики, «теологічного та догматичного способу думання», на розвиток реалістичної художньої системи і реалістичного творчого методу на його власній естетичній основі. Цей процес типологічно близький до тих тенденцій світового літературного процесу, які визначалися демократизацією літератури і її переорієнтацією на активний, пізнавально-аналітичний аспект освоєння дійсності та її суспільно-психологічне узагальнення (французький і німецький натуралізм, італійський веризм, польський позитивізм тощо).

Розробка оригінальної реалістичної системи на основі суспільно-психологічного аналізу, його соціально-психологічних і етнографічно-побутових елементів, які формувалися у творчості Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, стає в українській літературі останньої чверті XIX ст. справою першорядної ваги. Причому розвиток інших літератур давав уже готові зразки «новочасних» форм реалістичного зображення дійсності. І. Франко виділив серед них два різновиди: ті, що впливають на «розум і переконання» (реалісти французькі), і ті, що впливають «на чуття» (Ч. Діккенс, Дженкінс і більша часть реалістів російських, так само і в наших Марко Вовчок і Ю. Федькович) [26, *13*]. Таким чином, французька і російська літератури найбільш виразно відбивали дві різні тенденції розвитку реалістичного художнього мислення, які спиралися на різні художні традиції — раціонально-описову традицію французької літератури і етично-проповідницьку, громадянську традицію, найбільш повно виявлену в літературі російській. Вони й послужили І. Франкові вихідною позицією для здійснюваного ним синтезування поняття і методу «новішого» реалізму, оскільки з них він дедуктивно виводить визначальні принципи реалістичного зображення — «научну підкладку і метод» у «культурну і поступову ціль» [26, *12*]. Конкретизуючи їх як «науковий метод» і «поступову тенденцію», І. Франко формулює на основі їх поняття «наукового реалізму». При цьому він відштовхується від об'єктивно-наукового методу Е. Золя і деяких характерних особливостей суб'єктивно-публіцистичної тенденційності, властивої творчості Г. Успенського. Обидва ці письменники викликають у цей час особливий інтерес І. Франка.

У період, коли література звернулася, за словами І. Франка, на шлях «суспільно-психологічних дослідів» [28, *180*], Е. Золя, як відомо, абсолютизував науково-пізнавальну функцію естетичного відображення, намагаючись на основі позитивістського методу «природничо-наукового монізму» відтворити механізм суспільно-історичного та психофізіологічного функціонувань особи і середовища. І. Франка зацікавила творчість Е. Золя насамперед вимогами соціального студіювання дійсності та спробами епічного узагальнення процесу суспільно-історичного розвитку у великих романних формах методом науково детермінованої характеристики тощо. Причому вже на початку 80-х років він уже схильний розцінювати його метод суспільно-історичного аналізу, як аналіз «тіла сучасного чоловіка і сучасної суспільності» [48, *331*].

Розвиток «новішої» реалістичної школи в російській літературі, і зокрема в творчості Г. Успенського, окрім «реалізму в описуванні фактів» [26, *12*] та їх соціокультурного аналізу, вирізнявся значною суспільною значимістю реалістичного зображення і спирався на виразну тенденційність відображення гуманістично-естетичного ідеалу «людяності», тим самим певною мірою абсолютизуючи ціннісно-орієнтаційну функцію естетичного узагальнення.

Ці тенденції світового літературного процесу, що, по суті, відбивали момент відносного розриву пізнавального і перетворюючого аспектів реалістичного відображення в процесі становлення нової художньої системи, стали для І. Франка передумовою синтезування реалістичного творчого методу. Особливість його полягала в тому, що такий синтез здійснювався на основі просвітительського характеру художнього узагальнення («вказувати в самім корені добрі і злі боки існуючого порядку і витворювати з-поміж інтелігенції людей, готових служити всею силою для піддержання добрих і усунення злих боків життя») [26, *12*]. У конкретному

художньому-переломленні такий синтез виливався в дуалізм об'єктивного наукового методу і просвітительски трактованої поступової тенденції. Дуалізм творчого методу був зумовлений передусім двоїстістю суспільно-естетичного ідеалу письменника, що визначався «природними законами загального розвитку», ідеями еволюціонізму, об'єктивної істини і «вічними людськими змаганнями до добра і загального щастя» [15, *158*], тобто закономірностями духовного, морально-етичного прогресу.

Підпорядкування такого ідеалу романтичній концепції характеру («Boa constrictor», 1878) приводило до абсолютизації морально-гуманістичного змісту суспільно-історичного прогресу. Дописаний пізніше до цього твору епілог (1884) відбиває еволюцію самого реалістичного методу І. Франка, «вивівши», так би мовити, назовні цей дуалізм. Своєрідне переборення його спостерігаємо у повісті «На дні». Створюючи певну студію-притчу про духовно-людське і соціальне відродження як запоруку суспільного прогресу, І. Франко ототожнює поступову тенденцію, що спирається на ідеал «людськості», закономірності духовного прогресу, з методом, який розкриває такий ідеал як історичну перспективу «розвитку суспільності». Це стає можливим завдяки випробуванню ідеального типу героя (Андрій Темера) і трансформації натуралістичного наукового методу, що міг вилитися в психопатологічну студію (якби головним героєм став Бовдур), в суспільно-психологічний метод (введення «ряду пролетаріїв» — «живописання» «дна») та закріплення їх притчевою основою (Франкова «артистична ціль»). Таким чином, відбувається уточнення поняття реалізму як методу і «поступової тенденції» як ідеальної типізуючої властивості самого методу, що в перспективі вело до теорії «ідеального реалізму» І. Франка. Разом з тим у повісті «На дні» така перспектива поки що задана притчево. Закладений в ній історичний смисл І. Франко конкретизує позалітературно (в листі до О. Партицького), хоча модель злиття ідеального і реального змісту була закладена саме в повісті «На дні». Тому її й можна розглядати як зародження методу «ідеального реалізму», сформульованого І. Франком на початку 80-х років. Метод «ідеального реалізму» закріплював новий, порівняно з концепцією «наукового реалізму», етап осмислення реалізму в естетико-літературній концепції І. Франка. Він принципово відмінний як від складових елементів первісного синтезу (вони абсолютизувалися в натуралістичному об'єктивізмі та народницькому ідеалізмі), так і від синтезованого на основі їх методу, що ніс у собі в «знятому вигляді» їх дуалізм. Переборення такого дуалізму в естетико-художній концепції І. Франка — це процес пошуків соціально-естетичних і гносеологічних засад власне реалістичного творчого методу, що приводив у плані художньому до зародження елементів випереджаючого способу художнього відображення («Борислав сміється», 1881—1882).

Т. Н. ДЕНИСОВА (Украинская ССР)

ИВАН ФРАНКО И НАТУРАЛИЗМ

Становление прозы И. Франко происходит не только в рамках украинской литературы, но и в широком диапазоне европейского литературного процесса. 70—80-е годы XIX в.— время выхода на арену И. Франко-прозаика — примечательны лучшими творениями натурализма, который фактически являлся началом литературы о рабочем классе. Великие английские реалисты (скажем, Ч. Диккенс, Ш. Бронте, Е. Гаскелл), писавшие правдивые картины из жизни рабочих, в решении классовых конфликтов возлагали надежды на гуманизм либералов. Натуралисты же не только освещали темные стороны жизни,— они изображали их предопределенность, детерминированность, невозможность эволюционных перемен социального устройства. И. Франко, одним из первых в украинской литературе обратившийся к теме рабочего класса, уже тем самым соприкоснулся с натурализмом. Да и сам писатель признавался: «Щодо літературної кар'єри, то головним моїм взірцем був Золя» [50, *115*].

Однако большой художник и оригинальный мыслитель И. Франко даже к своему «образцу» относился критически: в теоретических работах о Э. Золя (а также о Г. Гауптмане) он дает зрелые диалектические, исторически обусловленные оценки явлениям литературы, в том числе натурализму. Рассматривая натурализм как поэзию правдивую, а потому научную, с авторской интенцией, он осуждает чистый объективизм, на счет которого относит потери Э. Золя-художника. Даже ранняя проза И. Франко по своей основной концепции радикально отличалась от классического натурализма: бориславские рабочие, вырванные из земли, но еще не оторвавшиеся от нее,— носители устойчивых патриархальных нравственных ценностей. Писатель начинает изображение именно с этой «стартовой площадки», чтобы нагляднее показать враждебность, античеловечность социальных сил, во власть которых попадает такой рабочий, что неизбежно приводит его к деградации или гибели. Судьба человека запрограммирована, он ее ни изменить, ни избежать не может.

В Бориславском цикле социальные силы, властвующие над людьми, максимально приближены к героям, конкретизированы в образы непосредственных угнетателей-работодателей. Государство, механизм угнетения (исследованием которых занимались писате-

ли-реалисты), остаются «за кадром», где-то вдали, не существуют для рабочих и невидимы для автора (очевидно, сказалась и специфика Австро-Венгерской империи, в состав которой входила тогда Западная Украина, в которой наряду с центростремительными силами действовали силы центробежные). Таким образом, в этих произведениях «работают» далеко не все взаимосвязи, определяющие и составляющие сущность социальных условий, изучаемых реализмом.

В прозе И. Франко 70—80-х гг. ясно ощутимы натуралистические тенденции: отношение к герою как к объекту, а не субъекту истории; полная детерминированность поведения диктатом условий. В этом близость к натурализму. Но детерминированность *социальная* коренным образом отличает его персонажей от героев Э. Золя (и тем более его эпигонов), над которыми властвует врожденный порок. Происходит не подражание французскому образцу, а его критическое переосмысление, что приближает украинского писателя к овладению реализмом.

Сопоставление двух редакций повести «Boa constrictor» (1878 и 1905—1907), а также развитие образа Бенедьо Синицы в повести «Борислав сміється» дают возможность проанализировать, как углубление революционного демократизма в мировоззрении писателя способствовало выработке реалистической концепции творчества, что, в свою очередь, неизбежно вело к преодолению натурализма.

В отличие от Э. Золя, «работавшего» во французской литературе с устоявшейся реалистической традицией, И. Франко входил в украинскую литературу одним из первопроходцев и фундаторов реализма. В этом плане (путь к реализму через преодоление натурализма) творчество И. Франко сопоставимо с процессом, характерным для литературы США.

В литературе США становление реализма — весьма сложный процесс, который происходит в основном на стыке веков и приводит к образованию различных реалистических течений. Среди них социально-критическое оказывается одним из наиболее продуктивных. Именно для него опыт натурализма оказывается значительным. Американский натурализм так же, как и франковский, неканоничен. Возникновение его вызвано обращением к жизни отверженных, низших слоев общества, усилено распространением в США философии социал-дарвинизма, прагматизма, позитивизма. Преодоление натурализма обусловлено более широким осмыслением социальных глубин, взаимосвязей, что и приводит писателей (Т. Драйзера, Д. Лондона, Ф. Норриса) к реализму.

Представляется плодотворным сопоставление творческого пути И. Франко и Ф. Норриса, авторов «Boa constrictor» и «Спрута» (1905). Ф. Норрис в своих ранних романах сознательно подражает Э. Золя («Мак-Тиг», «Вандовер и зверь»), изображая человека из низов обреченным на низменные проявления животного начала. Лишь приобщившись к движению популистов-фермеров, боровшихся за свои права против капиталистических монополий,

Ф. Норрис смог преодолеть натуралистический подход, что и осуществил в романе «Спрут», где противопоставлены жизнь машины и человека, т. е. показана античеловечность капитализма. Спрут символизирует образ капиталиста, раскинувшего свои щупальцы на все живое. Близость к «Boa constrictor» и в смысловом наполнении образа, и в метафоричности его решения — несомненны. Несомненно также, что такое решение могло возникнуть только в литературах, обладающих сильной романтической традицией, насыщенной символикой (а таковыми были и украинская, и американская художественная словесность), что реалистическое звучание образа в обоих произведениях опирается на развернутое детальное изображение жизненных срезов, и что такой подход к эстетическому освоению реальности обусловлен развитием мировоззрения авторов и приводит к преодолению натуралистических тенденций и укреплению в творчестве реалистического начала.

З. ЗБЫРОВСКИ (ПНР)

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭМ ИВАНА ФРАНКО

Поэмы представляют большую и важную часть творчества И. Франко. Поэт разрабатывал этот литературный жанр на протяжении всей своей творческой жизни, написал большое количество поэм [1]. К некоторым он возвращался, перерабатывал их и совершенствовал. Многие остались неоконченными или неопубликованными при его жизни. В поэмах И. Франко выражал свои идейные убеждения, общественные, политические, философские и этические взгляды.

Поэт продолжал традиции революционных романтиков, прежде всего в философских произведениях, в которых обращался к мифологичным, библейским и легендарным сюжетам для выражения в них своих прогрессивных, демократических идей (поэмы «Смерть Каїна», «Мойсей», «Святий Валентій», «Цар і аскет»). В поэмах социально-бытовых и сатирических заметна связь с идеологией революционных демократов, и в частности с поэмным творчеством Н. Некрасова и Т. Шевченко [2].

Продолжение достижений предшественников заметно не только в идейно-тематическом аспекте, но также в художественных особенностях и в первую очередь в родовой специфике поэм И. Франко. Лирической разновидности жанра поэт явно предпочитал традиционную эпическую или лирико-эпическую. Его крупные поэтические произведения чаще всего имеют сюжетный характер, события в них развертываются последовательно хронологически, поступки героев мотивированы социально или психологически, конфликт четко определен и вытекает из исторических, национальных, политических, общественных, идейных или этических противоречий. Все это указывает на преимущественно реалистическую направленность поэмного творчества И. Франко, хотя не отказывался он также от широкого использования условности, фантастики, символики и аллегории. Но романтические и символические приемы включены в реалистический контекст и подчинены ему.

Поэмное наследие И. Франко поражает своим тематическим разнообразием. Наряду с современностью, охватывающей жизнь

[1] *Гнатюк М. П.* Поема як літературний вид.— К., 1972.— С. 69.

[2] *Кобилецький Ю. С.* Творчість Івана Франка : До сторіччя з дня народження (1856—1956).— К., 1956.— С. 233, 237.

всех слоев населения Западной Украины, поэт обращался к прошлому не только своего народа, но также многих стран Запада и Востока. В истории Украины привлекала его прежде всего эпоха национально-освободительных движений («На Святоюрській горі», «Іван Вишенський»). В многочисленных поэмах, посвященных современности и недалекому прошлому, отразилась жизнь украинских крестьян, мелкой буржуазии и интеллигенции, евреев и поляков. В своих поэмах И. Франко изобразил самые острые социальные, политические, идейные, религиозные и этические противоречия и конфликты своей эпохи, выразил свои сомнения и колебания, мечты и заблуждения [3].

Исследователи с полным основанием выделяют в поэмном творчестве И. Франко ряд разновидностей: реалистически-нравоописательные, исторические, философские и сатирические [4]. Думается, что можно еще назвать одну группу, а именно поэмы легендарно-мифологические. Поэт широко использовал в своих крупных поэтических произведениях темы, мотивы и готовые сюжеты, взятые из сокровищницы мировой культуры [5]. Их разработка является важной особенностью поэмного творчества И. Франко. Он сам неоднократно писал об этом, указывал на источник, определял свой вклад в разработку традиционного литературного сюжета.

Приступая к поэтической обработке на украинском литературном языке широко известных литературных, мифологических и легендарных сюжетов, И. Франко сознательно стремился обогатить свою национальную культуру, сделать достоянием своего народа художественные достижения прошлого. Писал об этом в предисловии к сборнику «Поэмы» (1899) [5, 7]. Этой задаче, в частности, служило наделение заимствованных сюжетов современным, местным украинским национальным колоритом [6]. В предисловиях И. Франко указывал на источники, комментировал их, придавал им политическую, социальную и нравственную злободневность.

Выбор образцов, которые И. Франко счел необходимым или полезным переложить, обработать, дать им свою интерпретацию, был неслучайным. Писатель обрабатывал такие произведения, которые позволили ему осуществить намеченные идейные цели, служили их широкой пропаганде. Гуманизм, верность прогрессивным, демократическим убеждениям и любви, готовность к самопожертвованию во имя высокой цели, во имя счастья родины, народа или любимого человека, осуждение предательства, угнетения, несправедливости, эгоизма и цинизма — вот идеи, которые защищал И. Франко.

[3] *Кобилецький Ю. С.* Вказ. праця.— С. 236; *Басс І. І., Каспрук А. А.* Іван Франко : Життєвий і творчий шлях.— К., 1983.— С. 190.

[4] *Кобилецький Ю. С.* Вказ. праця.— С. 232; *Каспрук А. А.* Українська поема кінця XIX — початку XX ст. : Ідеї, теми, пробл. жанру.— К., 1973.— С. 159—239.

[5] *Журавська І. Ю.* Іван Франко і зарубіжні літератури.— К., 1961.— С. 63—81; *Пархоменко М. Н.* Иван Франко : (К 125-летию со дня рождения).— М., 1981.— С. 60—81.

[6] *Кобилецький Ю. С.* Вказ. праця.— С. 273—279.

Мотив верности своим прогрессивным убеждениям и осуждения измены делу народа, а попутно также разоблачения антинародных взглядов аристократии и либеральной интеллигенции звучит в поэме «Похорон», в которой автор воспользовался схемой житийной литературы [7].

Поэт неоднократно осуждал и разоблачал религиозное мировоззрение и идеал пассивного аскетизма. Наиболее четко свои мировоззренческие идеалы он выразил в философских поэмах «Ex nihilo», «Монолог атеїста», «Святий Валентій» [8], «Іван Вишенський», «Цар і аскет». Поэтому мотив житийной литературы подчинил он совершенно другим, даже прямо противоположным идейным целям, пропаганде активной жизни, верности до конца избранному жизненному пути. О новых идейных задачах, решаемых на канве традиционого житийного сюжета, писал поэт в предисловии к своей поэме [5, *54*].

Ряд поэм, созданных по мотивам восточных и средневековых легенд, являются апофеозом прекрасной земной любви, верности вплоть до самопожертвования и преодоления исключительных трудностей. В этой связи следует упомянуть такие поэмы, как «Бідний Генріх», «Поема про білу сорочку» и «Істар». Две первые поэмы основаны на западноевропейских средневековых рыцарских произведениях. В них И. Франко сосредоточил свое внимание на исключительном чувстве любви и верности ему. Этот же мотив заинтересовал его в старовавилонской космологической поэме. И. Франко использовал эпизод, повествующий о любви богини Истар. Ее стойкость и верность своему чувству преодолели все препятствия.

Заимствуя сюжеты, И. Франко руководствовался также их занимательностью. Как правило, они построены на острых, исключительных конфликтных ситуациях, нередко угрожающих героям, требующих от них отваги, решительности, изобретательности, а иногда даже притворства и игры. Это явления, которые М. Бахтин определяет понятием карнавализации литературы [9]. Карнавальная литература отличается тем, что действие в ней происходит на больших открытых просторах, на площадях и улицах городов, в просторных помещениях, залах, трактирах, банях [10]. Это массовые зрелища, в которых граница между актерами и зрителями или отсутствует, или легко переступается. Для нее характерны также необычные точки наблюдения, изображение исключительных, даже аномальных психических и моральных состояний человека: безумия, раздвоения личности [11]. Такая карнавальная зрелищность отличает многие поэмы И. Франко на заимствованные сюжеты.

Наиболее ярко проявились эти черты в «Приключениях Дон Кихота» по мотивам романа М. Сервантеса. Здесь найдем характерные сцены скандалов, эксцентрических поступков героя, нарушение установленных, привычных норм поведения и этикета. Действие происходит на широких просторах Испании. В него невольно втягиваются зрители, становясь участниками. Окружение, предметы, которыми пользуется герой, меняют свое назначение, играют несоответствующую им роль [12]. Все, что в действительности было мелким, простым, иногда вульгарным, становится необыкновенным, возвышенным, прекрасным, опоэтизированным. Для посторонних это просто смешное зрелище, в которое многие охотно втягиваются (например, сцена посвящения героя в рыцари трактирщиком). Действия домашних и знакомых Дон Кихота направлены на возвращение его домой, для чего они включаются в игру, переодеваются, исполняют различные роли.

Карнавальные, зрелищные, развлекательные элементы определяют развитие сюжета в поэме «Абу-Касимові капці», взятого из арабских сказок. Все здесь построено на мотиве неожиданной, резкой перемены в судьбе героя, который, будучи жертвой игры случая, очень быстро теряет все свое богатство и становится нищим. Стоит обратить внимание на резкий контраст между богатством героя и внешним видом нищего, особенно одеждой — грязной и поношенной, в том числе башмаками с заплатой на заплате. Действие происходит на улицах, площадях, рынках Багдада, в общественных местах (баня, суд), на глазах многих зрителей, которые из случайных свидетелей становятся участниками происходящего. Этот занимательный сюжет служит осуждению скупости, погони за наживой, судебного произвола, взяточничества. Все это имеет явное отношение к современности, развлекательная форма служит серьезным общественным и этическим целям. Сам поэт обращал внимание на сочетание в произведении комического, развлекательного элемента с серьезным и даже трагическим [4, *299*].

Такое же сочетание серьезной общественной проблематики (произвола властей, взяточничества) с авантюрным, развлекательным сюжетом находим в другой поэме, созданной по мотивам арабских сказок,— «Коваль Бассім». Исходной точкой действия и интриги является мотив мистификации. Здесь происходит характерное для карнавальной литературы замещение: богатый и всемогущий играет роль нищего, а бедный кузнец выступает как представитель власти. Калиф, переодевшись и притворившись купцом, хочет узнать ночную жизнь своей столицы — Багдада. Столкнувшись с независимым, веселым нравом кузнеца, пытается, пользуясь своей властью, сломить волю свободолюбивого человека. Бассиму приходится всячески изворачиваться, пользоваться различными подходящими случаями, иногда подвергаться смертельной опасности.

Элемент мистификации, разыгрывания необычной роли, переодевания, неузнавания героини самыми близкими людьми содер-

---

[7] *Басс І. І., Каспрук А. А.* Вказ. праця.— С. 367—369; *Кобилецький Ю. С.* Вказ. праця.— С. 252—256.

[8] *Пархоменко М. Н.* Вказ. праця.— С. 57.

[9] *Бахтин М.* Проблемы поэтики Достоевского.— М., 1963.— С. 153—155.

[10] Там же.— С. 171—172.

[11] Там же.— С. 115.

[12] М. Бахтин считает это одной из ярких черт карнавальной литературы (*Бахтин М.* Указ. соч.— С. 168).

жит и «Поема про білу сорочку». Это важная составная часть карнавализации литературы. Сопутствует этому мотив фантастики, чудесного. Сорочка в течение очень долгого времени, несмотря ни на что, не теряет своей белизны, пока жена сохраняет верность мужу.

Карнавализация заметна в поэме «Похорон», где бросается в глаза необычная позиция, с которой герой наблюдает сам себя, раздваивается, видит отношение к себе народа и даже как бы на своих глазах вторично умирает.

Во многих поэмах И. Франко герои смотрят на окружающую действительность с совершенно необычной, исключительной точки наблюдения. Они поднимаются на небеса (Каин в поэме «Смерть Каїна» заглядывает в рай), спускаются в преисподнюю (героиня поэмы «Істар» отправляется в царство мертвых и возвращается на землю), находятся между жизнью и смертью или в моменте резкой перемены судьбы, то есть в положении «человека на пороге». Это позволяет им с необыкновенной отчетливостью увидеть и оценить собственную жизнь, узнать ее оценку другими (в поэме «Похорон») или увидеть то, что для человека закрыто (Моисею на пороге смерти демон Азазель позволил не только окинуть взглядом всю Палестину, но также посмотреть будущее народа).

Подводя итоги, следует сказать, что названные поэмы И. Франко отличаются некоторыми оригинальными свойствами. Бросается в глаза их эпический характер. Это связано с первоисточниками, которыми являются сказки, легенды, мифы, повести, то есть этические жанры. Иногда развитие действия осложняется вставными рассказами или притчами (в поэмах «Мойсей», «Коваль Бассім»). Нередко слышен в них голос автора. В прологе к поэме «Коваль Бассім» поэт желает народу счастья и благополучия, а в первой песне этого же произведения публицистически выражает парадоксальную мысль, что хорошие цари плохи тем, что укрепляют старые порядки, заставляют народ примириться с ними, забывать о необходимости борьбы за свободу. И заканчивает свою мысль: «Тож най буду я дивак, А скажу наголос так: Треба нам людей хоробрих, смілих, гордих і палких,— А щоб виховать таких — волю злих царів, ніж добрих» [5, *94*].

В поэмах на заимствованные сюжеты отчетливо заметны многие элементы, характерные для карнавальной литературы. Названной группе поэм — за исключением философских произведений «Мойсей» и «Смерть Каїна» — в исследованиях обычно уделяется мало внимания. Между тем сам поэт придавал им немалое значение, выражая в них важные для себя идеи. Эти традиции И. Франко использования тем, сюжетов и образов мировой литературы были продолжены в поэмах украинских советских писателей.

М. П. БОНДАР (Українська РСР)

ПОЕЗІЯ ІВАНА ФРАНКА І РОЗВИТОК ХУДОЖНІХ ФОРМ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ КІНЦЯ XIX ст.

Існує внутрішня змістова й фольклорна спорідненість поетичної творчості І. Франка з багатьма новими і життєздатними явищами європейської поезії останньої чверті XIX ст. Водночас на цьому тлі доробок українського поета виділяється яскравою самобутністю й творчою неповторністю.

І. Франко виступає спадкоємцем традицій критичного реалізму, з увагою ставлячись до сучасних йому художніх пошуків. Роки творчого навчання поета прикметні орієнтацією його на більш ранні зразки (давньогрецька і давньоримська лірика, Й. В. Гете, Ф. Шіллер), впливом на його поетику застарілих романтичних прийомів, але вже вихід збірки «З вершин і низин» (1887) засвідчує новаторство І. Франка. Новий ідейно-естетичний вираз здобувають у його поезії волелюбні мотиви Дж. Байрона, П. Шеллі, Т. Гуда, Г. Гейне, В. Гюго, М. Некрасова, Т. Шевченка. Типологічні спільності єднають поезію І. Франка з синхронними явищами європейської літератури.

Ряд віршів І. Франка з ознаками революційного заклику близький до німецької політичної поезії так званого покоління 1848 р.— Г. Гервега, Ф. Фрейліграта, котрих І. Франко перекладав, а також Г. Веєрта, котрий, очевидно, залишався для І. Франка невідомим. Незважаючи на деяке підупадання літератури Німеччини у 50—80-х рр., новими творами заявляє про себе німецька політична лірика — збірки «Пролетарські пісні» (1885) М. Р. Штерна, «Тримаю зброю напоготові» (1886) Дж. Г. Макая, «Бойовий соловей» (1891) К. Генкеля.

Відповідні особливостям поетики І. Франка віршові описи робітничого побуту, життя міських окраїн у творчості австралійського поета Ф. фон Саара. Незначна нарисова епічна дія — основна жанрова прикмета циклів «Галицькі образки», «По селах» І. Франка та циклу «Подорож у Крим» чеського поета Й. С. Махара, який переклав І. Франко. Предметне, реалістичне зображення характерне для ряду творів Я. Врхліцького. І. Франкові належать переклади його віршів, у яких декларується новий, демократичний, пов'язаний з життєвою дійсністю зміст поезії.

Значний вплив на І. Франка мала спадщина ще одного чеського поета К. Гавлічека-Боровського. Деякі формальні прийоми його

поеми «Хрещення святого Володимира» (так само, як і поеми Г. Гейне «Німеччина») перейняті І. Франком — автором сатиричних поем. Як певні аналоги у творчості українського та чеського поетів можуть розглядатись сатиричні вірші й епіграми на злобу дня з переосмисленням культурних і міфологічних (біблійних) реалій.

Новим змістом наповнив І. Франко форму сонета, традиція якого не переривалась у європейській поезії і в останні десятиріччя XIX ст. Майже одночасно із створенням франкових «Тюремних сонетів» з'явилися цикли Я. Каспровича «З хати» та «З тюрми», а також останні випуски «Римських сонетів» Дж. Дж. Беллі. У всіх цих творах виведено життя простолюддя та соціальних низів. І. Франкові була відома творчість названих поетів. Він уважно стежив за творчим розвитком Каспровича, з яким його пов'язували особисті дружні стосунки, було знайоме йому й ім'я Беллі, до поезії якого звертався як перекладач. Італійський поет висував своїм завданням «передати римське слово таким, яким воно зривається з уст римлянина повсякденно, без прикрашання, без будь-якого спотворення» [1].

Подібну мету — «без прикрашання» зобразити щоденне життя арештантів — мав на увазі І. Франко в «Тюремних сонетах», сповнений усвідомлення глибокої полемічності своїх творчих засад по відношенню до «естетичних» принципів художньої безликості, політичної стриманості й поміркованості, які визначали пересічний масовий рівень літератури в Галичині того часу. Відповідаючи революційній програмі безкомпромісного викриття соціальної дійсності, застосований у «Тюремних сонетах» метод художнього зображення перегукувався з концепцією європейського і зокрема німецького натуралізму 80-х рр., який «у кращих своїх виявах був справді новою сторінкою в історії німецької, почасти навіть світової літератури. Більшою мірою, ніж будь-який інший напрям у західноєвропейській літературі XIX ст., він заглибився у соціальне життя сучасності під прапором нещадної правдивості при зображенні всіх сторін дійсності. Він означав не тільки оновлення тематики й проблематики німецької літератури, а й оновлення всієї системи її виражальних засобів» [2].

Найпоказовішим виявом цього напряму в німецькій поезії була збірка «Книга часу» (1885) А. Гольца. При пильній увазі до започаткованого ним творчого методу, «де головно покладено вагу на докладність обсервації і прецизію вислову в відданні дійсності» [31, *143*], до поезії Гольца у І. Франка було в цілому заперечне ставлення, яке склалося на пізнішому етапі формального віршового експериментування німецького поета.

Сонетні, як і реалізовані у більш вільних строфічних формах побутові замальовки та філософсько-публіцистичні медитації І. Франка, дозволяють згадати також доробок відомого чеського поета-сонетаря Й. В. Сладека.

[1] Цит. за кн.: Европейская поэзия XIX века.— М., 1977.— С. 852.
[2] История немецкой литературы: В 5 т.— М., 1976.— Т. 4.— С. 235.

Поетиці І. Франка притаманний нахил до детального зображення, до вираження індивідуальних переживань, мислительної діяльності без будь-якої «умовної фальші», дослідницька установка стосовно власного «я». Поезія І. Франка відзначається багатоманіттям жанрових і стильових форм. Водночас очевидною є авторська вибірність щодо типів і форм художнього відображення. Так, І. Франко порівняно мало культивує «чисту» пейзажну лірику, майстрами якої у той час були Г. Келлер, К. Тетмайєр, Ш. Леконт де Ліль, Ж. М. де Ередіа, А. Фет, А. Майков, Я. Щоголів, а також лірику невизначено особистісних настроїв. І. Франко загалом залишався байдужим до здійснюваних головним чином французькими поетами (П. Верлен, А. Рембо та ін.) спроб ритмічного, «музичного» осягнення суті явищ у лірриці, опосередковано-асоціативної побудови образів.

Не мала впливу на І. Франка й англійська неоромантична балада (Р. Д. Стівенсон, А. Е. Хаусман, Р. Кіплінг). Серед ліроепічних жанрів, менш орієнтованих на безпосереднє відображення буденної дійсності, І. Франко обирає притчу і легенду. Франкова модифікація їх певною мірою подібна до створених швейцарським поетом і прозаїком К. Ф. Майєром. Медитативність франкового способу художнього мислення, свідома пропагандистська, «просвітительська» установка виявились у жанрі морально-філософських сентенцій (цикл «Паренетікон» збірки «Мій Ізмарагд», 1898). Ці твори своєю проблематикою й афористичною формою перегукуються з циклом «Філософія співзвучностей», близької за часом створення до збірки болгарського поета І. Вазова «Під нашим небом» (1900).

Віяннями неоромантизму злегка позначена реалістична в основі любовна лірика І. Франка. Окремі паралелі збірки «Зів'яле листя» (1896) зі «Стражданням молодого Вертера» Й.-В. Гетер, лірикою Г. Гейне очевидні. Відтворення особистої любовної драми можна знайти в ближчій за часом поезії Т. Шторма. Циклізація любовної теми — традиція німецької поезії. Ще одним фактом у цьому ряду була збірка «Але кохання» (1893) Р. Демеля. В російській поезії спорідненим явищем видається цикл «Боротьба» (1857) А. Григор'єва. Твір І. Франка — глибоко новаторський: у трагічне зіткнення приходять тут романтично-сентиментальна ідея кохання і реальна дійсність з її суспільними суперечностями, моральними бар'єрами, історично зумовленою психологічною роз'єднаністю статей і соціальних станів.

Поезія І. Франка, оригінально розвинувши ряд попередніх традицій, за найширшим колом формальних параметрів співвідносна із зразками передусім тогочасної чеської і німецькомовної літератур. Наснажена передовим і сучасним змістом, вона становила новий, видатний етап у розвитку європейської поезії останньої чверті XIX ст. Подальша еволюція творчості І. Франка, зокрема написання ним ряду філософських поем, подає цьому нові свідчення.

Н. П. ЧАМАТА (Українська РСР)

ЛІРИЧНИЙ ЦИКЛ У ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА

Увагу сучасних літературознавців усе більше привертає явище циклізації у поезії, зокрема ліричні цикли, що грунтуються на особливому жанровому принципі організації ліричного тексту. Походячи у своїй сучасній модифікації від творів О. С. Пушкіна і Є. А. Баратинського, Г. Гейне, У. Блейка, У. Уїтмена, В. Гюго і Ш. Бодлера, ліричні цикли в українських і російських поетів запанували в кінці XIX — на початку XX ст., набули великого поширення в сучасній літературі. Групування віршів у ліричні цикли — єдності, скомпонованості автором за законами ліричного твору — характерне і для поезії І. Франка. Дослідження особливостей циклізації в ній допомагає прояснити природу ліричного циклу, виявити деякі тенденції і закономірності становлення і розвитку цього жанру у творчості самого поета й в українській літературі, розширює наші уявлення про історію української поезії, художню індивідуальність І. Франка.

До циклізації як конструктивного принципу організації поетичного матеріалу І. Франко вперше звернувся у другій своїй книжці — першому виданні збірки «З вершин і низин» (1887), включивши до неї кілька виділених заголовком тематичних добірок, що можуть розглядатися як ліричні цикли. Від другого видання збірки «З вершин і низин» (1893) групування віршів за циклами у книжках І. Франка набуває всеохоплюючого характеру, дуже ускладнюється побудова книжок. Свідчення поета, матеріали його архіву дають уявлення, як наполегливо він працював над композицією збірок. Так, плани першого і другого видань збірки «З вершин і низин», переднє слово до другого видання показують, що І. Франко змушений був відмовитися від хронологічного порядку в подачі творів, оскільки цей принцип не відповідав монументальності задуму книжки, і перегрупувати їх за циклами.

«Укладаючи матеріал для сеї книжки (йдеться про друге видання «З вершин і низин».— *Н. Ч.*),— писав І. Франко,— я покинув думку про хронологічний порядок, зовсім непригожий в книжці такого різномастного змісту, котрій, проте, хотілось мені придати яку-таку артистичну суцільність» [1, *20*]. У передмові до збірки «Мій Ізмарагд» (1898) найважливішою передумовою органічної цілості книжки Каменяр вважав «спільний діапазон морального чуття і темпераменту», через який пройшли включені до неї

різнотемні й різножанрові твори, поки вилились у поетичну форму [2, *179*], тобто концептуальність, що є жанровою основою циклу.

У поезії І. Франка представлені обидві форми ліричної циклізації — книжка віршів та власне ліричний цикл. Розгляд змістових і структурних зв'язків всередині Франкових циклів виявляє їхню високу організованість та ідейно-художню довершеність.

Книжкам віршів І. Франка властива ієрархічна система циклізації, що відбиває усвідомлену системність поетичного мислення. Так, найскладніша з погляду композиції збірка «З вершин і низин», що, безперечно, може розглядатися як відносно повне виявлення авторського світосприймання і навіть спроба створити модель світу, є циклом циклів. За складністю проблематики, широтою охоплення життєвих явищ, особливостями багатоступінчастої будови її можна порівняти з «Листям трави» У. Уїтмена, «Квітами зла» Ш. Бодлера. Збірка «З вершин і низин» утворена з шести частин — розділів «De Profundis», «Профілі і маски», «Сонети», «Галицькі образки», «Жидівські мелодії», «Легенди». До розділу «De Profundis» входять цикли «Веснянки», «Осінні думи», «Скорбні пісні», «Нічні думи», «Думи пролетарія», «Excelsior!». Шість циклів складають наступний розділ — «Профілі і маски» тощо. Циклічну форму мають і деякі вірші І. Франка, зокрема «Гадки на межі», «Гадки над мужицькою скибою» з розділу циклу «Галицькі образки», «Багач» з циклу «Паренетікон» (збірка «Давнє і нове»), «Строфи», що під номером 25 входять до циклу «Паренетікон» у збірках «Мій Ізмарагд» та «Давнє і нове». Авторська заданість композиції у Франкових циклах завжди закріплюється заголовками, суцільною нумерацією віршів, іноді й циклів, відбиваючи жанрову настанову на змістову цілісність. Внутрішня замкненість циклів у І. Франка, як і в інших поетів, звичайно, не виключала можливості їхньої перебудови, якщо це було пов'язано з ускладненням і поглибленням змістової організації,— явище, що спричинилося до часткового перегрупування віршів і доповнення новими творами збірок «З вершин і низин» та «Мій Ізмарагд».

Лірична циклізація грунтується, як відомо, на змістово-тематичній єдності творів, що замінила традиційне жанрове групування. В організації індивідуального поетичного контексту циклу, що виникає замість тематичного конгломерату та позаположності окремих творів, переважає, відповідно до родової специфіки лірики, суб'єктивне начало. Послідовність віршів у Франкових ліричних циклах продиктована прагненням поета знайти найоптимальніший варіант відтворення руху переживання суб'єкта, повно розкрити його ставлення до зображуваного факту, явища, висловленої думки. Подієва сітка, досить відчутна в деяких ліричних творах І. Франка, відіграє в оформленні циклу допоміжне значення. Так, ядро сюжету циклу «Зів'яле листя» — не історія нещасливого кохання ліричного героя, а динаміка пов'язаних з цим фактом думок і почуттів, процес самопізнання особистості. Композиція твору, відображаючи авторську свідомість, певною мірою спирається також і на закономірність зображуваної у цьому творі реальності

(до природної послідовності явищ особливо наближається розповідь у «Першому жмутку»). Подібні до «Зів'ялого листя» за сюжетно-тематичною організацією «Ліричне інтермеццо» Г. Гейне (твір, який І. Франко перекладав), «Buch der Liebe» М. Огарьова, книжки О. Блока.

Як і в кожному циклі, вірші, що входять до збірки «Зів'яле листя»,— самостійні твори, замкнена художня єдність і водночас складова частина вищої єдності — циклу. Напрочуд органічна смислова спаяність збірки створюється не тільки наскрізною ліричною темою, одноцентровістю композиції, доцентровістю її руху, а й іншими, більш специфічними композиційними і стилістичними співвідношеннями. Книжка, пройнята найтоншими емоційними нюансами, має дуже раціональну побудову: вона складається з трьох циклів, кожний з циклів утворено двадцятьма віршами тощо [1]. Серед ще не помічених дослідниками конструктивних способів зчеплення віршів, що застосовувались І. Франком у книжці, слід відзначити безпосереднє сюжетне поєднання сусідніх віршів, коли наступний вірш сюжетно продовжує попередній, зв'язок між сусідніми віршами за допомогою повторення слова тощо.

Великий інтерес становить збірка «Зів'яле листя» і з боку жанрової специфіки ліричного циклу. На думку деяких літературознавців, ліричний цикл є перехідною жанровою формою між тематичною добіркою віршів і ліричною поемою [2]. Історія створення Франкової книжки підтверджує це: окремі вірші з «Першого жмутку» 1891 р. друкувалися як добірки у журналі «Зоря» (№ 17, 19, 1893 р.). До збірки «З вершин і низин» Франко включив як цикл під назвою «Зів'яле листя» майбутній «Перший жмуток» (без одного, на той час ще не написаного, вірша); 1896 р. він видав збірку «Зів'яле листя». Збірка являла собою книжку циклів, перший цикл поет доповнив ще двома. За авторським визначенням, жанр «Зів'ялого листя» — лірична драма. Збірка має всі найголовніші ознаки ліричної поеми. Як лірична поема можуть розглядатися і деякі інші Франкові ліричні цикли, зокрема «Споминн» (із збірки «Із днів журби»), «Із книги Кааф» із збірки «Semper tiro» та ін.

Тематичні типи ліричної циклізації у І. Франка досить різноманітні, що пов'язано з його пошуками нових художніх можливостей для створення соціально активного героя у поезії. У його збірках є так звані сільські («Спомини», збірка «Із днів журби»), сезонні («Веснянки», «Осінні думи», «Нічні думи» — всі зі збірки «З вершин і низин»), мандрівні («В плен-ері», збірка «Із днів журби») і любовні («Зів'яле листя», «Картка любові», збірки «З вершин і низин», «Із днів журби», однойменна збірка) цикли, а також цикли, що грунтуються на розгляді конкретного явища, ситуації та побудовані як ілюстрація певної думки, положення

[1] *Сидоренко Г. К.* Естетичне значення віршового ритму // Рад. літературознавство.— 1986.— № 1.— С. 38—45.

[2] *Сапогов В. А.* Лирический цикл и лирическая поэма в творчестве А. Блока // Русская литература XX века (Дооктябрьский период).— Калуга, 1968.— С. 180.

(«Паренетікон», «Притчі»,— обидві зі збірки «Мій Ізмарагд»). Домінує у Франкових циклах змістово-тематичний принцип групування творів («Excelsior», «Зів'яле листя», збірки «З вершин і низин», «Із днів журби»), який нерідко поєднується зі структурним групуванням — за жанрами («Скорбні пісні», «Галицькі образки», збірка «З вершин і низин»), «Нові співомовки», збірка «Semper tiro»), строфічною будовою («Сонети», збірка «З вершин і низин»), джерелом («На старі теми», «Із книги Кааф» — обидва зі збірки «Semper tiro») тощо. Поряд з однорідними з жанрового погляду ліричними циклами у І. Франка зустрічаються мішані форми — близькі за темою різножанрові циклічні зчеплення («Оси», «Галицькі образки», збірка «З вершин і низин», «По селах», збірка «Мій Ізмарагд»).

Відзначені особливості ліричних циклів І. Франка дають підстави віднести їх до зрілих взірців цього жанру, який у його творчості досяг тогочасного світового рівня розвитку.

Р. С. МІЩУК (Українська РСР)

ПОВІСТЬ ІВАНА ФРАНКА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ І ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНИХ ТРАДИЦІЙ

Досвід І. Франка у творенні повісті — одного з найпродуктивніших жанрів української епіки другої половини XIX ст.— дуже важливий для розуміння закономірностей тогочасного літературного процесу, для осмислення традиційного і новаторського у творчості цього митця-протеїста. Аналіз системи зв'язків автора «художньої енциклопедії Галичини» із представниками інших літератур у франкознавстві представлено дуже широко (у зв'язку з поставленою проблемою згадаємо тут лише відомі праці О. І. Білецького, О. І. Білозорової, Г. Д. Вервеса, Т. І. Гундорової, І. Ю. Журавської, Д. С. Наливайка, С. В. Щурата, Ю. Яновського; праці зарубіжних славістів про контакти І. Франка із творчістю Е. Золя). При загальній хорошій вивченості обопільних контактів митців (особливо у сфері ідейно-тематичній) у нас все ще бракує широких узагальнень про естетично-художній механізм взаємодії національної літературної традиції з інонаціональною та з оригінальним авторським баченням у його конкретних жанрово-змістових формах. У чому індивідуальне обличчя повісті І. Франка, і як вона використовує чи заперечує існуючий літературний досвід? Не претендуючи тут на вичерпне розв'язання цього питання і не вдаючись до з'ясування термінологічної нечіткості щодо предмета нашого дослідження (сам письменник часто один і той же твір іменував романом, повістю, навіть оповіданням), наголосимо лише на окремих аспектах поставленої проблеми.

Творча діяльність І. Франка, як і мистецька практика Т. Шевченка, не лише зафіксувала певний рівень національного художнього мислення, а й виявила органічну потребу і здатність митця до творчої трансформації результатів світової культури і до збагачення вже сутніх форм естетичного осягнення дійсності. На різних етапах творчості характер співвідношення загального і окремого, традиційного й новаторського у повісті І. Франка активно змінювався із розвитком творчого методу письменника, якому не були чужі ні романтична ідеалізація позитивного начала, ні сувора об'єктивність факту, скрупульозний аналіз різних сторін повсякденного життя, притаманний натуралістам, ні високий рівень умовно-символічного творення художньої реальності, ні, зрозуміло, широкі можливості критичного реалізму в поетичному дослідженні сутності людських взаємин у приватновласницькому суспільстві, ні

високе прагнення представників «нового мистецтва» на рубежі XIX—XX ст. поєднати гостроту соціально-психологічного конфлікту із революційно-перетворювальним пафосом оновлення суспільства, формуванням «горожанина вищого ідейного світу».

Навряд чи можна осягнути творчий метод І. Франка-повістяра тільки за умови врахування конкретних тематично-сюжетних перегуків, близькості окремих деталей тощо при порівняльному аналізі його творів із прозою інших митців, скажімо Е. Золя. Такий підхід, можливо, й достатній для характеристики письменника-епігона. Що ж до І. Франка, перспективним видається лише співставлення художніх систем, розгляд порівнюваних творів у контексті творчості двох митців загалом. Талант вченого-енциклопедиста могутньо підпирав талант І. Франка-письменника, який не стільки уособлював риси перехідної епохи, скільки синтезував різні начала національної і європейської літератур різних часів, сам весь час перебуваючи у невпинному розвитку. Його поетичне мислення не лише синтетичне, а й глибоко процесуальне, динамічне.

При всій різноманітності жанрово-стильового самовираження ідейно-естетичне ядро художньої системи І. Франка — цілісний підхід до розуміння проблеми духовно-творчого начала в людині.

Вже Т. Шевченко у ряді своїх творів гостро поставив питання про місце соціальної ініціативи і відповідальності людини перед своїм часом і майбутнім у духовному розвитку особистості, вбачаючи у цьому невичерпний простір для самовияву людини і закономірно прийшовши до ідеї революційної перебудови суспільства. І. Франко успадкував ці заповіти, дав їм широке епічне розгортання і психологічну мотивацію вчинків людини, яка усвідомлює своє суспільне призначення.

Процес переходу від ієрархічно-стабільного до життєво-мінливого буржуазного суспільства, яке намагалось підпорядкувати людські відносини голому чистогану, диктував літературі нові методи і форми естетичного освоєння цієї дійсності. І. Нечуй-Левицький у своїх «мальованих», за визначенням І. Франка, сказати б «житійних», повістях-хроніках робить горизонтальний зріз побуту — буття всіх суспільних верств на тогочасній Україні, показуючи його історично зумовлений характер — розірвання родинно-патріархальних зв'язків, поступове пристосування людини до диктату влади грошей. Суспільно-побутова повість («Кайдашева сім'я», «Старосвітські батюшки та матушки», «Поміж ворогами» та ін.) виявляє існування цілого прошарку обездуховлених людей. Разом з тим письменник вірив у життєтворчі сили людини, і тому так оптимістично закінчується його розповідь про страдницький, але позначений духовною цільністю життєвий шлях героїв «Миколи Джері», «Бурлачки».

У повісті Панаса Мирного («П'яниця», «Лихі люди», «Чіпка», «Голодна воля» та ін.) відчутна та ж тяга до цілісної натури, до вільного волевиявлення. Але переключивши свого читача із детальних описів на соціальний вчинок героя, на його думання, уславлений автор соціально-психологічних повістей і романів по-

казав трагедію мислячої особистості, яка у сутичці з пануючими соціальними і моральними устоями терпить неминучу поразку. Велика сила драматизованих, по-іншому — романічних, повістей Панаса Мирного у глибоко схвильованому голосі автора-оповідача, який виявляє всеруйнівний характер приватної власності, споживацького підходу до життя.

І. Франко став тим письменником, який зумів синтезувати оптимізм і епічну врівноваженість, увагу до факту І. Нечуя-Левицького, драматичну напруженість сюжету, повсякчасне бажання Панаса Мирного не проходити повз гниючі суспільні виразки. Синтез цей став можливим завдяки постійному ознайомленню І. Франка з найновішими течіями світової літератури і безпосередній участі у соціалістичному русі, які давали потужний імпульс для творення відкрито соціалістичної повісті методом так званого наукового реалізму.

Уже в «Петріях і Довбушуках» — творові малохудожньому, де кліщуються сюжети, розроблені С. Сю, Е.-Т.-А. Гофманом, польськими прозаїками-романтиками, попри абстрактно-ідеалістичне трактування дійсності, помічаються риси, жанрово характерні і для майбутніх повістей І. Франка: драматизація подій, характеру; сполука умовно-фантастичних видінь, алегоризму окремих образів, реальних земних мотивів; важлива роль випадку у розвитку авторської ідеї, введення моменту перелому у свідомості героя; мотивація поведінки героя не лише пригодами-обставинами, а й його темпераментом; внесення у твір просвітительської ідеї тощо. Як бачимо, ці риси виявляють органічну властивість молодого письменника — здатність вільно послуговуватися різними формами художнього письма, відсутність догматизму у трактуванні відношення «обставини і характер», тяжіння до процесуально-подієвого в авторській розповіді — якраз те, без чого творчий метод І. Франка не міг би розвиватися, вдосконалюватися.

У вітчизняному і зарубіжному літературознавстві багато говорилося про використання І. Франком творчого досвіду Ф. Достоєвського, Г. Успенського, Е. Золя, Ф. Шпільгагена. Тут немає можливості зупинятись на цих питаннях. Але конче необхідно підкреслити, що тверезий аналіз соціальних і моральних устоїв російського простолюддя в перехідну добу, пристрасні звинувачення Г. Успенського підтримали звернення І. Франка до критичного вистеження низів і «основ» галицької дійсності, але художньо-публіцистична проза не стала органічною для нього. Будучи блискучим інтерпретатором Е. Золя, І. Франко засвоїв його настанову проникати в усі сфери і закутки людського буття, вистежити механізм переходу соціального у психологічне з урахуванням біологічної сутності людини. Це, однак, не заважало йому бачити і деякі підстави для можливого перетворення натуралізму в антихудожній метод.

Наскрізним стрижнем літератури є не фактографія, яка мусить стати «образом, огріти власним чуттям автора, надиханим глибшою ідеєю» [41, *496*]. Таким ферментом у Франкових повістях

були соціалістичні думки про те, що прогрес немислимий без привнесення інтелігенцією ідеї істини і справедливості у різні форми суспільного буття. Соціалістична тенденція пронизує художню структуру його творів, де на фоні широких соціальних контрастів показані моральна непримиренність егоїзму, цинічного розрахунку, споживацтва і душевної чистоти, вболівання за громадські інтереси. І. Франко художньо доводить історичну дочасність усіх форм капіталістичного визиску («Борислав сміється», «Для домашнього огнища», «Основи суспільності», «Не спитавши броду», «Великий шум»). Носіям панівної доктрини, людям, іноді не полишеним живого чуття, протистоїть людина з народу (свідомий робітник Бенедьо Синиця, освічені селяни: коваль Гердер, Кость Дум'як, інтелігенти: Андрій Темера, Борис Граб, брати Калиновичі, Євген Рафалович, общинники Захар і Максим Беркути), які власним життям прагнуть довести свою відданість народній справі. Відбиваючи посилення ролі суб'єктивного фактора в історичному процесі, І. Франко показує народження нового героя — ідеолога, настроєного на важке «взаємне співділання» з масою, чия думка серед загального шуму та розгардіяшу «забігає в будуще» [22, *222*].

Досвід І. Франка-повістяра показує, що письменник не догматизує якісь конкретні форми художнього письма. Вийшовши зі сфери романтичної традиції, він орієнтувався на художнє дослідження злободенних проблем тогочасної дійсності. Пильне студіювання детермінованості вчинків індивіда не позбавило його інтересу до саморозвитку особистості, яка вносить революційне начало в маси.

Блискучий знавець і популяризатор національної і світової літератури не був копіїстом навіть її кращих взірців, а творчо засвоював її досвід відповідно до своїх творчих проблем і запитів (іноді ще потенційних) демократичного читача, ведучи невпинну художню полеміку з ортодоксальною пресою, вносячи у художнє мислення ідею соціалістичного розвитку. Художня система І. Франка при всій своїй цілісності виявляє рухливість, настроєність на реальні вимоги часу і водночас є провісником майбутнього. Вона демонструє і самі якості реалізму як категорії, здатної до розвитку, до оновлення художніх форм і способів узагальнення.

Л. Т. СЕНИК (Українська РСР)

НОВАТОРСТВО ПОВІСТЕЙ І РОМАНІВ ІВАНА ФРАНКА У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНУ

Знайомство Франка з європейським літературним процесом дозволило йому теоретично осмислити ідейно-художні напрямки у тодішній прозі, активно використати досягнення, зокрема в романістиці, для розвитку цього жанру у власній творчості. Йдеться про створення І. Франком концепції великих прозових творів. В центрі уваги Каменяра постала особистість, соціальні особливості якої лежать на характерних координатах суспільства, «вбирають» у себе його провідні тенденції незалежно від того, на якому суспільному щаблі знаходяться той чи інший герой або соціальні групи.

Це значить, що Франкова концепція великих прозових полотен, як правило, передбачає відображення різних соціальних станів, усіх прошарків суспільства і шириною охоплення конкретного матеріалу, важливістю соціальної та психологічної проблематики нагадує «Людську комедію» Бальзака або ж «Ругон-Маккарів» Золя. Досвід їх розвинутий Каменярем на національному грунті з цільовою настановою виявити національний характер, історичну специфіку суспільних відносин, спосіб мислення різних соціальних, професійних і психологічних типів.

Це, в свою чергу, зобов'язувало не тільки цікаво, з погляду читача, створювати сюжет, психологічні колізії, але й з не меншою увагою аналізувати перебіг цих колізій, динаміку думок і почуттів. Внутрішня пружина розвитку сюжету і характерів уже не виступає у своїй традиційній ролі (розвивати, наприклад, любовний сюжет з щасливим чи нещасливим закінченням; соціальний — з перемогою «зла» або, навпаки, «добра» і т. д.), тут діють нові закони розвитку — соціальні, аналіз яких знаходиться в центрі уваги письменника-відкривача нових закономірностей, багато в чому зрозумілих йому внаслідок знайомства з марксистською теорією. Звідси й якісно нове у творчому методі письменника, що дозволяє бачити позитивну роль у процесі формування нових елементів реалізму, процесі, що набував міжнародного значення і виявлявся насамперед там, де з найбільшою силою відбувався зв'язок наукової теорії К. Маркса з робітничим визвольним рухом. І. Франко називає свій метод «ідеальним» [48, *331*] і вважає, що цей метод покликаний показувати суспільні явища «в їх становленні і розвитку, а розвиток — ще й у своєрідній «проекції в

майбутнє», оскільки твір («Борислав сміється».— *Л. С.*) повинен був сприяти реальному розвиткові суспільства до певної ідеальної мети» [1].

Ці теоретичні роздуми стосуються одного твору — роману «Борислав сміється», однак з не меншою вагою можуть бути віднесені також і до інших творів І. Франка, об'єктом яких є відображення соціально-психологічних процесів у тогочасному суспільстві.

Саме в ключі важливих змін, які стосуються творчого методу письменника, слід би розглядати і проблеми психологізму, які вирішувалися попередниками і сучасниками І. Франка по-різному і нерідко без наукових основ.

В окремих працях слабо або й зовсім не акцентовано на властивій І. Франкові перебудові традиційного сприймання дійсності, в той час коли в дусі цих змін і організовується вся образна система. Новий кут зору І. Франка на суспільні явища виявив себе на прийомах типізації соціального процесу, на психологічному аналізі, коли урізноманітнювалися прийоми цього аналізу і з'являлися нові елементи, такі як застосування різних просторово-часових форм або ж внутрішнього монолога, що передавав потік думок, попереджуючи той напрямок у романі трохи пізнішого часу, що його назвав автор «Мімесису» «багатосуб'єктною свідомістю»[2].

Новим в українській літературі був вихід письменника на досі невідомий читачеві матеріал, почерпнутий із різних сфер народного життя,— робітників, нафтових промисловців, інтелігенції, міщанства та ін., висвітлений новим розумінням дійсності і «вкладений» у більші прозові форми — повісті, які набувають ознак роману («Борислав сміється», «Основи суспільності», «Для домашнього огнища», «Перехресні стежки» та ін.). Це значить, що широкоаспектний підхід до дійсності, який передбачав аналіз її з багатьох точок зору, уже не міг вміститися у традиційні форми повісті, яка в силу цього, і насамперед інших факторів — змін суспільної свідомості, еволюції соціальних відносин, з жанрового погляду мала функції роману: багатопроблемність, соціальна й психологічна «панорамність», незавершеність життєвого процесу, що став об'єктом відображення, еволюція героїв — в першу чергу тих, з якими пов'язані прогресивні тенденції суспільного розвитку, та ін. І хоч сам І. Франко вважав, що створення «правдиво хорошого роману» є справа майбутнього і що до цього він, мовляв, не «почувався в силах» [48, *332*], об'єктивно вже такий роман створив.

Найважливішим підсумком з погляду жанру було те, що соціальна основа, яка лежить в усіх більших прозових полотнах І. Франка, дала йому простір для всебічного аналізу суспільних явищ і процесів, причому схоплених у їх визначальних тенденціях.

---

[1] *Щурат С.* Повість Івана Франка «Борислав сміється».— Львів, 1966.— С. 141.

[2] *Ауэрбах Э.* Мимесис : Изображение действительности в западноевропейской литературе.— М., 1976.— С. 529.

Жанротворчим фактором тут виступають взаємозв'язані життєвий матеріал і способи оповіді, принципи соціально-психологічного аналізу і реалістичні засади композиції, особливості романного героя і колективу людей,— все це випливало із Франкової концепції масштабного, соціально і психологічно багатопроблемного роману. Звідси неминучим було звернення до найновіших досягнень соціології, психології, природничих наук. Без їх знання не з'явився б і трактат «Із секретів поетичної творчості» — етапний у творчості Каменяра; в його дусі відбувалися шукання письменника і в жанрі повісті та роману, їх поетики [3].

Самостійний шлях, який вів письменника в глибини буття особистості, був пов'язаний із художніми здобутками письменників російських, французьких, німецьких, польських і т. д. Теорія роману, викладена І. Франком у статтях і рецензіях, спиралась на досвід багатьох романістів середини і кінця XIX ст. Критикуючи «експериментальний» роман Е. Золя передусім за невдалу концепцію людини і дійсності, І. Франко, як і В. Бєлінський, бачив органічний зв'язок жанру з життям. Вловлюючи суспільні зміни, роман, на думку І. Франка, переніс свою вагу на середовище людини, в результаті «героями стали люди пересічні, звичайні, яких ми щоденно зустрічаємо в житті, з їхніми буденними пригодами» [28, *182*]. Все це внесло в роман сильний демократичний струмінь, народний дух, широко розкрило перед жанром можливості охоплення найпотаємніших суспільних процесів. Найвищим завданням сучасного роману І. Франко вважав аналіз прихованих суспільних і природних впливів, які «штовхають людину щохвилини по життєвому шляху», «споглядання тисячі найменших подробиць, по яких, наче вода по камінчиках, пробігає людське життя і з яких, наче брила з атомів, складаються людські вчинки, як малі, так і великі» [28, *182*]. Це зумовило переміщення окремих елементів зображення: суспільне тло «історії» героя набуло такої ж рівноправності, як і зображення героя з його складними психологічними процесами, які, проте, стали більш зрозумілими, відколи романісти почали пояснювати їх конкретними соціально-політичними причинами.

Еволюція жанрової свідомості, про яку тут іде мова, була загальноєвропейським явищем. Творення роману було б неможливе без усвідомлення його авторами необхідності реалізації задумів, які мусили нести у собі суспільні, естетичні, ідеологічні стремління епохи. Для української літератури, її, зокрема, великих правових форм це означало загострення соціального начала, «підказаного» специфікою народного життя і виявлюваного в усіх його сферах. Вишуканий стиль Г. Флобера, покликаний розкрити людську душу, майже на дотик відчутні соціальні структури французького суспільства в романах Е. Золя, суворий реалізм німецьких романістів і т. д.— все це важливі в розвитку жанру його «точки опори», що спрямовували його рух у відповідне річище, яке в кінцевому наслідку відкривало перспективи росту по висхідній. Адже досвід наступних десятиліть підтвердив, що цей зв'язок з дійсністю і привів жанр до відображення революційних змін у свідомості людей праці («Мати» М. Горького), і що жанр лежав у головному руслі традицій і новаторства.

Пошуки і відкриття І. Франка з цього погляду вписуються у контекст європейського роману. Це підтверджують, зокрема, синхронні і діахронні паралелі між І. Франком і зарубіжними авторами (Г. Гауптманом, Е. Золя, К. Лемоньє та ін.) [4], причому ідейна концепція творів українського письменника, його розуміння дійсності не мають аналогів. І. Франко випереджав і розвиток окремих різновидів жанру (наприклад, детективного), орієнтуючись на соціально-психологічні проблеми, що становили зміст приватного і громадського життя особистості.

---

[3] *Гром'як Р. Т.* Повість І. Франка «Перехресні стежки» у світлі його праці «Із секретів поетичної творчості» // Укр. літературознавство.— 1969.— Вип. 7.— С. 99—103.

[4] *Наливайко Д. С.* «Борислав сміється» Івана Франка в порівняльно-типологічному аспекті // Іван Франко — майстер слова і дослідник літератури.— К., 1981.— С. 332—362.

Є. К. НАХЛІК (Українська РСР)

ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКІ ІДЕЙНО-ХУДОЖНІ ВИТОКИ І НОВАТОРСТВО ПОВІСТІ ІВАНА ФРАНКА «ЗАХАР БЕРКУТ»

Історична повість І. Франка «Захар Беркут», написана 1882 р. й опублікована 1883,— результат складного переломлення крізь призму творчої індивідуальності письменника різних літературно-художніх традицій.

З історичним романом вальтер-скоттівського типу (а в українській прозі до І. Франка була його своєрідна модифікація — «Чорна рада» П. Куліша) «Захара Беркута» зв'язують історико-етнографічний коментар, точно окреслений подієвий хронотоп (с. Тухля Галицько-Волинського князівства XIII ст.), поділ персонажів на етнографічно-соціальні типи (Захар Беркут, Тугар Вовк) і схематичні герої, пов'язані з фабульною інтригою (Максим, Мирослава), а також основні риси поетики сюжету: поєднання ліній історичної та любовної, кохання на тлі соціальних та національно-історичних конфліктів, закохані з ворогуючих таборів, герой у полоні, «весільна» кінцівка.

У повісті «Захар Беркут» І. Франко протиставляє уклади первісний і «культурний», висловлює думку про буржуазну культуру як про силу, що руйнує гармонійний стан людини й природи, особи та суспільства. Ці ідейні мотиви твору закорінені в пізньопросвітительській концепції «природного стану» Ж.-Ж. Руссо та її романтичній інтерпретації (зокрема, в пенталогії Ф. Купера про Шкіряну Панчоху, особливо романах «Останній з могікан» і «Піонери»). З соціально-утопічним романтизмом, представленим іменами П.-Б. Шеллі, В. Гюго, Жорж Санд, повість «Захар Беркут» пов'язують увага до проблеми перетворення суспільства на засадах гуманізму та соціальної справедливості, до теми народу, його ідеалізація, пошуки соціального ідеалу, утвердження тенденцій і цінностей людського буття.

У соціально-історичному аналізі — цій найістотнішій основі критичного реалізму — І. Франко, за його визнанням, спирався на досягнення історичного роману Г. Флобера «Саламбо» [48, *329*]. Флоберівське зображення Карфагенської республіки наштовхнуло, очевидно, українського письменника на думку відтворити зразок вічево-федерального управління в національному минулому. В детальному змалюванні «місцевого колориту», в прикметних ознаках романтичного натуралізму, описах окремих «кривавих сцен»

І. Франко йде за романом французького прозаїка, а також запозичує з його твору загальні контури облоги Карфагену та епізоду з оточенням варварів в ущелині. Проте змістова суть «Саламбо» інша: на прикладі Карфагенської республіки Флобер зумів геніально розкрити політику сучасних капіталістичних держав щодо соціальних рухів, зокрема маніпуляції масами, заграванння з ними з метою уникнення революційного вибуху тощо.

Своєю ідейно-художньою спрямованістю повість І. Франка пов'язана передусім із слов'янським культурним світом. Виражене в цьому творі протиставлення героїко-історичної минувшини дріб'язковій у почуттях і діяннях дійсності XIX ст. з метою зміни останньої — це прикметна риса не тільки українського романтизму, а й усього «слов'янського відродження». Назване протиставлення характерне і для повісті М. Гоголя «Тарас Бульба», тісно пов'язаної з історією та культурою України. За словами дослідника цього твору М. В. Храпченка, «треба говорити про романтичні начала в гоголівській епопеї. Вони виступають тоді, коли реальному письменник надавав риси «ідеального», коли свої мрії про кращий суспільний устрій він втілював, малюючи соціальні відносини, що склалися в минулому, в певних історичних умовах, відносини, що характеризувалися великими внутрішніми суперечностями»[1]. На наш погляд, ця думка значною мірою прояснює і природу романтизму Франкової повісті. З гоголівським художнім досвідом у відтворенні історії автора «Захара Беркута» споріднює також орієнтація на «фольклорну правду».

У «Захарі Беркуті» І. Франко мав на меті, як він сам писав у листі до М. Павлика від 12 листопада 1882 р., «показати життя самоуправне, безначальне і федеральне наших громад, боротьбу елемента вічево-федерального з деструктивним князівсько-боярським і вкінці з руйнуючою силою монголів» [48, *329*]. Звідси — політична актуалізація народного самоврядування. Авторські пошуки у вітчизняному минулому явищ народоправства і висвітлення їх як зразка для сучасності своїми витоками сягають «Истории Русов» і декабристської літератури з її соціально-дидактичним, революційно-агітаційним осмисленням староруських «вольних республік» Новгорода і Пскова (поезія В. Раєвського та О. Одоєвського, повість «Роман і Ольга» О. Бестужева-Марлінського).

І. Франко змальовує художній образ громадського самоврядування засобами та прийомами романтичної поетики. Значну увагу він приділяє зображенню романтичного героя — виняткової особистості, яка виражає інтереси народного колективу і веде його за собою (Захар Беркут), служить йому (Максим, Мирослава). З цими героями пов'язані і ті романтичні випадковості, значною мірою завдяки яким тухольці здобули перемогу (Максим з полону через Мирославу дає поради тухольцям, як їм врятуватися; Миро-

[1] *Храпченко М. В.* Николай Гоголь : Литературный путь, величие писателя // Гоголь Н. В. Собр. соч. : В 4 т.— М., 1980.— Т. 1.— С. 229.

слава навчає «хлопів» робити метавки). У повісті є й образ народного колективу — тухольської громади, від єдності якої залежить перемога над зовнішніми та внутрішніми ворогами. Згідно з романтичною поетикою, цей колектив не розчленований на яскраві індивідуальності.

Прикметна романтичними тенденціями, повість І. Франка, разом з тим, створена в новій суспільно-політичній та естетичній ситуації, відмінній від атмосфери першої половини XIX ст., яка сприяла появі романтичної літератури. Це позначилося на глибині демократичного начала твору «Захар Беркут», на появі в ньому революційно-демократичного ідеалу. На відміну від ідейно-художніх опозицій у творчості декабристів (народоправство, включаючи бояр,— самодержавство) та «Истории Русов» (старшинсько-козацька автономія — самодержавство), І. Франко в повісті протиставляє народоправство як владу трудящих князівсько-боярській формі державного управління в давньоруському минулому та буржуазно-поміщицько-монархічній — у своїй сучасності.

Франкова повість спрямована і проти тенденційної інтерпретації давньоруської минувшини у творах західноукраїнських письменників — «москвофілів», які під гаслом «національної єдності» перед загрозами зовнішніх ворогів однаково засуджували як князівські міжусобиці, боярські смути, так і «сваволю» Новгорода і Пскова. Концепція ж І. Франка принципово інша: піддаючи різкій критиці князівські чвари, користолюбство і підступність бояр, автор «Захара Беркута» уславлює народне самоврядування як єдину опору в боротьбі проти монголо-татарського поневолення. Зрозуміло, що така позиція була спрямована не стільки на наукове дослідження історичного минулого, скільки на революційне перетворення авторської сучасності. За І. Франком, шлях до національної суверенності лежить через соціальне визволення.

Франкове піднесення громадського самоврядування, прообраз якого письменник знаходив у давньоруській общині, до ідеалу генетично пов'язане з утопічно-соціалістичними уявленнями, адже зародковою формою ідей утопічного соціалізму в усіх народів була легенда про минулий «золотий вік», яка малювала в ідеалізованому вигляді общинний лад і соціальну рівність людей, що панувала в ньому [2]. Однак І. Франко, як слушно підкреслює Л. М. Кілічченко, «не збирався ототожнювати общинне життя тухольців з тим соціалістичним ладом, про який сам мріяв. Як прихильник об'єднання трудящих, І. Франко тільки хотів навіяти народові думку про історичну необхідність колективної праці та колективного співжиття у майбутньому. В цьому закладена глибока прогресивна ідея повісті» [3].

Повість «Захар Беркут» народилася у силовому полі «ідеального реалізму» І. Франка і пов'язана з його революційно-пропаган-

[2] Утопический социализм // БСЭ : 3-е изд.— М., 1977.— Т. 27.— С. 141.

[3] *Киличенко Л. Н.* Историческая повесть Ивана Франко «Захар Беркут» // Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— К., 1968.— С. 12.

дистським розумінням завдань літератури. У статті «Чого хоче Галицька робітницька громада?», написаній у грудні 1881 р., напередодні створення «Захара Беркута», І. Франко зазначав, що робітники, аби задовольнити свої корінні інтереси, «мусять бути сильні, а щоби були сильні, треба їх упорядкувати і освітити о їх цілях і потребах» [45, *164*]. Робітницька громада, на думку письменника, має звернути «всю свою силу на порядкування робочого люду здолу, то тоді... швидше робітники в нашім краю стануться силою і пізнають свою силу в єдності...» [45, *164*]. Цю силу трудящих в єдності, революційно-демократичний ідеал народовладдя і утверджує повість І. Франка «Захар Беркут».

М. М. ІЛЬНИЦЬКИЙ (Українська РСР)

ПОВІСТЬ «ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ» І ПРОБЛЕМА ХУДОЖНЬОГО НОВАТОРСТВА І. ФРАНКА

Повість І. Франка «Перехресні стежки» (1900) досі не привертала особливої уваги дослідників і розглядалася переважно у загальному потоці художньої прози письменника. Тимчасом цей твір, з одного боку, належить до тих явищ літератури, в яких з найбільшою повнотою і силою розкрилися риси творчої індивідуальності автора — «його світогляд, спосіб сприйняття зовнішнього і внутрішнього світу, його стиль» [30, *217*]. З другого боку, повість «Перехресні стежки» є результатом складної і тривалої еволюції письменника, органічно пов'язаної із загальноєвропейським літературним розвитком другої половини XIX ст. Ця еволюція включає як соціальний аспект, так і момент внутрілітературного характеру.

Стосовно поезії чи не першу спробу простежити еволюцію таланту І. Франка знаходимо у статті М. Зерова «Франко-поет» (1925). Автор обгрунтовує тезу про «триступінний розвиток Франкової творчості: від героїзму «Каменярів» через ліричні жалощі й боління («Зів'яле листя», «Із днів журби») до мудрої резолютивної зрівноваженості «Semper tiro» [1]. Підхід цей у своїй основі продуктивний, хоч у ньому відбилася установка тодішнього М. Зерова на соціальну незаангажованість мистецтва, його неокласицистична платформа, яка згодом була значно скорегована. Не філософський спокій знаходимо в пізнього Франка, а поєднання громадських мотивів з внутрішнім ліризмом, перерастання публіцистичної прямолінійності у філософську багатовимірність.

Особливо виразно відбилася еволюція творчості І. Франка в його прозі. Коли брати прозову спадщину письменника як цілісність, то передусім виразно простежується в ній поступовий перехід від зовнішньої панорамності зображення до поглибленого психологізму, що розкриває соціальні явища через призму людської індивідуальності, людської душі.

Так, на початку творчої діяльності І. Франка у нього виник задум змалювати широку панораму життя різних верств галицького суспільства — їх заняття, настрої, прагнення, психологію, узявши за орієнтир «Мертві душі» М. Гоголя, «Людську комедію» О. Бальзака, «Ругон-Маккари» Е. Золя, поділяючи, зокрема, ті принципи «натуральної школи», що їх у статті «Література, її завдання і найважніші ціхи» (1878) він сформулював як «науковий реалізм». Хоч накреслений план у повному обсязі не був реалізований, як не був він, до речі, виконаним і жодним з попередників І. Франка, творчість яких послужила йому за зразок, все ж із сукупності творів письменника перед читачем постає широка панорама життя тогочасної Галичини, своєрідна суспільна епопея. О. Білецький у статті «Художня проза Івана Франка» окреслює шість тематичних циклів цієї епопеї: «оповідання, повісті про недавнє минуле», «картини з життя сучасного авторові селянства», «твори бориславського циклу», тему соціального «дна», твори про дитинство і систему «цісарсько-королівського» виховання, твори про інтелігенцію [2]. В одному з листів до М. Драгоманова Франко писав: «Про свої новели скажу тільки одно, що майже всі вони показують дійсних людей, котрих я колись знав, дійсні факти, на котрі дивився або про котрі чув від свідків, малюють край — образи тих закутків нашого краю, котрі я, як то кажуть, переміряв власними ногами» [49, *251—252*].

Але тематична розгалуженість прози І. Франка з часом усе більше прямує в русло доцентрового руху, розвивається в бік соціального психологізму. Широта панорами звужується, але це звуження не послаблює соціальної вагомості зображення, навпаки, воно стискує його, як пружину, концентруючи риси соціальної типовості в характері персонажа, його переживаннях і емоціях. Про свою повість «Лель і Полель» він писав: «Сідаючи писати роман, я мав на думці змалювати деякі факти і моменти життя, котрі я бачив або чув, а по найбільшій часті сам переживав» [49, *187*].

Дедалі сильніше утвердження І. Франком суб'єктивного начала зумовило перегляд певних оцінок при розгляді творчості одних і тих же письменників. Так, якщо в ранній статті «Еміль Золя і його твори» (1878) читаємо, що у творах французького письменника, який намагається представити людей найрізноманітніших станів і соціальних прошарків, «не видно автора, не чути його голосу, не чути биття його серця» [26, *100*], то в написаній у 1898 р. статті «Еміль Золя, його життя і писання» знаходимо вже твердження, що «живе в нім великий артист і сильний прямий чесний характер, що кладе свою печать на всі його твори» [31, *307*]. Ця розбіжність характеристик не є непослідовністю автора, а свідченням діалектики розвитку його поглядів на збагачення реалізму.

І. Франко тонко вловлював і вітав те нове, що з'являлося у літературі на грані XIX і XX ст., і в статтях «Старе й нове в сучасній українській літературі», «Принципи і безпринципність», низці рецензій глибоко обгрунтував риси новаторства літератури. Характер поглиблення літератури він вбачав передусім «у психологічному аналізі соціальних явищ, у тому, сказати б, як факти громадського життя відбиваються в душі й свідомості одиниці, і навпаки, як у душі тої одиниці зароджуються й виростають нові події

[1] *Зеров М.* Франко-поет // Франко І. Поезії.— К., 1925.— С. 11.

[2] *Білецький О.* Зібр. праць : У 5 т.— К., 1965.— Т. 2.— С. 220—236.

соціальної категорії» [34, *365*]. Хрестоматійним стало Франкове визначення психологізму як магічної лампи, яку письменники «поселяють» у душі своїх героїв, і нею освітлюють все оточення, але літературознавці згадують про це визначення стосовно творчості молодших сучасників Франка — В. Стефаника, О. Кобилянської, Марка Черемшини, М. Яцківа, тобто тих авторів, яких згадував він сам.

Як же відбилася ця тенденція у творчості самого І. Франка? Посилення питомої ваги психологізму як епіцентру зображення, дія доцентрової сили особливо виразно виявлялася, починаючи від незакінченої повісті «Не спитавши броду», через повісті «Лель і Полель» та «Основи суспільності» до «Перехресних стежок». Цей процес був зумовлений не тільки саморухом творчої індивідуальності письменника, а й загальними тенденціями розвитку літератури, збагаченням зображальних можливостей реалізму.

У цьому плані багато дали Франкові уроки психологізму Л. Толстого та Ф. Достоєвського, творчість яких він пильно вивчав. Мистецтво франківського психологічного аналізу особливо виразно виявилося у повісті «Перехресні стежки». Однак її не можна розглядати відокремлено від інших творів, вона існує як ланка в системі всієї його творчості, зв'язана передусім з його філософською поезією, зокрема такими творами, як поеми «Іван Вишенський», «Похорон», «Мойсей» та ін. Та якщо в поемах філософська ідея наче шукає відповідної ситуації, щоб розкритися у своїй повноті, то в прозі, зокрема в «Перехресних стежках», вона звучить, мовби супровідна мелодія розвитку сюжету, життєва ситуація, конфлікт «дорастають» до неї.

У прозі І. Франка виразно виявилася тенденція до художнього переосмислення фольклорної символіки, надання їй нової художньої функції. Це той фольклоризм, який поєднує в собі, з одного боку, поглиблений психологізм, опертий на фольклорне світосприйняття, а з другого — фольклорну символіку, що набуває моделюючої функції.

Перший із цих способів художнього образотворення, що виявив себе в «Перехресних стежках», особливо помітний у Франковій поезії: фольклорне джерело поетичних асоціацій другого жмутку «Зів'ялого листя». Принцип поєднання фольклорної образності з сучасною поетові технікою вірша, який знаходимо у І. Франка, був розвинутий європейською поезією XX ст. і визначив одну із стильових ліній її розвитку (П. Тичина, Ф.-Г. Лорка, П. Неруда, Б.-І. Антонич, В. Незвал).

Другий принцип Франкової поетики базується на фольклорному символі, що веде до основоположних понять добра і зла, вірності і зради тощо. Отже, маємо тут фольклоризм, який можна віднести до міфологізму. Один з прийомів цього фольклорного міфологізму в творчості письменника — внутрішнє роздвоєння героя. У повісті «Лель і Полель» (образи-символи взяті із слов'янської міфології), у вірші «Поєдинок», поемі «Похорон» роздвоєння — це дві іпостасі однієї людини, що виражають тип соціальної орієнтації. В «Перехресних стежках» ситуація складніша: її неможливо збагнути без врахування елементу автобіографізму самого твору, в якому автор наче «розполовинюється» на різних персонажів.

Так, риси, які в «Зів'ялому листі» зосереджені в образі ліричного героя, у повісті «Перехресні стежки» розподілені між двома персонажами — Рафаловичем і Регіною. Еволюція ліричного героя «Зів'ялого листя» до певної межі повторює розвиток образу Рафаловича. Далі стан ліричного героя «Зів'ялого листя» стає все більш співзвучним з переживанням Регіни в «Перехресних стежках». Регіна наче перебирає на себе трагізм становища героя «Зів'ялого листя» і його неминучий кінець, щоб герой «Перехресних стежок» Рафалович відродився духовно і далі пішов дорогою боротьби, як ішов нею, долаючи терни на шляху, сам І. Франко.

Ще один штрих: емоційну тональність ліричної драми «Зів'ялого листя» і повісті «Перехресні стежки» об'єднує мотив однієї пісні — «Ой вербо, вербо кучерява», записаної І. Франком у коломийській тюрмі в 1880 р. У «Зів'ялому листі» — ремінісценція з цієї пісні, у «Перехресних стежках» вона виникає як спогад Регіни з дитячих літ. Отже, в даному разі бачимо художню трансформацію фольклору, його підпорядкування психологізації, збагаченню зображальної палітри, поглибленню філософського задуму.

Новаторські тенденції, які виявилися у художній творчості І. Франка, зокрема в повісті «Перехресні стежки», продовжила й збагатила проза нашого століття, особливо та її лінія розвитку, що здобула назви фольклорного роману, реалізму тощо. Звичайно, ці якості розвинулися далі, набули ознак стильових домінант. Але, спостерігаючи нові якості літератури, важливо бачити їх передумови, їх генезис. Отже, творчість І. Франка, виростаючи на здобутках попередників, виступала водночас ланкою зв'язку між реалізмом XIX і XX ст.

І. О. ДЕНИСЮК (Українська РСР)

НОВАТОРСТВО НОВЕЛІСТИКИ ІВАНА ФРАНКА В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Хоча більше сотні (115) новелістичних творів І. Франка і не об'єднано композиційно-стильовими прийомами в окремий збірник типу «Декамерона», однак дванадцять книг його малої прози були запрограмовані як системне ціле, вірніше, як відкрита система, покликана на основі «наукового реалізму» якнайширше охопити життя суспільства у всіх соціально-психологічних вимірах. Твердження О. І. Білецького про те, що Франкові нібито не вдалося здійснити задум широкого охоплення життя на зразок «Людської комедії» О. Бальзака або ж типу романів «Ругон-Маккари» Е. Золя, в якійсь мірі стосується лише десяти повістей і романів українського прозаїка, ізольованих від його новелістики. Однак відокремити їх від новелістики неможливо, вони органічно входять у сегменти — цикли грандіозного кола прози великого Каменяра. Здебільшого твори великої прози І. Франка відзначаються згущеною новелістичною інформативністю і навіть «новелізуються» на структурному рівні (бурхливий розвиток сюжету, композиція з несподіваним поворотом, часто прийом так званого гейзівського сокола, концентрація часу і простору тощо).

Франковий «Декамерон», як фігурально можна назвати жанрову систему його новелістики,— це грандіозний художній комплекс, який вписується у світову літературу десь між «Декамеронами» Відродження і могутніми циклами на зразок «Людської комедії» XIX ст., а також циклічно неоформленою новелістикою Чехова і Мопассана.

Новаторство кожного письменника сам І. Франко вбачає у засвоєнні й перетворенні здобутків всесвітньої культури, у характерності зображуваного життя, національних формах письменства, а також в актуальності ідей, важливих для всього людства. Діалектика національного й інтернаціонального втілюється у художній прозі на основі постулатів розроблюваного ним «наукового реалізму», який є узагальненням теорії «експериментального роману», деяких положень позитивізму, художніх відкриттів Л. Толстого і Ф. Достоєвського у сфері психоаналізу та ідей українського та російського революційного демократизму і в значній мірі ідей наукового соціалізму.

У новелістиці І. Франка знайшла художнє відображення соціальна та індивідуальна психологія селян, робітників, дрібних торговців і великих капіталістів, а також представників духовенства, інтелігентів-інтелектуалів, професійних революціонерів. Його «науковий реалізм» не був застиглою доктриною, а скоріше «рухомою естетикою», яка еволюціонувала, вловлюючи зміни у розвитку концепції «особистість і суспільство» та внутрілітературні тенденції до постійного жанрово-стильового оновлення літератури. Ось чому у новелістиці І. Франка простежується еволюція жанрових модифікацій від соціологічного нарису (так званий фізіологічний нарис був добре розвинутий у Франції і в Росії) до оригінальної суспільно-психологічної студії з її пильною увагою до фактажу й аналізу, з одного боку, оточення героя, а з другого — його внутрішнього буття, а також до виробничого оповідання, в центрі якого — образ праці, і сатиричного оповідання — параболи з викривальним пафосом політичної інвективи, і зрештою — до образка й новели акції, психологічної новели настрою, філософського оповідання з прийомами фольклорно-літературної умовності. Новаторськими були не лише пласти зображуваного життя, а й пошуки їх мистецького освоєння, сам рух історичної поетики жанру. І. Франко один з перших у світовій літературі застосовує прийоми внутрішнього монологу та сучасної йому психологічної науки (бориславські й тюремні оповідання).

Кращі твори Франкової новелістики відразу ставали явищем інтернаціональної культури. Досить згадати, що на окреме видання новели «На дні» збирає кошти українська, польська і єврейська молодь. Про цей твір схвально відгукуються російський вчений О. Веселовський і польська письменниця Е. Ожешко, етапним явищем в історії української літератури вважає цей твір В. Стефаник. Відгомін Франкового «На дні» відчувається в литовській літературі. Небувало швидкий і широкий резонанс здобуває Франкове політичне оповідання «Свинська конституція» (до речі, світова література знала досі політичну поезію, але не мала політичної малої прози). Тут відбилися традиції української малої прози, яка від розважальних анекдотичних побрехеньок швидко еволюціонувала до суспільно-проблемних трагедійних антикріпацьких оповідань Марка Вовчка, що на довгі десятиліття задають громадський тон у новелістиці. Політичне оповідання І. Франка «Свинська конституція» було надруковане спочатку німецькою мовою у віденській «Die Zeit», потім перекладене на українську мову. З віденської газети його передруковують кілька німецьких газет у Чехії, Моравії, Німеччині, його перекладають на польську, чеську, хорватську, литовську, французьку, англійську мови (з'явилось воно і в американській пресі).

Однак у багатющій та різноманітній спадщині І. Франка є й твори, несправедливо не помічені критикою ні українською, ні зарубіжною,— «Вільгельм Телль», «Сойчине крило», «Батьківщина», які можна поставити поруч з кращими новелами Мопассана і Цвейга. Тут І. Франко проявив особливі тонкощі, аналізуючи пси-

хологічні нюанси у відносинах між чоловіком і жінкою, і досяг віртуозності стилю. Його «Вільгельм Телль» започатковує музичну новелу, таку характерну для українських белетристів початку XX ст. Взагалі багатьма своїми прийомами поетики прози він випереджає художні пошуки письменників порогу нашого століття. І. Франко не лише докладно описує оточення героя, ті найдрібніші атоми, які формують його особистість, але й показує самоцінність особистості, її одсвіт, випромінювання на оточення, її потенціальну спроможність перетворити обставини.

Різноманітними можуть бути наукові шляхи і методи вивчення зв'язків Франкової новелістики з світовою, яку він знав досконало. Досі звичайно зверталась увага на контактні зв'язки чи типологічні аналогії. Не слід забувати, однак, що мали значення для І. Франка й другорядні, часто забуті письменники (інформація про них розсипана в автобіографічних матеріалах автора). Досі ще не з'ясовано, наприклад, як відбилося на його творчості захоплення польським письменником Захаріясевичем чи німецьким Шпіндлером, один роман якого має ідентичну назву з заголовком повісті І. Франка «Boa constrictor».

Дуже часто І. Франко полемізує, протиставляє свої концепції ідеям інших письменників. На такій полеміці (вона становить сюжетно-композиційний нерв твору) побудований, зокрема, його нарис «Гірчичне зерно», в якому автор цитує свого улюбленого Мейєра: «Ich bin kein Buch, ich bin ein Mensch mit seinem Widerspruch» («Я не книга, я людина з своїм внутрішнім опором»).

У статті «Bel parlar gentile», яка становить дослідження історичної поетики новелістичного стилю у світовій літературі, І. Франко осуджує виродження стилю в модерністичній прозі, її манірність, і протиставляє їй стиль народної епіки, сповнений ясності і простоти.

У Франка-новеліста свій індивідуальний стиль, який характеризується яскравою предметністю зображення, точністю і пластикою художньої деталі. Надзвичайно широка амплітуда оповідних форм Франкового «Декамерона» зумовлена соціальною, національною та психологічною диференціацією типажу. Синтезуючи досягнення народної епіки, здобутки першорядних прозаїків української літератури, таких близьких до фольклору, до фольклорного «сказа», Франко йде далі, вносячи у художній твір елементи інтелектуалістичної конверсації, прийоми художньої умовності. Але в цілому вся його по-каменярськи вперта робота над стилем авторського викладу і стилем мовлення персонажа йде по шляху перебороння дистанції між героєм, автором і читачем. Ілюзія автентичності, безпосередності мовного стилю — це велике досягнення франківського bel parlar gentile і в цьому відношенні він є попередником Стефаника і Хемінгуея.

Бінарні співставлення Франка-новеліста з новелістами і романістами світової літератури можуть іти по різних лініях. З Тургенєвим як автором «Записок мисливця» ріднить його мистецтво зображення «на повен зріст» простої людини, її духовності; з Чеховим — нахил до філософічної медитативності, а з Конопніцькою і Прусом — соціальна контрасність. Своєю життєвою силою Франкові герої нагадують персонажів Ч. Діккенса, Д. Лондона, М. Горького. Зокрема, франківські «люди дна» вписуються у світову літературу на хронологічному відтинку між Ч. Діккенсом і М. Горьким. Окреме питання — «золізм» Франка, глибинно трансформований у дусі концепції «наукового реалізму».

Ще немає спеціального монографічного дослідження про місце Франкового новелістичного корпусу в українській і світовій літературі, але є всі підстави твердити, що воно, це місце, у колі великих, найоригінальніших новелістів світу.

М. І. ГНАТЮК (Українська РСР)

ТРАДИЦІЇ ІВАНА ФРАНКА В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ТА ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Проблема традицій, їх успадкування є однією з найскладніших у літературознавстві. Науково-методологічна основа її розв'язання закладена у працях класиків марксизму-ленінізму. Зокрема в листах, спрямованих проти вульгаризації історичного матеріалізму, Ф. Енгельс зазначав, що передумовою літератури, як і філософії кожної епохи, є «певний мислительний матеріал, який переданий їй її попередниками і з якого вона виходить» [1].

Вивченню проблем літературних традицій присвячено чимало праць сучасних літературознавців [2]. О. С. Бушмін наголошує на тому, що часто традицію у художній літературі дослідники зводять до механічних пошуків подібних слів, фраз, ситуацій тощо. І на підставі цих поверхових аналогій доходять висновку про спадкоємність у літературній творчості тих чи інших письменників. Автор підкреслює, що такий підхід шкідливий, оскільки при цьому нівелюється авторська індивідуальність.

Розглядаючи традиції (крім вивчення мовної майстерності, побудови сюжету тощо), дуже важливо зрозуміти, як кожен із митців розкриває самобутність і духовне багатство свого народу, підвищує рівень національно-естетичної думки, впливає на подальший літературний розвиток, а тим самим і на творчість окремих письменників — своїх сучасників і наступників. При цьому дослідник зазначає, що хоч у класиків і треба вчитися мовної майстерності, побудови сюжету, однак важливішим є питання про вплив художньої свідомості письменника на культуру сучасного читача. Важливе насамперед таке вивчення літературних традицій, яке розкриває передусім їх роль у формуванні особи письменника, його духовного світу, а потім уже і в формуванні його творів [3].

Сучасний дослідник із НДР Г. Д. Данке у книзі «Erbe und Tradition der Literatur» подає визначення традиції як форми «свідомого, науково обгрунтованого ставлення до досягнень і цінностей минулого. Під поняттям традиції можна розуміти і несвідоме

[1] *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори.— Т. 37.— С. 396.

[2] *Бушмин А. С.* Преемственность в развитии литературы.— Л., 1975.— С. 158; *Выходцев П. С.* Новаторство. Традиции. Мастерство.— Л., 1973.— С. 336; *Пархоменко М. Н.* Обновление традиций.— М., 1975.— С. 373; та ін.

[3] *Бушмин А. С.* Вказ. праця.— С. 153.

засвоєння цих цінностей. Таке розуміння стосується і літератури» [4]. Продовжувати традиції класиків — передусім означає служити ідеалам свого часу, краще бачити, сприймати навколишній світ, розуміти відповідальну роль мистецтва.

Діяльність і творчість Франка-критика нерозривно поєднана зі спадщиною Франка-прозаїка, поета, драматурга. Новаторство, яке виявилося у художній творчості, нові віяння в тогочасних літературах світу одразу ж відбивалися у теоретичних міркуваннях Великого Каменяра.

В інтерв'ю з нагоди присудження Шевченківської премії Д. Павличко слушно зауважив, що «в нашій літературі, почавши, мабуть, від Франка, виробився тип чи навіть феномен письменника, який вважає своїм обов'язком писати не тільки художні твори, а й публіцистичні, літературно-критичні статті, філологічні, соціологічні, історичні, філософські дослідження. Цю традицію нам треба підтримувати й розвивати, бо в ній живе необхідне для кожної культури взагалі й для багатьох митців зокрема мислительське начало» [5]. Тому широке визнання здобули книги критичних статей відомих радянських письменників М. Бажана, О. Гончара, П. Загребельного, Д. Павличка, І. Драча, Р. Лубківського.

Прагнучи наслідувати І. Франка, розвивати його традиції, сучасні письменники у своїх критичних працях зверталися до різноманітних проблем літературного життя сьогодення. Читацький авторитет здобули «Письменницькі роздуми» О. Гончара, «Неложними устами» П. Загребельного, «Магістралями слова» і «Над глибинами» Д. Павличка, «Меч духовний» І. Драча, яким притаманні високі творчі принципи, художній смак.

Думки, висловлені О. Гончарем у книзі «Письменницькі роздуми», послідовні в утвердженні основних громадських і естетичних позицій письменника. В умовах соціалістичного суспільства О. Гончар підходить до літератури з високими вимогами, творчо розвиваючи Франкове кредо: «У нас єдиний кодекс естетичний — життя».

Помітний вплив творчості Каменяра на творчість Д. Павличка, який у поетичних творах часто звертається до образів І. Франка. Інколи Д. Павличко вводить до своїх художніх полотен франківські рядки, крилаті слова, окремі фрази, які набувають нового звучання. Слова з творів І. Франка часто служать Д. Павличкові не тільки відправним пунктом для поетичних роздумів, а й дають поштовх літературознавчій думці.

Д. Павличко вносить багато оригінальних поглядів у трактування творів І. Франка. Цікаві думки він висловлює щодо збірки «Зів'яле листя». Спростовуючи прямолінійне тлумачення впливів особистого життя Каменяра на ліричну поезію, сучасний дослідник глибше бачить суть цього питання, оскільки І. Франко «усе

[4] *Ditrich D. H.* Erbe und Tradition der Literatur.— Leipzig, 1981.— S. 62.

[5] *Павличко Д.* Моя любов і найбільша радість // Літ. Україна.— 1977.— 11 берез.

життя сповідався поезіями інтимного характеру, не лякаючись і не соромлячись найсуб'єктивніших порухів свого почуття»[6].

Сьогодні можна стверджувати, що справжня критика немислима без публіцистики. Як справедливо зазначають сучасні дослідники, «рухома естетика», «теоретична самосвідомість літератури», «синтез науковості і публіцистики» — кожне з цих визначень неспроможне вичерпати особливості сучасної літературної критики.

Синтезом поезії, публіцистики і глибокої літературної критики пояснюється метафоричність, характерна для багатьох статей Д. Павличка. Аналізуючи «Сонети» М. Рильського, автор зосереджує увагу не тільки на суто літературних секретах творчої майстерності видатного поета, а й на провідних проблемах твору.

Докладний розгляд сонетів М. Рильського викликаний ще й тим, що не так давно були спроби заперечити саме існування сонета. Однак практика підтвердила: класична форма, як і в часи Франка, живе, постійно збагачуючись у радянській літературі. І всією своєю теоретичною думкою, як і практичною діяльністю сонетяра, Д. Павличко стверджує: «Сонет живе і діє, мислить і відчуває по-сучасному, являючи багатство, гнучкість і могуття української мови»[7].

Думки І. Франка про класовий характер, ідейну спрямованість, діалектику змісту і форми художнього твору творчо розкриваються сучасними письменниками-критиками. Це добре видно у літературно-критичних статтях М. Бажана, О. Гончара, П. Загребельного.

Д. Павличко спрямовує гостре слово проти тих, хто сьогодні намагається ревізувати творчість Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки. Критик відстоює не тільки прогресивну спрямованість творчості класиків, але й доводить наукову неспроможність концепцій національної обмеженості їх спадщини.

Відомо, яке важливе значення у творчості І. Франка відіграли російська література і світова класика. Сучасна письменницька критика звертається до гуманістичних традицій прогресивних письменників зарубіжних літератур. У наш час особливо актуальним є звернення письменників у критичних працях до літератур народів СРСР. Адже йдеться про взаємне збагачення різномовних літератур, про творчі контакти письменників. Радянські письменники, безперечно, мають особливі заслуги перед нашим сучасником у ствердженні «чуття єдиної родини» радянських народів у літературі.

Характерно, що сучасники у критичних працях звертаються передусім до творчості тих, хто близький їм своїм світобаченням, творчою манерою. О. Гончар пише статтю про ювілей Ч. Айтматова, його зацікавлює творчість Ю. Смуула, японського письменника Т. Ісікаву. Особливе місце у його статтях займає тема війни у творах білоруських письменників.

---

[6] *Павличко Д.* Магістралями слова.— К., 1977.— С. 12.

[7] Там же.— С. 90.

Зіставлення фактів однієї літератури з іншою у Д. Павличка зумовлене проблематикою та внутрішньою структурою аналізованих творів, служить поглибленому розкриттю суті художніх явищ в обох літературах. Цікаві Павличкові спостереження над поемою О. Блока «Двенадцать» та поемою І. Франка «Мойсей». «Як франківський Мойсей,— пише він,— є тільки символом народного вождя, а не образом біблійного пророка, так блоківський Христос не має нічого спільного з церковним і попівським богом, а є тільки геніальним знаком тисячолітньої мрії пригноблених про справедливість їхньої боротьби за життєвий ідеал»[8].

У книзі Д. Павличка «Магістралями слова» важливе місце відведено статтям про Христо Ботева і Хосе Марті, Я. Івашкевича і Антуана де Сент-Екзюпері. Статті ці з'явилися водночас із виходом творів цих зарубіжних письменників. Доречно згадати роботу Д. Павличка як популяризатора і перекладача, скажімо, болгарської літератури. Оскільки вітчизняні критика і літературознавство не сказали ще свого слова про слов'янський контекст творчості Х. Ботева, Д. Павличко на основі численних фактів показує, якою значною мірою геніальне поетичне слово було «плодом духовного зв'язку болгарського поета з російською, польською та українською землею».

Традиції І. Франка щодо виховання літературної зміни продовжили українські радянські письменники П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан. До молодих звертається сьогодні О. Гончар у статтях «Вітаємо ваші світанки», «Прагніть задумів глибоких», «Росте літературна зміна». Такою ж батьківською турботою пройняті статті П. Загребельного про І. Григурка, Г. Люлька.

Кожен із письменників, які виступають із критичними статтями, піклується про те, щоб у літературу приходили по-справжньому талановиті митці. Адже від того, кому передадуть сьогоднішні майстри літературну естафету, залежатиме майбутнє літератури і критики.

Проблема традицій І. Франка у сучасній літературній критиці широка, вона повинна стати предметом детального аналізу. Порушені у статті деякі аспекти питання традицій І. Франка у критичних та публіцистичних працях письменників не вичерпують усіх сторін цієї важливої проблеми. Засвоєння уроків критичної класики допоможе піднести рівень сучасної літературної критики.

---

[8] *Павличко Д.* Над глибинами.— К., 1983.— С. 223.

Ю. І. КОВАЛІВ (Українська РСР)

ДО ПИТАННЯ ПРО ТРАДИЦІЇ ІВАНА ФРАНКА В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Історії світової літератури відомі постаті універсального художнього мислення, які не тільки сконцентровують у своїй творчій практиці колосальний досвід мистецтва минулого, не тільки фокусують у собі та визначають собою критерії ідейно-естетичних пошуків сучасності, а й сміливо завбачають та накреслюють можливі шляхи художньої еволюції у майбутньому. Данте, Шекспір, Пушкін, Шевченко, Міцкевич, Уїтмен та ін.— важливі вузлові центри безперервного історико-літературного руху, що створюють довкола себе могутні художньо-концептуальні «силові поля», вплив яких досить відчутний і донині. До митців такого гатунку належить й І. Франко — громадський діяч, науковець, письменник навдивовижу різногранного прояву творчого генія на терені лірики, прози і драми.

Органічне розкорінення в надрах народної духовності, грунтовна обізнаність із здобутками вітчизняного та світового мистецтва, глибоке переосмислення літературного досвіду своїх попередників, передовсім Т. Шевченка,— ці чинники, переплавлені в тиглі неординарного таланту, сприяли народженню небувалого в українській літературі феномена — феномена І. Франка. Тонко вловлюючи динаміку та логіку художнього руху своєї сучасності в її перспективах, він відкривав перед мистецтвом українського слова, що розвивалося тоді у вкрай несприятливих соціальних умовах, нові духовні обрії, збагачував його культурою тогочасного європейського мислення. В даному разі йдеться не лише про Франкову інтерпретацію того чи іншого сюжету або мотиву, уже відомого літературній практиці, не про деякі ремінісценції та запозичення, а про творчий, нерідко внутрішньо полемічний *діалог* між І. Франком та тим чи іншим митцем. Зрештою, цей принцип спостерігаємо і в діяльності провідних письменників сучасності, він сприяє уникненню бездумного копіювання франківського (у нашому випадку) письма і не позбавляє необхідної самобутності. Такі діалоги і в ідейно-тематичному, і в змістовно-формотворчому аспектах окреслюються також і на терені нинішньої лірики,— так виявляється в ній принцип спадкоємності, поза яким неможливий літературний поступ.

Взяти б для прикладу соціально загострену традицію сонета І. Франка — взірцевої дисципліни художнього мислення, традицію, яка знайшла своє надійне продовження у творчості багатьох українських радянських поетів, передовсім у М. Рильського та Д. Павличка. При цьому кожен з них не повторював І. Франка, лишався оригінальним поетом. Принцип діалогічності тут виявився визначальним. Він простежується, зокрема, в сонетах М. Рильського, який почасти полемізує з відомими сонетярами, а відтак і з І. Франком. Так, у творах обох поетів під однаковою назвою «Сікстинська мадонна» помітна певна відмінність у трактуванні жіночої долі. І. Франко уподібнив жінку до богині. Таке «небесне» її піднесення, що для свого часу було сміливим, зумовлювалося протестом проти соціального безправ'я жінок в антагоністичному суспільстві. М. Рильський, пишучи в іншу добу, наполягав на поцінуванні не божественної, а людської гідності жінки, що знає життя, наповнене драмами й трагедіями. Він неухильно дотримується вимог сонетного жанру, введених в українську лірику І. Франком (два катрени, два терцети з обов'язковим римуванням, з неодмінним розв'язанням напруженої поетичної думки через катарсис тощо).

Д. Павличко, звертаючись до сонетів такого характеру, водночас полемізує зі своїми попередниками, пропонуючи свої варіанти. Так, у «білих» сонетах, що з'явилися у його збірці «Граносло́в», він зовсім не вживає рими, натомість, зберігаючи строгу внутрішню композицію (теза — антитеза — синтез), розмір (п'ятистопний ямб), посилює ритмомелодику вірша і цим доводить, що можливості даного строгого жанру — справді невичерпні, доводить через творчий діалог, як свого часу І. Франко полемізував з італійською школою сонетярів, вбираючи її здобутки, та із своїми сучасниками («Галицьким сонетярам»). Соціальна загостреність змісту, циклічність «Вольних сонетів» та «Тюремних сонетів», анафора та епіфора тощо — ці змістовно-формотворчі елементи зумовлювали новаторство І. Франка, створювали основу для подальшого розвитку сонета в українській поезії.

І. Франко, вболіваючи за долю рідного художнього слова, не зупинявся на одній із його форм, намагався урізноманітнити його версифікаційну культуру. Тому в поетичній практиці І. Франка знаходимо не тільки різновиди класичного вірша, а й дольники і навіть верлібри (наприклад, «Вольні вірші»), що вважаються уже здобутком XX ст.

Процес засвоєння художнього досвіду попередників деколи відбувався не без непорозумінь. Свого часу, скажімо, деякі критики сприйняли творчість М. Семенка чи В. Поліщука як абсолютно новаторську, тоді як дольники першого та верлібри другого, а також урбаністичні мотиви були не тільки в І. Франка, а й у його часто відмінних за стилем наступників: Лесі Українки, М. Вороного, М. Рильського, П. Тичини та ін. Вони ніколи не абсолютизували той чи інший жанр, ту чи іншу форму, як футуристи чи динамісти — «спіралісти» (щоправда, й останні теж виявляли свою залежність від традиції, але їхній діалог з нею виявився відверто упередженим).

Треба сказати, що виняткова сконцентрованість поетичних ліній у ліриці І. Франка знаходила не однакове продовження в історико-літературних контекстах, а завжди реалізувалась через діалог: або пасивний (як, принаймні, у «молодомузівців», що несвідомо продовжували традиційну тему нещасливого кохання, соціальна суть трагедії якого була вже переконливо розкрита у «Зів'ялому листі»), або нігілістичний (як в авангардистів), або конструктивний, як у багатьох українських радянських поетів, починаючи від ліриків революції. Конструктивний діалог, що врешті перетворюється на полілог синтетичного характеру, виявляється, на наш погляд, одним із найперспективніших, найжиттєздатніших, якщо говорити про оновлення традицій класики, а відтак і про роль художньої спадщини І. Франка у невпинному історико-літературному русі.

М. Я. ГОН (Украинская ССР)

ТВОРЧЕСТВО ИВАНА ФРАНКО И СТАНОВЛЕНИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО РЕАЛИЗМА В ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЛИТЕРАТУРАХ

Магистральная линия прогресса в искусстве в 80—90-е гг. XIX — начала XX ст.— движение по пути социалистического реализма. В этот период началось слияние идей научного социализма с революционной борьбой пролетариата, овладение художественной интеллигенцией учением марксизма-ленинизма. Эти тенденции наиболее отчетливо проявились в общественно-культурной жизни России. Пафос революционного обновления действительности, пафос социализма стали постепенно идейно-эмоциональной доминантой творчества многих писателей России, Украины, Белоруссии. М. Горький потому и стал основоположником социалистического реализма, что соединил в своем творчестве гениальный талант мастера слова с пролетарской идеологией.

Социалистический реализм как литературное направление и художественный метод формировался в недрах критического реализма. Социальная активность и историзм художественного мышления, поиски нового эстетического идеала, воплощенные прежде всего в образе революционера, представителя рабочей партии, расширение горизонтов художественной литературы, овладение новыми пластами жизни, прежде всего политической борьбой пролетариата, тема революции 1905 г., углубленная палитра психологического письма — вот та широкая идейно-эстетическая платформа, которая питала художественные искания писателей.

Эти творческие поиски шли в русле реализма, того плодотворного направления, в котором развивалось творчество художественных талантов в восточнославянских и шире — европейских литературах, усилиями которых реализм в своем новом качестве завоевал всемирное признание и стал идейно-эстетическим фундаментом литературного направления, которое мы называем социалистическим.

В этом плане показателен творческий путь И. Франко — автора поэтических циклов «Думи пролетарія», «Тюремні сонети», «Галицькі образки» (сборник «З вершин і низин»), философских поэм («Мойсей»), автора рассказов и повестей о жизни и политической борьбе западноукраинских крестьян и рабочих (сборник «Бориславські оповідання», повесть «Борислав сміється»), о «новых людях» — пропагандистах социалистических идей типа А. Темеры («На дні»), Мирона («Моя стріча з Олексою»). Худо-

жественная правда повести «Борислав сміється» свидетельствует, что в эстетике писателя утверждалась та «третья действительность», которую М. Горький определит позже как одну из важнейших в поэтике социалистического реализма.

Идейно-художественный пафос подобных произведений Ф. Энгельс сформулировал в 1888 г. так: «Мятежный отпор рабочего класса угнетающей среде, которая его окружает, его судорожные попытки, полусознательные или сознательные, восстановить свое человеческое достоинство вписаны в историю и должны поэтому занять свое место в области реализма» [1]. Повесть «Борислав сміється», написанная в начале 80-х гг. как произведение о борьбе рабочего класса Украины за свои политические права, полностью вписывается в эту характеристику достижений реализма.

Интерес И. Франко к социалистическому движению, к революционной борьбе трудящихся, пропаганда научного социализма в публицистике, литературно-критических работах и художественном творчестве, переводы на украинский язык и высокая оценка русских писателей, в том числе Н. Чернышевского, Л. Толстого, Ф. Достоевского,— факты первостепенные для понимания исследуемой проблемы, особенно когда идет речь о роли мировоззрения писателя, об идейно-творческой эволюции.

Акцентируя в становлении И. Франко как мыслителя и художника слова на знакомстве писателя с произведениями основоположников марксизма, А. И. Белецкий утверждал, что есть основание говорить об элементах нового метода — социалистического реализма в его творчестве [2].

И в разработке целого ряда теоретико-эстетических проблем литературы и науки о ней (об отношении искусства к действительности, о роли революционного мировоззрения в художественном творчестве, о классовости и партийности, идейности и тенденциозности), и в трактовке этих методологически важных для понимания генезиса и сущности социалистического реализма вопросов И. Франко приближался к марксистскому литературоведению.

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве: В 2 т.— М., 1967.— Т. 1.— С. 7.
[2] *Білецький О.* Зібр. праці: У 5 т.— К., 1965.— Т. 2.— С. 32—34.

Обговорення

Обсуждение

Discussion

Discussion

М. Й. ШАЛАТА (Українська РСР)

Перше, чого торкнуся у виступі, це питання «Іван Франко — дослідник і критик польської літератури». Хотів запропонувати симпозіуму таку доповідь, та, дізнавшись про згоду на участь майже десяти польських учених, разом із вдячною радістю відчув побоювання, що не обійдеться без повторень, і відмовився від задуму. Тимчасом не змогли приїхати Б. Бялокозович, доповідь якого в числі чотирьох була винесена на пленарне засідання, М. Купльовський, який одночасно з радянським ученим Г. Д. Вервесом чи не найбільше досліджує проблему «Іван Франко і польська література» (так і звучить його тема у програмі симпозіуму), відомий україніст Ф. Неуважний. Із шести польських дослідників, що приїхали на симпозіум, лауреат Міжнародної літературної премії ім. Івана Франка С. Е. Бури записався до роботи «Круглого стола», троє виступають із мовознавчими доповідями і двоє — з літературознавчими, причому з історії літератури — одна Е. Віснєвська. Істотно, правда, доповнюють проблему доповіді «Українсько-польські літературні зв'язки XVI—XVIII ст. у дослідженнях І. Франка» Р. П. Радишевського з Києва й «І. Франко та А. Міцкевич» американського вченого Г. Грабовича. У зв'язку з цим висловлю кілька своїх тез.

В українському письменстві ніхто стільки не зробив для вивчення й популяризації польської літератури, як І. Франко. Він же був діяльним учасником і польського літературного процесу, зокрема тогочасна польська літературна критика не мала рівного працівника серед самих поляків. Із кількох десятків статей І. Франка про літературу Польщі багато, як відомо, написано польською мовою.

Як дослідник і перекладач, а також видавець польської літератури, І. Франко найбільше працював «у колі романтизму». В літературно-критичному аспекті це виявилося в його глибоких польських та українських статтях про А. Міцкевича, Ю. Словацького, Ю.-Б. Залеського, С. Гощинського та інших.

У літературі польського позитивізму І. Франка найперше цікавила постать селянина — найбільш стражденного в ті часи трудівника й основного годувальника. Показово, що як критик І. Франко радив підходити до твору насамперед з естетичною міркою. Здається, правильно, бо коли нема *художності* — що про твір говорити! Однак, чи змовчав би І. Франко проти не *художнього*

пасквілю на селянина? Певно, що ні! На практиці письменник надавав першість не естетичному, а соціальному аналізові. Це видно уже з назви його головної статті про позитивізм — «Польський селянин в освітленні польської літератури».

Позитивістів, як, зрештою, й модерністів, І. Франко розцінював не стандартно, не однотипно, а за реальним їх «виявом» у літературі. Т. Ленартович, нагадує він, войовничо ставився до позитивізму, а позитивісти сприйняли його спадщину. М. Конопницька по суті поглибила Ленартовича в мотивах і тонах, а належала до позитивістів. Наявність реалістичного — ось що було визначальним для І. Франка в оцінці творчості представника тієї чи іншої літературної школи.

Із польського модернізму І. Франко вигідно виділяв Я. Каспровича. Вже перед смертю Каспрович продиктував щирі спогади про Франка, з котрим разом працював у газеті «Kurjer Lwowski».

Десятирічна праця українського письменника у названій газеті ще чекає свого дослідника. Чого вартий лише факт, що М. О. Мороз недавно виявив у «Kurjer-і Lwowski-m» понад 350 невідомих матеріалів І. Франка і опублікував їх коментований список у франківському випуску збірника «Питання текстології» (1983).

Е. Віснєвська для сьогоднішнього симпозіуму підготувала реферат «І. Франко в «Prawdzie» А. Свєнтоховського». Раніше опубліковану статтю на цю тему маємо у книзі академіка М. С. Возняка «З життя і творчості Івана Франка» (1955). Таке двобічне дослідження питання дуже корисне, лише треба нам більшої координації, нерідко й кооперування.

У проблемі «Іван Франко і польська література» взагалі і в питанні про І. Франка як дослідника й критика цієї літератури зокрема є ще багато невивченого. Треба активізувати пошуки. Цікаво нині послухати на симпозіумі польського заслуженого дослідника М. Якубця, який, при всій науковій вимогливості, високо цінує мову і стиль навіть ранніх польських творів І. Франка і який по-новому окреслює творчу індивідуальність П. Париляка — Франкового гімназійного вчителя польської мови. Можливо, що знайдеться стаття Франка-гімназиста про поему Ю. Словацького «Ангеллі», написана на прохання краківського приятеля Косінського. Загалом можливо ще багато знахідок, але й відоме слід переглянути заново. Тільки об'єктивно-системний підхід здатен забезпечити появу давно потрібної грунтовно-комплексної праці «Іван Франко і польська література».

Наголошую на об'єктивності. Не можна погодитися з думкою, яка мимоволі прозвучала в одній з доповідей, що редколегія 50-томного зібрання творів І. Франка «побоялася включити до видання статтю «Поет зради». Ця німецькомовна Франкова стаття, як відомо, була опублікована у віденському журналі «Die Zeit» 1897 р. То був час гострого цькування письменника-революціонера польською та українською буржуазією. Названу статтю не можна розглядати без зв'язку з передмовою, яку написав І. Франко у тім році до польського видання своїх оповідань. «Не люблю

України!» — заявляв письменник у цій передмові («Дещо про самого себе»). І говорив правду. Лише та правда стосувалася України буржуазної, національно обмеженої, ворожої трудовому люду. Аналогічне ставлення І. Франка до Польщі, до інших країн. Бажаючи якнайбільше допекти польській буржуазії, Франко у статті «Поет зради», сказати б, полемічно перестарався — дісталося А. Міцкевичу, світлим іменем якого буржуазія не раз намагалася прикрити свої чорні справи. Це була болюча тимчасовість Франкового погляду, котра, за слушним зауваженням М. Купльовського, який, до речі, не «побоявся» передрукувати статтю «Поет зради» в своєму виданні «Iwan Franko. O literaturze polskiej» (Краків, 1979), не повинна заступити встократ важливішого — величезної позитивної ролі І. Франка у зближенні польської та української культур.

Словом, тут треба виходити, як каже Г. Грабович, із правильної «концептуальної парадигми». І. Франко не раз довів свою велику пошану до видатного польського поета. У статтях «Адам Міцкевич», «Адам Міцкевич в українській літературі» він називає його однією з найгеніальніших постатей, яких будь-коли знало людство, співцем, пісні якого мали здоровий вплив не на одне покоління українського народу. Нагадаємо, що в 1890 р. І. Франко сам зазнав критики галицьких реакційних видань за те, що вислав до Кракова делегацію на перепоховання А. Міцкевича.

А що не увійшла стаття «Поет зради» до п'ятидесятитомника творів І. Франка, то чи тільки вона? Це ж науково-критичне, а не повне, академічне видання. Для повного було б потрібно ще стільки ж томів. Звичайно, можна було б включити названу статтю, і про це писала онука письменника — З. Т. Франко у серпневому номері журналу «Радянське літературознавство». Та вже як нема, то чи треба робити проблему?

Друге питання мого виступу — пропозиція редколегії зібрання творів І. Франка у 50-ти томах: конче потрібен додатковий, 51-й том, із зведеними покажчиками, особливо іменним, адже незручно у пошуках прізвища, яке тебе цікавить, знімати з полиці всі 25 томів другої серії (перша без покажчиків), не кажемо вже, що книги без потреби зношуються. У тім додатковім томі було б добре вмістити зведений словник («Пояснення слів»), це стало б у чудовій пригоді читачам, упорядникам і видавцям творів як самого І. Франка, так і В. Стефаника, Леся Мартовича, Марка Черемшини, О. Маковея, не без того, щоб і М. Шашкевича, Ю. Федьковича,— усіх письменників-класиків, що жили на західноукраїнських землях і в літературній мові зазнавали впливу діалектів цього регіону.

Досі, правда, в нашій літературно-видавничій справі подібне не практикувалося. Але ж і такого видання ще не було. Це важливий здобуток франкознавства, важлива подія у культурному житті. Завдяки цьому виданню І. Франко ще ширше піде і вже пішов у світ. А світові так потрібен такий геніальний мислитель і великий народолюб!

Коли я слухав доповіді, зокрема академіків П. Федосєєва, Л. Новиченка, а сьогодні Г. Вервеса і багатьох інших, то подумав про те, що ми є свідками певного етапу у розвитку франкознавства. Вивчаються не лише конкретні твори, але й досліджується в усій ваговитості і масштабності постать письменника, вченого, громадського діяча. Вивчається у контексті національної літератури, але разом з тим в контексті своєї епохи і світової літератури. У зв'язку з цим хочу сказати про два виступи, які ми вислухали. Всі, хто був на ювілейному вечорі у Києві, хто був на читаннях у музеї І. Франка, звернули увагу, що сьогодні професор Отар Баканідзе не тільки виголосив доповідь, а й вручив книжку обсягом 16 авторських аркушів, яка називається «Іван Франко». В ній досліджується становлення філософських, естетичних, громадських, гуманістичних поглядів, висвітлюється поезія, проза, драматургія в українському контексті та у зв'язках з грузинською літературою і з світовою.

Вже сказав мій колега М. Й. Шалата про те, що Отар Баканідзе — президент клубу «Україна» при Тбіліському університеті. Цей факт дуже знаменний, але цікаве іще одне. Клуб уже виховав принаймні 15—20 перекладачів, уже видав Сковороду, Шевченка, Франка українською і грузинською мовами.

Для того, щоб це зробити, треба було мати велику науково-теоретичну базу. Коли беремо до рук книгу «Іван Франко», то бачимо, що весь величезний досвід керованого професором О. Баканідзе колективу відбився в цій великій роботі.

Ми, думаю, маємо підставу від імені українських науковців вклонитися за цю постійну подвижницьку працю нашому другові Отару Баканідзе.

І ще одна репліка. Виступав наш дорогий гість із Канади А. Білецький. Разом з головуючим І. Дзеверіним нам довелося бути в Канаді — в університетах, музеях. Ми мали змогу побачити те, про що говорив наш шановний А. Білецький. Заходиш в музей і дивишся записи англійців, французів, німців. Що їх і захоплює і дивує? Їхали наші колишні предки, везли з собою справді скриньку з інструментами, євангеліє, Шевченка і Франка. І це їм допомогло вижити, зберегти вірність традиціям рідного народу.

В університетах Канади ми були свідками глибоких ідеологічних дискусій. Там є спроби применшити і Т. Шевченка до рівня такого собі мужицького сина, і І. Франка — мужицького сина, не побачивши титанізму мислі, рівня естетичних філософських поглядів, глибини атеїзму, революційно-демократичних або й соціалістичних поглядів, народності нового типу. І тому такою важливою видається та робота, яку проводить у Канаді А. Білецький, щоб спрямувати таке ставлення до геніїв нашого народу.

Наш симпозіум, гадаю, матиме більше значення, ніж, може, воно мислилось зразу. Доповіді, які були заслухані, сприймаються мною як дуже перспективні і глибокі, і я дякую їх авторам.

М. ЯКУБЕЦЬ (ПНР)

Гаряче дякую Вам, професоре Г. Грабович, за цю доповідь, яка нас усіх дуже зацікавила. Я думаю, що вона буде початком нової дискусії і нових думок про ці дуже складні, але й дуже важливі питання, що стосуються не лише І. Франка, його зв'язків з польською культурою і літературою, але й взагалі історії взаємин наших таких близьких народів. Ми теж плануємо займатись цією темою і спробувати її вияснити. Без сумніву, причина появи статті І. Франка не літературного, а чисто політичного характеру. Не так давно я ще раз прочитав брошуру І. Франка, писану польською мовою, про польсько-українські відносини в Галичині тих часів. І там є те головне, що стосується генези цього становища. Це ж деякі польські публіцисти приписували І. Франкові зраду. Йому закидали, «że wciska się do naczego środowiska z tymi zamiarami». («Я — зрадник, так ось маєте відповідь на цей закид».)

П. М. ФЕДЧЕНКО (Українська РСР)

Власне реакція залу на дуже цікаву змістовну доповідь нашого колеги з США професора Грабовича засвідчила, очевидно, великий інтерес і до цієї проблеми, і до тих спроб їх з'ясування, які були представлені в доповіді. Як мені здається, звернення виключно до причини чисто літературного порядку дає нам змогу з'ясувати якусь тільки частину оцієї істини, істини про мотиви полеміки, яка викликана була статтею І. Франка, і про її суть. Ту повну істину, до якої, очевидно, ми повинні прийти, до якої закликав наш колега професор Якубець, можна буде осягти тільки шляхом поєднання отих двох методологічних шляхів і принципів, і чисто іманентних і, безперечно, соціальних та політичних чинників, які зумовили виникнення полеміки і виникнення статей. Без врахування їх не можна буде зрозуміти повністю змісту, характеру і значення цієї полеміки. Цінність обміну думками в тому і полягає, що при зіткненні різних точок зору нам вдасться, зрештою, прийти до тієї істини, до якої ми всі хотіли б прагнути.

Е. З. ЦЫБЕНКО (СССР)

Мне представляется, что трактовка может быть и другая. Как я лично убеждена, собственно о мотиве измены в поэме Мицкевича «Конрад Валленрод» говорить очень трудно, ибо главный герой Хальт Вальтер, литвин, с самого начала будучи в плену крестоносцев, чувствует принадлежность к своему народу, чувствует себя литвином. Его национальное самосознание поддерживает Вайдельт Хальбен, который был вместе с ним. Тем более, когда Хальт Вальтер второй раз возвращается в стан крестоносцев, он чувствует себя литвином и действует единственно во имя своего народа, ради

своего народа. Спрашивается, кому же тогда он изменяет? Исторические обстоятельства вынудили его на именно такой поступок. Мне представляется, в этом произведении не столько трагедия измены (хотя элементы такой трагедии, но очень условно и формально, есть), сколько трагедия одиночества. Конрад Валленрод, точнее ставший им литвин Хальт Вальтер, действует ради народа, во имя народа, но в отрыве от него. Он не понимает еще, но близок к пониманию того, что путь одиночки, действующего в отрыве от народа,— это не тот путь, на который он должен призвать своих современников. Очевидно, какую-то роль здесь сыграло и то, что А. Мицкевич был современником выступления декабристов на Сенатской площади, выступления тоже трагического — трагедии людей, которые не были поддержаны всем народом. Это ведь была своеобразная трагедия одиночек.

Мне кажется, еще более дискуссионно говорить о том, что вообще принцип преображения является характерным приемом А. Мицкевича, и приводить в качестве примера другое произведение поэта, третью часть «Дзядов». Там мы видим эволюцию Густава Конрада, эволюцию, имеющую значение также автобиографическое. Известно, что А. Мицкевич, арестованный по делу филоматов и филаретов, сам лично в келье монастыря василианов в Вильно написал на латинском языке о том, что 18 ноября 1823 г. здесь умер Густав и родился Конрад. Умер Густав, изгой его четвертой части «Дзядов», поэт-романтик, решивший уйти из жизни из-за личного несчастья. Родился же Конрад, новый герой, по мысли А. Мицкевича, духовный вождь народа, борец за его национальное и социальное освобождение. Таким образом, это эволюция автобиографического героя А. Мицкевича. Это преображение, но совершенно не то преображение, о котором можно было бы говорить в связи с Конрадом Валленродом. Поэтому вряд ли это общий творческий принцип поэзии А. Мицкевича.

Д. Б. КАЦНЕЛЬСОН (Украинская ССР)

Доклад профессора Г. Грабовича очень интересен новизной, оригинальностью постановки и решения ряда проблем. Это, в частности, трактовка Франковской концепции личности и творчества А. Мицкевича, полемики Каменяра с польским поэтом, а также анализ творческого обращения Франко как поэта и переводчика к Мицкевичевскому наследию. Вызывает, однако, возражение высказанная профессором Грабовичем мысль о том, будто бы Франко приписал Мицкевичу анонимную польскую драматическую поэму «Wielka utrata», главным образом, из-за переживаемой им в последние годы жизни тяжелой болезни. Действительно, ее польский текст И. Франко включил в изданный им во Львове в 1914 г. сборник сочинений А. Мицкевича. Сюда же вошли украинские переводы ряда его сочинений, великолепно выполненные Каменяром. Он даже озаглавил весь сборник словами «Wielka utrata».

Но приписывание этого анонимного сочинения А. Мицкевичу, творчество которого Франко прекрасно знал, было скорее всего не ошибкой памяти, а осознанным, целенаправленным действием. Драматическая поэма о жестоком подавлении Николаем I и его сатрапами восстания 1830—1831 гг. глубоко созвучна таким Мицкевичевским сочинениям, переведенным Каменяром и включенным в этот же сборник, как гневное и скорбное стихотворение «Do Matki Polki», как посвященные героизму польских повстанцев маленькие поэмы «Smierć półkownika» и «Reduta Ordona». По-видимому, Франко, приписывая обличительную, антицарскую драму Мицкевичу, стремился привлечь к ней внимание читателей, поднять ее до ранга любимых украинским народом творений великого польского поэта. Содержащееся в анонимной драме разоблачение царского и прусского реакционных режимов, угнетавших народы, было близким всей многогранной деятельности великого украинского революционного демократа.

Надо при этом принять во внимание, что приписывание анонимных агитационных сочинений, а также народных песен великим поэтам было явлением, весьма распространенным в XIX в. и в начале XX в. Например, обзор издававшихся во Львове польских журналов показывает, что много сочинений приписывалось Т. Шевченко. В ряде польских патриотических песенников А. Мицкевичу и Ю. Словацкому приписаны анонимные тексты.

В целом же интерпретация драмы «Wielka utrata» профессором Г. Грабовичем как произведения, созданного под влиянием А. Мицкевича, представляется плодотворной. Хотелось бы, чтобы профессор Г. Грабович, известный уже у нас как автор интересной книги о Т. Шевченко, написал книги, посвященные Каменяру и А. Мицкевичу.

Б. Т. КОРЧИНСЬКИЙ (Українська РСР)

У статті «Поет зради» головне не оцінка позиції польського поета А. Міцкевича, а вирішення І. Франком теми зради. Мав І. Франко рацію, чи не мав, але та стаття тим актуальна, що вона вчить, до чого зрада може призвести.

Візьмемо іншого геніального поета — Гоголя в «Тарасі Бульбі», де Тарас за зраду вбиває рідного сина. І. Франко протягом усього життя в таких монументальних творах, як «Похорон», «Мойсей» і багато інших ставив питання зради, питання перевтілення людини. Людській психіці взагалі властива схильність до відчуження, повного роздвоєння.

Мистецтво і література власне покликані облагороджувати людину, показувати їй шлях до вдосконалення, до подолання суперечностей. Вони не можуть бути подолані остаточно, але на шляху до їх подолання людина знаходить себе.

Т. І. ГУНДОРОВА (Українська РСР)

Я хочу висловити кілька міркувань з приводу дуже цікавої доповіді професора Г. Грабовича. Для розуміння психології творчості І. Франка в доповіді ставляться складні і цікаві питання, які вимагають свого розв'язання і обгрунтування. З цього приводу я хочу висловити свої міркування про ставлення І. Франка до А. Міцкевича, і в тому числі про статтю «Поет зради». По-перше, мені здається, що звернення І. Франка до творчості Міцкевича — це один з тих способів самоусвідомлення з допомогою вже існуючих культурних моделей, який взагалі був характерний для І. Франка. Йшлося про певне тлумачення минулого для пізнання актуальних суспільних і політичних проблем свого часу. По-друге, відчувши суперечність Міцкевичевого пророка «wieszcza», І. Франко використовує його як втілення індивідуалістського, соціокультурного типу діяльності. І. Франко ставить ці питання з точки зору своєї епохи, де відбувається розрив індивідуалізму і суспільного прогресу, коли право на експеримент набуває не тільки морального, але й суспільно-історичного смислу. В цьому сенс поеми І. Франка «Похорон». Франко узагальнює, заздрить, страждає і критикує добу А. Міцкевича, коли індивідуалізм і поступ могли зливатися. Мені здається, в цьому основний сенс тих заключних слів І. Франка про те, що «сумний стан тої суспільності, яка визнає поета зради за свого пророка». По суті, це аналіз суперечностей і вияв цих суперечностей історичного поступу на тій межі краху утопічного соціалізму і зародження елементів соціалізму наукового, на якій творив І. Франко і в осмисленні якої він відіграв велику роль.

Г. ГРАБОВИЧ (США)

Я бачу, що фактично полеміки не було. Я дуже радий, що побудив зацікавлення моїх шановних колег. Колезі Федченку можу сказати, що я вповні згідний, що ці підходи один другого не заперечують. Вони повинні, власне, себе взаємозбагачувати. А пані Д. Кацнельсон я дуже вдячний за цю інформацію, тому що вона також підтверджує ту модель, що для І. Франка А. Міцкевич вже переростає майже в категорію, стає поетом як таким, і тому навіть це приписування, як і у випадку приписування пісень Т. Шевченкові, є свого роду таким завершенням цього. Дякую.

Р. П. ІВАНОВА (Українська РСР)

Кожен цивілізований народ утверджує свою гідність тим, що зберігає і достатньо поціновує заслуги всіх попередників, всіх, хто зробив якийсь внесок у його духовну культуру. Слушно підкреслив Д. В. Затонський, що ми в ці дні не досить повно розглядаємо контекст діяльності І. Франка. Зокрема нагадаю про

людину, яку ще за життя І. Франка називали його духовним батьком. І сам І. Франко його називав голосом, що вказував, куди йти, що робити, голосом совісті. Йому він присвятив поезію «Рубач». І ось сьогодні я звертаю увагу на виступ мого колеги з Києва — В. С. Горського, який, говорячи про конкретні стосунки І. Франка з болгарськими діячами, дуже нас застерігає, щоб ми, бачите, не захоплювалися тим, що саме в цих зв'язках Драгоманов зіграв велику роль. В. С. Горський навіть сказав, що заперечує дослідження болгарських вчених.

Товариші, я хочу захистити позиції, тези болгарських вчених. Вони слушно сказали і навіть не вичерпали цієї теми. Адже ще на початку 70-х років, коли М. Драгоманов вперше з'явився у Львові, і потім, коли він друкував свої статті у газеті «Киевский телеграф», він сприяв налагодженню зв'язків з Болгарією. «Киевський телеграф» більш, ніж будь-яка інша газета на Україні, звертав увагу на слов'янський світ на Балканах. Ця газета послала свого спеціального кореспондента Подолинського на Балкани і багато друкувала про визвольний рух слов'ян. Коли діячі Київської громади видавали у Празі Шевченків безцензурний «Кобзар», М. Драгоманов друкував статті В. Навроцького, звертав увагу молоді, і в тому числі І. Франка, на події у слов'янських країнах. А в 1876 р. у своїх листах до редакції «Друга» М. Драгоманов закликає І. Франка, М. Павлика і їхніх друзів саме не замикатися у схоластичних суперечках, а виходити на всеєвропейський, всеслов'янський рівень.

Будучи в еміграції 1876-го р. в Женеві, М. Драгоманов згуртував навколо себе колонію болгарських, сербських і інших діячів. Ще до еміграції, коли почалося герцеговинське повстання, діячі Київської громади, в тому числі в першу чергу М. Драгоманов, зібрали гроші, послали своїх волонтерів на Балкани. Саме в ці роки М. Драгоманов видає «Громаду», де активно співробітничають І. Франко, М. Павлик і вся галицька демократія.

Ми даремно обійшли цю постать і даремно кидаємо каміння в цього святого великого духовного батька І. Франка.

О. С. ПРОНИШИН (Українська РСР)

У доповідях М. І. Гнатюка та Ю. І. Коваліва піднесено питання традицій І. Франка у сучасній українській літературі та публіцистиці. Безсмертна спадщина Каменяра мала своє продовження і у творчості П. Тичини. Поет виховувався на революційній пристрасті Франкової вдачі, неосяжності його таланту, великому інтернаціоналізмі велетня думки і праці. Він підкреслював, що «попрацювати над спадщиною Івана Франка — великий іспит для наших літературознавців і учених... Не всі ще з нас добре уявляють, який великий, який цінний доробок залишив нам по собі Іван Франко» [1].

[1] *Тичина П.* З минулого — в майбутнє : Статті, спогади, нотатки, начерки, інтерв'ю.— К., 1973.— С. 51.

Матеріал для висвітлення інтернаціоналізму І. Франка у творчості радянського поета дають безпосередні висловлювання з цього приводу П. Тичини в літературно-критичних статтях та поетичних творах.

Братів же множилось літами —
Все різних націй і племен,—

читаємо у вірші «Франка Івана голос чути» (1956) [2].

Наявна також близькість ідейних мотивів цих двох письменників. Радянський поет розкриває грані творчості І. Франка, художньо осмислюючи міжнародну дружбу і солідарність трудящих світу, пристрасне викриття чорних сил імперіалістичної реакції і церковного мракобісся, розвінчування підлості, зрадництва, а понад усе — утвердження величі людини і світових ідеалів гуманізму. Визначаючи єдність Каменяра з народом, у статті «Нехай його образ ще вище засяє» (1940) П. Тичина писав: «Треба, щоб цей титанічний образ Івана Франка, який у боротьбі своїй проти земних богів та богів небесних пов'язувався не лише з селянством, а й з робітництвом, був розкритий і доведений до кожного громадянина нашої багатонаціональної Соціалістичної Батьківщини» [3]. Як митець-інтернаціоналіст І. Франко вигідно відрізняється від своїх сучасників тим, що виходить сміливо на передові позиції світогляду, розуміє страждання і болі всього «робучого люду»: українців і поляків, німців і євреїв. Дослідник приділив багато уваги Франку-інтернаціоналісту, зближенню його з робітниками різних національностей, з революційним пролетарським рухом в Росії. П. Тичина показав роль російської літератури і літератур народів світу на формування світогляду І. Франка.

У статті «Франкова криниця» П. Тичина проводить цікаву думку про те, чим російська література в особі В. Белінського, М. Чернишевського, М. Добролюбова, О. Герцена, Д. Писарєва, О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, М. Горького стала для І. Франка: «Саме ця російська література ставила перед собою великі завдання — не просто займатися фіксацією біжучого життя, а ще й передбачити нове життя, що настане» [4]. Власне роман М. Чернишевського «Що робити?» зайняв особливе місце в духовній біографії Каменяра. Як відомо, І. Франко і М. Павлик були першими перекладачами і видавцями цього роману на Україні. І. Франко неодноразово згадував «Що робити?» в статтях, у листуванні з однодумцями та сучасниками. В одному з «Тюремних сонетів» І. Франко опоетизував сам факт свого спілкування з цією книгою:

Колись в однім шановнім руськім домі
В дні юності, в дні щастя і любові,
Читали ми «Что делать?», і розмови
Йшли про часи будущі, невідомі [1, *155*].

[2] *Тичина П.* Твори : В 6 т.— К., 1961.— Т. 3.— С. 147.
[3] *Тичина П.* З минулого — в майбутнє.— С. 50—51.
[4] Там же.— С. 58.

Наведені рядки багато в чому унікальні. По-перше, вони написані у формі сонета, однієї з найкращих ліричних і задушевних поетичних форм. По-друге, без особливих зусиль можна здогадатися, про який саме «руський дім» мовиться у цьому чотиривірші,— це садиба Рошкевичів, де зародилося перше кохання поета, і читався роман у присутності, або, можливо, і наодинці з тою, кому ліричний герой прагне розкрити суть своєї душі, поглядів на життя, на кохання, залучаючи у свої помічники і союзники... Чернишевського!

Думка про майбутнє, конкретне уявлення про нове суспільство і нових людей у ньому підказана І. Франкові російською літературою. До такого висновку у своїх дослідженнях приходить П. Тичина.

Літературно-критичні праці П. Тичини ще раз підтверджують глибокий інтернаціоналізм Франкової спадщини. Великий Каменяр усе життя високо ніс прапор інтернаціоналізму, дружби народів, був непримиренним до будь-яких проявів націоналізму і шовінізму.

М. О. МОРОЗ (Українська РСР)

До симпозіуму нами підготовлена праця «Іван Франко. Бібліографічний покажчик творів і критичної літератури. 1956—1985». Цей покажчик — підсумок франкознавства за останні 30 років, тобто зі 100-річчя від дня народження поета. Книжка покаже досягнення франкознавства за цей час і тим самим допоможе повніше охарактеризувати сучасний рівень розвитку дисципліни, накреслити завдання на майбутнє.

Якщо йдеться про проблеми, що стоять перед франкознавством на ближчі роки, то головним завданням є створення Франківської Енциклопедії, аналогічної «Шевченківському словнику». Потреба в цій книзі очевидна. Франкознавство досягло вже такого рівня розвитку, зібрано настільки великий матеріал, що необхідний підсумок зробленого, упорядкування матеріалів в енциклопедичному опрацюванні, тобто словниковому порядку. Енциклопедія засвідчить високий рівень радянського франкознавства, стане основою для всіх майбутніх праць на цьому полі.

Іван Франко і суспільно-політична ситуація в країнах Центральної та Східної Європи другої половини XIX — початку XX ст.

Иван Франко и общественно-политическая ситуация в странах Центральной и Восточной Европы второй половины XIX — начала XX вв.

Ivan Franko and the Socio-Political Situation in Slavonic Countries in the Second Half of the 19th — Early 20th cc.

Ivan Franko et la Situation Sociale et Politique dans les Pays Slaves de la Seconde Moitié du XIXe Siècle et au Début de XXe Siècle

М. В. БРИК (Українська РСР)

СУСПІЛЬНИЙ ІДЕАЛ ІВАНА ФРАНКА ТА СУЧАСНІСТЬ

Сформований під безпосереднім впливом соціалістичного вчення, ідей марксизму, суспільний ідеал І. Франка найяскравіше відбиває глибину його світогляду, розуміння закономірностей історичного розвитку.

Мрія про нову, досконалішу соціально-економічну формацію пронизує всю творчість письменника-мислителя. В багатьох наукових працях і художніх творах він викладає своє розуміння соціальної перспективи, малює картини світлого майбутнього рідного народу і всього людства.

На відміну від соціалістів-утопістів І. Франко прагнув обгрунтувати свій революційно-демократичний суспільний ідеал не абстрактними поняттями добра і справедливості, а показував його як неминучий результат всієї попередньої історії, як наслідок поглиблення антагоністичних протиріч капіталізму. У цьому його погляди знаменують собою важливий етап розвитку суспільної теоретичної думки, оплодотвореної творчим діалектико-матеріалістичним вченням.

І. Франко виступає як пристрасний пропагандист нового суспільного ладу — соціалізму. Соціалізм — це найтісніше братання, федерація людей з людьми, народів з народами як вільних з вільними і рівних з рівними. Соціалізм знищує політичну залежність, гноблення одного народу іншим. Соціалізм, за переконанням І. Франка, ліквідує всілякі класові привілеї, всі стани, утвердить повну рівність прав жінок з правами чоловіків.

І. Франко уявляв собі соціалізм таким суспільним ладом, економічною основою якого буде не приватна власність капіталу, а суспільна, народна власність. «Замість суспільних класів,— пише він,— всебічний розвиток кожного громадянина і наступна праця у різноманітних робітничих галузях: замість нинішньої сліпої конкуренції — вільний договір общини з общиною, народу з народом, замість нинішніх злиднів і боротьби за існування — сталий добробут, що грунтується на постійній праці, а також невпинний розвиток усіх вроджених здібностей кожного громадянина... Суспільство громадян піклуватиметься про те, щоб усі співгромадяни були якнайкорисніші всім. А це можливо тільки за якнайкращого, якомога всебічного розвитку» [45, *51*].

У новому суспільстві, вважав І. Франко, зникне протиріччя між суспільним характером виробництва і приватно-капіталістичним способом присвоєння, всі основні засоби виробництва будуть належати народу, установляться колективні форми господарювання. Так назавжди буде покінчено з привілеями пануючих класів, соціальною нерівністю, експлуатацією і злиднями.

І. Франко розглядав соціалізм не як прості форми колективізму, а як лад з високорозвинутою матеріально-технічною базою, в якому буде використано все цінне й позитивне, що було створено працею та розумом попередніх поколінь, і який забезпечить людям можливість всестороннього духовного і фізичного удосконалення.

Письменник і вчений був полум'яним інтернаціоналістом, поборником дружби і єдності трудящих різних націй, наближаючись в цьому плані до нашого розуміння пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму. Майбутнє людства прозірливо вбачалось йому у тісному союзі рівноправних народів. У зв'язку з цим у статті «Два панславізми» письменник підкреслює, що «ми гаряче бажаємо взаємності, любові і єдності слов'ян, бо бачимо грозу спільного всім ворога, а сожаліємо над безумною гегемонією, а то й насиліем брата над братом, народу над народом...» [46, *437*].

Сміливо і недвозначно І. Франко дає оцінку двом панславізмам — австрійському і царському. Він гостро критикує їх за те, що вони не бачили шляхів вирішення слов'янського питання, акцентує увагу на тому, що зусилля святоюрців у Галичині (мається на увазі політика клерикалів у Львові) також не можуть вирішити назрілі проблеми, висловлює тверде переконання в майбутньому русинів. А це майбутнє йому чітко уявлялося в тісному союзі рівноправних народів.

Глибоко аналізуючи процеси суспільно-політичного розвитку Галичини свого часу, діяльність політичних партій і угруповань, їх представництво у сеймі, І. Франко в своїй праці «Наше теперішнє положення» звертає увагу на те, що «треба нам твердо тямити, що політика рахування на яку-небудь чужу, случайну поміч не есть політикою розумних людей, але десператів, котрі, тонучи, хапаються за трісочку, хоч знають, що трісочка не здужає їх врятувати» [46, *310*]. Як вдало, гранично точно і далекоглядно Великий Каменяр передбачив складні процеси суспільно-політичного розвитку наших днів.

В суспільному ідеалі І. Франка належне місце займають питання освітнього і культурного будівництва. З великим неспокоєм за долю майбутніх поколінь аналізував письменник стан справ у середній і вищій школі колишньої Галичини. У статті «Середні школи в Галичині в р.р. 1875—1883» він підкреслював, що «треба перебудувати і пересипати цілу перестарілу будову відповідно до сучасних потреб і змагань свобідного людського духу, щоб наші середні наукові заклади не були позорищем цілого образованого світу» [46, *420*].

Для таких висновків у І. Франка було достатньо підстав. На той час у Львові було всього чотири гімназії і одна реальна школа, у Тернополі — одна гімназія і одна реальна школа, у Коломиї, Дрогобичі, Бережанах — по одній гімназії. Всього тут було вдвічі менше шкіл навіть у порівнянні з тою їх мізерною кількістю, яку мала Австрійська монархія.

Суспільний ідеал І. Франка не у всьому співзвучний соціалістичному ладові, однак він став дієвою зброєю у його боротьбі проти гніту і безправ'я рідного народу, всіх трудящих, за утвердження у свідомості людей високих принципів соціалізму.

Всесвітньо-історичний процес глибоких перетворень, розпочатий Великою Жовтневою соціалістичною революцією, є реальним здійсненням мрії попередніх борців за соціалістичний лад, серед яких гідне місце належить І. Франкові.

Співзвучні суспільному ідеалові І. Франка соціально-економічні та політичні зміни, які відбулися в даний час на його рідній землі. Тут назавжди покінчено з експлуатацією людини людиною, злиднями і неграмотністю, установлено справжню рівність, дружбу і братерство всіх націй і народностей, подолано вікову відсталість, досягнуто видатних успіхів у всіх сферах економічного, суспільно-політичного і соціального життя.

Слід підкреслити і таку сторону суспільного ідеалу І. Франка, як мрію про життя людства в умовах миру. В наш час, коли людство зіткнулося з багатьма глобальними проблемами і в першу чергу з загрозою термоядерної катастрофи, особливо злободенно звучать думки і перестороги письменника і гуманіста про те, що війни є чужими людській природі, про необхідність посилення боротьби проти імперіалістичної реакції.

Перспективи свого майбутнього ми бачимо у самовідданій праці на благо Батьківщини разом з усім радянським народом, спрямованій на прискорення соціально-економічного розвитку країни, дальше підвищення народного добробуту, розквіт культури, духовне вдосконалення всіх членів соціалістичного суспільства. В цьому також буде цілеспрямовано стверджуватися і вдосконалюватися суспільний ідеал титана думки і праці.

В. А. ДЬЯКОВ (СССР)

ИДЕЙНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПОЗИЦИИ ИВАНА ФРАНКО В КОНТЕКСТЕ РЕВОЛЮЦИОННО-ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ДВИЖЕНИЙ ЕГО ЭПОХИ

Исследование общественно-политической деятельности И. Франко на широком международном фоне ведется уже давно и достигло значительных успехов. Представляется, однако, что вопрос о том, как выглядят его теоретические воззрения и общественная практика в контексте революционно-демократических движений стран Центральной, Юго-Восточной и Восточной Европы, разработан пока недостаточно. Между тем более подробное освещение данного вопроса могло бы, по-видимому, принести пользу как для биографов Каменяра, так и для тех, кто занимается его богатейшим творческим наследием. Думается, что для исчерпывающего сравнения мировоззрения и деятельности И. Франко с идейными позициями и политической программой революционной демократии его эпохи время еще не настало, поскольку не до конца решены многие теоретические вопросы, а выявление и конкретно-историческое изучение соответствующего фактического материала неодинаково по различным странам и пока еще далеко до завершения. Учитывая данное обстоятельство и весьма ограниченный объем настоящей работы, автор ни в коей мере не претендует на полное освещение темы, а собирается лишь высказать несколько соображений скорее постановочного, чем итогового содержания.

Сравнение различных революционно-демократических движений, конечно же, невозможно без единых критериев в оценке их идеологии и организационно-тактических установок. К. Маркс и Ф. Энгельс оставили много ценных высказываний о классовой сущности и основных чертах революционно-демократических движений. Однако понятие «революционная демократия» и все связанные с ним понятия получили широкое распространение благодаря работам В. И. Ленина, посвященным начавшемуся в 1861 г. второму этапу истории освободительного движения в России, который в ленинской периодизации называется буржуазно-демократическим по объективным задачам борьбы, разночинским по основному составу участников движения и народническим по господствующим идейно-политическим воззрениям. Анализируя главным образом российскую действительность, В. И. Ленин писал и о революционной демократии в других странах Европы и Азии. Не

случайно основные черты революционно-демократической идеологии получили определение в его статье «Демократия и народничество в Китае», написанной в 1912 г. и посвященной прежде всего Сунь Ятсену. В статье отмечаются характерные черты в мировоззрении и деятельности этого революционного демократа и народника: боевой, искренний демократизм, полное понимание недостаточности «расовой» революции, ни капли аполитицизма или хотя бы пренебрежения к политической свободе, цельный демократизм с требованием республики, прямая постановка вопроса о положении масс, о массовой борьбе, горячее сочувствие трудящимся и эксплуатируемым, вера в их правоту, в их силу. «Идеология боевого демократизма сочетается... во-первых, с социалистическими мечтами, с надеждой миновать путь капитализма для Китая... во-вторых, с планом и проповедью радикальной аграрной реформы» [1].

Представляется, что имеющиеся общетеоретические соображения и накопленный за последние десятилетия фактический материал позволяют ученым не только сформулировать критерии определения революционной демократии, но и создать такую ее историко-социологическую модель, которая станет серьезным подспорьем для типологических и сравнительно-исторических исследований [2]. Использование этой модели при изучении и сопоставлении друг с другом освободительных движений XIX — начала XX вв. в странах восточноевропейского региона даст возможность внести нечто новое в исследование особенностей революционного демократизма И. Франко, в общую оценку его мировоззрения и общественно-политической деятельности. Убедительным тому подтверждением являются, в частности, доклады и сообщения, заслушанные на научном симпозиуме «Революционно-демократическое движение в странах Восточной Европы второй половины XIX в. и его роль в развитии интернациональных связей», который состоялся во Львове осенью 1985 г.[3]

История революционного демократизма связана с определенными историческими условиями, конкретно — с периодом перехода от феодализма к капитализму, начальным этапом развития капиталистической формации. В XIX — начале XX вв. революционно-демократическая идеология оказала свое воздействие на освободительную борьбу всех славянских народов, а также венгров и румын. Однако это воздействие не могло быть и не было одинаковым. Не совпадали у разных народов периоды подъема и спада революционно-демократических движений, их деятели отличались

[1] *Ленин В. И.* Полн. собр. соч.— Т. 21.— С. 403.

[2] Подробнее об этом см.: *Дьяков В. А.* Некоторые теоретико-методологические вопросы истории революционного демократизма XIX и XX вв. // Новая и новейшая история.— 1987.— № 3.— С. 149—162.

[3] Революционно-демократическое движение в странах Восточной Европы и его роль в развитии интернациональных связей : Тез. докл. и сообщ. респ. науч. симпоз. Львов, 30 окт.— 2 нояб. 1985 г.— Львов, 1985.

друг от друга мерой революционности и демократизма. Существенными были и различия в качественных характеристиках тех социалистических идей, которые ими усваивались. В первой половине XIX в. речь шла обычно об утопическом социализме, чаще всего французском, а с 70—80-х годов нередко и об идеях научного социализма, хотя воспринимавшихся зачастую искаженно и не из первоисточников.

Сопоставление мировоззрения И. Франко с передовой общественной мыслью восточноевропейского региона не оставляет сомнений в том, что философские взгляды и общественно-политическая программа И. Франко отличались последовательным демократизмом, радикальностью в решении социальных вопросов, непримиримостью к национальному угнетению. Прежде всего это обусловливалось его жизненным опытом, но в немалой мере проистекало также из раннего его знакомства с различными доктринами утопического социализма (в частности через произведения Т. Г. Шевченко), а затем было связано с влиянием марксизма, который на рубеже 70-х и 80-х годов XIX в. вызвал серьезнейшие изменения в мировоззрении Каменяра. Оказывало воздействие и рабочее движение, за успехами которого И. Франко следил с постоянным вниманием и сочувствием. Представляется, что И. Франко с полным основанием следует относить к последовательным революционерам-демократам, развивающимся в направлении к научному социализму и материалистическому пониманию истории.

Типологический путь и результаты идеологического развития И. Франко в той или иной степени сходны с идейно-политической эволюцией Христо Ботева в Болгарии, Светозара Марковича в Сербии, Г. В. Плеханова в России. Х. Ботев и С. Маркович начали приобщение к марксизму раньше И. Франко, но преждевременная смерть первого в 1876 г., второго — в 1875 г. прервала их дальнейшее развитие в этом направлении. В смысле освоения марксизма у Плеханова и Франко было больше сходства, но лишь до определенного рубежа. С 1890-х годов Г. В. Плеханов свой дальнейший жизненный путь связал с российской социал-демократией, тогда как И. Франко не смог сделать из марксистской теории столь последовательного практического вывода.

Живя по преимуществу во Львове и будучи выходцем из трудового народа, И. Франко прекрасно знал местные условия и учитывал характерное для них сложное переплетение социальных и национально-религиозных противоречий, а также уроки и традиции освободительного движения и антифеодальной борьбы на территории Галиции. По различным источникам, включая и личные контакты, он внимательно изучал революционный опыт, накопленный за ее пределами, прежде всего на Приднепровской Украине, в России и Польше. Это сказывалось так или иначе и на мировоззрении И. Франко, и на его практической деятельности. До конца жизни он оставался только революционным демократом, но это не дает историку права на какие-либо негативные суждения,

ибо такой вариант столь же типичен, как вариант, который можно назвать «плехановским».

Революционный демократизм каждой страны, каждого народа является цельной идейно-политической системой, развивающейся под воздействием общих закономерностей и обладающей более или менее значительной национальной спецификой. В России, например, возникновение революционно-демократической идеологии датируется 40-ми годами XIX в. и связывается с именами В. Г. Белинского и А. И. Герцена, а ее вершиной стали мировоззрение и деятельность Н. Г. Чернышевского, который фактически возглавлял землевольцев-шестидесятников — первую в истории страны демократическую партию общегосударственного масштаба. Со второй половины 60-х годов господствующее положение заняло революционное народничество. От предшествующего периода оно унаследовало теорию «русского социализма», веру в то, что социалистическое переустройство общества может быть осуществлено с помощью крестьянской общины и «артельного начала». В 80-х годах исчерпали себя как пропагандистское, так и террористическое направление революционного народничества. Впоследствии некоторая часть революционных демократов пошла по «плехановскому» пути и влилась в рабочее движение, а большинство развивалось в рамках революционной демократии, которая до Октябрьской революции 1917 г. оставалась ближайшим союзником социал-демократов (большевиков). С некоторыми оговорками можно сказать, что по этому варианту шла эволюция Н. Г. Чернышевского в русском и В. Врублевского в польском освободительных движениях.

На Украине, особенно в ее западной части, где борьба против социального тесно переплеталась с борьбой против национального гнета, характерной чертой последовательных революционных демократов являлась убежденность в возможности и плодотворности межнационального революционного сотрудничества. Эта черта мировоззрения проявлялась либо в теориях универсального сближения всех народов, в чем-то созвучных идеологии пролетарского интернационализма, либо в более типичных для революционной демократии концепциях регионального или «племенного» сближения народов, связанных друг с другом единством происхождения, сходством культур, близостью исторических судеб. По второму из названных вариантов примерами могут служить концепции итальянского, германского, скандинавского, славянского единения. Идея славянской взаимности, громко звучавшая у Т. Шевченко и его единомышленников в русском и польском освободительных движениях[4], сравнительно слабее, но продолжала звучать и в мировоззрении И. Франко, который в этой области был несомненным преемником Кобзаря. В их интерпретации, как и в ряде других случаев, славянская идея служила делу общественного прогресса, сближению революционных сил разных народов, вносила элементы интернационализма в общественное сознание[5].

В заключение еще раз повторю, что настоящий текст имеет весьма ограниченные цели. В нем только поставлены основные темы и сделана попытка наметить пути к их решению. Само же решение — дело будущего, оно потребует дополнительной исследовательской работы и гораздо большего издательского пространства.

---

[4] *Дьяков В. А.* Идея межнационального сотрудничества в программах польских, русских и украинских революционеров 1840-х годов // Сов. славяноведение.— 1971.— № 5.— С. 46—57.

[5] *Дьяков В. А.* Идея славянского единства в общественной мысли дореформенной России // Вопр. истории.— 1984.— № 12.— С. 16—31.

А. І. ПАШУК (Українська РСР)

СВІТОГЛЯД ІВАНА ФРАНКА У КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX — ПОЧАТКУ XX СТ.

Світогляд І. Франка — історичний феномен, що склався на грунті соціально-економічних, політичних та духовних відносин у Галичині, яка в другій половині XIX — на початку XX ст. доволі відчутно переживала капіталістичний розвиток з усіма його соціальними антагонізмами та експлуатацією, появою пролетаріату та робітничого руху, соціальною диференціацією селянства та національним гнітом.

У своїх пошуках відповіді на питання, поставлені суспільним розвитком Галичини, мислитель підноситься до висот світової філософської та суспільно-політичної думки. Увібравши невмирущі цінності з духовної скарбниці українського народу, І. Франко жадібно черпає прогресивні і революційні ідеї російського народу, глибоко вивчає духовні надбання античної доби, епохи Відродження та Нового часу, свідомо засвоює ідеї марксизму. Як виразник інтересів трудящих мас І. Франко виробляє цілісний революційно-демократичний світогляд.

Вихідне та основоположне методологічне значення для філософського спрямування світогляду І. Франка має ідея матеріалістичного монізму. Мислитель виходить із того положення, що єдино сущим, вічним началом усіх речей є матерія:

Одно лиш вічне без початку й кінця,
Живе і сильне,— се є матерія:
Один атом її тривкіший,
Ніж всі боги, всі Астарти й Ягве [2, *172*].

Дух, мислення, психіка — це властивість матерії, мозку:

А дух? Се ж іскорка лишень,
Се огник, нервів рух!
Розпадесь мозок, то й огень
Погасне, згине дух [4, *51*]

І. Франко рішуче відкидає ідеалізм у всіх формах та різновидах його прояву [26, *164*].

Матеріалістичне розуміння дійсності у світогляді І. Франка прямує до свого завершення, оскільки мислитель підходить до матеріалістичного вирішення основного питання філософії у трактуванні суспільного розвитку, принципово розуміючи, що суспільне буття визначає суспільну свідомість. «Матеріалістична економія,— зазначає І. Франко,— голосно висловила і чудово мотивувала ту тезу, що суспільні й політичні інституції є зовнішнім виявом чи, образно кажучи, надбудовою (їством) стосунків і виробничих форм даного суспільства. Основою інституції, а в дальшому ряді і правових поглядів даного народу є, отже, не стільки етичні символи, скільки, швидше, способи виробництва і циркуляції економічних благ» [45, *260—261*]. Це кардинальне положення І. Франко вкладе в основу трактування усіх явищ суспільно-духовного життя, в тому числі розуміння того, що «література і життя мусять стояти в якійсь тісній зв'язі». «Всякому, хто пильно вдивляється в історичне життя, в хід розвитку якогось народу, ясно доразу, що всякий новий напрям, нові відносини і погляди серед нього проявляються аж тоді, коли звершиться яка-небудь переміна в економічних та політичних обставинах життя того народу. Заким новий напрям думок прорветься наверх, заким він запанує і надасть усьому свою відрубну ціху, то грунт його економічний та політичний мусив уже бути давно готовий. Значить — переворот духовний та літературний усе наступає по перевороті економічнім» [26, *85*].

Принципово важливим аспектом цієї філософської позиції І. Франка є його розуміння ролі особи і народних мас в історії, за яким не королі, царі, полководці творять історію, а народ, як рушійна сила і фундаментальна основа розвитку матеріальної і духовної культури. Особа ж є видатною і відіграє визначну роль в суспільному житті лише тоді, коли вона відображає інтереси народних мас, прогресивні тенденції в історичному процесі, своєю діяльністю і творчістю утверджує все передове у житті суспільства.

Аналізуючи творчість «вільнодумця і ліберала» Брандеса, І. Франко закидає йому, що «поступ людськості» він бачить «не в еволюції економічного і соціального побуту мас народних, а радше в великих єдиницях, в духовних репрезентантах та проводирях мас» [31, *382*].

Концепцію Брандеса І. Франко розглядає як суб'єктивно-ідеалістичне трактування суспільства: «Супроти сучасної історичної науки, що бачить розвій головно в змінах економічного стану, продукції і обміні, а далі в змінах стану освіти широких народних мас, ся теорія,— підкреслює Франко,— є застаріла, є поворотом до суб'єктивізму Карлейля, до його «культу героїв», доведеного в останніх часах до абсурду німецьким поетом-аферистом Ніцше в його дифірамбах про «надчоловіка» і найновіших поетів крайнього індивідуалізму, декадентизму та егоїзму («голої душі»)» [31, *382*]. І цей абсурд посилюється ще більше тим, що «Ніцше і ніцшеанці бачать кожний в собі самім такого героя, вважають кожний сам себе вищим понад усі закони, понад усякий суспільний розвій, жадають від суспільності для себе всього, не даючи їй за те нічогісінько» [31, *382*].

Ідеалістичні погляди, за переконанням І. Франка, зводять науково-дослідну роботу на манівці, ведуть до фальші і перекручень у висвітленні суспільно-історичного розвитку, літературних процесів, усього духовного життя. Ідеалістична методологія «культу генсів» неодмінно прирікала на невдачу всі спроби Брандеса розкрити «головні течії літератури», дати цілість історичного процесу, «намалювати загальний ідеальний стан якоїсь суспільності» [31, *382*]. Лише заперечення ідеалізму і утвердження матеріалізму як світогляду є методологічною запорукою успіху наукового дослідження, основоположним принципом творчості та діяльності.

Фундаментальною у світогляді І. Франка є ідея проникнення людського мислення у таємниці об'єктивного світу, пізнання його законів. На кардинальне питання: «Які ми маємо средства до пізнання абсолютної правди і чи можемо ми взагалі пізнати її?» людство в кожну епоху свого розвитку в особі своїх кращих умів прагнуло дати ту чи іншу відповідь, від якої «залежить ціла пишна будова філософії» [41, ч. 1, *248*].

Як і у трактуванні онтологічного питання, у з'ясуванні проблем гносеології І. Франко також виділяє «два суперечні з собою напрями людської мислі» — матеріалізм і ідеалізм, врахування яких і дає йому змогу визначити свою відповідь на питання: «Чи взагалі може чоловік пізнавати що-небудь?».

Враховуючи фізіологічні, психологічні і логіко-філософські аспекти пізнання, І. Франко виділяє у пізнавальному процесі «механізм власного мислення і пізнання» і предмет пізнання, які по-різному трактувались матеріалізмом і ідеалізмом. Матеріалізм, що має свою довгу і багату історію, акцентує увагу на вирішальній ролі людських відчуттів та мислення у пізнанні істини. Ця лінія найяскравіше сформульована у філософській школі англійського матеріаліста Локка [41, ч. 1, *248*].

Протилежною є ідеалістична відповідь. Маючи на увазі англійського ідеаліста Берклі і його послідовників, що ідеалістично трактували сенсуалізм Локка, І. Франко зазначав: «І так маємо з сенсуалізму прямий скок в суб'єктивний ідеалізм, з котрого вже тільки один крок до старої теологічної метафізики» [44, 2, *249*]. Ще більш крайні висновки з «Локкового сенсуалізму», на думку Франка, зробив Юм, відкрито доповнивши суб'єктивний ідеалізм агностицизмом і скептицизмом [44, ч. 1, *249*].

Відкидаючи ідеалістичні та агностико-скептичні трактування процесу пізнання, І. Франко послідовно проводить матеріалістичну ідею «Локкового сенсуалізму», за якою механізм пізнання включає відчуття і логічне мислення. «Се за всі віки виказує фізіологія і психологія, котрі кажуть, що кожний чоловік лиш то може робити, говорити, думати, що вперед у форму вражень дійшло до його свідомості, і відтак тоті елементи може комбінувати, складати, ділити і переформовувати; але щось зовсім нового, зовсім відірваного від світу його вражень чоловік ніколи не міг і не може створити» [26, *11*]. Водночас І. Франко тісно поєднує проблему механізму пізнання з проблемою предмету пізнання, оскільки розкриття функцій першої знаходить своє завершення у з'ясуванні другої.

І. Франко зазначає, що переважна більшість учених і філософів так чи інакше вважали предметом пізнання природу та її закони. Відстоюючи цю лінію, мислитель підкреслює, що «наукою можна називати тільки пізнання законів і сил природи, які проявляються всюди і як завгодно» [45, *32*]. Наука лише має справу зі світом зовнішнім, з природою, розуміючи ту природу якнайширше, тобто включаючи до неї все, що тільки підпадає під наше пізнання; також і люди з їх поступом, історією, релігіями, і всі ці незліченні світи, які заповнюють простір... Поза природою нема пізнання, нема істини, і лише природа є тією книгою, яку людина мусить постійно читати, бо тільки з неї може з'явитися для людини блаженна правда» [45, *32*].

Відкидаючи ідеалістичні погляди і на науку, і на її предмет, І. Франко зазначає, що вже філософія Сократа і Платона «не ставила за обов'язкову умову поступу — досліджування законів і сил природи, а звертала думку швидше до порожніх і безплідних роздумів» [45, *31*]. Ті ж самі думки, хоч у відмінній формі, висловлювали, як зазначає І. Франко, і Гегель та інші філософи-ідеалісти. Немає нічого дивного, що «такі принципи,— зауважує мислитель,— які нівечать основу всякого дослідження і пізнання зовнішнього світу, мусили в подальшому породити такі шалені ідеї, як нігілізм Шопенгауера або Гартмана, який є, власне, запереченням всякої здорової, розумової науки» [45, *31*]. І. Франко рішуче настоює на тому, що наука формує свій зміст шляхом пізнання об'єктивної реальності, бо «справжня наука не має нічого спільного з жодними надприродними силами, з жодними вродженими ідеями, з жодними внутрішніми світами, що керують зовнішнім світом» [45, *32*].

Суб'єкт пізнання, що володіє органами чуттів і абстрактно-логічним мисленням, і предмет пізнання, що являє собою об'єктивний світ, на думку І. Франка, постійно перебувають в органічному взаємозв'язку і взаємодіянні, що і є процесом пізнання, науковим проникненням в таємниці світу. В такому трактуванні пізнання не є самоціллю, «одинокою метою науки», а способом набування знань, практичне застосування яких служить полегшенню людського існування. «Від справжньої науки ми передусім вимагаємо, щоб була корисною, щоб давала нам можливість перемагати природу без великих втрат у вічній боротьбі за існування і збереження» [45, *32*]. Визначаючи двоєдину мету «правдивої науки», в основі якої лежать «знання і праця», І. Франко вказує, що вона мусить «вчити нас пізнавати закони природи і вчити користати з тих законів» [45, *32*]. Таке розуміння мети науки поєднує теоретичний зміст з практикою, практичною діяльністю людини і суспільства.

Визнання матеріалістичної субстанції як єдино сущої основи об'єктивного світу, пізнання його законів неодмінно приводить І. Франка до ідеї розвитку — розвитку діалектичного. Користуючись образним висловом Гете, І. Франко розглядає діалектику як

дух, що оживлює усю об'єктивну дійсність. «А той дух, та духова зв'язь, то не що інше як природна причиновість, внутрішня діалектика розвитку, котра лучить в собі всі суперечності, вирівнює всі нерівності, котра з найрізнорідніших частей творить одноцільну єдність» [45, *188*]. «Той дух» — це «вічний революціонер», що «тіло рве до бою», що не знає спокою і застою, він вічно діє, творить, змінює. Розглядаючи діалектику як розвиток об'єктивного світу, І. Франко своє розуміння її суті доводить до виділення законів єдності і боротьби протилежностей та заперечення заперечення.

Особливу увагу зосередив І. Франко на діалектиці суспільних процесів. Мислитель бачить джерело суспільного розвитку в суперечностях, у боротьбі протилежностей, які проявляються в конкретно-історичних формах. Вивчивши конкретний матеріал праць Л.-Г. Моргана, Е. Тейлора, Г. Спенсера, Дж. Леббока та ін., І. Франко доходить висновку, що головна суперечність, що лежить в основі розвитку первісного суспільства, була між потребою збереження та забезпечення існування людського роду і можливостями задоволення цієї потреби, конкретизуючись у суперечності між людиною і навколишнім середовищем. І тільки тоді, коли вирішення цієї суперечності стало можливим на основі трудової діяльності шляхом виготовлення і застосування знарядь праці, існування людського роду було забезпечене [45, *105*].

Відкидаючи соціалдарвінізм, І. Франко акцентує увагу на тому, що з появою класового суспільства класова боротьба стає основною формою прояву суперечностей. У своїх економічних, історичних, соціологічних і навіть літературознавчих дослідженнях І. Франко дає грунтовний аналіз класів і класової боротьби, соціальних антагонізмів, показуючи їх роль і значення для розвитку суспільних явищ, духовно-літературних процесів, суспільства в цілому.

Вирішення суперечностей, на думку І. Франка, є процесом, що розгортається як заперечення старого і утвердження нового. «Абсолютна власть,— пише він,— обалює і нищить первісну спільність. Те, що в початку зміцнювало спільність, в дальшім розвитку нищить її,— розуміється, не зовсім, нищить тільки одну форму спільності, щоб впровадити другу. Се немов образ того змія, що кусає власний хвіст, але іменно те і є загальний закон історичного розвитку...» [45, *114*]. Виникнення кожного суспільного ладу є запереченням попереднього і одночасним сприйманням від нього всього цінного. Кожна історична епоха відходить в минуле, приготувавши реальні основи для майбутнього. «Кожна доба історична,— підкреслює І. Франко,— се дерево. Корінням воно стоїть глибоко в минувших часах, а його крайні парості вростають також далеко в будуще» [45, *134*].

У трактуванні І. Франка дія боротьби протилежностей і заперечення представляється як єдиний закономірний процес, суттю якого є революційна зміна як перехід від старого до нового, що має свої просторово-часові визначення і конкретно-історичні роз-

в'язання в конкретно-об'єктивній дійсності. Відкидаючи анархізм, плоский еволюціонізм, поліцейське розуміння революції як бомбометання із-за рогу, І. Франко виробляє діалектичне розуміння революції як докорінної зміни суспільних процесів. Звідси й виростає революційне кредо мислителя — «лиш боротись — значить жить!».

Виходячи з визнання діалектики об'єктивної дійсності, І. Франко в той же час розглядає діалектику як метод розуміння, пояснення, пізнання, перебудови світу. Якщо об'єктивна реальність у своїй суті діалектична, то наука «пречінь є не що друге як відбиток дійсності і живої природи в мислячім умі чоловіка, і в ній, отже, так як і в природі, все раз у раз движеться, змінюється, все в'яжеться одне з другим і випливає одне з другого» [45, *187*]. Отже, діалектика стає методом наукового пізнання. «От тої-то діалектичної мето́ди, тої єдності в погляді на природу і світ хибує ще й досі найбільшій части наших учених учителів...» «Наші вчені, кажучи їх же вченим словом, держаться мето́ди метафізичної...» [45, *188*].

Відкидаючи метафізику, І. Франко показує, що розвиток і досягнення науки, особливо в XIX ст., грунтовно «розширили видноколо наших знань, поглибили їх зміст, виявили марність і дрібязковість давніх апріористичних доктрин і «вторували дорогу новому, еволюційному поглядові на світ і на історію народів» [45, *260*]. Оцей «новий еволюційний погляд» і є у трактуванні І. Франка метод діалектичний, «викладений догматичним способом ще ідеалістом Гегелем», але далі вже «з'являється як наслідок матеріалістичного погляду в учнів Гегеля», зокрема К. Маркса, і, нарешті, «одержує величезну підтримку в геніальних природничих працях Дарвіна» [45, *260*].

Як метод наукового пізнання діалектика пронизує наукові дослідження, критичні праці, публіцистику, літературно-художню творчість І. Франка. В дусі діалектичного методу учений успішно застосовує у своїй творчості принципи класового та конкретно-історичного підходу до явищ суспільного життя.

Матеріалістичний монізм, гносеологічний оптимізм та діалектичний динамізм — ось головні ідеї, які у своїй органічній єдності становлять основоположний фундамент революційно-демократичного світогляду І. Франка.

А. Т. НЕЧИПОРУК (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО ПРО МОРАЛЬ І СУЧАСНУ ЙОМУ ЕТИЧНУ ДУМКУ

І. Франко у своїй багатогранній творчості послідовно відстоював і розвивав науково-матеріалістичну революційно-демократичну етичну думку.

Виникнення і розвиток моралі він пов'язував з процессом виробничої і суспільної діяльності людей. У статтях «Соціалізм і соціал-демократизм», «Чого ми вимагаємо?», «Влада землі в сучасному романі», «Жіноча неволя в руських народних піснях» мислитель проводить принцип матеріалістичного вирішення об'єктивної детермінованості моралі.

«Лише суспільні взаємини,— пише І. Франко в статті «Чого ми вимагаємо?»,— в які вона (людина.— *А. Н.*) потрапляє, роблять з однієї людини селянина, з іншої — пана, з однієї — робітника, з іншої — паразита» [44, 1, *35*].

Розвиток, зміна моралі залежать від зміни матеріальних умов життя суспільства, економічних відносин. На думку І. Франка, «людина — це продукт свого оточення, продовження своїх предків, природи та суспільства, серед яких вона живе, що з усіма цими чинниками вона пов'язана безліччю нерозривних уз...» [28, *180*].

І. Франко показує, що мораль відображує суспільні відносини людей, визначається умовами матеріального життя суспільства, умовами класової боротьби. Вона виникає у суспільстві і розвивається в процесі трудової діяльності людей. Суспільне життя, трудова діяльність привели до виникнення «товариських звичаїв та моральності» [45, *106*].

Обгрунтовуючи характер морального виховання, І. Франко дотримувався в основному головних принципів розуміння суті моралі, сформульованих К. Марксом і Ф. Енгельсом, яких він називав видатними вченими, знаменитими німецькими соціалістами.

Знаходячись під впливом марксистських ідей, І. Франко дійшов висновку, що мораль є соціальним явищем. «Моральність,— пише він,— се певний кодекс постулатів щодо поступування чоловіка з іншими людьми, отже, річ сама собою суспільна, яка не може бути зроблена річчю приватною» [45, *397*].

Аналізуючи явища суспільного життя, І. Франко розглядав

мораль з історичної точки зору. В роботі «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм» він зазначав, «що кожний вік, кожний ступінь цивілізації має свою справедливість, свою етику, яка для інших може видаватися цілком несправедливою і неетичною» [45, *393*].

Досліджуючи моральні погляди сучасного йому суспільства, І. Франко показав, що немає і не може бути моралі, придатної для всіх класів і народів: «Зміст поняття «моральність», «мораль» не є на всі часи однаковий, сталий, ба, він і серед ріжних суспільностей інакший» [1].

Положення І. Франка про історичний характер моралі, її постійний розвиток в залежності від зміни матеріальних умов життя суспільства мало істотне значення для боротьби проти релігійних та ідеалістичних етичних теорій.

І. Франко виступив проти буржуазно-ідеалістичних теорій Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, Г. Спенсера про суть і походження моралі. Піддаючи різкій критиці еволюційну теорію моралі Г. Спенсера, який розглядав мораль як вроджену властивість людини, природу якої складають інстинкти, І. Франко підкреслював, що лише «Маркс був один з перших соціологів, котрий, опираючись на теорії еволюційні» [45, *83*], пояснив рушійні причини в розвитку людськості.

Революційно-демократичну етичну думку І. Франко розробляв і відстоював у гострій боротьбі проти релігійної та буржуазно-міщанської моралі. Викриваючи антигуманну християнську мораль, засуджуючи моральні догми релігії, І. Франко писав, що його «моральність значно відмінна від тої катехитичної, догматичної моралі», яка за своїм змістом «колінопреклонна, поклонобийна та черствосердна моральність багатьох стовпів церкви, покликаних та непокликаних оборонців релігії» [2, *180*].

В своїх творах «Католицький панславізм», «Воскресеніе чи погребеніе?», «Отець гуморист», «Місія», «Чума», «Страшний суд» та ін. І. Франко їдко висміяв аморалізм католицької та уніатської церкви і її служителів — пап, попів, єзуїтів.

І. Франко був блискучим критиком капіталістичного ладу і звірячих звичаїв та хижацької моралі буржуазії, він всіма силами свого великого таланту намагався не тільки прищепити почуття ненависті до ладу поневолення і насильства, виховати свідомий антагонізм, але й сам став активним борцем проти зла.

В цілому ряді художніх творів — «Навернений грішник», «Ріпник», «Яць Зелепуга», «Слимак», «Сам собі винен», «Учитель», «До світла», «Борислав сміється», «Перехресні стежки» та ін.— І. Франко викриває вади сучасного йому суспільства, хижаків-експлуататорів, всіх тих, хто вважав себе «основами суспільності», «елітою» нації.

Даючи критику буржуазно-поміщицького суспільства, І. Франко приходить до висновку про повну неспроможність брехливої,

---

[1] *Франко І.* Реалісти чи кар'єристи? // Житє і слово.— 1896.— Кн. 2.— С. 86.

лицемірної релігійної і буржуазно-міщанської моралі зробити людину щасливою.

Вслід за російськими революційними демократами і під впливом марксизму І. Франко проголошує ідеї революційного перетворення старого капіталістичного світу, розуміючи, що політичний переворот у суспільстві мусить бути і духовним переворотом у свідомості людей.

Теоретичні положення І. Франка про етичну думку, поряд з етичними поглядами інших революційних демократів, органічно входять в марксистську етику, вони не втратили своєї сили і актуальності і в наш час.

М. І. ДОЛІШНІЙ, С. М. ЗЛУПКО
(Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО І СВІТОВА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА

В енциклопедичній творчій спадщині І. Франка чільне місце займають праці з економічних проблем. Їх аналіз переконує в тому, що в період капіталізму по суті не було скільки-небудь важливої економічної події, яка не знайшла б відображення або оцінки у творах Великого Каменяра.

Чим викликана така велика увага українського письменника-вченого до економічних питань? Причин зацікавленості економікою і економічною наукою багато, але головна з них полягає в тому, що І. Франко з ранніх літ присвятив себе боротьбі за корінні інтереси трудового народу. Він виходив із того, що «економічний стан народу — головна підстава цілого його життя, розвою, поступу. Коли стан економічний плохий,— писав І. Франко,— то говорити про поступ, науку — пуста балаканина» [48, *111*]. Оскільки економічними проблемами займається економічна наука, то зрозуміло, чому вчений вважав її найважливішою серед суспільних наук.

Бажаючи бути корисним трудящим у їхній боротьбі за матеріальні інтереси, І. Франко, як він сам признавався, докладав усіх зусиль до того, щоб допомогти своїм співвітчизникам зрозуміти «зміст людського життя» [31, *309*]. Це спонукало вченого «обняти цілий круг людських інтересів» на основі тих економічних праць і теорій, які найбільше відповідали демократичному спрямуванню його власних поглядів. Ось чому вже в студентські роки І. Франко захоплювався «політекономією трудящих» М. Г. Чернишевського, «Капіталом» та іншими працями К. Маркса.

У листі до О. Рошкевич у квітні 1879 р. І. Франко, рекомендуючи книгу М. Чернишевського «Нариси з політичної економії (по Міллю)», зазначив: «Чернишевського економію читай пильно, се дуже важна книга!» [48, *176*]. «Я знов по цілих днях упиваюся економією Чернишевського,— повідомляв І. Франко свого друга М. Павлика.— ...Се золото не статті!» [48, *189*]. Ця висока оцінка І. Франком економічних праць М. Чернишевського — людини європейської вченості — не була випадковою. Вона пояснюється близькістю економічних поглядів революціонерів-демократів.

Одночасно із засвоєнням економічних концепцій російських революціонерів, зокрема М. Чернишевського, молодий І. Франко

вивчав економічні праці К. Маркса. У 1879 р. він переклав 24-й розділ «Капіталу», в якому змальовано процес нагромадження капіталу. Знайомлячи читачів з історичним розвитком капіталістичного ладу, І. Франко відзначав, що для своєї цілі «ми не можем найти кращого провідника над Карла Маркса...» [44, 1, *31*]. Ця висока оцінка підтверджує велику прихильність І. Франка до економічної теорії К. Маркса. Про це свідчать багато інших фактів, у тому числі підготовлений І. Франком у студентські роки за прикладом південнослов'янського мислителя С. Марковича популярний підручник «Основи суспільної економії» на основі праць М. Чернишевського, С. Мілля і К. Маркса.

В умовах, коли марксистську економічну теорію замовчували або фальсифікували, коли представники «австрійської школи в політекономії шельмували трудову теорію вартості, коли на лекціях професорів-політекономів Львівського університету, в якому вчився І. Франко, висувалися різні докази для спростування трудової теорії вартості, український революціонер-демократ вивчав, перекладав, популяризував марксистську політекономію, використовував її методологічний і методичний інструментарії для аналізу капіталістичної дійсності, буржуазної системи експлуатації і гноблення трудящих мас, виступав з критикою апологетів капіталістичного ладу.

Яскравим прикладом захисту І. Франком трудової вартості може бути його стаття «Редакція «Правди» в боротьбі з вітряками», що була написана у вигляді заміток на примітку редакції «Правди» до статті німецького катедер-соціаліста Г. Шелля про політичні партії в Німеччині. Намагаючись спотворити теоретичні засади соціалістичного руху, буржуазно-ліберальні редактори «Правди» всіляко перекручували і принижували трудову теорію вартості. З позицій концепції «граничної корисності» вони оголосили трудову теорію вартості застарілою. Розглянувши докладно концепцію «граничної корисності», порівнявши її з трудовою теорією вартості, І. Франко переконливо довів, що дефініція редакції «Правди» вводить до економічної науки замість одної три вартості. Прагнучи бути об'єктивними, мусимо признати, писав І. Франко, що теорія, яку відстоюють редактори «Правди», робить «огромний переворот в цілій економії,— попросту, ціле економію ставить догори ногами!» [45, *67*]. Замість доказати соціалістам їх «грубу несвідомість законів економічних», вони тільки довели «тим нагляднiше власну несвідомість тих же законів» [45, *68*].

Подібні до наведених факти свідчать, що І. Франко вже на початку своєї літературної, наукової та громадської діяльності твердо стояв на позиції трудової теорії в політичній економії, відстоював її засади у боротьбі з іншими економічними концепціями. Прогресивним традиціям у політичній економії український вчений був вірний все життя. І. Франком використовувалися різні форми захисту і популяризації прогресивних економічних поглядів. Цим він вніс великий вклад у передову економічну думку людства.

Внесок І. Франка в розвиток економічної думки і прогресивного економічного мислення багатогранний. Однак у цьому контексті варто відзначити такі грані його економічних поглядів: по-перше, розуміння вченим теоретичного значення та практичної застосованості економічної науки; по-друге, ефективність використання методологічних засад економічної теорії у процесі аналізу реальної дійсності; по-третє, послідовність, достовірність, повноту і глибину оцінок українським вченим провідних течій світової економічної думки та її найяскравіших представників.

І. Франко виходив з того, що політична економія — це теоретична наука, предмет якої — «загальні закони праці людської» [44, 1, *30*]. Згідно з поглядами революціонера-демократа, економічні закони не можуть бути однаковими в різних суспільних системах, форми яких також не є незмінними. Економічна наука мусить шукати таких форм, котрі «після нашого теперішнього знання були б відповідніші для суспільної праці і суспільного добробуту, ніж нинішні форми» [44, 1, *40*].

Наведені твердження досить переконливо свідчать про сприйняття І. Франком марксистського вчення про розвиток суспільства за об'єктивними законами. Якщо врахувати те, що в сучасну епоху противники марксизму заперечують об'єктивний характер економічних законів, то можна сказати, що теоретичні узагальнення, зроблені в економічних працях і художніх творах І. Франка, є великим культурно-ідейним надбанням прогресивного людства. Роль художніх творів І. Франка в утвердженні марксистських економічних поглядів слід спеціально відзначити, бо він, як ніхто інший з його сучасників, художніми засобами утверджував марксистські економічні ідеї. Про це свідчать передусім повісті «Борислав сміється» і «Boa constrictor», оповідання бориславського циклу, вірші кінця 70-х — початку 80-х років [1].

Ставши на захист інтересів трудящих, революціонер-демократ використовував переважно понятійний апарат марксистської політекономії, за посередництвом творів К. Маркса і Ф. Енгельса знайомився з економічними теоріями минулого, давав їм відповідні оцінки. До економічних концепцій І. Франко підходив з класових позицій. Він твердив, що ніхто в суспільних науках не може стояти над класами і партіями, бо кожен є сином певного часу, певного народу, вихований у певних поняттях і поглядах. Так, наприклад, ніхто не зараховує «до робітничого класу професора економії, який укладає в систему наукові погляди, що видумані тільки для оборони визискування, для утримання капіталізму» [44, 1, *68*].

Своїх класових позицій І. Франко ніколи не приховував. Він завжди твердив, що тільки трудящі маси входять у його програму. Революціонер-демократ був вірний народним інтересам усе

[1] *Злупко С. М.* «Капітал» К. Маркса і основна проблематика ранніх повістей І. Франка // Укр. літературознавство.— 1968.— Вип. 5.— С. 35—42; *Злупко С. М.* Ідеї «Маніфесту Комуністичної партії» і творчість І. Франка // Там же. 1969.— Вип. 7.— С. 27—33.

своє життя, усією художньою і науковою творчістю, громадською діяльністю. З позицій передової економічної науки і класових інтересів трудящих український вчений оцінював тогочасні течії у світовій економічній думці, спроби доморощеної буржуазії прищепити на рідному грунті імпортовані економічні концепції. З таких позицій він розглядав економічні явища і процеси в інших країнах, зокрема в Австрії, Росії, Німеччині, Англії, Данії, Польщі.

Конкретний розгляд «світового зрізу» економічних поглядів І. Франка засвідчує його прихильність до представників буржуазної класичної політекономії в особі В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо та інших, які розвивали трудову теорію вартості, що сягає своїми витоками часів Арістотеля. І. Франко називав А. Сміта «батьком новійшої суспільної економії», добре розумів дальший розвиток теорії останнього в працях К. Маркса і Ф. Енгельса. Саме на основі цього український вчений викривав теоретичну неспроможність і практичну непридатність концепції «граничної корисності» Є. Бем-Баверка та інших представників «австрійської школи» в політичній економії. Виступи І. Франка проти цієї концепції слід розглядати в міжнародному контексті боротьби за утвердження наукових поглядів в економічній науці.

Слід відзначити, що на батьківщині І. Франка, в Галичині, з її недорозвинутими буржуазними відносинами були дуже сприятливі умови для сприйняття вульгарних економічних концепцій різного гатунку. У 1880 р. він писав: «Наша молода буржуазія — така молода, а така спритна у замилюванні очей громадськості і фальшуванні правди» [44, 1, *52*]. І. Франко доклав усіх зусиль, щоб викрити спроби підсолоджувати жорстоку капіталістичну дійсність поширенням вульгарних економічних концепцій. В умовах галицької дійсності широко використовувалися буржуазні концепції «ощадливості» англійського вульгарного економіста Н. Сеніора і «послуг» французького економіста Ф. Бастіа. В численних економічних працях і художніх творах І. Франко переконливо довів, що в умовах приватної власності на засоби виробництва, буржуазно-поміщицької експлуатації проповідь цих концепцій служить виправданню гноблення робітників і бідних селян.

Може видатися парадоксальним, але це факт, що в Галичині, затиснутій на окраїнах Австро-Угорської монархії між Карпатами і Збручем, поширювалися найрізноманітніші економічні теорії як прогресивного, так і реакційного спрямування. В останніх були зацікавлені панівні класи, які брали на озброєння навіть концепцію Т. Мальтуса. До речі, І. Франко не пройшов мимо мальтузіанства, назвавши його математичним формулюванням страху буржуазії перед швидким зростанням пролетаріату. Викривав І. Франко й інші вульгарно-апологетичні економічні погляди, які поширювалися в тогочасному світі [2].

[2] *Злупко С. М.* Економічна думка на Україні : Нариси з історії економічної думки на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.— Львів, 1969.— С. 175—179.

Діапазон критики економічних поглядів, теорій, ідей у творчості І. Франка надзвичайно широкий як з погляду історичного періоду і географії, так і класової їх приналежності, соціальних відтінків тощо. Велика заслуга українського вченого полягає, зокрема, в тому, що він умів розпізнавати під привабливою термінологією і фразеологією наукову неспроможність, обмеженість та інші вади тієї чи іншої економічної теорії. Так, наприклад, І. Франко показав неспроможність Ж.-Ж. Руссо і Л. Толстого пояснити соціальну нерівність виключно суспільним поділом праці.

З позицій революційного демократизму вчений викривав різні відтінки дрібнобуржуазного соціалізму, катедер-соціалізму, соціалістичного доктринерства і т. д. Особливої уваги заслуговує критична оцінка І. Франком концепцій лідерів опортуністичної соціал-демократії, зокрема К. Каутського, котрого український вчений називав плоским доктринером, якому, крім «легкості пера і пихатості, властивої доктринерам, бракує усього, що потрібно людині, яка має претензію торувати дорогу для думки трудящого люду» [3]. Це доктринерство І. Франко висміяв і в художній творчості [4].

Цей факт, як і багато інших, підтверджує, що творчість І. Франка у контексті світової економічної думки слід трактувати як єдине ціле, а не окремо економічні праці у відриві від художніх творів. Своє ставлення до тих чи інших течій світової економічної думки письменник-вчений висловлював у різній формі в залежності від обставин, користуючись як науковими аргументами, статистичними даними, так і художніми засобами. Ця світоглядна цілісність творчості І. Франка іноді нехтується дослідниками, що перешкоджає всебічно збагнути значимість спадщини революціонера-демократа. Позатим спадщину І. Франка не можна членувати відповідно до дослідницьких інтересів, бо тоді «губляться» суттєві деталі її енциклопедичності й значимості для світової цивілізації.

Особливо важливо ці моменти враховувати при з'ясуванні міжнародного впливу економічних поглядів І. Франка, які проникали там, де перекладалися і читалися його не тільки наукові, але головним чином художні твори. У тканину останніх український письменник вводив передові економічні ідеї, які засвоювали найширші верстви трудящих мас. І. Франко не тільки вбирав передові економічні теорії, але у власній інтерпретації доводив їх до свідомості трудових верств різних країн і народів. Цей аспект зв'язків І. Франка із світовою економічною думкою заслуговує спеціального вивчення.

Не тільки не досліджені, але навіть не поставлені у франкознавчій науці питання про погляди І. Франка на статистику, фінансово-кредитну справу, демографію та інші конкретні економічні

[3] *Franko I.* Socjalistyczni protestanci // Kurjer Lwowski.— 1896.— N. 259.

[4] *Злупко С. М.* Комедія «Майстер Чирняк» і світогляд І. Я. Франка // Укр. літературознавство.— 1968.— Вип. 3.— С. 76—82.

науки, висвітлення яких допомогло б поглибити розуміння ролі українського вченого у розвитку вітчизняної і світової економічної думки.

Таким чином, аналіз показує, що І. Франко, прагнучи поставити здобутки світової передової науки на захист інтересів трудового народу, відобразив у своїй творчості широкий спектр економічної думки, непохитно відстоював прогресивні тенденції у розвитку політичної економії і конкретних економічних дисциплін, викривав реакційні та ліберальні економічні погляди, концепції, ідеї. Велика заслуга і оригінальність українського письменника-вченого полягає в тому, що він утверджував передові економічні погляди не тільки науковими і публіцистичними працями, але й художніми творами. Це розширювало читацьку аудиторію і дозволяло нести передові економічні теорії у їх революційно-демократичній інтерпретації до найширших мас населення різних країн світу.

В. Г. САРБЕЙ (Українська РСР)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗВ'ЯЗКИ ІВАНА ФРАНКА З РЕВОЛЮЦІЙНОЮ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЄЮ РОСІЇ

Загальновизнаним є світове значення російської культури XIX — початку XX ст. Та цей велетенський її зліт ніяк не можна пояснити ні соціально-економічними умовами, ні політичним ладом царської Росії, які були вкрай відсталими, з багатьох сторін консервативними, а то й прямо реакційними. Разом з тим цей же час характеризувався наполегливою визвольною боротьбою, спрямованою насамперед проти самодержавства, в якому уособлювалися соціальне і національне гноблення, що панували у країні. Зміцнювалися покоління революціонерів (спочатку дворянських, згодом — різночинських і нарешті — пролетарських), але героїчний штурм антинародних, що здавна склалися, основ царизму не припинявся ні на день, втягуючи в цей революційний процес усе ширші маси трудящих, у тому числі й неросійських народів Росії. Саме ця боротьба, яка досягла найбільшого розмаху з кінця XIX ст., коли її очолив багатонаціональний пролетаріат усієї країни, керований послідовниками вчення наукового соціалізму — революційними соціал-демократами, стала головним чинником об'єктивно виниклого феномена небаченого раніше розвитку російської культури.

Російська революційна соціал-демократія — явище не тільки суспільно-політичного, а й культурного порядку. Це яскраво відобразилося у різноманітній творчій (практичній і теоретичній) діяльності її вождя — геніального Леніна. Його життєствердуюче вчення справедливо вважається вершиною світової суспільствознавчої науки, його теоретичні праці — золотий фонд найкращих надбань загальнолюдської культури. Зрозуміла річ, що й І. Франко, який протягом усього свого свідомого життя глибоко цікавився загальноросійським визвольним рухом, не міг залишитися осторонь і від діяльності революційної соціал-демократії Росії. Глибоке вивчення цієї сторони біографії І. Франка радянськими вченими зрештою сформувало цілий дослідницький напрям, представлений іменами І. І. Басса, М. М. Волянюка, О. І. Дея, М. В. Грушкіна, Є. П. Кирилюка, В. Л. Миронова, Н. Л. Калениченко, М. М. Пархоменка, Ф. П. Погребенника, М. У. Походзіла та ін. В даній доповіді узагальнено і переосмислено фактичний матеріал, уже введений у науковий обіг друкованими працями

названих учених, а також і автора, який тих, хто зацікавиться деталями теми, відсилає до своїх попередніх публікацій [1].

Щоб проникнути в глибини революційно-демократичного світогляду І. Франка, зрозуміти до кінця, чому Великий Каменяр був у багатьох відношеннях однодумцем російської революційної соціал-демократії і чому сьогодні ідейно близькою її спадкоємцям — комуністам Радянського Союзу є Франкова творчість, треба насамперед звернутися до ленінської теоретичної спадщини. У перших же своїх працях, таких як «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», «Економічний зміст народництва і критика його в книзі п. Струве (Відбиття марксизму в буржуазній літературі)», «Від якої спадщини ми відмовляємось?», В. І. Ленін неоднозначно проголосив, що саме послідовники вчення наукового комунізму — революційні соціал-демократи є прямими спадкоємцями найрадикальніших ідей їхніх попередників у визвольному русі — революціонерів-демократів. А у написаній у період революційного піднесення, який передував вибуху двох російських революцій 1917 р. (Лютневої буржуазно-демократичної і Великої Жовтневої соціалістичної) ленінській статті «Дві утопії» навіть висунуто перед майбутніми істориками завдання вивчати спадщину революціонерів-демократів так, щоб простежити зв'язок між її цінним демократичним ядром і тим, за ленінським висловом, «що́ прибрало назву «більшовизму» в першому десятиріччі XX століття» [2].

До речі, радянські дослідники вже багато попрацювали у цьому напрямі, і тому, спираючись на вже досить значні результати, один з керівників Спілки письменників СРСР — Г. Марков мав усі підстави заявити на одному із всесоюзних письменницьких форумів: «...усі революційні демократи, які діяли на території наших союзних республік, кровними узами пов'язані з нами, будівниками комуністичного суспільства, що створюється на землі колишньої царської імперії. Ми, комуністи, їх прямі нащадки і спадкоємці» [3].

Як відомо, І. Франко глибоко вивчав праці К. Маркса та Ф. Енгельса, і, збагачуючись положеннями цих праць, його світогляд еволюціонував у напрямі наукового соціалізму. І це був шлях, загалом типовий та об'єктивно закономірний, узагальнююче пояснення чого також знаходимо у ленінській теоретичній спадщині. Звернімося, наприклад, до праці В. І. Леніна «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися», яка вийшла у світ окремою брошурою у жовтні 1917 р., буквально напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тут остаточно поставлено крапки

[1] *Сарбей В. Г.* В. І. Ленін і демократична спадщина І. Я. Франка // *Сарбей В. Г.* В. І. Ленін і дожовтнева спадщина історіографії України.— К., 1972.— С. 248—276; *Його ж.* В. І. Ленін, російська революційна соціал-демократія і спадщина І. Я. Франка // В. І. Ленін і питання вивчення історії української літератури.— К., 1983.— С. 159—186.

[2] *Ленін В. І.* Дві утопії // Повне зібр. творів.— Т. 22.— С. 115.

[3] Лит. газ.— 1981.— 1 июля.

над «і» щодо тлумачення проблеми «революційний демократизм і науковий соціалізм», або, що те саме, «революційна демократія і революційна соціал-демократія». Тепер, уже спираючись на величезний практичний досвід російської революційної соціал-демократії (більшовизму) щодо залучення на бік пролетаріату найширших трудящих мас, які виступали у визвольній боротьбі під революційно-демократичними гаслами, Ленін категорично заявив: «У XX столітті, в капіталістичній країні не можна бути революційним демократом, *якщо боятися* йти до соціалізму» [4].

Разом з тим вождь російської революційної соціал-демократії прозірливо бачив різницю між нею і просто революційною демократією, одним з найвидатніших представників якої на Україні був І. Франко. Ще в період першої російської революції у підготовчих матеріалах до III з'їзду Російської соціал-демократичної робітничої партії, який відбувся весною 1905 р., В. І. Ленін писав: «Під революційною демократією розуміються ті послідовні і рішучі демократичні течії, які приймають *усю* демократичну програму соціал-демократії, не спиняються ні перед якими революційними заходами, але позбавлені ясної соціал-демократичної класової свідомості» [5].

Це ленінське теоретичне положення дає змогу глибше зрозуміти світоглядну позицію І. Франка, який так і не сприйняв основоположне в марксизмі-ленінізмі вчення про диктатуру пролетаріату, залишившись в цілому прихильником революційно-демократичної ідеології, не позбавленої рис утопічного соціалізму.

Та головне у світогляді Франка — це так високо ціновані Леніним найпрогресивніші риси революційного демократизму: жагуча ненависть до експлуататорського ладу, безкомпромісне відстоювання інтересів трудящих мас, непохитна відданість справі народної революції. Франкові твори викривали антагоністичні суперечності експлуататорського ладу, збуджували класову свідомість трудящих, активізували їх революційну енергію. До того ж однією з найбільших заслуг І. Франка є й те, що він першим з українських революціонерів-демократів зрозумів найважливіший факт сучасного йому світового революційного процесу: переміщення на рубежі XIX—XX ст. центру міжнародного революційного руху із Західної Європи до Росії. Виходячи з цього глибокого переконання, І. Франко став наполегливо пропагувати думку про те, що боротьба народних мас Східної Галичини за їх соціальне та національне визволення має йти в одному руслі з такою же за спрямованістю боротьбою трудящих Наддніпрянської України в складі Росії, отже, із загальноросійським визвольним рухом у цілому. Найзаповітніші думки і сподівання своїх земляків та однодумців висловив І. Франко 1892 р. в постійному додатку, який друкувався російською мовою під заголовком «Из России и для России», до

[4] *Ленін В. І.* Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися // Повне зібр. творів.— Т. 34.— С. 180.

[5] *Ленін В. І.* Загальний план роботи і рішень III з'їзду // Там же.— Т. 9.— С. 304.

редагованого ним журналу «Народ»: «Служение делу России мы считаем своей прямой обязанностью как русско-украинских патриотов и радикалов, так как по нашему глубокому убеждению свобода и успешное национальное и культурное развитие нашей русско-украинской нации прямо зависимы и неразрывно связаны со свободой и прогрессом всей остальной России» [6].

Що ж до російської революційної соціал-демократії, яка як виразниця класових інтересів пролетаріату зайняла в середині 80-х років XIX ст. провідне місце у загальноросійському визвольному русі, то на основі якнайуважнішого спостереження за розвитком історичних подій у першому десятиріччі XX ст. І. Франко дійшов висновку, що вона є вирішальною силою і у справі соціального та національного визволення українського народу. У виданій ним 1910 р. власним накладом збірці деяких своїх історико-публіцистичних творів «Молода Україна. Провідні ідеї і епізоди» Франко пророче заявив: «Адже ж показався можливим рух соціально-демократичний, що вимагає для себе далеко більше простору і політичної волі, ніж хлопський рух радикальний. По нашій думці тільки такий рух може пробудити українську націю в Росії і зробити її силою, може бути гарантією того, що при настанні політичної волі — чи се буде тепер, чи в четвер — з українською нацією будуть числитися, значить, політична воля пошанує її краєві й національні особливості» [7].

Дуже важливо, що цей висновок І. Франка грунтується не лише на найретельнішому вивченні різного роду друкованих джерел, а й на його безпосередніх чи опосередкованих практично-революційних або творчо-письменницьких контактах, які він мав з найактивнішими діячами і лідерами російської революційної соціал-демократії (Г. В. Плеханов, П. Л. Тучапський, В. Д. Бонч-Бруєвич), з людьми, які ідейно стояли близько до неї (О. М. Горький, М. М. Коцюбинський). Хіба ж це не знаменний факт не лише для історії України, а й для самої біографії І. Франка, що український читач рідною мовою уперше міг прочитати саме у Франковому журналі «Житє і слово» про Леніна та його революційну діяльність, про ленінські популярні праці, адресовані робітничим масам! Не можна не згадати тут і про налагоджений у період діяльності ленінської «Искры» та керованого В. І. Леніним і В. Д. Бонч-Бруєвичем женевського видавництва соціал-демократичної літератури (1900—1905 рр.) регулярний обмін друкованими виданнями між закордонним партійним центром російської революційної соціал-демократії та І. Франком як одним з керівників львівського Наукового товариства імені Шевченка. Ці та інші такого роду факти зафіксовані в епістолярних, мемуарних, документальних джерелах, рукописних матеріалах та примірниках друкованих видань, які нині зберігаються у фондах архівосховищ, експонуються у музеях.

[6] Приложение к «Народу».— 1892.— № 2.— С. 1.

[7] *Франко І.* Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди.— Львів.— 1910.— Ч. 1.— С. 126.

Одне з найяскравіших авторитетних мемуарних свідчень, яке прямо стосується нашої теми, було вперше опубліковано 25 квітня 1941 р. на сторінках республіканської газети «Советская Украина» і пізніше увійшло до виданого 1966 р. у Москві збірника «Иван Франко в воспоминаниях современников». Маємо на увазі статтю «Поет-громадянин», автором якої був академік АН УРСР К. Й. Студинський (він же, до речі, головував на народних зборах Західної України, що винесли 1939 р. ухвалу про возз'єднання західно-українських земель з Українською РСР у складі Радянського Союзу). Отже, цитуємо цю знаменну згадку: «Незадовго до початку першої імперіалістичної війни Володимир Ілліч Ленін приїхав у Галичину. Іван Якович поставився до цього з великим хвилюванням. Леніна він називав великим інтернаціоналістом, людиною великого розуму і культури.

Франко говорив, що Ленін — це велетенська постать у міжнародному революційному русі, глибоко поважав Володимира Ілліча і високо цінив ставлення Леніна до українського народу.

Іван Якович хотів особисто побачити Леніна і навіть готувався до цієї зустрічі, але умови того часу не дали йому можливості зустрітися з Володимиром Іллічем» [8].

Сьогодні радянські дослідники з жалем констатують, що сучасники — В. І. Ленін та І. Я. Франко — так і не познайомилися особисто, хоч і були обізнані з деякими творами один одного. Лише року не дожив Каменяр до головної історичної події XX ст.— Великої Жовтневої соціалістичної революції, яку здійснили трудящі маси під керівництвом створеної і очоленої Леніним Російської соціал-демократичної робітничої партії більшовиків. Ця перемога відкрила широкий шлях до втілення в життя пророчого передбачення, висловленого у ленінській статті «Л. М. Толстой», написаній понад три чверті століття тому. Тут упевнено вказувалося, що тільки соціалістичний переворот може зробити твори великого класика російської літератури «дійсно здобутком *всіх*» [9]. Зрозуміла річ, це стосується і творів інших класиків як російської, так літератур інших народів, зокрема українського.

Знаменно, що вже у квітні 1921 р. В. І. Ленін як голова першого в світі робітничо-селянського уряду, приймаючи делегацію українських селян-незаможників, заявив у розмові з ними, що читав твори Т. Шевченка та І. Франка, і спеціально поцікавився, чи є вони в селах України [10]. Керівник цієї делегації Ф. П. Дідук пізніше із захопленням розповідав про величезне враження, яке справила на нього та інших делегатів Ленінова настанова про необхідність поширення творів класиків української літератури серед народних мас [11].

[8] *Студинский К.* Поэт-гражданин // Иван Франко в воспоминаниях современников.— М., 1966.— С. 208.

[9] *Ленін В. І.* Л. М. Толстой // Повне зібр. творів.— Т. 20.— С. 17.

[10] *Дідук Ф. П.* Українські селяни у Леніна // Незабутні зустрічі: Спогади про Володимира Ілліча Леніна.— К., 1960.— С. 173.

[11] *Волошко Є.* Сторінки ленініани // Вітчизна.— 1966.— № 4.— С. 157.

З того пам'ятного дня минуло вже близько 70 років. І за цей час твори І. Франка українською, російською та багатьма іншими мовами народів СРСР та зарубіжних країн видавалися у Радянському Союзі понад 600 разів загальним тиражем понад 20 млн примірників.

1986 р. завершено здійснене за постановою уряду Української РСР видання художніх, публіцистичних, наукових та епістолярних творів Франка у 50 томах — найповніше на сьогодні зібрання Франкових творів. Книги Франка є чи не в кожній державній або громадській бібліотеці нашої багатонаціональної країни, численних особистих книгозбірнях робітників, селян, інтелігенції. Творча спадщина великого українського революціонера-демократа увійшла у найширший побут радянського народу.

С. А. МАКАРЧУК (Украинская ССР)

ИВАН ФРАНКО — РЕВОЛЮЦИОНЕР, БОРЕЦ ПРОТИВ ПОЛИТИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ РЕАКЦИИ

Сорокалетие общественно-политической, литературной и научной деятельности И. Я. Франко от середины 70-х годов XIX в. до середины 10-х годов XX в. пришлось на противоречивую историческую полосу в развитии мира, России и Украины, и особенно западноукраинских земель в составе Австро-Венгрии. В 70-х — начале 90-х гг. XIX в. завершился этап восходящего капитализма. Рабочему движению всех стран в это время был присущ исторический оптимизм, вера в неминуемую победу социальной справедливости, возможно, даже переоценка действия объективных закономерностей. Распространенным было убеждение, что при всех обстоятельствах эти закономерности пробьют себе дорогу, приведут к уничтожению царства капитала, сметут капиталистическую эксплуатацию и расчистят путь к победе нового строя.

В конце XIX в. капитализм вступил в стадию империализма, что на определенное время укрепляло позиции капиталистического строя. Пролетарской вере в скорую победу нового строя реально было противопоставлено неожиданную историческую альтернативу — существование капиталистического строя в новых связях и формах неопределенно долгое время.

Только российское пролетарское движение, воодушевленное великим учением В. И. Ленина, увидело в империализме возрастание объективных экономических предпосылок социализма. Оно также прониклось осознанием громадной роли субъективного фактора в деле революционного преобразования общества — организации пролетариата, укрепления его политической партии.

Пролетарское движение западноевропейских стран, в том числе Австрии, с наступлением империализма вступило в серьезный кризис, углублявшийся вплоть до победы Великого Октября в России. Настрой на социализм сменяется оппортунизмом, пролетарский интернационализм все больше уступает место мелкобуржуазному национализму, классовая борьба в области экономической и социальной жизни подменяется парламентаризмом и т. д. В Восточной Галиции, где наряду с общими противоречиями капитализма особо остро выступали вопросы аграрных и национальных противоречий, с наступлением империализма рабочее движение, руководимое преимущественно пораженными национализмом лидерами, оказалось не в состоянии быть выразителем интересов угнетенного крестьянства и украинского национального большинства. На этой почве единая интернациональная Галицийская социал-демократическая партия (ГСДП) распадается на украинскую, польскую, а с 1906 г. и еврейскую партии.

В эпоху перехода капитализма в стадию империализма, когда только пролетарское движение могло универсально отражать потребности прогресса, не выдержал испытания временем революционный демократизм «Русько-Української Радикальної партії» (РУРП), основанной И. Франко и М. Павлыком в 1890 г. и руководимой с середины 90-х годов преимущественно М. Павлыком. Как член РУРП в 90-е гг. И. Франко не порывал связи с ГСДП, принимал личное участие во многих мероприятиях, организуемых социал-демократами, в том числе социал-демократами поляками и евреями.

В 90-х гг. И. Франко глубоко пережил многие негативные явления в общественной и личной жизни. Ему тяжело было сознавать, что лидеры социалистического движения в Галиции, у истоков которого стоял лично он, начали открыто менять интернациональные социалистические идеалы на подчинение рабочего движения польским национальным целям в буржуазной упаковке. И. Франко болезненно переносил неурядицы, постигавшие радикальную партию почти с самого начала ее основания. Уже 20 сентября 1893 г. он писал А. Крымскому о внутренних разногласиях в партии, вызванных стремлением «групи молодих» оторваться и обосновать новый орган [49, *416*]. В сентябре 1896 г. И. Франко вместе с М. Павлыком был в числе инициаторов организации отдельной Украинской социал-демократической партии. Он подписал «Поклик до робітників-русинів», призывающий это сделать. Но правая часть радикалов во главе с Т. Окуневским при поддержке М. Павлыка, не понимавшего значения союза рабочего класса и крестьянства, воспрепятствовала переходу радикалов на социал-демократические позиции. Руководители радикалов К. Трилевский, Т. Окуневский и др. вели свою партию по пути изоляции от рабочего движения. Партия теряла свою освободительную традицию начала 90-х гг.

В октябре 1898 г. VII съезд РУРП избрал М. Павлыка председателем правления партии, а ответственным редактором органа партии «Громадський голос» утвердил И. Франко [1]. Однако ни один последующий номер «Громадського голосу» не был подписан И. Франко. Ответственным редактором оставался М. Павлык. И. Франко оставил партию радикалов.

В 1895 г. И. Франко было грубо отказано в получении должности доцента Львовского университета, в 1897 г. усилиями реакции была забаллотирована его кандидатура на должность посла австрийского парламента. «Два попа Чубатый и Цукровский, сидевшие в избирательной комиссии в Тернополе,— писала много лет спустя социал-демократическая «Земля і Воля»,— признаются несколько лет позже, что посольский мандат Гладышовского вырвано воровством у доктора Франко» [2], хотя он получил подавляющее большинство голосов.

[1] Громадський голос.— 1896.— № 23—24.— 15 лист.— 1 груд.— С. 186.
[2] Земля і Воля.— 1911.— 11 черв.— С. 5.

В период, когда практически все политические партии Восточной Галиции, в том числе польские и украинские социал-демократы, вступили на путь политической деградации, И. Франко в 45 лет, умудренный опытом жизни и борьбы, отходит от партийной деятельности, но остается верен интересам трудового народа, идее социальной и национальной свободы народов, прогресса и гуманизма.

В исторической и литературной традиции утвердилось определение И. Франко как выдающегося украинского революционера-демократа. Следует при этом, однако, заметить, что революционный демократизм И. Франко в сравнении с революционным демократизмом Т. Шевченко и русских революционных демократов 40-х — 70-х гг. содержал в себе новые отличительные черты, обусловленные выходом на арену политической борьбы рабочего класса. Даже в художественном творчестве И. Франко связывал идею революционного преобразования общества в первую очередь с рабочим классом, его организованностью и сознанием. Это четко видно в его повести «Борислав сміється», в «Каменярах», «Гімні». Таким образом, определение «революционный демократ» в отношении к И. Франко наполнено новым содержанием, обусловленным выходом на арену общественной жизни и революционной борьбы пролетариата и осознанием И. Франко исторической миссии нового класса.

И в общественно-политическую жизнь И. Франко вступает, в первую очередь, как пропагандист идеологии рабочего класса — научного социализма. В 22-летнем возрасте, в августе 1878 г., И. Франко стал одним из редакторов рабочей газеты на польском языке «Ргаса». В конце 1878 г. в газете возник рабочий социалистический комитет в составе И. Франко, А. Маньковского, И. Данилюка, Б. Червеньского, координировавший работу сторонников социалистического учения и направлявший рабочее движение. В 1878—1881 гг. на страницах «Ргасу» были напечатаны статьи И. Франко «Чего мы требуем?», «Кто является рабочим?» «Как возник наемный труд?», «На кого мы работаем», «Чья вина?». В популярной форме писатель раскрывал классовые противоречия капиталистического общества, непримиримости интересов рабочих, с одной стороны, капиталистов и помещиков — с другой, разъяснял методы защиты интересов трудящихся при капитализме, с верой писал об исторической перспективе социализма. В 1881 г. упомянутые статьи были изданы отдельной брошюрой под заглавием «О ргасу».

В 1879 г. при активном участии И. Франко была составлена «Программа галицких социалистов», которая выдвинула требования всеобщего избирательного права, свободы слова, печати, ограничения длительности рабочего дня и пр. «Программе» в то же время была свойственна недооценка роли промышленного пролетариата в революционном переустройстве общества. Допускалась переоценка мирной возможности установления социалистического строя при сотрудничестве «самой буржуазии».

В интересах пропаганды социализма, усиленного развития рабочего движения И. Франко сотрудничал с польскими социал-демократами вплоть до 1897 г., когда был забаллотирован на выборах в австрийский парламент не без участия отдельных польских социал-демократов.

И. Франко был активным участником многих митингов, вечеров, кампаний, демонстраций, которые проводила Галицийская социал-демократическая партия даже после образования «Руської Української радикальної партії», то есть после 1890 г. Он шел даже в рядах манифестантов в честь 100-летия польской конституции 3 мая. Как гость и даже как участник художественной самодеятельности принимал участие в новогоднем вечере — встрече 1893 г., организованном во Львове ГСПД. Лично прочитал два своих перевода из Г. Гейне «Король Довговух» и «Диспути».

Отход И. Франко от практического сотрудничества с польскими социал-демократами, а затем и от сотрудничества с украинскими социал-демократами объяснялся усилением националистического уклона в деятельности польских социалистов Галиции. Диаметрально расходились взгляды И. Франко и большинства лидеров польской социал-демократии по вопросу отношения к российскому революционному движению. В духе шляхетских традиций самовосхваления идеологи польской социал-демократии преувеличивали значение революционной деятельности польских социалистических партий и польского пролетариата Королевства и других польских этнических территорий. Одновременно подчеркнуто недооценивали роль российского революционного движения. Польская социалистическая пресса рисовала Россию только как символ отсталости, реакции, грубости. И. Дашинский, вопреки новой исторической действительности, утверждал, что революционное движение в России «не может определять направление революционных движений у других народов. Надлежит думать,— рассуждал дальше он,— что российский пролетариат не скоро будет играть активную роль в политике. Самым сильным общественным классом в России является крестьянин-собственник, представляющий темный элемент, верящий в царя, как в бога, интересующийся только интересами своей общины» и т. д.[3] Даже в годы русской революции 1905—1907 гг. ГСДП не отошла от таких оценок.

Такое отношение деятелей ГСДП к России и российскому революционному движению резко контрастировало со взглядами И. Франко и его единомышленников. Для них ориентация на Украину в составе России, на русское революционное движение, на укрепление связей с передовой русской культурой — один из основных принципов идейно-политических убеждений и деятельности. Свое положительное отношение к передовой России он четко выразил в одной из ранних статей «Література, її завдання і найважніші ціхи [26, *5—14*]. В 1886 г. в письме М. Драгоманову он писал, что разрыв связи с Украиной (Восточной) угрожал бы Галичине полным упадком и удушением «тих невеликих іскорок хоч трохи розумнішого руху, які ще тепер тліють...» и что «зносини з Укр[аїною] можуть швидше чи пізніше довести до зміни теперішньої мертвеччини» [49, *66*].

[3] Nowy Robotnik.— 1896.— 20 lipca.

В 1889 г. в статье «Формальний и реальний націоналізм» [27, *355—364*] И. Франко подчеркивал громадное влияние русского народа на украинский народ. Как бы итоговым кредо И. Франко по вопросу отношения к русскому народу явилась написанная в 1905 г. статья «Ідеї й «ідеали» галицької москвофільської молодіжі», в которой он противопоставил ориентации прогрессивного украинского лагеря в Галичине на передовую Россию ориентацию отсталого общественно-политического течения москвофилов на русскую монархическую реакцию [45, *410—422*]. Очень важно помнить, что И. Франко предвидел возможность достижения политической самостоятельности Украины в федеративной связи с Россией. Касаясь этого вопроса, он писал в 1895 г.: «Політична самостійність можлива і в зв'язку з Росією, при федеральнім її устрою. До такого устрою пруть власне факти економічного життя»[4].

Неудивительно, что эта традиция четкой ориентации западноукраинских прогрессивных сил на передовые революционные и культурные силы России довлела и на установках образованной в 1899 г. Украинской социал-демократической партии вплоть до 1907 г. была в этой партии общепринятой.

И. Франко последовательно развенчивал буржуазно-помещичьи и буржуазно-националистические идеи, а также крестьянские иллюзии в отношении монархии Габсбургов как благодетеля народов. В то же время он разоблачал политику социального и национального угнетения в Восточной Галиции, которую монархия Габсбургов осуществляла, опираясь на польских помещиков и буржуазию. Начиная с 1867—1869 гг., когда рядом законов польский язык был объявлен языком управления, суда, образования для всей Галиции, то есть и для ее восточной украинской части, классовый союз венского двора и польских помещиков был запрещен политически и, по оценке И. Франко, вылился в реальную автономию польских господствующих кругов в Галиции, которые каждое дело способны решать в краевом сейме, «як це їм було любо» [46, 1, *309*].

Усматривая в польских помещиках главного классового врага трудящихся на месте, И. Франко последовательно разъяснял причины такого положения, доказывая необходимость объединения всех прогрессивных сил, в том числе «польского люда» [46, 1, *342*], для борьбы против существующих порядков. Революционер-демократ резко высмеивал анахронические идеи восстановления Польского государства в границах 1771 г.

Для оценки И. Франко в советской историографии и литературоведении почти аксиомой стала формула, что он близко подошел к марксизму. Не берусь судить о ее точности в отношении

[4] Житє і слово.— 1895.— Т. 4.— С. 483.

мировоззрения И. Франко, его философии, экономических взглядов, понимания исторического процесса, где И. Франко стоял на высоте своего времени. Однако в области политической деятельности такая оценка, на мой взгляд, верна.

Столкнувшись с политической деградацией радикального и социал-демократического движений, И. Франко вместо поиска новой опоры в лице передовых социал-демократов (а такие были — это в первую очередь те, кто в будущем окажется в числе основателей Коммунистической партии: И. Сияк, В. Коцко, И. Кушнир, Ф. Бекеш, Ф. Кон, также А. Коцко и др.) отходит от поиска путей организации политического авангарда трудящихся масс. И в этом также проявилась его ограниченность как участника, революционного деятеля. Однако следует иметь в виду, что всю свою жизнь И. Франко оставался верен идее борьбы против политической и социальной реакции, за революционное освобождение трудящихся.

Практическое участие в революционном движении, в пропаганде марксизма, идей пролетарского интернационализма — это только одна сторона И. Франко как революционера. Революционным содержанием и методом пронизаны также его исторические, экономические, литературоведческие и языковедческие труды.

В своей писательской, научной и общественной работе он твердо стоял на классовой точке зрения «робучих людей», практически при всех обстоятельствах принципиально и последовательно отстаивал их интересы, был поборником и глашатаем прогресса.

И. Франко четко видел те социально-политические силы, которые стояли на пути прогресса. Острое классовое чутье и выдающийся талант ученого-революционера давали ему возможность безошибочно определять, кто и какими действиями защищает реакцию и вынашивает планы усыпления свободолюбивых настроений народных масс, следовательно, ясно видеть, против кого необходимо вести бой в первую очередь. Современная советская историография Австро-Венгрии в главном разделяет франковский анализ социально-экономических основ и политической структуры машины управления и угнетения народных масс.

И. Франко понимал закономерности революционного процесса и революций, поэтому, исходя из состояния современного ему общества, не мог предполагать скорой победы социальной революции. В этих условиях одновременно с титаническим трудом, направленным на достижение целей отдаленного будущего, он вел неустанную борьбу за удовлетворение повседневных нужд трудового народа, его обороны «від визиску та утиску чужих і своїх паразитних елементів» [46, 1, *460*], в интересах культурного и национального развития. Однако и в этом случае И. Франко считал необходимым оставаться всегда на четкой идейной гражданской позиции, решительно отметал идейные компромиссы, сделки с революционной совестью. «Далеко краще в таких випадках,— писал он,— Farbe bekennen» [50, *229*]. Ярким образцом его верности идейным принципам был его отказ от предсмертной исповеди.

О. Ф. СКАКУН (Украинская ССР)

МАРКСИЗМ И ПРАВОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ ИВАНА ФРАНКО

Создание марксистской теории означало революционный переворот в истории политической и правовой мысли. Из государствоведения и юриспруденции изгонялся идеализм. Этому процессу в определенной степени способствовали революционеры-демократы, ставшие на путь теоретического усвоения марксизма. И. Франко, живший в Галиции в конце XIX — начале XX вв., принадлежал к революционно-демократическому течению политико-правовой мысли, которое противостояло и боролось с господствующей идеалистической политической, государственно-правовой идеологией: помещичье-клерикальной (москвофилы) и буржуазно-либеральной (народовцы). Постижение отдельных положений марксизма дало возможность И. Франко развить дальше лучшие традиции отечественной политико-правовой мысли; а их пропагандирование способствовало утверждению марксизма на украинских землях.

И. Франко не был специалистом в области юриспруденции, однако интерес к ней проявил еще в студенческие годы, учась на философском факультете Львовского университета. Этот интерес, подкрепленный практикой общественно-политической деятельности, привел к постановке ряда правовых вопросов. И. Франко обратил внимание на закономерности исторического развития права, тесную связь права и государства, корреляции права с экономикой, политикой, идеологией, возможные направления воздействия права на общественное развитие, соотношение права и закона, зависимость прав и свобод личности от реальных социальных гарантий. И. Франко знал буржуазно-помещичье законодательство Польши, пытался проникнуть в сущность буржуазного права собственности, прекрасно ориентировался в вопросах государственного права, изучал уголовное, гражданское, земельное законодательства Австро-Венгрии, интересовался вопросами международного права. Его предвыборные выступления содержат оценки законодательных актов правительства и практики правоприменения. Многие положения И. Франко о праве, законе, уголовной юстиции, законности либо сложились под влиянием идей марксизма, либо совпадали с ними.

И. Франко руководствовался марксистским пониманием соотношения базиса и надстройки, экономики и политики, экономики и права. Решительно выступая против теории естественного права

частной собственности на землю, пропагандируемой в Галиции клерикальным идеологом А. Шептицким, И. Франко, используя «Капитал» К. Маркса, показал, кто в эксплуататорском обществе является юридическим, а кто — фактическим собственником земли, обнажил видимость юридической формы частной собственности крестьянина на землю («приватна власність землі є тільки юридичною функцією... Поперед усього дійсним власником є держава...— Далі власником є місцевий капітал...»), констатировал факт повсеместной охраны интересов собственников, выдаваемых за «природне право» [45, *390*]). Основываясь на марксистской мысли, что правовая форма есть надстроенное отражение материального, экономического отношения, И. Франко пришел к выводу, что частное право земельных собственников развивалось параллельно с частной собственностью. Подчеркивая связь права с экономикой общества, его зависимость от «социального строя», И. Франко не возвышал его над государством, как это делали сторонники теории естественного права. Вместе с тем он не выводил право прямо из экономики, понимая, что право немыслимо без государственной власти. Он отмечал классово-волевую сущность буржуазного права. Обращаясь к капиталистам, И. Франко восклицал: «...право в вас лиш щит, котрим безправ'я закриваєсь!» [1, *156*].

Рассматривая справедливость и право, справедливость и равенство в тесной связи, И. Франко не отождествлял их, оценивал право с позиции справедливости, но не справедливости вообще, а социальной справедливости, «правды» трудового народа. По его мнению, право призвано регулировать отношения между людьми по владению, пользованию и распоряжению продуктами труда, охранять свободу и неприкосновенность личности, а не частной собственности. Он требовал, чтобы в праве были воплощены начала гуманизма, справедливости, прав и свобод личности и общества.

Право и закон правильно рассматривались И. Франко как генетически и функционально связанные институты, но отнюдь не тождественные. В понятие закона он вкладывал определенное содержание. Поскольку в Австрии по конституции 1867 г. правительство вправе было само издавать законы в промежутке между сессиями парламента и широко пользовалось этим, нарочно прибегая к отсрочке созыва парламента либо роспуска его, то правительственные акты были отнесены им к категории закона. К законам приравнивались и нормативно-правовые акты галицкого сейма, так называемые указы. В отличие от австрийских государствоведов, различавших законы конституционные, основные и династические, И. Франко делил законы на общегосударственные (в пределах Австрии) и местные (для Галиции). В общегосударственных законах он различал текущие и конституционные законы. Указы, изданные галицким сеймом, считались текущими законами местного значения. В теоретико-правовом отношении такой подход к классификации законов во времени и пространстве был прогрессивным, тем более, что И. Франко придерживался твердой линии

в отношении лишения правительства права издавать законы (ст. 14 конституции Австрии 1867 г.) и оставления этого права за парламентом [47, *119—122*].

Особое внимание И. Франко уделил показу антинародной сущности основного закона Австрии — конституции 1867 г. Он называл ее «бумажной», «формальной», бесполезной для «мужика», но выгодной для властвующих. По определению И. Франко, это была «конституция классовая, конституция для классов привилегированных». При этом он постоянно подчеркивал отсутствие гарантий для ее реализации, что вело к «нарушению конституционных законов» [1].

Привлекаемый к судебному следствию и суду, И. Франко познал деятельность уголовной юстиции. Обращаясь к характеристике суда, следственного аппарата, пенитенциарных заведений, И. Франко вскрыл иллюзорность буржуазного института равенства всех перед законом. Он отмечал, что суд лишь изображает защиту порядка, а на самом деле, как и основной закон, был «одной машины колесо», то есть «колесо» буржуазно-государственной полицейско-бюрократической машины, что первая основа независимости суда — его удаленность от администрации — существовала только на бумаге. И. Франко отметил, что судебный процесс ориентирован в пользу обвинительного следственного начала, что нарушаются стадии судебного процесса: на предварительном разбирательстве выступают подставные лица в качестве свидетелей, следствие заранее направляется в русло, выгодное для обвиняемого-помещика. Он критиковал такой порок судебного следствия, когда виновный находился по нескольку месяцев под арестом, считал крупнейшим изъяном процесса «заочний присуд» [2]. Отмечая, что целью судебного процесса должно быть вынесение справедливого наказания, то есть наказания, соответствующего тяжести преступления независимо от социального положения лица, совершившего его, И. Франко вынужден был констатировать, что в условиях буржуазного государства этого сделать нельзя. Здесь «всюду преследуют правду, всюду неправда одна» [3].

Пробыв почти 15 месяцев в заключении в галицких тюрьмах, И. Франко изучил тюремный режим («тюремные порядки»), направленный на унижение человеческого достоинства, на моральное и физическое истязание личности. Указав на отсутствие регламентирования режима в тюрьмах, предоставление администрации неограниченной возможности произвола, избиений, прямых убийств заключенных, он поднял голос протеста против нарушений законности органами уголовной юстиции, которые призваны стоять на страже закона [4].

---

[1] *Франко И.* Избр. соч.— М., 1981.— С. 506, 507.

[2] *Возняк М.* Іван Франко і баденівські вибори 1897 р. // Іван Франко : Статті і матеріали.— Львів, 1955.— Зб. 4.— С. 61.

[3] *Франко И.* Избр. соч.— М., 1981.— С. 43.

[4] *Франко И.* Там же.— С. 486.

У И. Франко было сильно развито демократическое чувство ненависти к произволу и беззаконию. Преломленное через критическое отношение к социально-политической и правовой действительности Галиции, оно было направлено против всего мира угнетения и эксплуатации и поставлено в тесную связь с революционным переходом на позиции социализма, демократии, способных обеспечить социальную справедливость и ликвидировать правонарушения, связанные с ограничением свободы бедного со стороны богатого. Критико-революционная оценка буржуазной действительности вела И. Франко к марксизму, к научному социализму.

Критикуя буржуазный парламентаризм и показывая разрушение законности в период империализма, И. Франко считал возможным использовать буржуазное право и закономерность в интересах трудящихся, рассматривал борьбу за законодательные уступки, за завоевание всеобщего избирательного права не как самоцель, а как одно из средств, ведущих к более высокой цели — уничтожению эксплуататорського права[5]. Если осуществление всех интересов рабочих и крестьян он считал возможным лишь при условии завоевания ими политической власти, то отдельные требования правового характера, по его мнению, могут быть удовлетворены еще в условиях буржуазного строя[6]. В этом вопросе его взгляды совпадали с марксистскими.

Вопрос о социалистической («народной») революции и буржуазной законности решался И. Франко с революционных позиций, близких марксистским. Революция, с его точки зрения,— это прогрессивный и закономерный ответ трудового народа на беззаконие, творимое господствующим классом, направленный на упразднение эксплуататорского строя с его государственно-правовыми атрибутами. По существу, И. Франко был сторонником одного из важных общетеоретических положений права — о диалектической взаимосвязи борьбы трудящихся масс за законы, создающие нормальные условия для развития их личности, с борьбой за коренное изменение социальных устоев общества, которое одно только и может создать такие условия.

---

[5] Ни в Австрии, ни в Венгрии, которые считались конституционными государствами, не было всеобщего избирательного права. Оно было введено в Австрии законом от 26 января 1907 г.

[6] *Франко И.* Соч.: В 10 т.— М., 1976—1986.— Т. 10.— С. 290, 504.

М. Я. ГОЛЬБЕРГ (Украинская ССР)

ИВАН ФРАНКО И ИДЕЯ РЕВОЛЮЦИОННОГО СОЮЗА СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

В истории мировой славистики И. Франко принадлежит исключительное место. В пору острых дискуссий о структуре, сущности и задачах славяноведения[1] он всей своей деятельностью ученого, критика, писателя, переводчика, общественного деятеля отстаивал широкое понимание славистики как комплекса дисциплин, исследующих духовную жизнь славянских народов в ее многообразных проявлениях. При этом Франко постоянно увязывал рассмотрение научной славистической проблематики с конкретными задачами борьбы за социальное и национальное освобождение славянских народов.

На развитие славистической концепции И. Франко большое влияние оказали балканские события 70-х годов XIX в., когда южные славяне поднялись на борьбу против векового гнета Османской империи, против военно-феодального режима. Первые выступления И. Франко по славянской проблематике были откликами на революционные события, происходившие на славянском Юге. Достаточно вспомнить такие его статьи, как «Літературні письма» (1875) і «Сербські народні думи і пісні» (1877).

Продолжая и развивая традиции декабристов и А. Мицкевича, русских, польских, сербских и болгарских революционных демократов, И. Франко наполнял идею славянской взаимности новым революционным содержанием, выступал как борец за революционный союз славянских народов. Он вел неутомимую работу по укреплению связей между прогрессивными силами славянских народов. Его теоретическая деятельность, осмысление им уроков истории неотделимы от революционной практики, от активного участия в революционной борьбе.

В поле зрения И. Франко находились различные концепции славянского единства, различные решения вопроса о месте и роли славянства в мировой истории. В своих работах, в частности в статье «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер», он характеризует эти концепции, особое внимание уделяя немецкому просветителю Гердеру, деятелям чешского национального Возрождения, русской славистике второй половины XIX в.

---

[1] *Марков Д. Ф.* Сравнительно-исторические и комплексные исследования в общественных науках: Из опыта изуч. истор. и культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы.— М., 1983.— С. 53—54.

В статьях «Літературне відродження полудневої Русі і Ян Коллар» и «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер» И. Франко дает оценку выдвинутой Яном Колларом программы славянского единения. Он отмечает историческое значение этой программы и одновременно указывает на ее ограниченность, которая, по его мнению, состояла в том, что чешско-словацкий будитель не охватил всего комплекса славянских взаимоотношений и не уделил должного внимания политической стороне проблемы. Следует отметить, что сам Коллар подчеркивал сугубо культурный характер славянского сближения [2]. Для И. Франко политический фактор является решающим, определяющим. Говоря о значении этого фактора, он поднимает вопрос о роли и значении славянского Возрождения для развития культуры славянских стран.

Одним из первых в истории мировой славистики И. Франко поставил вопрос о связи культуры, в частности художественной, с освободительным движением. Он исследовал национально-освободительные и антифеодальные движения в славянских странах, рассматривая культуру как важный компонент, как органическую составную часть этих движений.

И. Франко говорит о социальном смысле идей славянского национального Возрождения, об их революционизирующей роли. С большой теплотой пишет он о деятелях этого периода — И. Добровском, П. Шафарике, Вуке Караджиче. По его словам, это была «эпоха великого культурного оживления и умственного пробуждения среди западного и южного славянства» [27, *145*].

Сам Франко-славист предстает перед нами как деятель нового типа, осуществивший синтез традиций славянского национального Возрождения, достижений академической славистической науки и революционной идеологии.

Свою славистическую концепцию И. Франко строит на основе широких по хронологическому и географическому охвату материала, с учетом сложности и противоречивости исторического развития каждого славянского народа, межславянских контактов в целом. Он исследовал различные формы исторических, культурных контактов, по существу закладывая основы системного подхода к ним [3]. При этом И. Франко ставил и решал вопрос о единстве интернационального и национального в мировом историческом процессе. Именно благодаря пониманию диалектики интернационального и национального Франко сумел решить вопрос об основных движущих силах межславянских культурных и литературных взаимосвязей, рассмотреть генезис и развитие идеи славянской взаимности с позиции историзма. Для него определяющее значение имело то, какой конкретный социальный, классовый смысл содержался в тех или иных трактовках идеи славянской взаимности [4]. Говоря о единстве славян, И. Франко исходил из наличия противоположных, антагонистических сил в каждой нации.

[2] *Лешиловская И. А.* Идеи единения славянских культур в первой половине XIX в. // Формирование национальных культур в странах Центральной и Юго-Восточной Европы.— М., 1977.— С. 120.

[3] Подробно об этом см.: *Гольберг М. Я.* Іван Франко і перший сербський переклад роману І. С. Тургенева «Новь» : До питання про славістичну концепцію І. Франка // Іван Франко — майстер слова і дослідник літератури.— К., 1981.— С. 363—378.

В 1891 г., выступая на первом съезде прогрессивного славянского студенчества, И. Франко подчеркнул: «...понимаем славянскую взаимность не как какое-то единство только славянской культуры, не как какую-то платоническую симпатию, не как фразу, а как тяжелый труд в конкретных интересах славянского трудового народа, в интересах каждого отдельно взятого народа, славянского, в первую очередь, а потом в общих интересах всех народов» [5]. В статье «Глухі вісті» И. Франко упоминал факты из истории славянства, свидетельствующие о солидарности и дружбе, о взаимной поддержке славянских народов в борьбе за независимость: «Каждый народ, добивающийся политической свободы, порождает нашу симпатию; наша история подтверждает это многими примерами. Даже в Черногории и Сербии лилась в великих боях за народную самостоятельность также кровь наших борцов,— а кровь эта доныне не выродилась в наших жилах. Однако же, симпатизируя всяким стремлениям к народной воле и независимости, мы всегда были и являемся врагами всяких стремлений к возвышению одного народа над другим» [46, *342*]. Большое значение имеет статья «Два панславізми», которая характеризует И. Франко как неутомимого борца против шовинизма и национализма, против автославизма и реакционного славянофильства.

И. Франко выступал против попыток фальсификации и выпрямления исторического и историко-культурного процессов, которые, по его мнению, необходимо исследовать во всей полноте, с привлечением конкретных фактов.

И. Франко неоднократно возвращается к вопросу об отношении славян к России, о роли России в славянском мире. Он предостерегает от ориентации на русское самодержавие, от иллюзий относительно освобождения под «крыльями русского орла». В то же время И. Франко призывает к союзу с демократической Россией, со свободолюбивым русским народом. Именно русская прогрессивная культура должна, по его мнению, влиять на развитие культуры других славянских народов, содействовать развитию демократических, революционных сил [6].

Создавая свою концепцию славянской взаимности, И. Франко учитывал опыт освободительной борьбы южных славян, те факты,

[4] *Пархоменко М. Н.* Эстетические взгляды Ивана Франко.— М., 1966; *Гром'як Р. Т.* Роль І. Франка в інтернаціоналізації української літератури кінця XIX — початку XX ст.; Деякі теоретико-методол. питання // Іван Франко — майстер слова і дослідник літератури.— К., 1981.— С. 63—80.

[5] Зв'язки Івана Франка з чехами і словаками.— Братіслава, 1957.— С. 402.

[6] *Вервес Г. Д.* Іван Франко і питання українсько-польських літературних взаємин 70—90-х років XIX ст.— К., 1957.— С. 93—102; *Журавська І. Ю.* Іван Франко і зарубіжні літератури.— К., 1961.— С. 172—176; *Кирилюк Є. П.* Українські революційні демократи і літератури західних і південних слов'янських народів.— К., 1963.— С. 67—70.

которые свидетельствовали о поддержке ее представителями передовой украинской и русской общественности, об интересе прогрессивных деятелей России и Украины к жизни и борьбе южного славянства. К этой проблеме он обращается в ряде своих работ, начиная с цикла «Літературні письма» и заканчивая фундаментальным «Нарисом українсько-руської літератури». Идею революционного союза славянских народов И. Франко обосновал, опираясь и на изучение исторического материала, и на внимательное исследование современной ему политической ситуации, сложившейся в славянских странах.

И. Франко проявлял большой интерес к деятельности выдающихся представителей славянской революционной демократии — Светозара Марковича, Христо Ботева, Любена Каравелова. Он считал, что с их трудами необходимо широко знакомить украинскую общественность. Сам И. Франко внимательно изучал их деятельность, рассматривая ее в широком историческом контексте.

Как показывает изучение произведений И. Франко, его личной библиотеки и архива, в поле зрения Каменяра были те произведения славянских революционных демократов, в которых обосновывалась мысль о том, что достижение свободы невозможно без решения социальных вопросов, без народной революции.

Внимание И. Франко привлекала, например, работа Св. Марковича «Србија на Истоку» — вдохновенный манифест сербской революционной демократии, в котором была выдвинута идея народной революции на Балканах, идея единства народов, борющихся за свою свободу [7].

Деятельность И. Франко в области славистики — блестящий пример единства глубокой научной мысли и революционной деятельности, теории и практики. Великому Каменяру удалось создать целостную и яркую славистическую концепцию, которая не утратила своего значения и в наши дни. Основа этой концепции — мысль о революционном союзе славянских народов.

---

[7] *Гольберг М. Я.* Заметки Франко на полях книги Марковича // Сов. славяноведение.— 1966, № 5.— С. 43—50.

М. В. ДЕМЧЕНКО (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО — ПЕРЕКЛАДАЧ «КАПІТАЛУ» К. МАРКСА

Велику роль у пробудженні свідомості трудящих, у підготовці грунту для сприйняття ними революційної пролетарської ідеології на території західноукраїнських земель відіграла активна суспільно-політична діяльність полум'яного популяризатора марксизму — І. Франка.

Інтерес І. Франка до марксистських ідей був загальновідомим. Австрійські власті кілька разів арештовували його і тричі притягали до судової відповідальності, обвинувачуючи його не тільки в революційній діяльності, а й в пропаганді соціалізму. А царська жандармерія і цензура вважали І. Франка соціал-демократом і марксистом [1].

З творами основоположників наукового соціалізму І. Франко познайомився ще в студентські роки, коли він наполегливо вивчав усю найновішу літературу з філософії, політичної економії, історії. Та особливий інтерес у І. Франка викликав «Капітал» К. Маркса, який, як відомо, знаходився в особистій бібліотеці І. Франка уже напередодні першого арешту в 1877 р. Ця книга допомогла І. Франкові зрозуміти економічну основу капіталістичного суспільства і прийти до висновку про неминучість заміни капіталістичного ладу соціалістичним. В той же час І. Франко шкодував, що ця книга К. Маркса буде мало зрозумілою для непідготовленого читача, тому він поставив перед собою мету викласти її короткий зміст у доступній для робітників і селян формі. Частково він виконав це завдання: у 1878 р. він написав популярну брошуру «Що таке соціалізм?», яку згодом назвав «Катехізисом економічного соціалізму». Автор у загальних рисах виклав основні економічні риси майбутнього соціалістичного ладу, переповів у популярній формі окремі положення «Капіталу».

Для підготовки широкої маси читачів до самостійного вивчення «Капіталу» І. Франко вибрав один з найбільш доступних для початківців, що вивчають цей твір,— 24-й розділ першого тому — «Так зване первісне нагромадження», в якому з'ясовується процес виникнення капіталу, яскраво розкриваються перед читачем основні риси капіталістичного суспільства. «А для своєї цілі,— підкрес-

---

[1] *Бонч-Бруєвич В. Д.* Моє листування з Іваном Франком // Єднання братніх літератур.— К., 1954.— С. 39.

лював І. Франко,— ми не можем найти кращого провідника над Карла Маркса, котрий в однім розділі своєї книжки «Капітал» списав короткий, хоть яркий перегляд того, як розвивалася капіталістична продукція. З цим розділом ми й хочемо познакомити наших читачів» [44, 1, *31*].

У 1879 р. І. Франко здійснив переклад на українську мову 24-го розділу «Капіталу» і мав намір опублікувати його як додаток до свого підручника політичної економії. Коли ж видання цього підручника виявилось неможливим, І. Франко задумав видати переклад розділу окремо у випусках «Дрібної бібліотеки». Для цього він написав передмову, де в короткій і популярній формі виклав в основних рисах зміст першого тому «Капіталу», вказавши на основне в ньому — теорію додаткової вартості. Автор, слідом за К. Марксом, показував, що капітал постає і зростає не з грошей, як твердили буржуазні економісти-вульгаризатори, а з експлуатації робітників, внаслідок якої капіталісти одержують додаткову вартість. Отже, І. Франко розраховував познайомити широке коло читачів з марксистським вченням і разом з тим заохотити передову українську громадськість до вивчення всього твору К. Маркса. Що ж до 24-го розділу «Капіталу», то І. Франко писав: «Сей важний розділ Марксової книжки — прекрасний культурно-історичний очерк — зрозумілим буде і окремо від цілої книжки, і ми хочемо познайомити з ним нашу громаду як для самої його великої стійкості наукової, так і для того, щоб заохотити всіх, хто тільки владає німецькою мовою, до читання цілої Марксової книжки» [44, 1, *32*].

На жаль, у зв'язку з репресіями властей і нестачею коштів «Дрібна бібліотека» в 1880 р. перестала виходити. Підготовлені для неї переклади творів основоположників марксизму, в тому числі і 24-й розділ «Капіталу» К. Маркса, були опубліковані лише в 1926 р. М. С. Возняком у прогресивному журналі «Культура» (№№ 4—9) під назвою «Початок і історичний розвиток капіталістичної продукції».

В цілому ж Франківський переклад 24-го розділу першого тому «Капіталу» К. Маркса мав дуже важливе значення у справі поширення ідей наукового соціалізму серед прогресивної частини галицької інтелігенції та передових робітників, розвитку соціально-економічної думки на Україні, зокрема для становлення наукової, політекономічної термінології.

Вивчаючи і популяризуючи «Капітал» К. Маркса, І. Франко тим самим яскраво показував на прикладах Галичини умови праці, життя і революційну боротьбу трудящих за соціальне й національне визволення.

П. С. СОХАНЬ (Украинская ССР)

ИВАН ФРАНКО И РЕВОЛЮЦИОННО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В ЮЖНО-СЛАВЯНСКИХ СТРАНАХ

В плеяде выдающихся деятелей мировой культуры второй половины XIX — начала XX вв. И. Франко принадлежит по праву одно из почетных мест. Великий сын украинского народа, выдающийся писатель, ученый-мыслитель и общественный деятель революционно-демократического направления, И. Франко был вместе с тем и революционным борцом-интернационалистом по образу мышления, классовому чутью и характеру своей общественной деятельности.

Хотя в целом И. Франко как сын своей эпохи и не поднялся до правильного научного понимания марксистского учения о классовой борьбе пролетариата и его ведущей роли по отношению к крестьянству, он сумел верно осмыслить и отразить в своей литературной, научной и общественной деятельности такие важнейшие идеи из марксистского учения, как неизбежность замены капиталистического общества новым — социалистическим, об интернациональном характере социальной борьбы трудящихся, о диалектической взаимосвязи национального и интернационального в этой борьбе и в развитии духовной культуры и др., которые позволили внести ему существенный вклад в теорию и практику мирового освободительного движения и всемирно-исторического культурного процесса.

Это дает нам основание вполне оправданно говорить о международном значении всей творческой деятельности И. Франко. Об интернациональных связях И. Франко с деятелями культурно-просветительного и освободительного движений других стран в целом имеется уже немало исследований. В абсолютном большинстве их прежде всего фиксируется внимание на чисто профессиональной стороне этих связей в области литературы, фольклора и других сферах.

В данном случае хотелось бы привлечь внимание к социальной, революционно-демократической направленности этих связей на примере его отношений с южно-славянскими народами.

Всю свою жизнь И. Франко был страстным поборником дружбы, братства и единения славянских народов. Но стремление к этому у него проявлялось и базировалось не на этнически-национальной, а на социально-классовой основе. Без учета этого обстоятельства нельзя раскрыть во всей полноте интернациональное величие творчества и общественной деятельности И. Франко.

Великий Каменяр горячо любил русский народ и был восторженным приверженцем культурного наследия его великих сынов — Пушкина, Некрасова, Салтыкова-Щедрина и Тургенева, Толстого и Островского, Герцена и Белинского, Чернышевского и Добролюбова. Но столь же страстно он ненавидел царское самодержавие, Россию помещиков и фабрикантов. Как и Герцен, он видел две России — Россию жандармскую и Россию народную, прогрессивную. Осуждая и ненавидя первую, он всем сердцем тянулся к России народной, призывая ее дробить мрачную скалу царизма, бороться за новый, светлый и справедливый мир. Точно так же он различал две стороны в обществе и в других славянских странах, проявляя прежде всего интерес и в истории, и в культуре этих стран ко всему прогрессивному, выражавшему мысли и чаяния народных масс. Будучи убежденным сторонником дружбы и братства всех славянских народов, он резко отрицательно относился, в частности, к так называемому официальному панславизму, представители которого ратовали за объединение славян вокруг царского престола.

Свое кредо в этом вопросе И. Франко четко изложил в обращении к чехам в 1887 г., в котором писал: «Если вы хотите дружить с Россией, то, если вы не потеряли человеческого достоинства, можете делать это только с благороднейшей частью русского общества, словом с Россией Тургенева, Салтыкова, Чернышевского, Писарева и т. д., а не Россией Мещерского, Суворина и Каткова» [1].

То, что сам И. Франко постоянно придерживался этого курса, четко просматривается в его отношениях с южнославянскими народами. Интерес к истории и культуре южных славян проявился у Франко рано, еще в период его учебы в Дрогобычской гимназии и Львовском университете. Это была середина 70-х годов XIX в., когда развернулось мощное национально-освободительное движение южнославянских народов, вылившееся в ряд героических восстаний: в Боснии и Герцеговине (1875), Старозагорское (1875) и Апрельское (1876) в Болгарии. И примечательно, что молодой И. Франко откликается на них рядом своих произведений. В журнале «Друг» (1875) он публикует «Від'їзд гуцула», а в 1876 г.— «Задунайську пісню», в которых воспевает патриотическую борьбу горцев и, обращаясь к образу любимого народного героя южных славян — богатыря Марко Кралевича, провозглашает, что сон его кончился и он снова поднимает свой меч возмездия против османских завоевателей. В «Задунайській пісні» И. Франко непосредственно сам обращается к братьям-славянам с призывом подняться на борьбу и объединенными усилиями свалить тиранство с тронов не только на Балканах, но и во всей Европе, чтобы установить новый справедливый порядок. «Брати-слов'яни, бог свободи І вас зове на бій святий! Вставайте, братнії народи, Зваліть тирана з висоти! Він не опреться вам, він хорий, в Європі встане день новий!» [3, *302*].

[1] *Рыльский М.* Иван Франко и славянство // Славяне.— 1956.— № 7.— С. 29.

Выражением солидарности с освободительной борьбой южнославянских народов и призывом к совместной освободительной борьбе пронизаны и некоторые другие его произведения этого периода. В 1877 г. И. Франко в том же журнале «Друг» пишет рецензию на книгу М. Старицкого «Сербські народні думи і пісні», в которой был дан перевод 50 эпических песен сербского народа. Из них И. Франко выделяет прежде всего два произведения — «Банович Страхиня» и «Косове поле», отражающие наиболее героические страницы в прошлой истории сербского народа. И это опять-таки не случайно. Битва на Косовом поле в 1389 г. была последним решающим сражением сербов и боснийцев против османских завоевателей, в котором, несмотря на героизм южных славян, они потерпели поражение, и южнославянские земли попали под зависимость Османской империи.

Подчеркивая, что в народной думе «Банович Страхиня» рассказывается о зверствах турков на сербской земле и заслуженной расплате за это, а песня «Косове поле» воспевает героизм защитников свободы южнославянских земель, И. Франко пишет, что эти народные думы и песни «не гріх зачислити до найкращих і найвикінченіших творів, які де-коли сплодила фантазія народу» [26, *54*]. В тех конкретных условиях развертывания национально-освободительной борьбы на Балканах И. Франко сознательно привлекает внимание к этим страницам наиболее героической истории прошлого. «І справді, в слов'янській історії,— пишет он,— годі найти величнішого предмета до епосу як битва на Косовім полі. Свобідний, лицарській народ, независиме царство, слава і сила і початки розцвітаючої просвіти,— все гине, пропадає на довгі століття» [26, *54—55*]. И он призывает новым героизмом всего народа в борьбе возродить свободу, независимость и славу прошлого.

Показательно, что и в дальнейшем, проявляя постоянный интерес к народному эпосу, литературе, культуре в целом и истории южнославянских народов, И. Франко отбирал для рецензирования и перевода на украинский язык прежде всего те произведения, в которых с особой силой звучали социальные мотивы и которые всем своим содержанием звали трудящихся на борьбу за национальное и социальное освобождение.

Большой интерес И. Франко в течение всей своей жизни проявлял, в частности, к истории гайдукского движения на Балканах. Это вытекало из его общей революционно-демократической мировоззренческой концепции, из его понимания исторического процесса как истории народных масс, народных движений. «Історія народів,— писал Франко,— се не історія «господ Обманових», а історія народних мас і тих соціальних, економічних та духових течій, які з непереможною, елементарною силою проявляються в їх житті» [45, *416*].

Позднее, уже в начале XX в., он снова пишет, что «всемирная история — не история героев, а история массовых движений и перемен».

В 1888 г. в сборнике «Зерна» И. Франко опубликовал переведенные им на украинский язык четыре гайдукские песни, которые он взял из первого тома произведений болгарского революционного демократа Любена Каравелова. Примечательно, что революционер-демократ И. Франко обращается к произведениям болгарского революционного демократа Л. Каравелова и характеризует его в предисловии к своим переводам как «славного болгарського писателя і борця за свободу народну» [10, *75*]. Отобранные И. Франко песни у Л. Каравелова не имели названий. Франко дает названия переводам, подчеркивая ими социальный характер их содержания. Вот эти названия: «Сирота йде в гайдуки», «Чого хотіли гайдуки», «Скривджений слуга шукає правди в гайдука», «Дівчина сприяє гайдукові». Публикуя перевод этих народных песен, И. Франко особо подчеркивает те места, которые несут максимальную социальную нагрузку. Так, в песне «Чого хотіли гайдуки?» он подчеркнул слова:

«Щоб рідну землю відбити,
Дітей з неволі вернути,
Жінок від ганьби вхистити,
Батьківщину славну згадати,
Нещасну неньку помстити» [10, *78*].

В гайдукском движении южных славян И. Франко находил много общего с социальными движениями на Украине, в частности — с движением опрышков, действия которых называл формой «народного протесту проти пануючих суспільних порядків» [27, *133*]. Говоря о гайдуках, И. Франко писал: «Там, в лісах і полонинах, гуляли ті гайдуки так, як колись наші опришки, і відтам нападали вони більшими або меншими дружинами на доли, на села і містечка, на двори турецьких бишів або й своїх багатих чорбаджіїв, грабували, мстилися за кривди свої і народні» [10, *74*].

К гайдукским мотивам И. Франко обращался и в последующие годы, в частности в переводе им болгарской народной песни «Дівчина-воячка» и др. В 1898 г. в «Літературно-науковому віснику» он опубликовал собственный перевод рассказа сербского писателя Луки Йововича [2] «Гайдуки», отметив, что это «прекрасний образок з життя чорногорців». Раскрывая борьбу гайдуков против турецких угнетателей, И. Франко вновь подчеркивает их родство с украинскими опрышками.

Исключительный интерес представляет отношение И. Франко к творчеству и революционной деятельности таких выдающихся для второй половины XIX в. болгарских и сербских революционных демократов, как Л. Каравелов, Г. Раковский, Х. Ботев, С. Маркович и др. Творчество и деятельность этих революционных демократов импонировали И. Франко прежде всего их социальной революционно-демократической направленностью. Об интересе И. Франко к ним свидетельствуют и многочисленная его переписка с различными общественными и культурными деятелями, и его личная библиотека, в которой имеются многие их произведения, и содержание самого творчества Великого Каменяра.

[2] ЛНВ.— 1898.— Т. 1.— С. 103.

Выше уже говорилось о переводе И. Франко болгарских народных песен из сборника Л. Каравелова. В своих историко-фольклористических исследованиях И. Франко неоднократно обращался к творчеству Л. Каравелова и других болгарских революционных демократов. В архиве И. Франко сохранились переведенные, но не опубликованные при жизни произведения Л. Каравелова [10, *453*]. При содействии И. Франко в 11-м и 13-м томах «Літературно-наукового вісника» были опубликованы произведения Г. Раковского и Р. Жинзифова. Большой интерес И. Франко проявил к революционной поэзии Х. Ботева. Из переписки И. Франко с болгарским писателем П. Тодоровым видно, что он просил его прислать сборник стихов Х. Ботева, который и был ему выслан. Он хранится в личной библиотеке И. Франко. По поводу поэзии Х. Ботева И. Франко вел переписку с немецким переводчиком славянских поэтов Г. Адамом, который к одному из своих писем к И. Франко приложил переписанные им три стихотворения Х. Ботева, в том числе самое знаменитое — «Хаджи Димитр» [3]. В библиотеке И. Франко хранится сборник поэзии Х. Ботева, изданный в Кюстендиле (Болгария) в 1901 г. В одном из писем к П. Тодорову от 20 декабря 1902 р. И. Франко писал ему о своем намерении «перевести всего Ботева и издать его произведения отдельной книгой с портретом и биографией» [50, *219*]. К сожалению, это намерение И. Франко не было осуществлено. Но сам факт такого желания и намерения весьма показателен.

Об интересе И. Франко к национально-освободительной борьбе южнославянских народов свидетельствуют и многие другие факты из его переписки с М. Драгомановым периода проживания последнего в Болгарии (1889—1895 гг.), а также с П. Тодоровым, И. Шишмановым и другими видными болгарскими деятелями. В письме к М. Драгоманову 17 октября 1890 г. Франко, в частности, просил прислать ему произведения З. Стоянова, автора известных «Записок об Апрельском восстании 1876 г. в Болгарии», и др. литературу [49, *262*].

Об этом же свидетельствуют и хранящиеся в библиотеке И. Франко книги по истории и культуре славянских народов, в частности «История сербской книжовности» С. Новаковича и др. Но особый интерес вызывают хранящиеся в библиотеке и архиве И. Франко книги и рукописи видного сербского революционного демократа Светозара Марковича. В частности, имеется его книга «Начала народной экономии или наука о народном благосостоянии» по Н. Г. Чернышевскому, подготовленная С. Марковичем и изданная в Белграде в 1874 г. В архиве Каменяра хранится рукопись его перевода книги С. Марковича «Србја а на истоку» (Нови Сад, 1882). Эти работы И. Франко очень ценил, о чем, в част-

[3] ІЛ. Ф. 3, № 1624.

ности, свидетельствуют сделанные им пометки в первой из них на 29-и страницах [4].

Нельзя не отметить и то, что революционно-демократическая направленность творчества И. Франко, в свою очередь, еще при его жизни вызвала большой интерес прогрессивной общественности Болгарии, и прежде всего революционно-марксистского течения социал-демократов. Еще в 1894 г. один из соратников Д. Благоева и популяризатор марксизма в Болгарии Г. Бакалов перевел с польского на болгарский язык рассказ И. Франко «Як пан собі біди шукав» («Де е бедата») и опубликовал его в «Рабочей библиотечке». Газета болгарских социал-демократов «Социалист» (1895, № 60), сообщая читателям о выходе этого рассказа И. Франко, писала: «Всі, хто цікавиться робітничою справою, прочитає з задоволенням цю маленьку, але дуже хорошу повість. Особливо важлива вона для робітників» [5].

В 1900 г. болгарские читатели познакомились еще с одним произведением И. Франко. Журнал «Български преглед» в № 9 опубликовал его рассказ «Муляр», в котором раскрывается тяжелая жизнь рабочих. Эти произведения И. Франко с интересом читались трудящимися Болгарии.

Один из болгарских исследователей украинско-болгарских литературных связей профессор С. Божков, оценивая значение издания в Болгарии этих произведений И. Франко, писал, что «великий український письменник своєю творчістю допоміг пробудженню болгарського робітничого класу і розвитку літератури» [6]. Будучи лично знаком с И. Шишмановым, П. Тодоровым, Л. Милетичем, С. Романским и другими видными деятелями южных славян, И. Франко поддерживал с ними переписку и до последних дней жизни проявлял большой интерес к истории, культуре и освободительному движению южнославянских народов. Культурные и революционно-демократические связи И. Франко с южнославянскими народами — еще одно убедительное свидетельство величия и мирового значения всего творчества и общественной деятельности великого украинского писателя и ученого, революционера-демократа.

---

[4] *Гольберг М. Я.* Південні слов'яни в особистій бібліотеці І. Я. Франка // Рад. літературознавство.— 1960.— № 2.— С. 126.

[5] Цит. по: Рад. літературознавство.— 1957.— № 3.— С. 56.

[6] Там же.— С. 57.

Э. НИДЕРХАУЗЕР (ВНР)

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В СЛАВЯНСКИХ СТРАНАХ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX — НАЧАЛЕ XX вв.

На конференции, посвященной памяти славного сына украинского народа — И. Франко, следует даже такой доклад обобщающего характера начать с нескольких вступительных слов. Поэт, писатель, ученый, общественный деятель, подвергшийся несколько раз тюремному заключению за прогрессивную политическую деятельность, представляет собой удивительное явление: можно сказать, «гомо универсале» в понимании ренессанса, человек всесторонне образованный: его литературное наследние исчисляется тысячами позиций. Историк, конечно, в первую очередь отметит заслуги И. Франко как крупного ученого, посвятившего немало труда фольклору и литературной истории, но также собственно истории. Он опубликовал несколько статей в ведущем журнале польских историков «Kwartalnik Historyczny», кроме того, как известно, он писал и стихи, и повести на польском языке. Он оставался поборником дружбы народов даже в трудной для украинцев Галиции ситуации, о которой речь пойдет ниже.

Венгерский историк не может обойти связей И. Франко с венгерской духовной жизнью. Известно, что он переводил на украинский язык две повести крупнейшего венгерского писателя того периода Мора Йокаи — «Новый помещик», изображающую эпоху неоабсолютизма в Венгрии после поражения революции 1848—1849 гг. и борьбу венгерского народа против режима, и «Золотой человек», тема которой восходит к первой половине XIX в.— блестящей эпохе реформ в Венгрии. Хотя Йокаи принято считать романтическим писателем, в его повестях много реальных черт повседневной жизни. Для опубликованного в 1911 г. труда «Всеобщая история литературы» под редакцией Густава Хейнриха И. Франко написал историю украинской литературы. В его наследии остался опыт перевода в стихах самой древней, сохранившейся в оригинале средневековой хроники Венгрии, так называемой хроники Анонима.

Рассматривая проблематику данного доклада, общественно-политическую ситуацию в славянских странах в эпоху, в которой жил И. Франко, следует учитывать особенности политического положения славянских стран в последние десятилетия накануне первой мировой войны. Некоторые славянские народы оказались разделенными между двумя или больше государствами, соответствен-

но их положение было иногда очень различно. Это позволит увидеть славянский мир таким, каким его видел И. Франко.

Государственная принадлежность была первоочередным фактором даже в социально-экономическом отношении. Поэтому следует начать с этого вопроса. Можно различить три группы государств и народов в Восточной Европе того периода.

Первую составляли самостоятельные славянские государства. Это в первую очередь Россия — великая держава, многонациональное государство. В качестве великой державы она могла располагать своей судьбой самостоятельно, чего нельзя сказать об остальных трех. Сербия и Черногория после Берлинского конгресса стали по международному праву самостоятельными государствами. Болгария, возрожденная тогда же, хотя и формально зависимая от Османской империи, на самом деле была самостоятельной в той же мере, в какой и другие,— их положение определялось соотношением сил между великими державами.

Ко второй группе принадлежали славянские страны и провинции, пользовавшиеся известной автономией в рамках Австро-Венгрии: чешские провинции (Богемия, Моравия, Силезия), каждая со своим отдельным сеймом, и Галиция, входившие в западную часть монархии (Цислейтанию), и Хорватия-Славония со своим собором.

Третью категорию составляли славянские народы, не имевшие государственности, без всякого признания их существования как нации: украинцы в России и Австро-Венгрии (Галиции), словенцы и словаки в Австро-Венгрии, белорусы в России, поляки в России и Пруссии.

Конечно, этим не исчерпывается все многообразие политической ситуации. Чехи должны были считаться в своих провинциях с немцами, составлявшими треть населения. Сербы жили в пределах Австро-Венгрии (Южная Венгрия, Хорватия-Славония, Босния и Герцеговина) и Османской империи, там же проживала значительная часть болгар.

Экономическое положение в этих странах было в известной мере тождественным. После революции 1848 г. в Австро-Венгрии, реформ 60-х годов в России и освобождения от османского ига балканских стран господствующим становится капиталистический строй. Однако развертывание капиталистических производственных отношений шло разными темпами. Венгерские историки Беренд и Ранки в своей книге об экономическом развитии Центральной и Юго-Восточной Европы показали три зоны развития капитализма, различающиеся по времени. Первая зона охватывала австрийские и чешские провинции Австро-Венгрии, вторая Королевство Польское и Венгрию, а третья — Россию. Балканские страны можно также причислить к третьей зоне. Во всяком случае, несмотря на крупные пережитки феодализма в виде латифундий и т. п., индустриализация делала большие шаги (за исключением балканских стран), доля сельского хозяйства в национальном доходе уменьшилась, но крестьянство составляло еще большинство среди производящего населения даже в самых развитых австро-чешских провинциях (по крайней мере, относительное большинство). Конечно, даже внутри этих зон были крупные различия, и это относится именно к славянским народам. Но это лучше всего обнаруживается по различиям в социальной структуре.

Основное различие, имевшее решающее значение до капиталистического преобразования, а именно наличие или отсутствие у отдельных народов собственного господствующего класса — феодалов, к тому времени уже почти полностью потеряло значение, хотя продолжало оказывать известное влияние главным образом на политические возможности отдельных народов. Более существенным оказался тот момент, что у части славянских народов общественный строй был уже капиталистическим, с буржуазией, продвинутой дифференциацией крестьянства, а у других эта структура еще была более архаичной, с преобладанием крестьянства.

Так как различия существовали и в соответствии с тем, в рамках какого государства находилась одна часть данного народа и в каком другая, нельзя определить такие категории, как это удалось в отношении государственной принадлежности. Можно сказать, что чехи были наиболее развитым народом, у них преобладали уже основные антагонистические классы капиталистического строя, и даже крестьяне далеко продвинулись по пути превращения в мелкую сельскую буржуазию. При этом аристократия уже почти не играла никакой роли в жизни нации. Во многих отношениях похожим было положение польского общества в Пруссии и Королевстве Польском (в генерал-губернаторстве Варшавском). Разница заключалась в том, что дворянство составляло значительную часть общества (почти 10 %), причем подавляющая часть его давно уже потеряла землю и влилась в другие классы и слои общества вплоть до рабочего класса. Следует добавить высокую долю обезземельных крестьян. В Галиции польское общество оказалось более архаичным, с преобладанием крестьянской бедноты.

Словенцы и словаки представляли собой в отдельных отношениях близкий, в других же противоположный общественный строй по сравнению с чехами и поляками. Крупнопомещичьей верхушки феодального происхождения и крупной буржуазии у них не было, но наряду с крестьянством в обоих случаях имелась значительная мелкая городская буржуазия, развивалась средняя буржуазия, и, особенно у словаков, значительным было число рабочих-пролетариев. Кажется, сходным было положение украинцев в России и в Галиции, в то время как закарпатские украинцы состояли почти исключительно из крестьян.

В русском обществе имелись как новые, капиталистические классы, так и основные классы феодального общества. Особенность этого общества заключалась в относительно большом числе рабочих, их концентрации в промышленных центрах, и в том обстоятельстве, что именно в этих центрах наряду с русскими работали пролетарии многих других национальностей. Крестьянство владело землей, которой, однако, у него было недостаточно.

В известной мере похожим было положение хорватов с тем, что вследствие ликвидации системы Военной границы крестьянство составляло большую и относительно стойкую часть населения. У сербов в пределах Австро-Венгрии были значительная средняя буржуазия, а также экономически сильное крестьянство. В Сербии преобладали крестьянство с мелкими участками земли, городская мелкая буржуазия и незначительное число крупной буржуазии, прежде всего торговой. В Болгарии ситуация была сходной. На территории Османской империи славянское население состояло почти исключительно из крестьян.

В балканских славянских странах значительную часть населения представляли собой государственные служащие и офицеры, игравшие в политическом отношении роль буржуазии. Подобное явление можно видеть у чехов, а также у поляков в Галиции. Интеллигенция имелась у всех славянских народов, духовенство уже почти всюду потеряло свое ведущее место среди интеллигенции, преобладали так называемые свободные профессии и учительство. Положение интеллигенции зависело в значительной мере от политического положения данного народа. Ее возможности оказались более предпочтительными там, где народ имел собственное государство или по крайней мере какую-нибудь долю государственности в виде автономии, и наихудшими там, где народ не имел никакой формальной политической позиции. Об этом вопросе следует сказать несколько слов особо.

В Российской империи, в условиях самодержавия, только земства и городские думы обеспечивали очень узкие рамки политической деятельности, и то только для высших слоев. Полуконституционный режим, созданный под давлением революции, расширил эти рамки, но прежде всего только для русских. Конституции славянских стран на Балканах в принципе давали широкий простор политическому волеизъявлению соответствующих народов, на самом деле, однако, даже в периоды, когда эти конституции действовали, в силу политических махинаций господствующих классов они предоставили возможности политической деятельности в национальном отношении, но не в социальном, не в направлении широких буржуазно-демократических реформ. В Австро-Венгрии чехи, поляки и хорваты, ввиду автономии, располагали большими возможностями такой деятельности (конечно, когда автономия действовала в Хорватии). Робкие реформы после аннексии Боснии и Герцеговины даже такой возможности не предполагали. В Галиции учреждения автономии находились в руках польских господствующих классов, украинцы оказались национально угнетенными. Следует добавить, что либеральный режим в Австро-Венгрии предоставлял некоторую возможность политической деятельности даже тем народам, которые не располагали формальной автономией (украинцам, словенцам, словакам и сербам). Но представительство в парламенте, особенно в Венгрии, было далеко от реальных пропорций. Национальности, которые в начале XX в. составляли почти половину населения Австро-Венгрии (исключая

Хорватию), были представлены в парламенте только незначительным числом депутатов.

Неравномерное развитие капитализма выдвигало целый ряд социальных и политических проблем, частью уже выходящих далеко за его рамки. Крестьяне добивались земли, других экономических мер их социального развития. В более отсталых зонах Восточной Европы крестьянские движения обретали еще формы, напоминающие движения эпохи феодализма. Однако в большинстве случаев постепенно крестьянство перешло к организации собственных политических партий, выдвигавших требования последовательной аграрной реформы, прекращения феодальных пережитков. На Балканах они даже претендовали на руководящую роль в государстве.

Революционная демократия в России, в условиях самодержавного строя, выдвигала уже в последней трети XIX в. требование коренного преобразования всего общества. Глашатаями такого преобразования, уже в духе научного социализма — марксизма, явились впоследствии социал-демократические партии, созданные преимущественно в последнем десятилетии XIX в. Последовательной во всех отношениях оказалась только большевистская партия под руководством В. И. Ленина. Она была единственной, которая сумела включить в свою программу не только социальные требования, но и вопросы национального развития на основе принципа самоопределения наций. Однако и перед другими социал-демократическими партиями также должен был возникнуть этот вопрос.

Именно национальный вопрос оказался одним из центральных для буржуазных партий разного толка, то ли наряду с другими проблемами политического строя или социально-экономического развития, то ли как первоочередная задача, оттеснявшая все другие вопросы на задний план. Содержание национального вопроса было различным в соответствии с политическим положением того или иного народа.

Для буржуазных партий в России национальный вопрос означал сохранение единой Российской империи без учета ее многонационального состава. Для балканских народов он заключался в требовании освобождения тех частей нации, которые находились еще под чужим гнетом. Эти устремления были частично осуществлены к концу рассматриваемого нами периода в ходе двух Балканских войн. Следует добавить, что принцип национального государства, т. е. отождествление нации с государством, был принят и ведущими деятелями II Интернационала.

Поляки, в свою очередь, тоже стояли на позиции национального государства, соответственно этому добиваясь возобновления своей государственности. Большая часть польского рабочего движения, правда, увидела путь к разрешению национального вопроса в совместной революции всех народов России, а господствующие польские классы в Галиции отсрочили задачу на далекое будущее. Славянские народы Австро-Венгрии в основном требовали значительного расширения своей автономии, преобразования

монархии в федерацию национальных государств при сохранении целостности государства.

По нашему мнению, так выглядело политическое положение славянских народов и стран в данное время, которое И. Франко, глубоко анализировавший современность, видел перед собой. Переплетение социального и национального начал, появившееся в ходе конкретного развития, было весьма явственно. Соотношение сил внутри государств, внутри отдельных славянских народов и в международных отношениях выдвигало как перспективу осуществление последовательного буржуазно-демократического преобразования в социальном отношении, уничтожение монархических режимов и создание республик с далекой, представлялось тогда, перспективой победы социалистической революции. На таком пути можно было надеяться на разрешение проблем политического развития славянских народов и других народов Восточной Европы.

И. Франко дожил до первых лет мировой войны и связанных с нею бурных событий на своей родине. Он уже не увидел, как развернулись события к концу войны. В большинстве славянских стран буржуазия сумела подчинить себе остальные классы в ходе строительства национальных государств, в которых остался незатронутым буржуазный строй. Только руководимый большевистской партией рабочий класс России сумел объединить все революционные и прогрессивные силы для победы социалистической революции.

Я. Й. ГРИЦАК, С. М. ТРУСЕВИЧ
(Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО І РОБІТНИЧИЙ РУХ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ У 70—80-х РОКАХ XIX СТ.

Вихідним моментом у зацікавленні І. Франка робітничим питанням у Східній Галичині слід вважати початок роботи над бориславським прозовим циклом. Рішення написати серію оповідань і повістей про життя бориславських робітників, за свідченням І. Франка, виникло у нього під час навчання у Львівському університеті, під впливом знайомства з соціалістичними теоріями [1]. Спочатку це знайомство обмежувалося читанням лассальянської літератури. Велику роль зіграв також ідейний вплив М. П. Драгоманова [34, *377*]. Тоді ж І. Франко знайомиться з марксистською літературою. «Капітал» К. Маркса фігурує у списку конфіскованої в І. Франка під час першого арешту літератури [2]. На думку радянських літературознавців О. І. Дея і П. Й. Колесника, основна ідейна концепція повісті «Boa constrictor» виникла під впливом передмови К. Маркса до першого видання «Капіталу» [3]. Задум цієї повісті виник у І. Франка на початку червня 1877 р., за тиждень до арешту [48, *458*]. Ступінь ознайомленості І. Франка з марксизмом у цей час не слід перебільшувати: як сам він стверджував, напередодні свого першого ув'язнення «я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий» [49, *245*]. Однак саме на цей період припадають перші документально зафіксовані контакти І. Франка з робітничим середовищем: у 1877 р., під час перебування у селі Лолині, він часто відвідував тартак у сусідньому селі Велдіж, вивчаючи, за дорученням М. Павлика, умови праці місцевих робітників [4].

Важливе значення для вияснення характеру зв'язків І. Франка з галицькими робітниками на рубежі 70—80-х років XIX ст. має аналіз історичної основи повісті «Борислав сміється». Згідно спогадів бориславських робітників О. Соляка і П. Цибульського, у 1876—1879 рр. у Бориславі діяла організована при активній участі І. Франка нелегальна організація («Робітнича спілка»), яка ставила собі за мету підвищення свідомості робітників, підготовку

---

[1] ІЛ, ф. 3, спр. 183, арк 9.

[2] *Калинович В. І.* Політичні процеси Івана Франка та його товаришів.— Львів, 1967.— С. 47.

[3] *Дей О. І.* Українська революційно-демократична журналістика : Пробл. виникнення і становлення.— К., 1959.— С. 228—233; *Колесник П. Й.* Іван Франко : Літ. портрет.— К., 1964.— С. 117—119.

[4] *Іван Франко.* Документи і матеріали, 1856—1965.— К., 1966.— С. 41—45.

і проведення страйків. Один із таких страйків, який закінчився пожежею нафтових шахт, міг послужити історичною основою повісті «Борислав сміється»[5]. Документальних матеріалів, які підтвердили б істинність спогадів О. Соляка і П. Цибульського, досі не знайдено. Сам І. Франко підкреслював, що в основу його повісті покладені реальні історичні події невдалого робітничого страйку і пов'язаної з ним великої пожежі Борислава 1873 р. [41, *460*]. Але, як свідчить звернення до документальних матеріалів, він помилявся у її датуванні. Перші спроби проведення страйків у Бориславі мали місце у другій половині 70-х — на початку 80-х років, що посередньо підтверджує спогади П. Цибульського та О. Соляка щодо хронології подій[6].

Після відбуття тюремного ув'язнення, у серпні 1878 р., І. Франко разом з М. Павликом розпочинає співробітництво з львівською робітничою газетою «Praca». У 1879—1880 роках він був фактичним непідписаним редактором газети [48, *129—130, 231, 233—234*]. Під його впливом проходило перетворення газети «Praca» із професіонального видання львівських друкарів у загальноробітничий орган Галичини. Наприкінці 1879 р. І. Франко, М. Павлик, А. Маньковський, Й. Данилюк, Л. Інлендер, Б. Червенський утворюють соціалістичний комітет, який представляв редакцію газети і водночас виконував функції керівництва робітничого руху в краю. Всього ж на сьогоднішній день відомо 35 публікацій І. Франка у газеті «Praca»[7]. У цих статтях і кореспонденціях висвітлювалось становище робітників Львова, Дрогобича, Борислава, розглядалися найбільш актуальні проблеми робітничого руху у краї, популяризувалися ідеї наукового соціалізму [44, 1, *7—12, 15—27, 34—42, 66—78*].

Час перебування у складі редакційного комітету газети «Praca» для І. Франка був періодом поглибленого вивчення марксизму. У 1878 р. він написав «Катехізис економічного соціалізму», який був однією із найкращих популяризацій економічної теорії марксизму в тогочасній соціалістичний літературі[8] і користувався визнанням серед львівських робітників [48, *133*]. У 1879—80-х роках І. Франко викладав політекономію в робітничих гуртках самоосвіти. У цей же час він працює над українським перекладом 24-го розділу «Капіталу» К. Маркса. Разом з Л. Інлендером і Б. Червенським І. Франко взяв участь у написанні «Програми польських і

[5] *Петраш О.* Зв'язки Івана Франка з бориславськими робітниками // Жовтень.— 1959.— № 2.— С. 115—116.

[6] *Грицак Я. Й.* Історична основа повісті І. Франка «Борислав сміється» // Укр. літературознавство. Іван Франко : Статті і матеріали.— Львів, 1985.— Вип. 22.— С. 3—9; *Його ж:* Рабочие Бориславско-Дрогобычского нефтяного бассейна во второй половине XIX — начале XX в. : Формирование. Положение. Классовая борьба : Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— Львов, 1986.— С. 13—14.

[7] *Гошовская В. А.* Становление и развитие рабочей прессы в Восточной Галиции в последней трети XIX века : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— К., 1983.— С. 12—13.

[8] *Kozłowski J.* Iwan Franko a polski ruch robotniczy w Galicji w latach siedemdzeisiątych i osiemdziesiątych wieku XIX // Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieickiego.— 1954.— N 1(6).— S. 98.

руських соціалістів Східної Галичини», яка вийшла у Женеві 1881 р. [44, 1, *30—33, 581—609;* 48, *211, 230, 248*].

Ставлення І. Франка до марксизму не було однозначним. Популяризація марксизму поєднувалась у нього з відстоюванням лассальянських положень[9]. Відзначивши у «Програмі польських і руських соціалістів...», що «відколи досліди вчених, а саме Карла Маркса, підняли теорію соціалізму до значення позитивної науки, соціалізм на всьому цивілізованому світі є властиво тільки один», І. Франко у той же час вважав за потрібне включити у цей програмний документ окремі немарксистські положення, які, з його точки зору, відповідали конкретним умовам розвитку робітничого руху в Галичині. Так, у примітці до слів «прагнемо до створення робітничої партії» він відстоював думку, що «нашим відносинам більше б відповідала назва партії «народної». В той час, коли на Заході кадри майбутньої бойової армії пролетаріату творяться з фабричних робітників, у нас цю роль займає, здається, сільський люд... Рух пролетаріату у нас, напевно, буде аграрним»[10]. Слід окремо відзначити, що термін «пролетаріат» І. Франко, як і інші українські революціонери-демократи, трактував розширено, об'єднуючи власне пролетаріат з напівпролетарськими верствами трудящих: дрібними ремісниками, малоземельними селянами, а також тими розумовими працівниками, які поєднали свою діяльність з інтересами робітників[11].

Після переїзду в квітні 1881 р. зі Львова у Нагуєвичі І. Франко виходить із складу редакційного комітету газети «Praca», але не пориває зв'язків із робітничим рухом Східної Галичини. Він включається у підготовлену редакцією газети «Praca» вічеву кампанію львівських робітників, яка мала привести до утворення галицької робітничої партії. І. Франко пропагує ідею створення «робітничої громади» — партії, яка об'єднувала б міський і сільський пролетаріат всіх національностей Галичини [44, 1, *79*]. У нього з'являється намір видавати у Львові робітничу газету на зразок «Pracy», яка «мала б на оці поперед усього утворення сильної організації сільського і міського люду, зведення докупи, впорядкування і прояснення всіх опозиційних та революційних елементів, що бродять скрізь у головах народних» [48, *298*]. З цією ж метою у кінці 1881 р. І. Франко пише популярний виклад програми галицьких соціалістів «Чого хоче Галицька робітнича громада?» [45, *151—164*].

Невдача з проведенням вічевої кампанії восени 1881 р. послужила для І. Франка приводом для критичного переосмислення дотеперішньої тактики соціалістичного керівництва. На його думку, редакційний комітет газети «Praca» задовільнявся примітивними формами організації замість того, щоб прискорити скликання з'їз-

[9] *Вервес Г. Д.* Іван Франко в робітничій газеті «Praca» // І. Я. Франко як історик.— К., 1956.— Т. 8.— С. 132.— (Наук. зап. Інст. історії АН УРСР).

[10] Program socjalistów galicyjskich.— Genéve, 1881.— S. 8.

[11] *Пашук А. І.* Проблеми суспільного розвитку в ідеології революційного демократизму України.— Львів, 1983.— С. 127—131.

ду делегатів робітників і селян для утворення нової партії. Разом з тим він радив редакції змодифікувати свої погляди так, щоб вони краще відповідали конкретним умовам соціально-економічного розвитку Галичини. Невдоволення І. Франка викликало і те, що в окремих випадках польські соціалісти, члени редакційного комітету, проявляли непослідовність у відстоюванні інтернаціональної єдності робітничого і соціалістичного руху в Східній Галичині [48, *278, 295, 298, 321*].

Внаслідок ідейних розходжень І. Франко у 1882 р. відходить від співробітництва у газеті «Ргаса» і зближується з лівим крилом галицького соціалістичного руху. Представники цього крила підтримували І. Франка у справі створення спільної робітничо-селянської партії, тоді як реакційний комітет «Ргасу» відстоював необхідність створення легальної соціал-демократичної партії, яка об'єднувала б виключно міський пролетаріат [12].

У 1882—1883 рр. І. Франко організовує у Дрогобичі нелегальний гурток, який вів соціалістичну пропаганду серед бориславських і дрогобицьких робітників та селян місцевого повіту [13]. У цей же час нелегальні соціалістичні гуртки робітників і студентської молоді діяли у Львові, Станіславі і Дублянах. Очевидно, І. Франко підтримував зв'язки з цими гуртками. Про це свідчить, зокрема, факт розповсюдження у Дрогобичі відозви «Соціалістична гміна Львів до робітників», написаної учасниками львівських гуртків Я. Козакевичем і К. Тиховським [14], та листування І. Франка з членами станіславського гуртка [15].

У 1883—1886 роках І. Франко продовжує брати досить жваву участь у соціалістичній пропаганді та робітничій агітації у Львові [50, *359*]. У 1883 р. він обдумував можливість входження у склад нової львівської робітничої газети [48, *372*].

У другій половині 80-х років XIX ст. контакти І. Франка з робітничим середовищем набирають епізодичного характеру. У 1888 р. він брав участь у проведенні першого страйку львівських пекарів [16]. Разом з тим І. Франко, перебуваючи у складі «Наукової читальні», співпрацював з пізнішими лідерами галицької соціал-демократичної партії І. Дашинським, Г. Діамандом, Я. Френкелем та ін. [41, *461*], мав значний вплив на формування світогляду активних діячів робітничого руху С. Козловського і В. Коцка [17].

---

[12] *Najdus W.* Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska, 1890—1919.— Warszawa, 1983.— S. 62—65, 68.

[13] *Франко І.* Перший з'їзд галицьких соціал-демократів // Народ.— 1892.— № 5—6.— С. 73; *Daszyński I.* Pamiętniki: W 2 t. T. 1.— Kraków, 1933.— S. 24—25.

[14] *Волянюк М. М.* Перші нелегальні робітничі гуртки у Львові // Наук. записки Львів. філ-лу Центр. музею В. І. Леніна.— 1959.— Вип. 1. С. 45.

[15] ІЛ. Від. рук., ф. 3, спр. 1618, арк. 125, 157—160.

[16] *Маковей О.* Із щоденника // Іван Франко у спогадах сучасників.— Львів, 1956.— С. 217; *Попович К.* Спомин про Івана Франка // Там же.— С. 169.

[17] ЛНБ. Від. рук., окреме находження № 867, арк. 1; *Najdus W.* Op. cit.— S. 154.

Саме у цей час у поглядах І. Франка простежується переорієнтація від створення робітничо-селянської до створення окремої селянської партії, яка діяла б у союзі з робітничою партією, виходячи з програмних принципів наукового соціалізму та реальних потреб аграрного розвитку Галичини. На його думку, політичні інтереси робітничого класу і селянства «зовсім однакові або майже однакові» [18], однак «елемент міщанський у Галичині сам по собі занадто слабий для витворення сильної демократичної партії» [19]. Разом з тим І. Франко ставив у вину лідерам австрійської соціал-демократії (очевидно, цей докір відносився і до галицьких соціалістів) те, що вони не змогли поставити робітничий рух на справді міжнародний грунт, включити в цей рух селянські маси [20]. Відхід від активної участі у робітничому русі та організаційну діяльність по створенню радикальної партії слід розглядати як послідовне проведення І. Франком ідеї про авангардну роль малоземельного селянства у суспільно-політичному житті Східної Галичини.

---

[18] *Франко І.* Руcько-українська радикальна партія і загальне голосування // Народ.— 1891.— № 1.— С. 6.

[19] *Франко І.* Організація демократичної партії // В наймах у сусідів.— Львів, 1914.— С. 164.

[20] *Франко І.* Із історії робітничого руху в Австрії // Там же.— С. 34.

М. М. КРАВЕЦЬ (Українська РСР)

І. ФРАНКО Й СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX ст.

У другій половині XIX — на початку XX ст. селянський рух у Східній Галичині досяг великого розмаху. Він мав антипоміщицький, революційно-демократичний характер. Антифеодальний фронт боротьби об'єднував найбільш широкі селянські маси, кровно зацікавлені в ліквідації поміщицької земельної власності.

В особі І. Франка селяни мали свого самовідданого захисника. Говорячи про фактори зубожіння і пролетаризації східногалицького селянства, революціонер-демократ писав: «Щоб розповісти цілу сумну історію долі наших мужиків-хліборобів — треба би зачати од знесення панщини та од початку славнозвісної регуляції т. зв. сервітутів. Без лісу, без пасовиська, без сіножатей, розірване на дрібні розкинені парцели, обложене нерозмірним, непрогресивним, тяжко гнітучим грунтовим податком, підтяте в самім корені,— мусило й мусить рільництво нидіти і пропадати; камінчик за камінчиком, поволі, але постійно лупиться, кришиться, одпадає, розсипується...» [44, 1, *164*].

І. Франко докладно писав про економічні наслідки скасування панщини для селян. Він довів, що реформа 1848 р. була проведена без урахування інтересів трудящих села, мала грабіжницький характер. Правда, І. Франкові не вдалося написати спеціальної праці про сервітути, хоч він мав такий намір. У передмові до другого видання своєї монографії «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині» він особливо наголосив: «Може, який... щасливий припадок допоможе (мені) також до оброблення безмірно важнішої (порівняно зі справою про громадські шпихліри.— *М. К.*) справи сервітутової» [47, *8*]. Неможливість використати у всій повноті архівні джерела не дала змоги революціонеру-демократу реалізувати намічене.

Важке становище селянства І. Франко відтворив не тільки в наукових працях, але й у цілому ряді художніх творів (оповідання «Два приятелі», «Лесишина челядь», «Мавка», «Вугляр» і т. д.), в яких реалістично зобразив злидні трудящих та гострі класові суперечності в західноукраїнському селі.

Поруч з важким економічним становищем східногалицького селянства І. Франко вважав причиною його боротьби також політичну безправність і національний гніт. Характерно, що при цьому він завжди мав на увазі становище всього українського народу, тавруючи реакційні сили не тільки Австро-Угорщини, але й Російської імперії, які жорстоко пригноблювали його.

Відомо, що на першому етапі селянського руху у Східній Галичині в другій половині XIX ст. головне місце займало сервітутне питання. Боротьба селян за ліси й пасовиська була впертою й рішучою, хоч і розрізненою. Сервітутні процеси, що часто супроводжувалися захопленням поміщицьких лісів і пасовиськ, насильним примушенням поміщиків відмовлятися від користування ними, потравами і т. п., були рухом мільйонних мас селянства. Боротьба на грунті сервітутного питання становила вісь усього політичного життя Східної Галичини.

На ці події І. Франко відгукнувся у 1883 р. оповіданням «Ліси і пасовиська», яке перевидавалося кілька разів. Твір має підзаголовок «Оповідання бувшого пленіпотента», тобто уповноваженого від сільської громади на переговорах під час конфлікту з поміщиком з приводу громадських лісу і пасовиська. Письменник змалював хід сервітутного процесу. Поміщик обманом домігся того, що селяни, не знаючи про проведення в життя сервітутного законодавства, відмовилися перед урядовою комісією заявити про наявність у них громадського лісу та занизили справжню кількість наявної в них худоби. Для поміщика це мало принципове значення: громада втрачала свій ліс без жодної компенсації, а також частину пасовиська. Пан навмисне завищив перед комісією кількість своєї худоби, зарахувавши до неї частину селянської, бо саме це було визначальним при розмежуванні пасовиська між громадою й поміщиком. Правда, селяни відразу запідозрили пана в шахрайстві, повідомивши про це комісію, яка, одначе, відмовилась переглянути справу. На третій рік проведено розмежування громадського пасовиська. Селянам передано лише його клаптик. Їм заборонено пасти худобу не тільки на переданій поміщику частині пасовиська, а й у громадському лісі. Громада подала апеляцію. Перегляд справи тривав сім років. Витративши багато грошей, селяни програли процес. Після того вони вчинили активний опір. З метою його придушення уряд послав військо.

Оповідання І. Франка є майстерним художнім узагальненням реальних подій у селах Східної Галичини. Виявлені нами архівні документи та свідчення тодішньої галицької преси розкривають глибину Франкових спостережень і висновків. Зовсім не випадково письменник обрав для свого оповідання форму розповіді пленіпотента. Це збільшує переконливість викладу гостроти боротьби між селянами й поміщиками.

Про боротьбу селян Східної Галичини за свої сервітутні володіння І. Франко писав також у монографії «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині».

Об'єктивною була Франкова оцінка діяльності селянських послів у галицькому сеймі у справі захисту громадських лісів і пасовиськ. Революціонер-демократ зауважив, що на першій сесії галицького сейму в 1861 р. розгорнулися гарячі дебати з приводу сервітутного питання. Результати дискусії показали, що слова

шляхти про її уявну «згоду і братерство» з селянами були пустопорожніми фразами, що класові суперечності між селянами й поміщиками і далі залишалися невирішеними. Разом з українськими селянськими послами солідарно виступали й польські селяни.

Наприкінці XIX ст. селянський рух у Східній Галичині набирає все більш політичного характеру. І. Франко стає одним з його організаторів. У 1890 р. за його участю була створена прогресивна Українська радикальна партія. За словами І. Франка, метою цієї партії було внести в народні маси свідомість їх економічних, політичних, національних інтересів, захищати ці інтереси. У праці «Реалісти чи кар'єристи?» революціонер-демократ висвітлив особливості програми радикалів. Під нею є, як відомо, і його підпис. Про політичні впливи партії, її діяльність, вороже ставлення до «москвофілів» та народовців І. Франко писав, аналізуючи роботу V з'їзду радикалів (вересень 1896 р.). Він доводив також, що радикальний рух — це народний рух. У народні маси кинуто нечувані до того часу в краї гасла: загальне голосування, свобода друку, податкові та аграрні реформи. Революціонер-демократ згадував про таких активних діячів радикального руху, як І. Гарасимович, П. Думка, І. Сандуляк, А. Марцинюк, І. Бородайкевич, А. Грицуняк, П. Новаковський та ін. До речі, ім'я А. Грицуняка стало відомим завдяки сатиричному оповіданню «Свинська конституція». І. Франко написав і переклав його німецькою мовою. Після того воно було перекладено й на інші мови, зокрема англійську, французьку й чеську.

Українська радикальна партія проводила серед селян велику роботу через ряд своїх періодичних видань (журнал «Народ», що видавався за редакцією І. Франка й М. Павлика, газети «Хліборооб», «Громадський голос», «Громада», «Радикал», «Праца»). На сторінках радикальної преси І. Франко вмістив багато своїх праць. Так, у журналі «Народ» опублікував статті «Віче в Турці», «Віче коломийське», «Віче мазурське в Кракові», «З табору народовців», «Конструктивні і деструктивні елементи», «Лоріс-Меліковська конституція», «Перший з'їзд галицьких соціал-демократів», «Російські соціал-демократи», «Що таке громада і чим би вона повинна бути?», «Як би нам в біді рятуватися», «Як живеться селянам-хліборобам в Галичині» та ін. Це грунтовні суспільно-політичні та соціально-економічні статті, призначені насамперед для широких селянських мас.

Радикальна партія налагодила друкування політичної літератури, зокрема серії Франкових брошур під загальною назвою «Радикальна тактика», гостро критикувала буржуазно-поміщицький лад Австрії, викривала експлуататорів, виступала на захист пригноблених. Важливе значення мала організація громадських читалень, що стали справжніми вогнищами культури на селі. Радикали здійснювали також свою діяльність через політичне товариство «Народна воля». Першим його головою був обраний І. Франко.

Найважливішою формою селянського руху у Східній Галичині наприкінці XIX ст. були масові віча (мітинги). Учасники цих віч

висували не тільки економічні, але й політичні вимоги. Це був значний успіх Української радикальної партії, її керівників, що брали активну участь у їх проведенні. Так, І. Франко на двотисячному вічі в Снятині 1892 р. виступав п'ять разів. Як правило, селяни завжди підтримували його. Він був найталановитішим агітатором радикальної партії. Його зусилля були спрямовані на те, щоб пов'язати її діяльність з найширшими селянськими масами, знайти в них надійну опору. Зовсім не випадковими були заяви селян після віча: «Дивіться, аж серце радіє,— яка велика наша радикальна партія». Ці заяви були яскравим свідченням того, що програма партії відповідала прагненням трудового селянства.

Вище згадано Франкові повідомлення про селянські віча. Найбільшою докладністю відзначаються повідомлення про віче в Снятині, вміщені в журналі «Народ» (у співавторстві з М. І. Павликом) та в газеті «Kurjer Lwowski». Названі імена селян, які із знанням справи виступили на вічі. Характерно, що вони не підіймали питань місцевого значення, а обговорювали справи, які стосувалися загалу. Крім загального виборчого права, селяни домагалися припинення конфіскації владою прогресивних газет і книг, скасування обов'язкових зборів з газет й інших обмежень у царині преси, захисту сеймовими послами інтересів селян і міщан, поліпшення існуючої системи навчання, створення фонду для викупу заборгованості селян у Рустикальному банку, зниження цін на сіль, знесення шарварків, запровадження української мови у діловодстві сільських органів влади тощо.

У працях І. Франка відбито процес формування робітничо-селянського союзу на західноукраїнських землях, єдність у боротьбі українського й польського селянства. Українські радикали співпрацювали з польськими людовцями. І. Франко в 1893 р. виступив у Кракові на масовому селянському мітингу. «...Промовив я,— писав він на сторінках журналу «Народ»,— іменем руської радикальної, мужицької партії, підносячи, що й ми тут працюємо, щоби вибороти справедливість для руського мужика, що інтереси мужика руського і польського однакові і, тільки взявшися разом за руки, обопільні організації мужицькі (українська й польська.— *М. К.*) можуть довести до переміни теперішніх порядків»[1]. На сторінках періодичних видань людовців («Przegląd społeczny», «Przyjaciel ludu») І. Франко висвітлював питання, що хвилювали галицьких селян, указував шляхи поліпшення їх становища.

У зв'язку з виборами до рейхсрату в лютому-березні 1897 р. V з'їзд Української радикальної партії ухвалив розгорнути широку виборчу кампанію. Він створив центральний виборчий комітет, якому повинні були підпорядковуватися повітові виборчі комітети. Радикальні кандидати мали балотуватися лише по IV і V куріях, в яких голосували трудящі маси.

Відразу після з'їзду радикальні організації на місцях стали організовувати численні віча та передвиборні збори. На цих вічах

[1] *Франко І.* Віче мазурське в Кракові // Народ.— 1893.— № 23.— С. 286.

і зборах обговорювалися також найбільш пекучі справи селян. У них брали участь провідні діячі партії, зокрема І. Франко.

На селах першими провели віче селяни села Балич Мостиського повіту, де балотувався І. Франко. Тут переміг радикальний список від IV курії. До пізньої ночі ходили селяни з косами навколо виборчої дільниці. Заарештовано п'ять керівників виступу. У селі вдарили дзвони. Близько 300 селян, озброєних камінням і киями, звільнили заарештованих. Наступного дня до села прибула рота війська. До судової відповідальності притягнуто 47 українських і польських селян.

Під час відомих «баденівських виборів» Східна Галичина стала ареною гострих класових боїв. Вони мали яскраво виражений наступальний характер, стали на цьому етапі вищою формою боротьби селян проти гнилого окупаційного режиму, за демократичні свободи. За даними І. Франка, під час виборчої боротьби органами державної влади вбито 10, поранено 30 і заарештовано понад 500 чоловік [46, 2, *317*].

Виборча боротьба селян, що велася разом з промисловим пролетаріатом, мала велике значення. Це був один з найбільш рішучих ударів мас по реакційній виборчій системі. В ході боротьби селяни привчалися до організованості, все більше усвідомлювали необхідність єднання своїх сил з робітничим класом.

І. Франко відзначав, що вибори набули разголосу в усій Європі. Про них писала закордонна преса. Під час виборів відбувалася дальша консолідація революційного селянського руху. Революціонер-демократ вважав це великим успіхом Української радикальної партії.

В аграрному русі Східної Галичини на початку XX ст. перше місце, безсумнівно, належить 100-тисячному сільськогосподарському страйку, що відбувся в липні-серпні 1902 р. Цій визначальній події в історії революційного руху на західноукраїнських землях І. Франко присвятив спеціальну статтю «Селянські страйки в Галичині». Він проаналізував причини страйку, його хід, характер і значення. Найважливішою причиною виступу вважав важке економічне становище селян. Тож і боротьба почалася саме там, де становище трудящих було найважчим. Найінтенсивнішим був рух у Збаразькому, Тернопільському, Золочівському, Скалатському, Заліщицькому, Бучацькому, Борщівському й Гусятинському повітах. Жодна з політичних партій Східної Галичини не стала керівником страйку, який почався стихійно й неорганізовано. Це Франкове твердження збігається з твердженням газети «Искра»: страйк був швидше стихійним рухом, який почався в одному селі й ніби чудом охопив 100 тисяч чоловік у 250 різних селах [2]. Революціонер-демократ підкреслював, що боротьба поєднувала в собі риси класового й національно-визвольного рухів, що в ній брали участь українські й польські трудящі. Він звертав увагу, що виступ, про який тоді багато говорили в усій Європі, налякав поміщиків, які

[2] Искра.— 1902.— 15 окт.

боялися втратити свої маєтки й навіть життя. Таким чином, І. Франко дав глибоку характеристику аграрного страйку 1902 р.

Про велике зацікавлення революціонера-демократа подіями в західноукраїнському селі свідчить також публікація ним народної пісні про цей страйк. Ця пісня була записана в селі Бураківці Чортківського повіту на Тернопільщині. Письменник довів, що пісня відтворювала справжні події, які мали місце в цьому селі під час страйку (судовий процес над майже 200 селянами в Тернополі за участь у виступі і т. д.). Пісня закінчувалася кривавою й жорстокою погрозою звільнених з ув'язнення селян:

А за нашу гірку кривду хай пани заплатять:
Іхню білу шкуру будем косами здирати!

Аналізуючи аграрний страйк 1902 р., І. Франко згадував також про масову підтримку селянами боротьби студентів за відкриття українського університету у Львові. Селяни віддавали останній геллер на підтримку студентів. За декілька місяців зібрано близько 100 тисяч крон. Це була, відзначав революціонер-демократ, нечувана подія на західноукраїнських землях.

Резюмуючи, відзначимо, що І. Франко був не тільки учасником революційного селянського руху у Східній Галичині, але і його дослідником.

О. З. РИБАК (Українська РСР)

І. ФРАНКО І ПРОБЛЕМИ ЖІНОЧОГО РУХУ В АВСТРО-УГОРЩИНІ

У різноманітній і багатогранній суспільно-політичній діяльності І. Франко звертався практично до всіх суспільно важливих проблем Австро-Угорщини, вивчав їх особливості у різних регіонах держави. Епоха капіталізму породила так зване жіноче питання — питання про становище жінок в капіталістичному суспільстві, шляхи і способи соціального звільнення трудящих жінок, забезпечення їх фактичної рівності. Жіноче питання Каменяр розглядав з позицій революційного демократизму, вказував на органічний зв'язок жіночого питання із завданнями боротьби за соціальне звільнення всіх трудящих, підкреслював можливість його вирішення лише шляхом докорінної перебудови суспільних відносин. І. Франко як публіцист, історик, соціолог, економіст одним з перших на західноукраїнських землях докладно проаналізував соціально-економічне, політичне, культурно-освітнє становище жінки, особливу увагу звернув на ріст експлуатації жіночої праці капіталом.

Жіночий рух І. Франко характеризував як загальносвітовий процес, популяризував серед галицької громадськості досягнення боротьби за емансипацію жінки в Росії, у розвинених капіталістичних країнах, особливу увагу звертав на формування і підтримку міжнаціональних зв'язків у жіночому русі Австро-Угорщини. Письменник одним із перших у Галичині виступив за інтернаціональну єдність у боротьбі за вирішення жіночого питання.

Проблему «І. Франко і жіночий рух в Австро-Угорщині» слід розглядати принаймні в двох аспектах. По-перше, видатний український громадський діяч прагнув збагатити жіночий рух Східної Галичини історичним досвідом розвитку боротьби за емансипацію жінок різних народів, що проживали в Австро-Угорщині, зокрема досвідом боротьби слов'янських народів, у першу чергу чеського і польського. Разом з цим, об'єктивно оцінюючи стан розвитку жіночого руху на західноукраїнських землях, І. Франко популяризував його основні досягнення у періодичних виданнях інших народів. По-друге, революційний демократ постійно надавав практичну допомогу загальнодемократичній боротьбі за громадянські права жінок у масштабах усієї країни, зокрема підтримував спільну боротьбу німецьких, чеських, польських, українських жінок Австро-Угорщини за доступ до вищої освіти, за здобуття виборчих прав.

Капіталістичну експлуатацію праці робітниць і її соціальні наслідки І. Франко розглядав як загальноісторичну закономірність, спільну для всіх країн епохи капіталізму. У ряді соціально викривальних репортажів про анкетування віденських робітниць, опублікованих в газеті «Kurjer Lwowski», І. Франко основну увагу зосередив на найбільш типових проблемах соціології праці жінок-пролетарок, передусім на дискримінації в оплаті праці робітниць, тривалості робочого дня, політичній і громадянській безправності жінок [1].

Свідченням глибокого інтересу І. Франка до жіночого питання в межах Австро-Угорщини є його листування з М. Лянг — редактором віденського жіночого журналу «Dokumente der Frauen». В листі від 25 березня 1899 р. М. Лянг висловлювала письменникові подяку за статтю для журналу [2]. На жаль, крім листа М. Лянг, інших матеріалів, що свідчили б про зв'язки І. Франка з журналом, розшукати не вдалось.

І. Франко глибоко аналізував специфіку прояву жіночого руху в різних регіонах Австро-Угорської імперії, особливо підкреслював його тісний причинно-наслідковий зв'язок з піднесенням загальнонаціональної боротьби.

І. Франко гостро критикував соціальну обмеженість ліберально-буржуазного, феміністичного, напряму в жіночому русі, разом з тим підтримував ті жіночі організації, які ставали на шлях демократичної, економічної, культурно-освітньої діяльності. Він відзначав позитивні моменти в діяльності існуючих у Австро-Угорщині жіночих товариств. Критично підійшов до аналізу основних напрямів роботи польських жіночих товариств («Towarzystwo pań», «Towarzystwo oszczędności kobiet»), схвально оцінив економічну допомогу цих товариств польським селянам [3]. І. Франко у 1895 р. в газеті «Kurjer Lwowski» вмістив матеріали про своє перебування у Празі. Сильні враження залишились у нього від знайомства з досягненням чеських культурно-освітніх діячів у організації освіти жінок. Автор детально ознайомив галицьку громадськість з роботою празької жіночої гімназії, що була організована завдяки ініціативі чеського жіночого товариства «Minerva». Аналізуючи звіти празької жіночої гімназії, І. Франко звернув увагу на навчальні плани, розподіл годин між предметами, організацію навчальної і виховної роботи, на соціальний і національний склад учениць, якість їхніх знань, а також назвав основні невирішені проблеми цього навчального закладу [46, 2, *240—241*]. Така пильна увага І. Франка до чеської жіночої гімназії пояснювалась, з одного боку, гострою потребою Східної Галичини у створенні аналогічного навчального закладу, з другого боку, була свідчен-

[1] Kurjer Lwowski.— 1896.— N 66.— 6 marca.— S. 2—3; N 69.— 9 marca.— S. 1—2.

[2] *Franko I.* Beitrage zur Geschichte und Kultur der Ukraine.— Berlin, 1963.— s. 477.

[3] *Франко І.* Огляд краєвих справ за січень 1887 // В наймах у сусідів.— Львів, 1914.— Т. 1.— С. 101—102.

ням інтересу лідера революційної демократії до проблем освіти жінок, його прагнення збагатити громадське і культурне життя рідного народу досвідом інших слов'янських народів. І. Франко підтримував ініціативу організації польсько-українського літературно-видавничого співробітництва жінок. Преса революційно-демократичного напряму, зокрема журнал «Народ», у виданні якої найактивнішу участь брав І. Франко, послідовно висвітлювала досягнення демократичного жіночого руху в усіх регіонах Австро-Угорщини, аналізувала особливості його прояву у різних народів, що входили до складу імперії [4].

І. Франко розкрив найсуттєвіші передумови виникнення жіночого питання, обгрунтував необхідність участі жінок у суспільно-політичному житті, своєю діяльністю сприяв перетворенню боротьби за емансипацію жінки у складову частину демократичного і національно-визвольного рухів, зміцненню її інтернаціоналістичних зв'язків.

---

[4] Народ.— 1892.— № 9.— 1 трав.— С. 129; № 10.— 15 трав.— С. 138; № 19.— 22 жовт.— С. 214.

М. ЮКАС (Канада)

ІДЕЇ І. ФРАНКА СЕРЕД УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ В КАНАДІ

Коли наприкінці минулого століття до Канади почали прибувати перші емігранти-переселенці з різних частин Західної України, вони привозили з собою те, що їм було особливо близьке до серця. До тих дорогих цінностей вони відносили «Кобзар» Т. Шевченка і окремі твори І. Франка. І це цілком зрозуміло, бо наш Великий Каменяр був їхнім близьким другом, їхнім духовним провідником. Він, син коваля, багато писав про робітників і селян, про трудящих загалом. Він реалістично зображав людські злигодні, у його творах відбито мрії людей про краще життя.

Нові емігранти були переконані, що І. Франко їх розумів і що вони розуміли його. Багато з них були змушені терпіти великі труднощі, передусім економічного і соціального характеру. У багатьох випадках вони знаходилися у несприятливому середовищі через те, що не знали мови більшості населення — англійської чи французької. Крім того, звичаї у цих нових середовищах були зовсім чужі для новоприбулих. Декотрі з емігрантів оселилися у містах, де їм доводилося працювати по 10—12 годин на добу, щоб утримати себе і свою сім'ю. Інші потрапляли у найми до фермерів англійського або французького походження, де мусили трудитися від сходу до заходу сонця за неймовірно мізерну плату. Значна частина емігрантів оселилася у провінціях Альберта, Саскачеван і Манітоба. Ділянки землі, так звані гомстеди, канадський уряд надавав. Можна сказати без перебільшення, що вони заселяли ті нетрі, ті пущі, де ще до того часу майже нікого не було. Слід тут, хоч коротенько, згадати про тих, які пішли працювати в шахти, де видобували золото, срібло, нікель, мідь, вугілля і інші багатства канадської землі. За мізерні заробітки вони виконували надзвичайно важку працю та кожного дня ризикували своїм життям. Можна нагадати про одну страшну подію в провінції Альберта, де 19 травня 1914 р. стався вибух у вугільній шахті, в результаті якого загинуло 189 шахтарів. Багато з них були слов'янського походження, в основному українці і словаки. Але на цьому трагедія не закінчилася. Був ще, так би мовити, до неї епілог. Кожного року люди цієї місцевості, рідні і друзі тих, хто загинув, землекопи відзначали цей трагічний день. Так було протягом 10 років, доки 1924 р. управителі шахти заборонили профспілку вуглекопів і звільнили з роботи багатьох шахтарів. День трагедії

після цього вже не можна було відзначати, бо, як цинічно заявили місцеві власті і власники шахти, про це час вже забути.

Хоч якими складними були обставини, новоприбулі люди у шахтах і на фермах, робітники різних підприємств, будівничі залізниці все-таки знаходили хоч трохи часу на культурно-освітню діяльність. На полі цієї діяльності дуже важливу роль почали відігравати новостворені прогресивні організації українських емігрантів у Канаді, а також прогресивна українська преса, яка з великими труднощами починала своє існування. Треба зазначити, що не можна говорити про робітничу пресу, не говорячи водночас про робітничі організації. Без своєї преси, без свого слова організаційний рух був би немислимий, так як немислима робітнича преса без підтримки організованого руху. І. Франко і його твори у значній мірі сприяли створенню та розвитку прогресивної преси і прогресивних українських організацій у Канаді. Емігранти на чужині читали його твори, вчилися в нього. І. Франко, Т. Шевченко були їхніми першими і найкращими учителями.

Перша прогресивна українська газета у Канаді «Червоний прапор» почала виходити у м. Вінніпезі 1907 р., і вийшло її 18 чисел. Хоч вона проіснувала й недовго (в основному, з економічних причин), самий факт, що українці-емігранти відважилися її видавати, має велике історичне значення. Сьогодні ми вже починаємо складати плани святкування 80-річчя існування нашої преси в Канаді. Редактори і адміністратори «Червоного прапора» багато навчилися із цієї першої спроби видавати газету. У травні 1909 р. вони заснували тижневик «Робочий народ». «Робочий народ» виходив 9 років, а не кілька місяців, як це було з «Червоним прапором», і перестав існувати тоді, коли його заборонив уряд Канади. Спираючись на досвід, набутий при виданні попередника, «Робочий народ» зумів перемогти ті матеріальні труднощі, які повставали перед ним. Число читачів значно збільшилося, так що ця газета стала провідним органом українських трудящих в Канаді, першим організатором соціалістичних гуртків, і змогла об'єднати ці гуртки в об'єднану українську соціал-демократичну партію. І в цьому була велика роль запальних творів І. Франка, його невтомної громадської діяльності.

При допомозі «Робочого народу» було засноване 1918 р. товариство «Український робітничий дім». Під проводом тижневика «Робочий народ» товариство «Український робітничий дім» закінчив у 1919 р. будову Українського робітничого дому у Вінніпезі. «Робочий народ» перестав виходити у вересні 1918 р. Останній номер газети вийшов 28 вересня. Канадський уряд прийняв закон, на основі якого почав закривати прогресивні газети і організації.

1920 р. відбувся перший Всекрайовий з'їзд товариства «Український робітничий дім», на якому були присутні делегати і гості з 6 провінцій: Британської Колумбії, Альберти, Саскачевану, Манітоби, Онтаріо і Квебеку. Це показує, що наші організації, наша преса вже стали всеканадськими, були не тільки в Вінніпезі, а служили всій Канаді. Завдяки зусиллям редакторів «Робочого на-

роду» і керівництву товариства «Український робочий дім» ця організація, створена у Вінніпезі, за короткий час стала всекрайовою.

22 березня 1919 р. почала виходити газета «Українські робітничі вісті», яку робітники і фермери сприйняли з великим ентузіазмом. З 3 квітня 1920 р. газета видавалася двічі на тиждень. Це стало великою подією. Від 1 березня 1924 р. аж до 1 січня 1935 р., тобто 11 років, вона виходила тричі на тиждень. Число читачів зростало. З березня 1923 р. виходить двічі на місяць журнал «Голос робітника», згодом перейменований у «Робітник». У той самий час редакційна колегія почала видавати місячник «Світ молоді» (згодом — «Бойова молодь»). З 1 січня 1935 р. газета «Українські робітничі вісті» почала виходити щодня. То була вже перша українська щоденна газета у Канаді. 1 вересня 1937 р. її перейменовано на «Народну газету».

Згадані газети і журнали виконували велику і важливу роботу. Вони обслуговували наші масові культурно-освітні організації і сприяли розвиткові культурно-освітньої праці серед мас, вказували правильний шлях у боротьбі за права трудящих. Наша прогресивна преса і наші прогресивні організації сприяли піднесенню культурного рівня своїх читачів. І в цьому, повторюю, величезну роль відіграли твори Т. Шевченка і І. Франка. Вже було згадано про фінансові труднощі. Слід пам'ятати, що друкування газет і журналів, утримання прогресивних організацій, будування робітничих домів — все це робилося на пожертви читачів, на пожертви членів українських організацій. Інших грошей не було. Треба пам'ятати, що наші люди не були багатими, це були бідні люди.

Наша преса і наші прогресивні організації завжди служили і вірно служать українському населенню Канади. Вони ніколи не забувають про свою спадщину. Вони раді, що за океаном, на землі наших предків, цвіте і розвивається Радянська Україна.

Тепер — кілька слів про українські організації в Канаді. Товариство «Український робітничий дім», яке почало своє існування 1918 р., переіменовано 1924 р. на товариство «Український робітничо-фермерський дім», а в 1946 р. реорганізовано в ТОУК («Товариство об'єднаних українських канадців»). За його ініціативою в 1931 р. було організовано «Товариство допомоги визвольному рухові на Західній Україні». Це товариство за короткий час поширилося на всю Канаду. Сама назва вже вказує на причину існування такої організації. Після визволення і возз'єднання західних земель з Радянською Україною ця організація перестала існувати.

У 30-х роках наші організації докладали все більше зусиль у боротьбі за життєві інтереси народу, проти зростаючої реакції у Канаді і проти зростаючого фашизму. За цю діяльність канадські власті переслідували наших громадських діячів, запроторювали їх до концентраційних таборів, засуджували на тривале тюремне ув'язнення. Прогресивні діячі багато натерпілись у таких умо-

вах, які нагадували нашій прогресивній громадськості «Свинську конституцію», про яку сатирично писав І. Франко. Головний напрям діяльності наших організацій визначають такі слова з резолюції, прийнятої на третьому з'їзді товариства «Український робітничий дім», який відбувся у 1922 р. Я цитую ці слова, тому що наша організація ніколи не відійшла від цієї резолюції: «Загальні збори ... уважають, що члени товариства «Український робітничий дім» повинні належати до профспілок і разом з організованими у них робітниками вести боротьбу на індустріальнім полі, а також повинні вступати до такої робітничої партії, яка ніколи, в жоднім випадку, не займає проти пролетарського революційного руху становища, згідно з ворожим тому рухові становищем буржуазії, але завжди тісно пов'язана з тим рухом і бере у нім участь».

У цій економічній і політичній боротьбі робітників і фермерів проти безробіття і інфляції, проти імперіалізму, в якій би він формі не був, наші люди завжди пам'ятали І. Франка і його твори, його статті і поезії, його праці соціально-економічної тематики. І. Франко займав і тепер займає важливе місце в культурі українських робітників в Канаді. Досить пригадати, скільки разів ставилося «Украдене щастя» на наших сценах, скільки разів можна було почути, як наші хори співали пісню «Вічний революціонер». Нам варто згадати про людей, які вечорами читали твори І. Франка своїм рідним і сусідам, що приходили до них на такі читання. Вголос читали вони також повість «Борислав сміється» та інші твори. Я пам'ятаю таких людей, і сам, ще малим хлопцем, вечорами слухав, як моя мама нам читала сторінку за сторінкою, розділ за розділом «Захара Беркута» і «Борислав сміється».

Коли восени 1984 р. у Вінніпезі було відкрито будинок для пенсіонерів, його невипадково названо «Домом Івана Франка». Саме тут є єдиний у Канаді великий музей Великого Каменяра. Святкуючи 130-річчя з дня народження І. Франка, ми шануємо цього великого письменника, публіциста, перекладача з багатьох мов, коментатора творів інших письменників. Ми з гордістю зараховуємо Каменяра до числа тих знаменитих людей, яких породила Україна. Ми пишаємося тим, що наш І. Франко настільки великий, що його слава розійшлася по всьому світу, що він належить всім слов'янам, всім народам нашої планети.

Ф. КОВАЧ (ЧССР)

ТВОРЧІСТЬ ІВАНА ФРАНКА СЕРЕД УКРАЇНЦІВ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Творчість І. Франка серед українських трудящих, що проживають у північно-східних районах Словаччини, до 1945 р. була мало відомою. Це значною мірою було пов'язано з впливом церкви та різних реакційних партійних угруповань на систему освіти і культурне життя населення цього регіону.

Перелом у вивченні та популяризації літературної та наукової спадщини великого Каменяра у Чехословаччині настав у післявоєнні роки, коли народно-демократична, а згодом соціалістична орієнтація Чехословацької Республіки створила сприятливі умови для розвитку освіти і культури українців Пряшівщини. Було засновано ряд культурно-освітніх установ соціалістичної орієнтації: Культурний союз українських трудящих як масова громадська організація, Український національний театр, Піддуклянський національний театр, Піддуклянський український національний ансамбль, музей української культури. На нових ідейних основах продовжувала працювати українська студія Чехословацького радіо. Творча група інтелігенції оформилася в українську філію Спілки письменників Словаччини. Виникли «Піонерська газета» (тепер «Веселка»), газета «Нове життя», журнали «Дружно вперед» та «Дукля», поступово виникали редакції для видавання підручників та художньо-наукової літератури при Словацькому педагогічному видавництві. Українська мова стала викладатися у початкових та середніх школах. Для підготовки учителів при педагогічному і філософському факультетах університету ім. П. Й. Шафарика у Пряшеві відкрито кафедри української мови та літератури. Десятки юнаків і дівчат, вихідців із Пряшівщини, здобули освіту у вищих школах України.

Усе це створило сприятливі умови для вивчення і популяризації серед трудящих Чехословаччини української національності прогресивних культурних надбань українського народу, в тому числі і для вивчення і розповсюдження літературної та наукової спадщини І. Франка.

Міцним і тривалим поштовхом до вивчення і популяризації творчості І. Франка на Пряшівщині була перша чехословацька наукова конференція про чехословацько-українські літературні зв'язки, присвячена 100-річчю від дня народження і 40-річчю від дня смерті І. Франка. На конференції, яка відбулася у Пряшеві у травні 1956 р., академік Андрій Сірацький, виступаючи із за-

ключним словом, звернувся до присутніх із закликом, щоб «результати конференції проникли особливо в широкі маси словацького народу і в маси українського народу, який живе у Східній Словаччині» [1].

У справу розповсюдження серед трудящих спадщини І. Франка вагомий внесок зробила українська студія Чехословацького радіо у Пряшеві. З нагоди ювілеїв великого Каменяра вона передала для своїх слухачів літературно-художні композиції. Постановки його драматичних творів на сцені УНТ транслювалися по радіо, для дітей і молоді спеціально передавалися його казки. Літературно-художні монтажі і композиції на революційно-соціальні, патріотичні мотиви, на мотиви інтимної лірики І. Франка складали Ф. Лазорик, О. Рудловчак, І. Субота, Й. Голенда та інші автори. У цьому популярному між радіослухачами жанрі найчастіше звучали такі хрестоматійні твори І. Франка, як «Каменярі», «Гадки на межі», «Вічний революціонер», «На суді», «Товаришам із тюрми», «Думи пролетарія», «Декадент», «Против рожна перти», «Наймит», «Гей, розіллялось ти, руське горе», «Моя любов» та ряд інших.

Українська студія Чехословацького радіо у творчій співпраці з режисерами та акторами Українського національного театру у Пряшеві передала такі п'єси та інсценізації І. Франка: «Учитель» (1946, 1947), «Украдене щастя» (1956, 1960, 1971), «Захар Беркут» (1956, 1958), «Перехресні стежки» (1960), «Сон князя Святослава» (1966), «Для домашнього вогнища» (1971). Спеціально для радіо була написана радіоп'єса «Вічний революціонер» за мотивами роману П. Колесника «Терен на шляху».

Чи не найбільшою популярністю у юних радіослухачів Пряшівщини користуються казки І. Франка. Їх було драматизовано і передано у недільних передачах понад тридцять, деякі з казок передавалися по кілька разів. До кращих драматизацій казок, які витримали по кілька передач, належать: «Заєць і Ведмідь», «Лисичка кума», «Лис і Дрозд», «Фарбований Лис», «Осел і Лев», «Як звірі судилися з людьми», «Вовк, Лисиця і Осел», «Як звірі ходили на ярмарок» та ін. У популяризації казок корисну роботу провела О. Рудловчак. Для дітей по радіо передавалися також оповідання І. Франка, зокрема «Грицева шкільна наука».

У репертуарі Українського національного театру у Пряшеві драматургія І. Франка відіграла важливу роль. Театром були поставлені такі його твори: «Украдене щастя» (1956), історична драма «Сон князя Святослава» (1966), драматизація повісті «Перехресні стежки» (1960) (усі в постановці режисера Й. Фельбаби та драматизація повісті «Для домашнього вогнища» (1971) у постановці режисера Я. Сисака).

Газета «Нове життя» від 27 серпня 1976 р. у статті «Твори Івана Франка на сцені УНТ» писала, що І. Франко для УНТ став

[1] З історії чехословацько-українських зв'язків.— Братіслава, 1959.— С. 12.

«тим автором, творчість якого звучала завжди при важливих святах», що «Іван Франко став одним з найбільш популярних авторів УНТ, бо велике значення тем, художня правда, жваві діалоги, гостра конфліктність, логічна умотивованість цікавих сюжетів і яскрава характеристика образів обумовлюють великий сценічний успіх його творів». Статті про постановки драматичних творів І. Франка на сцені УНТ друкувалися не лише в газеті «Нове життя», але й у журналах «Дружно вперед», «Дукля» та спеціальних театральних бюлетенях. І. Субота, І. Пиханич, І. Галайда, М. Сисак, А. Болек, А. Червеняк. Й. Фельбаба, І. Руснак, Л. Немец, Ю. Дацко та інші автори у своїх статтях висвітлювали окремі аспекти драматургії І. Франка, його ставлення до театру як «школи життя». Головний акцент ставили на те, як авторам УНТ в тій чи іншій постановці вдалося відтворити задум драматурга, виявити багатство думок, почуттів і наблизити їх до сучасного глядача. Автори статей відзначали, що постановки драматичних творів І. Франка на сцені УНТ були «справжнім святом як для колективу театру, так і для всієї української громадськості» Пряшівщини. О. Рудловчак у праці «До вершин...» зазначила, що драма І. Франка «Украдене щастя» займає історичне місце як в репертуарі УНТ, так і в розвитку його художнього зростання. Її 104 спектаклі є важливим відрізком в історії розвитку української культури у Чехословаччині...[2]

Постановка драми І. Франка «Украдене щастя» користувалася великим успіхом також у чеського глядача. Так, у хроніці УНТ від 18 травня 1958 р. читаємо відгук учителя Б. Сайвера з міста Літвінова на постановку драми «Украдене щастя» акторами УНТ: «Уся молодь міста Літвінова з радісним хвилюванням прийняла ваше мистецтво. Воно викликало в наших серцях цілком нові і глибоко зворушливі переживання. Постановка п'єси Івана Франка «Украдене щастя» була для нас дальшим кроком до зближення наших культур, а особливо була для нас ще одним міцним потиском рук наших братніх народів». Далі В. Сайвер зазначає, що під впливом вистави УНТ аматорські драматичні групи у чеських місцевостях включали до свого репертуару п'єсу І. Франка «Украдене щастя».

Українська молодь Пряшівщини з творчістю І. Франка знайомиться уже на шкільній лаві. У навчальних програмах для усіх класів і ступенів основних і середніх шкіл заплановано вивчати поетичні, прозові та драматичні твори Івана Франка.

Кафедра української мови та літератури філософського факультету Пряшівського університету ім. П. Й. Шафарика, яка готує учительські кадри для шкіл з рідною мовою навчання, забезпечує вивчення творчості І. Франка в обсязі університетського курсу. За останніх двадцять років студенти-україністи написали близько двох десятків дипломних робіт з питань творчості І. Франка.

[2] 25 років УНТ.— Пряшів, 1971.— С. 52.

Культурний союз українських трудящих ЧССР провів ряд літературних вечорів про життя і творчість І. Франка, видав літературно-художні монтажі, лекції для культурних потреб місцевих організацій КСУТ. Твори І. Франка щороку звучать на Фестивалі драми і художнього слова ім. О. Духновича у Межилабірцях.

Газета «Нове життя», журнали «Дукля» та «Дружно вперед», які видає ЦК КСУТ, широко висвітлювали життя і творчість І. Франка, принесли ряд маловідомих досі матеріалів про українсько-чесько-словацькі культурні і літературні взаємини і про його роль у культурному і літературному єднанні братніх народів. Цінним є внесок М. Мольнара у вивчення та популяризацію творчості І. Франка в Чехословаччині, зокрема упорядкована ним і М. Мундяк книжка «Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками» (Пряшів, 1957) та інші публікації про І. Франка.

Постать І. Франка, його велика ерудиція, багатогранний талант мислителя і творця зворушують і наших сучасних майстрів слова. Йому присвятили свої вірші І. Гриць-Дуда («Стоїть титан»), С. Макара («Каменярі»), В. Гайний («Великому ковалю»), а І. Мацинський велич українського мислителя оспівав у вінку сонетів «Легенда про Івана Франка», назвавши його «зорею високого суспільного сумління».

Словацький літературний фонд та правління Спілки словацьких письменників щорічно премією ім. Івана Франка нагороджують кращий ідейно-художній літературний і публіцистичний твір, написаний і виданий українською мовою у Словаччині. Цією премією нагороджено більше десяти українських письменників ЧССР.

Вагомим внеском у вивчення і популяризацію спадщини І. Франка є матеріали наукової конференції, що відбулася у Пряшеві 5-го червня 1986 р. з нагоди 130-річчя від дня народження великого Каменяра. На конференції було зачитано 15 доповідей, зроблено ряд повідомлень чехословацькими та радянськими науковцями про окремі проблеми творчості І. Франка.

З наведеного короткого огляду можна зробити висновок, що соціалістичні умови життя і розвитку українців ЧССР, створення відповідних культурно-освітніх інституцій сприяли швидкому проникненню літературної спадщини І. Франка у національно-культурний організм українського населення Пряшівщини. Спадщина І. Франка, а також інших корифеїв української культури сприяє духовному зближенню українців Пряшівщини з культурою великого українського народу, сприяє їх національному самоусвідомленню. Літературна і наукова спадщина І. Франка стала цінним духовним надбанням, невід'ємною складовою частиною культурного життя українців Чехословаччини.

Е. БАРИЧ (СФРЮ)

ИВАН ФРАНКО И ЮГОСЛАВЯНСКИ РУСНАЦИ [1]

Вяза югославянских Руснацох з И. Франком почина 1894. року з Франкову рецензию зборнїка писньох «Русскій соловей» керетурского учителя Михаила Врабеля [2]. Гоч тота рецензия найстрогша спомедзи шейсцох зявених [3] (И. Франко заключує же вона як цалосц нема нїяку наукову вредносц и спичтує М. Врабельови же вимишал народни и уметнїцки писнї, же зоз своїм нерозумним правописом знїчтожел диялектни розлики, же не наведол информаторох и места зоз хторих походза писнї), вона и похвалює М. Врабеля: «Та все-таки дещо цінне є і в сій збірці, головно ж цінна в ній збірка пісень бачванських русинів... З тих сторін досі не було майже ніяких записів етнографічних і для того д. Врабелеві належиться подяка...» [29, *199*].

Писньох з Врабельового зборнїку И. Франко ше знова здогада у рецензиї «Хрестоматиї» Евфемия Сабова [4]: «Три пісеньки з Кукури, Петрівців і Керестура взяті зі збірки Врабеля» [29, *201*].

Був то час у хторим ше родзела идея позберац етнографийни материял бувшей Угорскей Руси. На чолє тей идеї були И. Франко и М. Драгоманов хтори 1895 року зйойчал же Угорска Рус «одрезана духовно аж од Галичини вецей як Австрия од Европи» [5].

Тоту идею сцерпезлїво и з полну наукову одвичательносцу спольнєл школяр і приятель И. Франка В. Гнатюк, хтори ше уж истого року («на свій кошт и ризико») вибрал на чежку але богату драгу зазберованя фолклорного материялу у потеди слабо

---

[1] Назва югославянски Руснаци точнєйша и яснєйша як первесни назви: бачвански, бачванско-сримски лебо войводянски Руснаци, та и як южнославянски Руснаци, бо ту етнїк Руснаци одрадзує прикметнїк хтори означує у границох хторей держави ще тот етнік пресцера.

[2] *Врабель М. А.* Русскїй соловей : «Народная лира» или собраніе народныхъ пѣсней на разныхъ угро-русскихъ нарѣчіахъ.— Унгварь, 1890.

[3] *Гамаш Ю.* Русинска кньижевност : Историја и статус.— Нови Сад, 1984.— Б. 45.

[4] *Сабов Е.* Хрестоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ съ приблавленіемъ угро-русскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ.— Унгварь, 1893.

[5] *Мушинка М.* Володимир Гнатюк — перший дослідник життя і народної культури Русинів-Українців Югославії // Народни приповедки бачваньских Русинох.— Руски Керестур, 1967.— Б. 17.

познатих и далєких крайох. Же И. Франко постава председатель етноґрафийней комисиї Наукового дружтва «Шевченко» и источасно редактор «Етноґрафийного зборнїку» щешлїва околносц бо уж 1897. року виходзи перши том познатого Гнатюкового шейсцтомного корпусу «Етноґрафічни матеріяли з Угорської Руси», медзи хторима три томи[6] приноша материяли зазберани медзи нєшкайшима югославянскима Руснацами.

З тей драги принєс В. Гнатюк (лєбо познєйше достал) и рукописи старей ученей литератури, углавним апокрифох и леґендох, а медзи нїма и рукописи з Бачкей и Сриму, хтори дал И. Франкови на виучованє и публикованє. Часци з бачванско-сримских руских рукописох обявел Франко у своїх «Апокрифох и леґендох з українских рукописах»[7], и то седем виривки з рукопису Федора Шовґора[8] и пейц виривки з рукописох М. Туринского. Як рукопис Ф. Шовґора означел И. Франко рукопис хтори В. Гнатюк достал од М. Мункачия, теди богослова, а познєйше службенїка Сеченейновей державней библиотеки Мадярского националного музею и библиотеки Мадярскей науковей академиї и автора вецей практичних ґраматикох[9], и то прето же на обкладки нашол написане мено Ф. Шовґор з руку подобну руки хтора писала текст рукопису[10]. Слово шовґор еґзистує у руским язику як апелатив (значенє му 'муж оцовей або мацеровей шестри'), алє є по тераз нїґдзе нє зазначене и як презвиско або назвиско югославянских Руснацох[11].

Тот рукопис написани часцу з церковнославянским язиком а часцу по руски. На обкладки написани и рок: 1886.

Рукописи М. Туринского достал В. Гнатюк прейґ М. Ерделя, селяна з Лїповцу у Сриме. Ердельова дзивка Серафина школовала ше у Львове и оцец Микола ю частейше нащивйовал[12]. В. Гнатюк упознал М. Ерделя з «ріжними нашими людьми»[13]. По М. Мушинки вон ше стретнул и з И. Франком[14]. Так наводзи и Дюра Папгаргаї[15].

---

[6] Пісні Бач-Бодрогського комітату // Етногр. зб.— 1909.— Т. 9.— С. 117—277; Байки, легенди, історичні перекази, новелі, анекдоти з Бачки // Там же.— 1911.— Т. 30; Казки з Бачки // Там же.— 1910.— Т. 29.

[7] Апокрифи і легенди з українських рукописів / Зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко.— Львів, 1899.— Т. 2; 1906, Т. 4.

[8] *Скратка Ф.* Дешифрована як Федор лєм раз // Там же.— Т. 2.— Б. 369.

[9] *Удвари И.* Керестурец Михайло Мункачи // Нова думка.— 1986.— Р. XV.— Септ. — окт.— Ч. 56.— Б. 56—57.

[10] *Гнатюк В.* Угроруські духовні вірші, 11. Рукописи з Бачки и Сриму // ЗНТШ.— Т. 47.— Б. 122 (далей УДВ).

[11] *Кочиш Микола М.* Фамилийни презвиска и назвиска Руснакох у Югославиї: Лингвистични роботи.— Нови Сад, 1978.— Б. 187—218.

[12] Пише нєвеста М. Ерделя панїматка Ирина у писме, хторе цитує М. Ковач (Ковач М. Як зме починали) // Шветлосц.— 1986.— Ч. 3.— Б. 438.

[13] Угроруські духовні вірші.— Б. 124.

[14] *Мушинка М.* Володимир Гнатюк...— Б. 68.

[15] *Костельник Г.* Проза на бачванско-сримским руским литературним язику.— Нови Сад, 1975.— Б. 315.

У «Апокрифох и леґендох» II обявел И. Франко и два часци з Керестурскей пасиї з 18. ст.[16] Тот рукопис тиж принєс В. Гнатюк, гоч го нє спомина у своїм опису рукописох з Бачкей и Сриму[17].

Найцикавша часц з бачванско-сримских руских рукописох пре И. Франка, а и пре нас, поема з 18. стороча на апокрифну тему «Сказаниє о зачатиї и рождестви... Марииї»[18].

Тота поема тельо прицагла И. Франка же з ню у вязи написал окремне наукове виглєдованє «Апокрифічне єванґеліє псевдо-Матвія і його сліди в українсько-руськім письменстві» [32, *117—152*], дзе констатує же тот апокриф мал значнєйши вплїв на нашу (українско-руску) писменосц, окреме на карпаторускей териториї [32, *117*]. Спомедзи памяткох на тоту тему найцикавша вшелїяк Керестурска поема, хтора гоч є написана з чудну язичну мишанїну: з церковно-руско-сербско-словацким язиком по Франкови, нє страцела литературну вредносц. Записана є у виршованей форми, у — може повесц — правилним сербским дзешецскладовим стиху (десетерцу).

Явело ше и патанє хто ю зложел: Руснак чи Серб. Єст у нєй, як наводзи уж Франко, шлїдох угроруского язика у лексики, твореню словох и флексиї, але єст и вельо сербизмох [32, *145*]. У глїбшим виглєдованю язика тей поеми напевно будзе и дзепоєдних корекцийох, окреме кед слово о уключованю лексемох до сербизмох.

Жридла тей поеми глєдал И. Франко у сербскей писменосци XVII—XVIII ст., а роздумованє о нєй зводзи на тото же вона могла буц и пошлїдок українского вплїву при помаганю и отримованю перших сербских школох у Беоґрадзе, Карловцох и Новим Садзе, а отримала ше, цо окреме цикаве, як лектира керестурских Руснацох [32, *147*]. Додумує ше И. Франко и о року зявеня Керестурскей поеми по опису Саламунового храму, з чого виходзи же би могла буц зложена там даґдзе 1772 року, после 1 виданя книжки «Описаніе святаго Божія града Іерусалима» [32, *152*].

Требало би виглєдац як тота поема пришла до нєшкайшого Руского Керестура и чи сербски историчаре литератури поведли свойо думанє о Франковой тези. Лєбо дахто други?[19]

Литературна творчосц И. Франка могла буц доступна югославянским Руснацом бо його твори зоз Львова, дзе су друковани, напевно посилани до читальньох Руского Керестура и Коцура, алє то би требало ище виглєдац.

Перши преклад твору И. Франка на язик югославянских Руснацох, уж кодификовани з ґраматику Гавриїла Костéльника[29], напевно «Каменяр Евлоґий», хтори обявени 1926. року у «Руских

---

[16] Апокрифи... Т. 2.— Б. 239—241.

[17] Исте.— Б. 235—236.

[18] Исте.— Б. 74—98.

[19] Нажаль, нє удало ми ше по тераз найсц одвит на тоти питаня.

[20] Граматика бачваньско-рускей бешеди.— Сримски Карловци, 1923.

новинох»[21]. Збуло ше то о дзешатей рочніци Франковей шмерци, з нагоди чого вишол и напевно перши напис о И. Франкови на нашим язику з пирка М. Фирака[22], народзеного у Заходней Украіни. Фирак пише о Франкови и як о войовачови за красши и щешлівши живот обичного народу, наглашуюци його гесло «Лєм бориц ше значи жиц», хторого ше тримал цалого живота[23]. Медзи двома войнами на Франково твори обрацел увагу и оцец просвити и култури югославянских Руснацох — Гавриіл Костельник[24], а писане о нім и Мирослав Пап у нєпериодичним часопису «Думка»[25].

Векшу зацикавеносц за творчосц Ивана Франка показали югославянски Руснаци после другей шветовей войни. У «Пионирскей заградки» вишол преклад Франковей обробки познатей Езоповей басни «Лїшка и чапля»[26]. Ма то буц перши преклад твору И. Франка у тим нашим пионирским часопису бо надрукована и кратка информация о авторе. Прекладач нє назначени.

Року 1966. доставаю югославянски Руснаци першу книжку вибраних творох И. Франка. Франково твори вибрал и на язик югославянских Руснацох преложел познати руски писатель и прекладатель М. Ковач[27]. До книжки вошли тринац приповедки («Лесихова челядз», «Леси и пасовиска», «Яц Зелепуха», «Гу шветлу», «Казка о Добробитови», «Пре празник», «Швиньска конституция», «Овчар», «Полуйка», «У ковальні», «Мали Мирон», «Грицова школска наука», «На дну»), а ту и славна драма И. Франка «Украдене щастя» под насловом «Украднуте щесце»[28]. «Вибрани твори» вишли у року у хторим означена пейдзешата рочніца Франковей шмерци. У «Уводним слове» М. Ковач високо оценєл творчосц И. Франка, хтори, по прекладательових словох, барз блізки югославянским Руснацом бо вон добре «знал нашо условия, вон наш приятель, учитель и руководитель»[29].

Уж о шейсц роки вишол нови преклад драми «Украдене щастя»[30]. Тоту Франкову драму на сцену Аматерского руского театру «Дядя» у Руским Керестуре поставел познати украіньски режисер з Братислави Юрий Шереґий. Премиера отримана 29. октобра 1972. року, а уж идущого року видзели ю и патраче у Петровцох, Дюрдьове, Миклошевцох и Бикич Долу[31].

З нагоди стодзешатей рочніци народзеня и пейдзешатей рочніци Франковей шмерци могли югославянски Руснаци дознац и же И. Франко був кандидат за Нобелову награду 1915. року Заслужни И. Франко нє додостал тоту награду, але, як гвари Роман Миз, вон достал красшу награду: «довириє и любов народу»[32].

Роман Миз преложел и Франкову статю «Етноґрафийна експедиция до Бойковщини»[33], (обявеней 1905. року на нємецким язику[34] и преложеней на украіньски язик аж 1972. року)[35].

Авторе читанкох и лектирох за школи з руским наставним язиком и школи у хторих ше учи руски язик як мацеринski язик, уключели до свойого вибору вецей Франкових творох, на приклад уж споминану басну «Лїшка и журавель», вец «Лїшка и дрозд», «Осел и лєв» (предложел Дюра Варґа), «Гимна» и «Каменяре» (прешпивал Микола Скубан), виривок з «Мойсея» (прешпивал Михайло Ковач), «История кожуха» (нєпознати прекладач), «Овчар» (прекладач нє подписани)[36]. Библиоґрафию прекладох творох И. Франка на руски язик допольня приклади зоз «Шветлосци», медзи хторима знова «Гимна» (Место пролоґа), тераз у прекладзе Ивана Терлюка, хтори преложел и «На судзе» зоз циклусу «Дума пролетера»[37]. Нашло би ше ище векши и менши написи по часописох, а отримани и велї литературни вечари и преподаваня.

Без Франкового мена напевно нє могла буц ані перша книжка о литератури югославянских Руснацох. Автор Юлиян Тамаш на вецей местох спомина вязу И. Франка з югославянскими Руснацами и шлїди його творчосци у їх литератури[38].

Дїло Ивана Франка жиє достойни живот медзи югославянскима Руснацами.

---

[21] Руски Новины.— 1926.— Р. III.— Ч. 82, 4, юла.— Б. 2—4; Ч. 83, 9. юла.— Б. 2—4.

[22] Исте.— Ч. 82.— Б. 1—2.

[23] «Каменяра Евлогия» вироятно преложел сам Фирак бо под прекладом стої шифра — ак.

[24] *Костельник Г.* Плюси й мінуси в поезиї Івана Франка // Костельник Г. Ломання душ.— Львів, 1923.— Б. 47—95.

[25] Думка.— 1937.— Ч. 6—7.— Б. 4.

[26] Пионирска заградка.— 1962.— Р. 17.— Ч. 8.— Б. 5.

[27] *Франко И.* Вибрани твори.— Руски Керестур, 1966.

[28] По руски би требало буц «Украднуто щесце» бо ше од дїеловох на -ну-, а таке и дїслово украднуц, дїеприкметнїк пасивни твори зоз законченями -ти, -та, -то.

[29] *Франко И.* Уводне слово // Вибрани твори.— Б. 7.

[30] Шветлосц.— 1972.— Ч. 3.— (Драмски додаток. Прекладатель Дюра Латяк.)

[31] По здогадованю самого Шереґия // Нова думка.— 1975.— Ч. 9.— Б. 88.

[32] *Миз Р.* Співець боротьби й контрастів // Шветлосц.— 1966.— Ч. 1.— Б. 11—24.

[33] Нова думка.— 1980.— Ч. 24.— Б. 79—84; Ч. 26.— Б. 76—82.

[34] Zeitschrift für österreichische Volkskunde.— 1905.— N 1—2.— S. 17—32; N 3—4.— S. 98—115.

[35] Жовтень.— 1972.— № 8, 9.— (Переклали К. Матейко і В. Васьків).

[36] Авторе, тих учебнїкох: Ефремия и Дюра Варга, Юлиян Рамач, Дюра Сопка, Мария и Штефан Чакан.

[37] Шветлосц.— 1976.— Ч. 4.— Б. 244—248.— (З нагоди 120. рочніци народзеня и 60. рочніци шмерци Ивана Франка.)

[38] *Тамаш Ю.* Русинска книжевност.— Нови Сад, 1984. (У додатку Попис имена под Франко. И. Ј. нашоровани боки на хторих ше о тим може поинформовац.)

Л. Г. МЕЛЬНИК (Украинская ССР)

ИВАН ФРАНКО ОБ ОБЩНОСТИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ИСТОРИЧЕСКИХ КОРНЯХ ЕДИНСТВА РУССКОГО И УКРАИНСКОГО НАРОДОВ

Развитие взглядов на историческое прошлое наших народов происходило в условиях бескомпромиссной борьбы между реакционной и демократической общественной мыслью на Украине и в России в целом, в борьбе либерально-буржуазного и революционно-демократического мировоззрений. Революционно-демократическая мысль в нашей стране (в частности, в лице Н. Г. Чернышевского, Н. А. Добролюбова, И. Я. Франко, Леси Украинки и др.) в противовес антинаучным положениям националистических «схем» вырабатывала свой, передовой демократический подход к основным проблемам отечественной истории, подчеркивая общность происхождения и исторических судеб русского и украинского народов.

Украинские либерально-буржуазные историки Н. Костомаров, П. Кулиш, В. Антонович, М. Грушевский стремились разработать «концепцию» полного противопоставления русского и украинского народов, ставили под сомнение общность их происхождения из единой древнерусской народности. Уже Н. Костомаров в работе «Две русские народности» утверждал о «неодновременности» происхождения обоих народов, говоря, что украинский народ якобы уже к IX в. сформировался, тогда как процесс формирования великорусской народности якобы начинается лишь с XII в. В этой же работе Н. Костомаров сделал попытку противопоставить два народа — русский и украинский. П. Кулиш писал о полной противоположности русского и украинского народов, что обусловлено якобы их «национальным духом» и историческим прошлым. В. Антонович (в работе «Три национальных типа народных») полное различие между обоими народами искал в историко-психологическом и биолого-антропологическом (расовом) факторах. Эти же идеи отчуждения и противопоставления двух братских народов — русского и украинского — продолжал обосновывать в своих трудах М. Грушевский, в частности в многотомной «Истории Украины-Руси», «Очерке истории украинского народа» и др.

Вопросы исторических корней единства и дружбы русского и украинского народов И. Франко специально разрабатывал, в частности в работах «Формальний і реальний націоналізм», «Причинки до історії України-Русі», «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», «Студії над українськими народними піснями», «Южнорусская литература» и др. В них он исходил из посылки, что Древняя Русь была общим корнем, из которого развились три братских народа: великорусский, украинский и белорусский, что развитие русского и украинского народов происходило в тесной взаимосвязи.

И. Франко выступал также против фальсификаций вопросов взаимосвязей и взаимовлияний культур двух народов, их общей борьбы против социального гнета, осуждал выдвинутую В. Антоновичем теорию единого потока истории украинского народа.

В обзоре работ М. Грушевского И. Франко, несмотря на ряд ошибочных утверждений, осуждал последнего за недооценку важнейших исторических событий в прошлом русского и украинского народов, за необоснованные «умствования», критиковал общую историческую концепцию М. Грушевского [47, *417—445, 453—454*]. В рецензии на брошюру М. Драгоманова «Пропащий час» И. Франко подчеркивал прогрессивную историческую перспективу развития русско-украинских отношений после воссоединения Украины с Россией в 1654 г. [47, *402—403*].

В произведениях, посвященных истории литературы, И. Франко утверждал, что на основе единых древнерусского языка и литературы образовались великорусский, украинский и белорусский языки и литература, которые впитали в себя древнерусскую литературную и этнологическую традицию [26, *6*; 41, *162—172*]. В этом утверждении отражена близость русского, украинского и белорусского народов, общность их истории.

В критическом разборе работ Е. Огоновского, посвященных истории украинской литературы, И. Франко осудил идею последнего об «отдельности» («відрубності») истории Украины от России, осудил концепцию противопоставления русского и украинского народов, их литератур [27, *335, 434*]. В работе «Формальний і реальний націоналізм» И. Франко выступил против отождествления русского народа с царизмом; отмечал благотворное влияние передовой русской литературы на развитие общественной мысли на Украине [27, *352—362*].

Историческим взглядам И. Франко в нашей литературе посвящен уже ряд работ, в частности А. Н. Мороза, Н. Н. Кравца, С. М. Шевченко и др.[1] Однако указанные аспекты проблемы еще нуждаются в специальном монографическом исследовании с использованием литературного и эпистолярного наследия И. Франко.

---

[1] Іван Франко як історик : Зб. ст.— К., 1956; *Мороз О. Н.* Іван Франко в боротьбі проти буржуазної ідеології.— Львів, 1956; *Брагінець А. С.* Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка.— Львів, 1956; *Шевченко С.* Исторические взгляды И. Я. Франко.— К., 1969; *Кравець М. М.* Іван Франко — історик України.— Львів, 1971.

Б. В. ГРАБОВЕЦЬКИЙ, В. Є. ЗАДОРОЖНИЙ
(Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО — ПОБОРНИК ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКОГО І РОСІЙСЬКОГО НАРОДІВ

Протягом усього свого творчого життя І. Франко приділяв значну увагу розвитку зв'язків між українським і російським народами, був палким поборником єднання їх революційних сил, всіма доступними йому засобами боровся за дружбу народів-братів, гостро виступав проти спроб підірвати історичні зв'язки цих народів, «таких близьких і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією» [1].

Проблема українсько-російських взаємин вивчалась радянськими дослідниками, але переважно в літературознавчому плані (див. праці О. Білоуса, А. Брагінця, М. Возняка, О. Дея та ін.).

Взаємозв'язки російського і українського народів І. Франко розглядав у прояві їх традиційних історичних, економічних, політичних і культурних контактів. Теоретичною основою для формування концепції українсько-російських взаємозв'язків для І. Франка були твори революційно-демократичного і марксистського спрямування. З метою глибокого її обгрунтування І. Франко цікавився і активно вивчав різні періоди історії українського і російського народів. Спираючись на органічну інтеграцію досліджень в галузі історії, етнографії і фольклору, він неодноразово підкреслював спільність походження, мовну спорідненість, культурну близькість, безпосереднє територіальне сусідство цих народів як фактор, що сприяв їх консолідації.

Вперше свої погляди на українсько-російські взаємозв'язки І. Франко виклав у статті «Література, її завдання і найважніші ціхи» [26, *5—14*]. Каменяр чітко розрізняв два табори у російському суспільстві — прогресивний і реакційний. Він писав про передову Росію з «Гоголями, Бєлінськими, Тургенєвими, Добролюбовими, Писарєвими, Щаповими, Решетниковими та Некрасовими», яка протистояла царизму з його чиновниками і жандармами, «різними Катковими» і «слов'янофілами» [26, *8*]. У своїх наступних працях («Формальний і реальний націоналізм» [1889], «Щирість тону і щирість переконань» [1905] та інших) І. Франко підкреслював традиційність зв'язків російського і українського народів. Він робить висновок, що російський народ «витворив життя духовне, літературне й наукове, котре також тисячними потоками ненастанно впливає і на Україну, й на нас» [27, *363*]. Глибоко правдива аргументація І. Франка спрямована проти реакційних діячів «москвофільського» напрямку, представників клерикально-поміщицьких кіл Галичини, які заперечували існування українського народу і його культури, плазували перед російським самодержавством і водночас вірно служили австрійському цісареві. Відкидаючи вигадки москвофілів, Великий Каменяр закликав до єднання з представниками прогресивної Росії, з її народом.

У контексті українсько-російських взаємин І. Я. Франко першим в історичній науці вказав на існування тісних економічних зв'язків між західно- і східноукраїнськими та російськими землями. У праці «Писання І. П. Котляревського в Галичині» (1898) поряд з іншим він розповідає, що «руські» (українські.— *Авт.*) міщани і селяни з Дрогобича, Калуша і інших підгірських міст возили на Україну сіль. Одну з найкращих пам'яток дерев'яного церковного будівництва в Галичині — церкву св. Юра в Дрогобичі купили дрогобицькі солярі десь над Дніпром за сіль і на своїх возах привезли до Дрогобича [31, *322*]. Розвиваючи тему торговельних зв'язків між українськими землями, зокрема участі західноукраїнських територій у транзиті між Сходом і Заходом, І. Франко констатує: «Сам Котляревський у «Енеїді» натякає на те, що навіть лівобережні багаті козаки гонили волів до Шльонська, себто на славні ярмарки до Голомоуці» [31, *322*]. Наведені фрагменти свідчать, що І. Франко був глибоко переконаний в наявності у минулому тісних економічних, як і культурних, зв'язків між усіма українськими землями, незважаючи на великі політичні і природні перепони. Тим самим І. Франко проявив далекоглядну наукову інтуїцію, яка знайшла своє логічне продовження у дослідженнях радянських істориків І. П. Крип'якевича, В. В. Грабовецького, Я. П. Кіся, І. Г. Шульги та ін.[2] Спираючись на обширні архівні матеріали, вони вивчили різноманітні форми економічних зв'язків між українськими і російськими землями, досліджуваними серед яких були торговельні, розвиток візництва і відхідництва. Дослідження цих питань вносить вагомий вклад в історіографію проблем генезису капіталізму на всіх українських землях, утворення української нації. У творчій спадщині Каменяра висвітлено джерела, що живили нерозривну дружбу між українським і російським народами, незламним поборником якої завжди був І. Франко.

---

[1] *Ленін В. І.* Повн. зібр. творів.— Т. 32.— С. 334.

[2] Крип'якевич І. П. Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст.— К., 1953; *Грабовецький В. В.* Гуцульщина XIII—XIX століть.— Львів, 1982.— С. 103—106, 113—114; *Кісь Я. П.* Промисловість Львова у період феодалізму.— Львів, 1968.— С. 178, 181; *Шульга І. Г.* До питання про економічні зв'язки між західноукраїнськими землями та Лівобережною Україною і Росією у другій половині XVII ст. // Наук. зап. Ужгород. ун-ту.— 1956.— Т. 20.— С. 25—35.

В. І. ДУДКО (СРСР)

ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ФРАНКА В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ КІНЦЯ XIX — ПОЧАТКУ XX ст.

Взаємозв'язки національних літератур І. Франко розглядав як обов'язкову умову поступального літературного розвитку. Особливого значення він надавав контактам російської та української літератур. Поряд із спеціальними літературно-критичними і публіцистичними працями про Росію та російську літературу, в яких взаємні суспільні і культурні контакти братніх народів розглянуті як історично закономірні і необхідні, ці питання знайшли відображення і в його широкому листуванні.

Добре відомі міркування І. Франка про роль письменницьких листів для вивчення історії літератури. В одному з листів до А. Кримського (середина лютого 1894 р.), ведучи мову про матеріали письменницьких архівів, він писав: «Взагалі звертаю Вашу увагу, що таким речам, особливо кореспонденціям наших письменників, я даю першенство перед усякими другими матеріалами. Листи навіть невеличких писателів можуть мати значення для історії і суспільності, а щодо українських писателів, як знаєте, тисячі обставин причиняються, щоб життя і розвій їх прислонити тайною. Відси йдуть усякі теорії про сякі чи такі на них впливи, теорії, котрих, звичайно, не треба б, якби ми знали дійсно, на чім образувався, з ким зносився і як розвивався даний писатель. От тим-то я думаю, що кожне зернятко фактичної інформації в таких справах посуває вивчення нашої літератури наперед...» [49, *462*].

Зрозуміло, що письменницькі листи мають важливе значення не тільки для істориків національних літератур, а й при дослідженні міжлітературних стосунків, що відзначається в другій частині процитованого фрагмента з Франкового листа. Існує кілька аспектів вивчення листування І. Франка в контексті взаємозв'язків російської та української літератур.

Листування І. Франка надає можливість встановити коло читання письменника (в першу чергу — в молодості), допомагає з'ясувати роль передової російської літератури у формуванні світогляду і становленні його творчого методу. Із листів І. Франко постає перед нами як вдумливий читач російської літератури, її талановитий перекладач, популяризатор і дослідник. Крім власних оцінок і вражень від творів російської класичної літератури, в епістолярії І. Франка містяться відомості про сприйняття їх його земляками-сучасниками — як ідейними однодумцями, так і противниками. Це дає підстави розглядати листування І. Франка і як джерело для вивчення сприйняття російської літератури на західноукраїнських землях в останній чверті XIX — на початку XX ст.

У сучасному порівняльному літературознавстві листування представників різних літератур розглядається як одна з форм міжлітературних взаємин (Г. Вервес, Д. Дюришин). Листування письменників, як правило, супроводжує інші форми літературних зв'язків (переклади, критичні відгуки та ін.) або ж передує їм. Передові українські письменники кінця XIX — початку XX ст. своє значення виявляють не тільки в історичному контексті, а й стосовно один одного, через постійну естетичну і соціально-психологічну взаємодію, що мала місце насамперед у творчому процесі: в самооцінках, особистих контактах, взаємонавчанні і т. д.[1] Спостереження сучасного дослідника стосується не тільки українського літературного процесу, а певною мірою і міжнаціональних зв'язків нашого письменства. Достатньо пригадати, наприклад, ідейно-творче співробітництво Лесі Українки і редакції журналу «Жизнь», М. Коцюбинського і Максима Горького та ін.

Вдячним матеріалом для розгляду стосунків нашого письменства з літературою братнього народу є широке листування Каменяра з прогресивними російськими філологами, перекладачами, видавцями. Істотним фактором активізації взаємин двох культур було листування І. Франка з відомими філологами С. П. Венгеровим, О. М. Веселовським, О. М. Пипіним, М. Н. Сперанським та ін. Глибока взаємоповага, тривкий інтерес до фахових зацікавлень один одного, готовність повсякчас прийти на допомогу характеризують всі ці епістолярні контакти.

Зважаючи на діалогічність листування, фахівцями-текстологами обгрунтована доцільність паралельного вивчення листів письменника і листів до нього. Такий підхід дає можливість, по-перше, подати точніший і грунтовніший коментар до листів І. Франка, по-друге — частково відновити зміст втрачених листів письменника. Особливо це стосується епістолярних діалогів І. Франка з перекладачами. Листи письменника до них, як правило, не відомі, про їх зміст можна судити або на підставі листів до нього (це стосується його контактів з П. Ю. Дятловим, В. П. Масловим-Стокозом, Р. С. Стрельцовим та ін.), або ж на підставі спогадів перекладачів (наприклад, В. Д. Бонч-Бруєвича). Окрім того, адресовані письменникові листи перекладачів і видавців містять значний матеріал для вивчення процесу популяризації і науково-критичного осмислення творчості І. Франка в Росії. Джерелом такого роду відомостей є і листування Каменяра з деякими українськими письменниками, що перекладали його твори російською мовою, популяризували їх серед російських читачів (Леся Українка, Х. Алчевська, Н. Кибальчич, В. Самійленко), сприяли

[1] *Гром'як Р. Т.* Роль І. Франка в процесі інтернаціоналізації української літератури кінця XIX — початку XX ст. // Іван Франко — майстер слова і дослідник літератури.— К., 1981.— С. 72.

налагодженню контактів Каменяра з російськими періодичними виданнями (К. Білиловський).

Подальше дослідження листування І. Франка в контексті російсько-українських літературних взаємозв'язків передбачає як поглиблене вивчення вже запровадженого до наукового обігу матеріалу, так і пошуки невідомих листів письменника. З огляду на перспективи підготовки «Листів до Івана Франка», що в своїй сукупності наочно продемонструють творчі зв'язки письменника із сотнями сучасників, на часі їх грунтовне історико-літературне коментування. Значна частина адресованих Каменяреві кореспонденцій раніше ніколи не друкувалася (це стосується і багатьох листів його російських кореспондентів). Така робота обов'язково передбачає і збирання біографічних відомостей про малознаних діячів — кореспондентів І. Франка. Ці матеріали стануть у пригоді і авторам майбутньої Франківської енциклопедії.

Е. П. АКСЕНОВА (СССР)

ГАЛИЦИЯ И ИВАН ФРАНКО В ОЦЕНКЕ РУССКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ КОНЦА XIX в.

После прекращения издания в 80-х годах журналов «Отечественные записки» и «Дело» и до возникновения в России марксистской печати демократическое направление в периодике было представлено в основном либерально-народническими и «легально-марксистскими» изданиями («Русское богатство», «Русская мысль», «Новое слово», «Жизнь» и др.), имевшими в то время прогрессивное значение. Определенное место в журналах отводилось международной проблематике, в том числе общественно-политической жизни Восточной Галиции. В этих изданиях были напечатаны отдельные рассказы И. Франко [1], статьи о его литературной и общественной деятельности, а также корреспонденции, политические хроники и обзоры о положении Галиции, принадлежавшие Е. Дегену, А. Я. Конисскому, В. В. Водовозову, Л. В. Василевскому, В. А. Поссе, В. А. Тимирязеву, С. Н. Южакову и др.

Прослеживая историю Галиции (в основном с 1772 г.), журналы давали представление о ее социально-экономическом развитии в составе Австро-Венгрии, подчеркивая неравномерность распределения земельной собственности, рост обезземеливания крестьян, слабое развитие промышленности. В общественной жизни Галиции выделяли партии «москвофилов» и «народовцев», характеризовались их программы и деятельность. Критикуя различные политические организации за сословную, национальную, религиозную узость позиций, прогрессивные русские журналы основное внимание уделяли деятельности радикальной партии, отмечали роль И. Франко в ее создании. Сообщалось, что периодические издания, возглавляемые им и М. Павликом, собрали «крайне интересный материал» и талантливо осветили жизненно важные вопросы, оказав влияние на общественное движение. Орган радикальной партии «Народ» оценивался как первый в Галиции «серьезный демократический журнал», который ставил задачу улучшения экономического положения трудящихся масс и их просвещение на основе западноевропейской науки [2].

---

[1] *Миронов В. Л.* Іван Франко на сторінках петербурзької преси // Рад. літературознавство.— 1965.— № 4.— С. 50.

[2] Русская мысль.— 1891.— № 5.— С. 20—21; Русское богатство.— 1893.— № 8.— С. 114—119; 1895.— № 8.— С. 105; 1898.— № 3.— С. 119; Новое слово.— 1897.— № 6.— С. 38, 43—44, 47.

Журналы давали высокую оценку И. Франко как писателю, чьи произведения поражали реализмом, и утверждали, что ему принадлежит первое место среди галицийских литераторов как ученому, историку литературы, овладевшему «сравнительным историческим методом»; как публицисту, который «проявил в высокой степени чутье живых вопросов, острый анализ явлений окружающей жизни и блестящий полемический талант». Закономерный успех И. Франко объясняется тем, что он проникся интересами народных масс, стоял на боевой позиции в литературе и жизни; развитие его таланта шло параллельно с ростом демократических идей в галицийском обществе. Немалая заслуга И. Франко в том, что трудящиеся «сознают уже значение солидарности в борьбе за свои интересы» [3].

Открытое признание в передовой русской периодике «многостороннего и сильного таланта И. Франко, проявившегося в его литературной и общественной деятельности, было очень важно, так как в то время многие переводы его произведений были «арестованы» цензурой» [4].

В конце века в Галиции усиливается рабочее и крестьянское движение, в общественную мысль проникают идеи марксизма. 90-е годы ознаменовались новым подъемом политической борьбы в связи с реформой избирательного права и выборами в центральный и местные органы управления. Демократические журналы публикуют информации о многолюдных митингах в Галиции («вечевое движение»), организованных радикальной партией, о выступлениях на них И. Франко в защиту интересов крестьян; акцентируют внимание на усилении крестьянского движения, росте политической активности крестьян, чьи депутаты вместе с другими прогрессивными и оппозиционными депутатами в 1895 г. добивались изменений в избирательном законе как в пользу крестьян, так и рабочих, вовсе лишенных прав голоса. Отмечается рост политической сознательности крестьянства, которое «оставляет знамя клерикального радикализма, а переходит в радикальные партии без всякого вероисповедного оттенка или даже прямо в ряды социал-демократии», а также тенденции объединения сил народа и передовой части интеллигенции [5].

В 1896 г. в Австро-Венгрии был принят новый избирательный закон, сохранивший куриальную систему, имущественный ценз, институт выборщиков. Русская демократическая пресса положительно отнеслась к тому, что право голоса впервые получили рабочие, но признавала избирательную систему запутанной, «далекой от справедливости» и ограждавшей австрийский рейхсрат от наплыва представителей пролетариата (что подтверждалось статистическими данными о числе избирателей и депутатов каждой курии). И все же администрация прилагала огромные усилия, чтобы лишить трудящееся население возможности участвовать в выборах. В связи с избирательной кампанией 1897 г. журналы характеризовали политические платформы, лидеров и печатные органы консервативной и либеральной партий, указывая, что наиболее популярной у избирателей была руководимая И. Франко радикальная партия. Подчеркивалось, что в программных требованиях партии «чисто национальные вопросы» были второстепенными, их решение определялось соединением с социальным вопросом. Вместе с тем упоминалось и о социал-демократической партии, выдвинувшей на выборах во Львове своего кандидата, а до выборов проводившей массовые народные собрания для разъяснения принципов своей политики [6].

Приветствуя положительные изменения в австрийской избирательной системе, демократические издания особое внимание обращали на условия и методы проведения выборов, постоянное нарушение прав и свобод граждан Восточной Галиции, в результате чего удалось трижды (в 1895, 1897 и 1898 гг.) забаллотировать на выборах в рейхсрат кандидата от радикальной партии И. Франко. Журналы писали об откровенном вмешательстве властей в ход выборов. В. Водовозов (высланный из Австрии за корреспонденцию об условиях проведения выборов в 1897 г.) сообщал в статье «Политические выборы в Галиции», что в Дрогобыче комиссар полиции уговаривал крестьян-выборщиков не голосовать за И. Франко; кроме подобной «агитации», у выборщиков проверяли и отбирали избирательные бюллетени, вычеркивали имя И. Франко и вписывали кандидата правительственной партии. Власти широко использовали подлоги, подкупы, «кормление» выборщиков, сокращение времени голосования до одного часа утром (что неудобно для рабочего человека), прибегали даже к арестам выборщиков, а в случае упорного сопротивления применяли оружие. Все же, по сообщению печати, в Перемышле 335 человек подали голос, «осуждающий систему австрийского управления», за И. Франко, хотя они «рисковали очень многим» [7].

В. Водовозов посетил И. Франко. Во время их беседы вошла делегация крестьян. Публицист обратил внимание на солидарность украинцев и поляков, которые «с одинаковым порицанием относились к политике галицких властей», к вмешательству полиции в проведение выборов. Он отмечал, что избирательная борьба в Восточной Галиции имела не национальный, а социальный характер: польские крестьяне одного округа подавали голоса за украинца И. Франко и даже «сидели за это в тюрьме»; в другом округе украинские рабочие и крестьяне «голосовали за поляка Козакевича» (кандидата от социал-демократической партии). Моло-

[3] Русское богатство.— 1893.— № 8.— С. 125; Новое слово.— 1897.— № 6.— С. 36—55.

[4] Литературный процесс и русская журналистика конца XIX — начала XX века.— М., 1981.— С. 203.

[5] Русское богатство.— 1893.— № 8.— С. 123; 1895.— № 4.— С. 148, 151; № 8.— С. 106, 107; 1896.— № 9.— С. 79; Новое слово.— 1897.— № 6.— С. 40.

[6] Новое слово.— 1897.— № 6.— С. 37, 154—155; № 7.— С. 212, 217, 220—222; Русское богатство.— 1898.— № 9.— С. 144, 145; Жизнь.— 1901.— № 1.— С. 405.

[7] Новое слово.— 1897.— № 6.— С. 155; № 7.— С. 215, 223—227; № 8.— С. 179

дой рабочий-украинец на вопрос В. Водовозова, не смущает ли его то, что он агитирует за поляка, ответил: «Козакевич — маляр, рабочий, а разве есть у рабочего национальность?» [8].

Подводя итоги избирательной кампании 1897 г., передовая печать писала: «Радикальная партия разбита, но на ее стороне блестящая моральная победа». При этом упоминалось о растущем влиянии в Галиции социал-демократической партии, два кандидата которой были избраны в рейхсрат; там «крайняя левая» смело вскрывала беззакония, совершенные во время выборов в Галиции. Вопиющие нарушения порядка проведения выборов, превратившиеся в систему, отмечались демократической печатью и в дальнейшем [9].

Русские журналы демократической направленности знакомили с историей, социально-экономическими проблемами, расстановкой общественных сил и политической борьбой в Галиции, показывали рост влияния демократических кругов, значение деятельности И. Франко для развития демократического движения.

---

[8] Там же.— 1897.— № 7.— С. 222—224.
[9] Там же.— 1897.— № 7.— С. 213—227; Жизнь.— 1901.— Т. 1.— С. 405.

А. Н. ГОРЯИНОВ (СССР)

НАУЧНОЕ И ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЕ ТВОРЧЕСТВО ИВАНА ФРАНКО В РУССКОЙ БИБЛИОГРАФИИ СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ КОНЦА XIX — НАЧАЛА XX вв.

Среди научных предприятий, осуществлявшихся русскими славяноведами в конце XIX — начале XX вв., важное место занимали библиографические указатели о славянских странах и народах. Вокруг некоторых из них впервые в истории русского славяноведения складывались крупные научные коллективы [1], другие составлялись единолично очень крупными или меньшего ранга учеными [2], но общей их чертой была та или иная политическая направленность. Различные политические симпатии и антипатии составителей находили отражение в отборе включаемой в указатели литературы, ее систематизации и оценке. При этом наиболее отчетливо проявились они в разном подходе к литературе на украинском языке или по украинской тематике, в том числе к работам И. Франко.

Анализируя, каким образом отражены в разных библиографических указателях по славяноведению работы И. Франко, можно, во-первых, получить более или менее точное представление об известности научного и публицистического творчества И. Франко в России конца XIX — начала XX вв. Во-вторых, полнота учета и характер отбора его работ являются надежным показателем при определении политической ориентации тех или иных библиографических изданий. В-третьих, определенный интерес представляют развернутые оценки работ И. Франко, содержащиеся в некоторых библиографиях.

Крупнейшей русской библиографией славяноведческой литературы начала XX в. был ежегодник «Обозрение трудов по славяноведению», где учтены работы за 1908—1913 гг [3]. В этом издании отражались русские и иностранные работы о всех славянах, в том числе о русском народе. Примечательно, что ограниченное рамками всего шести лет «Обозрение» содержит указания на несколько

---

[1] *Горяинов А. Н.* Участие зарубежных славистов в составлении русских библиографических ежегодников по славяноведению // Сов. славяноведение.— Минск, 1969.— С. 433—438.
[2] *Горяинов А. Н.* Из истории русской славяноведческой библиографии второй половины XIX — начала XX вв. // Тр. Гос. библиотеки СССР им. В. И. Ленина.— М., 1963.— Т. 7.— С. 143—175.
[3] Обозрение трудов по славяноведению / Под ред. В. Н. Бенешевича, 1908...— ...1913.— СПб.; Пг, 1909—1918.

ский перенес изложение своих взглядов на страницы газеты «Киевлянин», а затем превратил газетные статьи в публицистическую брошюру [12].

Отзыв на статью И. Франко, написанный А. И. Степовичем, который придерживался либеральных взглядов, был более объективным. В нем подчеркивалась «основательность суждений» И. Франко по ряду вопросов и выражалось удовлетворение ее спокойным тоном.

Научное и публицистическое творчество И. Франко получило в русских библиографических указателях по славяноведению разностороннее отражение. Оно неодинаково оценивалось реакционно и либерально настроенными учеными, что в специфических формах проявилось в ряде библиографических изданий. Вместе с тем примечательно, что вокруг этих изданий велась ожесточенная политическая борьба, захватывавшая не только научные, но и широкие общественные круги России.

---

[12] *Флоринский Т. Д.* Малорусский язык и «украинско-руський» литературный сепаратизм.— СПб., 1900.

М. А. ВАЛЬО (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО У БІБЛІОГРАФІЇ ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯН

У час, коли творив І. Франко, зарубіжні слов'янські народи, крім болгарського, не мали ще державної реєстрації друку, покликаної гарантувати всебічність і повноту інформації про їхню друковану продукцію [1]. Однак відсутність такої реєстрації великою мірою компенсувалася бурхливим розвитком інших видів бібліографічної діяльності. Значного розвитку набула ретроспективна науково-допоміжна і галузева бібліографія, насамперед видання бібліографічних покажчиків національної книги і фундаментальних бібліографічних праць в галузі слов'янських літератур, каталогів книготорговельного характеру, покажчиків змісту наукових та літературних журналів тощо.

Як показує вивчення цих видань, основна їх більшість містить відомості про ті чи інші аспекти діяльності І. Франка, що свідчить про широкий її резонанс серед зарубіжних слов'ян.

Чи не найбільш ранньою в цьому відношенні була досить широка інформація про творчість письменника, подана у цікавому за задумом виданні «Slovanský katalog bibliografický», який виходив щорічними випусками у Празі в 1878—1882 рр., відображаючи в окремих розділах відомості про чеську, польську, українську, хорватську, сербську, словінську та серболужицьку друковану продукцію (книги та періодичні видання) за 1877—1881 рр. Розділи про українську літературу, яка виходила в Австро-Угорщині, у трьох перших випусках каталога склав О. Стефанович, у двох наступних — О. Щербан. У них відзначено ряд книжкових видань творів І. Франка. Серед них відомі його переклади науково-популярних праць Е. Геккеля, Т. Гекслі, Е. де Лявле, а також Байрона «Каїн», збірник «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», а з оригінальних творів — видання другої частини «Писем» під назвою «Борислав: картини з життя підгірського народа...», новели «На дні» і сатиричної поеми «Дума про Наума Безумовича». Відображені випуски журналів «Друг», «Дзвін», «Зоря» та «Світ», де І. Франко публікував ряд творів.

Характер інформації про І. Франка, поміщеної у багатьох інших бібліографічних виданнях, визначався типом і характером цих

---

[1] Першою спробою поточного бібліографування болгарських друків був «Библиографски бюлетин», який з 1896 р. почала видавати «Народна библіотека» у Софії. Державне реєстрування друків у Чехословаччині, Польщі та Югославії розпочалось лише у 20-х роках XX ст.

десятков работ И. Франко. При этом количество таких указаний доходит в 1909 и 1910 гг. до половины всех опубликованных им в данные годы научных и публицистических материалов [4], что, с учетом славистического профиля библиографии, является очень высоким показателем. Некоторый спад наблюдается в «Обозрении» за 1911 г., но в выпусках за 1912 г. количество отражаемых работ И. Франко вновь возрастает. Здесь указаны его статьи и рецензии по древнерусской литературе, украинской литературе XVI—XVIII вв., по украинскому фольклору, статья «Основы новой славянской политики Бакунина» и некоторые другие исторические работы, публицистическая статья «История моей габилитации».

Работы И. Франко 1912 г. были отражены главным образом во вновь созданном выпуске «Обозрения» за 1912 г., составленном В. В. Дорошенко и носившем название «Украиноведение» [5]. В нем, наряду с работами И. Франко, были помещены сведения и о работах других ученых, посвященных украинской литературе, истории, археологии, этнографии. Внимание составителей «Обозрения» к работам И. Франко было связано с их либеральной ориентацией. Как и другие либерально настроенные ученые, они признавали за украинцами право на самостоятельное национальное существование в пределах России и Австро-Венгрии, считали бесспорным наличие у украинского народа своего национального языка, выступали в поддержку изучения и развития украинской национальной культуры. Такие взгляды явственно, хотя и в специфических формах отбора и систематизации материала выраженные в «Обозрении», были хорошо понятны современникам. Как только из предисловия к первому выпуску «Обозрения» за 1912 г. выяснилось, что один из следующих выпусков будет посвящен Украине, либеральный журнал «Україна» выступил на библиографию с рецензией [6], в которой противопоставлял ее реакционно-монархической славистической литературе. «Для изучения славянства,— писал рецензент,— такие обзоры, как указанный, гораздо более важны и полезны, чем так обычные до недавнего времени в нашей славистике истерические вопли о славянстве и его великой будущности...». В рецензии подчеркивалась ценность подобных указателей, которые «представляют из себя свод, наглядный показатель интенсивной умственной жизни и научной продукции славянских ученых», а также «рисуют оживление интереса к тем или иным проблемам, выдвигаемым жизнью» (несомненно, что среди последних рецензент подразумевал и так называемый «украинский вопрос»).

Выход в свет «Украиноведения» вызвал настоящий приступ бешенства реакционеров. В «Новом времени» появился большой фельетон известного черносотенного журналиста А. Селитренникова (Ренникова), специально посвященный этому выпуску «Обозрения» [7]. Выразив недоумение в связи с опубликованием в составе солидного академического издания «книжонки», которая «носит оригинальное, если не сказать более, название», Селитренников писал, что «русским ученым-украиноведам» «нельзя простить» «одобрения своим изданием той тенденции, которая лежит в основе идеологии мазепинцев» (мазепинцами он, конечно, называл либералов) и завершал фельетон прямой угрозой, что «придет... русский Геракл и начнет энергично чистить конюшни...!».

Грубый и пронизанный недоброжелательством к украинскому народу фельетон Селитренникова преследовал прежде всего цель запугать либеральных ученых, издававших «Обозрение». Это удалось, и редактор «Обозрения» В. Н. Бенешевич был вынужден просить отставки у Отделения русского языка и словесности Академии Наук, органом которого являлись библиографические ежегодники [8]. В результате усилий председательствовавшего в Отделении академика А. А. Шахматова отставка эта не была принята; однако с ответом на фельетон либералы выступить не решились [9].

Переходя к оценкам работ И. Франко, содержащимся в русских библиографических указателях, отметим, что они также отражают прежде всего политические взгляды их авторов. С этой точки зрения интересно сопоставить отзывы о статье И. Франко «Украинско-русская (малорусская) литература», опубликованные в сериях рецензий, рефератов и обзоров киевских ученых Т. Д. Флоринского и А. И. Степовича [10].

Известный своими монархическими убеждениями и публицистическими выступлениями в духе великорусского шовинизма Т. Д. Флоринский обратился к статье И. Франко в рецензии на чешский журнал «Славянское обозрение». Дав общую положительную оценку журнала, что создавало впечатление объективности его критики, он затем обрушился на напечатанную там статью И. Франко. Остро полемизируя с великим украинским революционным демократом, Т. Д. Флоринский обосновал свои собственные взгляды на украинцев, украинский язык и украинскую литературу, которые он считал не более чем разновидностями русского народа, русского языка и общерусской литературы. «Ученый» характер и связанный с этим небольшой тираж обзора Т. Д. Флоринского не позволили его идеям проникнуть в широкую читательскую аудиторию. Поэтому под предлогом необходимости ответить на возражения некоторых украинских ученых [11] Флорин-

---

[4] Данные получены при составлении «Обозрения» с библиографическим указателем: *Мороз М. О.* Іван Франко : Бібліографія творів, 1874—1964.— К., 1966.

[5] Этот выпуск вышел в 1914 г.

[6] Україна.— 1914.— Кн. 4.— С. 98.

[7] *Ренников А.* Свиняче свято // Новое время.— 1915.— 13 марта.

[8] Архив АН СССР, Ленингр. отд-ние.— Ф. 134.— Оп. 3.— Д. 128.— Л. 49—50.

[9] Письмо А. А. Шахматова В. Н. Бенешевичу от 28 марта 1915 г. // Там же.— Ф. 192.— Оп. 2.— Д. 128.

[10] *Флоринский Т. Д.* Критико-библиографический обзор новейших трудов и изданий по славяноведению.— К., 1898.— Вып. 2.— С. 7—17; *Степович А. И.* Славянские известия // Филолог. зап.— Воронеж.— 1899.— Вып. 3—4.— С. 10—12.

[11] *Науменко В. П.* Книжная речь у малороссов и русинов // Киев. старина.— 1899. янв.— Т. 64.— С. 134—142; *Михальчук К. П.* Что такое малорусская (южно-русская) речь? // Там же.— 1899.— Т. 66.— Кн. 8.— С. 135—195.

ский перенес изложение своих взглядов на страницы газеты «Киевлянин», а затем превратил газетные статьи в публицистическую брошюру [12].

Отзыв на статью И. Франко, написанный А. И. Степовичем, который придерживался либеральных взглядов, был более объективным. В нем подчеркивалась «основательность суждений» И. Франко по ряду вопросов и выражалось удовлетворение ее спокойным тоном.

Научное и публицистическое творчество И. Франко получило в русских библиографических указателях по славяноведению разностороннее отражение. Оно неодинаково оценивалось реакционно и либерально настроенными учеными, что в специфических формах проявилось в ряде библиографических изданий. Вместе с тем примечательно, что вокруг этих изданий велась ожесточенная политическая борьба, захватывавшая не только научные, но и широкие общественные круги России.

---

[12] *Флоринский Т. Д.* Малорусский язык и «украинско-руський» литературный сепаратизм.— СПб., 1900.

М. А. ВАЛЬО (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО У БІБЛІОГРАФІЇ ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯН

У час, коли творив І. Франко, зарубіжні слов'янські народи, крім болгарського, не мали ще державної реєстрації друку, покликаної гарантувати всебічність і повноту інформації про їхню друковану продукцію [1]. Однак відсутність такої реєстрації великою мірою компенсувалася бурхливим розвитком інших видів бібліографічної діяльності. Значного розвитку набула ретроспективна науково-допоміжна і галузева бібліографія, насамперед видання бібліографічних покажчиків національної книги і фундаментальних бібліографічних праць в галузі слов'янських літератур, каталогів книготорговельного характеру, покажчиків змісту наукових та літературних журналів тощо.

Як показує вивчення цих видань, основна їх більшість містить відомості про ті чи інші аспекти діяльності І. Франка, що свідчить про широкий її резонанс серед зарубіжних слов'ян.

Чи не найбільш ранньою в цьому відношенні була досить широка інформація про творчість письменника, подана у цікавому за задумом виданні «Slovanský katalog bibliografický», який виходив щорічними випусками у Празі в 1878—1882 рр., відображаючи в окремих розділах відомості про чеську, польську, українську, хорватську, сербську, словінську та серболужицьку друковану продукцію (книги та періодичні видання) за 1877—1881 рр. Розділи про українську літературу, яка виходила в Австро-Угорщині, у трьох перших випусках каталога склав О. Стефанович, у двох наступних — О. Щербан. У них відзначено ряд книжкових видань творів І. Франка. Серед них відомі його переклади науково-популярних праць Е. Геккеля, Т. Гекслі, Е. де Лявле, а також Байрона «Каїн», збірник «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», а з оригінальних творів — видання другої частини «Писем» під назвою «Борислав: картини з життя підгірського народа...», новели «На дні» і сатиричної поеми «Дума про Наума Безумовича». Відображені випуски журналів «Друг», «Дзвін», «Зоря» та «Світ», де І. Франко публікував ряд творів.

Характер інформації про І. Франка, поміщеної у багатьох інших бібліографічних виданнях, визначався типом і характером цих

---

[1] Першою спробою поточного бібліографування болгарських друків був «Библиографски бюлетин», який з 1896 р. почала видавати «Народна бібліотека» у Софії. Державне реєстрування друків у Чехословаччині, Польщі та Югославії розпочалось лише у 20-х роках XX ст.

видань, динамікою поширення творчості письменника у даній країні. Наприклад, «Bibliografia polska XIX stulecia. Lata 1881—1890» К. Естрайхера (Краків, 1906, т. 1) відображає переклади творів І. Франка польською мовою («На дні», «Галицькі образки») та його праці, опубліковані у ці роки польською мовою. А одинадцятий том «Bibliografii polskiej» (Краків, 1890), який охоплює літературу за 1871—1889 рр., містить записи цілої низки видань творів письменника українською мовою, зокрема збірок «Письма» (1877), «Думи і пісні...» (1879), «З вершин і низин» (1887), творів «Boa constrictor» (1884), «Смерть Каїна» (1889) та ін. Відома семитомна «České bibliografie». (1903—1910), укладена З. Тоболкою, яка охоплює чеські книжкові видання, інформує лише про видання у чеському перекладі збірки оповідань «Галицькі образки» (1907). Одне з перших книжкових видань творів І. Франка болгарською мовою, а саме збірка оповідань «Де е бедата» («Як пан собі біди шукав»), відображена у першій фундаментальній бібліографії болгарської книги «Български книгописъ за сто години, 1806—1905...», складеній А. Теодоровим-Баланом і, до речі, грунтовно прорецензованій самим І. Франком [39, *71—73*].

Цілеспрямований характер має інформація про славістичні дослідження І. Франка у праці «Vestník slovanské filologie a starožitností» (Прага, 1901, 1902), який видавали відомі славісти Л. Нідерле, Ф. Пастрнек, Ї. Полівка, Й. Зубати. Тут відображено до півсотні праць І. Франка з різних питань історії української та інших слов'янських літератур: монографічні дослідження, публікації матеріалів, рецензії. Анотування матеріалів часто включає уривки текстів робіт самого І. Франка. А складена Е. Колодзейчиком «Bibliografia słowianoznawstwa polskiego» (1911) подає як польські переклади художніх творів І. Франка, так і його праці з питань літератури, суспільно-політичного життя, фольклору й етнографії, економіки тощо. Ряд покажчиків змісту журналів, таких як «Przegląd Powszechny» (1890), «Kwartalnik Historyczny» (1925), етнографічний журнал та інші, відображають праці письменника, опубліковані на їхніх сторінках, а щомісячний книготорговельний бюлетень «Bibliografia Polska...», який виходив на початку XX ст. у Кракові, у січневій книзі за 1914 р. інформує про видання перекладу на польську мову поеми І. Франка «Мойсей». Що ця поема була відома і в Югославії, дізнаємось з покажчика змісту словінського журналу «Ljubljansky Zvon» за 1881—1941 рр. (Любляна, 1962), на сторінках якого вступ до цієї поеми у перекладі Ф. Безлая був опублікований у 1939 р.

І все ж справжнього розмаху вивчення, перекладання і популяризація творів І. Франка у зарубіжних слов'янських країнах набули після другої світової війни і встановлення народовладдя у цих країнах.

Це знайшло відображення у цілій системі не лише державної реєстрації друків кожного з слов'янських народів, але й ретроспективної галузевої, науково-допоміжної бібліографії. Зокрема, у щорічнику «Polska bibliografia literacka» у томах за 1955 і, особливо, 1956 р. відображено значну кількість польських видань і публікацій з нагоди 100-річного ювілею від дня народження І. Франка. Серед них — двотомник і ряд окремих перекладів його творів, десятки розвідок про його життя і творчість, які відкрили нам імена цілого ряду дослідників І. Франка, зокрема таких як М. Якубець, М. Купльовський та інші. Ця, а також зібрана з інших, зокрема славістичних бібліографічних видань ПНР, інформація є надійною базою для створення не тільки бібліографії польського франкознавства [2], але й ширших бібліографічних праць про польсько-українські літературні взаємини.

Зразком у цьому відношенні може послужити одна з перших слов'янських праць такого типу за кордоном, а саме виданий у Празі в 1968 р. науково-бібліографічний збірник «Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků», 1814—1964». У цій фундаментальній праці, здійсненій великим колективом чеських славістів під керівництвом О. Зілинського, знайшла найбільш повне відображення чеська франкіана 1890—1964 рр., серед яких — ряд збірок, публікації поетичних і прозових творів письменника, а також розвідки, відгуки, рецензії на його твори тощо. Безумовно, створенню цієї праці передували ряд менших за обсягом бібліографічних покажчиків з питань чесько-українських зв'язків і чеського франкознавства, зокрема здійснена С. Петірою та іншими «Бібліографія чеських перекладів творів Івана Франка», опублікована у збірнику «З історії чехословацько-українських зв'язків», що вийшла словацькою (1957) та українською (1959) мовами у Братіславі і була складена М. Мольнаром за участю М. Мольнар-Мундяк.

У цьому збірнику побачили світ і перші бібліографічні покажчики словацьких перекладів творів І. Франка та літератури про нього, здійснені М. Неврлі та М. Мольнаром. Роботу з бібліографування словацьких франкіан продовжили М. Неврлі у праці «Bibliografia ukrainik v slovenskej reči (1945—1964)», М. Федор у виданні «Slovensko-ukrajinské literarne vst'ahy po roku 1945» (Мартін, 1970), М. Мольнар у збірнику його праць «Зустрічі культур» (Братіслава, 1980) та інші.

Відомості про ті чи інші аспекти діяльності І. Франка містять також бібліографічні покажчики інших типів, зокрема бібліографічні персоналії визначних діячів слов'янських літератур, творчість яких він вивчав або з якими підтримував контакти (наприклад, випуски відомої бібліографічної праці «Nowy Korbut», присвячені А. Міцкевичу, Болеславу Прусу, Ю. Словацькому у ПНР, та ін.).

Потік бібліографічної інформації про Франка в зарубіжних слов'янських країнах збільшується з кожним роком, і він відповідає постійному зростанню зацікавлення творчістю геніального сина українського народу, визначного діяча на ниві слов'янської і світової літератур і культур.

[2] Машинописний варіант такого бібліографічного покажчика існував вже у 1952 р., був переданий в Інститут літератури ім. Шевченка АН УРСР у Києві.

Дз. У. СТЭЛЬМАХ (Беларуская ССР)

ІВАН ФРАНКО І БЕЛАРУСКІ ТЭАТР

Іван Франко як тэарэтык тэатра і драматург добра вядомы на Беларусі. Беларускія даследчыкі да гэтага часу звяртаюцца да багатай тэарэтычнай тэатразнаўчай спадчыны І. Франка, у прыватнасці та яго работы «Да гісторыі ўкраінскага вяртэпа XVIII ст.» [1]. Выказаныя ў ёй думкі ў навуковых адносінах не страцілі свайго значэння.

Украінскі вяртэп І. Франко разглядае ў агульным кантэксце сусветнай народнай тэатральнай культуры, прыводзіць звесткі па народнаму тэатру Захаду і Усходу, найбольш жа шырока выкарыстоўвае матэрыялы іншых славянскіх культур, асабліва Расіі, Польшчы і Беларусі. Маюць навуковую каштоўнасць выказаныя І. Франком гіпотэзы аб выключна свецкім характары першапачаткова ўзнікшага лялечнага тэатра, яго незалежнасці ад тэатра жывога акцёра, а таксама аб вяртэпе XVI стагоддзя як новым этапе ў гісторыі развіцця лялечнага тэатра Еўропы. Заслугоўвае ўвагі і яго меркаванне аб узнікненні вяртэпа не ў цэнтральнай Польшчы, як лічылася агульнапрынятым, а на той яе тэрыторыі, дзе межавалі тры народнасці — польская, украінская і беларуская.

У гэтай рабоце І. Франко паказаў сябе і добрым знаўцам беларускага народнага лялечнага тэатра батлейкі. Характэрна, што ў арбіту яго навуковага даследавання трапіла самая папулярная батлейкавая інтэрмедыя «Мужык (Мацей) і доктар». Менавіта яе вылучыў І. Франко ў беларускай батлейцы, адзначыў аналагічныя сцэны ва ўкраінскім вяртэпе і польскай шопцы, а таксама і сярод рускіх інтэрмедый. У прыведзеным у рабоце запісе вяртэпа XVIII ст. тыпова беларускім персанажам лічыць Ліцвіна, які аб'еўся куцці. Безумоўна, цікавым для даследчыкаў беларускага народнага тэатра з'яўляецца і адзначаны І. Франком факт, што на Украіне ў інтэрмедыйнай частцы вяртэпа, дзе пераважала ўкраінская мова, значнае месца займала і беларуская мова [2].

[1] *Ахрыменка П.* Летапіс братэрства: Аб беларуска-ўкраінскіх фальклорных, літаратурных і тэатральных сувязях.— Мінск, 1973.— С. 124—125; *Стэльмах Д. У.* Узнікненне і развіццё народнай драмы на Беларусі // Весці АН БССР. Сер. грамадскіх навук.— 1982.— № 6.— С. 96.

[2] *Франко І.* До історії українського вертепа XVIII в. // Відбитка з Записок Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. 71—73.— Львів, 1906.— С. 35.

Мае каштоўнасць і зварот І. Франка да жывога вяртэпа, гэтай найменш даследаванай галіны народнага тэатра. Увёўшы ў навуковы ўжытак жывога «Цара Ірада», ён тым самым унёс важкі ўклад у гісторыю не толькі ўкраінскага, але і ўсяго славянскага народнага тэатра. Вывучаючы гэту з'яву, характэрную таксама і для Беларусі, мы абавязкова звяртаемся да работы І. Франка. І ў далейшым беларускія даследчыкі яшчэ няраз будуць скарыстоўваць працы І. Франка як каштоўную крыніцу вывучэння народных тэатральных традыцый славян.

Заўсёды былі блізкія дзеячам беларускай культуры і драматургічная творчасць І. Франка, і яго разуменне тэатра як школы эстэтычнага выхавання народа, як «школы жыцця», і ідэі народнага тэатра, якія ён прапагандаваў. З драматургіяй І. Франка жыхароў Беларусі пазнаёмілі ў пачатку XX ст. ўкраінскія гастрольныя трупы [3]. Мяркуюць, што хутчэй за ўсё пасля іх выступленняў і паявілася ў рэпертуары беларускага аматарскага тэатра «Будка № 27» І. Франка. П'еса была вельмі папулярная сярод шматлікіх драматычных гурткоў, характэрных для тэатральнага жыцця Беларусі пачатку XX ст. Карыстаецца яна папулярнасцю і ў савецкі час. «Будка № 27» трывала ўвайшла ў рэпертуар самадзейных тэатральных калектываў. Пра пастаянную цікавасць да яе сведчыць і асобнае выданне п'есы, ажыццёўленае ў 1954 годзе Рэспубліканскім Домам народнай творчасці ў перакладзе вядомага беларускага паэта А. Астрэйкі і з рэжысёрскімі каментарыямі народнага артыста БССР Дз. Арлова. Апошняя пастаноўка п'есы «Будка № 27» здзейснена Мазырскім народным тэатрам у 1963 г. (рэжысёр М. Палтарацкі), яна прайшла 19 разоў, яе ўбачылі каля 4 тыс. гледачоў. У 1957 г. ў Мінску на Рэспубліканскай студыі тэлебачання быў створаны тэлевізійны спектакль «Будка № 27» (рэжысёр У. Кухта).

Ставілася на Беларусі і знакамітая сацыяльна-псіхалагічная драма І. Франка «Украдзенае шчасце». Упершыню яна была пастаўлена Палескім абласным драматычным тэатрам імя Янкі Купалы. Прэм'ера адбылася 9 лютага 1941 г. ў Пінску [4] (тэатр знаходзіўся там на гастролях), а пасля была паказана і ў Мазыры, дзе тэатр працаваў пастаянна. У 1952 г. п'еса была пастаўлена ў Мінску Тэатрам драмы і камедыі пры Белдзяржэстрадзе (рэжысёр А. Струнін).

З творчасцю І. Франка знаёмы і дзіцячы глядач нашай рэспублікі. У 1963 г. Дзяржаўны тэатр лялек БССР паставіў інсцэніроўку яго казкі «Фарбований лис» — пад назвай «Зялёная лісіца» (рэжысёр В. Ліпень, дэкарацыі А. Фаміной, лялькі мастака Л. Быкава) [5].

[3] Гісторыя беларускага тэатра: У 3 т. Т. 1.— Мінск, 1983.— С. 296, 355, 463.

[4] Палеская праўда [Гомель].— 1941.— 7 студз.— 9 студз.

[5] *Станюта А.* Настоящее игрушечного мира // Знамя юности [Минск].— 1963.— 15 мая; *Білоштан Я. П.* Іван Франко і театр // Київ.— 1967.— С. 149.

У летапіс беларуска-ўкраінскіх тэатральных сувязей свой уклад унеслі ўкраінскія калектывы, якія ў час гастроляў па нашай рэспубліцы прапагандавалі творчасць І. Франка. Так, у 1949 г. гледачы Мінска пазнаёміліся са спектаклем «Украдзенае шчасце» ў пастаноўцы Дзяржаўнага ўкраінскага музычна-драматычнага тэатра імя Р. Пятроўскага, а некаторым пашчасціла яшчэ і ўбачыць вялікага А. Бучму, які 24 і 25 верасня выступіў у гэтым спектаклі ў ролі Міколы Задарожнага. А ў 1982 г. спектаклем «Украдзенае шчасце» распачаў свае гастролі ў Мінску Украінскі драматычны тэатр імя І. Франка. Мы сталі сведкамі новага прачытання п'есы рэжысёрам С. Данчанкам і сучаснымі майстрамі ўкраінскай сцэны. Спектакль яшчэ раз пацвердзіў, што творчасць І. Франка паранейшаму з'яўляецца сучаснай, карыстаецца і ў наш час поспехам у гледача, садзейнічае больш глыбокаму ўзаемаразуменню і ўмацаванню здаўна склаўшыхся культурных сувязей паміж нашымі народамі.

Творчая спадчына І. Франка ў галіне тэатра з'яўляецца каштоўным здабыткам беларускай культуры і навукі.

ЮОЗАС ЛАУРУШАС (СССР)

ВОСПРИЯТИЕ ТВОРЧЕСТВА ИВАНА ФРАНКО В ЛИТВЕ

Тема данного доклада предполагает прежде всего выявление аналогий культурно-исторического развития Украины, в частности Галиции, и Литвы в конце XIX — начале XX в., т. е. в период наиболее интенсивного идейно-художественного восприятия И. Франко в Литве. На подобные аналогии, смежные региональные процессы как прямо, так и косвенно указывал и сам писатель в своих публицистических и литературно-критических статьях («Zarys programu działalności «Rusko-Polsko-Litewsko-Białoruskiej Spółki Wydawniczej».— Львов, 1885; «Католицький панславізм», «Дві унії» и многие другие), а также в письмах.

Монументальная фигура И. Франко не случайно привлекла к себе внимание тогдашней литовской печати, которая после подавления крестьянского восстания 1863 г. вплоть до 1904 г. целиком находилась под запретом, издавалась за рубежом и книгоношами тайно распространялась в Литве. На страницах этой нелегальной печати регулярно освещалась социальная и национально-освободительная борьба не только литовского, но и других угнетенных народов, в том числе и русинов, как называли тогда украинское население Галиции, входившей в состав Австро-Венгерской империи. «Радикальная партия русинов Галиции» [1], «Русины и Рим» [2], «Русины в Галиции» [3], «Национальная программа русинов» [4], «Национальное возрождение русинов» [5] — статьи под такими и сходными заголовками довольно часто публиковались в запрещенной литовской печати. «Наше положение мало чем отличается от положения в Галиции, тут многому можно поучиться»,— резюмировал свою статью «Стачка в поместьях Галиции», напечатанную в журнале «Darbininku balsas» («Голос рабочих») тогдашний редактор журнала Аугустинас Янулайтис (1878—1950) [6]. Естественно,

[1] Varpas.— 1892.— N 11.

[2] Vienibė lietuvninku.— 1892.— № 15. (Автор статьи — литовский писатель Юозас Андзюлайтис-Кальненас (1864—1916), первый переводчик поэзии Т. Шевченко на литовский язык.)

[3] Ukininkas.— 1899.— N 7.

[4] Varpas.— 1900.— N 4.

[5] Ukininkas.— 1903.— № 4—5. (Статья перепечатана в сборнике: Национальное возрождение литовцев и других молодых народов.— Тильзит, 1903.— С. 13—21.)

[6] Darbininkų balsas.— 1902.— N 6.— С. 8.

что в этих статьях не только упоминалось имя И. Франко, одного из лидеров украинского демократического движения, но и давалась, подчас весьма подробная, характеристика его как писателя и общественного деятеля. Еще в 1892 г. журнал «Varpas» поместил подробный репортаж о съезде славянской прогрессивной молодежи в Австро-Венгрии (1891), в котором было перепечатано выступление на съезде И. Франко[7]. Одна из статей, опубликованная в том же журнале и подписанная не идентифицированным до сих пор псевдонимом «Su-aitis», так и называлась: «Русины и Иван Франко»[8]. Данная статья, свидетельствующая о том, что сам этноним украинцы («русины») ассоциировался в Литве прежде всего с именем И. Франко, безусловно, заслуживает того, чтобы остановиться на ней подробнее.

Начинается статья широким экскурсом историко-политического, культурного и литературного развития Галиции, сопоставлением тогдашнего положения русинов и литовцев, причем проводятся параллели даже между национальными органами печати: согласно автору статьи, редактировавшиеся И. Франко демократические журналы «Народ» и «Хлібороб» как по своим задачам, так и с точки зрения адресата соответствуют литовским «Varpas» и «Ukininkas». Характеризуя многогранную деятельность И.Франко, его неравную, но мужественную борьбу против политической реакции, выпавшие на его долю тяжкие личные испытания (аресты и многочисленные другие формы преследования), самоотверженное служение родному языку и литературе, автор статьи называет его «центральной фигурой нового литературного и политического движения в Галиции». Что касается собственно литературной деятельности И. Франко, в статье говорится: «Нет той области литературы, в которой бы он не проявил себя»; подчеркивается роль И. Франко в деле перевода на украинский язык мировой классики — произведений Гейне, Гете, Байрона, Шелли и др. Замечательная характеристика художественного творчества писателя по существу справедлива и по сегодняшний день: «В своих произведениях он описывает подлинную жизнь, и если они производят тяжелое, безотрадное впечатление, то определяется это не пессимистическими взглядами писателя, не особенностями его характера, а условиями той действительности, которая послужила материалом для его творчества». Эта характеристика прямо перекликается с определением «материала для творчества», данным самим И. Франко: «Жестокие времена и обстоятельства плодили жестоких людей»[9].

Как высоко ценился Франко-художник в литовской литературной критике уже в XIX в., показывает рецензия писателя Йонаса Шлюпаса (1861—1944), редактора журнала «Apszvieta» («Просвещение»), на сборник рассказов Антанаса Крищукайтиса-Айшбе (1864—1933) «Что правда, то не ложь», в которой имя украинского писателя включено в контекст всемирной литературы: «Конечно, если сравнивать эти рассказы с теми, которые созданы Ги де Мопассаном, Иваном Франко, Салтыковым (Щедриным), то они покажутся лишь бледными свечами перед лицом ярких звезд, однако в настоящий момент уже и то хорошо, что в Литве появился рассказчик, свободный от прежних предрассудков и предвзятостей»[10]. В связи с кончиной И. Франко в 1916 г. в литовской печати было опубликовано несколько его некрологов (а в 1932 г. в «Известиях литовско-украинского общества» (№ 5, с. 2—4) была помещена большая статья «Иван Франко»). Статья об И. Франко была напечатана в «Литовской энциклопедии».

Параллельно шло усвоение художественного творчества крупнейшего украинского писателя. Еще в 1891 г. на литовском языке был опубликован первый его рассказ — «Історія моєї січкарні»[11]. Позже был опубликован целый ряд остросоциальных рассказов и сатирических сказок И. Франко, печатавшихся как в периодических изданиях, так и в разного рода сборниках переводной прозы наряду с произведениями Дж. Верги, Э. Золя, В. Гаршина, В. Гомулицкого, С. Жеромского и др. К некоторым произведениям писателя литовские переводчики обращались неоднократно: дважды был переведен рассказ «Сам собі винен»[12], четырежды — другой хрестоматийный рассказ «Добрий заробок»[13]. В литовской печати появились также переводы таких известных произведений украинского классика, как «До світла»[14], «Історія кожуха»[15], «Звірячий бюджет»[16]. В одном из коллективных сборников переводной прозы («Рассказы», 1908) помещены переводы сразу четырех произведений И. Франко: «Муляр», «Малий Мирон», «Два приятелі», «Хлопська комісія». Наиболее активным пропагандистом творчества украинского писателя в Литве был довольно продуктивный переводчик и деятель печати того времени Пранас Паршайтис-Сюлялис (1884—1911), переведший на литовский язык семь произведений И. Франко, включая выпущенную в 1906 г. отдельным изданием повесть «На дне», по поводу которой в вышеупомянутой статье «Русины и Иван Франко» сказано: «Сама жизнь подчас рождает образы, перед которыми бледнеет человеческая фантазия».

---

[7] Varpas.— 1892.— N 10.— С. 143.

[8] Varpas.— 1898.— № 3.— С. 44—47. (Статья перепечатана в газете „Vienibe lietuvninkų.— 1898.— N 35—37.).

[9] *Франко И.* Соч.: В 10 т.— М., 1956.— Т. 1.— С. 561.

[10] Apszvieta.— 1892.— N 1.— С. 73—74.

[11] Ukininkaś.— 1891.— N 7.— С. 293—304.

[12] Vilniaus zinios.— 1904.— № 18; 1905.— № 1. (Перепечатка в одном из коллективных сборников; литературное приложение к газете „Rigos naujenos", 1911, № 21.)

[13] Vienibė kalendarius.— 1903.— № 21; «Vilniaus žinoes».— 1905.— № 112; 1908.— № 197—199; Kova.— 1910.— № 41—42.

[14] Naujas kalendarius 1905 m.— Тильзит.— 1904.— С. 30—51.

[15] Vilniaus žinoes.— 1906.— № 4 (перепечатка в одном из коллективных сборников).

[16] Kova.— 1907.— № 16.— С. 248—250; № 17.— С. 264—265.

Все эти переводы отвечали запросам и задачам развития самой литовской литературы. Есть основание говорить о генетических и типологических связях творчества И. Франко и некоторых литовских демократических писателей начала нашего века: Константинаса Ясюкайтиса (1882—1941) — одного из переводчиков И. Франко [17], Бронюса Лауцявичюса-Варгшаса (1884—1916), Юозаса Гураускиса (1884—1911). Как и в украинского писателя, здесь та же гнетущая социальная атмосфера, та же страстная критика существующих бесчеловечных порядков, толкающих людей «на дно» жизни — в острог, на бульвар, в кабак, те же приемы и способы художественного изображения, включая аналогии стилевые (например, яркую публицистичность), композиционные (например, драматические развязки), жанровые (например, форму социально-политической «сказочки»). Даже такой замечательно светлый рассказ И. Франко, как «Малий Мирон», имеет в литовской литературе почти адекватное соответствие — рассказ литовского классика Винцаса Креве-Мицкявичюса (1882—1954) «Утро Антанукаса». Типологическая общность здесь проявляется во всем: и в особенностях поэтики, стиля, и в психологической достоверности, в глубоком проникновении в сознание ребенка, в чистоту детского мировосприятия, еще не знающего социальной несправедливости, борьбы и боли. Кстати, литовский писатель мог быть знаком с рассказом И. Франко не только в переводе (любопытно, что в переводе «Малий Мирон» назван «Антанукас»), но и в оригинале (в 1904—1908 гг. В. Креве-Мицкявичюс учился во Львовском и Киевском университетах).

Известный литовский поэт и литературный критик Людас Гира (1884—1946) обратился к поэтическому творчеству И. Франко. Его переводы, опубликованные в 1909 г. в газете «Viltis» («Надежда») [18],— здесь же печатались и переводы Л. Гиры из великого Кобзаря — не остались незамеченными и оставили весьма примечательный след в истории литовской литературы. А именно: когда несколько лет спустя возник и был осуществлен замысел первого литовского литературного журнала «Vajvorikšte» («Радуга»), писатель Казис Пуйда (1883—1945) предложил в качестве эпиграфа для журнала фрагмент одного из переведенных Л. Гирой стихотворений И. Франко (вторую строфу первого стихотворения из цикла «На старі теми», сб. «Semper tiro», 1906):

Вирядім ми слово до походу
Не в степи куманські безконечні,
А в таємні глибини сердечні,
Де кують будущину народу [3, *148*].

По замечанию К. Пуйды, «ничто не может лучше и полнее, чем данное четверостишие, характеризовать содержание, смысл и ценность нового похода» [19]. Вместе с тем надо отметить, что в это программное четверостишие, которым открывался каждый новый номер журнала «Vajvorikšte», как его издатели (редактор Л. Гира), так и большинство авторов вкладывали несколько специфическое содержание, ориентируясь в первую очередь не на общественно-социальные, а на общественно-эстетические задачи, на глубины так называемого национального духа, на «будущность народа», на народно-поэтическое творчество — дайны, сказки, легенды.

В Советской Литве изданы три книги рассказов украинского классика: «Хороший заработок» (1948), «Бориславские рассказы» (1954), «Микитичев дуб» (1956), отдельные поэтические и прозаические его произведения публиковались в периодической печати и в антологических сборниках. Психологическая драма И. Франко «Украденное счастье» была поставлена на сценах Паневежского (1949) и Каунасского (1956) драматических театров. Имя И. Франко постоянно привлекается литературоведами Литвы не только при исследовании литовско-украинских литературных связей (К. Корсакас), но и при изучении реализма в литовской литературе (В. Ванагас), жанра рассказа (А. Залаторюс), развития литовской литературной печати (Л. Гудайтис).

---

[17] По замечанию К. Ясюкайтиса, И. Франко относится к числу писателей, обладающих прирожденным талантом писать «для народа». См.: *Ясюкайтис К.* Соч.: В 2-х т.— Вильнюс, 1959.— Т. 2.— С. 331 (на литов. яз.).

[18] Viltis.— 1909.— № 127. [Перепечатка в поэтическом сборнике Л. Гиры «Зеленая лужайка» (1923).]

[19] Vienibe lietuvninku.— 1913.— N 39.

І. Д. ОСТАПИК (Українська РСР)

ДО ПИТАННЯ: ІВАН ФРАНКО І ЛИТВА

У постановці проблеми «Франко і Литва» не існує випадковості чи умовності, як це може видатись на перший погляд. Ця проблема має своє конкретне історичне підгрунтя. Окреслити його параметри — одне із завдань франкознавства. Бо йдеться не тільки про розширення «літературного контексту» Каменяра, але й про «реконструкцію» втрачених чи напіввидимих у серпанку часу зв'язків І. Франка з братнім народом, про глибоке і всестороннє осмислення на новому матеріалі тенденцій і закономірностей, що знайшли вияв у його творчості.

В галузі литовсько-українських взаємозв'язків тієї доби визначальним є те, що ідея єднання в ім'я грядущих революційних битв тісно сплітається із взаємозближенням літературних сил, координацією їх дій у спільному руслі — оновленні суспільства на гуманістичних засадах.

«Українці,— писав невідомий литовський автор статті в «Ukrainische Rundschau»,— починають нами цікавитись. Вони хочуть знати про нас. Так подаймо ж один одному руки для братського єднання». Ще на початку 90-х рр. минулого століття один з дописувачів до «Народу» В. Сіменович зазначив, що українська інтелігенція «віддавна має зносини з литовською інтелігенцією» [1].

Вслуховуючись у запити часу, І. Франко одним із перших серед своїх сучасників глибоко відчув і зрозумів доконечну потребу налагодження тісних контактів між українським і литовським народами.

Інтерес І. Франка до Литви, її історії, культури, економічного становища знайшов, зокрема, концептуальний вияв у повісті «Не спитавши броду», у численних наукових працях: «Наш погляд на польське питання», «Жарт непотребний», «Пісня про Коваленка (1452)», «Історія української літератури», «Еміль Коритко, забутий слов'янський етнограф».

Ймовірно, першим, хто привернув увагу І. Франка до Литви, був М. Драгоманов, який неодноразово закликав українську інтелігенцію до погодження дій із литовцями, білорусами та іншими народами царської Росії. Прикметним є його лист (листопад 1883 р.) до І. Франка, у якому він зазначає, що при написанні

[1] ЦДІАЛ. Ф. 663, оп. 1, од. зб. 155, а. 6 зв.

історії української літератури необхідно мати на увазі «литовський період (зв'язок з Вільною)» [2]. Водночас можна припустити, що певний вплив на зацікавлення І. Франка Литвою справляло і литовське середовище. В 1884—1885 рр. серед студентів Дублянської рільничої школи біля Львова діяло «братство» молодих соціалістів — литовців, білорусів, поляків, які звернулись до І. Франка та М. Павлика з проханням допомогти їм скласти програмні документи організації та спільного видавництва. З архівних матеріалів [3] видно, що соціалістична спрямованість діяльності студентів рільничої школи привернула увагу поліції, і вона встановила таємний нагляд над ними.

Зрозуміло, зустрічі з литовцями, що навчались у Дублянах, не були епізодом у біографії І. Франка. У кінці XIX — на початку XX ст. Львів як науковий і культурний осередок привертав увагу багатьох вихідців з Литви, що прагнули здобути вищу освіту. Так, 1905—1906 рр. у Львівському університеті навчався класик литовської літератури Вінцас Креве. Можна припустити, що саме в литовському середовищі вивчив І. Франко мову братнього народу. Його син Петро згадував: «По-литовськи розумів сяк-так, бо коли раз до нас зайшов один молодий литовець і говорив з батьком,— ми не розуміли ані словечка, але батько переказав нам його слова» [4].

Так, І. Франко мав безпосередні контакти з представниками Литви: одних знав в обличчя, інших — тільки з листів чи наукових праць. Зрозуміло, з різних міркувань багато ще не зафіксовано і щезло безслідно. Прикметними є листи А. Летувіса (Альфонсаса Моравскіса.— *І. О.*) до М. Павлика. Кожний з них закінчується приписко̀ю: «List ten proszę skasować» [5]. Але й збережене дає нам підставу сказати: І. Франко був одним із тих, хто на рубежі XIX—XX ст. формував литовсько-українське єднання, хто надавав контактам обох народів цілоспрямованого і дієвого характеру.

У світлі піднятої проблеми важливою є публікація у радикальних і демократичних органах, де працював І. Франко, статей прогресивних литовських діячів і, зокрема, матеріалів про Литву. Так, лише в 1890 р. у «Народі» було опубліковано три статті Стеллі (Й. Адомайтіса-Шернаса.— *І. О.*). Нам поки що не вдалось розшукати оригіналів цих публіцистичних виступів, тож важко судити, якою мовою вони написані. Однак з редакційних приміток можна зробити висновок про те, що перекладачем статей був І. Франко, що він і автор листувались. В одній із приміток І. Франко писав: «Звісний литовський писатель і народолюбець, що прозвався тут Стеллі, провідавши про «Народ», обернувся до

[2] *Драгоманов М. П.* Літературно-публіцистичні праці : У 2-х т.— К., 1972.— Т. 2.— С. 48.

[3] ЦДІАЛ. Ф. 146, оп. 6, од. зб. 1174, 1175.

[4] Іван Франко у спогадах сучасників.— Львів, 1956.— С. 387.

[5] ЦДІАЛ. Ф. 663, оп. 1, од. зб. 220, а. 95.

нас, чи не могли би ми йому порушити в «Народі» литовську справу... Само собою розуміється, що ми на пропозицію д. Стеллі пристали і раді би бодай так прислужитися й литовській народній справі» [6].

Заслуговують уваги й інші дані епістолярію. У відділі рукописів бібліотеки Вільнюського університету зберігаються листи до литовського журналу «Varpas», у яких подано опис громадсько-політичного і культурного життя Львова (1—532, р. 347). У той час обмін між прогресивними виданнями був вже налагоджений. Так, в одному з листів редактора журналу «Varpas» Будріса (Й. Адомайтіса-Шернаса) до редакції «Народу» мовиться про те, що він з якихось причин не отримав 20 і 21 номери «Народу» [7].

Особливо показовим у цьому плані є вже згадувані листи А. Моравскіса. В одному з них він просить вислати «Громадський голос», а якщо можна, то й інші газети і видання русинські, бо «становище литовського народу,— як пише А. Моравскіс,— настільки близьке до русинського, що взаємне ознайомлення із суспільними стосунками і політичними партіями є неминуче. Навіть більше. Нам здається, що діячі русинської [8] і литовської [9] партій повинні би нав'язати між собою ближчі стосунки і підтримувати один одного, бо ж становище тих партій однакове» [10]. Лист адресовано М. Павлику, але з ним повинен був бути ознайомлений І. Франко: автор послідовно апелює до керівництва радикальної партії, тобто і до І. Франка.

До такого висновку спонукає і лист, який знаходиться серед кореспонденції, призначеної І. Франку. Його автор — Йозеф Літауер (?). Думається, не випадково звернувся він до І. Франка з проханням переслати до відповідного часопису зібрані гроші й оголосити, що «соціалістична молодь з Цюріху присвячує їх для своїх голодних» [11].

Написавши «Йозеф Літауер», ми змушені були поставити знак питання: прізвище та ім'я не відомі. Так, у литовсько-українських літературних зв'язках, на жаль, ще надто багато не досліджено. Не вияснено і авторство опублікованої в журналі «Varpas» у 1893 р. статті «Українці та Іван Франко». Енергійна за стилем, композиційно продумана, вона засвідчує не тільки глибоку обізнаність її автора, що писав під псевдонімом. У статті із симпатією окреслено шляхи формування світогляду українського митця, високо оцінено те, що він зробив. Повинен бути Су-айтіс близьким до світу ідейних почувань І. Франка: не випадково, думається, у статті вказано на його зв'язок з марксизмом, з революційно-демократичною думкою в Росії і майже «протокольно» зафіксовано заснування радикальної партії та основні положення її програми.

[6] Народ.— 1890.— № 11.
[7] ЦДІАЛ. Ф. 663, оп. 1, од. зб. 208, а. 186—187.
[8] Мається на увазі радикальна партія.
[9] Йдеться про Литовську соціал-демократичну партію.
[10] ЦДІАЛ. Ф. 663, оп. 1, од. зб. 220, а. 94.
[11] ІЛ. Ф. 3, од. зб. 1605, а. 548—544.

Добре розуміючи, що праця в ім'я грядущих революційних битв вимагала координації демократичних сил, І. Франко підтримував тісні зв'язки і з представниками прогресивної української молоді, яка мала безпосередні контакти з литовськими діячами культури, зокрема з уже згадуваним В. Сіменовичем. Останній вивчив литовську мову, оскільки вважав взаємно корисними українсько-литовські зв'язки.

У своїх обширних дописах (можна сказати, нарисах) до редакцій «Народу» і «Громадського голосу» В. Сіменович подав об'ємні картини громадського життя у Литві, відомості про фольклор і розвиток літератури. З однієї із його кореспонденцій дізнаємось про збори прогресивних діячів литовської культури, на яких постановлено «нав'язати зносини з українцями», зокрема з редакторами «Народу», «Хліборобу», щоб «придбати справі литовській гідних союзників» [12]. В іншому його листі читаємо: «Вп. д. Ів. Франка вони (литовці.— *І. О.*) всі добре знають з єго літературних, дневникарських праць» [13].

Справді, чи не найвагоміший фактор литовсько-українського літературного єднання кінця XIX — початку XX ст.— твори І. Франка. Різними були шляхи їх у Литву. Про один з них мовиться у датованому 5 березня 1899 р. листі Р. Яросевича: «Просять мене українці й литовці з Цюріху,— пише він,— щоби їм вислали наші видавництва, за що они обіцяють прислати свої, а заразом наші привезти на Україну» [14]. В числі видань, які замовлено,— статті І. Франка.

До не вияснених питань належить і проблема рецепції творів І. Франка у Литві. Безперечно, І. Франко знав про те, що його твори стали надбанням литовського народу. У статті «Антін Грицуняк» (посмертна згадка) зі справедливим почуттям гордості він напише, що його оповідання «Свинська конституція» обійшло майже весь світ. І в переліку мов, на які воно перекладено, назве литовську.

Доречно зазначити: увага литовського читача в кінці XIX — на початку XX ст. була прикута в основному до малої прози І. Франка. Прикметною є і перша згадка про нього — ім'я Каменяра стоїть в одному ряді із Мопассаном і Салтиковим-Щедріним [15].

У бурхливому розвитку литовської літератури переклади оповідань І. Франка не залишилися непоміченими. Вони орієнтували літераторів на освоєння нових проблемно-тематичних і естетичних пластів — розробку тем пролетаризації народу, «соціального дна», життя інтелігенції. Характерним є добір творів для перекладу:

[12] ЦДІАЛ. Ф. 663, оп. 1, од. зб. 155, а. 636.
[13] Там же. Од. зб. 228, а. 9536
[14] Там же. Од. зб. 236, а. 133 зв.
[15] Apszvieta.— 1892.— N 1.— с. 73—74.

«До світла», «Микитичів дуб», «На дні», «Свинська конституція» та ін. Зокрема, оповідання «Звірячий бюджет» опублікував у 1907 р. з явно агітаційною метою орган соціал-демократичної партії Литви газета «Kova». На таке сприймання твору настроював і поетичний епіграф, який додав перекладач Й. Плейріс,— заклик до боротьби за соціальне звільнення народу.

В осмисленні сучасної литовської критики, як і попередніх її етапів, спадщина І. Франка постає зразком художньої досконалості. «У нього можна багато чому навчитись,— скаже автору цих рядків відомий литовський поет Є. Матузявічюс,— його поетичний світ такий багатий, так насичений і філософією, й інтелектуалізмом, що зовсім не скажеш — це письменник кінця XIX століття» [16].

[16] Магнітофонний запис розмови із Є. Матузявічюсом зберігається у автора.

P. KIRCHNER (DDR)

ZUR FRAGE DER ANNÄHERUNG IVAN FRANKOS AN DIE ÖSTERREICHISCHE SOZIALDEMOKRATIE IM JAHRE 1898

Nach den Wahlen zum österreichischen Reichsrat von 1895, deren erwiesene Unregelmässigkeiten und Missbräuche Ivan Franko als Kandidat des Wahlkreises Przemyśl — Dobromil — Mościska in solchen in der Wiener Wochenzeitung „Die Zeit" veröffentlichten Beiträge wie „Die jüngste galizische Wahl" oder „Das Papiergeld des Herrn von Tyszkowski" einem breiten Lesenkreis in ganz Europa plastisch vor Augen führte, war es wohl nur allzu verständlich, dass es ihn nach seiner danach zwar voraussehbaren und ihn dennoch zutiefst deprimierenden Niederlage in den sogenannten blutigen Badeni — Wahlen des Jahres 1897 danach drängte, die hierbei zutage getretenen Wahlschwindel und blutigen Exekutionen auf vielfältige Weise der Öffentlichkeit bekanntzugeben... Eine dieser Formen erblickte Franko darin, sie durch sozialdemokratische Abgeordnete vor dem Forum des Wiener Reichsrat zur Sprache zu bringen, worum er deren Führer Victor Adler in einem Brief vom 16. Juni 1898 offensichtlich ersuchte. Wie wir aus Adlers Antwort vom 8. Juli wissen, sind jene Deputierten zwar dieser Bitte nachgekommen, hielten es indes für aussichtslos, in dieser Angelegenheit zu intervenieren. Für eine solche Inaktivität glaubten sie — mit Adler — durchaus einsehbare Gründe zu haben, wenn sie meinten, solchen Lumpereien wie einfacher Stimmenunterschlagung schutzlos ausgeliefert zu sein. Den einzigen Ausweg aus der so entstandenen Situation erblickte Adler voller Illusionen darin, diese manipulierte Wahl anzufechten, wiewohl er sich dessen bewusst war, „daß das eine langwierige Sache ist, aber immerhin würde es den Leuten dort einigen Schrecken einjagen" [1].

Dann aber folgen an gleicher Stelle überraschenderweise (leider auch in I. I. Bass und A. A. Kaspruks kürzlich erschienenem verdienstvollen Lebens- und Schaffensabriss Frankos verschwiegene) Sätze, die uns wert erscheinen, zum Gegenstand einiger Überlegungen gemacht zu werden: „Daß Sie (gemeint ist Franko — P. K.) dem Sozialdemokratischen Verbande als Hospitant beitreten wollten, hat mich sehr gefreut zu hören. Ich hoffe herzlich, daß es recht bald

[1] *Franko I.* Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine: Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten 1882—1915. Hgg. E. Winter, P. Kirchner.— Berlin, 1963.

doch dazu kommt und ich bin überzeugt, daß auch Sie zu der Ansicht kommen werden, daß die klare, entschiedene Politik die einzig mögliche und erfolgreiche ist. Ich denke auch, daß die jüngste Phase der gemeinsamen Aktionen die radikalen Ruthenen veranlassen wird, einig mit den Sozialdemokraten vorzugehen, respektive sich mit innen zu vereinigen. Von der Teilung haben ja doch nur die Badenitet den Profit“ [2].

Ohne bislang den vollständigen genauen Wortlaut des zitierten Briefes Frankos an Adler vom 16. Juni zu kennen (er konnte leider auch im Wiener Archiv des „Vereins für Geschichte der Arbeiterbewegung“ nicht ermittelt werden [3]), ergeben sich hieraus dennoch einige Fragen, die auch von der marxistischen Forschung nicht umgangen werden sollten, so z. B.: Könnte es in der konkreten gesellschaftlich-historischen Situation des Jahres 1898 (davor und danach) nicht tatsächlich Berührungspunkte von gesellschaftlichen und persönlichen Interessen des radikalen Ruthenen Franko auf der einen Seite und des österreichischen Sozialdemokraten Adler auf der anderen gegeben haben? Wenn ja, waren diese Punkte lediglich auf die beiden Genannten konzentriert oder bezogen sie einen grösseren Personenkreis ein und wo waren dann deren Möglichkeiten und Grenzen? Und schliesslich: Beschränkten sich selbst in dieser Zeit Frankos Kontakte zwecks Lösung der altösterreichischen sozialen und Nationalitätenfrage lediglich auf die Sozialdemokratie oder bezog er in dieses Ringen nicht vielmehr auch potentielle Bundesgenossen aus anderen politischen Lagern ein, die sein eigenes publizistisches und literarisches Schaffen sogar befruchteten? Doch rufen wir uns zunächst kurz jene konkrete gesellschaftlich-historische Situation in Erinnerung, in die sich Franko um das Jahr 1898 gestellt sah.

Dit Komplizierung der gesellschaftlich-politischen Verhältnisse und die Verschärfung des Klassenkampfes in Galizien um die Jahrhundertwende beeinflußten nachhaltig, wie festgestellt wurde, die Tätigkeit politischer Parteien und einzelner Gruppierungen, führten zu gewaltigen Veränderungen ihres Charakters und ihrer ideologischen Zielsetzung. Am deutlichsten machten sich diese Veränderungen in der Politik der 1890 gegründeten Ruthenischukrainischen radikalen Partei bemerkbar, deren Zusammensetzung sehr heterogen gewesen ist. Schon auf ihrem IV. Parteitag (1895) gelang es den nationalistisch-orientierten Kräften bekanntlich, sich auf diese Weise durchzusetzen, daß — entgegen den Vorstellungen Frankos —

[2] Ibid.— S. 474.

[3] Brief Wolfgang Maderthaners vom 2.6.1986 an den Verf., der darüber Auskunft gibt, dass sich im Archiv des Wiener „Vereins für Geschichte der Arbeiterbewegung“ „weder im Nachlass von Victor Adler noch in dem von Engelbert Pernerstorfer in den von Ihnen angegebenen Zeiträumen (1890—1898) entsprechende Schreiben (Ivan Frankos) befinden“. Ein von Michael Schacherl von Franko am 31.1.1894 für die Manifestschrift der SPÖ für das gleiche Jahr erbetener und von Emma Adler im selben Jahr als eingegangen bestätigter Beitrag ist in der genannten Festschrift, von der W. Maderthaner freundlicherweise eine Kopie übersandte, gleichfalls nicht nachweisbar.

die Teilung des Parteiprogramms in ein Maximal- und ein Minimalprogramm aufgehoben, die Forderung nach Autonomie der Länder Österreichs daraus getilgt und durch die Forderung nach „politischer Autonomie der nationalen Territorien“ [4] ersetzt und schliesslich die „Forderung nach Schaffung eines gesonderten Gebietes aus den ukrainischen Landesteilen Galizien und Bukowina beschlossen wurde), was einem Zugeständnis an die Nationalitäten gleichkam“ [5]. Auf den anschließenden Parteikonventen zu solchen aktuellen Problemen wie „Die Radikalen und der Radikalismus“ (1896), dem verstärkten Kampf der radikalen Partei gegen Verletzungen des Wahlrechts (1897) und der bezeichnenden Haltung des katholischen Klerus während der blutigen Badeni-Wahlen (1898) Stellung nehmend, mußte Franko jedoch nicht nur die wachsende Erfolglosigkeit seiner Bemühungen, sondern nur ein Jahr später enttäuscht auch den Zerfall seiner Ruthenisch-radikalen Partei — die Abkehr zunächts eines linken, das organisatorische Zentrum der sog. Ukrainischen Sozialdemokratischen Partei bildenden Flügels und danach ihres rechten Flügels, der im Verein mit den Narodowci die sog. Nationaldemokratische Partei Galiziens begründete (der er selbst kurzzeitlich sich anschloß) — registrieren. Enttäuscht war er vor allem von den Aktionen seiner radikalen Partei, die nun für ihn „keine Volkspartei, ja nicht einmal eine politische Partei“ [6] mehr war. Und wie verheißungsvoll hatte doch alles mit ihr begonnen!

Schon in einem vom 11. Oktober 1890 datierten und von Franko mitunterzeichneten Schreiben wurde „Adlers ältestem und intimsten Freund“ [7] Engelbert Pernerstorfer, der als Vorkämpfer der Sozialpolitik zunächst die Sache der Socialpolitischen Partei mit Vehemenz im Wiener Parlament vertrag, die Gründung jener Ruthenisch-radikalen Partei kundgetan. „Wohl dürfte ich kaum in die Lage kommen, direkt ihre Bestrebungen fördern zu können, doch versteht es sich von selbst, daß ich diesen den besten Erfolg wünsche. Möge es Ihnen gelingen, Ihr Volk aufzurütteln zu energischer Tätigkeit, damit es mitzuarbeiten imstande sei an dem Baue der menschlichen Freiheit und ihres allgemeinen Glükkes“ [8], antwortete er nur vier Tage später in allgemeiner, jedoch ehrlicher Erwartung. Konkretere Absichten verknüpfte Pernerstopfer indes mit seinem halben Dutzend Briefen an Franko vom Oktober 1897 bis zum Januar 1898, in denen er — offiziell soeben der Sozialdemokratischen Partei Österreichs beigetreten — seinen Adressaten nachhaltig dazu ermunterte, in der Wiener Fabier-Gesellschaft einen Vortrag über die galizische Auswanderungsfrage zu halten. Am eindrucksvollsten hat die Atmosphäre dieses Vortragsabends zum Auftakt des Jahres 1897 wohl Marko

[4] *Басс І. І., Каспрук А. А.* Іван Франко: життєвий і творчий шлях.— К., 1983.— С. 364.

[5] Ibid.

[6] Ibid.— S. 365.

[7] *Fuchs A.* Geistige Strömungen in Österreich 1867—1917.— Wien, 1949,— S. 104.

[8] *Franko I.* Beiträge...— S. 450.

Čer emschyna eingefangen, der sich recht gut einiger charakteristische Details erinnerte: „Das Auditorium bestand ausnahmlos aus fortschrittlichen Intellektuellen, und Franko sprach hier unter Berücksichtigung des Niveaus der Zuhörer, unter denen sowohl Parlamentsabgeordnete als auch Redakteure Hochachtung verdienender Zeitungen und Zeitschriften, Universitätsprofessoren und Schriftsteller — solche wie Peter Altenberg, Schnitzler und andere — waren. Nach dem Vortrag hagelte es aus dem Auditorium zahlreiche Fragen, und Franko antwortete auf alle diese Fragen im Verlauf von zwei Stunden, wobei er allseitig die Lage des ukrainischen Volkes in Ostgalizien umriß. Der Eindruck war gewaltig. (...) Am nächsten Tag (...) erzählte (...) Franko, er habe gemeinsam mit Adler bei Professor Singer gespeist, sei sehr entzückt gewesen von der Klugheit und Gelehrsamkeit V. Adlers und habe sich darüber gefreut, daß er sich den Weg zu den Wiener Zeitungen und Zeitschriften erschlossen hat“ [9]. Diese keineswegs zufällige Visite bei den Wiener Fabiern (aus denen bekanntlich die Sozialpolitiker hervorgegangen sind, auf die wir nach zurückkommen), eilt jedoch der entgültigen Herausbildung der Haltung Frankos in der altösterreichischen Nationalitätenfrage schon etwas voraus...

Wie M. S. Woznjak in seinem Aufsatz „I. Franko zur nationalen Frage und ihren Lösungswegen in Galizien“ (1964) nachgewiesen hat, hatte Franko schon in seinem Beitrag „Ein neuer Versuch zur gesellschaftlich-politischen Organisierung Russlands“ (1882) darauf verwiesen, daß die bittere Konsequenz aus der Teilung des ukrainischen Volkes „die Farblosigkeit und geringe Wertigkeit unserer bisherigen literarischen und politischen Bestrebungen in Galizien sowie die Schwäche und allgemeine Erschöpfung unserer ganzen Entwicklung überhaupt“ [10] gewesen sind. Gegen die Führer der „narodowci“, die neuerlich die Teilung des Landes mit der Behauptung zu rechtfertigen suchten, den galizischen Ukrainern ginge es dank der „Wohltaten“ der österreichischen Monarchie besser als denen in Rußland, gewandt, sah sich Franko besonders in seinem Beitrag „Ukraina irredenta“ (1895) veranlßt, solche Behauptungen nachdrücklich zurückzuweisen. „Müssig wäre es zu glauben“, so schreibt er hier, „Galizien hätte etwas gewonnen, sei es kulturell durch die Annäherung an solche Länder wie Böhmen und Österreich, oder sei es wirtschaftlich durch die Annäherung an die größen Zentren des europäischen Handels“. Und diese Feststellung wurde von ihm auch historisch untermauert: „Wir vergessen jedoch, daß Österreich fast unmittelbar bis 1848 und sogar noch über dieses Jahr hinaus in Galizien systematisch die Anfänge der Industrie und der Fabriken erstickte und ruinierte, so daß wir ihrer im Jahre 1772 bei uns mehr hatten als im Jahre 1848. Österreich hemmte bewußt die Entwicklung wirtschaftlicher Selbständigkeit in Galizien, um

[9] Иван Франко в воспоминаниях современников.— М., 1966.— С. 148.

[10] ІЛ. Ф. 3, од. зб. 1617: Zitiert nach; *Возняк М. С.* І. Франко про національне питання і шляхи його розв'язання в Галичині // Іван Франко: Ст. і матеріали.— Львів, 1964.— Зб. 11.— С. 15.

einen Absatzmarkt für Fabrikerzeugnisse anderer Provinzen zu haben (...)“. Und er resümierte: „Auf jeden Fall ist wichtig, daß das ruthenische Volk in 50 Jahren unter einem 'europäischen' Österreich, ganz allgemein genommen, auch nicht einen Schritt vorwärts in der Zivilisation getan, sich nicht zur Einsicht dessen aufgeschwungen hat, wer es ist und welches seine Interessen sind, nicht über das dumpfe Gefühl seines Unrechts, über den dumpfen Haß auf seine Herren und Unterdrücker, seine Mandatare (das waren zur Hälfte keiserliche Beamte!) und Verwalter herausgelangt ist“ [11]. Unter diesem Aspekt wertete Franko bekanntlich auch das Bedürfnis nach politischer Selbständigkeit der Ukraine — eine Angelegenheit, die seiner Ansicht nach auf die Tagesordnung des politischen Lebens in Europa gehört und so lange nicht davon verschwinden wird, bis sie trockengelegt ist, wobei der Terminus „politische Selbständigkeit“ nicht als völliger Separatismus von Rußland, als notwendige Gründung eines eigenen ukrainischen Staates, sondern im Zusammenhang mit Rußland, bei einer föderativen Ordnung, zu interpretieren sei, wonach gerade die Fakten des Wirtschaftslebens drängten.

Wohl am unmißverständlichsten formulierte Franko diese Ansichten in seinem Aufsatz „Die Änderung des Systems“ (1896), wenn er davon spricht, daß „die Massen nicht nur der Intelligenz, sondern auch des einfachen Volkes gut verstehen, daß wir in erster Linie Ukrainer (im Original: Rusyny — P. K.) und erst danach Österreicher sind, daß wir keine Ukrainer für Österreich, sondern Österreicher für Rußland sind, d. h. daß uns mit Österreich nichts mehr als jene Freiheit verbindet, die wir hier besitzen, als jene Möglichkeit, unser Volkstum zu entwickeln — verhältnismäßig größer, als es in Rußland ist“ [12].

Hervorhebenswert im Zusammenhang mit unserer Fragestellung ist dabei Frankos klares nüchternes Bekenntnis zu einer beiderseitigen Verpflichtung, nämlich der Treue gegenüber Österreich aus staatsbürgerlicher (die allerdings nicht von einer gerechten Wertung ihrer Wohltaten abhalten dürfe) einerseits, und der strikten Beachtung dessen, daß es, d. h. Österreich, keine Stampfe ist, „in der man eine Nation wie Gerstengraupe gegen die andere stoßen könnte“. Vonnöten sei vielmehr die Einsicht, daß die Entwicklung gleichberechtigter Völker ein Kapital ist, das doppelte Zinsen bringt... Doch leider: „Österreichs ganzes fatales Unglück besteht darin, daß es diese einfache Sache nie begriffen hat und auch bis heute nicht begreift“ [13].

Ein solches Unverständnis für die Entwicklung gleichberechtigter Völker in der Habsburger Monarchie lastete Ivan Franko wohl prinzipiell auch der Sozialdemokratie an, wenn er in seinem Beitrag „Ukraina irredenta“ noch die Hoffnung ausdrückte, daß Julijan Bačyns'kyj — Verfasser einer gleichnamigen Schrift — „rasch dem so-

[11] *Франко І.* Ukraina irredenta // Житє і слово.— 1895.— Т. 4.— Кн. 6.—С. 473.

[12] *Франко І.* Зміна системи // Житє і слово.— 1896.— Т. 5.— Кн. 3.— С. 166.

[13] Ibid.

zialdemokratischen, geradlinigen Doktrinalismus entwächst“ [14]. In der eingangs geschilderten komplizierten Situation tiefster Enttäuschung des Jahres 1898 baute er indes möglicherweise auf eine bessere Einsicht Victor Adlers, der zu diesem Zeitpunkt seine anfängliche Aversion gegen die Slawen überwunden hatte und als Parteiführer bestrebt gewesen war, „den wünschenden nichtdeutschen sozialistischen Gruppen Rechnung zu tragen und die innerparteilichen nationalen Gegensätze auszugleichen“ [15]. Mehr noch: Wenn Franko, der in seinem Aufsatz „Sozialismus und Sozialdemokratismus“ und (1897) unter Sozialismus „die Idee einer solchen Veränderung gesellschaftlicher Verhältnisse“ verstand, „die jegliche Privilegien, jegliche Unterdrückung und jegliche Ausbeutung beseitigend, Individuen und ganzen Völkern gestattete, bestmöglich sich zu entfalten“ [16], an gleicher Stelle Sozialdemokraten a la Kautsky in dessen Werk „Die Grundlagen der Sozialdemokratie“ deren „unwissenschaftliche materialistische Weltanschauung“ zum Vorwurf machte, „die sie dazu nötigte, alle Erscheinungen mit rein ökonomischen Gründen zu erklären“ [17], so konnte er sich auch in dieser Grundfrage eins wissen mit Victor Adler, der sich in seinen Briefen an Bebel nicht nur über Kautskys „Doktrinarismus und Buchstabenreiterei“ mokierte, sondern sich auch gegen eine einseitige materialistische Deutung des Marxismus verwahrte: „Es ist der Fluch derjenigen, die den historischen Materialismus falsch verstanden oder nicht recht durchdacht haben, die dabei steckengeblieben sind, daß sie zu jeder Sache irgendeine ökonomische Ursache suchen“ [18]. Allein die zunehmende Überschätzung der nationalen Frage (Franko verzichtete bezeichnenderweise auf eine explizierte Auseinandersetzung mit der sich entwickelnden Nationalitätentheorie des Austromarxismus etwa in Gestalt des Brünnern Nationalitätenprogramms von 1899 und Otto Bauers grundlegender Studie „Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie“ von 1907) und die damit verbunnene Unterschätzung der sozialen Fragen liessen Franko bald verständnisvollere und wirksamere Bundesgenossen in seinem Kampfe suchen.

Hatte Franko schon in seinem Beitrag „Die Wahl des Dr. Kronawetter“ (1892) unter den Vorzügen dieser markanten Figur der österreichischen Sozialpolitiker „die Festigkeit der Anschauungen und Prinzipien, die Energie und den unerschrockenen Mut“ hervorgehoben, „mit dem er unablässig jede gerechte Sache, insbesondere die der Armen, Entrechteten und Verfolgten, verteidigte“ [19], so hat

[14] *Франко І.* Ukraina irredenta.— С. 483.
[15] *Mommsen H.* Arbeiterbewegung und Nationale Frage: Ausgewählte Aufsätze.— Göttingen 1979.— S. 190.
[16] *Франко І.* Соціалізм і соціал-демократизм // Житє і слово.— 1897.— Т. 6.— Кн. 4.— С. 266.
[17] Ibid.— S. 289.
[18] *Adler V.* Aufsätze, Reden, Briefe.— Wien, 1922.— Bd. 1.— S. 157.
[19] *(Franko I.)* Wybór dra Kronawettera // Kurjer Lwowski.— 1892.— 12 pazdz.— N 285.

er seit 1895 keine Gelegenheit versäumt, in deren bürgerlich-radikalem Organ — der von Isidor Singer, Heinrich Kanner und Hermann Bahr redigierten Wochen- und später Tageszeitung „Die Zeit“ — vor allem auf die sozialen Mißstände in Galizien aufmerksam zu machen. Angefangen von dem Artikel „Die Bauernbewegung in Galizien“ über „Die neuste Wahlkomödie in Galizien“, „Unmögliches in dem Lande der Unmöglichkeiten“ und „Die Großtaten des Herrn Bobrzyński“ bis zu dem Beitrag „Drei Riesen im Kampfe um einen Zwerg“ (die wir — zusammen mit einem Teil der dazugehörigen Korrespondenz — erstmals in geschlossener Form 1963 einem interessierten Leserkreis unterbreiten konnten) zeigt sich an allen diesen Texten, daß sie thematisch in hohem Masse auch Singers Forderung vom 8. Oktober 1895 nachkommen: „Der Schwerpunkt unserer inneren Politik liegt jetzt in Galizien, und deshalb möchte ich das Interesse unserer Leser nachhaltig dorthin lenken“ [20]. Doch damit nicht genug.

Wenn Heinrich Kanner in seinem Brief vom 21. Oktober 1902 Franko ersucht, den dritten Teil der Artikelserie „Bauernstreiks in Ostgalizien“ „unbeschadet der Plastik der Darstellung möglichst kurz zu fassen. Je kürzer, in je größeren Zügen die Sache dargestellt wird, desto mehr Verständnis findet sie bei fremden Lesern“ [21], und selbst nach verspätetem Eingang dieses Teils die Hoffnung nicht fahren lässt, „daß Sie sich denn doch in den knapperen Stil des Tagblattes und das raschere Tempo hineinfinden werden“ [22] (Brief vom 29. Oktober), dann ist das zweifellos ein Ausdruck auch geschärften Medienbewusstseins, welches tendenziell der Publizistik Frankos nur förderlich sein konnte.

Ersucht schließlich Kanner Franko in seinem Brief vom 15. September 1902 erst noch recht vage, „uns interessante russische Nachrichten, besonders aus dem sogenannten unterirdischen Russland, zukommen zu lassen“ [23], unterrichtet er ihn am 21. Dezember 1903 von der dringenden Absicht der Redaktion, ihn eine Reise vornehmlich durch Südrußland antreten zu lassen, „um den Stand der revolutionären Bewegung in Rußland und die Stimmung der Bevölkerung zu studieren und (...) in einer Artikelserie Berichte darüber zu geben“ [24], und wiederholt Isidor Singer am 3. September 1904 diese Bitte mit dem deutlichen Hinweis, die Frage zu ergründen, „ob unter den Kleinrußen, den Litauern und sonstigen Nationalitäten Ihres präsumtiven Reisegebietes national-politische Regungen sich zeigen, die neben den unstreitig vorhandenen politisch-revolutionären Strebungen geeignet wären, in Rußland wenn auch keinen Umsturz herbeizuführen, so doch einen Umschwung anzubahnen“ [25],

[20] *Franko I.* Beiträge...— S. 456.
[21] Ibid.— S. 499.
[22] Ibid.— S. 500.
[23] Ibid.— S. 496.
[24] Ibid.— S. 507.
[25] Ibid.— S. 509.

so scheinen mir hier bereits die entscheidenden Impulse auch dafür gegeben, was Franko in seinem bekannten Aufsatz „Frühlingswinde in Rußland“ (1904) analysierte.

Wenn Hans Mommsen in seinem anspruchsvollen Werk „Arbeiterbewegung und Nationale Frage“ (1979) die These vertritt, die altösterreichische Nationalitätenfrage sei bis heute ein bevorzugter Gegenstand der historischen Forschung, und präzisiert: „Eine Fülle von Detailproblemen harrt einer genaueren Untersuchung, insbesondere was die soziale Entwicklung der außerdeutschen Nationalitäten angeht“ [26], so ist ihm darin mit dem dezenten Hinweis auf das von ihm ignorierte Anliegen Ivan Frankos sicher nicht zu widersprechen. Gewiß, auch Mommsen weigert sich, die österreichisch-ungarische Monarchie allein schon aufgrund ihrer nationalen Unterdrückungsfunktion als supranationales Staatsgebilde zu bezeichnen. „Galizien blieb eine wirtschaftlich wie politisch vernachlässigte Provinz, die der Obhut eines kaiserlichen Statthalters anvertraut war, der in der Regel mit der herrschenden Oberschicht aufs engste verbunden war“ [27]. Dieses von Franko hundertfach erhärtete Eingeständnis lässt daher die Behauptung, „daß das Interesse gerade an den nationalitätenpolitischen Entwürfen der austromarxistischen Schule im letzten Jahrzehnt nicht nur im Westen stark angestiegen ist“ [28], nurmehr als Hypothese erscheinen.

[26] *Mommsen H.* Arbeiterbewegung und Nationale Frage.— S. 127.
[27] Ibid.— S. 136.
[28] Ibid.— S. 10.

В. Т. ПОЛЄК (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО І ЧЕСЬКЕ ПРОГРЕСИВНЕ СТУДЕНТСТВО

І. Франко був не тільки прекрасним знавцем чеської літератури, її перекладачем і дослідником, але й активним учасником громадсько-культурного життя чехів, зокрема прогресивного студентства. Ця сторона його діяльності знайшла своє відображення у статтях українських радянських (П. Гонтар [1], В. Шевчук [2], М. Мундяк [3]) і чеських (М. Мольнар, М. Неврлі [4]) дослідників, що в наш час вимагають окремих уточнень і доповнень.

Працюючи з 1887 р. у редакції «Kurjera Lwowskiego», І. Франко використав його для пропаганди передових ідей і класового розуміння національного питання та інтернаціоналізму, зокрема серед слов'янських народів (статті «Слов'янська солідарність чехів», «До відома панів чехів» [46, 1, *487—490*] і непідписана «Голоси преси про Каткова», що, як нам здається, також належить І. Франку).

Ці та інші виступи І. Франка привернули увагу чеської передової громадськості, зокрема студентського товариства «Омладіна», яке запросило його на перший з'їзд слов'янського прогресивного студентства у травні 1891 р. у Празі. Під його керівництвом була написана резолюція галицько-української секції, яка порівняно з іншими була найрадикальнішою. У ній І. Франко вимагав «підвищити матеріальний добробут всіх працюючих людей і усунути будь-який економічний визиск згідно з досягненнями наукового соціалізму, тобто домагаємось колективної організації праці і колективних засобів виробництва» [5]. Ці ж вимоги як основа слов'янської взаємності прозвучали і у заключній промові І. Франка [6].

[1] *Гонтар П.* Українсько-чеські літературні зв'язки в XIX—XX ст.— К., 1956.— С. 61—88.
[2] *Шевчук В. І.* Основні проблеми українсько-чеських літературних зв'язків XIX—XX ст.— К., 1963.— С. 38.
[3] *Мундяк М., Мольнар М.* Співробітництво Франка з чеською пресою // З історії чехословацько-українських зв'язків.— Братіслава, 1959.— С. 143—160 (чеською див.: Z dějin československo-ukrainskych vzt'ahov.— Bratislava, 1957.— S. 162—178).
[4] *Неврлі М.* Іван Франко і прогресивний рух у Чехії в 90-х рр. XIX ст. // Там же.— С. 99—142.
[5] *Неврлі М.* Іван Франко і прогресивний рух у Чехії в 90-х рр. XIX ст.— С. 121.
[6] Вона передрукована у кн.: Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками.— Братіслава, 1957.— С. 402 (див. також с. 371—372, 376—377).

Повернувшись із Праги, він надрукував детальний огляд про роботу з'їзду — статтю «Після з'їзду слов'янської молоді» (Kurjer Lwowski.— 1891.— N 144—148) [7].

І. Франко і далі уважно стежив за діяльністю «Омладіни», сприяв публікації у Львові А. Гайна «Омладіна чеська» (Kurjer Lwowski.— 1894, 29 січня), що було спробою познайомити польську та українську громадськості із справжніми завданнями цієї організації чеських студентів, захистити її від нападок австрійської реакції. Хоч І. Франко не був її автором, як про це часом пишеться у наших дослідженнях [8], а тільки, як нам здається, перекладачем на польську мову, він надіслав вирізку М. Павликові названої статті А. Гайна із своєю запискою на ній з проханням перекласти її українською мовою та опублікувати у неназваному виданні. У 1956 р. цей матеріал вперше опублікували Я. Шуст та Ю. Петрушко (передрук записки І. Франка [48, *451—452*]), але замість того, щоб розкрити прізвища адресата і встановити, на яку мову передбачалося перекласти статтю «Омладіна чеська», вони приписали її авторство І. Франку, хоч вона підписана А. Гайном [9]. На помилковість таких тверджень звернув увагу Г. Коновалов, надрукувавши вперше в українському перекладі два листи А. Гайна до І. Франка, що підтверджують авторство чеського діяча студентського руху статті «Омладіна чеська» у «Kurjerze Lwowskim». Проте і він залишив без відповіді запитання «для чого вона перекладалася і на яку мову». Може,— продовжував Г. Коновалов,— варто пошукати в періодиці тих часів статтю А. Гайна «Омладіна чеська» в перекладі на українську чи якусь іншу мову. Тоді з'ясується й прізвище того, з ким І. Франко перекладав цю статтю і кому її надсилав у польському варіанті, надрукованому на сторінках газети «Kurjer Lwowski» [10].

На ці запитання ми і постараємось дати відповідь. Із листів А. Гайна до І. Франка за січень — березень 1894 р. видно, що саме він був автором друкованої в чотирьох номерах статті про «Омладіну чеську» (вперше за 29 січня 1894 р.), а також серії статей «Процес Омладіни», що їх опублікував «Kurjer Lwowski» за 25 січня — 24 лютого 1894 р. Як нам здається, І. Франко був посередником між А. Гайном і львівською газетою і перекладачем із чеської мови на польську.

Стаття «Омладіна чеська» А. Гайна була надіслана І. Франком М. Павлику у Коломию для опублікування її у «Народі». Вона з'явилася у другому номері за 1894 р. у складі статті І. Франка «Політичний огляд», що відразу ж було конфісковано. В архіві письменника зберігся унікальний примірник «Народу», за яким текст І. Франка був у 1959 р. передрукований [11] [46, 2, *393—395*]. Оскільки редактор «Народу» М. Павлик тоді перебував у Бродах, йому своєчасно не вдалося врятувати журнал від конфіскації. До повторного видання цього номера знову увійшов «Політичний огляд» І. Франка, але з іншим текстом [46, 2, *186—190*]. Після нього опубліковано під назвою «Конфіската» постанову коломийського окружного суду про мотиви заборони статті І. Франка. Висувається звинувачення, що автор виступає «против ц. к. (цісарсько-королівської) прокураторії державної в Празі і против ц. к. (цісарсько-королівського) урядови там же в спосіб, здібний розбудити ненависть і погорду для тих властей, а заразом старає(ть)ся представити обжалованих членів общества «Omladina» яко жертви, запускаєсь перед оголошенням вироку в непозволену законну критику розправи карної і заохочує своїх читачів і приклонників партії радикальної до вступования в слід обжалованих, і тим читаючих до чинів протизаконних побудити старає(ть)ся» [12].

Як нам здається, австрійський суд у Коломиї перелякався не стільки названих натяків, скільки прямих паралелей між процесом над молоддю у Празі і подібною справою у Галичині. «Читаючи акт оскарження і оті справоздання,— читаємо у конфіскованій частині «Політичного огляду»,— нам мимоволі приходить на думку: десь-то, колись-то ми щось подібне вже бачили і чули! Аж і справді! Адже й нас самих (тобто І. Франка і М. Павлика.— *В. П.*) і інших соціалістів галицьких у Львові і в Кракові так судили!» [46, 2, *394*].

Якщо ж порівняємо надіслану І. Франком статтю «Омладіна чеська» із конфіскованою частиною «Політичного огляду», то побачимо, що М. П. Павлик не переклав її для «Народу», а зробив тільки її виклад, додавши від себе коментар до процесу над чеськими студентами і провівши паралель між ними і недавніми арештами І. Франка та М. Павлика. І хоч «Політичний огляд» підписаний І. Франком, конфіскована його частина про «Омладіну» належить не йому, а М. Павлику.

---

[7] *Франко І.* Після з'їзду слов'янської молоді // Франко І. Педагогічні статті і висловлювання.— К., 1960.— С. 181—184.

[8] *Шуст Я., Петрушко Ю.* Іван Франко і прогресивний чеський рух // Літ. газ.— 1956.— 2 серпня.

[9] Там же.

[10] *Коновалов Г.* Передусім — факти // Літ. Україна.— 1968.— 28 травня. Уточнимо, що листи А. Гайна до І. Франка перекладені за виданням: Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками.— С. 538—542 (тут опубліковано його шість листів до І. Франка).

[11] *Колесник П. Й.* З публіцистичної діяльності І. Я. Франка і М. П. Павлика // Рад. літературознавство.— 1959.— № 3.— С. 114—120.

[12] Народ.— 1894.— № 2.— 15 січ.— С. 34.

П. М. ЛІСОВИЙ (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО Й УГОРЩИНА

І. Франко гнівно викривав австро-угорську урядову й буржуазно-шовіністичну реакцію і в той же час був щирим другом угорського народу, його прогресивної інтелігенції, добре знав і шанував передову угорську культуру. Український письменник бував в Угорщині, зокрема на Закарпатті. Так, у червні 1895 р., коли помер М. Драгоманов, І. Франко мав намір поїхати на похорон у Софію. Та через відсутність необхідних документів йому довелося повернутися з Будапешту до Львова через Мішкольц, Ніредьгазу, Мукачеве. В північних округах Закарпаття, яке входило тоді до складу Австро-Угорщини, І. Франко бував кілька разів, зокрема у Волосянці, Верб'яжі, Скотарському.

Наслідком побаченого і пережитого у Закарпатській Україні було відоме оповідання «Чиста раса», опубліковане в 1896 р. у журналі «Житє і слово». Осуджуючи шовіністично-расистські випади угорського вельможі по відношенню до представників інших національностей (русинів, словаків, євреїв), автор водночас виявляє щирі симпатії до прогресивної угорської інтелігенції. Таким є образ Лайоша — студента, учасника підпільного гуртка в Будапешті, якого автор готовий був розцілувати за симпатії до простого народу.

Яскравим виявом гнівного протесту І. Франка і його галицьких однодумців проти колонізаторської політики угорських поневолювачів на Закарпатській Україні була стаття-памфлет «І ми в Європі» («Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття»), опублікована того ж 1896 р. у згаданому франківському журналі «Житє і слово». Тисячолітнє панування угорських владик на Закарпатті, як підкреслювалось у «Протесті», «вело за собою економічну руїну, духовну темноту і безпомічність півміліонної маси народу (закарпатськоукраїнських трудящих.— *П. Л.*), виключало від цивілізаційного розвою і поступу цілі обширні комітати, деморалізовало і довело до цілковитого етичного здичіння угро-руську інтелігенцію...» [46, 2, *343*].

І. Франко був відомим угорській громадськості як письменник і культурний діяч. Починаючи з середини 90-х років, переклади його творів все частіше з'являлися на шпальтах угорської періодики. 30 грудня 1896 р. в газеті «Будапештські новини» було опубліковано оповідання Франка «Грицева шкільна наука».

Важливу роль у справі перекладів творів І. Франка та популяризації їх серед угорських читачів відіграв закарпатський історик, етнограф і літератор Юрій-Калман Жаткович (1855—1920). У його перекладах і при його сприянні в різних угорських періодичних виданнях були опубліковані Франкові оповідання «Schönschreiben», «Домашній промисл», «Хлопська комісія» та інші. У 1898—1899 роках Ю. Жаткович переклав п'єси І. Франка «Украдене щастя», «Учитель», а також його повість «Перехресні стежки» [1]. Зшиток перекладів восьми Франкових оповідань на угорську мову, зроблений Ю. Жатковичем, зберіг колишній доцент Празького університету І. Панькевич і передав їх перед смертю у бібліотеку Ужгородського університету. Всі вони взяті із збірника І. Франка «В поті чола».

У рік смерті І. Франка (1916) в Будапешті виходив угорською мовою часопис «Україна». На його сторінках серед багатьох інших матеріалів про українських письменників-класиків є ряд перекладів творів І. Франка і матеріалів про нього. Номер 9-10 був спеціально присвячений пам'яті українського письменника. Він відкрився статтею-некрологом «Іван Франко». У ній відзначалось, що покійний був одним із найвидатніших синів свого народу, який «все своє життя і сорокалітню письменницьку діяльність присвятив тому, щоб підняти дух народу, його свідомість... Цю важку і благородну роботу він виконував успішно, хоча замість слави, визнання й благополуччя його участю була прикрість невдач та переслідування з боку урядових властей» [2].

У № 17-18 журналу вміщено знамениту поезію «Каменярі» у перекладі відомого угорського поета Арпада Земплені. Більшість творів І. Франка, як і Т. Шевченка та інших українських класиків, вміщувалась тут у перекладах Гіядора (Григорія) Стрипського (1875—1946) — українсько-угорського літератора, етнографа і перекладача, члена Румунської академії наук.

Увагу українського письменника-інтернаціоналіста І. Франка постійно привертали багатий фольклор, побут та звичаї волелюбного й талановитого угорського народу. Він цікавився українськими народними перекладами та піснями про угорського політичного діяча і національного героя Лайоша Кошута, опрацював «Угорську національну сагу» — поетичний переказ розповідей з латиномовної хроніки Анонімa-нотарія угорського короля Бели III [10, *420—430*]. У січні 1895 р. І. Франко просив угорського етнографа Германа Антала прислати йому до Львова комплект редагованого ним журналу «Етнологічні відомості з Угорщини» [50, *12*]. Тема «Іван Франко й угорський фольклор» заслуговує окремого дослідження.

По-справжньому І. Франко став відомим лише в соціалістичній Угорщині «Наш народ,— справедливо підкреслював угорський літературознавець Д. Радо,— читаючи твори І. Франка, бачить в них втілення своїх власних ідеалів» [3].

---

[1] Привіт Іванови Франкови в сорокаліте його письменської праці 1874—1914 // Літ. наук. збірник.— Львів, 1916.— С. 177—178.

[2] Ukraina.— Budapest, 1916.— N 9—10.— Old. 153—155.

[3] Вітчизна.—1956.— № 11.— С. 186.

Г. В. БОЖУК, В. В. ПАЛЬОК
(Українська РСР)

І. ФРАНКО В БОРОТЬБІ ЗА СВОБОДУ НАРОДІВ УГОРЩИНИ

І. Франко з великою увагою слідкував за визвольною боротьбою поневолених Австро-Угорщиною народів — чехів, словаків, сербів, хорватів, українців та ін., зокрема визвольним рухом в Угорщині. Свідченням цього є те, що він написав статті «Кошут і кошутська війна», «Угорська національна сага» та інші. В архіві І. Франка виявлено статтю «Угорщина і угри», яка стосується аграрного руху там у 90-х роках, відомого під назвою «Аграрний соціалізм». Цим рухом було охоплено північні комітати Угорщини — теперішні території Закарпаття і Словаччини.

І. Франко підтримував тісні зв'язки з революційним рухом усіх народів, що перебували під владою Австро-Угорської монархії. Вже в 1876 р. в студентському журналі «Друг» І. Франко опублікував літературно-критичну статтю, присвячену молодому словацькому поетові Душану Саві Пепкіну. В його творчості І. Франка захопила ідея свободи думки і мрії про щастя народу. Він особливо відзначив ті твори, в яких оспівувалась боротьба південних слов'ян за свою незалежність, підкреслив гаряче співчутливе ставлення поета до Сербії і Чорногорії. Його пісні «Juhoslovanom», «Hercegovincom» і «Čiernogorcom» то, може, найкращі, а певно, наймелодійніші в цілому збірнику, кип'ячі любов'ю свободи і волі»[1],— писав І. Франко.

І. Франко викривав шовіністичну політику панівних класів Угорщини щодо словацького народу. Зокрема у статті про Д. С. Пепкіна він підкреслював: «...Словаки — один із найзамічательніших народів цілої Слов'янщини, іменно під взглядом своєї історичної долі і свого характеру. Від поконвічних часів лишені независимості, вони довгі віки стогнали і стогнуть до нині під тяжким гнітом, сли уже не фізичним, то певно, моральним, своїх бутних сусідів, мадьярів. «Словак — не чоловік»,— то поговірка мадьярська,— то ціха їх поступування від предавніх часів з тим безталанним народом»[2].

Про громадсько-політичний рух словаків І. Франко говорить у статті «Слов'янський гурток», надрукованій у 1888 р. В ній дається характеристика духовних прагнень народу у період «великої

[1] Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками.— Братіслава, 1957.— С. 261.
[2] Там же.— С. 260.

весни» народів 1848—1849 рр., відзначено розвиток суспільного руху протягом 1860—1878 рр. і його занепад під ударами «конституційного і ліберального угорського уряду» після 1878 р.

У Празі в 1891 р. відбувся перший з'їзд слов'янського прогресивного студентства, на якому працювали сім національних секцій: хорватська — 22 чол., польська — 45 чол., словацька — 11 чол., сербська — 25 чол., чеська — 120 чол., українська — 15 чол., руська (москвофільська) — 4 чол.[3] Українську секцію очолював І. Франко. Матеріали з'їзду, відгуки його учасників засвідчують, що виступ І. Франка відзначився глибоким політичним змістом, був пройнятий революційно-демократичним розумінням слов'янського питання і спричинився до вироблення рішень з'їзду у демократичному руслі. І. Франко дав високу оцінку виступу представника словацької секції Павола Благо, який вказав на злиденне становище і страждання словацького народу під владою угорського королівства.

І. Франко був добре обізнаний з національно-визвольним рухом сербів, хорватів, румунів. Він, наприклад, цікавився роботою Будапештського з'їзду трьох національних партій — румунської, сербської і словацької, про який йому стало відомо з листа словацького діяча Павла Мудроня від 26 липня 1895 р. В листі, написаному словацькою мовою, зокрема, говорилося: «10 серпня 1895 р. в Будапешті відбудеться конгрес представників румунського, словацького і сербського народів. Їх мета — вироблення загальної програми діяльності для неугорських народів в Угорщині»[4]. Павло Мудронь підкреслив, що добре було б, якби І. Франко зміг би прислати на конгрес свого представника.

Чеський вчений і громадський діяч Ф. Главачек у своїх статтях писав, що І. Франко мав великий вплив на хорватську прогресивну студентську молодь, яка тоді навчалась у Празі. Хорвати знали про діяльність І. Франка і революційно-демократичний рух, який він очолював, цікавились його творчістю.

Виступаючи проти денаціоналізаторської політики правлячих класів Угорщини по відношенню до неугорських народів, І. Франко в першу чергу виступав на захист своїх єдинокровних братів — закарпатських українців. У статті «Формальний і реальний націоналізм» (1889) І. Франко схарактеризував період занепаду національно-культурного та літературного життя на Закарпатті під впливом мадяризації, моральний розклад інтелігенції, яка висунула девіз «Орієнтація на Захід». З приводу цього він недвозначно запитував: «...доки ті русини звертали очі свої на Росію, у них проявлялось хоч яке-таке життя народне, були хоч які-такі писателі, газети, починався й рух народний, прокидалось і «народовство» серед молодіжі. А тепер, коли зв'язки з Росією порвані, коли очі закарпатської інтелігенції звернулися до Пешта,— що там осталось?» [27, *363*].

[3] З історії чехословацько-українських зв'язків.— Братіслава, 1959.— С. 117.
[4] Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками.— С. 546.

В 1896 р. І. Франко з В. Гнатюком опублікували статтю «І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття» [46, 2, *339—350*], в якій різко засуджували шовіністичну політику правлячих класів Угорщини по відношенню до слов'янських меншостей і особливо закарпатських українців.

І. Франко дав негативну оцінку діям руської інтелігенції, яка «встидається руської мови, цурається рідного люду. Мадяризація зробила їх не тільки перевертнями і ворогами... власного народу, але рівночасно здеградувала їх морально...» [46, 22, *345*].

На захист українців і словаків І. Франко виступив із своїм оповіданням «Чиста раса» (1896) [20, *14—29*]. В цьому творі тупому шовінізму панівної верхівки письменник протиставляв здорові сили талановитого і вільнолюбного угорського народу.

Аналіз праць І. Франка свідчить про його пристрасне уболівання за долю народів. Його метою була боротьба за свободу не тільки українського, але й інших європейських народів, які терпіли гніт деспотизму і реакції. В оцінці визвольної боротьби народів Угорщини в період капіталізму І. Франко займав послідовну революційно-демократичну позицію.

Г. ЦІГЕНГАЙСТ (НДР)

ІВАН ФРАНКО І ТРАДИЦІЇ НІМЕЦЬКО-СЛОВ'ЯНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ

Як керівник делегації вчених НДР за дорученням президента АН НДР академіка Вернера Шелера, віце-президента і завідуючого сектором суспільних наук академіка Вернера Кальвайта передаю сердечне вітання організаторам міжнародного наукового симпозіуму «Іван Франко і світова культура» і бажаю цьому форумові якнайуспішнішої роботи. Ми дуже вдячні за запрошення взяти в ньому участь.

Пригадується заснування Міжнародної асоціації вивчення і поширення слов'янських культур рівно десять років тому в пленарному залі АН НДР. Наша країна з самого початку уважно ставиться до цієї міжнародної асоціації, діяльність якої служить взаєморозумінню між народами. Такого значення надаємо і симпозіуму, який починається сьогодні, бо характерна постать українського революційного демократа І. Франка, який народився 130 років тому, і титанічна його творчість як ніщо інше вимагають міждисциплінарного дослідження української культури в її європейських взаємозв'язках і взаємодіях.

Всім відомо, що багатющий потенціал гуманістичних ідей і традицій, які об'єднують народи, надії і пристрасне бажання мирного співжиття між окремими націями, процес обміну між слов'янськими і неслов'янськими культурами Європи, який заходить в далеке минуле, для сучасності просто невичерпний. Це стосується і культурних досягнень українського народу та міжнародного їх сприйняття, в тому числі і не в останню чергу і в німецькомовному просторі.

Із цих традиційних взаємозв'язків рельєфно виділяється і особистість І. Франка, для якого однакову силу має те, що ним колись так влучно було сказано про Т. Шевченка: «Він був мужицьким сином і став володарем у царстві духа». Завдяки Франкові дослідження німецько-слов'янських культурних і наукових взаємозв'язків в межах центральних інститутів історії та історії літератури АН НДР знову стануть міцнішими, а саме вони є передумовою формування взаємовідносин між народами в наш напружений час. Незважаючи на всі успіхи, досягнуті в минулі роки і десятиріччя в цій галузі і в Українській РСР, і в НДР, все-таки потрібні цілеспрямованіші зусилля у відкритті значно більшої багатогранності культурних взаємозв'язків у всій їхній продуктивності.

Дослідження, проведені АН НДР, показують, зокрема, значення цих зв'язків в епоху Просвітництва, яку романіст Вернер Краус з повним правом назвав колись «прелюдом сучасності». Великі заслуги тут належать, в числі інших, видатному німецькому історикові-універсалісту і пристрасному публіцистові Агусту Людвігу Шлецеру [1]. У межах «слов'янського світу» Шлецер, за достовірними даними, цікавився і культурним відродженням України. Перший серед німців він представив у провідному органі німецького Просвітництва — «Göttingische Gelehrten Anzeiger» 28 лютого 1801 р. «Енеїду» І. Котляревського і в рецензії підкреслив, що «скромний твір, крім поетичної заслуги, має ще і літературну». Щодо мови цього твору Шлецер ствердив, що «це наріччя навіть у відмінах далеко відходить від великоросійської мови, і що «без доданого тут Українського словника розміром у 24 сторінки твір лише небагатьом був би зрозумілим».

Досліджуючи більш детально епоху Просвітництва і романтизму саме з цієї точки зору, можна буде виявити ще більшу кількість голосів, які вслід за Шлецером чітко зазначили і обгрунтували самобутню, конструктивну роль слов'янських народів в історії і культурі Європи, зазначили і обгрунтували роль посередництва, яка літературними і науковими рухами в німецькомовних країнах розглядалась як взаємний духовний обмін між Східною і Західною Європою.

Хоча І. Франко, як засвідчує М. О. Мороз у своїй цінній «Бібліографії творів (Івана Франка)» [Київ, 1966], очевидно, ніколи докладно на Шлецера не відкликався (лише в його «Причинках до критики джерел деяких староруських пам'яток», уперше опублікованих у томі 29 «Archiv für slavische Philologie» (1907) і передрукованих у 37-у томі нового, репрезентативного Зібрання творів у п'ятидесяти томах (1982) трапляється вказівка на нього у зв'язку з так званим питанням Нестора), немає сумніву, що і він своїми пориваннями сприяє кращому взаєморозумінню між нашими народами на новому етапі.

У багатогранності, без перебільшення навіть можна сказати в універсальності свого таланту, свого хисту, в якому поєднуються поет з письменником, історик літератури, літературний критик з фольклористом, історик з соціологом, філософ з політиком і публіцистом, І. Франко — так само, як у свій час «архангельський мужик» М. Ломоносов,— з справжньою пристрастю взявся за велику справу — познайомитися зі всіма колишніми і сучасними йому продуктивними досягненнями людства, щоб їх зробити невід'ємним набутком свого народу. Це особливо засвідчує його діяльність як перекладача численних творів світової літератури — діяльність, що сьогодні багатогранно представлена у новому зібранні, але досліджена поки що лише частково. Вже з цього видно, що О. Білецький у своїй статті «Світове значення Івана Франка»

[1] Информационный бюллетень Международной ассоциации изучения и распространения славянских культур.— 1986.— Вып. 14 (далее — МАЙРСК).

(1956) не перебільшив, коли зауважив, що «якби зібрати всі переклади І. Франка (закінчені і незакінчені), вийшла б колосальна антологія світової поезії, що починається зразками поетичної творчості народів стародавнього Сходу, продовжується античністю, поетами середньовіччя, поетами Англії, Німеччини (тут уточнити б: Г.-Е. Лессінгом і Й.-В. Гете, Ф. Шіллером, Г. Гейне та багатьма іншими.— *Г. Д.*), Франції, Італії, скандінавських країн, Угорщини, Румунії, слов'янських країн на чолі з Росією. Поруч з цим широко була б представлена і народна творчість різних народів, яка привертала увагу І. Франка. Ввійшла б сюди, нарешті, проза різних часів і народів, де поряд з першорядними авторами, судячи з сьогоднішньої точки зору, були б представлені і другорядні (як, наприклад, Конрад Фердинанд Майєр), які мають не стільки естетичну, скільки історико-пізнавальну цінність. Така антологія незрівнянно більше містила б у собі, ніж знаменитий збірник Готфріда Гердера «Голоси народів» у XVIII столітті, і не менше, ніж величезна робота в галузі поетичних перекладів Ярослава Врхліцького у XIX ст.

А яку мету поставив собі І. Франко у цій сфері своєї діяльності? Ювіляр сам на те відповів: «Передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їх такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями».

О. Білецький звертав увагу на явище, яке до цього часу не втратило своєї актуальності і яке чітко усвідомлювалося І. Франком,— той поділ на «вищу» і «нижчу» в суспільній буржуазній термінології («езотеричну» і «екзотеричну» літературу), який виник у XVIII ст. У часи І. Франка ще були чутними голоси, що українська література, незважаючи на її право на існування, є літературою «для хатнього вжитку». Ліберал М. Костомаров, полемізуючи з демократом М. Старицьким, пропонував останньому залишити зарубіжних класиків у спокої, тому що вони не потрібні українському читачеві, бо це читач з «простонароддя». Діяльність І. Франка і як перекладача (тут згадаємо також і досконалі переклади поезій Т. Шевченка німецькою мовою, зроблені ним у 1915 р. вже тремтячою рукою, не кажучи вже про власні, гострополемічні статті у німецьких і австрійських щоденниках і тижневиках), і як оригінального автора, певна річ, вщент розбила цю так звану теорію: «Саме він прорубав для українського народу «вікно», але не тільки в Європу, а й в усі сторони світу»,— слушно зауважив О. Білецький. Звідси І. Франкові потрібно було зробити лише короткий крок, дійти до вартого уваги висновку, що поруч з «інтернаціоналізацією літературних смаків та інтересів... іде і все зростає націоналізація кожної окремої літератури, виступає все реальніше її особий, національний характер... Виявляється, що націоналізм і інтернаціоналізм тут нітрохи не суперечать».

І це основне досягнення, здобуте з досвіду XIX ст., зовсім не втратило слушності і на схилі XX.

Г. В. ПАВЛЕНКО (Украинская ССР)

РОЛЬ И. ФРАНКО В СЛАВЯНО-ГЕРМАНСКИХ КУЛЬТУРНЫХ И РЕВОЛЮЦИОННЫХ СВЯЗЯХ

И. Франко принадлежит значительная роль в славяно-германских связях последней трети XIX — начала XX в. Огромнейшее творческое наследие писателя-революционера свидетельствует о его тесных связях с культурным и общественно-политическим движением Германии и Австро-Венгрии, о его неустанной работе по ознакомлению украинского народа с лучшими достижениями культурного и общественно-политического развития этих стран, а также по ознакомлению германского мира с лучшими духовными достижениями своего народа. И. Франко глубоко разбирался в различных общественно-политических вопросах Австро-Венгрии и Германии, всегда становясь на сторону прогрессивных течений и остро критикуя реакционные, упаднические, которые так или иначе служили интересам господствующих классов. Не случайно, когда в 1963 г. в ГДР вышла большая книга произведений украинского писателя, написанных на немецком языке и публиковавшихся в свое время в разных газетах и журналах немецкоязычных стран, то немецкоязычные слависты в один голос заговорили о И. Франко как и о немецком писателе. «Франко,— подчеркивал Э. Рейснер,— играет выдающуюся роль как духовный посредник между славянами и немцами» [1].

И. Франко много сделал, чтобы познакомить славянский мир с лучшими достижениями немецкой прогрессивной культуры. Он одним из первых на Украине не только выступил со специальными исследованиями о творчестве таких немецких поэтов, писателей и драматургов, как Г.-Э. Лессинг, Й.-В. Гете, Ф. Шиллер, Г. Гейне, Г. Гауптман и других, но и ознакомил общественность с лучшими их произведениями в своих переводах. Особенно велика заслуга И. Франко как переводчика на украинский язык «Фауста» Гете и «Германии. Зимней сказки» Гейне. Переводя «Фауста» Гете, И. Франко знакомит украинскую читающую публику с величайшим творением этого, по его словам, «немецкого Кобзаря». Одновременно он начинает перевод на немецкий язык политических поэзий украинского Кобзаря.

Живя и работая в период бурного развития европейского рабочего движения и распространения марксизма, создания и укрепления национальных рабочих партий, деятельности II Интернационала и его ведущей силы — германской социал-демократии, писатель-революционер просто не мог не интересоваться деятельностью австрийской и особенно германской социал-демократии. Он и здесь выступал своеобразным посредником между западноевропейским революционным движением и революционным движением славянского мира, прежде всего Украины и России. Отсталая в социально-экономическом отношении Галиция имела, однако, то неоспоримое преимущество, что она являлась своеобразными воротами между Востоком и Западом. «Почасти via Київ,— признавал в 1901 г. И. Франко,— а почасти з Відня, а то й безпосередньо з Цюріха, Лондона й інших центрів прогресивного руху доходили сюди імпульси нового життя» [41, *485*].

И. Франко по праву считается одним из первых пропагандистов социалистических идей на Украине. Он хорошо знал важнейшие произведения К. Маркса и Ф. Энгельса, которые читал в оригинале и переводил на украинский язык. Не ускользало от его зоркого взгляда и все значительное, что выходило из-под пера теоретиков и практиков германской и австрийской социал-демократии. Многочисленные литературно-критические и исторические работы И. Франко, его рецензии, просто заметки к собственным и чужим переводимым им работам, огромнейшее эпистолярное наследие, которое оставил писатель, показывают, как хорошо знал он историю и проблемы развития австрийского и германского рабочего движения, как внимательно следил за деятельностью социал-демократических партий этих стран. И. Франко был одним из первых, кто, критически подходя к опыту развития социал-демократического движения в Германии и Австрии, пытался сделать этот опыт достоянием революционных сил украинского и русского народов. Он призывал революционные силы славянских народов учиться не только у немцев, но и *на* немцах, то есть учиться на положительном опыте развития германской социал-демократии, но не повторять ее ошибок, особенно в крестьянском вопросе.

В отличие от лидеров западноевропейской социал-демократии, прежде всего германской, явно недооценивавших значения крестьянского вопроса, И. Франко близко подошел к марксистскому пониманию союза рабочего класса с крестьянством. Живя в отсталой Галиции, где крестьянство составляло абсолютное большинство, писатель-революционер особенно остро ощущал, какой большой вред наносит социал-демократическому движению отсутствие контактов с крестьянством. Он резко осуждал лидеров германской и австрийской социал-демократии за недооценку крестьянского вопроса. Критикуя догматизм и сектантство в этом вопросе, писатель в то же время решительно отмежевывался и от реформистов, которые стремились законсервировать отсталый крестьянский способ производства.

И. Франко занимался аграрным вопросом не только в теоретическом плане, но и практически, как один из руководителей прогрессивной Украинской радикальной партии. В противовес галиц-

[1] Zeitschrift für Slawistik.— 1965.— N 4.— Bd. 10.— S. 604.

ким социал-демократам, выступавшим составной частью австрийской социал-демократии и игнорировавшим аграрный вопрос, радикалы во главе с И. Франко и М. Павликом с первых же своих самостоятельных шагов стали на путь защиты интересов беднейших крестьянских масс. Они выработали оригинальную аграрную программу. Радикалы вовсе не были сторонниками создания чисто крестьянской партии, как это иногда утверждают. Ошибка И. Франко и возглавляемой им радикальной партии заключалась не в том, что они выступили в защиту интересов беднейшего крестьянства, а в том, что они не смогли, просто не знали, как соединить борьбу за демократию с борьбой за социализм. В новых исторических условиях правильно решить эту проблему смогли только В. И. Ленин и руководимая им партия большевиков.

И. Франко чувствовал приближение новой исторической эпохи, однако к органическому восприятию ленинизма как нового этапа в развитии марксизма он так и не пришел.

Б. П. БЕНДЗАР (Украинская ССР)

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИВАНА ФРАНКО НА НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В историю интернациональных связей украинской литературы яркую страницу вписали И. Франко, О. Кобылянская, Е. Ярошинская, В. Щурат и другие деятели украинской культуры, которые, стремясь расширить круг своих читателей, писали произведения также и на немецком языке.

Изучение немецкоязычного наследия И. Франко — писателя, публициста, ученого, переводчика — помогает глубже и детальнее осмыслить общеевропейский и мировой контекст его творческой деятельности, его активнейшей роли в сближении украинской, австрийской и немецкой культур и литератур, в развитии связей между славянами и германским миром.

Мы рассматриваем лишь художественную публицистику и рассказы, написанные И. Франко на немецком языке, интернациональные по своему характеру и одновременно национально своеобразные, служившие интересам трудящихся Украины, России, Польши, Чехии, Австрии, Германии. Вопросу интернационализма этих произведений уделено еще недостаточное внимание со стороны как советских, так и зарубежных исследователей.

Интернационализм немецкоязычной художественной публицистики И. Франко проявился в классовой ориентации и идейной позиции, с которых автор рассматривает проблемы социальной жизни украинцев, русских, поляков, чехов, представителей других национальностей. Чувство глубокого уважения к другим народам и любовь к своей родине у писателя неразрывны. Именно в этом проявилась диалектика национального и интернационального («Bauernstreiks in Ostgalizien», «Die Lemberger Unruhen», «Die Bauernbewegung in Galizien», «Ein Triumph der österreichischen Idee in Galizien», «Wie man in Galizien Wind säet», «Unmögliches in dem Lande der Unmöglichkeiten“ etc.).

Страстно обличая «своих» и «чужих» врагов трудового народа, реакционную политику польской шляхты, австрийского правительства, лжепатриотов разных мастей, И. Франко выступал как идеолог классовой солидарности трудящихся, как пламенный пропагандист интернациональных идей («Drei Riesen in Kampfe um einen Zwerg», «Das Polentum nach zwei Fronten», «Polen und Ruthenen», « Die Vorgänge an der Lemberger Universität», «Eine Proletarier-Nation», «Die slawischen Brüder», «Der Jesuitismus in der Judenfrage», «Symptomatisches aus Russland»). Значительность, глубина, масштабность и поучительность событий и явлений из национальной

но-освободительного движения в Галиции, из общественно-политической и культурной жизни украинского и других народов, высокий уровень обобщений — вот благодаря чему художественная публицистика И. Франко обрела интернациональное звучание.

Интернационализм в художественной литературе — категория прежде всего социальная, а не тематическая. Немецкоязычные рассказы И. Франко — явление интернациональных связей украинской литературы. Такая деятельность украинского писателя одновременно служила и делу обогащения австрийской и немецкой литератур. В девяти рассказах (некоторые из них увидели свет сначала на украинском языке и лишь затем как автопереводы вошли в немецкоязычную литературу) передана духовная и нравственная сущность представителей разных социальных слоев Галиции, консерватизм и реакционная направленность политики правительственных кругов Австрии, раскрыты проблемы национальной и социальной несправедливости, осуждена германизация и полонизация («Das Recht des Schweines», «Der stramme Bezirkschauptmann», «Zum Licht!», «Die Geschichte einer Konfiskation» etc.). В основе сюжета произведений — острые социальные конфликты и факты, взятые из жизни народа. В рассказе «Хома с сердцем и Хома без сердца» («Thomas mit dem Herzen und Thomas ohne Herz», 1904) противопоставляются два взгляда представителей демократической интеллигенции на политическое понимание форм борьбы за социальную справедливость, что накануне решительных классовых битв приобретало особую политическую актуальность. Автор подводит читателя к мысли о неминуемости решения антагонистических противоречий общественной жизни Австро-Венгрии путем революционной борьбы («Die galizische Schöpfungsgeschichte», 1901).

Опубликованные в прогрессивных австрийских и немецких периодических изданиях публицистические произведения и рассказы при жизни автора вызывали определенный общественно-культурный резонанс. Для прогрессивных сил они становились действенным средством познания хищнической сущности мира капитала, воздействовали своими идеями на читательское сознание, укрепляли и раздвигали горизонты сотрудничества и взаимопонимания между славянским и западным миром.

Многолетняя плодотворная деятельность И. Франко в области украинско-австро-немецких литературных связей продолжает приносить ему признание прогрессивной общественности. Исследуемое творческое немецкоязычное наследие не теряет революционной действенности, идейно-эстетической значимости, оно, по утверждению Э. Винтера и П. Кирхнера, является «блестящим образцом» для немцев «в борьбе против шовинизма, антисемитизма и клерикализма, в нашей борьбе за прогресс и социализм» [1].

[1] *Franko I.* Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine: Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten (1882—1915). Unter Mitarbeit von O. I. Bileckyj und I. I. Bass / Hg. und eingeleitet von E. Winter und P. Kirchner.— Berlin, 1963.— S. 30.

М. С. ГРИЦЮТА (Українська РСР)

ПРОБЛЕМА ДЕМОКРАТИЧНОГО ГЕРОЯ У СВІТЛІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Традиції і новаторство творчості І. Франка, еволюція його естетичного ідеалу, який знайшов найповніше відбиття, зокрема, в пошуках демократичного героя,— одна з центральних, але мало вивчених проблем. Її висвітлення неможливе без історико-культурного контексту образно-теоретичного синтезу, який здійснював І. Франко, без з'ясування його історико-культурної концепції в цілому.

Франкова концепція демократичного героя спиралася на вивчення і узагальнення досвіду світових культур його часу і попередніх епох. Прекрасна обізнаність з історією мистецтва, світовою культурою дала змогу І. Франкові пов'язати проблему демократичного героя із закономірностями розвитку форм і типів художнього мислення. І. Франко розглядає її у зв'язку з питаннями художнього прогресу, з одного боку, і зумовлює суспільно-історичними чинниками — з другого.

Серед таких чинників, які впливали на активний процес демократизації літературного героя на кінець XIX ст., він називає «нужду матеріальну, громадне вивлащування, громадну еміграцію в чужі краї, а то і домашні: більші або менші забурення та розрухи» [26, *62*].

Еволюція художньої концепції демократичного героя розглядалася І. Франком у суспільно-історичному контексті. «Аж революція французька,— відзначав І. Франко,— оголосивши «права чоловіка», дала зможність кожному свобідно і прилюдно допоминатися свого». І. Франко враховував також і досягнення найновішої соціологічної науки. Так, йому належить прозірлива думка про революційне значення для розвитку демократизації реалістичного типу відображення соціологічних досліджень, загалом наукової статистики. «Аж при її помочі,— зауважував він,— змогли пізнати люди того мужика, котрого силу почули не раз уперед — змогли пізнати його близько, в цілих масах,— і ось що заставило їх говорити про нього... За наукою пішла і новіша література, описуюча мужиче життя без фальшивих, сентиментальних прикрас, а природно, просто та тим самим і велично» [26, *62*].

Виведення типологічного ряду демократичного героя у світовій літературі приводить І. Франка до висновку, що в українській літературі раніше, ніж в будь-якій іншій європейській, з'явився

селянин як позитивний демократичний герой. Так, особливостями розвитку української літератури зумовлював І. Франко і оригінальність української драми, її народність, заглибленість «в душу тих верств народу, до яких тільки зрідка торкається перо драматичних письменників Західної Європи» [41, *90*].

Повнокровність зображення образу селянина в різних літературах і І. Франко зумовлював і соціальним досвідом письменника, зокрема його мірою входження в селянське середовище, спираючись при цьому на творчість Т. Шевченка, Т. Ленартовича тощо, і суспільно-естетичним ідеалом митців, розглядаючи, наприклад, творчість Я. Каспровича, Б. Пруса та інших письменників.

Ще один аспект історико-культурної концепції демократичного героя — це її зв'язок з особливостями розвитку художнього мислення на певному етапі історико-літературного процесу. Так, у своїй праці «З останніх десятиліть XIX віку» І. Франко відзначає новий естетичний ідеал письменників молодої генерації, до якої він зараховує і себе. «Переважно хлопські сини походженням,— писав він,— соціалісти з переконання, молоді письменники взялися малювати те життя, яке найліпше знали,— сільське життя. Соціалістична критика суспільного ладу давала їм вказівки, де шукати в тім житті контрастів і конфліктів, потрібних для твору штуки: в світлі тої теорії набирали глибшого значення тисячні дрібні факти, яких самі письменники були свідками» [41, *496—497*].

На різних етапах естетичного осмислення І. Франком проблеми літературного героя можна спостерігати, як розгорталась його концепція історико-літературного розвитку — від абсолютизації моменту об'єктивності художнього відображення в теорії «наукового реалізму» до обгрунтування реалізму іншого типу, метою якого є не стільки студіювання дійсного життя, описування «тіла сучасного чоловіка і сучасної суспільності», скільки відображення «думок, змагань, боротьби». Тобто такий реалізм має орієнтуватись на реалізм динамічний, який відбиває рух суспільства (в значенні розвитку його духовності). Такий реалізм І. Франко називав реалізмом «ідеальним», розуміючи під цим терміном не ідеалізацію героя, а зображення типів, які висвітлюють «думки й змагання суспільності».

На новому етапі творчої еволюції концепція І. Франка уточнюється, акцент переноситься на сам спосіб художнього відображення демократичного героя. Простежуючи, як особистість селянина попадає під владу землі в творчості Е. Золя і Г. Успенського, І. Франко, в кінцевому рахунку, виступає проти абсолютизації оточення, яке нібито програмує характер селянина. Він вказує, що при всій своїй забитості, детермінований соціально, селянин має душу, яка «в світлі хвилини... виходить за межі сили землі до сфери вищих і більш ідеальних устремлінь» [28, *194*].

Розглядаючи творчість прозаїків української літератури кінця XIX — початку XX ст., І. Франко бачив радикальні зміни в способі обробки навіть однієї і тієї ж селянської теми, внаслідок чого змінюється точка спостереження автора, досліджується нова грань

проблеми. Художній прожектор направлено на душу героя. Вже не оточення стає самоціллю, а вплив особистості на це оточення. В центрі уваги тепер стоїть особистість героя, її самооцінність, її потенціальні можливості в перебудові суспільства, її соціальна активність. На порозі XX ст. І. Франко звертав особливу увагу на духовний і емоціональний світ героя, на аксіологічний аспект художнього відображення.

Таким чином, історико-культурна концепція І. Франка, узагальнюючи особливості історико-літературного процесу кінця XIX — початку XX ст., носила синтетичний характер і була спрямована на дослідження закономірностей художнього прогресу в цілому, зокрема через призму відображення демократичного героя.

Г. Ю. ГЕРБИЛЬСКИЙ (Украинская ССР)

ИВАН ФРАНКО О РУССКИХ РЕВОЛЮЦИОННЫХ ДЕМОКРАТАХ 40—60 гг. XIX в.

И. Франко внимательно изучал и высоко оценивал жизнь и деятельность великих русских революционных демократов В. Г. Белинского, А. И. Герцена, Н. Г. Чернышевского, Н. А. Добролюбова, составивших, по его справедливому мнению, «...найпередовішу, найчеснішу часть» русской литературы [26, *8*]. Их произведения способствовали становлению революционно-демократических взглядов И. Франко и его товарищей. И. Франко признавал, что социализм и критицизм Н. Чернышевского оказали значительное влияние на передовую галицкую молодежь 70-х гг. XIX ст., особенно на правильное понимание братских русско-украинских связей.

К примеру В. Белинского И. Франко характеризовал как «геніального батька нової критики і літератури» [26, *132—133*]. Высказывания И. Франко о В. Белинском как борце против крепостничества позволяют предположить, что он знал не только литературно-критические статьи русского критика, но и его «Письмо к Гоголю». Отметим, что первая книга герценовской «Полярной звезды» за 1855 г., в которой впервые было опубликовано «Письмо», находилась, как и другие пять книжек — вторая (1856), третья (1857), пятая (1859), шестая (1861), восьмая (1869) («Колокол»), в библиотеке львовского «Народного Дома» (сейчас — Львовская научная библиотека АН УССР) [1], постоянным читателем которой был И. Франко.

И. Франко всю жизнь обращался к А. Герцену. «Герцен займає всі мої вільні хвилі»,— писал он И. Белею в 1881 г. [48, *301*]. В 1911 г. И. Франко издал в собственном переводе часть герценовских мемуаров «Былое и думы», предпослав им содержательное предисловие. Заслуга А. Герцена, как справедливо указывает И. Франко, состоит в неустанной борьбе против царизма и крепостничества, выступлении в защиту польского восстания 1863 г., в создании Вольной русской типографии, издании «Колокола» и «Полярной звезды», многих революционных произведений [38. *532—538*].

[1] *Гербильский Г. Ю.* Галиция в «Колоколе» А. И. Герцена и Н. А. Огарева // Связи революционной России и Польши XIX — начала XX в.— М., 1968.— С. 274.

И. Франко писал, что пользовался статьями А. Герцена «для вироблення поглядів на суспільно-політичне життя Європи» [48, *301*]. Это признание можно проиллюстрировать обращением И. Франко к герценовской характеристике габсбургской Австрии. Сравнивая статью Герцена «Война» [2] и стихотворение И. Франко «Тюрмо народів»... [1, *173*], мы видим не только их общую направленность, общую оценку Австрии, но и сходство отдельных выражений. У А. Герцена Австрия — «бастилия народов... железный обруч, набитый на несколько народов», у И. Франко — «тюрма народів», которая «обручем сталеним ... обціпила їх живі сустави». Стихотворение И. Франко было написано в 1889 г., статья «Война» напечатана в 1859 г. Можно сказать, что И. Франко присоединился к мнению А. Герцена. Следует учесть, что за прошедшие 30 лет социальная и национальная политика абсолютистской Австрии изменилась очень мало.

И. Франко неоднократно обращался к революционным изданиям и сочинениям А. Герцена, рассматривая общественно-политическое движение в России и на Украине в XVIII—XIX ст. Разоблачая тенденциозные концепции П. Кулиша, который пытался возвеличить Екатерину II, И. Франко использовал статью декабристов М. С. Лунина и Н. М. Муравьева, опубликованную А. Герценым в его журнале «Полярная звезда» [26, *172*]. В статье показаны репрессии царизма по отношению к великому русскому просветителю А. Н. Радищеву и выдающемуся писателю Я. Б. Княжнину [3]. Обращается И. Франко также к статье Герцена, напечатанной в третьей книжке «Полярной звезды», в которой осуждаются лицемерие и жестокость Екатерины II и Павла I [26, *172*]. И. Франко опровергает мнение П. Кулиша о мнимых заслугах Екатерины в области литературы, ссылаясь на статью единомышленника Н. Чернышевского и А. Герцена — Н. Добролюбова «Русская сатира в век Екатерины» [4] (указывая, что в сочинениях Екатерины «одна половина крадена з французьких філософів, а друга половина — навмисний фальш і брехня») [26, *174*]. Наиболее выразительную характеристику Екатерины И. Франко нашел в книге А. Герцена «Крещеная собственность», на которую ссылается. Екатерина — это царица, «запятнанная всеми преступлениями» (в переводе И. Франко — «заплямлена всіма проступками» [26, *173*].

[2] *Искандер* (А. И. Герцен). Война // Колокол.— 1859.— Л. 44.— 1 июня.— С. 360—362. Этот лист находился в числе других в библиотеке Народного Дома во Львове. Та же статья была перепечатана в сб. «Колокол». Избранные статьи А. И. Герцена, 1857—1869.— Женева, 1887.— С. 142—150. Сборник находился в библиотеке Института Оссолинских во Львове, посетителем которой также был И. Франко. Сейчас обе эти библиотеки вошли в состав Львовской научной библиотеки им. В. Стефаника АН УССР.

[3] *Лунин М. С., Муравьев Н. М.* Разбор дознания тайной следственной комиссии в 1826 году // Полярная звезда.— 1859.— Кн. 5.— С. 53—73. В статье допущены некоторые неточности, которые повторил И. Франко (см.: *Гербільський Г. Ю., Думинець І. О.* Іван Франко про історичну дружбу і революційне єднання російського і українського народів.— Львів, 1981.— С. 11).

[4] Современник.— 1859.— Кн. 10.

Весьма положительно оценивая жизнь и деятельность А. Герцена, И. Франко указывал и на недостаток в его мировоззрении — идеализацию крестьянской общины [38, *536*].

Н. Г. Чернышевский — «великий російський революціонер», имя которого «складає епоху в суспільно-революційній пропаганді». Имя Н. Чернышевского, указывает И. Франко, «стало для молодшого покоління (следовательно, и для самого И. Франко.— *Г. Г.*) гаслом боротьби, боротьби, яка мусила потрясти основи царського автократизму» [27, *339*]. Речь шла не только о борьбе против русского царизма, но и против австрийского абсолютизма, к чему призывал Н. Чернышевский передовых галицких украинцев в статье «Национальная бестактность» и других статьях, напечатанных в «Современнике», органе, по совершенно справедливой оценке И. Франко, «радикально-прогресивнім і соціалістичнім» [28, *234*]. В своих статьях Н. Чернышевский показал социальные и национальные отношения в Галичине и на всей Украине, ссылаясь при этом на «непоколебимый авторитет» Т. Г. Шевченко, который «свидетельствовал нам», то есть информировал Н. Чернышевского о положении дел на Украине [5]. Статьи Н. Чернышевского о Галичине — одна из них была высоко оценена К. Марксом и Ф. Энгельсом [6] — стали, в определенной степени, в 70—80-е гг. XIX ст. программой действия для И. Франко и его товарищей. На это обстоятельство обратили внимание советские исследователи, в их числе — М. Н. Пархоменко [7]. Много сделал И. Франко для ознакомления галицкого читателя с жизнью и деятельностью Н. Чернышевского, для популяризации его замечательного «программного романа» (выражение И. Франко) «Что делать?», как известно, высоко оцененного В. И. Лениным [8]. И. Франко перевел роман на украинский язык и частично опубликовал во львовском журнале «Друг» в 1877 г.

Н. А. Добролюбов — «славний російський критик» [37, *277*], «стає головою нової критики — суспільної» [26, *105*], преемником и последователем В. Белинского. И. Франко отмечает, что Н. Добролюбов постоянно писал «о «з'явищах дійсного життя й о причинах, викликаючих такі з'явища» [26, *105*], то есть о тяжелой крепостнической действительности, о борьбе против крепостничества и порожденных им явлений. Об этом свидетельствует статья Н. Добролюбова «Темное царство», которую высоко оценил И. Франко и побуждал своих друзей к переводу статьи на украинский язык [48, *118*]. Другую статью Н. Добролюбова «О значении авторитета в воспитании» И. Франко издал в переводе на украинский язык с собственным предисловием в 1879 г. в серии «Дрібна бібліотека». Советский исследователь А. И. Дей указывает, что статья Н. Добролюбова «в тех условиях» была направлена «против общественного и государственного строя» царской России, и эту ее «революционно-обличительную тенденцию... Франко четко раскрывает в своем кратком предисловии» [9].

Тезис о борьбе против реакционных «авторитетов» И. Франко, можно сказать, унаследовал от Н. Добролюбова. Характеризуя деятельность галицкой просветительской группы «Руська Трійця», весьма положительно оценивая созданный ею альманах «Русалка Дністровая» (1837), И. Франко особенно отмечал выступление «Русалки» против враждебных народу «авторитетов» — церковного, политического, социального, «під котрим стогнав, мучився народ» [26, *90*]. Выше отмечено, что И. Франко в своем выступлении против П. Кулиша обратился к Н. Добролюбову. Нужно сказать, что в обзорах русской и украинской литературы И. Франко неоднократно обращается к оценкам Н. Добролюбова, причем отмечает его рецензию на рассказы Марко Вовчок, благодаря чему имя писательницы «стало головним на всю Росію» [37, *277*]. Рассматривая выдающиеся произведения русской литературы — «Обломов» И. А. Гончарова, «Дворянское гнездо», «Рудин», «Накануне» И. С. Тургенева,— И. Франко близко подошел к добролюбовским оценкам так называемых лишних людей. По мнению М. Н. Пархоменко, в освещении этого вопроса И. Франко «следует Добролюбову... высказывая точку зрения, общую с русскими революционными демократами» [10]. Отметим, что В. И. Ленин высоко оценивал рецензии-статьи Н. Добролюбова, подчеркивал их политическое звучание [11].

Рассматривая общественно-политическое движение в России в 50—60-е гг. XIX ст., И. Франко пишет: «...ми в тій цікавій добі стрічаємо інших людей, таких, як Шевченка, Добролюбова, Чернишевського, котрі ясно бачать перед собою нові ідеали і не менше ясно бачать дороги до їх осягнення...» [26, *301*]. Новые идеалы — это, конечно, социалистические идеи, братство народов, свободных от социального и национального угнетения, «дороги до їх осягнення» — революционная борьба. Объединяя украинских и русских революционных демократов, И. Франко основывался на хорошо ему известных фактах братской дружбы Н. Чернышевского и Н. Добролюбова с Т. Шевченко. Во второй половине XIX и в начале XX ст. И. Франко становится преемником и продолжателем революционных демократов 50—60 гг. XIX ст., вносит свой вклад в развитие русско-украинского революционного единения, которое явилось одним из условий победы Великой Октябрьской социалистической революции.

---

[5] *Чернышевский Н. Г.* Полн. собр. соч.— М., 1950.— Т. 7.— С. 792.
[6] *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч.— 2-е изд.— Т. 18.— С. 430—431.
[7] *Пархоменко М.* Иван Франко и русская литература.— М., 1950.
[8] Литературное наследство.— 1959.— Т. 67.— С. 73.
[9] *Дей О. І.* Українська революційно-демократична журналістика.— К., 1959.— С. 312.
[10] *Пархоменко М.* Указ. соч.— С. 156, 160.
[11] В. И. Ленин о литературе и искусстве.— М., 1967.— С. 655.

ЧОРНИЙ В. П., ПОЛЕЩУК Т. С.
(Украинская ССР)

БОЛГАРСКОЕ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ В ОЦЕНКЕ ИВАНА ФРАНКО

На протяжении всей жизни И. Франко проявлял живой интерес к судьбам других, прежде всего славянских, народов. Он был твердо убежден в том, что «...всяка наша хоч би й як демократична і поступова робота над здвиженням і організацією нашого люду не піде успішно і не принесе добрих плодів, доки ми не станемо бік о бік з сусідніми нам слов'янськими народами, так само зорганізованими до такої ж, як ми, боротьби» [1].

Становление И. Франко как писателя и общественного деятеля революционно-демократического направления происходило в период подъема национально-освободительного движения южнославянских народов. Балканские события 1875—1878 гг. вызвали большой резонанс во всем мире и прежде всего в России. Движение в поддержку южных славян охватило широкие слои русского и украинского народов. Спустя много лет в своем труде «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» И. Франко отмечал, что борьба на Балканах всколыхнула украинскую общественность [41, *346*]. Свое отношение к освободительному движению южных славян четко высказал и И. Франко, тогда еще начинающий писатель. В июле 1875 г. под псевдонимом Джеджалык он опубликовал в журнале «Друг» стихотворение «Від'їзд гуцула» о добровольцах, покидавших родные Карпаты и спешивших на помощь повстанцам Герцоговины [3, *288—289*]. В январе 1876 г. в этом же журнале появилось стихотворение И. Франко «Задунайська пісня», в котором поэт выразил свои свободолюбивые устремления и горячее сочувствие порабощенным Османской империей братьям-славянам [3, *293—302*].

События на Балканах все больше привлекали внимание молодого И. Франко. Уже в первой своей статье из цикла «Літературні письма» украинский писатель, стремясь заинтересовать читателей жизнью и культурой славянских народов, писал, что цель этих статей — «пересмотрювати новіші письменні твори не лиш малоруські, но і всякі, котрі трактують взагалі про слов'ян...» [26, *26*]. В статье, написанной непосредственно после жестокого подавления турками Апрельского восстания в Болгарии, обращалось внимание общественности на кровавую драму, разыгравшуюся на юго-востоке Европы.

[1] *Франко І.* Чи ми хоч тепер прокинемось? // Світ.— 1882.— № 18.— С. 330.

Свидетельством большого интереса И. Франко к этому региону стал его перевод рассказа Г. Иванова (псевдоним русского писателя-демократа Г. Успенского), посвященного событиям русско-турецкой войны 1877—1878 гг. Русский писатель рассматривал их как «великое дело России», хотя война против турецкого ига не могла разрешить социальных проблем в самой России (это хорошо понимает герой рассказа — революционер Долбежников). Именно идея борьбы за свободу угнетенных привлекла внимание И. Франко к сочинению Г. Успенского, что нашло отражение и в предисловии к отдельному изданию перевода под названием «Війна за волю», опубликованном в 1878 г. на средства львовских студентов. Тем самым И. Франко желал приобщить молодежь к общественной жизни, научить ее анализировать события и явления, интересоваться жгучими вопросами действительности, ибо только таким образом можно узнать жизнь, раскрыть недостатки и бороться за их устранение [2].

Переводом и популяризацией произведения Г. Успенского И. Франко еще раз дал высокую оценку освободительной миссии России в отношении Болгарии, видя в ней заслуги русского народа, а не царизма. Но в то же время, отмечая решающее значение войны 1877—1878 гг. в возрождении болгарского государства, он с глубоким уважением высказывался об освободительном движении самого болгарского народа. В этом смысле представляет интерес его вступительная статья к переводам «Гайдуцьких пісень», опубликованных в 1888 г. на страницах черновицкого сборника «Зерна». Убедительно нарисовав картину тяжелого социального и политического положения болгарского народа под османским игом, автор подчеркивал, что «самі болгари ніколи не забували своєї славної минувшини і народної самостійності, ніколи не переставали заявляти сяк чи так свої права на свобідне життя і людську гідність» [10, *74*]. На протяжении многих веков они упорно сопротивлялись своим поработителям. Наиболее распространенной формой протеста было гайдучество, в котором украинский писатель справедливо усматривал не только национальное, но и социальное движение. Даже озаглавливая переведенные произведения, он подчеркивал значение борьбы гайдуков как защитников народа, мстителей за его горе: «Сирота іде в гайдуки», «Чого хотіли гайдуки», «Скривджений слуга шукає правди в гайдука» [10, *75—82*].

Важно отметить, что И. Франко сравнивал гайдуков с украинскими опрышками [10, *74*]. Как и опрышки, гайдуки были народными мстителями, борцами за свободу своей родины. Видимо, эта историческая параллель была не случайной. Для украинского населения Восточной Галиции, Буковины и Закарпатья, находившихся в составе Австро-Венгрии, свободолюбивый болгарский народ мог служить примером в борьбе против социального и политического угнетения.

[2] *Вервес Г. Д.* Передова українська культура і національно-визвольна боротьба балканських народів // Рад. літературознавство.— 1978.— № 5.— С. 23.

Решающую роль в освобождении от турецкого рабства И. Франко отводил народным массам Болгарии, которые показали себя в эти годы не темным, забитым и бессознательным стадом, а проявили большую политическую зрелость. Поэтому, отмечал автор, свобода не досталась болгарам даром, не пала с неба, а была в большой степени их собственной заслугой, плодом долголетней кровопролитной борьбы [10, *74*]. Однако по решению Берлинского конгресса независимость получила только часть болгарских земель. Южная Болгария находилась в составе Османской империи до 1885 г. И. Франко приветствовал воссоединение Болгарии. В работе «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер» он отмечал, что окончательные границы единой Болгарии были закреплены лишь в результате ее победы в сербско-болгарской войне 1885 г. [29, *66*].

С большим уважением относился И. Франко к руководителям национально-освободительного движения Болгарии — Л. Каравелову, Х. Ботеву. «Славним болгарським писателем і борцем за свободу народну» называл украинский поэт-революционер Л. Каравелова [10, *75*]. Практически все исследователи едины в том, что гайдукские песни, которые И. Франко переводил из сборника Л. Каравелова, а также оригинальные произведения болгарского писателя нашли отражение в поэтическом творчестве Каменяра. В частности отмечается близость тем и мотивов в стихотворении Л. Каравелова «Чорбаджия и Хъш» и И. Франко «Сідоглавому» [3].

Дух борьбы и социальная направленность поэтического слова Х. Ботева привлекли внимание И. Франко к его произведениям. В связи с этим он писал Петко Тодорову, что имеет намерение напечатать в «Літературно-науковому віснику» статью немецкого ученого д-ра Г. Адама о Х. Ботеве с переводом некоторых стихов болгарского поэта. Далее И. Франко сообщает, что хотел бы со временем перевести всего Х. Ботева и издать его произведения и биографию отдельной книжкой [4]. К сожалению, эти планы писателя остались неосуществленными.

Изложенный материал свидетельствует о том, что И. Франко постоянно интересовался и высоко ценил освободительное движение болгарского народа, знакомил с ним украинского читателя.

---

[3] *Охріменко О. Г.* До питання зв'язків І. Франка з болгарською поезією // Укр. літературознавство.— 1969.— Вип. 7.— С. 75—76.

[4] *Дмитрук В.* З історії українсько-болгарських літературних зв'язків // Жовтень.— 1958.— № 5.— С. 136.

Ф. І. СТЕБЛІЙ (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО ПРО ВИЗВОЛЬНІ РУХИ В ЄВРОПІ КІНЦЯ XVIII — СЕРЕДИНИ XIX ст.

Досліджуючи ідейно-теоретичну, наукову і художню спадщину І. Франка, не можна не помітити його великої уваги до аналізу і узагальнення досвіду й результатів визвольних, революційних рухів у різних країнах Європи, що розвивались під впливом Великої французької революції кінця XVIII ст. Всебічне вивчення цих рухів, як і взагалі минулого, на його думку, було повчальним для сучасного йому покоління, вказувало йому шляхи в майбутнє [46, 1, *7—8*].

Виходячи з основоположного принципу революційного демократизму про роль народних мас як рушійної сили суспільного розвитку, глибокої віри в революційну силу трудового народу [45, *401*], Великий Каменяр послідовно розглядав і оцінював усі найважливіші прояви революційної боротьби попередньої епохи під кутом зору ставлення до цього народу. Багато опублікованих праць виявляють незгасаючий інтерес вченого-революціонера до Великої французької революції кінця XVIII ст., руху декабристів в Росії та його зв'язків з польським національним рухом, Липневої революції у Франції 1830 р., збройного повстання в Королівстві Польському в 1830—1831 рр., революційної діяльності таємних антикріпосницьких і антиабсолютистських гуртків і організацій в Росії, на Україні і в Польщі в 30—40-х рр., Краківського повстання 1846 р., буржуазних революцій 1848—1849 рр. в країнах Європи, Січневого повстання в Польщі 1863 р., революційно-демократичного руху в Росії 40—70 рр. та інших визвольних рухів.

Предметом постійної уваги І. Франка була Французька буржуазна революція кінця XVIII ст. В ряді праць, зокрема таких, як «Мисли о еволюції в історії людськості», «Про працю», «Католицький панславізм», «Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX ст.», «Критичні письма о галицькій інтелігенції», «Життя Івана Федоровича і його часи», «Університети в Росії», «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» та ін., відзначаючи велике історичне значення цієї революції, її вирішальну роль в ломці феодального ладу у Франції та могутній вплив на суспільну думку багатьох країн Європи, в тому числі Росії, України, Польщі, Австрії, він в той же час вказував на класову обмеженість цієї революції, ігнорування нею інтересів широких трудящих мас [41, *258—259*; 44,1, *70*; 45, *121—123, 133—136;*

47, *196—197*]. Піднявши революцію, французька буржуазія, на його думку, «виписала була на своїм прапорі» «революційні принципи свободи, рівності і братерства», але згодом або відверто відреклась від них, або приймала їх тільки в дуже вузькому розумінні [45, *135*]. Прийшовши до влади, буржуазія «бажала сховати свободу, рівність і братерство тільки для себе, а для робітників кинути кусник чорного хліба, каліцтво духу і тіла, проституцію та мовчанку» [45, *133—134*].

Таку ж оцінку Франка одержала Липнева революція у Франції 1830 р. Поваливши «перестарілий трон Бурбонів», писав він у праці «Життя І. Федоровича», посадивши на «престол Франції старого буржуа Луї-Філіппа з лінії Орлеанської», нанісши «смертельний удар по «духу реакції», по «принципу, авторитету», проголошеному «перед тим цілою школою крайнє реакційних писателів», вона мала «глибоке, світове значення» і справила значний вплив на громадську думку Східної Європи, але її реальні досягнення були досить скромними, особливо «для тих, котрі в ній боролися і кров свою проливали» [46, 1, *27*]. Через те, зазначав І. Франко, «в глибині народу, особливо в робітницьких сферах та в кругах інтеліґенції, клекотіло невдоволення, що раз по разу проявляло себе то робітницькими розрухами в Ліоні та Марселі, то паризькою демонстрацією в часі похорону генерала Лямарка. Здавалося, що революція висить у повітрі, і то не така часткова та місцева революція, яка була в липні 1830 р. в Парижі, але велика, загальна, європейська хуртовина, що одним подувом змете всі престоли і перемінить політичні порядки від берегів Секвани аж до берегів Вісли або навіть Волги. Віра в близькість революції була загальна...» [47, *313—314*].

І. Франко виявляв чималий інтерес до декабристського руху в Росії. Він високо оцінював подвиг дворянських революціонерів, які поставили, за його словами, своєю метою повалення самодержавства, запровадження конституції і корінну перебудову суспільно-політичного ладу в Росії, поклали початок свіжому струменю в суспільному і культурному житті країни, який згодом знайшов продовження в діяльності цілої плеяди передових письменників. Повз його увагу не пройшла, однак, їх відірваність від народу, в силу якої вони «не зуміли заінтересувати для своєї справи мас народних» [46, 1, *33*] і одержати їх підтримку.

Аналогічне трактування дав він саме цій стороні діяльності діячів зв'язаного з декабристами Польського патріотичного товариства, шляхетського керівництва повстань 1830—1831, 1846, 1863 рр., лідерів таємних шляхетсько-буржуазних організацій на польських землях 30—40-х рр., які, не вірячи в народ, його творчу силу, всіляко уникали попереднього широкого роз'яснення йому мети і завдань руху, прирікаючи його тим самим на неминучу поразку [29, *83*; 46, 1, *30—65, 84*].

І. Франко констатував небувале піднесення інтелектуального руху, центром якого стала Москва в 30-і рр. XIX ст. [46, 1, *498*], що започаткував масовий визвольний рух в Росії. Представниками

цього руху на його першому етапі, виразниками передових ідей він вважав насамперед гуртки петрашевців у Петербурзі [27, *327*; 29, 85] і Кирило-Мефодіївське товариство в Києві, душею якого, на його думку, був Т. Шевченко [28, *118*], хоч він, як вважав І. Франко, не належав до нього організаційно. Відзначаючи висунення товариством як свого програмного завдання боротьбу проти кріпацтва, царського самодержавства та інших вад суспільного ладу Росії, братерське єднання та створення федерації слов'янських народів [41, *282*], автор не приховує своєї симпатії до його засновників і, навпаки, піддає критиці українську буржуазно-ліберальну інтелігенцію, яка на довгі роки приспала, приглушила і затаїла від суспільства його «свіжі та високі ідеї» [37, *69*].

З таких же позицій підходив І. Франко до оцінки діяльності «Руської трійці», яку можна розглядати у висхідному процесі розвитку української суспільної думки і громадсько-культурного руху як найближчу попередницю Кирило-Мефодіївського товариства, зокрема на галицькому грунті. Високо оцінивши її ідейно-естетичні засади і творчу спадщину, він тим часом піддав гострій критиці ліберальну галицьку інтелігенцію 50 рр., яка забула демократичні традиції «Руської трійці», поки їх не відродила, продовжила і розвинула революційна демократія, починаючи з 70-х рр. XIX ст. [26, *84—93*; 29, *40—50, 249—257*].

В центрі уваги І. Франка були буржуазні революції 1848—1849 рр. в Європі, які поклали початок буржуазним перетворенням в ряді країн, в тому числі в Австрійській монархії, на західноукраїнських землях. Він викривав егоїзм і угодовство ліберального дворянства і буржуазії в ході революції, ігнорування ними інтересів народу, виявляв факти їх жорстокої розправи з робітничими, народними елементами (в Парижі, Відні) [26, *82*; 44, 1, *446*; 44, 2, *406—409*; 46, 1, *285*]. Підсумовуючи досвід буржуазних революцій у Франції та інших країнах Європи, І. Франко констатував, що в цих революціях трудящі маси висувають перед усім суспільством «великі, святі проблеми та завдання: свободу, рівність, добробуток, братерство, працю. Народ ллє кров за тоті високі засади на барикадах і по всіх кінцях світу, народ поборює і валить в порох елементи реакційні, шляхту, привілеї, цехи, темноту і нелюдськість середньовічну», а плоди їх перемоги завжди дістаються буржуазії, яка йде на угоду з панівним класом, зраджує інтереси трудящих [26, *82*].

На його думку, буржуазні революції в Німеччині та Австрії виявились незавершеними, «не здужали розвалити доразу старої феодальщини», залишивши у спадщину капіталістичній епосі значний вантаж феодальних пережитків [45, *126*].

Надзвичайно високу оцінку І. Франка одержала діяльність російської революційної демократії 40—60-х рр. [26, *301*; 27, *338—340*], яка зрештою покликала до життя такий масовий рух, як народництво. Великий інтерес виявляв Каменяр до народницького руху. Він підкреслював мужність народників, їх готовність на самопожертву, однак, разом з тим, розумів безперспективність

обраного ними шляху боротьби, неможливість за допомогою індивідуального терору, без широкої участі народних мас здійснити революційний переворот, повалити самодержавство і знищити експлуатацію [28, *304*; 30, *212—213*; 41, *472, 490*; 45, *323, 330—332, 358—359*]. Револьвери і бомби революціонерів-народників, зазначав він, хоч і «подужали кількох царських посіпак і самого царя Олександра II, але чи захитали вони основи царизму?... Сьогодні, з відстані десяти років, можемо сміливо сказати: ні» [28, *224*].

Сказане дає достатню підставу стверджувати наявність глибокого критицизму у І. Франка в підході до оцінки революцій і визвольних рухів у Європі в кінці XVIII — першій половині XIX ст., що вигідно виділяє його трактування на фоні часто некритичних оцінок тогочасної історіографії, наявність у нього з одного боку, переконаності в неможливості здійснення революційного перевороту без участі широких народних мас, а з другого — в марності надій на забезпечення їхніх інтересів буржуазією, яка приходить до влади внаслідок революції. Це не могло не стати одним із факторів, які спонукали його звернути увагу на породжену розвитком капіталізму нову суспільну силу — робітничий клас, сила в руках якого, на думку Франка, це — «початок нового ладу, нової епохи, початок загального людського щастя на землі» [24, *190*], і після перемоги якого «свобода, рівність і братерство стануть загальним добром усеї людськості» [45, *134*].

Ю. А. МИЦИК (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО ЯК ІСТОРИК ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1648—1654 рр.

У своїх історичних та літературознавчих дослідженнях І. Франко неодноразово звертався до історії Визвольної війни українського народу проти магнатсько-шляхетської Речі Посполитої 1648—1654 рр. Це не було випадковим. В атмосфері гострої ідеологічної боротьби, яка панувала в суспільно-політичному житті Галичини, однією з найактуальніших була проблема українсько-польських відносин. У цьому контексті оцінка Визвольної війни була своєрідним лакмусовим папірцем, який чітко розмежовував реакційних та прогресивних суспільних діячів. Зокрема для польських буржуазних істориків К. Шайнохи, Л. Кубалі та ін. були характерними ідеалізація магнатсько-шляхетської Речі Посполитої, намагання зобразити її як захисника християнської цивілізації на сході слов'янського світу. Вони ж не визнавали національної самобутності українців у XIX — на початку XX ст., не кажучи вже про XVII ст., і тому намагалися зобразити визвольну війну як сліпий та кровожерливий бунт селян та козаків. Ще далі пішов польський буржуазно-шовіністичний історик Ф. Равіта-Гавронський, який намагався довести віковічну ворожнечу українців і поляків, ставив під сумнів належність українців до слов'ян тощо. Він заперечував прогресивний характер Визвольної війни, а оскільки вороже відносився до Росії, то заперечував і прогресивний характер возз'єднання України з Росією [1].

Теза про «віковічну ворожнечу» українців і поляків активно пропагувалася і українськими дворянськими та буржуазно-націоналістичними авторами, в першу чергу П. Кулішем.

У таких умовах І. Франко рішуче виступив проти фальсифікацій історії України і на основі грунтовного вивчення джерел та їх осмислення зробив вагомий внесок у дослідження Визвольної війни. Він вказав на закономірність піднесення антифеодальної та визвольної боротьби українського народу наприкінці XVI — в першій половині XVII ст., її прогресивність. І. Франко підкреслював антифеодальний характер Визвольної війни, висував на перший план причини соціально-економічного порядку. Виходячи з цього,

[1] *Bakanowski B., Libiczowska Z.* Problem narodowo-wyzwoleńczy walki ludu ukraińskiego w XVII w. w historiografii polskiej // Kwartalnik Historyczny.— 1954.— 61.— N 2.— S. 201—203, 207—210.

він поставив Визвольну війну в один ряд з Великою селянською війною в Німеччині XVI ст., Фрондою у Франції, Селянськими війнами XVII—XVIII ст. С. Т. Разіна та О. І. Пугачова в Росії [2]. В той же час І. Франко вказував на нерозривний зв'язок антифеодальної боротьби українського народу з його визвольною боротьбою проти національного та релігійного гніту [31, *194—205*]. У цьому питанні погляди І. Франка були близькими до оцінок К. Марксом та Ф. Енгельсом спорідненого з Визвольною війною історичного явища — гуситського революційного руху в Чехії XV ст. Не випадково ці положення І. Франка були сприйняті і розвинені радянськими істориками.

Дослідник рішуче відкинув демагогічні твердження ряду польських шляхетських та буржуазних діячів, що засуджували визвольну війну і під прапором єднання українського народу з польським намагалися ідеалізувати стару Річ Посполиту з її режимом національного гноблення. Письменник бачив шлях до «збратання обох народів» у ліквідації існуючого капіталістичного ладу, національному самовизначенні українців та поляків. Він зробив крок уперед і в оцінці возз'єднання України з Росією, про що ясно свідчить його рецензія на видання М. Павликом книги М. Драгоманова «Пропащий час». Викриваючи реакційний характер зовнішньої та внутрішньої політики царизму, І. Франко одночасно вказував, що на українських землях, возз'єднаних з Росією, виникли більш сприятливі умови для їх подальшого розвитку, ніж на тих, що залишалися під пануванням Польщі. На противагу П. Кулішу, який паплюжив визвольну війну, І. Франко підкреслював її прогресивність, загальнонародний характер, а Б. Хмельницького зображав як національного героя. Не випадково І. Франко підтримував спроби літераторів змалювати за допомогою художніх засобів життя й діяльність Б. Хмельницького. Це стосується, зокрема, «Історичних пісень» (1907) В. Щурата, драми М. Старицького «Богдан Хмельницький».

І. Франко був блискучим знавцем джерел та наукової літератури з історії визвольної війни, і чимало з його історіографічних оцінок витримали випробування часом. Він не обмежувався сумлінним вивченням археографічних публікацій, а намагався залучити до наукового обігу нові джерела, які знаходив в архівах, відділах рукописів бібліотек та музеїв, насамперед львівських.

Прогресивна методологія, тонкий джерелознавчий аналіз, висока дослідницька кваліфікація були важливою передумовою успішного вирішення поставлених проблем. Це характерно насамперед для двох спеціальних досліджень з історії визвольної війни — «Хмельниччина 1648—1649 років в сучасних віршах» (1898) та «Студії над українськими народними піснями» (1913). У першій з них І. Франко на основі самостійно виявлених пам'яток польської віршованої публіцистики середини XVII ст. зробив важливі висновки про характер і причини визвольної війни, проаналізував форми ідеологічної боротьби між виразниками поглядів повстанців і апологетами феодально-католицької реакції. У другій з названих праць І. Франко проаналізував свідоцтва українських народних дум, які поряд з даними інших джерел дали можливість з великою точністю реконструювати хід перших значних битв визвольної війни. І. Франко розв'язав також ряд другорядних питань, які стосуються історії визвольної війни, видав понад 40 публіцистичних робіт середини XVII ст., деякі українські літописи.

Слід відзначити, що деякі положення І. Франка були неточними, що знаходить своє пояснення насамперед у недостатній на той час джерельній базі з історії Визвольної війни. Так, у статті «Карпо Півторакожуха» (1911) він заперечував існування цього козацького полковника. Виявлені останнім часом архівні документи ясно свідчать про реальність даної особи. Занадто критичною була оцінка І. Франком достовірності українських дум, що виявилося у його розгляді думи «Самійло Кішка», деяких віршів, вміщених у творі сучасника Визвольної війни, українського православного шляхтича Юхима Єрлича. Незважаючи на це, можна з впевненістю стверджувати, що класик української літератури І. Франко зробив значний внесок у дослідження історії Визвольної війни українського народу, в оцінках якої він стояв на послідовних революційно-демократичних позиціях.

[2] *Коваленко Л. А.* Історичні погляди І. Я. Франка // Іван Франко як історик.— К., 1956.— С. 18.

В. В. ГРАБОВЕЦЬКИЙ (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО ПРО КАРПАТСЬКИХ ОПРИШКІВ І БАЛКАНСЬКИХ ГАЙДУКІВ

У науковій спадщині І. Франка помітне місце займають дослідження з історії селянства. Значну увагу приділяв він, зокрема, класовій боротьбі селян. Глибоко визначаючи історію селянських антифеодальних рухів на Україні, він цікавився також становищем і соціальною боротьбою селян інших країн. Він одним з перших висвітлив соціальну суть таких специфічних форм антифеодальної боротьби, як рух опришків у Карпатах і гайдуків на Балканах.

Карпатські і балканські гори були зручними для застосування партизанських методів боротьби, маневрування мобільних сил народних месників. При вивченні й оцінці таких форм класової боротьби слід пам'ятати слова В. І. Леніна про те, що «... марксизм вимагає безумовно історичного розгляду питання про форми боротьби... В різні моменти економічної еволюції, залежно від різних умов політичних, національно-культурних, побутових і т. д., різні форми боротьби висуваються на перший план, стають головними формами боротьби...» [1]

Саме в історичному контексті і розглядав І. Франко опришківський та гайдуцький рухи. В історичній праці «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині» він вказав, що саме селянство було джерелом поповнення опришківських загонів. «Поневолений, битий, кривджений підданий,— писав Каменяр,— не можучи знайти ніде полекші ані справедливості, тікав у ліси, в гори, приставав до купи таких самих очайдухів, і хоч чув над собою в кожній хвилині загрозу смерті, все-таки рад був хоч під тою загрозою прожити свобідно, а надто ще мститися на своїх кривдниках. Інші селяни, що сиділи на грунті, не дивилися тоді на розбійника як на ворога суспільного порядку; вони бачили в нім «вільного козака», героя, завидували йому, хоч самі не раз мусіли від нього терпіти, все ж таки готові були помагати йому, дати йому поживу й притулок, остерегти перед засідкою, порадити та дати вказівки до нападу на панський двір» [47, *68*].

І. Франко збирав на Прикарпатті опришківський фольклор, у тому числі про Довбуша. У журналах «Житє і слово», «Зоря», «Етнографічний збірник» він опублікував народні пісні і перекази про опришків XVIII—XIX ст. Проця Туманюка, Семена Хотюка,

[1] *В. І. Ленін.* Повне зібр. творів.— Т. 14.— С. 2.

Мирона Штоли та ін. Дослідник прийшов до висновку, що опришківська «пісня стоїть далеко ближче до фактичної основи», ніж твори істориків-етнографів того часу.

Опришківська тематика займала важливе місце в художній творчості І. Франка. Їй була присвячена перша повість письменника «Петрії і Довбущуки» (1875—1876) та ряд творів пізнішого періоду, серед них драма «Кам'яна душа» (1895) і оповідання «Гуцульський король» (поч. 900-х років).

У повісті «Петрії і Довбущуки» письменник на основі народної творчості змальовує Олексу Довбуша, який нібито не загинув, а живе, в нових умовах бореться з соціальною несправедливістю. Події повісті відбуваються в середині XIX ст., проте в окремих розділах автор поринає в часи, коли діяв народний герой, який відчував «сильну ненависть до всіх кривдників руського народу». І. Франко дає чудову характеристику безстрашному меснику, що стала крилатою: «Хто був недавно князем і владикою тих гір, орлом того воздуха, оленем тих борів, паном тих панів аж ген до Дністрові води? Довбуш! Перед ким дрожали смілі, сильні, корилися горді? Перед Довбушем! На кого надіялися слабі, бідні і утиснені? На Довбуша! Хто був красою наших гір, начальником наших легінів? Довбуш!» [14, *12*].

І. Франко рішуче виступав проти буржуазних тенденцій спотворювати героїчну епопею опришківського руху. У публіцистичних статтях письменник критично оцінював всіх, хто підмінював соціально-економічні причини опришківства якимись штучними фактами, містикою. Саме з цих позицій критикував він Ю. Федьковича, який написав драму «Довбуш» не за історичною правдою і фольклором, а затушувавши соціально-економічні основи виступу народного улюбленця, захопився лише романтизацією свого героя. У 1888 р. у рецензії на постановку у Львівському театрі п'єси «Довбуш» письменник писав, що драма «неприродна і перекручена, історичне тло зовсім фантастичне» [27, *230*].

Друга проблема, над якою задумувався великий Каменяр і порушував у своїй творчості,— це питання гайдуцького руху на Балканах, який своїм вістрям був спрямований, на прикладі Болгарії, проти турецьких яничарів і болгарських багатіїв — чорбаджіїв.

І. Франко цікавився також історичними дослідженнями та болгарською народною творчістю про народних месників. Вивчаючи народні пісні про гайдуків із збірника «главного болгарського писателя і борця за свободу народну» Л. Каравелова, видатний вчений вибрав найголовніші з них про видатних ватажків гайдуцького руху Ненчо, Дончо, Страшила, Саву, переклав їх з болгарської на українську мову і опублікував у літературно-науковому додатку до газети «Буковина», що виходив під назвою «Зерна» [2].

До цієї публікації написана передмова «Із болгарських пісень народних. Пісні гайдуцькі», яка свідчить про глибоку обізнаність І. Франка з історичними джерелами і працями болгарських вче-

[2] Зерна.— Чернівці.— 1888.— С. 30—48.

них з проблем становища болгар під турецьким гнітом та тривалу боротьбу гайдуків з гнобителями [10, *73—74*].

Дослідник підкреслює важку долю болгар під ярмом турків: «Браття наші болгари, що живуть за Волощиною, з тамтого боку Дунаю, аж геть поза високі Балканські гори, донедавна ще, бо за самого же 1878 р. жили в тяжкій турецькій неволі» [10, *73*].

А далі І. Франко пише, що хоч «тяжка була доля болгарського народу», але він не забував «своєї славної минувшини» і піднімався на боротьбу за «свобідне життя і людську гідність» [10, *74*]. Цими народними месниками були гайдуки, а тому письменник не тільки пояснює причини їх тривалої боротьби з ворогом, але й порівнює з карпатськими опришками, чим підкреслює спільні причини їх появи, характер виступів вікової тривалості, рушійних сил і тактики дій від Карпат до Балкан. «Першою, ще напівнесвідомою, але всенародною пробою супротивлення проти турків було гайдуцтво,— влучно пише І. Франко.— Котрому болгаринові сталася яка кривда від турків чи від кого другого або котрий як-небудь опинився на світ круглим сиротою, без кола і двора, ішов «в Балкани», то є великі ліси, що прикривають Балканські гори. Там в лісах і полонинах гуляли ті гайдуки так, як колись наші опришки, і відтам нападали вони більшими або меншими дружинами на доли, на села і містечка, на двори турецьких башів або й своїх — таки багатих чарбаджіїв, грабували, мстилися за кривди свої й народні» [10, *74*].

Майже однаково пояснює І. Франко соціальні причини виникнення і розвитку обох вогнищ великих народних рухів братніх слов'янських народів у XVI—XIX ст. Коли карпатське опришківство, на думку вченого, було з давен-давна нерозривним товаришем хлопської неволі, то «гайдуцтво в Балкані, помимо всіх старань уряду турецького, помимо лютих кар й мук над спійманими гайдуками, не переводилося від самого турецького завоювання аж до посліднього часу» [10, *74—75*].

Підняті проблеми історії карпатського опришківства і болгарського гайдуцтва в працях І. Я. Франка були значним внеском у висвітлення класової боротьби селян у Карпатському регіоні і на Балканах в XVI—XIX століттях.

М. В. ДМИТРИЕВ (СССР)

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ БОРЬБА В УКРАИНСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ МЫСЛИ КОНЦА XVI — ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVII вв. В ОЦЕНКЕ И. ФРАНКО

Идеологическая борьба в украинской общественной мысли конца XVI — первой половины XVII в.— важная, но далеко не центральная тема в творчестве И. Франко как ученого. Поэтому даже в рамках небольшой статьи представляется возможным осветить некоторые наиболее существенные стороны оценки И. Франко этого явления[1]. Какое место занимал период конца XVI — первой половины XVII вв. в истории украинской общественной мысли и украинской культуры в целом? В чем существо идейных движений этого времени? Какова была расстановка сил в идейном противоборстве? В каком смысле можно говорить о реформации и гуманизме на Украине? В чем состоят сильные стороны и противоречия украинских идейных движений конца XVI — первой половины XVII вв.? Вот некоторые из вопросов, ответ на которые более или менее полно представлен в исследованиях, рецензиях, популярных статьях, заметках и лекционных курсах И. Франко.

Рубеж XVI и XVII вв. охарактеризован И. Франко как поворотный в истории всей украинской культуры, отмеченный событиями громадного культурно-исторического значения: распространением гуманистических и реформационных идей в украинском обществе, острой идеологической борьбой в период подготовки и после заключения Брестской унии 1596 г. [40, *223—272*; 41, *109—115*; 30, *7—211*; 46, ч. 1, *586—587*; 46, ч. 2, *193—219, 32—209, 210*; и др.]. Оценивая эти явления, И. Франко был далек от того, чтобы сводить все многообразие духовных процессов этой эпохи к противоборству католицизма и православия, западноевропейской и византийско-восточнославянской традиций. Это противоборство, по мнению И. Франко, имело большое значение, но вместе с тем им отнюдь не исчерпывается вся картина идеологической борьбы. Помимо этого и католицизм, и православие в конце XVI в. были совсем не теми, чем век назад, пережив фазу острой внутренней борьбы.

Новым явлением украинской культуры конца XVI в. И. Франко считал эволюцию и распространение светского мировоззрения в

[1] Некоторые вопросы этой темы освещены в работе: *Микитась В. Л.* Іван Франко — дослідник української полемічної літератури (XVI—XVII ст.).— К., 1983.

противовес прежнему — теологическому [41, *55*], проникновение идеологии гуманизма и реформации на Украину [32, *209—210*; 41, *41—42; 54—56*]. Где лежали источники духовных перемен? Развернутого ответа на этот вопрос И. Франко не дал, однако видно, что в его представлении они не сводились к простому наращению западного влияния и ответному усилению традиционных византийских начал в православной культуре. В XVI в. украинская общественная мысль вместе со всей европейской культурой и в известной степени под ее влиянием переживает качественное обновление: «Скомбіновані впливи гуманізму, західноєвропейських винаходів і церковної реформації починають проникати в саму душу южноруського народу, змінюючи всю фізіологію його духовної діяльності» [41, *41*].

По-своему отреагировали на новые явления и церковные круги украинского общества. И православие, и католицизм восточнославянских земель Речи Посполитой пережили в XVI в. полосу глубокого внутреннего кризиса, породившего реформационные движения. За кризисом последовало обновление, выразившееся в укреплении церковной дисциплины, повышении авторитета церкви в обществе, активизации того, что можно назвать «религиозным просветительством». Применительно к истории католицизма констатация этих фактов уже в науке XIX в. была бесспорной. В истории восточнославянского православия аналогичные явления были не так заметны, и И. Франко был в числе тех, кто не только их отметил, но и проанализировал. Свои наблюдения он суммировал в следующем высказывании: «... від останньої чверті XVI віку бачимо на всіх точках і в різних напрямах безперервний ряд зусиль до направи і регенерації церковного життя в Южній Русі. Випливом тих зусиль були і церковні братства, і періодичні з'їзди єпископів, і надавання патріархами права ставропігії поодиноким братствам та монастирям, і церковна унія 1596 р., і реформа монастирського життя, піднята з православного боку Йовом Княгиницьким та Іваном Вишенським в дусі строгих правил аскетичних Афона, а з другого боку, переведена Велямином Рутським в церкві уніатській на взір орденів західноєвропейських, а головно єзуїтів. Одним із виразів всіх тих різнорідних змагань є також тогочасна южноруська література...» [41, *56*].

Какие лагеря и направления в развернувшейся идейной борьбе выделял И. Франко? Прослеживая в истории украинской общественной мысли противостояние двух основных лагерей — католическо-униатского и православного [2], он вместе с тем дифференцированно подходил к истории и православного, и униатского направлений общественной мысли и культуры. В православном лагере он выделял несколько идеологических тенденций — от консервативно-аскетической до обновленческой, использовавшей и некоторые «латинские» традиции. В частности в группу строгих аскетов, олицетворявших реакцию на западноевропейские влияния, И. Франко

[2] *Микитась В. Л.* Указ. соч.— С. 49.

относил И. Вишенского, И. Княгиницкого, Игната из Любарова, И. Святогорца, А. Филипповича и др., а также примкнувших к ним греков — К. Лукариса, О. Иеремию, М. Пигаса. Наряду с этим направлением он выделял группу киевских книжников, проповедников и организаторов антиуниатского движения — Е. Плетенецкого, З. Копыстенского, Л. Карповича, И. Копинского, С. Косова, П. Могилу и др.; львовскую группу, отличавшуюся господством в ней горожан, виленскую группу, центром которой стал М. Смотрицкий, магнатские кружки Курбского и Острожского, а также ряд более мелких группировок [3]. Сторонников унии И. Франко выделял как особое направление [41, *56—58*]. Уния, по его характеристике, внесла огромный фермент в лоно украинского народа, вызвала оживленное умственное движение, породила чрезвычайно интересную полемическую литературу, хотя в конечном итоге деморализовала украинское общество [46, 2, *193*].

Стоит обратить внимание на то, как в исследованиях И. Франко оценена роль реформационных движений в истории украинской культуры второй половины XVI — первой половины XVII вв. Не раз отмечая влияние реформации на развитие украинской общественной мысли, И. Франко подчеркивал и противоречивость идейно-культурной ситуации, сложившейся в Белоруссии и на Украине в конце XVI в. И. Франко заметил, что, тяготея к гуманистическим и реформационным настроениям, передовые слои украинского общества одновременно остерегались их, ибо на них лежала печать западной, «латинской» культуры. Отсюда двойственное положение сторонников церковного обновления православия и двусмысленное положение братств. С одной стороны, братства, как не раз отмечал И. Франко, «пропитаны западноевропейским реформационным духом» [27, *319*], с другой — они выступают православным эквивалентом католической контрреформации [4]. Выражая демократические и реформационные устремления населения украинских городов, братства в то же время и объективно, и субъективно служили укреплению православной церкви.

И. Франко ясно понимал, что противоречивость шедших в украинском обществе духовных процессов порождена особой сложностью культурно-конфессиональной ситуации в православных землях. Реформационная борьба городских кругов с православной церковью и ответные меры клерикальных властей накладывались на обстоятельства все более ожесточавшейся борьбы православия с католицизмом. Такое сложное переплетение реформационного, контрреформационного и антиуниатского движений не позволяло в полной и законченной форме развернуться тем новым явлениям, которые со второй половины XVI в. стали заметны в украинской культуре. С наибольшей полнотой противоречия нового этапа развития украинского общества выразились в драматической и глу-

[3] См. также рецензию на статью О. Фотинского «Волынский религиозный вольнодумец XVII ст.» (ЗНТШ.— 1905.— Т. 68.— Кн. 6.— С. 25—27).

[4] *Franko I.* Charakterystyka literatury ruskiej XVI—XVIII w. // Kwartalnik Historyczny.— 1892.— Z. 4.— S. 697.

бокой фигуре И. Вишенского, которому И. Франко посвятил многие страницы своих трудов.

И. Франко не соглашался с теми, кто не видел проблемы в характеристике творчества И. Вишенского, однозначно отождествляя идеи последнего с монашеским аскетизмом. И. Франко взглянул на И. Вишенского глубже и шире, увидев в его незаурядной личности отражение острейших противоречий эпохи [30, *204*]. Трагедия И. Вишенского заключалась в том, что он стоял на рубеже двух исторических течений, двух миров. «С одной стороны, православие, тесно сплоченное с византийским мировоззрением, византийской косностью и неподвижностью, с другой стороны, врывающиеся с Запада струи гуманизма» [27, *319*]. Отсюда и глубокие противоречия идейного облика И. Вишенского, не осознанные им самим. «Приверженец консервативных и аскетических воззрений в делах религии и общественности, он вместе с тем является в литературе самым ярким представителем эпохи Возрождения со стороны языка, формы и духа своих сочинений» [27, *318*].

Итак, с одной стороны, субъективно, «релігійний фанатик» [41, *176*], с другой, объективно,— выразитель духа Возрождения в украинской культуре. Для понимания этой коренной парадоксальной черты воззрений И. Вишенского принципиальное значение имеет не утратившая до сегодняшнего дня своей актуальности, сжатая, но глубокая аналитическая характеристика «ідейної фізіономії» И. Вишенского, данная И. Франко в начале 90-х годов XIX в. [30, *204—209*]. Ключ к пониманию «ідейної фізіономії» Вишенского И. Франко видит в той культуре, которой свойственно преобладание чувственного, эмоционально-образного, фантастически-страстного, религиозно-диалектического (в духе богомольской апокрифической традиции) элемента над отвлеченно-рассудочным, реалистически-холодным, христианско-монистическим. Вместе с этой культурой И. Вишенский «живим чуттям моральним» выравнивал нехватку теоретического сознания, отвлеченного мышления, вместе с ней он, живя в годы великого исторического перелома, «хоч і не знав докладно, що і як в даній хвилі треба робити, але моральним чуттям указував, чого не треба робити, куди не треба прямувати» [30, *200*]. Что же это за культура? Это внецерковная народная культура, культура прежде всего крестьянская, демократическая, неученая. Это народная, «низовая» версия христианства. Хотя И. Франко не прибегнул к такой формулировке (поскольку в науке его времени противостояние народной и элитарной, ученой и неученой культур еще не было открыто), весь его богатейший опыт ученого-фольклориста, огромная эрудиция во всех областях не только восточнославянской, но и общеевропейской истории культуры приводили к новому пониманию творчества И. Вишенского и вместе с ним целого направления в истории украинской общественной мысли. В мировоззрении и творчестве И. Вишенского мотивы и представления, почерпнутые из народной культуры, теснейшим и причудливым образом соединились с церковно-монастырской, религиозно-аскетической традицией. Сила И. Вишенского была

в использовании именно народных, даже простонародных элементов культуры, в том числе юмора, иронии, самого народного языка, на что обращал внимание И. Франко. Слабость — в попытке соединить эти элементы с конфессионально ограниченными идеалами. Соединение этих во многом несовместимых начал обусловливало дисгармоничность идейного кредо И. Вишенского, что не раз подчеркивал И. Франко: «Строгий поклонник древнеиерархического устройства общественной жизни, не видящий спасения вне церкви и мудрости вне священного писания, он вместе с тем должен был в своих писаниях призывать в помощь простой народ, «хлопов, простых шевцов, седельников и кожемяков» против попов, епископов и митрополитов для поддержания православной церкви, значит, должен был подымать пасомых против пастырей, искать опоры в такой организации, какой были церковные братства...» [27, *318—319*]. Отсюда и непоследовательность социально-политических воззрений, то, что И. Франко назвал «нігілізмом суспільним» И. Вишенского, конфессиональная нетерпимость и теократические тенденции [30, *205—207*].

Трагические диссонансы мировоззрения и идейной программы И. Вишенского — это отражение культурной драмы всего украинского общества в конце XVI — первой половине XVII в. Видную роль в этой драме, как показал своими исследованиями И. Франко, играли народные направления духовной культуры, народные массы, оказавшие значительное влияние на ведущих идеологов. Изучение процессов, происходивших в массовом сознании, в народной духовной культуре, вместе с исследованием реформационных направлений общественной мысли, а также идеологии обновленческого движения в православии и противостоявшего ему униатского лагеря можно и сегодня отнести к числу перспективных задач историко-культурных изысканий, начало которым было положено И. Франко.

М. Ф. НЕЧИТАЛЮК (Українська РСР)

ІДЕОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ ПУБЛІЦИСТИКИ ІВАНА ФРАНКА В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНІЙ ПРЕСІ XIX — ПОЧАТКУ XX ст.

Публіцистика І. Франка — одна з найменш вивчених сторінок його творчої діяльності. Складаючи майже третину його літературно-наукової спадщини, яка налічує понад п'ять тисяч творів різних жанрів, вона, однак, ще й досі не завоювала належного їй всезагального й справді наукового інтересу з боку як вітчизняних, так і зарубіжних франкознавців. Не випадково Є. П. Кирилюк змушений був визначити цю частину франкової спадщини «проблемою, яку обійшли» [1].

Протягом останніх двох десятиріч у вивченні публіцистики І. Франка намітилися зрушення. Опубліковано ряд наукових статей з конкретних питань журналістсько-публіцистичної діяльності письменника, вийшли друком дві монографії, навчальний посібник — семінарій для студентів-журналістів, з цієї тематики захищались кандидатські та одна докторська дисертації. Чи не найбільшим позитивним результатом у даному напрямі слід вважати видання публіцистики І. Франка у третій серії 50-томного Зібрання творів письменника [т. 44, 45, 46, 47].

Ми повинні бути вдячними тим, хто готував це видання, за дорогоцінний подарунок до міжнародного ювілею на честь 130-річчя від дня народження І. Франка. Водночас не слід ідеалізувати, як висловився Д. Павличко на сторінках «Літературної України» [2], це найповніше сьогодні зібрання творів Каменяра. Як не дивно, але публіцистика тут втратила своє природне жанрове лице — у третій серії вона подана під назвою «наукові праці». Упорядники зазначають, що статті взято з періодики, визнають, що І. Франко був «не тільки блискучим полемістом-публіцистом..., але й глибоким дослідником в галузі політичної економії, зокрема аграрних відносин, статистики, демографії, історії народного господарства» [44, 1, *613*] та, додаємо від себе, багатьох інших галузей знань. Пояснення правильні. Але цього ще не досить для жанрово-видової атрибуції газетно-журнальної публіцистики Франка як такої, що відноситься до наукових досліджень.

[1] *Кирилюк Є. П.* Деякі проблеми сучасного франкознавства // Укр. літературознавство.— 1968.— Вип. 3.— С. 30.

[2] *Павличко Д.* Франко — з нами // Літ. Україна.— 1986.— 12 верес.

Сучасна теорія публіцистики, як окрема галузь наукових знань, вже виробила видові і жанрові критерії публіцистики [3]. Тепер побутують такі поняття, як «суспільно-політична публіцистика» (або публіцистика у власному розумінні слова), «науково-популярна публіцистика», «літературно-критична публіцистика», «художня публіцистика», «епістолярна публіцистика» та ін. Існують також наукові визначення (дефініції) публіцистики. «Публіцистика стоїть на межі між науковими дослідженнями дійсності і художньою літературою»,— підкреслено в «Українській Радянській Енциклопедії» (т. 12, с. 21). Отже, вона і не наука, і не художня творчість, а самостійний вид літератури. Аналіз теоретичних поглядів І. Франка на публіцистику дав можливість сформулювати основні критерії прогресивної публіцистики минулого. Її найхарактерніші ознаки: найтісніший зв'язок з біжучим політичним і культурним життям суспільства («політичним моментом» — І. Франко), актуальність, оперативність («моментальність» — Франко) реагування на політичні події, науковість і переважно полемічність обговорення в пресі з передових класово-партійних позицій і в популярній документальній та емоційно-образній формі злободенних суспільно-політичних та інших актуальних питань з метою ідеологічного і морально-етичного впливу на радикальну зміну («переродження» — І. Франко) панівної громадської думки шляхом революційно-демократичних викривань («соціалістичної критики» — І. Франко) і пропаганди прогресивних ідей, у чому й проявляється основна функція публіцистики [4].

Складається враження, що публікація публіцистичних творів І. Франка у 50-томному виданні здійснювалась без урахування (можливо, й незнання) сучасного рівня теорії публіцистики, на основі застарілих уявлень про цей особливий вид літературної творчості. Причиною ненаукової атрибуції публіцистичної спадщини І. Франка було й те, як нам здається, що на Україні, окрім поодиноких спроб, загалом дуже слабо розвивалось теоретичне франкознавство, натомість дуже активно велися текстологічні та біографічні дослідження. Франкознавці, яким було доручено підготовку, відбір та упорядкування текстів, не провели попередніх, так необхідних теоретичних досліджень у галузі жанрової специфікації й атрибуції всього літературно-критичного, наукового і публіцистичного матеріалу. Це й призвело до помітних недоліків у розміщенні текстів, зокрема публіцистичних [5].

Певних успіхів у вивченні публіцистики І. Франка домоглися польські та німецькі (НДР) франкознавці. Цікаві роботи оглядово-

[3] *Прохоров Е. П.* Публицист и действительность.— М., 1973; *Черепахов М. С.* Проблемы теории публицистики.— М., 1973; *Горохов В. М.* Закономерности публицистического творчества : Пресса и публицистика.— М., 1975; *Здоровега В. И.* Слово тоже есть дело : Некоторые вопр. публицистики.— М., 1979; та ін.

[4] *Нечиталюк М. Ф.* Оружием публициста : Вопр. истории, проблематики, идеологической функции, мастерства публицистики Ивана Франко.— Львов, 1981.— С. 225.

[5] Ця тема буде предметом окремого виступу автора в пресі.

теоретичного змісту написали польські вчені — К. Дунін-Вонсович, М. Купльовський, М. Якубець та ін. Незабаром буде видана в оригіналі польська публіцистика І. Франка. Добрим зразком для польських франкознавців може стати берлінське видання 1963 р. німецької публіцистики І. Франка, яке здійснили Е. Вінтер і П. Кірхнер у співдружності з українськими франкознавцями О. Білецьким та І. Бассом.

Не претендуючи тут на повний огляд франкознавства з даної проблеми (це зроблено в нашій монографії «Оружием публициста»), дозволимо собі все ж зробити висновок, що до початку 80-х років нашого століття вивчення публіцистичної спадщини І. Франка розвивалося нерівномірно, без певної системи, в хронологічно звужених проблемно-тематичних рамках, причому без необхідного теоретичного обгрунтування природи публіцистики як своєрідного виду літературно-журналістської діяльності. Лише останніми роками намітився перехід до досліджень такого типу. І це зрозуміло. Бо тільки виділивши публіцистику в самостійний об'єкт і предмет вивчення, можна зрозуміти та пояснити особливості цього творчого феномена. Саме в такому напрямі розвивається сьогодні окрема галузь журналістської науки — теорія публіцистики, у тому ж напрямі намічається також перспектива розвитку франкознавства.

Сучасною теорією публіцистики доведено, що публіцистиці як специфічному видові літературної творчості органічно властива функція формування громадської думки. Монографічно-проблемні дослідження останніх років показали, що публіцистика І. Франка відігравала дуже важливу і навіть визначальну триєдину функцію у становленні й розвитку української революційно-демократичної журналістики — соціально-викривальну, науково-пропагандистську, ідейно-організаційну, що її не можна вивчати у відриві від поточної ідеологічної боротьби, яка точилася на журналістському фронті.

Хід ідеологічної боротьби, з якою тісно пов'язана проблематика публіцистично-полемічних виступів І. Франка у пресі, прослідковується на п'яти основних етапах: 1) активізації революційно-демократичної пропаганди і принципових ідейно-естетичних дискусій (кінець 70-х — початок 80-х рр.); 2) консолідації революційно-демократичних сил і дальшого загострення ідеологічних суперечностей (кінець 80-х — перша половина 90-х рр.); 3) теоретичних суперечок, пошуків правильної тактики у визвольному русі (друга половина 90-х рр.); 4) першої російської революції та очікуваних політичних перетворень на Україні і в Галичині; 5) в роки першої імперіалістичної війни.

В межах цієї періодизації ведеться сьогодні вивчення ідеологічної функції публіцистики І. Франка в революційно-демократичній та загальнодемократичній пресі.

Для першого етапу характерні ідейно наснажені, пристрасні викривання «ретроградних принципів» (Франко) органу народовської партії — журналу «Правда» і пропаганда соціалістичних ідей

(в журналах «Громадський друг» з продовженнями у «Дзвоні», «Молот», в газеті «Ргаса», серійних виданнях «Дрібної бібліотеки»). На цьому етапі домінує викривально-пропагандистська функція публіцистики І. Франка.

Другий етап визначається принциповою полемікою з речниками буржуазно-націоналістичних концепцій (П. Кулішем), москвофільства (І. Наумовичем), памфлетними викриваннями антислов'янської політики Ватікану («Католицький панславізм»). Дуже важливу ідейно-організаційну функцію виконувала публіцистика І. Франка в народовській газеті «Діло» (1883—1885); основне ідеологічне спрямування газетних виступів — проти польсько-шляхетських концепцій «історичної Польщі». І. Франко ефективно використовував польську, так звану, людову пресу «Kurjer Lwowski», брав участь у полеміці з українського національного питання («Формальний і реальний націоналізм»). На цьому етапі активізується ідейно-теоретична функція публіцистики І. Франка.

Взаємодія функцій публіцистики з перевагою полемічно-пошукової функції спостерігається у 90-х роках на сторінках журналів «Народ» та «Житє і слово». Тут І. Франко вів принципову боротьбу проти націонал-радикалізму як націоналістичної течії в радикальному русі, зривав політичні маски з «новоерівців», «новокурсників», «реальних політиків», розгортав широку теоретично загострену полеміку «між своїми», часом навіть суперечливу у трактуванні деяких питань поточної політики і революційного руху, як-от у випадку полеміки з Лесею Українкою.

Дуже важливим, складним і таким, що вимагає комплексного вивчення як публіцистики, так і всієї літературної та суспільно-політичної діяльності І. Франка, є питання про окремі його ідейні суперечності, що проявилися в поодиноких журнальних виступах, та їх пояснення. Можна сказати, що сьогодні визначилося два протилежні погляди на цю проблему. Якщо зарубіжні «україністи» намагаються відірвати І. Франка від марксизму, пояснюючи його захоплення науковим соціалізмом «гріхами молодості», від яких він нібито настирливо звільнявся в останні два десятиріччя свого життя, то радянське франкознавство, вказуючи на нерозуміння письменником основного в марксизмі — вчення про диктатуру пролетаріату — аргументовано пов'язує так звані ідейні суперечності з дальшим поглибленням боротьби І. Франка з опортуністичними течіями всередині австрійського соціал-демократичного руху, проти догматизму і націоналістичних підробок під марксизм, чим грішили українські соціал-демократи та радикали типу Ю. Бачинського. Як на одну з причин появи в журналі «Літературно-науковий вісник» суперечливих висловлювань І. Франка, радянські дослідники вказують також на компромісну тактику, яку дуже вміло вів І. Франко як співредактор журналу в 1898—1900 рр. з метою захоплення трибуни слова, перетворення журналу в революційно-демократичний орган. Підкреслюється думка про тимчасовий характер суперечливих думок І. Франка, про рішуче подолання їх у результаті творчих зв'язків з російською соціал-демократією,

журналом «легальних марксистів» «Жизнь» і ленінською «Искрой». Свідченням цього є публіцистика І. Франка періоду 1901—1905 рр., його статті «Маніфест Комуністичної партії 1848 р.», «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм», «Що таке поступ?», «Подуви весни в Росії», «Свобода і автономія». Останньою статтею І. Франко виступив проти націоналістичної ідеї «культурно-національної автономії», висунувши лозунг «демократичної автономії України», чим перегукувався з роботою В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», де висунуто лозунг боротьби «за послідовний демократичний переворот, за республіку» [6].

Довгий час франкознавцям важко було відтворити справжній образ І. Франка як публіциста і журналіста на заключному етапі його життя (1908—1916 рр.). Бідність матеріалів, документів відкривали простір для маніпуляцій суспільною думкою щодо творчих можливостей письменника та його світогляду. Буржуазно-націоналістична критика оголосила останні роки діяльності І. Франка роками «чорної меланхолії», а його — «згаслим вулканом», немало писалося про його аполітизм, дезактивізацію тощо. Цим фальсифікаторським твердженням треба протиставити науково об'єктивну оцінку. Тимчасовий спад публіцистичної діяльності І. Франка частково пояснюється хворобою, але основна причина — ізоляція небезпечного публіциста-борця від трибуни слова, від каналів зв'язку з українською та міжнародною громадськістю.

Відкриттям автографа невідомого раніше політичного памфлета І. Франка «Легкомисність чи щось інше?», написаного за півроку до смерті (в грудні 1915 р.), нам вдалося ввести в науковий обіг дуже важливий документ [7] і, таким чином, утвердити наукову концепцію про творчу активність публіциста в останні роки життя, його ідейну стійкість і непримиренність до націоналістичної пропаганди, яка велась на сторінках віденської газети «Ukrainische Nachrichten». Цей блискучий політичний памфлет, який з незрозумілих причин не ввійшов до п'ятдесятитомника творів, дає підставу стверджувати думку про співпадання точки зору І. Франка на віденську організацію українських націоналістів (СВУ) з оцінкою В. І. Леніна, яку він дав у листі до члена «Союзу» Баска 12 січня 1915 р.[8] І. Франко не ізолювався від політичної боротьби. Він до останніх днів залишався на барикадах революційної доби. Завжди, на всіх етапах ідеологічних битв Великий Каменяр підкоряв свій могутній публіцистичний талант високій і священній справі революційно-демократичної пропаганди. Дальше розгортання наукових досліджень навколо журнально-публіцистичної спадщини І. Франка — одне з чергових завдань франкознавства на майбутнє.

[6] *Ленін В. І.* Повне зібр. творів.— Т. 11.— С. 97.

[7] *Нечиталюк М. Ф.* З рукописних джерел Івана Франка // Укр. літературознавство.— 1968.— Вип. 3.— С. 128—136.

[8] *Ленін В. І.* Повне зібр. творів.— Т. 49.— С. 47.

М. І. ЗИМОМРЯ (Українська РСР)

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ІВАНА ФРАНКА-ЖУРНАЛІСТА В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ В КІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX ст.

Журналістика та літературна критика посідають чільне місце в багатогранній творчій спадщині І. Франка. Серед розвідок, що у цьому аспекті присвячені вивченню високої культури Франкового слова, на особливу увагу заслуговують праці М. Возняка, О. Дея, І. Дорошенка, Г. Сидоренко, М. Пархоменка, Г. Вервеса, В. Здоровеги, М. Нечиталюка, Ф. Погребенника, Д. Павличка та ін.

І. Франко як журналіст був одним із перших в останній чверті XIX ст., хто взяв на себе вирішення складного завдання — осмислити органічну єдність ідей соціалізму й революції з літературними змаганнями епохи, визначивши її закономірності у художньому процесі. Журналістика у його розумінні — це мистецтво своєрідне і соціально активне. Системна спроба І. Франка матеріалістично розглянути цілу низку проблем, пов'язаних з розкриттям природи художньої свідомості, соціальних, гносеологічних засад творчості на рівні аналізу різних домінантних якостей (висвітлення на сторінках української, російської, польської, чеської, австрійської, німецької преси злободенних питань суспільно-політичної дійсності з метою донести до передової громадськості типові й відмінні ознаки соціальних відношень у країнах Східної Європи; активна популяризація духовних надбань українського, російського, польського, чеського, словацького, угорського, австрійського й німецького народів з проекцією на витоки інтернаціональної співдружності культур, а також на контекстуальну взаємодію найважливіших фаз рецепційного руху — інформації, критики, перекладу) була справжньою подією на межі XIX—XX ст., значення якої слід оцінювати вимірами міжнародного масштабу.

І. Франко як журналіст і літературний критик висував у своїх виступах, видрукуваних, зокрема, на шпальтах німецькомовної преси, завдання новаторського характеру. Вони у багатьох виявах були аналогічними тим вимогам, які висували свого часу російські революційні демократи М. Чернишевський та М. Добролюбов. Німецькомовна спадщина І. Франка-журналіста складається з двох жанрово-тематичних груп: проблемно-пропагандистські статті та інформаційно-популярні повідомлення. В них І. Франко утверджував ідеї інтернаціоналізму, співробітництва й дружби народів,

розглядаючи взаємодію національних літератур як об'єктивну закономірність збагачення художнього досвіду людства, як необхідну умову прогресу в духовній культурі кожного народу. Ці ідеї він реалізував у багатьох філософсько-соціологічних студіях, і зокрема в таких концептуально важливих працях, як «Література, її завдання і найважніші ціхи», «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка», «Слово про критику», «Із секретів поетичної творчості», «Теорія і розвій історії літератури», а також в численних статтях про художні завоювання літератур як слов'янських, так і західноєвропейських народів. Вражає багатство ідей І. Франка, його методологічних роздумів, в яких широко закроєні питання теорії та практики перекладу, ролі літературних зв'язків у міжнародному контексті взаємодії культур тощо. Тому й не дивно, що І. Франко таку значну увагу надавав співробітництву та прямим контактам з редакціями різномовних газет і журналів, у тому числі періодичних видань Австрії та Німеччини. «В яких би журналах і газетах не друкувався І. Франко,— слушно підкреслив М. Пархоменко,— він завжди прагнув зробити їх органами пропаганди своїх ідей» [1]. Це прагнення й визначало головну мету, надзавдання і спосіб здійснення творчої практики «велетня думки і праці» (М. Возняк). Суть історико-журналістської концепції І. Франка полягає передусім у вирішенні тих завдань, які ставили у пряму залежність не тільки факт впливу на читача, але й окреслювали дійовий зв'язок періодичного органу з читацьким загалом. Підтвердження цьому — плідна співпраця творця «Життя і слова» — вершини журналістської діяльності І. Франка — з редакціями 26 газет і журналів Австрії та Німеччини. Серед них такі авторитетні видання, як «Arbeiter-Zeitung», «Die Zeit», «Neue Revue», «Die Wage», «Vorwärts», «Aus fremden Zungen», «Das Literarische Echo», «Magazin für die Literatur des In- und Auslandes», «Allgemeine Zeitung», «Hamburger Echo», «Sächsische Arbeiter-Zeitung», «Archiv für slawische Philologie», «Zeitschrift des Vereins für Volkskunde» та ін.

Принципи, якими І. Франко керувався у журналістській діяльності, чітко сформульовані ним і в німецькомовних статтях. Вони знайшли своє відображення в численних листах, що адресувались Е. Енгелю, В. Адлеру, К. Гельбіху, І. Зінгеру, М. Буберу, А. Єнсену, В. Ягичу, Г. Адаму та іншим. У цьому зв'язку заслуговує на увагу невідомий досі автограф (посвята написана І. Франком у 1904 р.) відомому німецькому дослідникові української, російської, болгарської та румунської літератур Георгу Адаму (1874—1948). Йдеться про окрему відбитку Франкової праці «Южнорусская литература», що побачила світ у енциклопедичному виданні Брокгауза й Ефрона [2].

[1] *Пархоменко М. Н.* Эстетические взгляды Ивана Франко.— М., 1966.— С. 32—33.

[2] Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, 1904.— Т. 12.— С. 300—326.

На титульній сторінці видання Франковою рукою виведено слова: «Meinem lieben Freunde Georg Adam vom Verfasser». До речі, нам вдалося відшукати щоденник Г. Адама. В одному із записів захоплено згадує свою зустріч із І. Франком, що відбулася у Львові 31 травня 1902 р. Факти, які в нашому розпорядженні, засвідчують потребу продовжувати пошуки шести Франкових листів до Г. Адама. Без сумніву, кожен невідомий автограф — це ще один штрих до всебічної оцінки життєвого й творчого подвигу І. Франка — будівничого «золотих мостів» дружби між народами.

Е. ВІСНЄВСЬКА (ПНР)

СПІВРОБІТНИЦТВО ІВАНА ФРАНКА З «ПРАВДОЮ» ОЛЕКСАНДРА СВЄНТОХОВСЬКОГО

На організованій у Варшаві 1957 р. науковій сесії до 100-річчя від дня народження І. Франка М. Якубець вперше в історії польської історико-літературної славістики представив велич творчого доробку письменника, «який сам створив епоху в історії свого народу, а з огляду на багатогранність і багатство своїх надбань зайняв одне з перших місць у культурі слов'янських народів» [1]. Викладаючи на згаданій сесії програму досліджень творчості Великого Каменяра, вроцлавський вчений вказував на потребу опрацювання польської монографії про І. Франка, яка б грунтовно і всебічно висвітлювала його зв'язки з польською культурою і літературою кінця XIX — початку XX століть. Дотепер ця проблема лише частково була висвітлена польськими дослідниками-славістами [2].

У Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігаються ще не опубліковані листи польських публіцистів, письменників, учених і громадських діячів, літературних видавництв, бібліотек, товариств, наукових гуртків, адресовані І. Франкові, які дають змогу грунтовно, спираючись на джерельні матеріали, вивчити його участь у польському інтернаціональному житті минулого сторіччя.

З багатого комплексу пов'язаних з цим питань чітко виділяється історія співробітництва українського письменника з польськими часописами 80—90 років XIX і зламу XX сторіччя, яка все ще жде на джерельне монографічне опрацювання [3].

Серед пожовклих листків багатої кореспонденції з польськими адресатами зберігаються, зокрема, листи, писані рукою О. Свєнтоховського у період чотирилітнього співробітництва І. Франка

[1] *Jakóbiec M.* O programie badań twórczości Iwana Franki // Slavia Orientalis.— 1958.— N 1.— S. 3.

[2] *Kuplowski M.* Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej.— Rzeszów, 1974.— S. 191.

[3] З цієї ділянки детально опрацьовано лише співробітництво з Петербурзьким «Краєм». Див.: *Pazdro G.* Współpraca Iwana Franki z peterburskim „Krajem" // Studia Polone-Slavica — Orientalia. Acta Litteraria.— 1980.— T. VI.— S. 185—209. Крім цього, в кабінеті східнослов'янських літератур Інституту слов'янознавства ПАН розпочалася дослідницька праця над темою «Польські адресати Івана Франка».

з варшавським політичним, громадським і літературним тижневиком «Правда», що виходив від 1881 р. Розпочалося воно (як вказує дата, ймовірно, першого листа Свєнтоховського) на початку 1884 р., саме тоді, коли Франко після припинення 1882 р. випуску літературно-наукового і політичного щомісячного журналу «Світ», змушений був друкувати свої твори в «Зорі» та «Ділі» [4]. Встановлення співробітництва з демократичною «Правдою» стало для нього з усіх поглядів бажаним. Часопис цей реалізував близьку до його поглядів програму, вимагав рівних прав для всіх націй і віросповідань.

Встановлення 1884 р. співробітництва з І. Франком дало змогу польському публіцистові зайнятися як «руським» (українським) питанням в Галичині, яке вважав справою, що вимагає радикального виправлення, так і більш загальною проблематикою співжиття братніх слов'янських народів.

Український письменник, користаючись з гостинних сторінок популярного у той час варшавського тижневика, мав намір пропагувати і популяризувати складні проблеми галицьких українців, впливати на вироблення поглядів польського суспільства з цього питання. Крім цього, матеріали у «Правді» забезпечували І. Франкові постійні авторські гонорари, що мало немале значення при його скрутному матеріальному становищі.

Співробітництво Франка з варшавським тижневиком розпочалося, як відомо, на початку 1884 р. кореспонденцією-хронікою «З Червоної Русі», підписаною псевдонімом «Мирон» [5]. Український письменник інформував у ній польське суспільство про громадсько-культурне життя на території тодішньої Галичини. Він писав, між іншим, про українські політичні партії, товариства, читальні, виникнення часопису «Зоря». У відповідь на ділову та не позбавлену політично-громадського забарвлення інформацію українського письменника Свєнтоховський, який здавна шукав компетентного львівського кореспондента, запропонував І. Франкові співробітництво зі своїм часописом. У першому листі до І. Франка від 10 лютого 1884 р. Свєнтоховський писав: «Dziękuję uprzejmie za nadesłaną korespondencję «Z Czerwonej Rusi», którą w nrze 6 «Prawdy» wydrukowałem, proszę o łaskawą współpracę w piśmie mojem i stałe prowadzenie w niem tej rubryki. Honorarium: 5 groszy od wiersza drukowanego. Nadmieniam przytem, że oprócz korespondencyj pożądanymi byłyby dla «Prawdy» osobne artykuły ważnych stron życia rusińskiego dotyczące» [6].

Яка була відповідь І. Франка, можна лише здогадуватися, бо досі його листів до редактора «Правди» не знайдено. Без сумніву однак, співпраця розгорталася успішно. Наприкінці першого року

[4] *Возняк М. С.* Журнальні плани Франка в 1884—1886 роках // Україна.— 1927.— № 3.— С. 17—88.

[5] „Prawda".— 1884.— N 6.— S. 65—66.

[6] Досі галицькі кореспонденції Свєнтоховському присилав публіцист Стефан Рамулт, який підписувався псевдонімом «Равера». Однак його інформації не задовольняли високих вимог редактора «Правди».

співробітництва з І. Франком Свєнтоховський запропонував йому ведення в кожному номері рубрики «Кореспонденція з Галичини», яка до того часу друкувалася спорадично.

У листі від 16.12.1884 Свєнтоховський писав: «Czy Pan od Nowego Roku będzie czynnym dla «Prawdy»? Pytam dlatego, że chciałbym korzystać z Pańskiego pióra i że zmieniam wewnętrzny układ pisma. Mianowicie korespondencje (najwyżej sto wierszy) będą pomieszczane w każdym numerze. Byłbym wdzięcznym, gdyby Pan zechcial «Ruś Czerwoną» stale przedstawiać» [7].

Запровадження в газеті постійного відділу з питань політичного, громадського і культурного життя галицьких українців реалізувало програму національної політики польського публіциста — здобуття і пов'язування українського населення з польським суспільством з метою протидіяння політиці австрійського уряду, який підтримував антагонізми між двома народами [8].

Український письменник охоче скористався з пропозиції Свєнтоховського і протягом усього наступного 1885 р. надсилав свої кореспонденції, в яких ретельно інформував польських читачів про пекучі, часто гострі суспільно-політичні та літературні питання українців. Як досвідчений публіцист і знавець цієї проблематики, І. Франко намагався формувати погляди польської громадськості відповідно до власних політичних концепцій. Його дописи, крім інформації, нерідко мали дискусійні акценти. Полемічний характер дописів І. Франко міг собі дозволити саме на сторінках демократичної «Правди», бо її редактор, підтримуючи всілякі прояви боротьби з політично-громадським консерватизмом, залишав повну свободу висловлення поглядів, відзначаючи лише редакційною приміткою місця, які, на його думку, викликали застереження.

Від 1886 р. змінюється внутрішній уклад газети; в зв'язку з застереженням царської цензури відносно «Правди» змінено також заголовок постійної рубрики І. Франка, про що з гіркотою повідомляв Свєнтоховський у листі від 10 січня 1886 р.: «Skutkiem zmiany rozkładu treści w «Prawdzie» korespondencje Pańskie musiałem pokrajać i odpowiednio poprawić (...). Cenzura nie przyzwala tytułować z «Rusi Czerwonej» — tylko galicyjskiej? Co nam niedługo będzie wolno — już powiedzieć trudno» [9].

В своїх виступах І. Франко висвітлював важливі проблеми: необхідність створення в Галичині сильної демократичної політичної організації, утиски українців у галузі освіти і національної культури. Надто мала кількість українських початкових шкіл і повна недостача середніх шкіл стали, як писав І. Франко на сторінках «Правди», причиною духовного і культурного застою та низької громадської свідомості українського народу. Тому виступ у львівському Сеймі українського посла Юліана Романчука в питаннях організації середніх українських шкіл був прийнятий І. Франком

[7] ІЛ. Ф. 3, спр. 1618, а. 283.
[8] Там же. Спр. 1603, а. 777.
[9] *Brykalska M.* Aleksander Świętochowski, redaktor „Prawdy".— S. 82.

з великим визнанням [10], і він присвятив цьому питанню ряд кореспонденцій у «Правді».

Наскільки сподобалися вони Свєнтоховському, видно з листа, в якому він пропонував Франкові надсилати до тижневика подібні дописи з життя південної Слов'янщини: «Czy Pan nie mógłby pisać stałych sprawozdań z politycznego, społecznego i duchowego życia Słowiańszczyzny południowej? Do tego driału nie mogę znaleźć odpowiedniego referenta. Kilkakrotnie zaczynał tę robotę p. Ramułt, on, niestety tylko zaczynał» [11].

Однак І. Франко не взявся за ведення цієї хроніки у зв'язку з переходом у 1887 р. до редакції газети «Kurjer Lwowski». Через недостачу часу він був змушений відмовитись і від постійної рубрики «Z Rusi galicyjskiej», рекомендуючи на своє місце М. Павлика [12]. І. Франко високо цінував співробітництво з тижневиком Свєнтоховського, тому зберіг за собою право публікації у «Правді» більших статей з царини української культури і літератури на території Галичини, на що Свєнтоховський негайно згодився. У листі від 17 жовтня 1887 р. він писав: «O szkice z literatury rusińskiej i nowelkę proszę, gdyż pióro Pańskie było «Prawdzie» zawsze miłem» [13].

На сторінках варшавського тижневика І. Франко опублікував у кількох його номерах статтю «Literatura rusińska», яка в основному становила бібліографію українських літературних і наукових видань [14], та статтю «Literatura rusińska w Galicji», в якій гостро критикував рівень тодішньої української літератури, наголошуючи на тому, що «кермо політики й української літератури взяли в свої руки гімназійні вчителі, люди незвичайно залежні та боязливі, а внаслідок нещасливих шкільних відносин у літературних і естетичних поглядах закам'янілі на половині XVIII ст.» [15].

Останній, четвертий рік співробітництва з «Правдою» виявився для українського письменника вельми плідним. Тут він опублікував наступну частину бібліографічного огляду «Literatura rusińska» (nr 5, s. 56—57, nr 27, s. 348) та посмертний спогад про недавно померлого Юрія Федьковича [16].

Крім того, І. Франко у варшавському тижневику помістив переклад оповідання Макса Крецнера «Рожа» [17], вірш «Ідеалісти» в перекладі Б. Кутиловського [18] та п'ять своїх оповідань: «Грицева шкільна наука», «Schönschreiben» («Урок каліграфії»), «Хлопська

[10] ІЛ. Ф. 3, спр. 1608, № 53.
[11] Там же.— 1886, № 1, с. 5. (Z Rusi Halickiej.)
[12] ІЛ. Ф. 3, спр. 1608, а. 165—166.
[13] Однак кореспонденції М. Павлика як надто детальні приносили Свєнтоховському чимало клопоту, бо редактор мусив їх скорочувати і переробляти. На це він скаржився у листах до І. Франка.
[14] ІЛ. Ф. 3, спр. 1608, а. 451.
[15] *Возняк М. С.* Співробітництво Франка в «Правді» Свєнтоховського // Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка.— К., 1955.— С. 96—110.
[16] Prawda.— 1887.— N 2.— S. 18.
[17] Там же.— 1888.— № 13.— S. 152—153.
[18] Там же.— 1887.— № 9.— S. 98—100.

комісія», «Сам собі винен», «Муляр», про які Свєнтоховський просив у листах. Очевидно, польський публіцист прагнув на сторінках «Правди» популяризувати невідомі широким колам суспільства твори тогочасної української літератури [19].

Однак найважливіше значення для чотирилітнього співробітництва І. Франка з газетою Свєнтоховського мають, безумовно, його кореспонденції з фактографічним і статистичним матеріалом, які приносили компетентну інформацію з влучними спостереженнями, оцінками і загальними висновками, що рядовому польському читачеві давало змогу пізнати політичну, суспільну і культурну ситуацію тодішньої Галичини та викликало зацікавлення складними питаннями життя українського народу.

Сердечні взаємини, які єднали обох письменників протягом чотирилітньої співпраці І. Франка з тижневиком, не переривались і пізніше, про що свідчить лист до українського письменника від Ювілейного комітету для відзначення 25-річчя письменницької діяльності Свєнтоховського у 1896 р. Комітет запрошував І. Франка взяти участь у пам'ятній книзі на честь редактора «Правди». І хоч він не надіслав до загальної книги жодного твору [20], та сам факт зарахування його до числа друзів і співробітників Свєнтоховського дозволяє польському дослідникові на визначення ролі і місця Великого Каменяра в польському інтелектуальному житті на зламі віків та проливає нове світло на нерідко складну історію польсько-українських літературних взаємин.

---

[19] Там же.— 1884.— № 18.— S. 206—208; № 26.— S. 302—308; 1885.— № 17.— S. 194—198; 1887.— № 10.— S. 110—112.

[20] *Brykalska M.* Aleksander Świętochowski, redaktor „Prawdy".— S. 104—105.

Д. Б. КАЦНЕЛЬСОН (Украинская ССР)

УЧАСТИЕ И. ФРАНКО В ПОЛЬСКОМ ЕЖЕНЕДЕЛЬНИКЕ «TYDZIEŃ»

Вопрос о деятельном участии И. Франко в польской прессе освещен в ряде работ советских и польских исследователей [1]. Однако часть наследия Каменяра, опубликованная в польской периодической печати, настолько разнообразна и богата, что многие ее аспекты ждут более детального изучения. Одним из них является сотрудничество И. Франко в польском еженедельнике «Tydzień», в котором он в 1893—1896 гг. опубликовал фрагмент повести «Lelum i Polelum» и шестнадцать статей [2]. Из них пока только пять переведены на украинский язык. «Tydzień» был литературно-научным приложением к газете «Kurjer Lwowski», в которой И. Франко сотрудничал в течение десяти лет (1887—1897) [3].

Редактором этого приложения был демократический деятель Б. Выслоух [4]. Сохранились архивные документы о совместной конспираторской деятельности И. Франко и Б. Выслоуха. 21 июня 1889 г. дирекция львовской полиции донесла австрийскому наместничеству во Львове о том, «что в последнее время Б. Выслоух и И. Франко часто предпринимают поездки в Дрогобыч, вероятно, связанные с их желанием вызвать какое-то движение среди рабочих в шахтах этой местности» [5]. Наместничество 23 июня дало следующее распоряжение императорско-королевскому старосте Дрогобыча, так называемому крайсгауптману: «Из достоверных источников стало известно, что в последнее время Болеслав Выслоух, Иван Франко, сотрудники газеты «Kurjer Lwowski», известные сторонники социалистических принципов, предприняли несколько поездок в Дрогобыч, которые, вероятно, связаны с жела-

---

[1] *Вервес Г. Д.* Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70—90-х років XIX ст.— К., 1957; *Кирчів Р. Ф.* У творчій співдружності.— К., 1971; *Нечиталюк М. Ф.* Оружием публициста.— Львов, 1981; *Jakóbiec M.* Iwan Franko.— Warszawa, 1958; *Hornowa E.* Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z polską Lewicę, społeczną w Galicji. 1876—1895.— Wrocław — Warszawa — Kraków, 1968; и др.

[2] Опис творів І. Франка за перше 25-літє єго літературної діяльності, 1874—1898 / Зладив М. Павлик.— Львів, 1898.

[3] *Мороз М. О.* До питання атрибуції творів І. Франка в газеті „Kurjer Lwowski" // Питання текстології. Іван Франко.— К., 1983.— С. 188—216.

[4] *Яжборовская И. С., Бухарин Н. И.* У истоков польского социалистического движения.— М., 1976.— С. 199—202.

[5] ЦДІАЛ. Ф. 146, оп. 4, од. зб. 3684. а. 110 (оригинал на польском языке).

нием вызвать какое-то движение среди рабочих в шахтах этой местности. Об одной из таких поездок донесла императорско-королевская жандармерия. Предписываю безотлагательно расследовать дело: с какой целью вышеупомянутые посетили Дрогобыч, с кем встречались, какие сделаны наблюдения относительно их поведения. Предписываю также вести наблюдение над следующим появлением перечисленных индивидуумов в этой местности и в этом случае самым строжайшим образом допросить их и об этом, равно как и об эвентуальных заседаниях по этому поводу, безотлагательно донести» [6].

В еженедельнике «Tydzień» преобладали патриотическое и демократическое направления, проявлялся повышенный интерес к вольнолюбивым писателям братских славянских народов. Рецензировались произведения М. Е. Салтыкова-Щедрина (1893, № 28), печатались польские переводы его сказок (1893, № 33), популяризировалось творчество Яна Коллара (1893, № 30, 35), пропагандировались взгляды Ф. Энгельса на освободительную борьбу польского народа [7]. И. Франко поддерживал с позиций интернационализма тему польского патриотического движения, широко представленную в еженедельнике статьями польского революционера-демократа, активного деятеля русского и польского подполья Б. Шварце [8]. Вместе с ним и М. Выслоуховой И. Франко участвовал в выпуске номера журнала, посвященного столетию восстания под руководством Т. Костюшко. И. Франко опубликовал и прокомментировал найденные им в отделе рукописей библиотеки Оссолинских записки украинца, современника восстания 1794 г., одобрявшие борьбу поляков за свободу.

В рецензии на сборник стихотворений одного из львовских поэтов (Aureli Urbański. Miatież 1863.— Lwów, 1893; 1893, N 36) [9] И. Франко с восхищением отмечает умение автора переплавить исторические факты «в истинно поэтические бриллианты». Рецензент выступает с позиции революционно-демократической критики; он обвинил польские имущие классы в малодушии, которое «сделало бесплодными все жертвы и борьбу горячих и преданных делу патриотов». В поэзии А. Урбаньского ему особенно дорог апофеоз героизма простых людей, способный «воспламенить и воодушевить» современных читателей. При этом важно заметить, что автор сборника, удостоившегося восторженного отзыва И. Франко, воспел, наряду с повстанцами, помогавших им свободолюбивых русских офицеров, сам был участником восстания 1863 г., переводчиком поэзии Г. Гейне и мольеровского «Тартюфа».

---

[6] Там же. Л. 112.

[7] Анонимная рецензия на книгу: *Fryderyk Engels.* Zagraniczna polityka rosyjskiego caratu.— Kraków, 1893 // Tydzień, 1893, N 43.

[8] *Морозова О. П.* Польский революционер-демократ Бронислав Шварце.— М., 1975.— С. 224—241.

[9] Перевод на укр. язык см.: *Гузар З. П.* // Укр. літературознавство.— Львів.— 1976.— Вип. 26.— С. 103—104.

Рецензия И. Франко на новое издание сочинений Ю. Словацкого и комментарий к ним профессора Львовского университета, прогрессивного общественного деятеля Генриха Бигеляйзена («Juliusz Słowacki i jego dzieła») высоко оценены исследователями [10]. И. Франко, далеко выходя за рамки рецензии, выступает как блестящий литературовед: он намечает пути дальнейшего изучения творчества Ю. Словацкого на основе синтеза всего богатства нравственно-философских идей и мира художественных образов польского поэта. Он знакомит читателей с исследованием молодого ученого А. Колессы, посвященным Т. Шевченко и А. Мицкевичу (Z piśmiennictwa ruskiego.— 1894, N 29). Рецензент считает плодотворным метод сравнительного изучения славянских литератур и одобряет новую концепцию А. Колессы, согласно которой подражания А. Мицкевичу встречались только на раннем этапе творчества Т. Шевченко, а потом он, сохраняя любовь к польскому поэту, пошел самобытным путем, все глубже проникая в недра реальной народной жизни.

И. Франко быстро откликался рецензиями на появление новых словарей славянских языков, например на «Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego» (Kraków, 1893), составленный С. Рамултом (1893, № 18), на русские, белорусские, польские фольклорно-этнографические и диалектические сборники и исследования (Z dziedziny folkloru.— 1893, N 21; Rozbiory i spawozdania.— 1894, N 29.)

Как ученый-этнограф И. Франко высоко оценил деятельность собирателей, призвал общественность следовать их примеру, неустанно пропагандировал единство культуры славянских народов.

Публицистика И. Франко содействовала усилению антиклерикальной направленности еженедельника. В острой полемике с обскурантом ксендзом Я. Бадени он пылко защищал М. П. Драгоманова от клеветы, высказав высокое мнение о его нравственном облике и трудах («О ruskiem stronnictwie radykalnem», 1896, N 9). Пером публициста боролся И. Франко против мракобесия реакционных клерикалов, отстаивая идею равенства всех народов (1896, № 12).

В аспекте художественной литературы писатель обогатил народную тематику еженедельника фрагментом своей повести «Lelum i Polelum» [11], опубликованном под названием «Cuwaksy» (1894, № 2—5),— так называли в австрийских тюрьмах новых арестантов. Глубина и вдохновенность художественно-философского видения мира писателя проявились даже во фрагменте: правдиво раскрыта психология нищих и преследуемых братьев-сирот, показано созревание их ясного ума и добрых чувств. Образ умираю-

---

[10] *Пачовський Т.* Твори Ю. Словацького в оцінці І. Франка // Іван Франко. Статті і матеріали.— Зб. 8.— Львів, 1960.— С. 112—114; Рецензия переиздана в книге: Iwan Franko o literaturze polskiej. Opracowat M. Kuplowski.— Kraków, 1979.— S. 96—105. (Укр. перевод [29, *113—115*]).

[11] Реконструкция текста повести сделана М. С. Возняком. О ее исследовании см.: *Возняк М. С.* З життя і творчості І. Франка.— К., 1955.— С. 164—168.

щего в тюрьме старого узника овеян народно-поэтической романтикой бунтарства и крестьянского возмездия панам-угнетателям. О стилистической многогранности повести пишет известный славист М. Якубец [12].

В рамках небольшой статьи невозможно рассмотреть все написанное Каменяром для еженедельника. Но даже этот далеко не полный обзор свидетельствует о том, что И. Франко своим участием содействовал демократизации журнала. Великий писатель, критик, теоретик литературы и фольклора, славяновед И. Франко умел использовать подцензурную польскую прессу как трибуну для пропаганды своих революционно-демократических взглядов.

[12] *Якубец М.* Из наблюдений над языком и стилем произведений И. Франко, написанных по-польски // Иван Франко и мировая культура. Тез. докл. междунар. симпоз.— К., 1986.— С. 55—56.

В. І. ПАРУБІЙ (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО-ЖУРНАЛІСТ І ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА НАРОДІВ АВСТРО-УГОРЩИНИ

Початок журналістської діяльності І. Франка припадає на середину 70-х років XIX ст. Це був час, коли в Австро-Угорщині утверджувалися капіталістичні відносини, а «старі класи все більше й більше відступали на задній план перед обома новими класами — буржуазією і пролетаріатом» [1]. Вихід на політичну арену нових суспільних сил, протидія яких відразу загострила усі соціальні конфлікти, значно змінює зміст і мету визвольної боротьби народів імперії, переводить її на якісно вищий ступінь.

Та нові віяння не знаходять на західноукраїнських землях, в силу їх своєрідного історичного розвитку, належного відгомону. Громадсько-політичний рух тут і далі носив загалом обмежений, здебільшого національно-культурницький характер. Перші поодинокі виступи бориславських і львівських робітників істотно не змінили становища. Тогочасну суспільну атмосферу у регіоні влучно схарактеризував М. Коцюбинський, котрий відвідав пізніше Східну Галичину: «Опріч язикових спорів, галицька інтелігенція займалася високою політикою, а та політика зводилася до того, щоб як-небудь запобігти ласки правительства, що-небудь, хоч дрібницю, випросить у нього. Це була політика рабів». Навіть кращій частині інтелігенції, відзначав він, були притаманні бюрократичне «чинопочитаніє», затхлість, байдужість до живих народних інтересів, повне безсилля в духовній сфері [2].

У таких умовах молодий І. Франко та його однодумці М. Павлик, О. Терлецький та інші ставлять перед собою мету — докорінно змінити український визвольний рух у відповідності з передовими ідеями часу, революційними процесами епохи. Вони прагнуть збагатити його політичними вимогами, вивести на європейські обрії, а головне перейти від загальних міркувань про тяжку долю трудящих до практичної конкретної роботи передових суспільних сил по організації їх на боротьбу проти існуючого національного і соціального гноблення. Ці наміри нової генерації борців розкриває І. Франко у листі до польської письменниці Е. Ожешко:

[1] *Енгельс Ф.* Початок кінця Австрії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 4.— С. 455.

[2] *Коцюбинський М.* Іван Франко // Коцюбинський М. Твори : В 3 т.— К., 1965.— Т. 3.— С. 50.

«У середині 70-х років виступило у нас на сцену нове наймолодше покоління, до котрого й я себе причислюю. Покоління те внесло в програму нашого народовства нові домагання: крім теоретичної оборони самостійності малоруського народу, воно домагалось оборони інтересів народу на полі економічнім і соціальнім, домагалось служби інтелігенції для інтересів робочого люду» [49, *57*].

Щоби реалізувати задумане, молоді революціонери звертаються до єдино можливої в існуючих обставинах форми політичної діяльності — преси, створюють українську революційно-демократичну періодику. Її тематику і напрям визначає головним чином І. Франко: і як фактичний редактор більшості газет та журналів, і як найактивніший автор. Наприклад, у журналі «Світ» понад дві третини загального обсягу займали твори І. Франка, а у журналі «Житє і слово» його прізвище трапляється понад 140 разів, тут немає відділу, де б він не брав участі.

Уже в перших революційно-демократичних виданнях (кінець 70-х — початок 80-х рр.) провідне місце займає проблема докорінної зміни політичної культури народу, порушуються злободенні питання визвольної боротьби, необхідність широкої участі в ній трудящих мас. У своїх численних статтях на сторінках журналів та альманахів «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Світ» І. Франко виступає з критикою галицької дійсності, колонізаторської політики габсбургської монархії, обмеження політичних і національних прав народів імперії, стає на захист свободи, незалежності і рівноправності.

«Кожний народ, добиваючийся політичної свободи і самостійності,— пише він у статті «Глухі вісті»,— будить для себе нашу симпатію» [46, 1, *342*].

У політично загострених статтях та кореспонденціях «Промислові робітники в Східній Галичині та їх плата в р. 1870», «Заробітки і життя львівського зецера» та ряді інших І. Франко вперше в українській журналістиці звертається до становища робітників, правдиво показує жахливі умови їх життя і праці.

Поруч з викривальними мотивами у його публіцистичних творах виразно простежується пропагандистська тенденція. І. Франко-журналіст постійно популяризує передові ідеї часу, закликає до революційної перебудови світу. («Критичні письма о галицькій інтелігенції», «Мислі о еволюції в історії людськості».).

Разом з тим І. Франко прагне зробити кожне видання організаційним центром передового руху, навколо якого могла б зосереджуватися насамперед молодь «до чесної і щирої служби своєму народові» [48, *261*]

Дальший розвиток ця тенденція знаходить на новому етапі журналістської творчості І. Франка, його виданнях 90-х років XIX — початку XX ст.: «Народ», «Хлібороб», «Житє і слово», «Громадський голос» та інших. Посилюється викривальний пафос виступів публіциста. Рішуче засуджував він «цивілізаторську місію» австрійського чиновництва, котре було справжнім гальмом у розвитку українського та інших народів. Зокрема на сторінках журналу «Житє і слово» з болем вказував, що в період панування Австрії українці не зробили ані кроку вперед у цивілізації, не піднялись навіть до самоусвідомлення самих себе, своїх інтересів [3].

У той час І. Франко пише публіцистичні твори, такі, як «Австрийский кризис», «І ми в Європі» (спільно з В. Гнатюком), замітки у політичній хроніці журналу «Житє і слово», де таврує абсолютистський деспотизм Австро-Угорщини, його політику «поділяй і володій», гнівно виступає проти спроби угорських та польських шовіністів сіяти розбрат і ворожнечу серед населення різних національностей, принижувати інші народи. Тут його світоглядна позиція виявлялася виразно і твердо. «Ми завсігди були і єсьмо ворогами всяких змагань до вивищення одного народу з поневоленням другого» [46, ч. 1, *324*],— заявляв він у газеті «Діло».

Альтернативу шовіністичній і націоналістичній політиці І. Франко бачив у «правдивому братерстві» поневолених народів, зміцненні їх дружби і взаємопорозуміння. Тільки одностайно, спільними силами, вважав публіцист, вони можуть домогтися звільнення. Тому закликав працювати не лише над піднесенням і організацією свого власного народу, а й сусідніх народів [4].

Франківські видання постійно інформували своїх читачів про політичні і культурні події у житті інших народів імперії, вміщували розповіді про їхніх провідних громадських діячів та письменників, а також переклади кращих творів літератури.

Така спрямованість журналістської творчості І. Франка набрала широкого розголосу і здобула підтримку серед прогресивних видань, усієї передової громадськості Австро-Угорщини. Так, редактор чеського демократичного журналу «Světozor» П. Соботка вітав напрям журналу «Світ», зокрема прагнення його редакції налагодити тісніші зв'язки між слов'янами, і надіслав у часопис свою статтю. Схвально відгукнулися про проблематику українських видань ряд польських газет і журналів.

З перших кроків своєї публіцистичної діяльності І. Франко намагається згуртувати на засадах передової ідеології прогресивні видання імперії, передусім слов'янських народів. З метою налагодження зв'язків і співробітництва веде активне листування з багатьма провідними журналістами і редакціями демократичних видань Австро-Угорщини. Характерним щодо цього є його лист до редактора польського літературно-наукового часопису у Варшаві «Ateneum» В. Спасовича. Повідомляючи про намір видавати журнал «Світ», він пропонує В. Спасовичу обмінюватися своїми журналами. І керував ним не звичайний професійний інтерес, а бажання прилучитися до загальнолюдських і всеслов'янських ідеалів, а «без живих зносин, без обміну думок з передовими людьми усіх слов'янських пород ми не зможемо сього зробити» [48, *261*],— вважає І. Франко.

У своїх численних публіцистичних творах він продовжує і по-

---

[3] Житє і слово.— 1895.— Т. 4.— Кн. 6.— С. 473.

[4] Світ.— 1882.— № 18-19.— С. 330—331.

глиблює ідею слов'янської федерації, з якою виступили його попередники, передові діячі слов'янщини, доповнює її політичним змістом. Так, шануючи видатного борця за дружбу слов'янських народів чеського вченого Я. Коллара, водночас у журналі «Народ» показує неспроможність його програми об'єднання слов'ян лише на основі літературно-філологічної взаємності і доводить, що «розвій національний без розвою політичного майже немислимий» [29, *64*]. Тому хоче спрямувати зусилля усіх демократичних видань на пропаганду соціальних питань, закликає їх займати прогресивнішу позицію у визвольній боротьбі. Зокрема на сторінках журналу «Молот» засуджує сербський місячник «Стража» за відрив від актуальних суспільно-політичних проблем краю і націлює редколегію на «представлення життя і економічних обставин сербського народу» [26, *95*].

Схвалюючи видання заснованого у Празі журналу «Slovanský Přehled», присвяченого зближенню слов'ян, І. Франко у листі до його редактора А. Черного радив, що не досить «відноситися до всіх народів з рівною любов'ю і рівною справедливістю», але слід чітко визначити своє політичне становище, бути послідовним і безкомпромісним у відстоюванні своїх поглядів і переконань. При цьому висловив готовність допомогти виданню усім, що в його силах, і рекомендував ряд українських письменників та вчених, котрі могли б стати дописувачами часопису [50, *116*].

Редколегія і співробітники журналу завжди дотримувалися позиції, запропонованої І. Франком. Сам він часто вміщував там свої статті, листувався і далі з А. Черним з приводу діяльності очолюваного ним видання.

На сторінках іншомовних видань (а друкувався І. Франко майже в усіх прогресивних газетах і журналах країни) він вміщував переважно твори, проникнуті ідеєю братнього єднання, такі, як «До історії чесько-руських взаємин», «Організація демократичної партії» та інших, у яких закликає до «здружування в боротьбі за спільні інтереси» [46, *523*].

Особливо великий вклад у зміцнення зв'язків між трудящими різних народів вніс український публіцист своєю активною участю у польській періодиці. Протягом 1878—1882 рр. йому доводилося бути одним з провідних співробітників і редакторів газети «Праса». На її сторінках він піддавав нищівному осуду пануючу систему соціальної несправедливості, закликав робітників об'єднатися у боротьбі за свої права навколо газети, наголошуючи на тому, що «солідарність працюючих класів є першим щаблем до покращання їхньої долі, який з кожним кроком ближче підводить до неї, наближає одночасно і великий день їхнього звільнення від визиску і темноти» [45, *56*].

І. Франко тривалий час тісно співробітничав у ролі постійного кореспондента з прогресивними польськими періодичними виданнями, з яких найважливішими були «Przegląd Społeczny», «Kurjer Lwowski», «Prawda», «Kraj», «Przyjaciel ludu», «Głos».

Часто виступав із викривальними статтями у віденському популярному виданні «Die Zeit», які передруковувалися у багатьох німецьких газетах та журналах.

Так само, як і українські, І. Франко використовував іншомовні видання не лише для поширення революційних ідей, але й для згуртування прогресивних сил. У спогадах про свою працю у «Kurjerze Lwowskim» він зазначав, що крім чисто газетної роботи він займався тут «справою організації польських демократичних елементів у партію, що могла б йти рука в руку з демократичною організацією русинів. Пізніше не жалував я труду, також помагаючи при організації польської селянської партії «Stronnictwa ludowego» [41, *465*].

Закликаючи до спільності дій трудящих різних націй, їх рівноправності, І. Франко набагато раніше багатьох своїх сучасників помітив небезпеку для революційно-демократичного руху націоналістичних тенденцій у діяльності деяких соціал-демократичних партій Австро-Угорщини і дав їм різку відсіч. Тут він піднявся до справді марксистського розуміння цієї проблеми. «Голосити себе поступовцем, радикалом чи соціалістом і рівночасно ігнорувати або душити розвій якої-небудь національності для якихось «вищих, загальних ідеалів»,— писав публіцист,— значить завдавати брехню тій поступовості, тому радикалізмові чи соціалізмові, що нація, котра в ім'я чи то державних, чи яких інших інтересів гнобить, душить та спиняє в свобіднім розвою другу націю, копле гріб сама собі і тій державі, якій нібито має служити те гноблення» [11, *514*].

Редакторсько-видавнича та публіцистична діяльність І. Франка відіграла велику роль у зростанні політичної свідомості трудящих, їх згуртованості. Саме революційно-демократичні видання, виступи Франка на їх сторінках стали ідейною і організаційною основою для створення української радикальної партії, селянського товариства «Народна воля», а діяльна участь у іншомовних виданнях, передусім польських газетах і журналах, сприяла також формуванню прогресивних партій інших народів.

І. Франко-журналіст став не просто пропагандистом і агітатором ідей епохи, але й справжнім організатором визвольного руху. Він підніс на вищий рівень українську суспільно-політичну й культурну думку, демократизував суспільне життя у Галичині, вніс вагомий внесок у справу єднання і зміцнення всіх революційних сил Австро-Угорщини у боротьбі за звільнення пригноблених народів імперії.

Н. І. ЧОРНА (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО — РЕДАКТОР «СВІТУ» (1881—1882)
(До питання про творчу еволюцію письменника)

Надзвичайно активна, напружена редакторська і творча праця І. Франка в період видання «Світу» (1881—1882 рр.) сприяла дальшому формуванню революційного, матеріалістичного світогляду письменника, а також розвиткові його естетичних поглядів, які в цей період набувають характеру цілісної естетичної системи. Процес цей реалізується не тільки через оригінальну творчість (написані повісті «Борислав сміється», «Захар Беркут», численні поезії), але й під впливом читання, перекладання, уважного порівняльного зіставлення, вивчення естетичних принципів, манери, шляхів і способів відображення дійсності у творах російських письменників, прогресивних представників інших слов'янських літератур, а також західних митців.

На цей період припадає, зокрема, відчутна переорієнтація І. Франка в оцінці західного критичного реалізму переважно у його класичній «французькій» формі (творчість Е. Золя, Г. Флобера, О. Бальзака, А. Доде). І. Франко усвідомлює недостатність естетичних принципів такого реалізму для нової історичної доби. Йдеться насамперед про недостатність самої тільки критичної програми, що «закладає бодай протест», про необхідність активного включення до цієї програми нових ідей і ідеалів. Про це — відомий лист І. Франка до М. Павлика (від 12.XI.1882 р.), у якому, посилаючись на кращі соціально-політичні романи Шпільгагена, І. Франко формулює своє естетичне кредо «реалізму ідеального», «котрий приймає реалізм яко методу, а ідеалізм (не ідеалізування людей, але... представлення типів, котрі б уособляли в собі думи і змагання даної доби,— представлення розвитку суспільності) — яко зміст, яко ціль» [48, *331*].

У виробленні принципів такого реалізму І. Франко широко використовує сучасну російську літературу. Йдеться, зокрема, про його зацікавленість творчістю Ф. Достоєвського (критичний життєпис і портрет у «Світі» (№ 4), читання І. Франком «Записок из мертвого дома»), якого згодом І. Франко охарактеризує як своєрідного антипода Е. Золя в літературі (духовність contra фізіології), про постійний інтерес письменника до російських белетристів-шестидесятників (у «Світі» був опублікований перекладений Є. Олесницьким нарис М. Помяловського «Вакула» з яскравою гуманістичною і соціально-критичною тенденцією). Планувалася

І. Франком публікація в «Світі» портретів і життєписних нарисів М. Чернишевського, М. Добролюбова, О. Герцена, М. Некрасова.

Обгрунтовуючи і практично реалізуючи програму нового, революціонізуючого мистецтва, І. Франко деталізує його завдання щодо окремих літературних родів і жанрово-тематичних різновидів, визначає роль і призначення нової поезії («поезія... мусила б показувати нову дорогу, або хоть би тільки закликати на ню») [48, *281*]. До перших спроб І. Франка «показати... першу пробу реальної, на живих фактах опертої і реальним способом обробленої поезії» [48, *328*] («Галицькі образки») тяжіє Франковий переклад вірша Некрасова «В селі» («Світ», № 1). Зразком громадянської, революціонізуючої, «закличної» поезії, крім віршів самого І. Франка (з циклів «Веснянки», «Думи пролетарія» та ін.), є також його переклад поеми «Русские женщины (Княгиня Трубецкая)» М. Некрасова («Світ», № 4, 5). У рецензії Л. Інлендера на «Поезії» М. Конопніцької («Світ», № 7), відредагованій і схваленій І. Франком, твори польської поетеси представлено як поетичний вираз «нових покликів, нових змагань» молодого покоління борців, яке «на підставі наукової критики існуючого ладу витворило собі ідеал будущини» [1]. І. Франко пропагує в цей час поезію філософську — портрет і життєпис Яна Неруди, автора «Космічних пісень» («Світ», № 15/3), переклад І. Франком поезій Й.-В. Гете («Світ», № 13/1) і рівночасна праця над перекладом «Фауста», а також поезію політичну (задум перекладу німецькою мовою «насамперед політичних поезій Тараса Шевченка», призначені для «Світу» переклади І. Франком поезій В. Гюго з циклу «Бичування» і задум життєписного нарису; клопоти І. Франка щодо видання в Женеві його перекладу «Німеччини» Г. Гейне і характеристика її політичної актуальності для Галичини в листі до І. Белея від кінця березня 1882 р. [48, *307*] і т. ін.).

І. Франко спеціально зупиняється над естетичними принципами зображення дійсності в сатирі, яка у боротьбі за нові ідеали мусить виконувати надзвичайно важливу функцію послідовної негації, свого роду діалектичного заперечення. Серед письменників-сатириків найбільше важить для І. Франка в цей період творчість М. Гоголя і М. Салтикова-Щедріна (переклад І. Франком «Мертвих душ», настійливі спроби І. Франка заангажувати М. Драгоманова до написання біографії М. Гоголя для «Світу», порівняльна характеристика двох типів сатиричної творчості — гоголівського і щедрінського в опублікованій І. Франком біографії М. Салтикова-Щедріна («Світ», № 10), вказівки І. Белею [48, *291*] щодо публікації в «Світі» біографій М. Гоголя і М. Щедріна і перекладу з «Истории одного города» [48, *291*] і т. ін.).

Приступив І. Франко до своєрідної реформи історичного жанру, про що свідчить написана в цей час повість «Захар Беркут», яку автор у листі до М. Павлика від 12 листопада 1882 р. характери-

[1] Світ.— 1881.— № 7.— С. 133.

зує, як «повість історичну, з XIII віку..., і ідеальну по поніманню характерів, хоч реальну по методі написання, яка як і Флоберова «Salambo»» [49, *329*].

Так, у складному процесі відштовхувань і тяжінь, порівнянь і зіставлень, процесі свого роду пріоритетного аналізу, а також відчутної переорієнтації «з Заходу на Схід» відбувається становлення цілісної і розгалуженої естетичної програми новітнього реалізму творчості І. Франка. Послідовно проведеним у цій програмі принципом було ствердження І. Франком першорядного значення, крім її критичної основи, моментів «ідеальних» в широкому розумінні, тобто представлення дійсності в історичній перспективі її революційного оновлення.

Н. А. РАДВАНСКАЯ (Украинская ССР)

ЖУРНАЛ «ЖИТЄ І СЛОВО» КАК ВЫРАЖЕНИЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТСКИХ ОСНОВ РЕДАКТОРСКО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИВАНА ФРАНКО

В богатейшем наследии Великого Каменяра бесценным являются и страницы его журнально-издательской, редакторской деятельности, которая связана со многими изданиями, оставившими заметный след в истории (такими, как «Друг», «Громадський друг», «Дзвін», «Молот» и др.). Но одним из наиболее ярких изданий всей дооктябрьской журналистики является журнал «Житє і слово» (1894—1897), созданию которого мы обязаны И. Франко.

Журналистика 90-х годов XIX в., сосредоточенная в Галиции, представляла собой *общеукраинское* явление. Именно в ней нашли отражение наиболее важные процессы, происходящие в общественно-политической и культурной жизни, социальная борьба, которая развивалась и усиливалась в период нового освободительного движения. Передовая журналистика являлась трибуной революционно-освободительных идей, источником которых была Россия, обладающая, по выражению В. И. Ленина, «таким богатством интернациональных связей, такой превосходной осведомленностью насчет всемирных форм и теорий революционного движения, как ни одна страна в мире» [1].

И. Франко, редактор-интернационалист по убеждению, сразу же предпринимает шаги для того, чтобы обеспечить «выход» созданного им журнала за пределы Галиции, стремится придать ему общеукраинский характер, заботится о том, чтобы постоянно получать информацию из России и всей Украины. Известному ученому-востоковеду А. Крымскому, который жил и работал тогда в Москве, И. Франко пишет о том, что желал бы, чтобы его журнал имел «вільний вхід в Росію» [49, *422*], чтобы «хтось звертав увагу на все цікавіше, що є по російських журналах» [50, *75*], надеется на помощь по привлечению авторов из таких городов, как Петербург, Киев, Харьков, Одесса и др.

Поистине поражают самоотверженность и преданность, с какими И. Франко ведет журнальное дело: он издает журнал на собственные средства и собственными усилиями, осуществляет сам всю техническую сторону издания. И все это — в условиях преследования австрийских властей, при постоянной материальной нужде и лишениях.

---

[1] *Ленин В. И.* Полн. собр. соч.— Т. 41.— С. 8.

Благодаря титаническим усилиям И. Франко-редактора, его таланту организатора вокруг журнала объединяются лучшие литературно-публицистические, общественные силы — Леся Украинка, Павло Грабовский, А. Крымский, О. Маковей, М. Драгоманов и др.

В сложных условиях борьбы с австрийской реакцией, украинскими буржуазными националистами, реакционным «москвофильством» журнал решительно встает на позиции пропаганды России демократической, революционной. Уже в первые годы (1894—1895) на страницах журнала печатаются материалы, идейно и тематически связанные с Россией. Их жанровая палитра самая разнообразная: поэзия, научные, критико-публицистические статьи, эпистолярные материалы. Но наибольший интерес представляет цикл очерков о Н. Г. Чернышевском, М. Л. Михайлове, Н. К. Сигиде. Автором их был П. Грабовский, сосланный царским правительством в далекий Вилюйск. В очерках поражают сила переживания, глубокие мысли автора, публицистичность стиля; П. Грабовский жил рядом с тюрьмой, где томился Н. Чернышевский, а Надежда Константиновна Сигида была его товарищем по этапу.

В истории журнала ярко прослеживается два периода: первый — 1894—95 гг., второй — с июля 1896 по июль 1897 г., когда журнал превращается в «Вісник літератури, історії і політики» (разр. наша.— *Авт.*).

Именно во второй период журнал становится трибуной общественно-политической мысли, пропагандистом революционной социал-демократии. И. Франко-редактор, глубоко осознавая важность того, чтобы издание было более оперативным, ближе стояло к происходящим событиям, изменяет периодичность: теперь журнал выходит ежемесячно (в первые годы — это был двухмесячник). Как и ранее, И. Франко стремится расширить авторский круг, увеличить число корреспондентов из России и Украины, заботится о том, чтобы издание было обеспечено необходимой злободневной общественно-политической информацией. И. Франко жадно изучает все доступные материалы о деятельности первых русских социал-демократических организаций. Его имя широко известно в революционных кругах Петербурга уже в начале 90-х годов.

Одной из определяющих становится тема единения с революционно-освободительным движением в России и на Украине. Именно с социально-политической информацией, которая теперь, по сути, определяет творческое лицо издания, И. Франко связывает и пропагандистское влияние журнала, усматривая в этом одну из важнейших задач публицистики. Вводится новая рубрика «Вісті з Росії», помещаются политические статьи-обзоры, авторами которых выступают непосредственные участники социал-демократического движения (Г. Плеханов, П. Тучапский и др.), популяризуется содержание нелегальных листовок и брошюр, выпущенных «Союзом борьбы за освобождение рабочего класса», публикуются материалы, рассказывающие о репрессиях, чинимых царским правительством. Так, среди лиц, арестованных полицией, называлась

и фамилия «адвоката Ульянова» («брат повешенного в 1887 г.»,— разъясняла редакция). Со страниц журнала «Житє і слово» читатели, таким образом, впервые узнали имя В. И. Ленина.

Публикуя остро публицистические материалы, освещая рабочее, революционно-освободительное движение, журнал выполняет историческую миссию — содействует расшатыванию основ царского самодержавия и Габсбургской монархии, всего эксплуататорского строя. Именно публицистика — наиболее ценная часть журнала обеспечивала широкий резонанс изданию: оно пользовалось популярностью не только среди демократического читателя Галиции, но и за ее пределами. Немалая заслуга журнала и в том, что он содействовал дальнейшему сближению славянских народов, служил делу единения украинского и русского народов в их борьбе за свободу и справедливость.

В. М. ЯКОВЕНКО (Украинская ССР)

ОТСТАИВАНИЕ ИВАНОМ ФРАНКО ПЕРЕДОВЫХ ВЗГЛЯДОВ НА ЛИТЕРАТУРУ И ИСКУССТВО НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «ЗОРЯ»

В 1883—1886 гг. И. Франко сотрудничал в журнале «Зоря». Как убедительно доказали М. С. Возняк и другие исследователи, он стремился использовать страницы народовского журнала для пропаганды передовых идей. Он выступал как с литературными произведениями, так и с научными. Характерно, что в литературоведческих исследованиях, отличавшихся новаторским подходом к важным проблемам развития литературы, писатель предстает как страстный публицист, отстаивая принципы взаимообогащения, взаимовлияния славянских литератур и акцентируя на необходимости тесной связи литераторов с общественной жизнью.

Сотрудничество И. Франко в «Зорі» было трудным, так как его идеи шли вразрез с официальными доктринами австро-венгерских властей и позицией народовского лагеря.

Блестящим примером критических выступлений в «Зорі» является статья о творчестве И. С. Тургенева (1883, № 20—22), в которой отмечалось большое общественно-политическое значение творчества великого русского писателя, анализировалась проблема «лишних людей» в его романах. Каменяр, в частности, отмечал, что большое культурно-историческое значение наследия И. С. Тургенева состоит в том, что он показал перелом в жизни передовой русской интеллигенции, преодолевшей оторванность от народа и вставшей на путь служения ему. Такой вывод в душной атмосфере Австро-Венгрии был актуальным и смелым, так как нацеливал лучшие умы Галичины на борьбу за народные интересы.

Передовые идеи о связи художественной литературы с жизнью проводил И. Франко в большом исследовании «Залишки первісного світогляду в руських і польських загадках народних». Эти идеи были созвучны с эстетическими взглядами Н. Г. Чернышевского, передовых мыслителей России, Украины, других славянских стран. Основной мыслью являлось утверждение, что поэзия — отражение жизни.

Утверждение передовых взглядов на развитие литературы и искусства имело тем большее значение, что в «Зорі» публиковались и работы реакционных критиков. М. Подолинский, например, защищал безыдейное искусство, а Г. Цеглинский прямо выступал против произведений И. Франко, обвиняя его в том, что мир его рассказов — это «яскрава неправда», а его герои — «люде лиш з

імені реальні», а в действительности являются выдуманными, «фантазією писателя суб'єктивно перетворені» [1]. Отвечая Г. Цеглинскому, И. Франко отмечал, что публика принимает его с симпатией и поддерживает то направление, которому он следует.

В 1884 г. Каменяр опубликовал в журнале статью, посвященную состоянию просвещения в Галичине, в которой отметил, что на эти цели государством отпускаются мизерные средства. Писатель резко выступил против схоластики в преподавании языка и литературы в школах.

Важное значение для активизации культурной жизни в Галичине имела опубликованная в «Зорі» статья «Наше літературне життя в 1892 р.», которую И. Франко напечатал уже после ухода из редакции журнала. В ней проводится идея сплочения передовых литературных сил, выработка единого украинского литературного языка. Актуальной была также затронутая в статье проблема отношения художника и общества.

И. Франко опубликовал в «Зорі» также статьи о творчестве М. Кропивницкого, о театре в Галичине. Эти статьи утверждали идеи единства передовых культур. Следует указать также на статьи о творчестве С. Руданского, об античной литературе. Работы о фольклоре, эстетике, древней литературе, участие в дискуссиях о путях развития передовой культуры — таков широкий круг вопросов, которых касался И. Франко на страницах журнала. Он отстаивал также идейно-эстетические принципы творчества Т. Г. Шевченко.

В работе «Молода Україна» И. Франко писал, имея в виду первые три года издания журнала «Зоря»: «Тут бачимо спочатку повний розквіт рутенства. Етимологія, в перших номерах ідуть праці Шараневича, Івана Ом. Левицького, Ільницького. Від усіх творів, друкованих в початку, віє або мертвечиною (Марта Борецька, Князь Данило), або ненавистю до всяких «ідей» і бажанням мати спокій у хаті. Наслідком сього реакційного духа було між іншим також бажання витворити делікатну, не хлопську літературу у галицьких русинів» [2].

Сотрудничество И. Франко в журнале «Зоря» было вынужденным шагом, вызванным тем, что в условиях реакции не было широких легальных возможностей утверждать передовые взгляды, пропагандировать идеи единения братских славянских народов, нести в массы пламенное слово правды и прогресса.

В тяжелых условиях Австро-Венгерской монархии И. Франко отстаивал идею прогрессивного развития литературы и искусства, разоблачал реакционные доктрины, провозглашавшиеся властями, утверждал мысли о преобразующей роли художественных произведений.

---

[1] Зоря.— 1887.— № 11.— С. 194.

[2] *Франко І.* Молода Україна.— Львів, 1910.— С. 10.

Б. З. ЯКИМОВИЧ (Українська РСР)

КНИГОВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФРАНКА ТА ЇЇ РОЛЬ У РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНІЙ ПРОПАГАНДІ НА УКРАЇНІ І В ПОЛЬЩІ В КІНЦІ XIX ст.

Революційні демократи завжди приділяли велику увагу видавничій діяльності. Через пресу, книги вони намагалися нести в народні маси свої ідеї, знання. Яскравим прикладом цього є видання Т. Шевченком «Живописной Украины» та «Букваря южно-русского», які готувалися в Петербурзі, а також брошур-метеликів, виданих в 1875—1876 рр. у Відні С. Подолинським та О. Терлецьким. Проте засновниками і організаторами революційно-демократичного книговидання на українських землях стали І. Франко та М. Павлик.

Увійшовши в 1875 р. до складу редакції студентського журналу «Друг», І. Франко та його однодумці домоглися переходу часопису на демократичні позиції. Та вже в цьому році І. Франко дійшов висновку: трибуна періодичних видань є недостатньою для широкої пропаганди ідей революційного просвітництва. Для реалізації цих завдань серед інтелігенції і особливо серед молоді, студентів, старших гімназистів за ініціативою І. Франка створено гурток, який став фактично комітетом для підготовки серії «Дрібна бібліотека». Таке видавництво на громадських засадах принципово відрізнялося від існуючих на той час видавництв, що носили в основному комерційний характер та служили виразниками ідей буржуазії. Вони, як правило, були організовані при друкарнях та книжкових магазинах і належали приватним особам або існували на кошти меценатів, церков, монастирів. Заслугою І. Франка є те, що, плануючи видавати твори реалістичної літератури, він визначив завдання — забезпечити українського читача книгами, яких не могли дати всі інші тогочасні видавництва. Він узяв на себе також і одну з найважчих організаційних справ — пошук коштів, на які змогла б існувати задумана серія. Частину грошей зібрали львівські студенти, решту, за повернення яких ручився І. Франко, довелося позичати. На видання витрачалася власна стипендія. Навіть через вісім років після виходу останньої книжки серії він мав великий на той час борг за друкування «Дрібної бібліотеки» — 90 гульденів [49, *135*]. Прийнято вважати, що в серії 14 нумерованих книг (твори російських революціонерів-демократів, революційна поезія, науково-популярні брошури, соціологічні дослідження). Але, на наш погляд, сюди слід зарахувати і книжку з франковим перекладом оповідання Г. Іванова (Г. Успенського) «Війна за волю» (в оригіналі — «Не воскрес»), що побачила світ у травні — червні 1878 р. і стала, по суті, першою книжкою цієї серії.

Постійні нестатки, переслідування не дали можливості надрукувати підготовані для друку переклади І. Франка 24-го розділу «Капіталу» К. Маркса та конспективного викладу теоретичних глав «Анти-Дюрінга» Ф. Енгельса. Останньою книжкою серії стала публікація його власного оповідання «На дні».

Не задовольняючись легальними виданнями періодики та серії «Дрібна бібліотека», І. Франко та М. Павлик у 1878 р. почали публікацію законспірованих видань — «контрафакцій». Влітку цього ж року без зазначення прізвища автора в Першій спілковій друкарні у Львові, якою керував відомий організатор робітничого руху в Галичині А. Маньковський і де друкувалася польською мовою робітнича газета «Рґаса», вийшла російською мовою брошура «Мартовское движение студентов Киевского университета 1878 года» — один з найгостріших публіцистичних творів того часу, що на конкретних прикладах розвінчує свавілля царського уряду на терені вищої освіти і розповідає про студентські заворушення, які призвели до виключення з учбового закладу майже чверті студентів. На титульному аркуші книги зазначено, що вона є виданням М. Ткаченка. Майже одночасно з аналогічними вихідними даними на титульній сторінці надрукована книга «Нова віра на Україні». Протягом тривалого часу авторство цих книг помилково приписувалося М. Павлику, а «М. Ткаченко» розглядалося як його літературний псевдонім [1]. Фактично автором першої, рукопис якої нелегально передано з Києва, був Іродіон Житецький, родом з Полтавщини, активний діяч «Громади», колишній студент Київського університету, виключений за участь у березневих подіях 1878 р. та висланий спочатку у Вятську, пізніше переведений в Астраханську губернію, майбутній дослідник життя калмицького народу [2]. Ця книга, як видно з листування І. Франка, друкувалася в максимально короткі терміни. До її виходу в світ він докладав багато зусиль [48, *103*, *118*].

Друга книга — це Павликів переклад статті уродженця Вінниччини, революціонера-народника та публіциста І. Ковальського «Рационализм на Юге России», яка була надрукована в п'ятому номері журналу «Отечественные записки» цього ж року [3]. В результаті дослідження видавничої діяльності І. Франка та М. Павлика приходимо до висновку, що, по-перше, псевдонім «М. Ткаченко» є тільки видавничим, а не авторським, по-друге, за ним ховалися в однаковій мірі два видавці — М. Павлик та І. Франко.

Крім «Мартовского днижения...», у 1878 р. в Галичину із Наддніпрянщини було передано для друку рукописи ще двох нелегальних брошур — «Русская молодежь, правительство и общество» та «Доклад совета Петербургского университета», про що писав М. Драгоманов у статті «Либерализм и земство в России», надру-

[1] *Дей О. І.* Словник українських псевдонімів та криптонімів XVI—XX ст.— К., 1969.— С. 367.

[2] *Травушкин Н.* Иродион Житецкий // Волга.— 1984.— № 8.— С. 167—170.

[3] Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом.— Чернівці, 1910.— Т. 2.— С. 316—317; *Мельниченко О. Г.* Невідомі автографи Івана Франка.— К., 1966.— С. 6—7.

кованій у першому номері газети «Свободная Россия» за 1889 р. Однак у зв'язку з тим, що галицька адміністрація розпочала боротьбу з українським і польським соціалістичним рухом, було арештовано осіб, котрим доручалося їх друкування, і захоплено самі ці брошури [4].

Також 1878 р. без зазначення прізвища автора польською мовою вийшла брошура І. Франка, яку він у листуванні з Ольгою Рошкевич називав «Katechizm socjalistyczny» [48, *130*, *133*]. Брошура друкується за допомогою польських демократів у грудні того ж року у Львові, в друкарні, де вийшли попередні законспіровані видання. На її останній сторінці з конспіративною метою вказано: «Липськ (Лейпціг), 8 серпня 1878 року». Дана брошура (в сучасних бібліографічних покажчиках її прийнято називати «Co to jest socjalizm») — один із найкращих на той час популярних викладів економічного вчення К. Маркса [5]. Вона мала важливе значення для поширення ідей марксизму на Україні і в Польщі.

Важливо підкреслити: складені та видані І. Франком або за його участю пропагандистські матеріали «Katechizm» (1878), «Program socjalistów galicyjskich» (1881), «O pracy : Książeczka dla robotników» (1881) знайшли поширення не тільки на західноукраїнських землях, а також у Кракові, Варшаві. Їх видання — яскравий приклад українсько-польських революційних зв'язків [6].

І. Франко та його друзі докладали багато зусиль до поширення літератури революційно-демократичного змісту, яку видавали, налагоджували шляхи нелегальної пересилки за кордон. Транспортування книг для поширення в Росії здійснювалося в основному через Румунію. Туди ж була надіслана І. Франком партія «Мартовского движения...», котрого, за його словами, «з Києва допоминаються» [7]. Тоді в Румунії, недалеко від румунсько-російського кордону деякий час жив член київської «Громади» Федір Вовк [8], до котрого надходили пакунки з книгами від М. Драгоманова з Женеви, І. Франка та М. Павлика зі Львова. Своєрідний «міст» передачі нелегальної літератури в межі Російської імперії існував біля станції Солтанешти Кишинівського повіту. Траплялося, література не доходила за призначенням. У фондах Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві є цікаві матеріали, які свідчать про масштаби нелегального транспортування літератури в Росію [9]. Так, 15 вересня 1878 р. царська поліція конфіскувала

[4] *Назаревський О.* «Березневий рух» київських студентів р. 1878 // За сто літ. : Мат. з громад. й літ. життя України XIX і поч. XX ст.— К., 1928.— Кн. 3.— С. 120.

[5] 400 лет русского книгопечатания : Русское книгопечатание до 1917 года.— М., 1964.— Т. 1.— С. 438.

[6] *Hornowa E.* Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z Polską lewicą społeczną w Galicji 1876—1895.— Wrocław; Warszawa; Kraków, 1968.— S. 20—52; *Najdus W.* Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska 1890—1919.— Warszawa, 1983.— S. 54—57.

[7] Переписка...— Чернівці, 1910.— Т. 2.— С. 316—317.

[8] *Лазаревський Г.* Київська старовина // Укр. літ.— 1943.— № 8—9.— С. 116.

[9] ЦДІАК. Ф. 419, оп. 1, спр. 228.

790 примірників різних видань: журнал «Громадський друг», твори М. Драгоманова, І. Франка та ін. Перевозили паки з книгами через кордон селяни с. Грозешти. Вони були заарештовані і заслані. Від арешту і суворого покарання П. Кодряна, вчителя Вовчинецького училища, який був агентом поширення літератури в межах Росії, врятувала втеча в румунське місто Галац. Діяльність революціонерів-демократів каральні органи російського самодержавства вважали настільки небезпечною для імперії, що про неї міністр юстиції особливо доповідав цареві Олександру II. До речі, квітневого номеру журналу І. Франка та М. Павлика «Громадський друг», всі номери якого конфіскувала львівська прокураторія, в даній партії було аж 195 примірників [10]. Серед перехопленої царською охранкою літератури був і примірник краківської газети «Czas» від 17 квітня 1878 р., де у розділі «Kronika miejscowa i zagraniczna» сповіщається про конфіскацію львівською судовою прокураторією періодичних видань, в тому числі і першого (квітневого) номера часопису «Громадський друг». Враховуючи те, що частина «Громадського друга» розходилася також у Львові, можна зробити висновок: у Першій спілковій друкарні під управою А. Маньковського ряд видань І. Франка та М. Павлика насправді друкувалися значно більшим тиражем, ніж про це було відомо властям. Аналогічні методи застосовувалися при друкуванні подальших неперіодичних збірок «Дзвін», «Молот», виданні робітничої газети «Praca».

Жорстоким репресіям піддавалися і ті, в кого поліція виявляла революційну літературу. За доносом у Київське жандармське управління 5 вересня 1879 р. було зроблено обшук на квартирі студента Київського університету, поляка за національністю, Вікентія Янушкевича, родом з м. Рогачева на Могилівщині, де знайдено львівські альманахи «Молот» і «Дзвін», видавцями яких були І. Франко та М. Павлик. Цього було досить для виключення винного з університету і заслання його в Олонецьку губернію [11].

У 1882—85 рр. відбувається зближення І. Франка з польським суспільно-політичним рухом; І. Франко та М. Павлик обговорювали зі студентами Крайової рільничої школи в Дублянах створення польсько-українсько-білорусько-литовського нелегального видавництва [12]. Ймовірно, із цим гуртком пов'язано видання у Львові в 1887 р. білоруською мовою брошури «Старая прысказка», яка була конфіскована поліцією. Всього два примірники видання зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву у Львові [13]. По суті — це вільне перенесення на білоруський грунт віденських видань О. Терлецького: «Про багатство та бідність» С. Подолинського, «Правдиве слово хлібороба до своїх земляків» Ф. Волховського і, передусім, «Правди», яка була аналогічною українізацією брошури В. Варзара «Хитрая механика», написаної

[10] ЦДІАК. Ф. 419, оп. 1, спр. 228, а. 28 зв.

[11] ЦДІАК. Ф. 442, оп. 830, спр. 165.

[12] Переписка...— Чернівці, 1911.— Т. 4.— С. 361—362.

[13] ЦДІАЛ. Ф. 146, оп. 7, спр. 4396.

останнім на основі відомої праці Ф. Лассаля «Посередні податки і становище робітничих класів». А віденські українські видання, без сумніву, були в І. Франка та М. Павлика. Слід відзначити, що ці сюжети використовувались і в пізніших польських революційних виданнях («Ojciec Szymon» Т. Куявчика та інших). «Старая прысказка» була, напевно, першим білоруським варіантом агітаційних брошур «Дзядзька Антон або гутарка аб усім чыста, што баліць, а чаму баліць не ведаем» (Тільзіт, 1892) та «Гутарка аб тым, куды мужыцкія грошы ідуць» (Лондон, 1903) [14]. Зміст цих брошур перегукується і з деякими пізнішими українськими революційними виданнями, наприклад брошурою «Дядько Дмитро», виданою без зазначення вихідних даних на початку 900-х років, що поширювалася нелегально і конфіскувалася царською поліцією [15].

У 1887 р. І. Франко з Б. Вислоухом знову планували створити спільне польсько-українське демократичне видавництво та польсько-українську демократичну партію. З цією метою І. Франко вів широку агітацію на сторінках «Kurjera Lwowskiego» [16]. Ці плани не були реалізовані через загрозу поліційних репресій, а також через посилення шовіністичних тенденцій серед польських громадських діячів ліберально-буржуазного та соціал-реформістського напряму.

Великі заслуги І. Франка і у становленні українського наукового книговидання. Його публікації літературознавчих статей, оглядів, рецензій на сторінках багатьох періодичних видань на Україні, в Росії та Польщі, активне співробітництво в Науковому товаристві ім. Шевченка, «Українсько-руській видавничій спілці», видання своїм коштом багатьох видавничих серій («Наукова бібліотека», «Літературно-наукова бібліотека», «Міжнародна бібліотека» та ін.) сприяли утвердженню прогресивних тенденцій в гуманітарних науках, використанню наукового квиговидання для поширення передового світогляду. Розгортаючи видавничу справу, І. Франко враховував досвід російських революціонерів, видавців країн Центральної і Західної Європи. Нагадаємо, що бібліотечка дешевих малоформатних видань Реклама — «Reclam Universal Bibliothek», почала виходити в Лейпцігу лише в кінці 60-х років, і систематизоване видання «Дрібної бібліотеки», розрахованої на масових, у тому числі незаможних читачів, було на той час новим словом у видавничій справі.

Опрацювавши та здійснивши на практиці основні принципи революційно-демократичного книговидання, І. Франко зробив великий внесок у демократизацію видавничої справи на Україні, зміцнення її міжнародних контактів, розгорнув свою діяльність у руслі тенденцій, властивих видавничому рухові в загальноєвропейському масштабі, що сприяло розвитку також українсько-російських, українсько-польських та українсько-білоруських культурних і революційних зв'язків.

[14] Кніга Беларусі : Зводны каталог.— Мінск, 1986.— С. 255—256.
[15] ЦДІАК. Ф. 274, оп. 3, спр. 814; Ф. 274, оп. 1, спр. 1000 та ін.
[16] *Hornowa E.* Ukraiński obóz postępowy...— S. 81—82.

І. Г. ГАЛЕНКО (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО І ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Хоч до цієї теми неодноразово зверталися науковці університету (М. С. Возняк, М. І. Дармограй, М. М. Пархоменко, Т. І. Пачовський та інші) і біографи Каменяра, вона ще чекає на своє повне висвітлення. Адже університет у Львові займає важливе місце у житті і творчості І. Франка. Тут він вчився, тут формувалася його професійна і громадянська зрілість, тут відбувався перехід на революційно-демократичні позиції. Ще в роки навчання в університеті І. Франко здобув величезний авторитет серед прогресивної частини студентів. Згодом, будучи позбавленим можливості одержати посаду доцента в університеті, він продовжує підтримувати зв'язки з передовою студентською молоддю і зберігає їх до кінця свого життя. Тут зупинимося на таких питаннях: а) навчання в університеті, б) формування у І. Франка в студентські роки громадянської зрілості, в) участь у студентських наукових гуртках і товариствах, г) значення для сучасності габілітаційних матеріалів І. Франка, д) франкознавство у Львівському університеті в радянський період.

І. Франко навчався на філософському факультеті Львівського університету в 1875—1880 рр., вивчав курси історії української та німецької літератур, слов'янської міфології, класичної філології, порівняльної граматики старослов'янської та української мов, давньоруських пам'яток, «прегісторії», історії Польщі, римського права, психології XVIII ст., педагогіки, суспільної економії, філософії, брав участь у роботі ряду семінарів. Навіть один перелік обраних для студіювання дисциплін вже свідчить про широту наукових інтересів І. Франка-студента, глибоку зацікавленість у предметах ідеологічного напрямку. Відомо, що сам І. Франко невисоко оцінював рівень тогочасного університетського викладання, однак прослухані ним курси, безумовно, сприяли поглибленню знань та цілеспрямованому пошуку шляхів до самостійної дослідницької роботи, якій він надавав вирішального значення у формуванні свого світогляду.

У студентські роки І. Франко не тільки здобуває знання і удосконалює свою письменницьку майстерність, але й виявляє пристрасний інтерес до соціальних проблем, осмислює ідеї соціалізму, переходить на революційно-демократичні позиції. Він заглиблюється у літературно-публіцистичну й журналістську роботу, критично оцінює з прогресивних позицій суспільно-політичне життя у Галичині кінця XIX ст. Прагнучи активно впливати на виховання

естетичного смаку і демократичних ідеалів у співвітчизників, особливо у молоді, І. Франко знайомить читачів з кращими творами російської та зарубіжної художньої реалістичної літератури, з найбільш відомими соціально-політичними ідеями. З метою популяризації марксизму в Галичині він перекладає на українську мову 24-й розділ «Капіталу» К. Маркса та окремі розділи «Анти-Дюрінга» Ф. Енгельса.

Протягом навчання в університеті і після закінчення його І. Франко був активним і авторитетним учасником студентських гуртків і товариств («Академический кружок» — 1875—1877 рр., «Дружній лихвар» — 1879 р., «Академічне братство» — 1883 р., «Слов'янський кружок» — 1888 р.), охоче зустрічався з прогресивною творчою молоддю, ядром якої були студенти університету. Вони, як свідчать записи у так званих книгах по кореспонденції «Академічної громади», зазнали благотворного впливу І. Франка. Під головуванням І. Франка на засіданні філологічної секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка обговорювалося питання, підняте вічем студентів університету, про заснування у Львові українського університету [1].

З метою обмеження впливу І. Франка на студентську молодь керівництво Львівського університету і уряд Австро-Угорщини вжили ряд заходів: наприкінці 1890 р. сенат університету не допустив І. Франка до захисту докторської дисертації, а у 1895 р. його не затвердили на посаді доцента і тим самим позбавили можливості викладати в університеті українську літературу та етнографію. Зазначимо, що й нині не втратив своєї наукової цінності розроблений І. Франком план університетського курсу історії української літератури.

Справжнє визнання генія І. Франка, всебічне вивчення його діяльності і місця у вітчизняній і світовій культурі почалося у Львівському університеті з пам'ятного 1939 р. і присвоєння університетові імені великого сина українського народу (1940). З того часу Львівський університет став одним із провідних центрів радянського франкознавства, у якому успішно функціонувала створена М. С. Возняком наукова школа. Протягом багатьох років франкознавство виступало як комплексна тема, яку досліджували не тільки співробітники, аспіранти і студенти філологічного факультету, але й інших гуманітарних факультетів і кафедр вузу. Чимало представників цієї школи нині успішно працюють у різних вищих навчальних закладах республіки. За післявоєнні роки колектив франкознавців університету опублікував понад 50 монографій, більше 1000 статей, було захищено 37 дисертацій [2]. При університеті з 1948 р. видається науковий збірник «Іван Франко. Статті і матеріали» (з 1966 р.— міжвідомчий республіканський збірник «Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали»), здійснюється публікація творів І. Франка, проводиться велика лекторсько-популяризаторська робота.

[1] ЛНБ ВР. Спр. № 11, 42/1.
[2] Там же. Спр. воз., № 724, папка 116.

Г. К. КОЖОЛЯНКО (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО І БУКОВИНА

Діяльність І. Франка була міцно пов'язана з Буковиною.

Зацікавленість сусіднім з Галичиною краєм виникла у І. Франка ще в дитячі та юнацькі роки. З автобіографічного оповідання «У кузні» ми дізнаємось, що йому, п'ятирічному хлопцеві, стало відомо про життя людей на Буковині, про села і міста краю. Тут, у кузні, малий Іван дізнався, що галичани їздили на Буковину по кукурудзу, зустрічались там з подолянами, гуцулами, бойками.

Народні перекази, пісні, спогади збуджували дитячу уяву малого Івана, його вабила романтика гір зеленої Буковини, легенди про Олексу Довбуша, розповіді про торгові міста Садгору та Чернівці.

Протягом усього свого свідомого життя Великий Каменяр цікавився Буковиною і буковинцями, прагнув втягнути трудящих в русло загальновизвольної боротьби, пробудити і активізувати демократичні сили краю на боротьбу за соціальне і національне визволення.

Навчаючись у Львівському університеті, у 1875—1876 рр. І. Франко ознайомився з рядом праць, присвячених суспільно-політичному життю й історії Буковини, з виданнями етнографічних матеріалів Григорія Купчанки — буковинського етнографа кінця XIX ст. Зокрема І. Франко звернув увагу на такі праці Купчанки, як «Деякі історико-географічні відомості про Буковину» та «Пісні буковинського народу» (обидві опубліковані в Києві у 1875 р.).

Велике обурення викликала у Івана Яковича книга Ю. Платтера «Лихва на Буковині», видана у Чернівцях 1879 р. Тут німецький історик намагався показати, що основна причина важкого життя буковинського селянства криється в його «лінощах» і пияцтві.

У літературній збірці «Молот», редагованій І. Франком, О. Терлецький викрив твердження Платтера. На основі фактичного матеріалу у рецензії доведено, що не пияцтво і лінощі породили лихварство, а тяжкі кайдани тодішньої соціально-державної машини.

В 70-х роках XIX ст. І. Франко виступає у буковинській і львівській періодиці зі статтями про життя селян, робітників та інтелігенції буковинського краю. Впродовж більше ніж сорокарічної літературної і історико-дослідницької діяльності Великий Каменяр опублікував декілька статей, заміток, рецензій про Буковину. Особливо цікавили І. Франка питання, що стосувались ма-

сових рухів на Буковині, таких як повстання під проводом Лук'яна Кобилиці. Ще в дитинстві чув він перекази і легенди про великі селянські заворушення на Буковині та ватажка повсталих Л. Кобилицю.

І. Франко збирав спогади сучасників повстання і зовсім випадково знайшов та вперше опублікував революційну поему Ю. Федьковича «Лук'ян Кобилиця». Зацікавленість революційним рухом Буковинської Гуцульщини 40-х років XIX ст. привела І. Франка до написання окремого дослідження «Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX ст.». Цією монографією І. Франко вніс значний вклад у вивчення соціальної боротьби трудящих мас Буковини в 30—40-х роках XIX ст.

В 1890—1891 рр. І. Франко навчався у Чернівецькому університеті. Тут він продовжував навчання, розпочате ще в 1875 р. у Львові. Для відзначення факту навчання І. Франка в Чернівцях на одному з головних корпусів Чернівецького державного університету (нині тут розміщуються історичний та математичний факультети) за Радянської влади встановлена меморіальна дошка: «Великий український письменник-революціонер Іван Франко навчався тут, у Чернівецькому університеті, в 1890—1891 учбовому році». Меморіальні дошки встановлені також на будинку Українського народного дому, де І. Франко в 1913 р. читав поему «Мойсей».

Діяльність І. Франка відіграла значну роль у формуванні і розвитку творчості О. Маковея, Єв. Ярошинської і особливо О. Кобилянської. Перша зустріч І. Франка з О. Кобилянською відбулася в 1898 р., коли остання приїхала до Львова на святкування 25-річного ювілею літературної діяльності І. Франка. Запрошена до родини Франків після ювілею О. Кобилянська отримала цінні поради від Івана Яковича, він цікавився її творчими задумами, обіцяв роздобути для Кобилянської літературу, яку важко було дістати на Буковині.

Остання подорож І. Франка на Буковину відбулася 1913 р., коли 6—8 травня він відвідав на запрошення прогресивного українського студентства Чернівці і виступив у «Народному домі» (зараз Будинок народної творчості) зі своєю поемою «Мойсей».

Напередодні виступу Великого Каменяра в газеті «Нова Буковина» була вміщена вітальна стаття, в якій говорилось: «Іван Франко — се справжній український Мойсей, що ціле життя вів український нарід із царства неволі до кращої будучності, під котрою каменярськими ударами об скелю добувалась животворна, цілюща вода, як під ударом Мойсеєвої палиці. Іван Франко — се не лиш признаний своєю нацією геній, але й людина, відома широкій європейській публіці...» [1]

Діяльність великого письменника-революціонера, вченого та громадського діяча І. Франка мала значний вплив на соціально-політичний та культурний розвиток Буковини, на боротьбу за возз'єднання українського народу в єдину родину.

[1] Нова Буковина.— 1913.— № 31.— 7 травня.

П. І. АРСЕНИЧ (Українська РСР)

ВЗАЄМИНИ І. ФРАНКА З К. ГЕНИКОМ

Помітну роль у житті І. Франка відіграв сільський учитель і відомий культурно-громадський діяч К. І. Геник (1857—1925), який, за словами самого І. Франка, врятував його від голодної смерті. Про це писалося в багатьох франкознавчих статтях та публікаціях. Ми висвітлимо життя К. І. Геника та його взаємини з І. Франком на основі нововиявлених архівних матеріалів.

Кирило Іванович Геник народився в Нижньому Березові в заможній селянській родині. Після закінчення п'яти класів гімназії навчався в учительській семінарії. У лютому 1878 р. склав іспити у Львові і дістав посаду народного учителя спочатку в селі Камінка, а потім в селі Уторопах. Згодом він став учителем приватної школи, яку сам заснував у 1882 р. в рідному селі.

З І. Франком К. Геник ближче познайомився в 1880 р. за посередництвом студента Львівського університету С. Барановського, родом з Яблунова, і запросив письменника приїхати у Нижній Березів. Не маючи ніяких засобів до життя, письменник прийняв цю пропозицію і повідомив К. Геника, що буде його чекати у К. З. в м. Коломиї. Хто ховався за тим криптонімом, досі дослідники не встановили. Проаналізувавши ряд матеріалів з архіву учителів Заклинських, ми прийшли до висновку, що І. Франко під криптонімом К. З. мав, мабуть, на увазі Заклинського Корнила Гнатовича (1857—1884) — українського історика, фольклориста і педагога. Він був родичем дружини К. Геника Павліни Цурковської. К. Заклинський підтримував особисті і листовні стосунки з К. Геником та І. Франком, з яким ближче познайомився під час навчання у Львівському університеті [1]. Але найвагомішим доказом на підтвердження цього припущення є те, що свої історичні та етнографічні розвідки в «Зорі» та коломийській «Весні» за 1880 р. Заклинський підписував криптонімом З.; К. З.[2] Згодом письменник з болем писав, що «сему молодому вченому доля поскупила віку і не дала йому вповні розвинути його вроджений талант» [41, *434*].

Згідно з домовленістю І. Франко зустрівся в Коломиї з Геником і виїхав з ним до Нижнього Березова. По дорозі, в Яблунові,

[1] ЛНБ. Від. рук. Архів Заклинських, спр. 4.15; спр. 31.192, 31.193.

[2] *Дей О. І.* Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI—XX ст.).— К., 1969.— С. 470.

4 березня 1880 р. І. Франка заарештували. Через кілька днів було арештовано також учителів К. Геника і М. Колцуняка з села Шешори. При обшуку жандарми знайшли у них видання М. Павлика та І. Франка: збірку «Молот», книги з серії «Дрібна бібліотека», женевські соціалістичні брошури («Про багатство та бідність»), твори М. Драгоманова та іншу літературу, видану в Києві, Москві, Львові, Одесі. Яблунівська жандармерія повідомила, що у К. Геника знайдено також 61 лист від К. Заклинського із Станіслава, який «правдоподібно займається соціалістичною пропагандою», 6 книг і клаптик якогось листа, що його К. Геник перед приходом жандармерії знищив [3]. Усі вони просиділи три місяці в Коломийській тюрмі під слідством.

Опинившись 13 червня на волі, І. Франко поїхав до Дрогобича і знову повернувся до Коломиї, де прожив «страшенний тиждень... Один із моїх соузників, посланий Геником, спас мене від голодної смерті. Я ще раз поїхав до Дрогобича, взяв собі паспорт і вернувся до Коломиї, а відтак пішком пішов до Березова, де в гостиннім домі К. Геника прожив кілька тижнів...» [49, *247*]. В Нижньому Березові Франко написав оповідання «На вершку», записував пісні, приповідки, коломийки від К. Геника, від дружини його брата Степана та інших селян. Але щоб уникнути нового арешту, І. Франко 23 серпня 1880 р. виїхав з Березова до Нагуєвич [4].

З того часу збереглася фотографія І. Франка у Нижньому Березові у гостині свого приятеля К. Геника. На фото зліва направо: дружина священика І. Цурковського з Лючі Софія (тітка О. Терлецького, який після відбуття покарання за пропаганду соціалізму у 1878 р. жив у с. Люча. М. Павлик згадував, що Геник читав селянам соціалістичні брошури, передані йому Терлецьким), І. Франко, невідома пара (це, на нашу думку, учитель і етнограф М. С. Колцуняк (1856—1891) та його дружина К. Цурковська), сестра Павліни, друга дочка Цурковського Павліна та її наречений К. Геник (одружилися вони в 1882 р., запрошували на весілля І. Франка, але письменник не мав змоги туди прибути).

Цю рідкісну фотографію, на якій зображений І. Франко в народному березівському одязі, забрав при виїзді 1896 р. до Канади К. Геник, і вона досі зберігається у Канаді в його родині. Фотокопію цієї фотографії надіслав нам з Канади П. Кравчук [5].

Працюючи у Канаді в еміграційному бюро, К. Геник постійно листувався з І. Франком та М. Павликом, просив у них поради з різних питань. Під впливом теорій соціалістів-утопістів К. Геник хотів заснувати в Канаді «Колективне господарство» і радився з цього приводу з І. Франком. І. Франко, публікуючи в 1901 р. лист К. Геника до нього, у примітці писав, що вважає цю справу

[3] *Калинович В. І.* Політичні процеси Івана Франка та його товаришів.— 1967.— С. 113. Львів.

[4] *Арсенич П.* Нижній Березів у житті І. Франка // Народна творчість і етнографія.— 1986.— № 4.— С. 58.

[5] *Арсенич П., Шудря М.* Дух, що тіло рве до бою // Україна.— 1986.— № 34.— С. 8.

«дуже важливою», і коли б її здійснити, то це було б «велике добро» [6]. Хоч цей задум не було здійснено, він свідчить, що К. Геник разом з І. Франком думав, як покращити долю галицького селянина.

Нещодавно у Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові серед листів К. Геника до М. Павлика вдалося натрапити на статут «Українського братства». Засновники його К. Геник, Ю. Сиротюк (родом з Балинець, виїхав до Канади разом із батьком в 1896 р.), І. Данищук писали, що цією назвою зав'язується Братсько-господарська спілка, прапором котрої є любов, а головною основою — правда. Засновники іменують почесними членами спілки А. Гончаренка, М. Павлика, І. Франка. Члени братства повинні жити морально, без сварок. Їм забороняється вживати і виробляти алкогольні напої, курити, грати в карти. Власним коштом члени братства повинні утримувати школу, де діти мають вчитися української і англійської мов, побудувати читальню (заснована К. Геником читальня знаходиться в його власному домі), лікарню і лазню. Формально заснування братства відбулося 1 травня 1903 р. К. Геник вислав Статут І. Франкові і М. Павликові і просив останнього приїхати до Канади і очолити братство. З листів до М. Павлика довідуємось, що К. Геник за гроші заможних українських емігрантів мріяв купити в Галичині землі, полонини, щоб ці землі не підлягали поділові, і помістити там безземельних та створити фонд допомоги для бідних. А для М. Павлика він посилав 25 корон щомісяця [7]. Ю. Сиротюк у листі до свого учителя, директора школи в Балинцях В. Ф. Барнича, 5 березня 1903 р. так пояснював причини заснування братства під проводом К. Геника: «Наш нарід у наймах, а чужі лихі люди панують над нами... Тут за морем за кавалок хліба продають себе так само, як і в Галичині... Щоби тому запобігти, ми задумали заложити у Каліфорнії українське братство, котре має проводити комуністичне життя, на закупленій землі утворити свою маленьку республіку, де би люди гонимі могли знайти відпочинок... Коли ми утворимо свою республіку, тоді наша домашня інтелігенція буде сміливіша, бо певна буде, що коли поганці переслідувати будуть, знайдуть теплу хату на чужині... Пора, щоби і наші українці виспівали свою невеселу пісню перед світом та щоби своїм життям доказували, що ми нарід, гідний волі і рівних прав. Наше братство числить тепер 17 осіб...» [8]. Засновники братства справді допомагали матеріально своїм землякам.

Виходець з Балинець Д. Ферлей в листі з Канади від 5 лютого 1903 р. писав до свого колишнього учителя В. Барнича в рідне село: «Я дуже тішуся, що удалося мені покинути край неволі та темноти, а се мушу завдячувати своїм добродіям К. Геникові та І. Сиротюкові, котрі заохотили мене до сего та помогли матеріально. Їм мушу бути вдячним до смерті» [9].

[6] ЛНВ.— 1901.— Т. 15.— Кн. 8.— С. 18—19.

[7] ЦДІАЛ. Ф. 663, оп. 1, спр. 211, арк. 42—44.

[8] Івано-Франківський краєзнавчий музей. Листи емігрантів.

[9] Там же.

В листах до М. Павлика та І. Франка К. Геник просив надсилати йому з Галичини книги і робив заходи, щоб організувати в Канаді продаж творів Т. Шевченка та І. Франка. В листі до І. Франка від 18 вересня 1903 р. К. Геник просив письменника дописувати до заснованої ним газети «Канадійський фермер» і просив надіслати йому всі видання «Літературно-наукового вісника» та рекомендувати до Канади хоч десять молодих учителів для просвітньої праці серед українців Канади [10].

З листа від 29 вересня 1905 р. довідуємося, що К. Геник у серпні 1905 р. був у Львові, що він приїжджав до Галичини з надією повернутися до рідного краю, заснувати в Коломиї бюро продажу корабельних квитків до заморських країв, але австрійський уряд не дав йому дозволу, і він знову виїхав до Канади, забравши з собою ще кількох односельчан.

Незважаючи на деяку непослідовність у поглядах, К. Геник вніс помітний вклад у культурно-освітнє та громадське життя канадських українців. Він був одним з перших пропагандистів творів І. Франка в Канаді. К. Геник заснував там першу читальню ім. Шевченка і видавав першу прогресивну українську газету «Канадійський фермер», у якій друкував твори І. Франка та інших українських письменників.

Діяльність К. Геника в Канаді позитивно оцінює канадський публіцист, лауреат премії ім. Я. Галана П. Кравчук в численних брошурах [11].

Матеріали про К. Геника та його дружні взаємини з І. Франком експонуються в Івано-Франківському краєзнавчому музеї та у кімнаті-музеї І. Франка в Нижньому Березові.

---

[10] ІЛ. Від. рук., ф. 3, спр. 1638, арк. 109—111.

[11] *Кравчук П.* Іван Франко серед канадських українців.— Львів, 1966; *Його ж.* Канадський друг Івана Франка.— Торонто, 1971.

Р. Д. ГОРАК (Українська РСР)

РОДОВІД ІВАНА ФРАНКА В ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТАХ

31 січня 1824 р. в дрогобицькому суді був складений офіційний акт, згідно якого Мар'яна та Гнат Добровлянські, селяни з Нагуєвич, «при повній свідомості», без чиєїсь намови та примусу, в присутності свідків та ландвійта Нагуєвич продали, а Катерина та Іван Франки купили вісім прутів поля на Війтовій горі, присілку Нагуєвич, який віднедавна почали називати ще Нагуєвицька Слобода. Акт у «Крайовій табулі» дістав номер 59, землю було продано майже за безцінь — 125 золотих, що не дивно, бо між обидвома сторонами було складено додаткову умову про опікунство Франків над Добровлянськими. Всі акти даної справи [1] зі сторони Франків були підписані Іваном та Катериною Франко та їх синами Яковом і Стефаном.

19 лютого цього ж року, як зафіксовано у церковній метричній книзі одружень с. Нагуєвич [2], старший син Франків Яків брав собі за дружину Марію Тимишин, 1809 року народження, дочку Івана та Анни Тимишин. Це фактично перший запис у збережених метричних книгах села Нагуєвичі, в яких зустрічається прізвище Франко. Досі воно було відсутнє у Йосифінській [3], складеній у 1787 р., та Францисканській [4] метриці, складеній значно пізніше Йосифінської. Відсутнє це прізвище і в фасіях села, куди заносились панщизняні повинності селян [5].

Поле на Війтовій горі дісталось Добровлянським від І. Кімаковича, який несподівано помер і не встиг скласти заповіт, а тому, згідно звичаю, все його майно перейшло на старшого сина Андрія. На його руках залишались мати, борги по батькові та молодші брати, які, досягнувши повноліття, почали домагатись справедливого поділу майна по батькові, а тому у 1792 р. подали позов у самбірський суд, котрий своїм рішенням і розділив весь спадок І. Кімаковича-батька між його синами. Поле на Війтовій горі дісталось синові Івану, який побудував на ньому хату, котра одержала конскрипційний номер 269. 17 жовтня 1803 р. довелось йому продати три прути поля нагуєвицькому парохові [6]. Ці три прути

---

[1] ЦДІАЛ. Ф. 146, оп. 1, спр. 1792, с. 63.

[2] Там же. Ф. 201, оп. 4-г дод., спр. 464, с. 36.

[3] Там же. Ф. 19, оп. XIV, спр. 240.

[4] Там же. Ф. 20, оп. XIV, спр. 78.

[5] Там же. Ф. 146, оп. 17, спр. 574; Оп. 18, спр. 2944, 3290—3297, 3307, 3308.

[6] Там же. Ф. 146, оп. 1, спр. 1792, с. 4.

дістались йому у спадок від матері, яка була з роду Стецюків. На жаль, її ім'я в актах не наводиться, а тому провести глибший пошук родоводу по цій лінії було неможливо.

29 жовтня 1805 року[7] І. Кімакович-син несподівано помер, не склавши заповіту, а тому майно після нього прейшло до старшої доньки Мар'яни, яка була на той час одружена з Г. Добровлянським. 20 квітня 1808 р.[8] у Самборі відбувся суд за справедливий розподіл батьківського майна між доньками І. Кімаковича Мар'яною, замужем за Г. Добровлянським, Катериною (одружена з І. Франком) Ганною (одружена з Г. Тарнавським) та Тетяною (одружена з К. Орловським). Рівна частка майна дісталась при розділі й дружині І. Кімаковича-сина — Магдалині з Підгурських. Після розділу сестри, що мешкали поза Нагуєвичами, вирішили продати свою пайку поля старшій сестрі Мар'яні Добровлянській, аби не розпорошувалося майно.

Добровлянські були бездітні, а тому у 1824 р. взяли собі опікунами молодшу сестру Катерину та її чоловіка І. Франка, який походив з села Озимини Дублянського ключа Дрогобицького староства Самбірського циркулу. Йосифінська[9] та Францисканська[10] метрики даного села зафіксували його як найбіднішого газду серед усіх Франків, які були у селі. Фасії села[11] показують, що всі Франки були люди вільні і ніяких панщинних повинностей не виконували.

У І. Франка першою дитиною був син Теодор, який народився 14 лютого 1798 р.[12] і невдовзі помер (16 лютого 1802 р.)[13]. Через два місяці, 11 травня 1802 р., народився другий син, якого назвали Яковом[14]. Це — батько Івана Яковича Франка. 8 січня 1807 р. народився третій син — Стефан[15].

Прадідом І. Я. Франка був Теодор (Федь) Франко. Він помер 17 березня 1826 року в Озимині, маючи 100 років[16], отже, був 1726 року народження, і батьки його, і він сам вважали себе українцями, оскільки всі записи актів громадянського стану робили у церковних, а не костьольних метричних книгах. Останні[17] дають можливість дізнатись, що мав Т. Франко рідного брата Івана, 1837 року народження, та багато двоюрідних братів та сестер, які лишили по собі великий і розгалужений рід.

Т. Франко був одружений двічі. Першою його дружиною була Ксенія Верещак, що прожила 50 літ і померла 29 листопада 1799 р.[18] З другою дружиною, Констанцією Сенів (Сенькевич),

[7] Там же. Ф. 201, оп. 4-г дод. спр. 465, с. 42.
[8] Там же. Ф. 146, оп. 1, спр. 1792, с. 9.
[9] Там же. Ф. 19, оп. XIV, спр. 197.
[10] Там же. Ф. 20, оп. XIV, спр. 99.
[11] Там же. Ф. 146, оп. 19, спр. 3312—3322.
[12] Там же. Ф. 201, оп. 4-г дод., спр. 267, с. 79.
[13] Там же. С. 47.
[14] Там же. Спр. 268, с. 31.
[15] Там же. Спр. 268, с. 35.
[16] Там же. Спр. 268, с. 60.
[17] Там же. Спр. 267—271.
[18] Там же. Спр. 267, с. 74.

яка померла 3 травня 1826 р., Т. Франко також мав дітей. Іван Франко, дід Івана Яковича, був від першого шлюбу. Не вдалось віднайти метричних книг с. Нагуєвич, де була б зафіксована його смерть, яка могла статись між 1829—1851 рр., бо в наступній метричній книзі, яка починається 1851 роком, у метриці смерті його дружини Катерини, котра померла 20 грудня 1859 р.[19], сказано, що на той час вона вже була вдовою.

Таким чином, дані документи стверджують, що вже на початку XVIII ст., тобто до початку австро-угорського панування і колонізації Галичини німцями, рід Франків був дуже розгалужений, що вказує на його корінне походження, а церковні метричні книги лише підтверджують, що всі представники цього роду були українцями. Версія про німецьке походження І. Я. Франка бездоказова. Крім того, вже на той час ім'я та прізвище Франко зустрічаються по всій території Галичини. Зустрічаються вони і в громадських та земських актах, котрі датуються XV—XVI ст. На території сучасного с. Залуччя Снятинського району Івано-Франківської області вже у XVI ст. було село Франківці...

Подружжя Якова Франка та Марії Тимишин виявилось нещасливим. 3 січня 1826 р.[20] померла їхня єдина донька, дворічна Катерина. Більше дітей у них не було. 19 травня 1855 р. під час епідемії холери померла і Марія Тимишин[21].

Не дочекавшись приписаного терміну жалоби, немолодий Яків Франко одружується вдруге 7 серпня 1855 р.[22] з двадцятирічною Марією Кульчицькою з Ясениці Сільної, яка межує з Нагуєвичами. Рід М. Кульчицької, як вказано у церковних метричних книгах села, належав до того прошарку селян, яких в офіційних документах називали «nobilis», а самі себе відносили до «шляхти загродової». Насмішливо називали їх ще шляхтою ходачковою. Це були звичайні українські селяни за мовою та звичаями, далекі предки яких колись за бойові чи якісь інші заслуги були піднесені до стану шляхти, титулу для них чисто гонорового[23]. Частину дрібних галицьких шляхтичів вважають нащадками князівських слуг доби Галицько-Волинського князівства.

Про родину М. Кульчицької, матері І. Я. Франка, повну інформацію дають церковні метричні книги села Ясениці Сільної, які збереглись від 1785 р., та стаття І. Негребецького «До родоводу Івана Франка»[24], побудована на даних метричних книг, частина з яких не дійшла до нашого часу.

Батько М. Кульчицької, Микола Кульчицький, був 1803 року народження, прожив 43 р. і помер 9 жовтня 1846 р.[25] Він був одинаком у Олександра Кульчицького, 1779 року народження, який

[19] Там же. Спр. 470, с. 24.
[20] Там же. Спр. 465, с. 93.
[21] Там же. Спр. 470, с. 22.
[22] Там же. Спр. 797, с. 47.
[23] *Франко І.* Дещо про шляхту ходачкову. // Світ.— 1882.— № 15.— С. 265—267.
[24] Літ. наук. вісник.— 1926.— Кн. 7—8.
[25] ЦДІАЛ. Ф. 201, оп. 4-г, дод., спр. 800, с. 55.

прожив 70 років і помер 24 лютого 1849 р.[26], та Марії, дочки Стефана Ільницького та Анастасії Яворської[27].

Судячи по Йосифінській метриці Ясениці Сільної[28] з 1787 р. та Францисканській з 1820 р.[29], у селі не було Кульчицьких, які б мали землю, хоча церковні метричні книги фіксують це прізвище, зокрема старшого брата Олександра Кульчицького[30]. Земля, на котру прийшли Кульчицькі, належала дядькові Людвіки Гвоздецької (матері Марії Кульчицької) — бездітному Іванові Гвоздецькому, що доводився рідним братом батькові Людвіки Гвоздецької Василю Гвоздецькому. Перша документальна згадка про останнього із збережених церковних метричних книг села Підбужа стосується 18 лютого 1816 р.[31] Саме цього дня відбувся шлюб між ним, вже 58-річним вдівцем, та 41-річною вдовою Марією Татомир. Першою ж дружиною В. Гвоздецького була Марія-Йосифа Березницька, дочка Луки Березницького та Соломії Солінської[32]. Людвіка Гвоздецька була від першого шлюбу. Її батько прожив 80 років і помер 23 вересня 1844 р.[33] Походив він із с. Гвіздень і, як можна судити на основі Йосифінської метрики з 1787 р.[34], був доволі заможним господарем, якого офіційні документи називають «Dominus» і перед прізвищем ставлять «де», проте вважав себе українцем, акти громадянського стану записував у церковні, а не в костьольні метричні книги, а син його Іван Гвоздецький (1803—1878) був священиком спочатку у селі Залокоть, а потім у Волосянці Великій.

Рід Василя Гвоздецького був надзвичайно розгалужений і, згідно Йосифінської[35] та Францисканської метрик[36], а також метричних книг[37], складав чималу частку громади села Опака.

Таким чином, і по материнській лінії І. Франко належав до українців, а отже, цілком відпадає версія і про його польське походження.

Іван Якович був першим сином Марії та Якова Франків. Віднайдена його метрика вказує, що він був 45-им із 61 народженого 1856 р. Прийшов на світ 27 серпня, повила його Теодозія Буцяк, хрещеними були Данило Навроцький та Олена Риб'як. Охрестив його парох Нагуєвич, відомий автор граматики, поет та перекладач Йосиф Левицький[38].

Таким чином, версія про німецьке, польське (шляхетське) походження І. Франка безпідставна.

[26] Там же. С. 69.
[27] Там же. Спр. 799, с. 69.
[28] Там же. Ф. 19, оп. XIV, спр. 241.
[29] Там же. Спр. 241.
[30] Там же. Ф. 20, оп. XIV, спр. 88.
[31] Там же. Спр. 503, с. 86.
[32] Там же. Спр. 507, с. 53.
[33] Там же. Спр. 502, с. 76.
[34] Там же. Ф. 19, оп. XIV, спр. 164.
[35] Там же. Ф. 20, оп. XIV, спр. 160.
[36] Там же. Спр. 234.
[37] Там же. Ф. 201, оп. 4-г дод., спр. 481—485.
[38] Там же. Спр. 469, с. 37.

Т. Є. КОНОВАРТ (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО І РЕВОЛЮЦІЙНА ПІСНЯ

Жанр революційної масової пісні знайшов багатогранне відображення у творчій біографії І. Франка. Пісня розцінювалася письменником як могутній організуючий фактор робітничо-селянського руху, його ідейно-політична зброя, служила, поряд з новими фольклорними явищами, що народжувалися у пролетарському середовищі, предметом наукового дослідження, неодноразово була джерелом поетичного натхнення як унікальне художньо-естетичне явище великої емоційної сили.

Ідейно-політична функція революційної пісні в суспільно-пропагандистській діяльності І. Франка в певній мірі висвітлена у франкознавчій та музикознавчій літературі[1]. Згадаємо лише окремі факти безпосередньої участі письменника у розповсюдженні на Україні революційної масової пісні: публікація в журналі «Народ» «Марсельєзи» у перекладі на українську мову, допомога в публікації пісні російського пролетаріату «Дубинонька» в збірці «Українсько-руський співанник» (Львів, 1907), розповсюдження в середовищі робітників пісні «Червоний прапор».

Проблемі діалектичного розвитку фольклору, переосмисленню старих його форм і народженню нових, співзвучності з актуальними проблемами суспільно-політичного життя І. Франко присвятив чимало сторінок своїх наукових робіт[2]. Предметом дослідження тут послужили приклади, близькі за своєю соціальною і класовою спрямованістю до жанру масової революційної пісні (фольклор бориславських робітників, пісні часів революційної боротьби в Австрії 1846—1848 рр. та ін.). В цьому плані на особливу увагу заслуговує аспект взаємовпливу революційної пісні та громадянської поезії І. Франка.

Музикальність письменника, розуміння природи пісні як синтетичного жанру слова і музики знайшли відображення в численних його творах. Вже самі назви «Народна пісня», «Пісня і праця», «Чим пісня жива», «Пісня будущини» та ін. свідчать про наявність пісенної образності у творчій уяві поета. Про важливу роль мелодичного фактору в процесі створення окремих поезій І. Франком писали його сучасники — В. Щурат, Ф. Колесса[3]. Глибинні зв'язки слова і музики в певних поетичних творах дозволя-

[1] *Булат Т. П.* Пісня — провідник ідей інтернаціоналізму // Нар. творчість та етнографія.— 1972.— № 6; *Дей О. І.* Іван Франко і народна творчість.— К., 1955.
[2] «Дещо про Борислав» [26, *186—193*], «Воянцка писня» [27, *249—252*] та ін.
[3] Див.: Іван Франко у спогадах сучасників.— Львів, 1956.

ють припустити, що використання письменником тієї чи іншої пісенно-ритмічної формули передбачає наявність закріпленої за даним твором мелодії, яка носить функції супутника вірша. І. Франко іноді сам вказував мелодію, на яку слід виконувати той чи інший вірш [4]. Особливо виразно цей синтез проявився в поезії громадянської тематики. Створена в атмосфері популярної міжнародної революційної пісні, вона акумулювала її музичні властивості. В більшості прикладів виявляється спільність як ідейно-образного змісту, так і ритмо-інтонаційної структури з революційними піснями, що побутували на Україні у 2-й половині XIX ст. Наведемо два приклади. Вірш «Пісня руських хлопів-радикалів», написаний, за свідченням С. П. Людкевича [5], до мелодії польської революційної пісні «Червоний прапор», був задуманий автором як гімн радикальної партії. Ця пісня дуже швидко стала популярною і, як згадує С. П. Людкевич, «співалася залюбки селянами в час виборчих кампаній і різних політичних демонстрацій».

Широко відомим, особливо в робітничому середовищі, був вірш «Товаришам із тюрми», задуманий І. Франком як пісня. В автобіографічному оповіданні «Моя стріча з Олексою», описуючи звільнення з тюремного ув'язнення 1878 р., письменник згадує: «Я вийшов на двір, на свіжий воздух. У моїй голові кишіли нові мислі, нові враження, а з-посеред них чимраз сильніше визначувалися звуки сумної, а щасливої пісні: «Обриваються звільна всі пута, Що в'язали нас з давнім життям» [15, *43*]. Цей факт свідчить, що вірш звучав в уяві письменника як революційна пісня. Куплети вірша вільно підтекстовують під мотив відомої у Галичині «Марсельєзи». Можна припустити, що її мелодія або ж мелодія пісні, близької за характером і структурою, стала ритмо-інтонаційною формулою його поетичного твору.

Ми свідомо допускаємо умовність вибору пісень, які могли б «озвучувати» революційну поезію письменника, бо визначальною тут є не конкретна пісня. В музиці і тексті (враховуючи ритм, лад, інтонацію, кадансові звороти і т. д.) революційних пісень склався комплекс характерних зворотів, які визначають даний жанр в цілому і є спільними для багатьох народів. Саме такі ознаки притаманні революційній поезії І. Франка, яку він прагнув зробити дійовою зброєю в руках пролетаріату.

Глибоке проникнення поета у природу революційної пісні яскраво проявилося у гімні «Вічний революціонер». Ці властивості спрямовували творчу уяву М. Лисенка в його музичній інтерпретації вірша до інтонаційної сфери революційної пісні. В результаті органічного взаємопроникнення поезії і музики народився твір, який став «українською Марсельєзою» [6], що знайшла почесне місце серед революційних пісень пролетаріату.

[4] Там же.— С. 241—242, 461.

[5] Революційна пісня на Західній Україні (рукопис праці С. П. Людкевича зберігається у бібліотеці Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка).

[6] *Ляшенко І. Ф.* Українська радянська музика в системі соціалістичної культури.— К., 1984.— С. 14.

А. М. ПОЛОТАЙ (Українська РСР)

РУКОПИСНІ МАТЕРІАЛИ І. ФРАНКА З РОСІЙСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНИХ ЛІТЕРАТУР В ЙОГО ОСОБИСТОМУ АРХІВІ

Грані таланту І. Франка були безмежні. За словами академіка О. І. Білецького, він був «феноменальною людиною», до якої важко підібрати аналогічну фігуру в інших літературах світу» [1]. Всі жанри різноманітної творчості І. Франка представлені у його 50-томному Зібранні творів, цінність якого полягає не тільки в тому, що тут зібрано найбільшу на сьогодні кількість текстів, а й у тому, що тут вперше у практиці видання багатотомних видань І. Франка широко використана його рукописна спадщина, введено в науковий обіг чимало архівних матеріалів. При підготовці видання широко використовувалася і особиста бібліотека І. Франка, яку він сам формував, сам складав каталоги. На сторінках книг своєї бібліотеки письменник залишив багато своїх поміток, перекладів художніх творів і власних поезій [2].

У виданні розкрита широчінь інтересів І. Франка — художника слова і вченого, його зацікавленість багатьма літературами світу. Великого значення надавав він перекладацькій праці, вважав її одним із головних чинників у вихованні та освіті народу. Вивчаючи ще з юнацьких років літератури багатьох народів, він виявив значний інтерес до передової російської літератури і особливо до творів російської класики. Працюючи над перекладами поезій О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, творами М. Гоголя, О. Герцена, Г. Успенського, М. Чернишевського, М. Салтикова-Щедріна, М. Помяловського та інших письменників, він виступав передусім пропагандистом літератури демократичного спрямування, кращих її здобутків. Більшість перекладів були опубліковані ще за життя І. Франка, але автографів перекладів збереглося дуже мало. Серед них деякі автографи та авторизовані копії перекладів О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова.

Суспільно-політичні погляди І. Франка формувались у значній мірі під впливом ідей К. Маркса та Ф. Енгельса. Зберігся автограф перекладу 24-ї глави «Капіталу» К. Маркса, який І. Франко готував як додаток до свого підручника «Основи суспільної економії» у 1878—1880 рр. У цей же час він працював і над перекладом

[1] *Білецький О. І.* Українська література серед інших літератур світу // Зібр. праць : У 5 т.— К., 1965.— Т. 2.— С. 30.

[2] *Мельник Я.* Особиста бібліотека Івана Франка. // Жовтень.— 1986.— № 6.— С. 92—98.

праці Ф. Енгельса «Переворот в науці пана Євгена Дюрінга», назвавши його «Початок і теорія соціалізму Фрідріха Енгельса». Обидва ці переклади вперше за автографами були опубліковані у 1926 р., а нині увійшли до 44-го та 45-го томів п'ятдесятитомника.

І. Франко відкривав для української громадськості нові імена, чиї твори були відомі лише незначній частині читачів. Користувався він друкованими джерелами, більшість яких збереглись у його власній бібліотеці. Передача іншомовної літератури, літератури різних століть і народів рідною мовою, вважав І. Франко, збагачує душу цілої нації. Саме тому його так жваво цікавили всі літератури світу. Важко навіть перерахувати всі прізвища письменників, які привертали його увагу. Відома зацікавленість його слов'янськими літературами. З великої кількості надрукованих за його життя перекладів з польської, чеської, словацької поезій збереглись лише поодинокі автографи перекладів деяких поезій А. Міцкевича, Я. Врхліцького, С. Чеха, Я. Неруди, Й.-С. Махара та С. Халупки. Багато відомих перекладів з російської та слов'янських літератур увійшли до 10-го, 11-го та 25-го томів останнього видання.

І. Франкові належать численні твори, написані за мотивами історії та літератури Стародавнього Риму. У праці над ними він використав історичні хроніки античних істориків Риму Кассія Діона та Діонісія Галікарнаського, німецькі переклади яких зберігаються у його бібліотеці. Автографи цих творів збереглися повністю. Зацікавленість І. Франка ассіро-вавілонською, давньоіндійською, давньоарабською, давньогрецькою літературами не проходила у нього з роками. В архіві письменника є численні автографи перекладів та переспівів з цих літератур від 1874 по 1916 рр., більшість яких були опубліковані вже після його смерті і нині увійшли до 50-томного видання.

Літератури Англії, Франції, Італії, Німеччини та інших країн були в центрі уваги І. Франка протягом всього його життя. Багато перекладів з В. Шекспіра, Дж. Байрона, П. Шеллі, Дж. Мільтона, А. Теннісона, П. Верлена, В. Гюго, Ж. Роденбаха, Данте Аліг'єрі, Г.-Е. Лессінга, Й.-В. Гете, Ф. Шіллера, Г. Гейне, Г. Гервега друкувалися за його життя, але значна частина так і залишилася в рукописах неопублікованою. Багато з них збереглись в автографах, рукописних копіях з авторськими виправленнями і зараз увійшли до 50-томного видання. Чимала кількість книг цих авторів є у його особистій бібліотеці.

Слід зазначити, що І. Франка цікавили не тільки художні твори зарубіжних письменників, але й постаті їх авторів. Саме тому в його творчості з'являються студії про окремих художників слова з перекладами їхніх творів. Прикладом цього можуть бути розвідки про О. Пушкіна з численними перекладами, здійсненими уже в останні роки життя і за дуже короткий час, «Алкей і Сапфо», «Публій Овідій Назон в Томіді» та ін. Значну кількість наукових праць, рецензій написав він про творчість Е. Золя, А. Міцкевича,

Ю. Словацького, М. Конопніцьку, С. Гощинського, Ю.-Б. Залеського, Я. Каспровича, Г. Ібсена, К.-Ф. Майєра, Г. Гауптмана, Г. Гейне, Дж. Кардуччі та багатьох інших письменників. В основному автографи цих праць, надрукованих ним самим, не збереглися.

У своїй науковій діяльності І. Франко підтримував особисті контакти з багатьма російськими та зарубіжними вченими і письменниками. Збереглась величезна епістолярна спадщина, яка засвідчує широту його інтересів, його духовне і суспільне життя. Листи І. Франка та листи до нього мають історичне, літературне і культурне значення, в них зачеплено багато питань, які торкаються багатьох сфер громадського, літературного, мистецького і загалом культурного життя того часу. Це листи як самого І. Франка, так і листи до нього від О. Веселовського, С. Венгерова, Д. Багалія, А. Кримського, В. Перетца, Е. Ожешко, Я. Врхліцького, Ч. Зібрта, Я. Карловича, К. Крумбахера, І. Полівки, В. Ягича та багатьох інших кореспондентів.

Великий і багатий архів, що нараховує сьогодні понад п'ять тисяч одиниць збереження, розміщено у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Основу його складають матеріали, які збирав і частково систематизував сам письменник. Заповідав він його Науковому товариству ім. Шевченка, де архів і зберігався після його смерті. У 1950 р. за постановою Президії Академії наук УРСР фонд І. Франка був переданий до Інституту літератури. Сюди були приєднані його матеріали, що тут зберігалися. Таким чином, утворено цілісний великий архів письменника. Зосередження майже всіх архівних матеріалів І. Франка в академічному інституті, детальна їх розробка створили умови не тільки для поглибленого вивчення творчості письменника, але й дали можливість для видання найбільшого і найповнішого на сьогодні зібрання його художніх творів і наукових праць.

В. А. ВОЙНАЛОВИЧ, Т. Ф. ГРИГОРЬЕВА
(Украинская ССР)

УВЕКОВЕЧЕНИЕ ПАМЯТИ ИВАНА ФРАНКО В УКРАИНСКОЙ ССР СРЕДСТВАМИ МОНУМЕНТАЛЬНОЙ ПРОПАГАНДЫ

Важную роль в познании духовного мира художника слова, этапов творчества, глубины литературных образов играет изучение памятников и памятных мест, связанных с его жизнью и деятельностью. Как отмечал академик Д. С. Лихачев, «понять литературу, не зная мест, где она родилась, не менее трудно, чем понять чужую мысль, не зная языка, на котором она выражена. Ни поэзия, ни литература не существуют сами по себе: они вырастают на родной почве и могут быть понятны только в связи с родной страной» [1].

В историко-культурном наследии Советской Украины особое место занимают более 1000 памятников, памятных мест, связанных с жизнью и деятельностью видных деятелей литературы и искусства. И среди них — выдающегося украинского писателя, ученого, мыслителя И. Франко.

В прошлом вопрос об увековечении памяти И. Франко неоднократно ставился прогрессивными деятелями Западной Украины. По их инициативе был создан комитет, который в конце 1916 г. обратился к общественности с призывом собирать средства на сооружение памятника на могиле писателя. Однако средств поступило незначительное количество. В мае 1921 г. комитет, обращаясь снова к общественности о финансовой помощи, подчеркивал, что «місце спочинку Ів. Франка повинно стати осередком відвідин і паломництва із всіх українських земель, так, як це діється з могилою Т. Шевченка» [2]. Но вследствие социальной и национальной политики правительства буржуазной Польши на западноукраинских землях многие мероприятия, намеченные комитетом по увековечению памяти И. Франко, осуществить не удалось. Более десяти лет шел сбор денег на сооружение памятника на могиле Великого Каменяра на Лычаковском кладбище, который был торжественно открыт в 1933 г.[3] Была ограничена деятельность общественности по чествованию писателя в 1926 г.[4] Но несмотря на многие

[1] *Лихачев Д. С.* Необходим справочник «Литературные места России» // Лит. газ.— 1980.— 12 марта.
[2] Іван Франко : Документи і матеріали, 1856—1965.— К., 1966.— С. 339.
[3] Там же.— С. 342, 346, 352.
[4] Там же.— С. 376, 377.

ограничения и запреты, во многих городах и селах Западной Украины состоялись торжественные церемонии чествования памяти И. Франко. Так, в с. Криворивня, где в 1900—1914 гг. любил отдыхать писатель, состоялся митинг. На скале над р. Черемошем, где в 1912 г. на народном вече выступал И. Франко, установлена мемориальная доска с надписью: «В честь Іванові Франкові. Гуцульщина. 1916—1926 роки» [5]. В г. Коломые на здании Народного дома, где в 1893 и 1912 гг. выступал Каменяр, открыта мемориальная доска (ныне Театральная ул., 25), сооружен памятник в с. Слобода, посажены дубы в г. Стрые, в селах Добряны и Лисятичи [6], а также в г. Станиславе [7].

В этот же период широко проходило чествование памяти Великого Каменяра в Советской Украине. Правительство УССР в своем постановлении от 18 мая 1926 г. наметило план мероприятий по проведению 10-й годовщины со дня смерти И. Франко. В Харькове (тогда столице УССР) был создан Всеукраинский общественный комитет, в состав которого вошли видные общественно-политические деятели, а также деятели науки и культуры. На проведение мероприятий — сооружение памятника И. Франко во Львове, учреждение премий за научные труды по франковедению и т. д. правительство республики выделило определенную сумму [8].

Всеукраинский и Харьковский общественные комитеты в своем письме во Львов писали: «З глибоким почуттям братерської солідарності робітничо-селянські маси Радянської України приймуть належну участь разом з своїми братами з Західної України в побудуванні на одному з кращих майданів Львова пам'ятника від всієї України, що був би гідним великого письменника, Каменяра соціалізму Івана Франка» [9]. После воссоединения западноукраинских земель в едином государстве — Украинской ССР юбилейной комиссией, созданной в мае 1940 г., по постановлению Совета Народных Комиссаров УССР был разработан широкий план мероприятий к 85-летию со дня рождения писателя [10]. Среди них важное место отводилось и монументальным средствам увековечения памяти И. Франко.

Вероломное нападение фашистской Германии на нашу страну прервало планы мирного созидания. В годы грозного нашествия имя писателя, его произведения звали к борьбе, учили мужеству и самопожертвованию. В 1942—1944 гг. во Львове и других городах действовала «Народна Гвардія ім. Івана Франка» [11].

[5] Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область.— К., 1971.— С. 127.
[6] Памятники истории и культуры Украинской ССР : Каталог-справочник.— К., 1987.— С. 341, 342, 224, 225.
[7] *Полєк В. Т.* Іван Франко на Прикарпатті : Путівник.— Ужгород, 1966.— С. 13.
[8] Іван Франко : Документи і матеріали, 1856—1965.— С. 350—351.
[9] Там же.— С. 354.
[10] Там же.— С. 396—402.
[11] *Варягіна В., Вакуленко Г.* Народна Гвардія імені Ів. Франка.— Львів, 1967.

После освобождения Украины от фашистских оккупантов была возобновлена работа в области монументальной пропаганды, вырисовывались новые мотивы ее звучания. Важное место уделялось увековечению памяти национальных героев, деятелей партии и государства, науки и культуры [12]. В плеяде имен лучших представителей культуры украинского народа имя И. Франко стояло в числе первых. Это ярко проявилось в ходе подготовки к 100-летию со дня рождения писателя [13]. Всемирный Совет Мира специальным постановлением от 9 апреля 1956 г. зачислил проведение юбилея И. Франко к торжествам всего культурного мира [14].

К юбилейной дате в населенных пунктах республики было установлено 12 мемориальных досок [15] на домах и зданиях, связанных с жизнью и творчеством И. Франко. В городе Львове, где почти 40 лет жил и работал Каменяр, они были установлены на домах по ул. Вечевой, 1, Чернышевского, 25, Пушкина, 14, Ивана Франко, 152 [16]. В г. Ивано-Франковске на здании, где в 1910 и 1912 гг. писатель читал свою поэму «Мойсей»; в г. Коломые на здании бывшей ратуши, где в 1880 г. он находился в тюрьме за свои социалистические убеждения; в с. Криворивне, где с 1900 по 1914 гг. отдыхал И. Франко. С 1906 г. он жил в доме В. Якибюка — народного врача и резчика. В этом доме в 1953 г. был открыт литературно-мемориальный музей, а в 1956 г. установлена мемориальная доска. Заметными событиями в жизни И. Франко стали его знакомство и дружба с М. Коцюбинским. Как свидетель встреч великих мастеров слова сохраняется дом в с. Голюбы [17]. Мемориальные доски торжественно были открыты в Черновцах на доме по ул. Украинской, 31; в Одессе — по ул. К. Либкнехта, 42 [18]. В этом же году мемориальной аркой отмечено место дома, где родился писатель в с. Ивана Франко (бывшее название Нагуевичи) Дрогобычского района Львовской области [19].

К юбилею были сооружены и торжественно открыты памятники: в столице Советской Украины — г. Киеве (авторы — О. Супрун, А. Белостоцкий, Н. Иванченко), Калуше, Косове, Рожнятове Ивано-Франковской [20], в других областях республики — в Тернополе, Донецке, Северодонецке, Коростышеве, Грабове и др. Торжественная закладка памятника Каменяру состоялась в сентябре 1956 г.

[12] *Воронов Н. В.* Советская монументальная скульптура : 1960—1980.— М., 1984.— С. 30—31.

[13] Культурне будівництво в Українській РСР : Зб. документів.— К., 1961.— С. 348—350; Іван Франко : Документи і матеріали, 1856—1965.— К., 1966.— С. 420—444.

[14] Іван Франко : Документи і матеріали, 1856—1965.— С. 421.

[15] Здесь и дальше подсчеты авторов.

[16] Памятники истории и культуры Украинской ССР : Каталог-справочник.— К., 1987.— С. 311, 320, 316, 319.

[17] Там же.— С. 218, 224, 220.

[18] Там же.— С. 616, 368; Іван Франко : Документи і матеріали, 1856—1965.— С. 455.

[19] Історія міст і сіл УРСР : Львівська область.— К., 1970.— С. 297.

[20] Памятники истории и культуры Украинской ССР : Каталог-справочник.— К., 1987.— С. 39, 223, 225, 229, 476.

в г. Бориславе и Львове [21]. На сооружение памятных знаков выделялись средства из государственного бюджета.

Празднование 100-летия со дня рождения И. Франко превратилось во всенародный праздник всех братских республик. Страна достойно почтила одного из талантливейших своих сынов, писателя-гражданина, пламенного патриота, неутомимого поборника дружбы народов. Определенный вклад внесен и в монументальную франкиану Украины.

Увековечение памяти И. Франко средствами монументальной пропаганды продолжалось и в последующие годы. Практически ежегодно открываются памятники или мемориальные доски, устанавливаются памятные знаки. Их торжественное открытие становилось праздником и, как правило, приурочивалось к юбилейным датам. В 60—70-х годах было сооружено 28 памятников, установлено ряд мемориальных досок. Среди них памятник И. Франко в г. Львове (1964, авторы — В. Борисенко, Д. Крвавич, Э. Мысько и др.). При его открытии подчеркивалось, что «...цей монумент... на вічні часи свідчить про велику вдячність нащадків Іванові Франкові за його величезний вклад у скарбницю не тільки української, а й світової культури» [22].

Сооружены памятники в населенных пунктах Ивано-Франковской области: Саджавцах и Красноставцах — 1961 г.; Верховине и Делятине — 1962 г.; с. Подпечеры — 1965 г.; Криворивне и Яблонове — 1967 г.[23] В Тернопольской области: в Подволочиске — 1960 г., Окне — 1963 г., Вилии — 1964 г., Киданцах, Кошиловцах, Новом Селе — 1966 г.; Лисовцах и Возилове — 1967 г., Купчинцах — 1969 г., в Волынской области — в Горохове — 1961 г.; в Закарпатской — в с. Сваляве — 1960 г. и др.[24]

Мемориальной доской обозначен дом по ул. Островского, 9, в г. Тернополе, где в 1911 г. И. Франко читал свою поэму «Мойсей» [25]. С этим городом связана еще одна интересная страница жизни писателя. В 1898 г. он выступал здесь на предвыборном вече. В своем выступлении он заявил, что независимо от того, изберут его в австрийский парламент или нет, он будет продолжать борьбу за права родного народа и никогда не изменит ему [26]. В селе Криворивне, тесно связанном с жизнью и творчеством И. Франко, в мемориальном доме в 1960 г. открыт литературный музей.

Характерной чертой памятников, мемориальных досок, сооруженных в честь И. Франко в 70-е годы, было значительное возрастание их художественного уровня. Большой вклад в создание монументальной франкианы внесли скульпторы, художники и

[21] Іван Франко: Документи і матеріали. 1856—1965.— К., 1966.— С. 434, 459.

[22] Іван Франко: Документи і матеріали, 1856.— 1965.— С. 492.

[23] Памятники истории и культуры Украинской ССР : Каталог-справочник.— К., 1987.— С. 219, 229.

[24] Там же.— С. 478, 480, 482, 485, 488, 69, 189.

[25] Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область.— К., 1973.

[26] Там же.— С. 73.

архитекторы Советской Украины: А. Болюк, Я. Чайка, Е. Дзындра, В. Сколоздра, И. Садовский, Е. Мысько, С. Мигаль и др. По их проектам были сооружены памятники в с. Лишне — 1981 г. (скульптор И. Садовский, архитектор И. Француз); Лолине — 1981 г. (скульптор Я. Чайка); в с. Ивана Франка открыт своеобразный мемориальный памятник «Тропа Ивана Франко» (авторы — художники Е. Мысько, С. Мигаль). Проведена замена ряда досок на мемориально-художественные: в г. Львове по ул. Вечевой, 1, авторы — скульптор Д. Крвавич, худ. М. Федик; в Дрогобыче по ул. А. Мицкевича, 34, авторы — скульптор Л. Яремчук, архитекторы Е. Хомыч и др.

Сердце Великого Каменяра перестало биться, но его литературное и публицистическое наследие живет и действует. За светлое будущее своего народа он боролся своим гениальным словом, получив всемирное признание и любовь народа. В свое время И. Франко подчеркивал, что «народ, що не вміє шанувати своїх заслужених мужів, не вартий імені культурного народу» [27]. На эти слова Каменяра хорошо ответил украинский советский поэт Владимир Сосюра: «Образ твій ми бережем з любов'ю в граніті, в бронзі і в серцях своїх». Подтверждением этим словам служит монументальная франкиана. Ведь только в населенных пунктах нашей республики сооружено и установлено более 110 памятников, памятных знаков и мемориальных досок, которые увековечивают основные вехи жизни, неутомимого литературного и научного труда, общественной деятельности Великого Каменяра. Это весомое доказательство великой любви и уважения народа. Сегодня мы, его потомки, своими делами подтверждаем, что свято чтим, глубоко изучаем его творческое наследие.

Особенно широко изучение жизни и творческой деятельности И. Франко, видных представителей культуры нашего народа развернулось в УССР в связи с подготовкой многотомного фундаментального труда «Свод памятников истории и культуры народов СССР». В ходе написания томов Свода будет продолжаться работа по выявлению и увековечиванию новых памятных мест, связанных с жизнью и творчеством И. Франко.

Нам представляется, что в будущей «Франковской энциклопедии», о необходимости создания которой говорилось на нашем симпозиуме, должны быть упомянуты все памятники, памятные знаки и места, связанные с жизнью и деятельностью И. Франко и установленные в его честь, не только в Украинской ССР, но и в других республиках и за рубежом.

И. Франко — не только выдающийся деятель прошлого. Вся его творческая деятельность была устремлена в будущее. Каждая строка Великого Каменяра — это пламенный призыв к свободе, равенству, объединению, мирному сотрудничеству всех народов нашей планеты.

---

[27] Іван Франко: Документи і матеріали, 1856—1965.— С. 339.

В. П. БАДЯК (Українська РСР)

ІВАН ФРАНКО В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

Багатющу і розмаїту творчу спадщину Великого Каменяра, його просту (як усе геніальне) і разом з тим непересічну особистість нині важко уявити без зв'язку з іншими видами художньої творчості, до якої спричинилися Франковий талант, його ідейно-естетичні позиції. Помітне місце в художній культурі українського народу посідає образотворча франкіана, котрій майже сто років. Започатковують її ілюстрації до популярних книг І. Франка, що змальовують побутові сцени, казкові сюжети, їх героїв. Першим ілюстратором творів І. Франка був К. Устиянович — найвидатніший художник 90-х років на західноукраїнських землях. Він виконав деякі ілюстрації, карикатури на теми і сюжети, підказані І. Франком [1]. Цікаві ілюстрації створив Т. Копистянський до таких Франкових шедеврів, як «Лис Микита», «Пригоди Дон Кіхота», Я. Пстрак (до «Захара Беркута»), О. Кульчицька (до багатьох його творів).

У роки Радянської влади активно працювали в цьому напрямку видатні українські графіки І. Їжакевич, М. Дерегус, В. Касіян, В. Литвиненко, А. Довгаль, Г. Якутович, А. Базилевич, С. Адамович, І. Крислач та інші. Працювали й працюють у цьому напрямку не тільки українські майстри пензля, а й художники інших народів, що свідчить про інтернаціональне значення творчості Каменяра, його демократичні, загальнолюдські погляди. Вони значно розширили панораму бачення Франкових творів, їх соціально-класових і етичних мотивів. Працювали й працюють в галузі ілюстрації творів І. Франка також і митці інших народів, що свідчить про інтернаціональне значення творчості Каменяра.

До ранніх образотворчих жанрів франкіани відноситься портрет Каменяра. Першими його портретистами були відомі художники З. Павлюк, Ю. Панькевич, Ф. Красицький. Цінність їхньої праці полягає у тому, що вони увічнили образ революційного поета-демократа ще при його житті. На жаль, не всі портрети дійшли до нас. Особливої уваги заслуговують портрети Франка пензля видатного живописця початку XX століття в Галичині І. Труша — близького друга і соратника поета, що відзначаються не тільки зовнішньою подібністю, а й глибиною художнього відтворення внутрішнього характеру Каменяра.

---

[1] *Островський Г.* Іван Франко і образотворче мистецтво.— К., 1963.— С. 21.

Збагатили живописний і графічний образ І. Франка українські радянські митці Й. Курилас, М. Козік, Л. Левицький, П. Білецький, В. Любчик, В. Савін, І. Скобало, М. Хмелько, Ю. Щербатенко та інші, які, вдаючись до різноманітних графічних і композиційних відображальних прийомів, в тому числі і активного використання фону, намагалися представити поета як людину-мислителя, котра жадала бачити «людське братерство нове».

Зі встановленням Радянської влади на західноукраїнських землях з'являється образ І. Франка в тематичній картині. Сильним поштовхом у зверненні митців до Франкової тематики став столітній ювілей поета-демократа (1956), що проводився за рішенням Всесвітньої Ради Миру на всій планеті, а також ювілейні дати 1966, 1981, 1986 рр.

Серед тематичних картин, що привернули увагу громадськості, слід назвати полотна А. Манастирського «Франко серед дітей рідного села», В. Любчика «Суд над Іваном Франком і його товаришами в 1878 році», І. Холоменюка «Відмова Франка від сповіді», І. Гуторова «Пробна лекція Івана Франка у Львівському університеті» та «Франко на селянському вічі в 1895 році», В. Соколова «Іван Франко читає студентам «Що робити?» М. Г. Чернишевського у своєму перекладі», К. Курило «Іван Франко серед бориславських нафтовиків» та інші. Як бачимо, автори вдаються до художнього відтворення як узагальнених подій у житті письменника, тобто у середовищі мас (дітей, нафтовиків, селян і т. п.), так і конкретних історичних фактів: судовий процес, пробна лекція тощо. До змалювання відомого етапу вислання І. Франка 1880 р. вдалися С. Борейко, В. Савін, В. Забашта. Тематичні сюжети з життя і діяльності І. Франка знаходимо у творчості багатьох українських графіків. Автори, які взялися за відображення Франкової теми, намагалися представити поета як громадського діяча, революціонера-демократа, котрий висловлював думи й сподівання трудового народу у боротьбі проти соціального й національного гніту. Слід, однак, відзначити поверховість, зовнішність зображення деяких живописних і графічних праць, присвячених діяльності Каменяра.

Окремої мови вартий пластичний образ І. Франка. Він значимий, створений фактично за останнє сорокаріччя зусиллями багатьох скульпторів, зокрема О. Коверка, Г. Пивоварова, І. Севери, Є. Дзиндри, В. Сколоздри, В. Бородая, М. Лисенка, Я. Чайки.

Особливої уваги заслуговують пам'ятники, художньо-меморіальні знаки й таблиці, що споруджені на честь І. Франка. Намагання прогресивної громадськості Західної України, коли тут панувало соціальне і національне поневолення, встановити скромні пам'ятники, як звичайно, зазнавали невдачі через протидії властей. Спромоглися, фактично, лише на надгробок Франкові на Личаківському цвинтарі (автор С. Литвиненко, 1933 р.). Лише в 1949 р. з'являються перші пам'ятники-погруддя, відкриті в рідному селі І. Франка (колишні Нагуєвичі) і на подвір'ї Літературно-меморіального музею І. Франка у Львові (автори відповідно Я. Чайка і

Г. Пивоваров). У 1956 р. встановлено пам'ятник І. Франкові в Києві (автори О. Білостоцький, А. Супрун), а в 1964 р.— у Львові (В. Борисенко, Е. Мисько, В. Одрехівський, Я. Чайка, А. Шуляр). Помітним словом у монументалістиці став пам'ятник І. Франкові у Дрогобичі (Е. Мисько, Я. Чайка, В. Одрехівський, 1966 р.), а також художньо-меморіальний комплекс на батьківщині поета, що об'єднує низку декоративно-пластичних робіт, в тому числі «Стежку Івана Франка», споруджену студентами Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва під керівництвом Л. Штеренштейн, С. Мигаля (1981—1986 рр.). Нині образ І. Франка увічнено в близько 100 різноманітних монументальних творах, що встановлені на території України та за її межами [2]. Вони яскраво свідчать про шанобливе ставлення наших сучасників до пам'яті великого поета-демократа і його спадщини.

Не все рівноцінне і високомистецьке в образотворчій франкіані. І це природно. Різні майстри за фаховим рівнем працювали над цією складною темою, кожний по-своєму бачив звичайного і водночас небуденного Каменяра; важливий штрих в його особистості зауважив М. Коцюбинський: «Тихий і непомітний, поки мовчить. А заговорить — і вас здивує, як та невисока фігура росте й росте перед вами, мов у казці» [3]. На ці якості Франкового характеру належить пильніше звернути увагу художникам, котрі беруться за змалювання образу Каменяра. Бо Франкова тема продовжує хвилювати митців, які знаходять у ній нові ідеї, сюжети, що сприяють пошукові досконаліших художніх цінностей, які збагачують духовний світ людини. Хочеться вірити, що кращі твори образотворчої франкіани ще попереду.

---

[2] Жовтень.— 1981.— № 8.— С. 124.
[3] Спогади про Івана Франка.— К., 1981.— С. 300.

М. І. ДЗУРАК (Українська РСР)

МЕМОРІАЛЬНІ МІСЦЯ ІВАНА ФРАНКА НА ГУЦУЛЬЩИНІ

На початку XX ст. село Криворівня стало своєрідними «Українськими Афінами», де відпочивали і працювали представники нашого красного письменства. Як відомо, впродовж літніх місяців 1900—1904, 1906—1907, 1909—1914 рр. у цьому мальовничому куточку Карпат над Чорним Черемошем відпочивав, писав свої безсмертні твори І. Франко. Свіжим карпатським колоритом віє від його поезій та оповідань. Тут його відвідували М. Коцюбинський, Ольга Кобилянська, Г. Хоткевич, В. Гнатюк, І. Труш, недалеко, в с. Буркут, Каменяр зустрічався з Лесею Українкою.

При самій дорозі з Косова на Жаб'є (тепер — Верховина) під розлогими гіллястими кленами до цього часу стоїть проста гуцульська хата різьб'яра Василя Якіб'юка, де, перебуваючи на Криворівні, жив І. Франко. У 1953 р. тут відкрито меморіальний музей письменника, встановлено пам'ятник великому сину українського народу (скульптор Я. Чайка, архітектор В. Сокальський).

В одній із кімнат музею відтворено інтер'єр початку століття, за словами тих, хто пам'ятав, у кого в пам'яті закарбувались часи Каменяра. Численні фотографії, копії архівних документів, спогади сучасників оповідають про перебування І. Франка на Гуцульщині, про його зустрічі з корифеями рідної культури.

Цікаві документи і матеріали зібрано про вшанування пам'яті письменника і вченого на Прикарпатті після возз'єднання багатостраждального краю в єдиній Українській державі. Вони розповідають про школи і вулиці, села і колгоспи, бібліотеки і клуби Івано-Франківщини, які носять ім'я Великого Каменяра. Тут представлено фотографії його пам'ятників, встановлених у Яблунові, Косові, Нижньому Березові, Верховині, Криворівні, зібрано ряд видань, що побачили світ на Прикарпатті, газетні статті, журнали, альманахи, брошури, які розповідають про перебування поета на Гуцульщині, про відзначення його пам'яті в наші дні.

Чимало місць Черемошанського краю нагадують про І. Франка. До наших днів, крім хати В. Якіб'юка, дійшли житла Олекси Волянського та Палія і Параски Харуків, де неодноразово бував письменник. Особливо цінною і унікальною є хата-гражда Харуків — рідкісна пам'ятка дерев'яного житлового будівництва. Залишаючись на своєму споконвічному місці, вона має величезні переваги над експонатами в музеях під відкритим небом, де пам'ятки народного будівництва штучно відірвані від рідного оточення. Про необхідність реставрації цих меморіальних франківських місць, збереження їх для нащадків йшла мова на сторінках письменницької газети «Літературна Україна» [1]. Відновлення гражди Харуків, будинку О. Волянського, розширення у цих приміщеннях діючого музею стане зразком гідного вшанування пам'яті великого сина нашого народу.

Донедавна в урочищі Кізій Камінь росла столітня ялиця, під якою любив відпочивати письменник, збирав коло себе гуцулів, говорив з ними, слухав їхню співучу мову. Багато учасників такого спілкування потім згадували, що І. Франко в розмовах передбачав, що зійде колись сонце над цією землею і мати пригорне своїх дітей вільною рукою. Ці місця навіяли натхнення у криворівнянки П. С. Плитки, що вилились в її пісні «У Франковому гаю»:

Я знову з весною, як знову з красою,
І мрію, й любуюсь ніжністю гірською.
Та й думу думаю, навіть нелегкую,
Наче ті дерева, що терпіли бурю.
Як добре сьогодні, коли в гаю мирно,
А в серці людському відчуття приємне...
Нехай вогні голубині, життєві обнови
З веснянінням будуть живі в лірици Франковій [2].

Образ Каменяра свято бережеться в народних легендах, переказах, коломийках та колоритних співанках гуцулів, які переходять з уст в уста, доповнюються, шліфуються. Щиросердністю сяють криворівнянські коломийки, які є найдорожчою згадкою жителів села про письменника. Ось деякі з них, записаних нами в селі Криворівні:

Сплету вінчик з барвіночку з синіми дзвінками,
Та й пам'ятник закосичу Франкові для слави.
Заспіваю співаночку простого звичаю,
По-гуцульськи усі слова та й повикладаю.
Давно сліди заросли гірською травою,
Куди ішов Іван Франко тихою ходою.
Але пам'ятка в народі буде вічно жити,
Як учив поет великий рідний край любити.

Не раз сонечко сходило на гори високі,
А поет з дітьми виходить по гриби в толоки.
Любив поет гірські плаї та й гуцульські діти,
Любив з ними у гурточку не раз посидіти.
Любив поет простий нарід, любив з ним бувати,
Говорити та й про долю людську записати.

Не раз серце говорило щирими думками,
Що засвітить ясне сонце над цими верхами.
Прийде час, що рідна мати вільною рукою
Всіх дітей пригорне щиро до серця з любов'ю.

---

[1] *Процев'ят Т.* Франкова гражда // Літ. Україна.— 1986.— 17 квіт.; *Арсенич П.* Освячене його ім'ям // Літ. Україна.— 1986.— 8 трав.

[2] Архівні матеріали Літературно-меморіального музею І. Франка в Криворівні.

Стоїть хатка закитчена та й думку думає,
Та й в тій хаті гуцульській муза пробуває.
А в тій хаті дух незламний з каменю твердого,
Що витесав Іван Франко для народу свого.
Я син твій, народе рідний, навіки з тобою.
Своє серце залишаю та й пісні з душою.
Стоїть хатка закитчена, в ній Франкова сила.
Не одна тут людиночка з світу побувала [3].

З кожним роком все більше і більше відвідувачів зустрічає музей. Тут бувають гості з різних кінців нашої країни, з закордону. Приїжджають видатні вчені і письменники, художники і артисти, робітники і селяни, представники усіх професій, сини і дочки багатьох націй і народностей. На багатьох мовах світу зроблено записи у книзі відгуків музею.

Російські письменники С. Сартаков, В. Закруткін, перебуваючи тут, записали: «В ряде великих имен, на которых складывалось мое творческое, литературное мировоззрение, всегда занимал особое место и Иван Франко. И я счастлив сейчас тем, что побывал в одном из заветных мест, любимых Иваном Яковлевичем. Когда оглядываешь эти прекрасные горы и долины, еще лучше понимаешь душу поэта, патриота и свободолюбца».

«Мы склоняем головы перед Иваном Франко, великим художником, чьи немеркнущие творения давно перешагнули границы государств, учат и всегда будут учить людей правде, человечности, всему доброму и светлому» [4].

А прогресивний канадський громадський діяч, журналіст та письменник Петро Кравчук залишив такий запис: «У кожного щирого канадського українця є бажання відвідати Криворівню на Гуцульщині, в якій часто жили і перебували видатні діячі української культури Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Володимир Гнатюк, Гнат Хоткевич і інші. Я щасливий, що мав честь побувати з своєю сім'єю в хаті, поріг якої переступали велетні нашої літератури. Бережіть це святе місце. Хай вам щастить доля» [5].

Після відвідин музею у 1965 р. Олесь Гончар записав такі слова: «Зачаровані Криворівнею, вітаємо цю землю, цю красу Карпат, що мов би зберегла на собі погляд кращих синів і дочок нашого народу» [6].

Та не лише музей у селі Криворівні є пам'ятником безсмертному Каменяреві. Все нове, що народилося в колись глухому гуцульському селі, увіковічнює пам'ять борця за народну долю.

---

[3] Там же.
[4] Книга відгуків музею І. Франка в Криворівні.
[5] Там же.
[6] Там же.

Обговорення

Обсуждение

Discussion

Discussion

А. БІЛЕЦЬКИЙ (Канада)

Період посиленої еміграції українських трударів із земель Західної України до Канади між 1890 і 1914 роками збігається з періодом бурхливої літературної і громадської діяльності І. Франка. Серед присутніх на його виступах, зокрема передвиборних, бували сотні, якщо не тисячі тих, які пізніше, гнані безземеллям, безробіттям і нужденним життям, в пошуках кращої долі виїхали до Канади. Виїжджаючи з рідних земель, ці люди, переважно сільська біднота, крім необхідних особистих речей, брали з собою «Кобзаря» Т. Шевченка, збірки оповідань та поезій І. Франка. Напочатку їхнього емігрантського життя в Канаді, закинені у далеких преріях, на лісових роботах, у залізничних бригадах, у копальнях вугілля, осамітнені, вони знаходили у цих книжечках розраду і духовний відпочинок, що рятувало їх від розпачу та моральної травми, а то й загибелі. При першій нагоді, налагодивши сяк-так своє особисте життя, ці трудівники, часто малописьменні і малоосвічені, але свідомі спадкоємці високої культури і бурхливої історії свого народу, організовували свої культурно-освітні клуби і товариства, влаштовували культурно-громадське життя у тих громадах, де вони врешті опинилися. З часом у них виникають свої газети та видавничі спілки, з'являються канадські передруки оповідань та віршів І. Франка. Часто-густо свої клуби та товариства вони називали іменами Шевченка, Франка та інших діячів культури України. Особливу роль у виникненні культурно-освітніх клубів та товариств прогресивного напрямку відіграли статті та оповідання І. Франка, зокрема «Борислав сміється», збірка поезій «З вершин і низин», драма «Украдене щастя», розвідка «Що таке поступ?» та інші. Вони давали заохоту до життя, допомагали переборювати труднощі, закликали до боротьби з несправедливістю, з безправним визиском трудящих, за краще, щасливіше життя. У першій канадській українськомовній газеті «Канадійський фермер» (1903), прогресивних часописах «Червоний прапор» (1907), «Робочий народ» (1909), «Український голос» (1910), а пізніше і в іншій періодиці друкувалися твори І. Франка, в яких був заклик до трудящих: «Твердо в бою стояти, не лякатися, що впав перший ряд».

Праць про канадську франкіану поки що небагато. Ольга Войценко у «Матеріалах до франкіани в Канаді», що вийшли у

Вінніпезі в 1957 р., подає в основному твори, що надруковані в націоналістичній газеті «Український голос», а Петро Кравчук у своїй розвідці «Іван Франко серед канадських українців», що вийшла в Торонто 1966 р., лише коротко розказав про вплив Каменяра на український прогресивний рух, більше схарактеризувавши вшанування його пам'яті прогресивною громадськістю. П. Кравчук опублікував також бібліографію публікацій творів І. Франка і розвідок про нього в канадській прогресивній пресі [1]. Мабуть, доведеться новоорганізованому «Канадському товариству дослідження українського робітничого руху» зайнятися цією справою і до наступних Франкових річниць видати наукову працю про канадську франкіану.

Ще за життя І. Франка його друковані твори мали великий вплив на формування культурного життя українців Канади, і особливо — на формування соціалістичного напрямку в українській канадській громаді. З нагоди відзначення 40-річчя творчості І. Франка в 1913 р. у Канаді були проведені зібрання, концерт, на яких після доповідей про діяльність Каменяра проводились збори коштів на допомогу письменникові. Такі зібрання відбулися не тільки у Вінніпезі, який в той час був центром культурного і громадського життя українців Канади, але і в інших місцевостях. Ці зібрання і проведені збори коштів були виявами солідарності і пошани до творчості і діяльності І. Франка.

З болем зустріли канадські українці звістку про передчасну смерть їхнього улюбленого письменника в 1916 р. Це були важкі часи для української трудової еміграції в Канаді, тому що більшість поселенців були з загарбаних Австрією українських земель, а Канада перебувала у стані війни з Австро-Угорщиною. Людей з австрійськими паспортами вважали за ворожих чужинців. Прогресивні організації, їхня преса були закриті, а їх провідники були запроторені або в концентраційні табори, або жили нелегально чи напівлегально в різних частинах Канади. Некрологи про І. Франка появилися тільки в існуючих націоналістичних виданнях, з обмеженими оцінками його діяльності та спадщини. Формально були навіть організовані молебні та панахиди за спасіння душі І. Франка. Проте громадські віча у провінційних центрах, де проживали українці, були масовими. Іменем І. Франка називали клуби і товариства, вшановуючи цим пам'ять Великого Каменяра. Неповні підрахунки свідчать, що на сьогодні біля 50 відділень різних читалень і товариств носять ім'я І. Франка. Але аж після закінчення світової війни у 1918 р., коли засновано прогресивне об'єднання «Товариство Український Робітничо-Фермерський дім», почала виходити газета «Українські робітничі вісті», вшанування пам'яті І. Франка, правильна оцінка його творчості дістали належне місце серед української громадськості Канади. З того часу майже кожного року організовувалися святкові концерти на честь Великого Каменяра. У 1956 р. до 100-річчя від дня його

[1] Іван Франко. Статті і матеріали.— 1960.— Зб. 8; 1962.— Зб. 9.

народження у Вінніпезі відбувся Всеканадський фестиваль української пісні, музики і танців, яким одночасно відзначено 65-річчя прибуття перших поселенців-українців до Канади. У той же час, 7 липня 1956 р., відкрито у Вінніпезі меморіальний музей І. Франка — перший і єдиний на американському континенті, присвячений його пам'яті, відкрито перший і єдиний поки що на канадській землі пам'ятник Каменяреві.

Хоч за життя І. Франко не був у Канаді, але він знав цю країну, що засвідчує, зокрема, його листування. Сьогодні на одній з головних вулиць канадського міста Вінніпега височить великий модерний семиповерховий будинок, названий іменем Каменяра. Він так і називається: «Дім І. Франка». Його знають всі громадяни 150-тисячного Вінніпега, з яким Львів є порідненим містом. На 4-метровому бетонному п'єдесталі перед цим будинком височить величезне погруддя І. Франка, увічнюючи на канадській землі славне ім'я борця за щасливе мирне життя, провісника дружби між усіма народами світу. У цьому будинку тепер розміщені згаданий уже музей І. Франка і бібліотека його імені, що налічує більше 15 тис. томів. Цей меморіал пам'яті І. Франка збудований «Робітничим задопомоговим товариством», яке я маю честь очолювати, за активною участю «Товариства об'єднаних українських канадців», друзів та читачів газети «Життя і слово», журналу «Ukrainian Canadian» («Український канадець»). Неоціненну допомогу надали нам товариство «Україна» з Києва і музей І. Франка у Львові.

У жовтні 1986 р. в університетах Вінніпега, Саскатона, Едмонтона, Торонто і Оттави на громадських зібраннях з доповідями про творчість І. Франка і значення його у світовій літературі виступлять запрошені нами франкознавці: професор Григорій Вервес і Марія Оркуш — керівник музею І. Франка у його рідному селі Нагуєвичах.

Українська громадськість Канади вшановує І. Франка не тільки як геніального письменника, але й як визначного вченого, літературознавця, філософа, талановитого драматурга, перекладача на українську мову творів світових письменників, борця за світле майбутнє людства.

І. А. КУДИН (Українська РСР)

У низці виступів і повідомлень нашого симпозіуму йшлося про всенародне вшанування пам'яті Великого Каменяра. Було наведено значний фактичний матеріал, хоч його, розуміється, не вичерпано. Оскільки далеко не всі факти зафіксовані в архівах, необхідно проводити також запис спогадів учасників Франкових ювілеїв, громадських діячів, які організували концерти, проклали шлях франківській драматургії на самодіяльну сцену.

Хочу підкреслити, що на всіх етапах вшанування Франка служило не тільки популяризації спадщини письменника, але мало й

самостійне громадсько-політичне значення. В умовах цісарської Австрії та буржуазно-поміщицької Польщі Франкові свята були, по суті, політичними маніфестаціями пригнобленого, але не скореного українського народу. Це особливо проявилося при святкуванні у Львові 25- і 40-річних ювілеїв творчої праці І. Франка. До цих дат було надруковано ряд видань, які фактично започаткували наукове франкознавство. Виступаючи на ювілейному святі у Львові 28 жовтня 1898 р., В. Гнатюк сказав: «Таким чоловіком ми повинні справедливо гордитися; таким чоловіком гордилась би й кожда, навіть найкультурніша нація. Тому можемо ми весело глядіти на нашу будучину, бо нація, що видає таких людей, має її перед собою» [1].

Знаменним є і той факт, що перший пам'ятник І. Франкові був встановлений ще за його життя. Як повідомляла львівська газета «Неділя», 30 червня 1912 р. група молоді, серед яких були представники молоді із Наддніпрянської України, зібралася на скелях в Уричі, де урочисто відкрили пам'ятну таблицю, на якій художник О. Майданюк викарбував такі слова: «Вставайте, кайдани порвіте! Т. Шевченко, М. Шашкевич, І. Франко. 30.VI.1912» [2].

Пам'ятний напис, що був висічений на скелях поблизу с. Урич Сколівського району, на яких донині зберігаються залишки давньоруської оборонної фортеці X—XIV ст., не дійшов до наших днів.

Вшанування пам'яті І. Франка почалося відразу після його смерті: день 28 травня став днем пам'яті з першої річниці його смерті. В умовах окупаційного режиму буржуазної Польщі вшанування поета проходило під знаком згуртування революційних сил у гострій політичній боротьбі.

На зібрані серед населення кошти у 1933 р. було встановлено сучасний надгробний пам'ятник І. Франку на Личаківському кладовищі у Львові, автором якого був скульптор Сергій Литвиненко.

Широке увічнення пам'яті Івана Франка починається із встановленням Радянської влади на західноукраїнських землях. У Львові ім'я поета присвоєно державному університетові, академічному театрові опери та балету, його ім'ям названо вулиці, школи, установи культури в містах і селах області.

Рада Народних Комісарів Української РСР і Центральний Комітет Комуністичної партії України у вересні 1945 р. постановили спорудити у Львові пам'ятники Т. Г. Шевченку та І. Я. Франку [3].

Монументальний пам'ятник Каменяреві у Львові урочисто відкрито в 1964 р. у парку перед університетом, що носить його ім'я. Автори пам'ятника — скульптори В. Борисенко, Е. Мисько, В. Одрехівський, Я. Чайка, архітектор А. Шуляр. У 1966 р. в Дрогобичі біля Будинку культури встановлено пам'ятник І. Франкові

[1] ЛНВ.— 1898.— Т. 4.— Кн. 11.— С. 119.
[2] Неділя.— 1912.— 21 липня.— С. 16.
[3] Іван Франко. Документи і матеріали, 1856—1965.— С. 411.

роботи скульпторів Е. Миська, Я. Чайки, В. Одрехівського, архітекторів Я. Новаківського, А. Консулова.

З нагоди 125-річчя від дня народження І. Франка у його рідному селі відновлено садибу батьків та створено художній меморіальний комплекс «Стежка Івана Франка». У 1986 р. збудовано нове приміщення музею письменника і створено скульптурну композицію «Іван Франко і світова література». Автори проекту — скульптори Е. Мисько та Й. Садовський.

Свою частку в увічнення пам'яті Каменяра внесла і Львівська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Заходами і на кошти Товариства було встановлено нові високомистецькі художні меморіальні таблиці. Чавунна таблиця була встановлена у 1972 р. на місці першого ув'язнення поета у Львові, вул. Ватутіна, 1—3. Її автор — скульптор А. Галян. На будинку старого корпусу університету, вул. Щербакова, 4, у 1976 р. встановлена таблиця роботи скульптора Е. Миська.

З нагоди 100-річчя перекладу І. Франком на українську мову розділів «Капіталу» К. Маркса у Львові 1878 р. на вул. Каменярів встановлено таблицю роботи скульптора Миколи Посікіри. Будинок колишньої гімназії у Дрогобичі, де у 1867—1875 рр. навчався І. Франко, відзначено у 1979 р. бронзовою художньою меморіальною таблицею роботи скульптора Любомира Яремчука. У 1981 р. встановлено таблиці на будинку № 1 на площі Вічевій (скульптор Дмитро Крвавич) і на будинку № 26 на вул. Радянській (скульптор Теодозія Бриж).

Бронзову текстову таблицю встановлено в 1984 р. на приміщенні школи села Корчин Сколівського району, де І. Франко виступав перед жителями.

Під час роботи міжнародного симпозіуму «Іван Франко і світова культура» у Львові 13 вересня 1986 р. відкрито меморіальну таблицю роботи скульптора Петра Мазура. Сьогодні на Львівщині пам'ять Великого Каменяра увічнюють 36 пам'ятників, пам'ятних знаків, художніх меморіальних таблиць.

Наш симпозіум став подією великого культурного та громадсько-політичного значення. Адже це вперше зібрався такий міжнародний форум, присвячений Каменяреві. У зв'язку з цим необхідно подбати про опублікування не лише текстів доповідей і повідомлень, але й ілюстрованої хроніки подій симпозіуму. Така хроніка стане цінним джерелом для майбутніх дослідників світового резонансу творчості Каменяра.

Є. А. ГРИНІВ (Українська РСР)

Ми маємо на меті торкнутися питання про причетність І. Франка до ідейних течій тільки у контексті тієї дискусії, яку нав'язують теоретики сучасних протестантських і неопротестантських течій.

Так, ідеолог євангелізму І. Дзейківський стверджує: «Ми, євангельські християни, що берем початок від Христа, апостола Павла, Андрія Первозванного, Кирила й Мефодія, Володимира — хрестителя Русі, Андрія Печерського, Франциска Скорини, К. Острозького, Г. Сковороди, біблейського поета Т. Шевченка, перекладачів євангелія П. Куліша й М. Костомарова, від євангелика М. Драгоманова і до основоположника найновішого протестантизму на Україні І. Франка»[1]. Що дає підстави провідним ідеологам сучасного протестантизму і неопротестантизму, представникам так званого слов'янського відгалуження, які отаборилися у США, Канаді, Західній Європі, стверджувати причетність Франка до витоків євангельського руху на Україні?[2]. Відповідь на дане питання відшукати неважко, якщо звернутися до опублікованих протестантськими видавництвами на Заході творів поета й мислителя. В одних випадках редактори вдаються до перекручення текстів, а в інших — механічно підтасовують окремі твори під відповідні рубрики, заявляючи при цьому про їх уявний зв'язок з протестантизмом. Зупинимося коротко на конкретних прикладах.

Так, у 1954 р. видавництво «Дорогою правди» в Торонто опублікувало збірник так званої християнської поезії для «євангельсько-баптистського братства», який починався віршем І. Франка «Не забудь... не забудь...». Однак здійснені редактором купюри насилу дозволяють упізнати текст самого автора. Інший проповідник протестантизму Г. Домашовець, пишучи про світогляд І. Франка в часописі євангелістів «Віра й наука», твердив, що «Франко розумів правдиву християнську святість, яка повчає нас жити межи людьми... після його (бога) вказівок, а не людської, часами лишньої видумки»[3].

Баптистські лідери відносять до свого фонду, звичайно ж з подібними переробками, такі вірші революційного демократа, як «Христос і хрест», «Сікстинська мадонна», поему «Мойсей», «Смерть Каїна», «Похорон» та ін. При цьому В. Кузів, наприклад, у своїх писаннях намагається інтерпретувати антикатолицькі тенденції Франка як протестантські, бо сектанти так само звертають увагу на «шкідливість католицизму не тільки для слов'ян, але й для всіх народів»[4]. Інші протестантські автори намагаються препарувати окремі уривки з художніх, а також суспільно-філософських творів мислителя, прагнучи при цьому, з одного боку, вивести генеалогію євангелізму на Україні з найдавніших часів до наших днів, а з другого — представити І. Франка

[1] *Дзейківський І.* Раннє християнство і сучасний євангельський рух // Власовський І. Сучасний український євангельський рух.— Крем'янець, 1936.— С. 5—6.

[2] Див.: *Вейс Г.* Історія протестантського руху.— Париж, 1938.— С. 19; *Джеймс Х. Е.* Славяне и протестантизм.— Нью-Йорк, 1938.— С. 48; *Остапчук В.* Збірка християнської поезії. Дорогою правди.— Торонто, 1954.— С. 3; *Шкребтій І.* Схід чи Захід.— Нью-Йорк, 1972.— С. 7; та ін.

[3] *Домашовець Г.* Віра й наука.— № 3—4.— Честер, ст. 29.

[4] *Кузів В.* Твій гріх тебе найде.— Брюссель, 1969.— С. 14.

як мислителя пацифістського й поета космополітичного, такого, що не має нічого національного. Зокрема один з ідеологів протестантизму пише: «Як Христос пожертвував собою в ім'я усього людства, так і Франко був мислителем космополітичним і готовим любити й боротися за духовне звільнення всіх людей» [5].

Насправді І. Франко з властивою йому увагою поставився до вивчення протестантського руху на Україні в чисто релігієзнавчому плані як до суспільного явища, в той же час ні в якій мірі не перестаючи бути поетом, мислителем, громадським діячем національним. У часописі «Живая старина» він, зокрема, звернув увагу на дослідницький матеріал Ясевич-Бородаєвської «Сектантство в Київській губернії», де автор описує побут, особливості культур віруючих, підкреслюючи словесний матеріал соціологічними дослідженнями. Однак Ясевич-Бородаєвська перебільшувала демократичні тенденції в сектантстві. В анотаційній статті «Баптисти й мальованці в Київській губернії» Каменяр звертає увагу на недостатнє вивчення суспільно-політичних суперечностей і негативних тенденцій у баптистській практиці [6].

І. Франко підкреслює, що протестантські організації відірвані від насущних проблем народу, у результаті чого ці релігійні течії він вважає нежиттєвими, позбавленими перспективи. Як негативне явище І. Франко розглядав нездорову емоційність, властиву сектантським громадам, що доводить віруючих до екзальтації і фанатизму. Мислитель критикує спрощений і примітивний погляд сектантів на розв'язання соціальних проблем. У зв'язку з цим він стверджував: «Тільки ті хапаються за небо, котрі не хочуть розуміти правду на землі» [7].

Ще при житті І. Франко не демонстрував взірця терпимості, толерантності як по відношенню до чужих йому ідейних течій, так і до окремих осіб, що представляли реакційні кола. Своє філософське кредо він синтезував на основі теоретичних постулатів позитивізму, реалістичної філософії, природничонаукового матеріалізму, відкидаючи в тих школах те, що не імпонувало його усвідомленій потребі бути виразником соціальних і національних сподівань свого народу. Він критикував агностицизм, протиставляв християнсько-баптистській ортодоксії, фанатичному сектантському богомольству вільнодумство й революційний дух.

В. Л. МИКИТАСЬ (Українська РСР)

Є одне дуже делікатне питання — І. Франко і марксизм. Адже ми всі знаємо ще з середньої школи і з університету, що Франко і Леся Українка близько підійшли до марксизму і, даруйте, зупинились. Чи не потребує це питання глибокого дослідження з позицій нашого часу з урахуванням розуміння марксистів XIX — початку XX століть і марксистів нашого часу?

Адже І. Франко знав прекрасно К. Маркса, і не тільки його перекладав. І. Франко розумів, що̀ перекладати, він перший в тогочасній літературі не тільки ввів образ пролетаря, а в своєму бориславському циклі показав організуючу силу пролетаріату на початку XX ст. Хто ще в світовій літературі це зробив? Це стосується і Лесі Українки.

Ми говоримо, що Іван Франко і Леся Українка підійшли близько до марксизму і зупинились. Але ж Леся Українка і Франко популяризували ідеї соціалізму на Україні, були ініціаторами перекладу «Маніфесту Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса. Стаття Лесі Українки «Хто з чого жиє?», ви знаєте, починається і закінчується гаслом: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Як і Франко, Леся Українка проштудіювала (у свої молоді літа) «Капітал» К. Маркса німецькою мовою. Хто з нас, марксистів, так проштудіював «Капітал» українською або російською мовами?

[5] *Райс Д.* В защиту истины.— Брюссель, 1949.— С. 7.
[6] *Франко І.* Баптисти і мальованці Київської губернії // ЛНВ.— 1902.— № 7.— Т. 19.— С. 156.
[7] Там же.— С. 156.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ЗНТШ — Записки наукового товариства ім. Шевченка
ЛНБ — Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР
ЛНВ — Літературно-науковий вісник
ІЛ — Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР
ІМ — Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР
ІМФЕ — Інститут мистецтвознавства, фольклору і етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР
РЕІУ — Радянська Енциклопедія історії України
УРЕ — Українська Радянська Енциклопедія
УРЕС — Український Радянський Енциклопедичний Словник
ЦДІАЛ — Центральний Державний історичний архів УРСР у Львові
ЦДІАК — Центральний Державний історичний архів УРСР у Києві
ЦНБ — Центральна наукова бібліотека АН УРСР

ЗМІСТ

Від редколегії 5
От редколлегии 8
From Editorial Board 11
Du Conseil de rédaction 14

Лукінов І. І. (УРСР) Вступне слово при відкритті симпозіуму 17
Орлик М. А. (УРСР) Вітання Ради Міністрів УРСР учасникам міжнародного симпозіуму «Іван Франко і світова культура» 21
Лукинов И. И. (УССР) Приветствие от Президиума АН СССР и Президиума АН УССР 23
Maunick E. (UNESCO) Félicitations aux participants du Symposium «Ivan Franko» 25
Мушкетик Ю. М. (УРСР) Той світлий вогонь 27
Федосеев П. Н. (СССР) Творческое наследие Ивана Франко 29
Новиченко Л. М. (УРСР) Іван Франко — письменник 43
Wytrzens G. (Österreich) Zum literarischen Schaffen Frankos in deutscher Sprache 51
Maunick E. (UNESCO) Allocution à la séance du clôture 60

ІВАН ФРАНКО І СВІТОВИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОЦЕС КІНЦЯ XIX—XX ст.
ИВАН ФРАНКО И МИРОВОЙ КУЛЬТУРНЫЙ ПРОЦЕСС КОНЦА XIX—XX вв.
IVAN FRANKO AND THE PROCESS OF WORLD CULTURE OF THE LATE 19TH—20TH cc.
IVAN FRANKO ET LE PROCESSUS CULTUREL MONDIAL DE LA FIN DU XIXe ET DU XXe SIÈCLE

Вервес Г. Д. (УРСР) Іван Франко, слов'янські культури і сучасний світ 64
Міщенко Л. І., Панько Т. І., Чугайов В. П. (УРСР) Радянське франкознавство. Деякі підсумки і перспективи розвитку 71
Кирилюк Є. П., Погребенник Ф. П. (УРСР) Основні засади підготовки «Франківської енциклопедії» 76
Ощипко І. Й. (УРСР) Про укладанння словника мови поетичних творів Івана Франка 81
Трущенко Е. Ф. (СССР) Литературоведческая франкиана в современном мировом контексте 84
Гебнер Р. (НДР) Іван Франко в дзеркалі української радянської літературної критики 20-х років 87
Ісаєвич Я. Д. (УРСР) Проблеми спадкоємності і синтезу культур у спадщині Івана Франка 92
Кормилов С. И. (СССР) Поэзия Ивана Франко и русская литература XIX — начала XX вв. (философские аспекты) 97
Крутикова Н. Е. (УССР) Иван Франко и русский роман его времени . . 102
Кобржицька Т. В. (БРСР) Іван Франко і білоруська критика початку XX ст. 108
Kuplowski M. (PRL) Iwan Franko a literatura polska 111
Баканидзе О. А. (СССР) Восприятие творчества Ивана Франко в грузинской литературе 117
Амирян С. Г. (СССР) Поэма Ивана Франко «Мойсей» и некоторые вопросы творчества А. Исаакяна 120
Кочубей Ю. М. (УРСР) Іван Франко і літератури народів Близького та Середнього Сходу 124
Якубець М. (ПНР) Із спостережень над мовою та стилем творів Івана Франка, писаних польською мовою 129
Грабович Г. (США) Іван Франко і Адам Міцкевич 135
Горський В. С. (УРСР) Внесок Івана Франка у розвиток українсько-болгарських ідейних зв'язків кінця XIX — початку XX ст. 142

Роман М. (ЧССР) Іван Франко і словацька література 146
Житник В. К. (УРСР) Іван Франко і «Чеська модерна» 151
Шевчук В. І. (УРСР) Іван Франко в оцінках чеської критики кінця XIX—початку XX ст. 155
Kasper M. (NDR) Iwan Franko, słowjanske kultury a dzensniši swět . . 158
Konstantinović Z. (Osterreich) Ivan Franko und das österreichische kulturelle und literarische Leben am Ausgang des 19. Jahrhunderts 160
Васовчик В. Ю. (УССР) Иван Франко и венгерская литература XIX—начала XX вв. 164
Захара І. С., Паславский І. В. (УРСР) Філософський зміст історико-культурних епох у трактуванні Івана Франка 168
Пустова Ф. Д. (УРСР) Іван Франко про нову українську літературу . . 172
Лісовий І. А. (УРСР) Іван Франко і антична культурна спадщина . . 174
Пахльовська О. Є.-Я. (УРСР) Культура середньовіччя та раннього італійського Відродження в інтерпретації Івана Франнка 179
Федченко П. М. (УРСР) Іван Франко про художній прогрес 183
Гром'як Р. Т. (УРСР) Внесок Івана Франка в розвиток естетики художньої творчості 188
Журавська І. Ю. (УРСР) Світові образи в інтерпретації Івана Франка 192
Кузнецов Ю. Б. (УРСР) До питання про поетику прози Івана Франка . . 196
Комаринець Т. І. (УРСР) Концепція романтизму в літературознавчих працях Івана Франка 199
Горинь В. І. (УРСР) Проблеми естетики романтизму в інтерпретації Івана Франка 202
Ласло-Куцюк М. (СРР) Романтична модель і її філософське осмислення в поетичній творчості Івана Франка 207
Павличко С. Д. (УРСР) Філософські поеми Івана Франка «Смерть Каїна», «Похорон», «Мойсей» і європейський романтизм 214
Скупейко Л. І. (УРСР) Проблема реалізму в естетиці Івана Франка . . 219
Стебун І. І. (УРСР) Проблема «Романтизм і реалізм» в естетичній концепції Івана Франка 223
Гундорова Т. І. (УРСР) Становлення творчого методу Івана Франка і синтез західноєвропейської і російської художніх традицій . . . 226
Денисова Т. Н. (УССР) Иван Франко и натурализм 229
Збыровски З. (ПНР) Жанровые особенности поэм Ивана Франко . . . 232
Бондар М. П. (УРСР) Поезія Івана Франка і розвиток художніх форм у європейській поезії кінця XIX ст. 237
Чамата Н. П. (УРСР) Ліричний цикл у поезії Івана Франка 240
Міщук Р. С. (УРСР) Повість Івана Франка як результат взаємодії національної і європейської літературних традицій 244
Сеник Л. Т. (УРСР) Новаторство повістей і романів Івана Франка у контексті європейського роману 248
Нахлік Є. К. (УРСР) Загальноєвропейські ідейно-художні витоки і новаторство повісті Івана Франка «Захар Беркут» 252
Ільницький М. М. (УРСР) Повість «Перехресні стежки» і проблема художнього новаторства Івана Франка 256
Денисюк І. О. (УРСР) Новаторство новелістики Івана Франка в контексті світової літератури 260
Гнатюк М. І. (УРСР) Традиції Івана Франка в публіцистичній та літературно-критичній творчості сучасних українських письменників . . . 264
Ковалів Ю. І. (УРСР) До питання про традиції Івана Франка в українській радянській поезії 268
Гон М. Я. (УССР) Творчество Ивана Франко и становление социалистического реализма в восточнославянских литературах 271

ОБГОВОРЕННЯ. ОБСУЖДЕНИЕ. DISCUSSION. DISCUSSION.

Шалата М. Й. (УРСР), *Кононенко П. П.* (УРСР), *Якубець М.* (ПНР), *Федченко П. М.* (УРСР), *Цыбенко Е З.* (СССР), *Кацнельсон Д. Б.* (УССР), *Корчинський Б. Т.* (УРСР), *Гундорова Т. І.* (УРСР), *Грабович Г.* (США), *Іванова Р. П.* (УРСР), *Пронишин О. С.* (УРСР), *Мороз М. О.* (УРСР) 273

ІВАН ФРАНКО І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX — ПОЧАТКУ XX ст.

ИВАН ФРАНКО И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX — НАЧАЛА XX вв.

IVAN FRANKO AND THE SOCIO-POLITICAL SITUATION IN SLAVONIC COUNTRIES IN THE SECOND HALF OF THE 19TH — EARLY 20TH cc.

IVAN FRANKO ET LA SITUATION SOCIALE ET POLITIQUE DANS LES PAYS SLAVES DE LA SECONDE MOITIÉ DU XIXe SIÈCLE ET AU DÉBUT DE XXe SIÈCLE.

Брик М. В. (УРСР) Суспільний ідеал Івана Франка та сучасність . . . 286
Дьяков В. А. (СССР) Идейно-политические позиции Ивана Франко в контексте революционно-демократических движений его эпохи . . . 289
Пашук А. І. (УРСР) Світогляд І. Франка у контексті світової філософської думки другої половини XIX — початку XX ст. 294
Нечипорук А. Т. (УРСР) Іван Франко про мораль і сучасну йому етичну думку 300
Долішній М. І., Злуцко С. М. (УРСР) Іван Франко і світова економічна думка 303
Сарбей В. Г. (УРСР) До питання про зв'язки Івана Франка з революційною соціал-демократією Росії 309
Макарчук С. А. (УССР) Иван Франко — революционер, борец против политической и социальной реакции 315
Скакун О. Ф. (УССР) Марксизм и правовые взгляды Ивана Франко . . 321
Гольберг М. Я. (УССР) Иван Франко и идея революционного союза славянских народов 325
Демченко М. В. (УРСР) Іван Франко — перекладач «Капіталу» К. Маркса 329
Сохань П. С. (УССР) Иван Франко и революционно-демократическое движение в южно-славянских странах 331
Нидерхаузер (ВНР) Общественно-политическая ситуация в славянских странах во второй половине XIX — начале XX вв. 337
Грицак Я. Й., Трусевич С. М. (УРСР) Іван Франко і робітничий рух у Східній Галичині у 70—80-х роках XIX ст. 343
Кравець М. М. (УРСР) Іван Франко й селянський рух у Східній Галичині в другій половині XIX — на початку XX ст. 348
Рибак О. З. (УРСР) Іван Франко і проблеми жіночого руху в Австро-Угорщині 354
Юкас М. (Канада) Ідеї Івана Франка серед української трудової еміграції в Канаді 357
Ковач Ф. (ЧССР) Творчість Івана Франка серед українців Чехословаччини 361
Барич Е. (СФРЮ) Иван Франко и югославянски Руснаци 363
Мельник Л. Г. (УССР) Иван Франко об общности происхождения и исторических корнях единства русского и украинского народов . . . 370
Грабовецький Б. В., Задорожний В. Є. (УРСР) Іван Франко — поборник єднання українського і російського народів 372
Дудко В. І. (СРСР) Листування Івана Франка у контексті російсько-українських літературних взаємозв'язків кінця XIX — початку XX ст. . . 374
Аксенова Е. П. (СССР) Галиция и Иван Франко в оценке русской демократической печати конца XIX в. 377
Горяинов А. Н. (СССР) Научное и публицистическое творчество Ивана Франко в русской библиографии славяноведения конца XIX — начала XX вв. 381
Вальо М. А. (УРСР) Іван Франко у бібліографії зарубіжних слов'ян . . 385
Стэльмах Дз. У. (БССР) Іван Франко і беларускі тэатр 388
Лаурушас Ю. (СССР) Восприятие творчества Ивана Франко в Литве . . 391
Остапик І. Д. (УРСР) До питання: Іван Франко і Литва 396
Kirchner P. (DDR) Zur Frage der Annäherung Ivan Frankos an die Österreichische Sozialdemokratie im Jahre 1898 401

Полєк В. Т. (УРСР) Іван Франко і чеське прогресивне студентство . . 409
Лісовий П. М. (УРСР) Іван Франко й Угорщина 412
Божук Г. В., Пальок В. В. (УРСР) Іван Франко в боротьбі за свободу народів Угорщини 414
Цігенгайст Г. (НДР) Іван Франко і традиції німецько-слов'янського культурного взаєморозуміння 417
Павленко Г. В. (УССР) Роль Ивана Франко в славяно-германских культурных и революционных связях 420
Бендзар Б. П. (УССР) Интернационализм произведений Ивана Франко на немецком языке 423
Грицюта М. С. (УРСР) Проблема демократичного героя у світлі історико-культурної концепції Івана Франка 425
Гербильский Г. Ю. (УССР) Иван Франко о русских революционных демократах 40 — 60 гг. XIX в. 428
Чорний В. П., Полещук Т. С. (УССР) Болгарское национально-освободительное движение в оценке Ивана Франко 432
Стеблій Ф. І. (УРСР) Іван Франко про визвольні рухи в Європі кінця XVIII — середини XIX ст. 435
Мицик Ю. А. (УРСР) Іван Франко як історик визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. 439
Грабовецький В. В. (УРСР) Іван Франко про карпатських опришків і балканських гайдуків 442
Дмитриев М. В. (СССР) Идеологическая борьба в украинской общественной мысли конца XVI — первой половины XVII вв. в оценке Ивана Франко 445
Нечиталюк М. Ф. (УРСР) Ідеологічна функція публіцистики Івана Франка в українській революційно-демократичній пресі XIX — початку XX ст. 450
Зимомря М. І. (УРСР) До питання про роль Івана Франка-журналіста в контексті міжнародних культурних зв'язків в кінці XIX — на початку XX ст. 455
Віснєвська Е. (ПНР) Співробітництво Івана Франка з «Правдою» Олександра Свентоховського 458
Кацнельсон Д. Б. (УССР) Участие Ивана Франко в польском еженедельнике «Tydzień» 463
Парубій В. І. (УРСР) Іван Франко-журналіст і визвольна боротьба народів Австро-Угорщини 467
Чорна Н. І. (УРСР) Іван Франко — редактор «Світу» (1881—1882) (До питання про творчу еволюцію письменника) 472
Радванская Н. А. (УССР) Журнал «Житє і слово» как выражение интернационалистских основ редакторско-публицистической деятельности Ивана Франко 475
Яковенко В. М. (УССР) Отстаивание Иваном Франко передовых взглядов на литературу и искусство на страницах журнала «Зоря» 478
Якимович Б. З. (УРСР) Книговидавнича діяльність Івана Франка та її роль у революційно-демократичній пропаганді на Україні і в Польщі в кінці XIX ст. 480
Галенко І. Г. (УРСР) Іван Франко і Львівський університет 485
Кожолянко Г. К. (УРСР) Іван Франко і Буковина 487
Арсенич П. І. (УРСР) Взаємини Івана Франка з К. Геником 489
Горак Р. Д. (УРСР) Родовід Івана Франка в офіційних документах . . 493
Коноварт Т. Є. (УРСР) Іван Франко і революційна пісня 497
Полотай А. М. (УРСР) Рукописні матеріали Івана Франка з російської та зарубіжних літератур в його особистому архіві 499
Войналович В. А., Григорьева Т. Ф. (УССР) Увековечение памяти Ивана Франко в Украинской ССР средствами монументальнной пропаганды 502
Бадяк В. П. (УРСР) Іван Франко в образотворчому мистецтві 507
Дзурак М. І. (УРСР) Меморіальні місця Івана Франка на Гуцульщині . . 510
ОБГОВОРЕННЯ. ОБСУЖДЕНИЕ. DISCUSSION. DISCUSSION
Білецький А. (Канада), *Кудин І. А.* (УРСР), *Гринів Є. А.* (УРСР), *Микитась В. Л.* (УРСР) 514
Список скорочень 522

НАУЧНОЕ ИЗДАНИЕ

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
КОМИССИЯ УКРАИНСКОЙ ССР ПО ДЕЛАМ ЮНЕСКО
МЕЖДУНАРОДНАЯ АССОЦИАЦИЯ
ПО ИЗУЧЕНИЮ И РАСПРОСТРАНЕНИЮ
СЛАВЯНСКИХ КУЛЬТУР
УКРАИНСКИЙ КОМИТЕТ ПО ИЗУЧЕНИЮ
И РАСПРОСТРАНЕНИЮ СЛАВЯНСКИХ КУЛЬТУР

ИВАН ФРАНКО И МИРОВАЯ КУЛЬТУРА

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОГО СИМПОЗИУМА ЮНЕСКО

(Львов, 11—15 сентября 1986 г.)

В ТРЕХ КНИГАХ

Редакционная коллегия: *И. И. Лукинов и др.*

Составитель *Якимович Богдан Зиновьевич*

КНИГА 1

Киев, издательство «Наукова думка»

На украинском, русском, английском, французском, немецком, белорусском, польском, сербско-лужицком, русинском языках

Оформлення художника *Б. П. Бродського*
Художній редактор *А. В. Косяк*
Технічний редактор *Т. С. Березяк*
Коректори *Е. Я. Белокопитова, З. П. Школьник*

ИБ Н/К

Здано до набору 03.05.89. Підп. до друку 06.02.90. БФ 02017.
Формат 60×90/16. Папір друк. № 1. Літ. гарн.
Вис. друк. Ум. друк. арк. 33,0. Ум. фарбо-відб. 33,0.
Обл.-вид.арк.33,95. Тираж 6360 пр. Зам. 9—1592.
Ціна 2 крб. 50 к.

Видавництво «Наукова думка», 252601 Київ 4, вул. Репіна, 3.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига». 252057, Київ, Довженка, 3.

Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнар. симпоз. Ф83 ЮНЕСКО (Львів, 11—15 верес. 1986 р.) : У 3 кн. / Упоряд. Б. З. Якимович; Редкол.: І. І. Лукінов, М. В. Брик, Г. Д. Вервес та ін.— К. : Наук. думка, 1989 — ISBN 5-12-001410-0.

Кн. І.— 528 с.— ISBN 5-12-001409-7 (в опр.): 2 крб. 50 к., 6360 пр.

У книзі публікуються доповіді, повідомлення та виступи в дискусіях учасників міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО «Іван Франко і світова культура», присвяченого 130-річчю від дня народження Івана Франка і виходу у світ 50-томного зібрання його творів.

Ф $\frac{0301080000\text{-}034}{M221(04)\text{-}90}$ Б3-9-1-89

ББК 83.3Ук1